

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΗΣΙΑΓΩΓΩΝ**

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΞΗΝΤΑΡΑΣ

**Ο ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΣΤΑ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2009

ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ
του **Παναγιώτη Ν. Ξηντάρα**
Σχολικού Συμβούλου Φιλολόγων
νομού Μεσσηνίας

Γραφείο
Σχολικών Συμβούλων
Πάροδος Αναστασοπούλου
24500 ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑ
Τηλέφωνο: 2761022.935
Τηλεομοιότυπο: 2761025.630

Κατοικία:

1. *Αγίου Αδριανού 29*
21100 ΝΑΥΠΛΙΟ
Τηλέφωνο: 2752025.775

2. *Μορμιδόνων 19 και Θορικήων*
Θησείο
11851 ΑΘΗΝΑ
Τηλέφωνο: 21034.11.995
Κινητό: 6944.47.45.47

Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: pnxintaras@sch.gr

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ**

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΞΗΝΤΑΡΑΣ

**Ο ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΣΤΑ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
που υποβλήθηκε στο Τμήμα Νηπιαγωγών
της Σχολής Επιστημών Αγωγής
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Απόστολος Παπαϊωάννου (Επιβλέπων)
Σπυρίδων Πανταζής
Λάμπρος Σταύρου

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2009

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ¹

1. **Απόστολος Παπαϊωάννου** (Επιβλέπων)
Καθηγητής
Νεοελληνικής Ιστορίας
του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
2. **Σπυρίδων Πανταζής**
Καθηγητής
Γενικής Παιδαγωγικής
του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
3. **Λάμπρος Σταύρου**
Καθηγητής
Ψυχολογίας Αποκλίνοντος Παιδιού, Ειδικής Αγωγής
του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

4. **Λεωνίδας Αθανασίου**
Καθηγητής Παιδαγωγικής
του Φιλοσοφικού-Παιδαγωγικού-Ψυχολογικού
Τμήματος
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
5. **Ιφιγένεια Τριάντου-Καψωμένου**
Επίκουρη Καθηγήτρια
Νεοελληνικής Λογοτεχνίας
του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
6. **Δημήτριος Ράπτης**
Λέκτορας Μυθολογίας
του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
7. **Μαριάννα Σπανάκη**
Λεκτόρισα
Παιδικής Λογοτεχνίας
του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

¹ Οι τρεις πρώτοι καθηγητές αποτελούν την τριμελή συμβουλευτική επιτροπή.

Στη σύζυγό μου
ΑΦΡΟΔΙΤΗ
που μου χαρίζει
αφειδώλευτα
το χαμόγελό της
νοχθημερόν

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

1.	Κατάλογος πινάκων	13
2.	Κατάλογος συντομογραφιών	15
3.	ΠΡΟΛΟΓΟΣ	17-23
4.	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	25-38

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ρ Ω Τ Ο

1.1	Διατύπωση του ζητήματος	41-42
1.2	Ο σκοπός και η σπουδαιότητα της έρευνας	42-43
1.3	Τα ερευνητικά ερωτήματα	43-46
1.3.1	Δημοσιογραφικός λόγος στον αθηναϊκό χώρο	43
1.3.2	Ο δημοσιογραφικός λόγος στη Σμύρνη	44
1.3.3	Ο δημοσιογραφικός λόγος του Βλάση Γαβριηλίδη	45
1.3.4	Χρονογράφημα	45
1.3.5	Παύλος Παλαιολόγος	46
1.4	Ανασκόπηση της βιβλιογραφίας	46-53
1.4.1	Ο δημοσιογραφικός λόγος στον αθηναϊκό χώρο	46-49
1.4.2	Ο δημοσιογραφικός λόγος στη σμυρναϊκό χώρο	49
1.4.3	Χρονογράφημα	50-52
1.4.4	Παύλος Παλαιολόγος	52
1.5	Δυσκολίες	53

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

2.	ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	57-62
2.1	Τρόπος συλλογής του υλικού	57-58
2.2	Αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος	58-62
2.2.1	<i>Τρόπος επιλογής / μέγεθος / σύνθεση</i>	58-61
2.2.2	<i>Συστηματική δειγματοληψία</i>	61-62

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Τ Ρ Ι Τ Ο

3.	Ο ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΤΟΝ ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΧΩΡΟ	65-75
3.1	Δομική διασαφήνιση	65
3.2	Ορισμός	66
3.3	Σύντομη ιστορική αναφορά	66
3.4	Ο δημοσιογραφικός λόγος: γένος ή είδος;	67
3.5	Αλληλοδανεισμός στοιχείων	67
3.6	Οι λειτουργίες του	68
3.7	Οι πηγές δημιουργίας του	68
3.8	Ποσοτική παραγωγή / Αντικείμενό του: σπουδαία γεγονότα	69
3.9	Παράγοντες δημιουργίας κειμενικών ειδών/δημοσιογραφικά είδη ...	69
3.10	Ερευνημένα θέματα	70-71

3.11	Ανερεύνητα θέματα	71-74
3.11.1	Γλώσσα των δημοσιογραφικών ειδών	72
3.11.2	Όρια / συμβολή / εξέλιξη	72
3.11.3	Κειμενικά είδη	73
3.11.4	Υφολογικά χαρακτηριστικά	73
3.11.5	Η ρητορική των επίτιτλων	73
3.11.6	Απήχηση	73
3.11.7	Ανερεύνητο το χρονογράφημα	73-74
3.12	Διαπιστώσεις – συμπεράσματα	75

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Τ Ε Τ Α Ρ Τ Ο

4.	Ο ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ	77-97
4.2.1	Δομική διασαφήνιση	77
4.2.2	Η Σμύρνη, το κέντρο του μικρασιατικού ελληνισμού	77
4.3.3	Η κυκλοφορία σμυρναϊκών εφημερίδων	77-78
4.3.4	Οι Σμυρναίοι δημοσιογράφοι	78
4.3.5	Ενδεικτική θεματολογία	79-80
4.3.6	Συνύπαρξη γενών δημόσιου λόγου	80
4.3.7	Ο Τύπος της Σμύρνης	80-93
4.3.8	Διαπιστώσεις – συμπεράσματα	94-97

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ε Μ Π Τ Ο

5.	Ο ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΒΛΑΣΗ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗ	98-118
5.3.1	Δομική διευκρίνιση	98
5.3.2	Βιογραφικά στοιχεία	98-99
5.3.3	Η ενασχόλησή του με τη δημοσιογραφία	99
5.3.4	Η πνευματική δραστηριότητα της Κωνσταντινούπολης	99-100
5.3.5	Η αναγκαστική φυγή από την Κωνσταντινούπολη	100
5.3.6	Η δημοσιογραφική του δραστηριότητα στην Αθήνα	100
5.3.7	Οι χαρακτηρισμοί των άλλων	103-108
5.3.8	Δημοσιογραφικές του ιδιότητες και είδη δημοσιογραφικών του κειμένων	108
5.3.9	Γνωρίσματα του δημοσιογραφικού του λόγου	108-113
	5.3.9.1 Γνωρίσματα του χρονογραφικού του λόγου	113-116
5.3.10	Διαπιστώσεις – Συμπεράσματα	117-118

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε Κ Τ Ο

6.	ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ	119-143
6.1	Ο Ειδησεογραφικός λόγος	121-125
	6.1.1 Η είδηση	121-123
	6.1.2 Το ρεπορτάζ	123-124
	6.1.3 Η καμπάνια / ανταπόκριση	125
6.2	Ο Σχολιογραφικός λόγος	125-138
	6.2.1 Το σχόλιο και τα παραπολιτικά σημειώματα	125-127
	6.2.2 Το άρθρο	127-128
	6.2.3 Η ανάλυση	128
	6.2.4 Το χρονογράφημα	128
	6.2.5 Το ευθυμογράφημα	128-129
	6.2.6 Στηλογράφημα ή αιχμογράφημα	129-130
	6.2.7 Η επιφυλλίδα	130-132

6.2.8	<i>Το δοκίμιο</i>	132-133
6.2.9	<i>Η κριτική</i>	134-135
6.2.10	<i>Το ταξιδιογράφημα</i>	135-137
6.2.11	<i>Το σημείωμα</i>	137-138
6.3	Ο συνεντευξιαστικός λόγος	139
6.3.1	<i>Η συνέντευξη</i>	139
6.4	Ξένα δημοσιεύματα	140-143
6.4.1	<i>Η αγγελία</i>	140
6.4.2	<i>Η διαφήμιση</i>	140-141
6.4.3	<i>Αγγελία – διαφήμιση- είδηση</i>	141-143

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε Β Δ Ο Μ Ο

7.	ΤΟ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑ	144-154
7.1	Το υφολογικό του εύρος	144
7.2	Οι χαρακτηρισμοί : δημοσιογραφικό, λογοτεχνικό, παραλογοτεχνικό	145-147
7.3	Ορισμός χρονογραφήματος	147-148
7.4	Χαρακτηριστικά του χρονογραφήματος	148-150
7.5	Στόχοι του χρονογραφήματος	150
7.6	Συνειρμική μέθοδος	151
7.7	Δομή / Πλοκή / Αφηγητές	151-152
7.8	Αντιστοιχία τίτλου – θέματος – περιεχομένου	152
7.9	Σκοποί Χρονογραφήματος	153
7.10	Επικαιρότητα ή διαχρονικότητα ;	153-154
7.11	Περιεχόμενο	154

Μ Ε Ρ Ο Σ Τ Ρ Ι Τ Ο : ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ο Γ Δ Ο Ο

8.	Ο ΠΑΥΛΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ ΩΣ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΣ	155-339
8.1	Δομική διασαφήνιση	155
8.2	Βιογραφικά στοιχεία	155-161
8.2.1	Τα παιδικά και τα εφηβικά του χρόνια 1895-1914	155-156
8.2.2	Τα πρώτα δημοσιογραφικά του βήματα 1914-1918	156-157
8.2.3	Η επιστροφή στην Κωνσταντινούπολη 1918-1922	157-158
8.2.4	Η παραμονή στη Γερμανία και τη Γαλλία 1922-1924	158
8.2.5	Η δημοσιογραφική του σταδιοδρομία στην Αθήνα 1924-1984	158-161
8.2.6	Ο θάνατός του	161
8.3	Δημοσιογραφικό / συγγραφικό έργο	162-173
8.3.1	Ανθολογήσεις χρονογραφημάτων	164-168
8.3.2	Ανθολογήσεις ταξιδιογραφημάτων	169-171
8.3.3	Θεατρικά	171-172
8.3.4	Θεατρο-μυθιστόρημα	172
8.3.5	Διαλέξεις	172-173
8.4	Η προσωπικότητά του	173-187
8.4.1	Ύφος και ήθος	173-175
8.4.2	Χαρακτηρισμοί	175-178
8.4.3	Η βιοθεωρία του και η πολιτική του στάση	178-181
8.4.4	Η καταξίωσή του / Τιμητικές εκδηλώσεις	181-185

8.4.5	Οι επιστολές	185-186
8.4.6	Γνωριμίες με προσωπικότητες	186-187
8.4.7	Άλλες πλευρές της ζωής του	187
8.5	Το χρονογράφημά του	188-236
8.5.1	Η αφορμή για το χρονογράφημα στο <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	188-190
8.5.2	Η χρονογραφομαχία με το Σπύρο Μελά	190-191
8.5.3	Οι πηγές έμπνευσης	191-194
8.5.4	Η μορφή	195-196
8.5.5	Οι σκοποί και οι στόχοι	196-201
8.5.6	Οι επίτιτλοι	201-216
	8.5.6.1 <i>Υπέριτλοι, τίτλοι, υπότιτλοι στην εφημερίδα Αθηναϊκά Νέα</i>	202-206
	8.5.6.2 <i>Επίτιτλοι στην εφημερίδα Ελεύθερον Βήμα</i>	206-210
	8.5.6.3 <i>Επίτιτλοι στο περιοδικό Θησαυρός 1942-1967</i>	210-211
	8.5.6.4 <i>Επίτιτλοι στο περιοδικό Μπουκέτο 1943-1945</i>	212-213
	8.5.6.5 <i>Επίτιτλοι στο περιοδικό Ρομάντισο 1943-1967</i>	213-214
	8.5.6.6 <i>Επίτιτλοι στο περιοδικό Ο Ταχυδρόμος 1954-1970</i>	214-216
8.5.7	Η γνωμολογία του	217-220
8.5.8	Τα ψευδώνυμα	220-221
8.5.9	Η απήχησή του	221-223
8.5.10	Θεματικές προτιμήσεις ή αγαπημένα του θέματα	223-225
8.5.11	Η γλώσσα του	225-227
8.5.12	Παιδαγωγικό χρονογράφημα / Κειμενικοί ήρωες	227-232
	8.5.12.1 <i>Ποσοτικός και ποιοτικός σχολιασμός των ευρημάτων ...</i>	232-235
8.5.13	Οι αναγνώστες του χρονογραφήματος των εφημερίδων και περιοδικών	235-236
8.6	Η θεματολογία και οι απόψεις του	237-244
8.6.1	Οι χρονογραφικές του απόψεις	244-247
8.6.2	Δημοσιογραφικά	247-253
	8.6.2.1 <i>Βιβλιοπαρουσιάσεις</i>	254-255
8.6.3	Λογοτεχνικά	256-260
8.6.4	Εκπαιδευτικά	260-268
8.6.5	Πόλεμος '40	268-277
	8.6.5.1 <i>Εχθροπραξίες</i>	268-270
	8.6.5.2 <i>Έξω από τον ελλαδικό χώρο</i>	270-272
	8.6.5.3 <i>Η εικόνα της Αθήνας</i>	272-275
	8.6.5.4 <i>Η μαύρη αγορά</i>	275-277
8.6.6	Θεολογικά-επετειακά	277-281
8.6.7	Φύση / Φυσικά φαινόμενα	281-286
	8.6.7.1 <i>Θάλασσα</i>	286-287
	8.6.7.2 <i>Άνθη</i>	287-288
	8.6.7.3 <i>Κήποι- Δάση</i>	288
	8.6.7.4 <i>Ζωικός κόσμος</i>	289-290
8.6.8	Κοινωνικά	290-316
	8.6.8.1 <i>Κοινωνικό χρονογράφημα</i>	290-292
	8.6.8.2 <i>Επαγγελματικά / επιστημονικά</i>	292-296
	8.6.8.3 <i>Ιατρικά</i>	297-298
	8.6.8.4 <i>Λαογραφικά</i>	298-299
	8.6.8.5 <i>Διασκέδαση / ψυχαγωγία</i>	299-301
	8.6.8.6 <i>Εκδρομές</i>	301-303
	8.6.8.7 <i>Παραθερισμός</i>	303-304

8.6.8.8	Παραβατικότητα	304-305
8.6.8.9	Κοινωνική αλληλεγγύη	305-306
8.6.8.10	Συμπεριφορά	307-309
8.6.8.11	Αθήνα – Επαρχία – Ύπαιθρος	309-311
8.6.8.12	Πλούσιοι – Νεόπλουτοι – Φτωχοί	311-312
8.6.8.13	Νέοι	312-313
8.6.8.14	Εξωτερική εμφάνιση	313-314
8.6.8.15	Ποδόσφαιρο	314-316
8.6.9	Αισθηματικά	316-341
8.6.9.1	Αισθηματικό χρονογράφημα	316-319
8.6.9.2	Άνδρας	319-321
8.6.9.3	Γυναίκα	321-324
8.6.9.3.1	Τύποι γυναικών	325-328
8.6.9.4	Γάμος	328-329
8.6.9.5	Έρωτας / ερωτικοί δεσμοί / ειδύλλια	330-333
8.6.9.6	Εξωσυζυγικοί δεσμοί	333-334
8.6.9.7	Εξώγαμα νεογέννητα	334-335
8.6.9.8	Διαφορά ηλικίας	335
8.6.9.9	Σε διάσταση / διαζύγια	335-337
8.6.9.10	Ερωτικοί φόνοι	337-339
	ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	341-351
1.	Ανακεφαλαιωτικός λόγος	343-344
2.	Συμπερασματικός λόγος	344-351
2.1	Από το δημοσιογραφικό λόγο του αθηναϊκού χώρου	344-345
2.2	Από το δημοσιογραφικό λόγο του σμυρναϊκού χώρου	346
2.3	Από το δημοσιογραφικό λόγο του Βλάση Γαβριηλίδη	346-347
2.4	Από το χρονογράφημα	347-348
2.5	Από το χρονογραφικό λόγο του Παύλου Παλαιολόγου	348-351
	ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	352-354
1.	Σε ερευνητικό επίπεδο	352-353
2.	Σε πανεπιστημιακό επίπεδο	353-354
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	355-405
	ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	406-408
	ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	409-418
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ με χρονογραφικούς τίτλους σε χωριστό τόμο σελίδων →	1-323

1. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ	ΘΕΜΑΤΑ ΠΙΝΑΚΩΝ	ΣΕΛΙΔΑ
ΠΙΝΑΚΑΣ 1	Καταγεγραμμένοι χρονογραφικοί τίτλοι	34
ΠΙΝΑΚΑΣ 2	Δείγμα έρευνας	54
ΠΙΝΑΚΑΣ 3	Μέγεθος δείγματος στις εφημερίδες	55
ΠΙΝΑΚΑΣ 4	Μέγεθος δείγματος στα περιοδικά	56
ΠΙΝΑΚΑΣ 5	Έντυπα Σμύρνης 1831-1922	79-82
ΠΙΝΑΚΑΣ 6	Σωζόμενα φύλλα εντύπων Σμύρνης	83-90
ΠΙΝΑΚΑΣ 7	Κυκλοφορία εφημερίδων	91
ΠΙΝΑΚΑΣ 8	Δημοσιογραφικά είδη	121
ΠΙΝΑΚΑΣ 9	Κείμενα κατά έντυπο	168-169
ΠΙΝΑΚΑΣ 10	Χαρακτηρισμοί για τον Παύλο Παλαιολόγο	185
ΠΙΝΑΚΑΣ 11	Πρώτοι τίτλοι χρονογραφημάτων του 1937	197-198
ΠΙΝΑΚΑΣ 12	Πηγές έμπνευσης	202-203
ΠΙΝΑΚΑΣ 13	Μορφή χρονογραφημάτων	206
ΠΙΝΑΚΑΣ 14	Γενικοί σκοποί	209
ΠΙΝΑΚΑΣ 15	Ειδικοί σκοποί	209-210
ΠΙΝΑΚΑΣ 16	Στόχοι χρονογραφημάτων	211-212
ΠΙΝΑΚΑΣ 17	Υπέρτιτλοι, τίτλοι, υπότιτλοι στα <i>Αθηναϊκά Νέα</i>	214
ΠΙΝΑΚΑΣ 18	Επίτιτλος «Εβδομάς των Παθών»	216
ΠΙΝΑΚΑΣ 19	Επίτιτλοι στα <i>Αθηναϊκά Νέα</i>	217
ΠΙΝΑΚΑΣ 20	Υπέρτιτλοι, τίτλοι, υπότιτλοι στο <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	218
ΠΙΝΑΚΑΣ 21	Επίτιτλοι στο <i>Ελεύθερον Βήμα</i> 1937-1944	219
ΠΙΝΑΚΑΣ 22	Επίτιτλοι στο <i>Θησαυρός</i> 1942-1967	222
ΠΙΝΑΚΑΣ 23	Επίτιτλοι στο <i>Μπουκέτο</i> 1943-1945	225
ΠΙΝΑΚΑΣ 24	Επίτιτλοι στο <i>Ρομάντσο</i> 1943-1967	225-226
ΠΙΝΑΚΑΣ 25	Επίτιτλοι στον <i>Ταχυδρόμο</i> 1954-1970	227-228
ΠΙΝΑΚΑΣ 26	Πρόσωπα χρονογραφημάτων	243-246
ΠΙΝΑΚΑΣ 27	Χρονογραφήματα 1937-1944	253
ΠΙΝΑΚΑΣ 28	Συγκριτικός θεμάτων χρονογραφημάτων	255
ΠΙΝΑΚΑΣ 29	Κατηγορίες χρονογραφημάτων στα περιοδικά	257
ΠΙΝΑΚΑΣ 30	Γυναικείοι τύποι στο <i>Θησαυρό</i>	354
ΠΙΝΑΚΑΣ 31	Γυναικείοι τύποι στο <i>Μπουκέτο</i>	354
ΠΙΝΑΚΑΣ 32	Γυναικείοι τύποι στο <i>Ρομάντσο</i>	354

2. ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

A.= Αντρέας
αρ. πρωτ.= αριθμός πρωτοκόλλου
B.= Βασίλειος / Βασιλική
β/θμια= δευτεροβάθμια
Γ.= Γεώργιος
Γρ.= Γρηγόριος
Δ.= Δημήτριος
Δ.Ο.Υ.=
Δ/νση Δ.Ε.= Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
εφημ. = εφημερίδα
Ηρ.= Ηρακλής
Θ.= Θεόδωρος
Ι.= Ιωάννης
Ιω.= Ιωάννης
κ.= κύριος
Κ.= Κωνσταντίνος
κ.ά.= και άλλοι
κ.λπ.= και λοιπά
κ.τ.ό.= και τα όμοια
Μιλτ.= Μιλτιάδης
μτφρ.= μετάφραση
Ξ.= Ξένη
ό.π.= όπως παραπάνω
Π.= Παύλος
Παύλ.= Παύλος
Πέ.= Πέτρος
περιοδ.= περιοδικό
Πλ.= Πλάτων
Σ.= Σίμος
σ.= σελίδα
Σπ.= Σπύρος
σσ.= σελίδες
Στ.= Σταύρος
Σωκρ.= Σωκράτης
Σωφρ.= Σωφρόνης
τόμ. ή τ.= τόμος
τχ.= τεύχος
Υπ.Ε.Π.Θ.= Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων
Φ.= Φώτης
Φρ.= Φρίντα
Χρ.= Χρίστος
Χριστ.= Χριστόφορος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Ιταλός γλωσσολόγος και λογοτέχνης Gianni Rodari - στο έργο του *Γραμματική της φαντασίας* και συγκεκριμένα στο κείμενό του «Η πέτρα στη λίμνη»² - γράφει, πριν από 23 χρόνια, για τους συνειρμούς που προκαλούνται στο νου καθενός μας, όταν σκεφθούμε μια λέξη: *«Μια πέτρα που ρίχνουμε στα νερά μιας λιμνούλας, προκαλεί ομόκεντρα κύματα [...], παρασέρνοντας στην κίνησή τους [...] το νούφαρο και το καλάμι, τη χάρτινη βαρκούλα και το φελλό του ψαρά [...], τρομάζοντας ψάρια, προκαλώντας συνεχώς καινούριες μοριακές αναστατώσεις. Όταν, τέλος, φτάσει στο βυθό, σηκώνει λάσπη, αναποδογυρίζει πράγματα [...] ξεχασμένα [...]*», τα οποία αντιδρούν και συσχετίζονται.

»Με τον ίδιο τρόπο- συνεχίζει ο Gianni Rodari – μια λέξη που πέφτει τυχαία στο μυαλό μας, δημιουργεί κύματα στην επιφάνεια και στο βάθος, προκαλεί μια ατελεύτητη σειρά αλυσιδωτών αντιδράσεων, παρασύροντας στην πτώση της ήχους και εικόνες, αναλογίες και αναμνήσεις, σημασίες και όνειρα, σε μια κίνηση που ζυπνά την εμπειρία και τη μνήμη, τη φαντασία και το ασυνείδητο [...]».

Με ανάλογο τρόπο προσπαθώ κι εγώ να εξηγήσω τη δική μου εμπλοκή στο χρονογράφημα. Εκείνο που ανιχνεύω είναι ότι σε ανύποπτο χρόνο – όντας μαθητής της β' τάξης του Λυκείου Αρρένων Σπάρτης – άκουσα για πρώτη φορά τη λέξη «χρονογράφημα» από τον εμπνευσμένο μου φιλόλογο καθηγητή Δημήτρη Κατσαφάνα - θαλερό πρεσβύτεη σήμερα, που συνεχίζει να ερευνά, να συγγράφει και να στοχάζεται. Με τη διδακτική αισθαντικότητα που τον διέκρινε, «κάρφωσε» στο νου μου τα σύντομα γραμματολογικά στοιχεία για το κειμενικό αυτό είδος, που έκτοτε με σφράγισε. Και ακόμη ως φλογερός και παραστατικός φιλόλογος, ερμηνευτής – για την εποχή εκείνη - όχι μόνο ενστάλαξε στην ψυχή μου την αγάπη για τη φιλολογία, αλλά και συντέλεσε καθοριστικά να στραφούν τα ερευνητικά μου ενδιαφέροντα στο χρονογράφημα και κατεξοχήν στο χρονογράφο Παύλο Παλαιολόγο. Η οφειλή μου είναι βαθιά για τη χάρη που μου δωροεδότησε.

Κάθε φορά, λοιπόν, που σκέπτομαι, ακούω ή διαβάζω τη λέξη «χρονογράφημα» ή αναγιγνώσκω επιτροχάδη κατάλογο χρονογραφικών τίτλων, ένας

² Τζιάννι Ροντάρι, (1985), *Γραμματική της φαντασίας*, (μτφρ. Μαρία Βερτσώνη-Κοκόλη, Λία Αγγουρίδου-Στρίντζη), εκδόσεις Τεκμήριο, Αθήνα, σσ. 16-22.

περίεργος συνειρμικός πλούτος σημαντικών ή ασήμαντων συμβάντων, παλαιών ιδίως αλλά και πρόσφατων, ξυπνάει μέσα μου, καθώς συχνά ανατρέχω, συνειρμικά, στη γενέθλια μέρα.

Επίσης, διατρέχουν τη μνήμη μου κορυφαία ή και λιγότερο γνωστά ονόματα χρονογράφων, προκαλώντας μου ιδιαίτερη ευχαρίστηση. Αυτό το γεγονός με οδήγησε, προ εικοσιπενταετίας, να χρονογραφώ στον τοπικό, κυρίως, τύπο και, προ δεκαπενταετίας, να αναζητώ τον τρόπο, για να ερευνήσω επιστημονικά το χρονογράφημα. Αυτόν το βαθύ και έντονο πόθο μου για σφαιρική - όσο είναι δυνατό - μελέτη του χρονογραφήματος προσπαθώ, με τη μελέτη μου αυτή, να ικανοποιήσω. Άλλωστε, «ο άνθρωπος γεννήθηκε, για να ερευνά [...] και η ψυχή μας δεν είναι καμωμένη, για να μένει ακυροβολημένη σε ακύμαντες θάλασσες»³, σημειώνει ο Παύλος Παλαιολόγος, του οποίου το έργο ερευνούμε με την παρούσα εργασία, και ο Σέξτος ο Εμπειρικός υπογραμμίζει: «φύσει φιλοπευθής εστίν άνθρωπος και πολύς αυτό κατά στέρνων της αληθείας ίμερος εντέτηκεν»⁴.

Το θέμα της διατριβής αυτής, «Ο δημοσιογραφικός λόγος στα χρονογραφήματα του Παύλου Παλαιολόγου, 1937-1944», προέκυψε από τον πόθο που κρυφόκαιγε μέσα μου, καθώς διάβαζα καθημερινά το χρονογράφημα του Παλαιολόγου, το οποίο με είχε επηρεάσει έντονα το ύφος μου⁵. Φτάνοντας σε κατάσταση ωριμότητας, αποφάσισα να ασχοληθώ ερευνητικά με το συγκεκριμένο χρονογράφο. Παράλληλα προς τα διδακτικά, διοικητικά, επιμορφωτικά και καθοδηγητικά μου, κάθε φορά, καθήκοντα, συνέλεγα επί χρόνια χρονογραφήματα του Παλαιολόγου και αποδελτίωνα τα θέματα με τα οποία καταπιανόταν και γενικότερα μελετούσα ό,τι είχε σχέση με το χρονογράφημα. Αυτή, λοιπόν, την προεργασία μου, μόλις δόθηκε η ευκαιρία, έδειξα στο διατελέσαντα καθηγητή της νεοελληνικής φιλολογίας και πρόεδρο του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Χρίστο Τζούλη, ο οποίος διείδε την έντονη επιθυμία μου να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο χρονογράφο και

³ Π. Παλαιολόγος, «Η φωνή του απίστου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-4-1939. / **Σημειώνουμε ότι σε όλα τα αποσπάσματα των χρονογραφήματων που παραθέτουμε, διατηρούμε την ορθογραφία του Παύλου Παλαιολόγου.**

⁴ «Από τη φύση του ο άνθρωπος αγαπά να ερευνά και στην καρδιά του κρύβεται πόθος πολύς για την αλήθεια», Σέξτος ο Εμπειρικός, *Προς Μαθηματικούς* 1,42 (Οδύσσεια Μ 184 κ. εξ.), *Πυρρώνειες υποτυπώσεις Α'*, (μετάφραση-σημειώσεις: Στυλιανός Δημόπουλος), τ. Α', εκδόσεις Ζήτρος και εφημ. *Το Βήμα*, Αθήνα, σ. 13. / **Σέξτος ο Εμπειρικός:** Έλληνας εμπειρικός γιατρός, οπαδός και θιασώτης του φιλοσόφου Πύρρωνος του Ηλείου. Ακμασε το 2^ο αι. μ. Χ. και πέθανε περίπου γύρω στο 210. Σωζόμενα έργα του: *Πυρρώνειοι Υποτυπώσεις* και *Προς Μαθηματικούς*. «Παρουσιάζει τις δοξασίες των φιλοσόφων με οξύ κριτικό πνεύμα κα ικανή ερμηνεία».

⁵ Π. Ν. Ξηντάρας, *Παύλος Παλαιολόγος: ο τεχνουργός του χρονογραφήματος, ο άγνωστος μου δάσκαλος*, εφημ. *Ειδήσεις* [της Αργολίδας], 23-12-1984 και στο περιοδ. *Φιλολογική*, τχ. 51 / Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1995, σσ. 28-29.

αποδέχθηκε ευχαρίστως την πρότασή μου να επιβλέψει τη διατριβή μου. Στη συνέχεια, με καθοδηγούσε επισταμένως, χαράσσοντας το πλαίσιο και τις κατευθυντήριες γραμμές, μέσα στις οποίες έπρεπε να κινηθώ. Στην πορεία και για μεγάλο χρονικό διάστημα, με καθοδηγούσε στην εξέλιξη της εργασίας και μου υποδείκνυε τις αναγκαίες αλλαγές. Γι' αυτό του εκφράζω τη βαθιά μου ευγνωμοσύνη, γιατί μπόρεσα, έστω και αργά, να ικανοποιήσω τη φιλέρευνη τάση μου στο κειμενικό είδος του χρονογραφήματος, ύστερα από πολλές δυσκολίες και προσκόμματα.

Ευγνώμονες, επίσης, ευχαριστίες εκφράζω προς τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Απόστολο Παπαϊωάννου, ο οποίος διαδέχτηκε τον κ. Τζούλη, μετά την αφυπηρέτησή του, και με μεγάλη χαρά δέχθηκε να επιβλέψει την εργασία μου και να οριοθετήσει, από την επιστημονική του σκοπιά, το γενικό περίγραμμα μέσα στο οποίο κινήθηκα. Ο προβληματισμός μου, ύστερα από κάθε συζήτηση, ήταν πολύ γόνιμος μαζί του και μου άνοιγε νέους ερευνητικούς ορίζοντες. Οι συμβουλές και οι συστάσεις του ήταν καθοριστικές και αποτελούσαν διαρκώς τον οδοδείκτη για μένα.

Ανάλογες ευχαριστίες διατυπώνω και προς τα δύο μέλη της Τριμελούς Επιτροπής καθηγητές κκ. Σπύρο Πανταζή και Λάμπρο Σταύρου, οι οποίοι, με τις εύστοχες οδηγίες και επισημάνσεις τους, εξακτίνωσαν τον προβληματισμό μου σε ανυποψίαστες για μένα πτυχές του θέματος.

Θερμότατα, επίσης, ευχαριστώ τον καθηγητή του Φιλοσοφικού-Παιδαγωγικού-Ψυχολογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Λεωνίδα Αθανασίου, ο οποίος δέχτηκε, με πολλή προθυμία και διακριτικότητα, να λύνει ποικίλες απορίες μου κατά τη διαδικασία της εργασίας αυτής.

Με ανυπόκριτη ευγνωμοσύνη θυμάμαι, τούτη την ώρα, τον ομότιμο καθηγητή του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Χρίστο Τσολάκη, ο οποίος, πολύ νωρίς, ανέλαβε να με επιβλέψει στη σχεδιαζόμενη τότε διδακτορική μου διατριβή με θέμα «Ο τύπος του Ναυπλίου», η οποία, για αντικειμενικούς λόγους, δεν ευοδώθηκε.

Ένθερμες και ειλικρινείς, επίσης, ευχαριστίες απευθύνω προς τον τέως σχολικό σύμβουλο φιλολόγων νομού Αργολίδας και μετέπειτα του νομού Πειραιά κ. Μανόλη Μιλτ. Παπαδάκη, με τον οποίο με συνδέει διαρκής εικοσαετής και πλέον φιλία και ο οποίος με πατρική στοργή με προέτρεπε, συνεχώς και από πολύ νωρίς, να ασχοληθώ με την επιστημονική έρευνα, υπενθυμίζοντάς μου σε πολύ τακτά διαστήματα, ότι αποτελεί ανάγκη και χρέος προς την επιστήμη και προς τον εαυτό μου. Μάλιστα, κατά τη διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής αυτής της εργασίας, πολύτιμες ήταν οι υποδείξεις και οι συστάσεις του. Εξάλλου, νιώθω έντονη την

ανάγκη να ευχαριστήσω τον καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών φίλτατο κ. Γεώργιο Δράκο, καθώς και το λέκτορα της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, εξάιρετο φίλο κ. Αριστεΐδη Δουλαβέρα. Και οι δύο, με αγάπη πολλή, με παρακινούσαν προς την έρευνα και με εγκαρδιώναν στις απογοητευτικές στιγμές.

Ακόμη, δε θα λησμονήσω τον προτρεπτικό λόγο των εκλεκτών συναδέλφων και εξαιρετών φίλων κκ. Ηλία Παπαγεωργίου, τέως προϊσταμένου επιστημονικής και παιδαγωγικής καθοδήγησης β/θμιας εκπαίδευσης Βορείου Αιγαίου, του κ. Παναγιώτη Ρεκούμη, τέως σχολικού συμβούλου μαθηματικών και του κ. Φάνη Κωστόπουλου, τέως διευθυντή γυμνασίου. Και τους τρεις ευχαριστώ από καρδιάς.

Επίσης, ολόθερμες ευχαριστίες απευθύνω προς το Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη, ο οποίος, στο ξεκίνημα της συλλογής του πρωτογενούς ερευνητικού υλικού, μου επέτρεψε να έχω αφιλοκερδώς πρόσβαση στα αρχεία του και να καταγράψω μέρος των τίτλων των χρονογραφημάτων του Παύλου Παλαιολόγου, καθώς και στη Βιβλιοθήκη της Βουλής της οδού Λένορμαν (πρώην καπνεργοστάσιο), ό που μου παρασχέθηκε η δυνατότητα να φωτοτυπήσω τον τεράστιο πλούτο των χρονογραφημάτων των περιοδικών *Θησαυρός*, *Μπουκέτο*, *Ρομάντσο* και *Ταχυδρόμος*. Ιδιαίτερα ευχαριστώ την προϊσταμένη του Τμήματος Μικροφωτογράφησης κ. Νάντια Μάνου, η οποία μου επέτρεψε να εργάζομαι και πέραν του καθορισμένου ωραρίου που επιτρέπεται για το κοινό, καθώς και τον υπεύθυνο της μικροφωτογράφησης κ. Αθανάσιο Τσιρόπουλο, ο οποίος, με πολλή προθυμία και χαρακτηριστική ταχύτητα - ασυνήθιστη για δημόσιο υπάλληλο - ανταποκρινόταν σε κάθε μου αίτημα και με διευκόλυνε αφάνταστα στη φωτοτυπική συλλογή του υλικού.

Ακόμη, ολόθερμα ευχαριστώ τον κ. Σταύρο Μπέζα, δικηγόρο Ναυπλίου, ο οποίος διατηρεί πλούσιο αρχείο της εφημερίδας *Το Βήμα* και ο οποίος μου διέθεσε μέρος αυτού του αρχείου, για να το φωτοτυπήσω.

Ακόμη, σημαντική υπήρξε η συμβολή της πολυπτυχιούχου κ. Αγγελικής Κορκοβέλου, η οποία με ενθάρρυνε στο ξεκίνημα της έρευνάς μου και αφιέρωνε ικανό χρόνο στη φωτοτυπική συλλογή του ερευνητικού υλικού. Για την επικουρία της αυτή της εκφράζω τις πιο θερμές μου ευχαριστίες.

Παρόμοιο ευχαριστήριο λόγο απευθύνω προς το φίλτατο συνάδελφο κ. Γεώργιο Νάσαινα, διδάκτορα των επιστημών της αγωγής και τέως προϊστάμενο επιστημονικής και παιδαγωγικής καθοδήγησης α/θμιας εκπαίδευσης Πελοποννήσου,

με τον οποίο μοιραζόμουν τους προβληματισμούς πάνω στα θέματα της εκπόνησης των διδακτορικών μας διατριβών, καθώς και για την πολλαπλή του υποστήριξη.

Εξάλλου, απ' αυτή τη θέση ευχαριστώ θερμότατα όλους εκείνους που καθ' οιονδήποτε τρόπο βοήθησαν στην έντυπη μορφή της προκείμενης εργασίας. Ειδικότερα, εκφράζω τις ιδιαίτερες ευχαριστίες μου στην κ. Μαρία Γκρίτζαλη, προϊσταμένη του τμήματος διοίκησης στην Περιφερειακή Διεύθυνση Εκπαίδευσης Πελοποννήσου, η οποία, επιπλέον, με χαρακτηριστική προθυμία, με διευκόλυνε. Επίσης, την παλαιά μου μαθήτριά κ. Ζωή Κλημέντζου, φιλόλογο καθηγήτρια, τον κ. Φώτιο Πετροπουλάκο, βιολόγο καθηγητή, τον κ. Μιλτιάδη Σώτο, δάσκαλο, την κ. Κωνσταντίνα Μπαλή, δασκάλα, την κ. Μαριάννα Πούλιου, θεολόγο καθηγήτρια και τον κ. Σπύρο Ευθυμίου, καθηγητή πληροφορικής.

Ανάλογες θερμές ευχαριστίες για την τεχνική τους υποστήριξη διατυπώνω και προς την κ. Αργυρώ Πορτοκαλάκη-Κάλφα, υπάλληλο της Δ.Ο.Υ. Αλεξανδρούπολης και προς τα παιδιά μου Αλεξάνδρα Ξηντάρα-Καμπούρη, μουσειοπαιδαγωγό στο Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, και το Γιάννη Ξηντάρα, διαφημιστή-φωτογράφο, για όλες τις διευκολύνσεις που μου παρείχαν.

Ακόμη, ολοκάρδιες ευχαριστίες απευθύνω και προς την αφυπηρετήσασα καθηγήτρια οικιακής οικονομίας κ. Παναγιώτα Χατζοπούλου, η οποία μου παρείχε, με πολλή προθυμία, κάθε δυνατή διευκόλυνση.

Τέλος, μπόρεσα απερίσπαστος να αφοσιωθώ στη συγγραφή της εργασίας μου αυτής, χάρη στη συμπαράσταση και τη χαρούμενη διάθεση της συζύγου μου Αφροδίτης Πορτοκαλάκη-Ξηντάρα, για την οποία αισθάνομαι βαθύτατο συναίσθημα αγάπης και ευγνωμοσύνης, γιατί, με πολλή χαρά, συνοδοιπόρησε στο δρόμο για την επίτευξη του στόχου μου αυτού.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΞΗΝΤΑΡΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο δημοσιογραφικός λόγος πηγάζει από την καθημερινή επικαιρότητα, απ' αυτή διαρκώς τροφοδοτείται, αυτή απεικονίζει και αυτή εκφράζει. Προβάλλει, κατά κανόνα, την αρνητική της όψη, την οποία συχνά μεγεθύνει. Από τη φύση του είναι λόγος ταχύτατα κυοφορούμενος και ταχύτατα παραγόμενος, με τη μεγαλύτερη ημερήσια ποσοτική παραγωγή, ωστόσο είναι λόγος θνησιγενής.

Ως διακεκριμένο⁶ γένος λόγου περιλαμβάνει ποικιλωνυμία δημοσιογραφικών κειμενικών ειδών με κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία στηρίζονται στα επίκαιρα γεγονότα από τα οποία απορρέουν οι ειδήσεις, που ενδιαφέρουν το πλατύ κοινό. Το κάθε δημοσιογραφικό είδος αποβλέπει από τη δική του σκοπιά να φωτίσει και να αναδείξει, με τον αντίστοιχο σχολιασμό και την ανάλυσή του, το επίκαιρο γεγονός. Όπως ο δημοσιογραφικός λόγος έχει σαφή όρια διάκρισης από τ' άλλα γένη δημόσιου λόγου, τον πολιτικό, το θεατρικό, τον επιστημονικό, το θρησκευτικό, το λογοτεχνικό, το διαφημιστικό κ.ά., έτσι και τα δημοσιογραφικά είδη διακρίνονται μεταξύ τους και λειτουργούν με τις δικές τους οριοθετήσεις, χρησιμοποιώντας ιδιαίτερους κανόνες, για να προβάλλουν και να σχολιάζουν την επικαιρότητα. Ωστόσο, «δεν είναι εύκολος [...] ο καθορισμός των χαρακτηριστικών και των ορίων αυτών»⁷. Από την άλλη, η καθιερωμένη χρήση των χαρακτηριστικών των δημοσιογραφικών ειδών παρέχει τη δυνατότητα στον αναγνώστη, όταν είναι επαρκής χρήστης της γλώσσας, να διακρίνει το είδος του κειμένου που διαβάζει.

Ο δημοσιογραφικός, λοιπόν, λόγος λειτουργεί ως σημαίνον. Όμως, ως σημααινόμενο δεν αποτελεί ξεχωριστή οντότητα, από την οποία παράγονται ομογενή είδη λόγου με πατρική σχέση είδους, αλλά παραπέμπει στα δημοσιογραφικά επιμέρους είδη, των οποίων τα χαρακτηριστικά, αθροιζόμενα, συνιστούν το δημοσιογραφικό λόγο.

Στην προκείμενη εργασία εξετάζεται γενικά ένα από τα ποικίλα δημοσιογραφικά είδη, το χρονογράφημα, το οποίο, κατά την πορεία εξέτασης, εξειδικεύεται και επικεντρώνεται στο χρονογράφημα του Παύλου Παλαιολόγου.

1. Το χρονογράφημα ως γέφυρα επικοινωνίας

⁶ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), *Ελληνική γλώσσα και δημοσιογραφικός λόγος*, (θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις), εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, σσ. 21,13.

⁷ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000),ό.π., σ.21.

Το χρονογράφημα ως κειμενικό είδος αποτελεί οργανικό μέρος του εφημεριδογραφικού και περιοδικού τύπου. Κάποτε συνιστά και μέρος του ραδιοφωνικού λόγου ως ραδιο-χρονογράφημα. Είναι προϊόν του παλμού της ζωής. Ειδικότερα, είναι μικρές πινελιές και απεικονίσεις χρονικών στιγμών, ίσως και δευτερολέπτων, που απ' το χέρι ταλαντούχων χρονογράφων τεχνουργούνται, συχνά, σε αριστουργηματικά σύντομα κείμενα. Πρόκειται για ιδιοτυπία της ματιάς και της ψυχής του δημοσιογράφου, που στοχεύει στην καρδιά του αναγνώστη, καθώς ο τελευταίος ταυτίζεται συχνά με τους ήρωες και τις περιγραφόμενες καταστάσεις του σύντομου αναγνώσματος.

Το χρονογράφημα τροφοδότησε γενιές και γενιές αναγνωστών με το ιδιότυπο προσωπικό ύφος του κάθε χρονογράφου. Απετέλεσε το αναγκαίο αναγνωστικό συμπλήρωμα της εφημεριδογραφίας. Μετά την πολιτική και την άλλη ειδησεογραφική ενημέρωση που παρέχει η εφημερίδα, ο αναγνώστης κατέληγε στο χρονογράφημα, για να αναπνεύσει από την ασφυκτική και πληθωρική καταγραφή της επικαιρότητας. Εκεί έβρισκε καταφυγή κι ένιωθε συμμετοχος στα ευαίσθητα, ασήμαντα ίσως, αλλά καθημερινά και συγχρόνως διαιώνια θέματα, που δονούν την ανθρώπινη ψυχή. Γιατί ο αληθινός χρονογράφος, όπως και ο αληθινός ποιητής – σημειώνει ο Παύλος Παλαιολόγος – σχολιάζει από ασήμαντη αλλά και επίκαιρη αφορμή «τον έρωτα, τη γυναίκα, το κρασί, τα νιάτα, την ομορφιά, τα χρώματα του δειλινού, τ' ασήμια του φεγγαριού, τις ανθρώπινες λαχτάρες, τις ανησυχίες της ψυχής»⁸. Αφουγκράζεται το ανθρώπινο συναίσθημα και τον νιώθουμε.

1.1 Χρονογράφημα και ρωπογραφία

Το χρονογράφημα, στην κλασική του μορφή, μοιάζει πολύ με τη ρωπογραφία· το είδος εκείνο της ζωγραφικής - σύμφωνα με τα λεξικά⁹ - που απεικονίζει σκηνές από την καθημερινή ζωή ή παριστάνει κοινά, καθιερωμένης χρήσης και ανάξια λόγου αντικείμενα, όπως λ.χ. ένα βάζο, ένα χαρτοκόπτη, ένα λουλούδι αποκομμένο από τον ανθόκηπο, από το φυσικό του δηλαδή περιβάλλον - ένα σταχτοδοχείο, μια καπνοσύριγγα, ένα στυλογράφο κ.τ.ό.. Συγγενεύει με ό,τι είναι ευρύτερα γνωστό ως «νεκρή φύση». Χρονογραφία και ρωπογραφία, λοιπόν, έχουν ως αντικείμενό τους το ασήμαντο. Αυτό προβάλλουν και αυτό αναδεικνύουν. Ο ζωγράφος-ρωπογράφος, όμως, απεικονίζει στατικά τα μικροαντικείμενα της καθημερινότητας. Βλέπει, παρατηρεί και απεικονίζει, ψυχρά ίσως και αντικειμενικά. Δεν υπάρχει τρόπος να

⁸ Π. Παλαιολόγος, «Ο αληθινός ποιητής» [Μιλτ. Μαλακάσης], εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 29-1-1943.

⁹ Γ. Μπαμπινιώτης, (2004), *Λεξικό για το σχολείο και το γραφείο*, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Αθήνα, λήμμα: ρωπογραφία (ρώπος= ασήμαντο, ευτελές αντικείμενο + γράφω).

μνημειώσει το πιθανό συναίσθημα που τον συνοδεύει. Αυτό αποκόπτεται από το εικονιζόμενο αντικείμενο. Κατακάθεται στην ψυχή του ρωπογράφου κι έτσι γυμνό το ρωπογράφημα παρουσιάζεται στον επισκέπτη της ζωγραφικής έκθεσης και στον αγοραστή. Δεν υπάρχει το αδιόρατο συναίσθημα-κίνητρο, για να κεντρίσει την καρδιά του επισκέπτη, ώστε να συν-αισθανθεί. Ανάλογα με τα προσωπικά αποταμιεύματα του καθενός, μπορεί να λειτουργήσει το εκθεματικό ρωπογράφημα ως ερέθισμα, για να διανοίξει το προσωπικό συναίσθημα. Συχνά, όμως, αυτό δεν είναι ικανό να προκαλέσει τη συναισθηματική διέγερση ή την αναστοχαστική διάθεση του παρατηρούντος επισκέπτη. Έτσι, παραμένει σημαίνον και δε δονεί ως σημαινόμενο, αφήνοντας κενό μεταξύ ρωπογραφήματος και επισκέπτη-παρατηρητή.

Αντίθετα, το χρονογράφημα, επειδή είναι γραπτός λόγος, παρέχει τη δυνατότητα στο χρονογράφο, ως εκφραστή της κοινής γνώμης, να μεταφέρει τα δημιουργούμενα συναισθήματά του στο κείμενο. Να μεταφέρει δηλαδή ένα μέρος της «συλλογικής εμπειρίας» στον αναγνώστη και να τον κάνει συμμετόχο, υπενθυμίζοντάς του τη «συλλογικότητα»¹⁰. Εκείνο δηλαδή το στοιχείο που ο καθένας νομίζει ότι το ζει ξεχωριστά από τους άλλους αλλά όλοι από κοινού μέσω του χρονογραφήματος. Ο χρονογράφος αφορμώμενος από τα κοινά αυτά ακούσματα και θεάματα γράφει για το δικό του χρόνο (χρονο-γράφημα), συγχρόνως, όμως, καθιστά συμμετόχο και τον αναγνώστη στο περιγραφόμενο θέμα, καθώς του μεταγγίζει παράλληλα και το δικό του ψυχισμό.

Οι χρονογραφούμενες σκηνές-στιγμές είναι «απομονωμένες από το σύνολο των στιγμών» που συνθέτουν την πραγματικότητα και αντλούνται μέσα «από την τράπεζα των συλλογικών εμπειριών»¹¹, στις οποίες ανάλογο μερίδιο έχουν χρονογράφος και αναγνώστες. Έτσι, η κοινή αυτή αφετηρία, είτε δηλούμενη μέσα στο κείμενο, είτε υπονοούμενη, είτε εντελώς αδήλωτη, οικοδομεί ανεπαίσθητα την πρώτη γέφυρα επικοινωνίας ανάμεσα στο χρονογράφο και το αναγνωστικό κοινό, η οποία ολοκληρώνεται μέσα σε ολόκληρο το χρονογράφημα, το οποίο συχνά τροφοδοτείται και από στοιχεία που αποστέλλουν οι αναγνώστες στο χρονογράφο. Γι' αυτό νιώθουν, πολλές φορές, να προσωποποιείται η διάθεσή τους.

Ο χρονογράφος λειτουργώντας από την πλευρά του μέσου αναγνώστη - όπως χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Παύλος Παλαιολόγος - πέρα από την κοινή πηγή έμπνευσης και τροφοδότησης οικειοποιείται συχνά και αποτυπώνει στο

¹⁰ Β. Αλμπάνη, (2000), *Ένας αιώνας χρονογράφημα (1899-1999)*, [Ανθολογία χρονογραφημάτων], εκδόσεις Καστανιώτη, σ.19 «Άνεμοι ασθενείς και μέτριοι έως ισχυροί...» [=Πρόλογος].

¹¹ Β. Αλμπάνη, (2000), *ό.π.*,σ.17.

χρονογράφημα τον αντιρρησιακό λόγο του αναγνώστη, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να θεωρεί το χρονογράφο συμπαραστάτη και σύμμαχό του. Αυτό, λοιπόν, είναι το δεύτερο στοιχείο που ενισχύει την ιδιότητα αυτή γέφυρα επικοινωνίας χρονογράφου-αναγνωστών.

1.2 Επιστολές των αναγνωστών

Τα γράμματα πάλι των αναγνωστών προς το χρονογράφο, είτε συμφωνητικά είναι είτε αντιρρητικά, συνιστούν έναν άλλο διάυλο επικοινωνίας μεταξύ τους, μεταφέροντας το συναισθηματικό λόγο των πρώτων προς το δεύτερο. Ο λόγος αυτός εγγράφεται, είτε ήπια είτε έντονα, σε κάποιο από τα επόμενα χρονογραφήματα, στο οποίο αναπτύσσεται το συγκεκριμένο θέμα. Οι επιστολές, λοιπόν, αποτελούν έμμεση απόδειξη ότι «*χρονογράφος και αναγνώστες μοιράζονται μια πραγματικότητα, η οποία είναι κοινή λόγω εμπειριών*»¹². Η μεταφορά του επαινετικού ή παραπονετικού λόγου στο χρονογράφημα καθιστά το χρονογράφο σύμβουλο και καθοδηγητή των αναγνωστών. Μάλιστα, όταν το ύφος του χρονογράφου χαρακτηρίζεται από ηπιότητα, ευγένεια και σεβασμό προς την αντίθετη άποψη, χωρίς να τον διακρίνει η φιλόνηκη διάθεση και η εγωιστική εμμονή στις απόψεις του - όπως συνέβαινε με τον Παύλο Παλαιολόγο - τον αποδέχονται ευκολότερα οι αναγνώστες, εξυψώνεται στη συνείδησή τους και τότε γίνεται περισσότερο δραστικός.

Έτσι, οι χρονογράφοι, για να ενισχύσουν αυτό τον εξυφαινόμενο ιστό επικοινωνίας, αντλούσαν θέματα από τις επιστολές των αναγνωστών ή γενικότερα από την επαφή μαζί τους. Αλλά και για ένα, ακόμη, σημαντικό λόγο. Να αντιμετωπίσουν τη δυσκολία εξεύρεσης θέματος. Ο Παλαιολόγος το ομολογεί απερίφραστα: «*Αν δεν υπήρχε ο αναγνώστης, μεγάλος φιλόανθρωπος, αφανής τροφοδότης, ο οποίος υπό διάφορες μορφές, κομίζει τ' αγαθά του τη στιγμή ακριβώς που βρίσκεσθε σε απόγνωσι*»¹³, θα ήταν πολύ δυσάρεστη για το χρονογράφο αυτή η κατάσταση. Άλλες φορές πάλι, οι χρονογράφοι ζητούν θέματα από τους αναγνώστες - σε περίπτωση που οι ώρες είναι άγονες έμπνευσης και ψυχικής διάθεσης - να τα πραγματευτούν. Έτσι, ο διακεκριμένος χρονογράφος Σπύρος Μελάς ονόμαζε τους αναγνώστες του αυτούς «*θεματοπραγματευτές*».

1.3 Το δεύτερο πρόσωπο και η καλλιτέπεια

¹² Β. Αλμπάνη, (2000), ό.π., σ.18.

¹³ Π. Παλαιολόγος, «Το αμάρτημα του σωφέρ», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-10-1942. Επίσης, διευκρίνιση του περιοδικού *Θησαυρός* εντός πλαισίου στο χρονογράφημα «Γάμος και φτώχεια», τχ. 109 / 5-4-1945.

Η δημιουργούμενη αυτή επικοινωνιακή σχέση ενισχύεται σημαντικά και από τη χρήση δεύτερου ενικού και δεύτερου πληθυντικού προσώπου, στο οποίο γράφει και απευθύνεται ο χρονογράφος, όπως ο Παύλος Παλαιολόγος, χρησιμοποιώντας δεύτερο πρόσωπο, έχει κατά νου τους αναγνώστες, αυτούς ενδοσκοπεί και αυτών τα προβλήματα προσπαθεί να κατανοήσει και να βοηθήσει στην επίλυση.

Ακόμη, όταν το χρονογραφικό κείμενο διέθετε στοιχεία καλλιπέπειας και, ευρύτερα, λογοτεχνικότητας, προκαλούσε την αναγνωστική ευφορία και το ενδιαφέρον των αναγνωστών αυξανόταν. Αυτό ενδυνάμωνε τη συναισθηματική-επικοινωνιακή σχέση αναγνωστών-χρονογράφου, η οποία, κατά φυσική συνέπεια, λειτουργούσε αμφίδρομα. Και οι εκδηλώσεις από την πλευρά των αναγνωστών, ειδικά για τον Παύλο Παλαιολόγο, έφταναν σε σημείο λατρείας¹⁴.

1.4 Σύνδεση χρονογραφημάτων

Το χρονογράφημα συνήθως ήταν ημερήσιο. Όταν, όμως, ο χρονογράφος δεν έγραφε κάθε μέρα, «έδινε την αίσθηση του ημερήσιου», που «εναρμονιζόταν με τα υπόλοιπα θέματα»¹⁵ της επικαιρότητας, σημειώνοντας φράσεις και προτάσεις προεξαγγελτικές-συνδετικές, όπως «Έλεγα τη Δευτέρα»¹⁶ ή «Όπως λέγαμε προχθές»¹⁷ ή «Θα επανέλθουμε στο θέμα»¹⁸ ή «Φοβούμαι ότι σας εκούρασα με την επιμονή αυτή στη συζήτηση [του ιδίου θέματος]»¹⁹ ή «Έγραφα τη Δευτέρα»²⁰ ή «Πριν από μερικούς μήνες έγραφα από αυτή εδώ τη στήλη»²¹ δημιουργώντας την «αίσθηση της συνέχειας»²² στον αναγνώστη. Με αυτό τον τρόπο προκαλούσε «την ψευδαίσθηση ενός διαλόγου», γεγονός που σημαίνει ότι ο χρονογράφος διατηρούσε ανοιχτό το διάυλο επαφής και εξύφαινε τον ιστό της επικοινωνίας.

Γι' αυτό ο αναγνώστης τον ένιωθε «δικό του άνθρωπο» και σ' αυτόν προσέφευγε, με τις γνωστές τυποποιημένες αλλά ουσιαστικές φράσεις: «Υψώσατε φωνήν» ή «Πατάξατε ετούτο ή εκείνο» ή «Συνηγορήσατε υπέρ μιας αδικημένης τάξεως», ζητώντας την επικουρία του σε θέματα, που αυτός ήταν ανίσχυρος να έχει

¹⁴ Γ. Καραμάνος, «Πώς μερικοί αναγνώστες του Παλαιολόγου έφταναν στο γραφείο του, για να εκπληρώσουν κάποιο... τάμα τους», εφημ. *Ειδήσεις* [της Αργολίδας] / Αφιέρωμα στον Παύλο Παλαιολόγο, 10-12-1984.

¹⁵ Β. Αλμπάνη, (2000), ό.π., σ.18.

¹⁶ Λ. Παπαδόπουλος, «Τα στειλιάρια», εφημ. *Τα Νέα*, 26-1-2008.

¹⁷ Στη Β. Αλμπάνη, (2000), ό.π., σ.18.

¹⁸ Π. Παλαιολόγος, «Με τη βωδάμαξα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-3-1939.

¹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Ποιοί είναι οι λογοτέχνες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-12-1942.

²⁰ Π. Μανταίος, «Σύγχυση φρενών και κάδων», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 1-2-2008.

²¹ Αντρ. Παππάς, «Τρεις σημαντικές μεταφράσεις», εφημ. *Ελευθεροτυπία* / Βιβλιοθήκη (ένθετο), τχ. 488 / 1-2-2008, σ. 8.

²² Β. Αλμπάνη, (2000), ό.π., σ.18.

παρεμβατικό και κυρίως αποτελεσματικό λόγο. Έτσι, «η ψευδαίσθηση του διαλόγου προβιβαζόταν συχνά σε επίπεδο πραγματικού διαλόγου»²³.

Πέρα, όμως, από τα κοινωνικά θέματα, που αποτελούσαν κατεξοχήν τη θεματική του Παύλου Παλαιολόγου, οι αναγνώστες, στα Ιουλιανά του 1965, απαιτούσαν να πάρει θέση στα φλέγοντα αυτά πολιτικά ζητήματα, γιατί ο Παλαιολόγος ασχολιόταν με θέματα που αναφέρονταν «στο περιθώριο της ζωής»²⁴ και θεωρούσαν ότι εθελουφλούσε. Μάλιστα, έφτασαν σε σημείο να του αποστέλλουν επιθετικά ή ακόμη υβριστικά γράμματα και απαιτούσαν από το διευθυντή του *Βήματος* να τον απολύσει²⁵.

Βέβαια, στην προκείμενη περίπτωση ο Παλαιολόγος είχε σταθερή και αμετακίνητη θέση. Θεωρούσε ότι πολιτική και χρονογράφημα είναι πράγματα ασυμβίβαστα²⁶. Σποραδικά, όμως, παρεξέκλινε²⁷ από τον κανόνα αυτό και χρονογραφούσε τέτοια θέματα. Το γεγονός αποδεικνύει τη στενή σχέση χρονογράφου-αναγνωστών, οι οποίοι θέλουν το χρονογράφο «τους» «πρωτομαχητή» και μπροστάρη, υπερασπιζόμενο τα δίκαια του λαού, νιώθοντας – ασυναίσθητα βέβαια – ότι η στήλη του χρονογραφήματος είναι δική τους στήλη, στην οποία αντικατοπτρίζεται²⁸ ο εαυτός τους με τις δικές τους ανησυχίες και τα δικά τους οράματα. Και κατά τούτο, λοιπόν, διαφέρει, εκτός των άλλων, η χρονογραφική στήλη από τις υπόλοιπες άλλες στήλες των εφημερίδων, οι οποίες δημοσιοποιούν «τα νέα ενός μακροεπιπέδου, τα οποία, ενώ αφορούν όλο τον κόσμο, δεν αφορούν κανένα προσωπικά και άμεσα»²⁹.

1.5 Χρονογράφημα και λογοτεχνία

Αυτή η επικοινωνιακή σχέση χρονογράφου και αναγνωστών, που αναπτύχθηκε παραπάνω, δε λειτουργεί μεταξύ λογοτεχνών και αναγνωστών. Η κίνηση εδώ είναι μονόπλευρη, δεν είναι αμφίδρομη. Ο λογοτέχνης «ψάχνει [...] για να βρη τον αναγνώστη του. Ποιος είναι; Πού είναι; Πώς δέχθηκε την προσφορά της πνευματικής του εσοδείας;»³⁰, παρατηρεί ο Παλαιολόγος, επισημαίνοντας τη μοναξιά του δημιουργού.

Ο αναγνώστης διαβάσει το λογοτέχνημα, το οποίο του προκαλεί θετικές ή αρνητικές αντιδράσεις, αλλά δεν παίρνει μολύβι και χαρτί, για να εκφράσει το

²³ Β. Αλμπάνη, (2000), ό.π., σ.18.

²⁴ Η μακροβιότερη ονομασία στήλης (1937-1979).

²⁵ Γ. Καραμάνος, «Ο απαρομοίαστος Παύλος Παλαιολόγος», περιοδ. *ΑΝΤΙ*, τχ.278 /4-1-1985.

²⁶ Π. Παλαιολόγος, «Πολιτική και χρονογράφημα», εφημ. *Το Βήμα*, 10-4-1946 και Π. Παλαιολόγος, ό.π., (συνέντευξη στο Γ. Καραμάνο), περιοδ. *ΑΝΤΙ*, τχ.278 /4-1-1985.

²⁷ Π. Παλαιολόγος, «Η επομένη», εφημ. *Το Βήμα*, 30 -7-1973.

²⁸ Β. Αλμπάνη, (2000), ό.π., σ.18.

²⁹ Β. Αλμπάνη, (2000), ό.π., σ.18.

³⁰ Π. Παλαιολόγος, «Αδέκαστος κριτής», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-2-1940.

θαυμασμό του ή την αντίδρασή του στο λογοτέχνη. Εκφράζεται εγκωμιαστικά ή επικριτικά στο στενό συνήθως περίγυρό του, προφορικά. Δε νιώθει, όμως, την ανάγκη να απευθυνθεί στο δημιουργό λογοτέχνη, παρότι το θέμα, που πραγματεύεται ο τελευταίος, είναι διαχρονικό και αγγίζει τις συναισθηματικές ομοιότητες και τις ιδεολογικές του προτιμήσεις ή τις κοσμοθεωρητικές του τοποθετήσεις. Ο λογοτέχνης περιγράφει ανθρώπινες καταστάσεις, αναλύει ανθρώπινους χαρακτήρες και σκηνοθετεί τα δρώντα πρόσωπα, αναμιγνύοντας, όμως, τον υπαρκτό κόσμο με το φανταστικό, προσδίδοντάς του αληθοφάνεια. Αντίθετα, η δημοσιογραφία στην οποία ανήκει και το χρονογράφημα – τονίζει ο Παύλος Παλαιολόγος – «δεν επινοεί. Παίρνει τα θέματά της από τη ζωή κι όχι από τη φαντασία. Βλέπει και περιγράφει. Βλέπει και κρίνει. Γράφει την ιστορία της ημέρας και τη σχολιάζει και τη κατευθύνει αναλόγως προς τις ιδεολογικές της ροπές και προς την ατμόσφαιρα μέσα στην οποία ο εργάτης του τύπου ασκεί το λειτούργημά του»³¹.

Αυτή, λοιπόν, είναι η ουσιώδης διαφορά: Η αληθινή πραγματικότητα από τη μια και η αληθοφανής πραγματικότητα από την άλλη. Η δεύτερη αποτρέπει τον αναγνώστη να οδηγηθεί στη διαλογική σχέση με το δημιουργό. Επομένως, ο αναγνώστης δε μεταδίδει τα προκαλούμενα συναισθήματά του και τις αξιολογικές του κρίσεις στο δημιουργό-λογοτέχνη, γεγονός που δεν οικοδομεί γέφυρα επικοινωνίας.

Το χρονογράφημα, λοιπόν, ως μέρος της εφημεριδογραφίας, φέρει τα σήματα της επικαιρότητας, πιστοποιώντας την αληθινή πραγματικότητα. «Ενημερωμένο στα γεγονότα που συμβαίνουν γύρω του – αναφέρει ο Παλαιολόγος – αποφεύγει τις φαντασιοπληξίες και αναζητεί τα θέματά του στον κόσμο του υπαρκτού, για να πη πάνω σ' αυτά τις κρίσεις του σε ελαφρό και χαρούμενο τόνο»³².

Η καταγραφή και ο σχολιασμός της επίκαιρης πραγματικότητας δεν το εμποδίζει, βέβαια, όταν βρίσκεται σε χέρια ταλαντούχου χρονογράφου, να ενδύεται, όπως αναφέραμε, την καλλιέπεια και να αποχτάει λογοτεχνική αξία ως κειμενικό είδος. Γιατί, γενικά, η δημοσιογραφία είναι τέχνη του λόγου, υποστηρίζει ο Παλαιολόγος. «Τέχνη και από τις πιο δύσκολες είναι να μεταδώσει κανείς στον αναγνώστη του αυτό που αισθάνεται», συμπληρώνει ο Γάλλος ακαδημαϊκός Σερόμ Ταρώ³³.

³¹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-10-1943.

³² Π. Παλαιολόγος, «Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα», περιοδ. *Ραδιο-τηλεόρασις*, έτος β', Ιανουάριος 1939, αρ. 1, σ. 8.

³³ Π. Παλαιολόγος, «Ποιοι είναι οι λογοτέχνες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-10-1943: Την παραπάνω άποψη του Σερόμ Ταρώ του την υπενθύμισε ο επίσης ακαδημαϊκός Ζωρζ Νταϋμέλ, καθώς τον υποδεχόταν στη γαλλική ακαδημία.

Το δημοσιογραφικό αυτό, λοιπόν, είδος «στις καλές του στιγμές βρίσκεται κοντά στη λογοτεχνία και δρα ως **παράκτιος αλιεύς της λογοτεχνίας**»³⁴, επισημαίνει ο λογοτέχνης και χρονογράφος Γιώργος Σκαμπαρδώνης. Ή διαφορετικά, όπως σημειώνει ο παλαιότερος χρονογράφος, συγγραφέας και ακαδημαϊκός Σπύρος Μελάς, «το χρονογράφημα είναι ο πρεσβευτής της δημοσιογραφίας στη λογοτεχνία»³⁵. Και ο Αντρέας Καραντώνης υπογραμμίζει με τρόπο που απεικονίζει τη λογοτεχνική του διάσταση: «Το χρονογράφημα είναι το χαριτωμένο κορφολόγημα των εντυπώσεων της στιγμής την ώρα που το πνεύμα του χρονογράφου βρίσκεται σε κατάσταση αφρού σαμπάνιας»³⁶. Και λίγο διαφορετικά ο χρονογράφος και ακαδημαϊκός Παύλος Νιρβάνας το χαρακτηρίζει «είδος παραλογοτεχνικό που έχει το δικαίωμα να παρίσταται στο νάρθηκα, τουλάχιστον, του ναού της τέχνης»³⁷.

Μπορεί, λοιπόν, το χρονογράφημα να διακονεί το εφήμερο, αλλά η ψυχολογική κατάσταση του χρονογράφου και η ικανότητά του στο γράψιμο αποτελούν δύο βασικούς παράγοντες, οι οποίοι το οικοδομούν σε μικρό εφήμερο, κατά το περιεχόμενο, λογοτέχνημα «εμπνευσμένο από την επικαιρότητα, από τη σκοπιμότητα, από την ανάγκη της στιγμής, από την ατμόσφαιρα μιας εποχής, [που] σβήνει μαζί με τα γεγονότα που το γέννησαν. **Σβήνει αλλά δεν παύει να είναι λογοτέχνημα**»³⁸, τονίζει ο Παύλος Παλαιολόγος.

Η διαδικασία της γραφής του χρονογραφήματος ήταν «δοκιμασία ψυχής»³⁹ του χρονογράφου, ο οποίος βίωνε τον κόσμο και τα καθημερινά δρώμενα και αυτή τη βιωματική ατμόσφαιρα μετέγγιζε στο χρονογραφικό του κείμενο. Γι' αυτό το χρονογράφημα αγαπήθηκε πολύ από το αναγνωστικό κοινό, όπως και το δοκίμιο που παλαιότερα φιλοξενούνταν, με μορφή επιφυλλίδας, στις στήλες των εφημερίδων. Πλουσιότερο σε γνώσεις και φιλοσοφία ζωής αυτό, *συγγενεύει*⁴⁰ από την άποψη της διαδικασίας γραφής του με το χρονογράφημα.

2. Οι δελετάντηδες χρονογράφοι

Οι παλαιοί στυλίστες χρονογράφοι, μεταξύ των οποίων και ο Παύλος Παλαιολόγος, δε διακρίνονταν μόνο από την επαγγελματική τους εμμονή στο

³⁴ Γ. Σκαμπαρδώνης, «Ο φάντης της λογοτεχνίας και το δημοσιογραφικό ρετινδόλαδο», περιόδ. *Λέξη*, τχ. 104 / Ιούλιος-Αύγουστος 1991, σ. 567.

³⁵ Σπ. Μελάς στο Στ. Σκοπετέας, (1959), «Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα», στη *Βασική Βιβλιοθήκη «Αετού»*, αρ. 33, σ. ια'.

³⁶ Α. Καραντώνης, [1971], *Από τον Σολωμό ως τον Μυριβήλη*, έκδοση Βιβλιοπωλείου της Εστίας, Αθήνα, σ. 213.

³⁷ Βλ. στο Στ. Σκοπετέα, (1959), ό.π., σ. ια'.

³⁸ Π. Παλαιολόγος, «Για να σωθή το καλό βιβλίο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-10-1942.

³⁹ Β. Αλμπάνη, (2000), ό.π., σ. 21.

⁴⁰ Β. Αλμπάνη, (2000), ό.π., σ. 21.

χρονογράφημα, αλλά συνδύαζαν την αγάπη και τη χαρά του ερασιτέχνη, που απέρρεαν απ' αυτή τη διαδικασία. Στο ίδιο πρόσωπο ταυτίζονταν ο επαγγελματίας και ο ερασιτέχνης, του οποίου η αφοσίωση και η επίδοση στη δραστηριότητά του, προκαλούσε ξεχωριστή προσωπική ευχαρίστηση, θέτοντας σε δεύτερη μοίρα τον επαγγελματικό λόγο για τον οποίο ασχολιόταν. Έτσι, ο διακονητής χρονογράφος υπέτασσε τον επαγγελματία στον ερασιτέχνη. Γινόταν δηλαδή, όπως πολύ εμφαντικά το αποδίδει η γαλλικής προέλευσης λέξη, ένας δελεττάντης⁴¹ ή ντιλετάντης.

3. Το χρονογράφημα στα σχολικά εγχειρίδια

Τέτοια χρονογραφήματα που ξεφεύγουν από τα σήματα της επικαιρότητας και αποχτούν διαχρονικότητα, γραμμένα από δελεττάντηδες χρονογράφους, είχαν συμπεριληφθεί παλαιότερα, αρκετά στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα του δημοτικού σχολείου, του γυμνασίου και του λυκείου, με τα οποία «ανετράφημεν πνευματικώς». Σήμερα, στα αντίστοιχα εγχειρίδια της σειράς *Η Γλώσσα μου* για το δημοτικό και *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* για το γυμνάσιο και το λύκειο περιέχονται λιγότερα. , όμως, στο πρώτο τεύχος της *Εκφρασης-Εκθεσης* για την πρώτη τάξη λυκείου αφιερώνεται ξεχωριστή ενότητα με τίτλο «Το χρονογράφημα», η οποία περιλαμβάνει περιεκτική εισαγωγή με όλα τ' απαραίτητα γραμματολογικά στοιχεία και ακόμη επτά χρονογραφήματα: Του Παύλου Νιρβάνα «Νεοελληνικό χρονογράφημα» και «Το προσφυγόπουλο του ουρανού», του Σπύρου Μελά «Τα θύματα της εξοχής», του Δημήτρη Ψαθά «Ευτυχείς...“Τέως”», του Παύλου Παλαιολόγου «Αγώνας χωρίς κύπελλο», του Λευτέρη Παπαδόπουλου «Γκαγκάριν» και του Νίκου Δήμου «Τρίλιες».

Επιπλέον, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, και ειδικότερα η Διεύθυνση Σπουδών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, επιδίωξε – με εισήγησή μας – να παροτρύνει τους μαθητές, έστω και περιστασιακά, να ασχολούνται και να γράφουν χρονογράφημα. Με την ευκαιρία, λοιπόν, της «Ημέρας των Προσφύγων» (5 Απριλίου) προκήρυξε επί τρία συνεχή έτη 1998,1999 και 2000, *πανελλήνιο διαγωνισμό δοκιμίου, χρονογραφήματος και αφίσας* για τους μαθητές της δεύτερης τάξης λυκείου. Στις σχετικές εγκυκλίους⁴² που απέστειλε στα λύκεια όλης της χώρας,

⁴¹ Πρβλ. και Γρ. Ξενόπουλος, «Ακροβάται», εφημ. *Ελεύθερος Λόγος*, 17-6-1923 «Πολλοί χρονογραφικοί σήλαιο του καθημερινού τύπου, ανατίθενται κατ' ανάγκην και εις δελεττάντηδες, δηλαδή εις λογοτέχνες, οι οποίοι ουδέποτε εχρημάτισαν και ακροβάται της πέννας». Η λ. προέρχεται από τη γαλλική λ. dilettante = ερασιτέχνης, την οποία ο Ξενόπουλος δεν αποδίδει, όπως είναι το ορθό «ντιλετάντης», αλλά για λόγους ακουστικής ή από άγνοια τη γράφει «δελεττάντης», η οποία, βέβαια, είναι εκφραστικότερη. Επίσης, βλ. Γ. Μπαμπινιώτη, (2004), ό.π., λήμμα: ντιλετάντης.

⁴² Υπ.Ε.Π.Θ. / Δ/νση Σπουδών Δ.Ε./ Γραφείο Πρόσθετης Διδακτικής Στήριξης και Ενισχυτικής Διδασκαλίας, αρ. πρωτ. Γ2 / 1748 / 29-3-1999 (εγκύκλιος), θ έ μ α : *Πανελλήνιος διαγωνισμός δοκιμίου,*

έδωσε αναλυτικές οδηγίες για τη διαδικασία διεξαγωγής του διαγωνισμού και συναπέστειλε «διδασκτικό υλικό»⁴³ σε επικοινωνιακό πλαίσιο, κατάλληλο να προκαλέσει τη συναισθηματική φόρτιση, ώστε να παρακινήσει τους μαθητές να χρονογραφήσουν.

Συμπληρωματικά προς τη συναισθηματική φόρτιση, η γραφή χρονογραφήματος προϋποθέτει «ευαισθησία στα θορυβώδη και στα αθόρυβα της ημέρας, ευσυγκινησία, ταχεία σύλληψη του θέματος που σε αναταράζει εσωτερικά και σε καλεί, όπου κι αν βρίσκεσαι, όποια στιγμή κι αν είναι, να ανταποκριθείς στο κάλεσμα. Τότε, βγαίνει ο αφρός και η γραφίδα κυλάει σαν τη ρόδα στον κατήφορο. Το θέμα, συνήθως γράφεται μονοκοντυλιά. Χωρίς ανάσα. Μακριά από εγκεφαλικότητες [...]»⁴⁴.

4. Το σημερινό χρονογράφημα και το «στηλογράφημα»⁴⁵

Η διαδικασία της γραφής, από την πλευρά του χρονογράφου – προσθέτει ο Παύλος Παλαιολόγος – απαιτεί γνώσεις, στυλ, δούλεμα, συνεχή κίνηση, παρακολούθηση προσώπων και πραγμάτων και προπαντός κέφι⁴⁶. Επιπλέον, η αγάπη και το μεράκι είναι στοιχεία που προσδίδουν ιδιαίτερο ύφος στο χρονογράφημα, τα οποία δυστυχώς σήμερα, στην εποχή σπουδής και της τεχνολογικής εξέλιξης, λείπουν, συνήθως, από το χρονογράφο. Το χρονογράφημα, κατά κανόνα, έχει καταλήξει, τις πιο πολλές φορές, να είναι απλό σημείωμα, χωρίς ιδιαίτερες εκφραστικές και γενικότερα υφολογικές αξιώσεις. Τείνει να ταυτιστεί με τις «στήλες», με «τη χρονογραφία της στήλης», η οποία γράφεται με 250 έως 300 λέξεις. «Η στήλη [, όμως,] λειτουργεί ανάμεσα στην είδηση και το σχόλιο, που είναι δύο διαφορετικά πράγματα από το χρονογράφημα»⁴⁷. Η «στήλη» είναι απαίτηση του νέου σχήματος των εφημερίδων και της ανάγκης για γρήγορη έκφραση που προτάσσει τις ιδέες και όχι τις εικόνες⁴⁸.

Ακόμη, δύο βασικοί λόγοι επηρέασαν σοβαρά την αλλοίωση και τον περιορισμό του κλασικού χρονογραφήματος. Από τη μια η ανάπτυξη της ιδιωτικής «ραδιοφωνίας και η άμεση επικοινωνία του ακροατή, με το ραδιοφωνικό κοινό που τον

χρονογραφήματος και αφίσας για την πανελλήνια ημέρα των προσφύγων (5Απριλίου 1999) και Υπ.Ε.Π.Θ. / Δ/ση Σπουδών Δ.Ε., αρ. πρωτ. Γ2 / 1749 / 29-3-1999, (εγκύκλιος), θέμα : Αποστολή θεμάτων για το διαγωνισμό της ημέρας των προσφύγων (5-4-1999).

⁴³ Π.Ν. Ξηντάρας, (1992), *Καλειδοσκόπιο*, εκδόσεις Βιβλιογονία, σσ. 13-16,190.

⁴⁴ Π.Ν. Ξηντάρας, (1992), ό.π., σσ. 13-16,190.

⁴⁵ Ο νεολογισμός «στηλογράφημα» που προτείνουμε, παρότι παραπέμπει στη λ. «στυλογράφος», που χρησιμοποιόταν παλαιότερα, νομίζουμε ότι αποδίδει εύστοχα την αγγλική λ. columnist (=αρθρογράφος, < column=στήλη), η οποία δεν ταιριάζει στο ακουστικό αίσθημα της γλώσσας μας. Περισσότερα βλ. στο κεφ. Στ' «Δημοσιογραφικά είδη / στηλογράφημα ή αιχμογράφημα».

⁴⁶ Π.Παλαιολόγος, (1930), *Εφημερίδες*, σσ. 62-65 στο Στ. Σκοπετέας, σσ. ια' και ιστ'.

⁴⁷ Δ. Ιατρόπουλος, *Συνοπτικόν εγχειρίδιον χρονογραφίας*, εκδόσεις Γιάννης Β. Βασδέκης, εν Αθήναις ΜCMXCI a.d., σ. 24.

⁴⁸ Δ. Ιατρόπουλος, ό.π., σ. 23.

ακούει και το δημοσιογράφο της εκπομπής»⁴⁹, αντικατέστησε τη γέφυρα επικοινωνίας που πραγματοποιούνταν παλαιότερα με το χρονογράφημα. Από την άλλη, η άμεση και ταχύτατη πληροφόρηση του κοινού που επιτυγχάνεται μέσω των πολλών τηλεοπτικών σταθμών, εκτόπισαν το κλασικό χρονογράφημα «του παλιού καλού καιρού της ακμής του». Εξάλλου, σήμερα θριαμβεύει η εικόνα, ενώ οι ρυθμοί της ζωής είναι ταχύτατοι. Δεν υπάρχει χρόνος διαθέσιμος για ανάγνωση κειμένων που τέρπουν και προβληματίζουν. Το γενικότερο πνεύμα της εποχής δίνει προτεραιότητα στην πληροφόρηση.

Έτσι, περιορίστηκαν ή, ορθότερα, ελαχιστοποιήθηκαν οι παλιοί τεχνίτες του λόγου, που διακρίνονταν για την αφοσίωσή τους στο κειμενικό αυτό είδος, με αποτέλεσμα να τείνει να εκλείψει το δημοσιογραφικό και συνάμα λογοτεχνικό αυτό είδος.

5. Επιστημονική εξέταση του χρονογραφήματος

Η πληθωρική, όμως, παραγωγή του από το 1848 που πρωτοεμφανίστηκε με τον Κωνσταντίνο Πωπ⁵⁰ έως σήμερα, απαιτεί τη συνδρομή της επιστημονικής έρευνας και μελέτης, για να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για το δημοσιογραφικό λόγο και ειδικότερα για το γραμματειακό αυτό είδος, γεγονός που αποπειρώμαστε με την εργασία μας αυτή στο χρονογράφημα του Παύλου Παλαιολόγου, για το οποίο, απ' όσο γνωρίζουμε, δεν έχει ασχοληθεί άλλος, από επιστημονικής πλευράς.

Η παρούσα έρευνα-μελέτη αποβλέπει στην εξέταση και ανάδειξη του χρονογραφικού του έργου κατά την πρώτη περίοδο της χρονογραφικής του παραγωγής, με βάση το πρωτογενές χρονογραφικό υλικό από το 1937 έως το 1944.

Η εργασία μας διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Το **πρώτο μέρος** διαιρείται σε δύο κεφάλαια: Το *πρώτο* περιλαμβάνει την προβληματική του θέματος και το *δεύτερο* περιγράφει τη μέθοδο έρευνας.

Το **δεύτερο μέρος** παρουσιάζει τα ευρήματα της αρχειακής έρευνας και χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια.

Ειδικότερα, στο *τρίτο* κεφάλαιο εκτίθενται τα ευρήματα που αφορούν το δημοσιογραφικό λόγο στον αθηναϊκό χώρο. Το *τέταρτο* ασχολείται με το

⁴⁹ Ξένη Μουχίμογλου, «Ένας αιώνας χρονογράφημα», στην ιστοσελίδα της εφημ. *Το Βήμα / Πολιτιστικά*, 14-6-2000.

⁵⁰ Κ. Πωπ, (1875), *Συγγραφαί ποικίλαι ήτοι φιλολογικά πάρεργα*, μέρος Α', φυλλάδιο Α', εκ του τυπογραφείου «Ερμού», Αθήνησι, σ. β' «*Ανήκομεν [...] εις την Σχολήν των ημεροβίων [...] των νομάδων [δηλαδή] συγγραφέων [...] και ίσως δε ημεείς εσμέν οι εισηγηταί αυτής παρ' Έλλησι [...]*» και Στ. Σκοπετέας (1959), ό.π., σ. κ'.

δημοσιογραφικό λόγο της Σμύρνης. Το *πέμπτο* περιλαμβάνει τα ευρήματα που σκιαγραφούν την προσωπικότητα και σχολιάζουν το δημοσιογραφικό λόγο του Βλάση Γαβριηλίδη. Στο *έκτο* κεφάλαιο παρουσιάζονται στοιχεία που οριοθετούν και διακρίνουν τα είδη του δημοσιογραφικού λόγου και στο *έβδομο* δίνεται έμφαση στο κειμενικό είδος του χρονογραφήματος.

Τέλος, στο **τρίτο** και εκτενέστερο **μέρος**, που αποτελεί την κορύφωση της αρχειακής έρευνας, γίνεται λόγος για τα ευρήματα που σχετίζονται με τον Παύλο Παλαιολόγο και με τις επιμέρους πτυχές της δημοσιογραφικής και κατεξοχήν της χρονογραφικής του δραστηριότητας, καθώς και με ενδεικτικό σχολιασμό και την παρουσίαση όλων σχεδόν των χρονογραφημάτων του, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν στο ερευνητικό δείγμα.

Στο *ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ*, που αποτελεί ξεχωριστό τόμο, καταγράφονται οι χρονογραφικοί τίτλοι στις ακόλουθες εφημερίδες και περιοδικά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Καταγεγραμμένοι χρονογραφικοί και άλλοι τίτλοι

Α.Α.	ΕΝΤΥΠΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ
ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ		
1	Αθηναϊκά Νέα	1933-1945
2	Τα Νέα	1946-1951
3	Ελεύθερον Βήμα	1927-1944
4	Το Βήμα	1945-1979
5	Ελευθεροτυπία	1980
6	Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία	1980
7	Αδέσμευτη Γνώμη	1975
8	Πρωινή	1979
ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ		
1	Θησαυρός	1942-1967
2	Μπουκέτο	1943-1945
3	Ρομάντσο	1943-1967
4	Ταχυδρόμος	1954-1970

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1.1 Διατύπωση του ζητήματος

Ο δημοσιογραφικός λόγος παρουσιάζει δύο σαφώς διακεκριμένες και αποδεκτές μορφές: τη γραπτή, η οποία αποτυπώνεται στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο και την προφορική, η οποία ηχογραφείται στο ραδιόφωνο και μαγνητοσκοπείται στην τηλεόραση, με αποτέλεσμα, στην προφορική του μορφή, να εγγράφονται τα παραγλωσσικά και εξωγλωσσικά στοιχεία, που τον συνοδεύουν. Ο έντυπος, λοιπόν, δημοσιογραφικός λόγος, με όλα τα είδη και «δια-είδη» του, είναι σήμερα ο περισσότερο παραγόμενος δημόσιος λόγος στην Ελλάδα και τις δυτικές κοινωνίες⁵¹. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται από την πληθωρική κυκλοφορία ποικιλώνυμων εφημερίδων και περιοδικών, καθημερινά, με αποδέκτες όλα σχεδόν τα κοινωνικά στρώματα.

Το κειμενικό είδος του χρονογραφήματος, ως μέρος του δημοσιογραφικού λόγου, εμφανίστηκε για πρώτη φορά κυρίως στη Γαλλία λίγο πριν αρχίσει η Γαλλική Επανάσταση, με «*κυκλοφορούντα φυλλάδια*» και είχε τη μορφή λιβελογραφημάτων, τα οποία ασκούσαν δριμεία κριτική κατά της αυλής του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄⁵². Στον ελλαδικό χώρο πρωτοεμφανίστηκε το 1848 με τον Κωνσταντίνο Πωπ, όπως σημειώσαμε, και με την πάροδο του χρόνου παρουσίασε μεγάλη άνθηση, ιδιαίτερα από τα μέσα του 19^{ου} ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα⁵³, κυρίως στον αθηναϊκό τύπο και λιγότερο στον επαρχιακό. Συνεχίζει μέχρι σήμερα να καλλιεργείται, κυρίως στον ημερήσιο τύπο, διαρκώς εξελισσόμενο και προσαρμοζόμενο στις τωρινές συνθήκες, χωρίς, όμως, να διατηρεί, εκτός από εξαιρέσεις, εκείνη την υφολογική αύρα που απέπνεε η γραφή των παλαιότερων χρονογράφων. Πήγασε από την ανάγκη να σχολιάζονται «*μερικά πράγματα, τα οποία δεν ήσαν επιδεκτικά σοβαράς*

⁵¹ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), *Ελληνική γλώσσα και δημοσιογραφικός λόγος*, (θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις), εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, σ. 14-15, 67.

⁵² Θ. Βελλιανίτης, «Χρονογράφημα» στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, εκδόσεις «Ο Φοίνιξ» Παύλου Δρανδάκη, τόμ. ΚΔ, σ.727, λήμμα: «Χρονογράφημα».

⁵³ Ι.Μ.Παναγιωτόπουλος, (1936), *Στοιχεία Ιστορίας της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, εν Αθήναις, σ.134 κ.εξ.

αρθρογραφίας»⁵⁴. Ωστόσο, παρά την πλούσια παραγωγή και τη μεγάλη ανταπόκριση που βρήκε στο αναγνωστικό κοινό, δεν έχει τύχει, μέχρι σήμερα, της επιστημονικής έρευνας και οι παλαιότεροι πληθωρικοί επαγγελματίες χρονογράφοι παραμένουν άγνωστοι στο ευρύτερο κοινό.

Εξαίρεση αποτελούν, απ' όσο γνωρίζουμε, δύο διδακτορικές διατριβές. Η μία εξετάζει το επιστολιμαίο χρονογράφημα, τις γνωστές δηλαδή «Αθηναϊκές Επιστολές» του Γρηγορίου Ξενόπουλου από παιδαγωγικής πλευράς⁵⁵. Η άλλη μελετά το χρονογράφημα ως δημοσιογραφικό είδος και επικεντρώνεται συστηματικά στη χρονογραφική παραγωγή του Ιωάννη Κονδυλάκη⁵⁶. Επίσης, μία ανακοίνωση σε συνέδριο εντοπίζει και πραγματεύεται την ύπαρξη χρονογραφήματος στο Άργος κατά το 19^ο αιώνα (1883-1889)⁵⁷.

Το χρονογράφημα, λοιπόν, ως είδος δημοσιογραφικού λόγου με ελευθερία κίνησης στο χώρο της «γραμμής» της εφημερίδας, αποτυπώνει στιγμιότυπα, απόψεις, στάσεις και συμπεριφορές, με αφορμή σημαντικά και ασήμαντα γεγονότα της καθημερινής ζωής. Τα μικρά ή μεγάλα αυτά θέματα διαφωτίζουν τον καθημερινό βίο, ιδιωτικό και δημόσιο, άλλων εποχών και δίνουν τη δυνατότητα στο μελλοντικό ερευνητή να απεικονίσει αυθεντικότερα τη ζέουσα κοινωνική εκείνη πραγματικότητα. Αποτελεί, επομένως, εργαλείο σημαντικό και από πλευράς περιεχομένου και από άποψη μορφής, το οποίο μπορεί να αποβεί πολύ χρήσιμο όχι μόνο για την εξέταση πτυχών περασμένων εποχών αλλά και για την ανάδειξη των ιδιαίτερων γνωρισμάτων των ομογενών κειμενικών ειδών.

Με βάση, λοιπόν, τη διαπίστωση αυτή κρίναμε σκόπιμο να ερευνήσουμε το χρονογράφημα του Παύλου Παλαιολόγου, ο οποίος το καλλιέργησε, σύμφωνα με τα δημοσιευμένα κείμενά του σε εφημερίδες και περιοδικά, από το 1937 ως το 1981.

1.2 Ο σκοπός και η σπουδαιότητα της έρευνας

Σκοπός, επομένως, αυτής της διατριβής είναι να φέρει σε φως και να αναδείξει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των χρονογραφημάτων του χρονογράφου Παύλου Παλαιολόγου και το περιεχόμενό τους. Συνάμα, αποβλέπει να δείξει ότι το κειμενικό

⁵⁴ Στ. Σκοπετέας, (1959), «Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα» στη *Βασιική Βιβλιοθήκη «Αετού»*, εκδοτικός οίκος Ηώ. Ν. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα, τόμ. 33, σ. κα'.

⁵⁵ Κ. Μαλαφάντης, (1995), *Οι "Αθηναϊκά Επιστολαί" του Γρηγορίου Ξενόπουλου στη "Διάπλασιν των Παιδών", 1896-1947*, εκδόσεις Αστέρως, Αθήνα, σσ. 382.

⁵⁶ Ευ. Π. Μαϊστρέλλης, (2001), *Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα*, (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή), Πειραιάς.

⁵⁷ Π. Ν. Ξηντάρας, (2004), «Το χρονογράφημα ως είδηση, ως επιστολή, ως αρθρομαχία και ως λιβελογράφημα στο Άργος του 19^{ου} αιώνα (1883-1889)», στα υπό έκδοση *Πρακτικά του Συνλόγου Αργείων «Ο Δαναός»: 1^ο Συνέδριο Αργειακών Σπουδών: Το Άργος του 19^{ου} αιώνα*, Άργος 2004.

είδος του χρονογραφήματος αποτελεί μέρος του δημοσιογραφικού λόγου, του οποίου επενδύεται συχνά την καλλιτέπεια και συνιστά είδος του «έντεχνου λόγου με λογοτεχνική χροιά»⁵⁸, που, με ιδιαίτερη επιμέλεια, καλλιέργησε επαγγελματικά ο προαναφερόμενος χρονογράφος.

Από την έρευνα αυτή αναμένεται να προκύψουν χρήσιμα στοιχεία και πορίσματα για την κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική ζωή, για το γένος του δημοσιογραφικού λόγου, για το κειμενικό είδος του χρονογραφήματος και ιδιαίτερα για τη χρονογραφική παραγωγή του Παύλου Παλαιολόγου, τα οποία, μαζί με τις προαναφερόμενες μελέτες, θα αποτελέσουν τη βάση για έρευνα και φωτισμό του χρονογραφικού λόγου των πολυάριθμων Νεοελλήνων χρονογράφων. Φιλοδοξία μας είναι να κεντριστεί το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών, ώστε να στραφεί η έρευνα και η μελέτη τους στα δημοσιογραφικά είδη, πεδίο το οποίο έως σήμερα παραμένει ανερεύνητο. Πρόσφορο, επομένως, επιστημονικό έδαφος, για να προωθηθούν στο μέλλον, προς την κατεύθυνση αυτή, οι επιστήμες της φιλολογίας, της γλωσσολογίας και των κλάδων της (κειμενογλωσσολογίας, κοινωνιογλωσσολογίας, ψυχολογολογίας, εθνογλωσσολογίας), της δημοσιογραφίας, της ιστορίας, της κοινωνιολογίας, της λαογραφίας και γιατί όχι της κοινωνικής ψυχολογίας.

1.3 Τα ερευνητικά ερωτήματα

Ο παραπάνω γενικευτικός σκοπός μπορεί να εξειδικευτεί στα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία αρθρώνονται στους εξής τρεις άξονες του τίτλου της θέματος: *δημοσιογραφικός λόγος, χρονογράφημα, Παύλος Παλαιολόγος.*

1.3.1 Ο δημοσιογραφικός λόγος στον αθηναϊκό χώρο

- Πώς οριοθετείται,
- Από τι χαρακτηρίζεται,
- Ποια είναι τα γενικά και ειδικά του είδη (ή ποιες είναι οι υποδιαίρεσεις του),
- Ποια είναι η κύρια αποστολή του και ποιον κύριο ψυχισμό του παραγωγού / συντάκτη μεταφέρει,
- Σε ποια μεγάλα κέντρα του ελληνισμού καλλιεργήθηκε και αν τα διάφορα είδη του χαρακτηρίζονται από στοιχεία ανάλαφρου πνεύματος, τα οποία συνιστούν τους προδρόμους ή τα συγγενικά είδη του χρονογραφήματος,

⁵⁸ Χρ. Τσολάκης-Κ. Αδαλόγλου-Α. Αυδή-Ελ. Λόππα-Δ. Τάνης, (2004), *Έκφραση-Έκθεση*, (αναθεωρημένη έκδοση). για το Ενιαίο Λύκειο, τχ. Α΄, Ο.Ε.Δ.Β., σ. 280.

- Ποιες κύριες λειτουργίες επιτελεί ο δημοσιογραφικός λόγος και ειδικότερα το χρονογράφημα,
- Ποιες ανάγκες γέννησαν το δημοσιογραφικό λόγο και ποιοι οι παράγοντες δημιουργίας κειμενικών ειδών.

1.3.2 Ο δημοσιογραφικός λόγος στη Σμύρνη

Επιδίωξη της ενότητας αυτής είναι να διερευνήσει το εύρος του δημοσιογραφικού λόγου στη Σμύρνη και, προπαντός, να διαπιστώσει εάν καλλιεργήθηκε το κειμενικό είδος του χρονογραφήματος.

Συμπληρωματικά ερωτήματα που προκύπτουν απ' αυτό το γενικευτικό στόχο είναι τα ακόλουθα:

- Πόσες και ποιες εφημερίδες κυκλοφόρησαν στη Σμύρνη,
- Ποιοι παράγοντες συντέλεσαν στην έκδοση εφημερίδων,
- Ποια τα χαρακτηριστικά τους:
 - ⇒ Περιοδικότητα,
 - ⇒ Μέγεθος-σχήμα-σελίδες,
 - ⇒ Αριθμός στηλών,
 - ⇒ Χαρακτηρισμός περιεχομένου,
 - ⇒ Γνωμικά ως προμετωπίδα,
 - ⇒ Εικόνες,
 - ⇒ Συνδρομητές,
 - ⇒ Άδεια κυκλοφορίας,
 - ⇒ Ημερολόγια ως δώρα,
 - ⇒ Παναγυρικά τεύχη,
 - ⇒ Προσφορές,
 - ⇒ Γλώσσα (μονόγλωσσες, δίγλωσσες, τουρκογραικική / καθαρεύουσα, δημοτική),
 - ⇒ Διασώζονται σμυρναϊκές εφημερίδες και σε ποιες βιβλιοθήκες: είναι προσβάσιμα τα φύλλα τους;
- Σε τι είδους έντυπη δημοσιογραφία αποτυπώθηκε ο δημοσιογραφικός λόγος (εφημερίδες, περιοδικά, σατιρικά φύλλα).
- Ποια τα βαθύτερα γνωρίσματά τους:
 - ⇒ Στόχος κύριων άρθρων,
 - ⇒ Απήχησή τους,
 - ⇒ Ποια δημοσιογραφικά είδη περιελάμβαναν:

- Ποιο το ύφος τους,
- Στήλες-πρόδρομοι του χρονογραφήματος,
- Περιείχαν ευθυμογραφικά είδη,
- Επηρέασαν και επηρεάστηκαν από τα άλλα είδη του δημόσιου λόγου,

⇒ Με ποια θέματα ασχολήθηκαν.

- Ονόματα δημοσιογράφων:
 - ⇒ Ήταν επαγγελματίες δημοσιογράφοι ή δημοσιογραφούντες επαγγελματίες,
 - ⇒ Σε τι αποσκοπούσαν τα δημοσιεύματά τους,
 - ⇒ Ποια η μόρφωσή τους,
 - ⇒ Κατείχαν ξεχωριστές θέσεις στην κοινωνία της Σμύρνης,
 - ⇒ Ποια η στάση τους έναντι των Τούρκων,
 - ⇒ Είχαν σχέση με τη λογοτεχνία,
 - ⇒ Διαπιστώνονται δημοσιογραφικοί διαπληκτισμοί (αρθρομαχίες) μέσω των εφημερίδων.

1.3.3 Ο δημοσιογραφικός λόγος του Βλάση Γαβριηλίδη

- Ποια η καταγωγή του, οι σπουδές του και γιατί ήρθε στην Αθήνα,
- Ποια η δημοσιογραφική του δράση και ποιος ο κύριος σκοπός που τον κατηύθυνε,
- Πώς τον χαρακτήρισαν οι σύγχρονοί του και οι μεταγενέστεροι,
- Από τι χαρακτηρίζεται ο δημοσιογραφικός του λόγος,
- Ποια τα γνωρίσματα του χρονογραφικού του λόγου,

1.3.4 Χρονογράφημα

- Ποια η σχέση δημοσιογραφικού λόγου και χρονογραφήματος,
- Πού πρωτοεμφανίστηκε ως κειμενικό είδος, πώς εξελίχτηκε και πότε κορυφώθηκε,
- Ποιες συνθήκες συντέλεσαν προς αυτή την κατεύθυνση,
- Σε τι διαφέρει από τα άλλα δημοσιογραφικά είδη,
- Ποια είναι η ανταπόκριση του κοινού,
- Ποιος ο χαρακτήρας του.

1.3.5 Παύλος Παλαιολόγος

- Ποια η καταγωγή του και πώς έφτασε στην Αθήνα,
- Ποιες οι πρώτες του απασχολήσεις, οι σπουδές του, πώς κατέληξε δημοσιογράφος και πώς ασχολήθηκε με το χρονογράφημα,
- Ποια η στάση του και με ποια θέματα ασχολήθηκε στην περίοδο της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά, στον πόλεμο του 1940 και στην Κατοχή,
- Ποια τα αγαπημένα του θέματα,
- Ποιες οι απόψεις του για το χρονογράφημα,
- Ποια τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της χρονογραφικής του γραφής,
- Από πού αντλεί τα θέματά του και από ποια οπτική γωνία τα αναπτύσσει,
- Πώς ξεκινάει και πώς στη συνέχεια τα εξετάζει,
- Ποιοι οι κειμενικοί του ήρωες (ποια τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κειμενικών του ηρώων),
- Ποιοι οι ιδεολογικοί του άξονες και ποια η γνωμολογία του,
- Ποια η δομή και η μορφή των χρονογραφημάτων του,
- Από τι χαρακτηρίζεται η γλώσσα και το ύφος του,
- Ποια ιδιαίτερα στοιχεία των χρονογραφημάτων του συνιστούν την αναγνωστική απόλαυση,
- Έχει δεχθεί κριτική το έργο του; Είναι σήμερα ευρύτερα γνωστό;
- Γενικά ποια η αξία του έργου του από χρονογραφική, λογοτεχνική, γλωσσική, πολιτική, κοινωνική, επικοινωνιακή, παιδαγωγική και ψυχολογική άποψη.
- Τέλος, τι το «*νέο προσεκόμισε*» στο κειμενικό είδος του χρονογραφήματος.

1.4 Ανασκόπηση της βιβλιογραφίας

Η ανασκόπηση της σχετικής με τους τρεις άξονες του θέματος (δημοσιογραφικός λόγος, χρονογράφημα, Παύλος Παλαιολόγος) βιβλιογραφίας έδειξε, κατά περίπτωση, ότι αυτή είναι πολύ πενιχρή.

1.4.1 Ο δημοσιογραφικός λόγος στον αθηναϊκό χώρο

Συγκεκριμένα, η βιβλιογραφική ανασκόπηση που αφορά το δημοσιογραφικό λόγο στην έντυπη μορφή, έδειξε ότι η βιβλιογραφία είναι πολύ περιορισμένη. Παρότι, όπως αναφέρθηκε, ο περισσότερος παραγόμενος, σήμερα στην Ελλάδα και γενικότερα στις δυτικές κοινωνίες, δημόσιος λόγος είναι ο δημοσιογραφικός, η μελέτη του σε επιστημονικό επίπεδο είναι ανεπαρκέστατη. Συγκεκριμένα, «έως τα τέλη της δεκαετίας

του 1970 η ελληνική βιβλιογραφία (ή καλύτερα) αρθρογραφία παραμένει στη γνωστή διαμάχη περί Καθαρεύουσας και Δημοτικής. Μόλις στη δεκαετία του 1980 και πιο πρόσφατα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 έγινε αντικείμενο επιστημονικής (αλλά και μη επιστημονικής) έρευνας»⁵⁹.

Μετά το χρονικό αυτό προσδιορισμό, άξια μνείας είναι τα επόμενα έργα: πολύτιμη είναι η συμβολή του καθηγητή Σωφρόνη Χατζησαββίδη στη μελέτη του δημοσιογραφικού λόγου, με το έργο του *Ελληνική Γλώσσα και Δημοσιογραφικός Λόγος (θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις)*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2000, σσ. 167. Αυτό το έργο εξετάζει το δημοσιογραφικό λόγο σε τρεις ενότητες: Η πρώτη αναφέρεται στη φύση του δημοσιογραφικού λόγου (όροι και όρια, λειτουργίες, τυπολογία, παθολογία, πρόσφατη ελληνική βιβλιογραφία). Η δεύτερη περιλαμβάνει θεωρητικές επισημάνσεις με επιμέρους ενότητες και η τρίτη περιέχει ερευνητικές προσεγγίσεις (η ρητορική των τίτλων, ο μη ακροαματικός σχεδιασμός στον ελληνικό δημοσιογραφικό λόγο, η μορφολογική ποικιλία και τα τονικά συστήματα). Επίσης, πολύ κατατοπιστικές είναι οι ανακοινώσεις του ιδίου για το δημοσιογραφικό λόγο στα *Πρακτικά* του τομέα γλωσσολογίας του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, καθώς και αντίστοιχα άρθρα στο περιοδικό *Μέντωρ* του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

Ακόμη, πολύ ενδιαφέρουσα είναι η ενότητα «Γλώσσα και δημοσιογραφία» στο βιβλίο *Γλωσσαλγήματα* του καθηγητή Χριστόφορου Χαραλαμπίδη.

Επιπλέον, χρήσιμα στοιχεία για την ενότητα «Δημοσιογραφικά είδη» περιέχουν τα βιβλία: του Χρήστου Πασαλάρη, *Μια ζωή τίτλοι (πώς να γίνετε δημοσιογράφος)*, του Γεράσιμου Λύχνου *Ο δημοσιογράφος*, καθώς και το ομότιτλο του Αλέκου Φιλιππόπουλου *Ο δημοσιογράφος*. Επίσης, το βιβλίο των M.V. Charnley και B. Charnley, *Η τέχνη του ρεπορτάζ*.

Πέρα από τα παραπάνω, τα δημοσιεύματα και τα βιβλία μέχρι σήμερα, που αναφέρονται στο δημοσιογραφικό λόγο, κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες.

Η πρώτη είναι η μεγαλύτερη ποσοτικά και περιλαμβάνει βιβλία, άρθρα και βιβλία-οδηγούς που τα χαρακτηρίζει το δεοντολογικό και περιγραφικό στοιχείο. Στα τελευταία δίνονται οδηγίες προς τους δημοσιογράφους που χειρίζονται τη γραπτή μορφή του δημοσιογραφικού λόγου και προτείνονται ορθογραφικοί, μορφολογικοί και συντακτικοί κανόνες που δεν περιέχονται στην επίσημη γραμματική και το συντακτικό⁶⁰.

⁵⁹ Σωφρ. Χατζησαββίδη, (2000), ό.π., σ. 67,68.

⁶⁰ Σωφρ. Χατζησαββίδη, (2000), ό.π., σ. 60,63. Για περισσότερα σχετικά με τον κατάλογο των δημοσιευμάτων και των βιβλίων που αφορούν το δημοσιογραφικό λόγο βλ. Σωφρ.

Στη *δεύτερη* εντάσσονται βιβλία και άρθρα, τα οποία πραγματεύονται θεωρητικά⁶¹, μέσα από διεπιστημονικές προσεγγίσεις, το δημοσιογραφικό λόγο. Ειδικότερα, πραγματεύονται την είδηση και τα στοιχεία που τη συγκροτούν, τη γλώσσα του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης, την επικαιρότητα, τον ήχο και την εικόνα, τον αθλητικό λόγο και ορισμένα προσεγγίζουν, από γλωσσολογική πλευρά, τη δημοσιογραφική γλώσσα και τους δημοσιογραφικούς τίτλους.

Επιπρόσθετα, σε άλλο βιβλίο, εξετάζεται από επιστημονική σκοπιά, όπως διατείνεται ο συγγραφέας του Ε. Λεμπέσης, η λειτουργία του Τύπου σε τρεις ενότητες: η δημοσιογραφία ως επιστήμη, η δημοσιογραφία ως τέχνη και η δημοσιογραφία ως επάγγελμα⁶².

Η *τρίτη* κατηγορία περιλαμβάνει βιβλία και άρθρα που εξετάζουν την ιστορία της ελληνικής δημοσιογραφίας και τη δράση σημαντικών δημοσιογράφων. Ειδικότερα, η τρίτη κατηγορία δημοσιευμάτων που προέκυψε από την έρευνά μας, περιλαμβάνει βιβλία και άρθρα, τα οποία έχουν ως αντικείμενο πραγμάτευσής τους: τις ελληνικές εφημερίδες του εξωτερικού⁶³, την ιστορία της ελληνικής δημοσιογραφίας κατά το ξεκίνημά της, κατά την επανάσταση του 1821, κατά την πορεία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους (*αγώνες κατά του Καποδίστρια, του Όθωνα, πρώτος τυποκτόνος νόμος, κατασχέσεις των εφημερίδων, ο νεότερος ελληνικός τύπος από το 1862 κ.ε.*), την απαρχή του κομματικού Τύπου, την πορεία του Τύπου από 1901 έως 1944, τους δημοσιογραφικούς αγώνες του 1874, τους γελοιογράφους

Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., την ενότητα «Ο δημοσιογραφικός λόγος στην πρόσφατη ελληνική δημοσιογραφία», σσ. 58-62.

Επίσης, πέρα από τον προαναφερόμενο κατάλογο, τα ακόλουθα βιβλία ασχολούνται με την ορθή χρήση της γλώσσας: 1) Δημήτρης Λυπουρλής, (1990), *Γλωσσικές Παρατηρήσεις I*, (Από την καθαρεύουσα στη δημοτική), (Ραδιοφωνικές εκπομπές), εκδόσεις *Παρατηρητής*, Θεσσαλονίκη. 2) Δημήτρης Λυπουρλής, (1994), *Γλωσσικές Παρατηρήσεις II*, (Από τον λεξιλογικό μας πλούτο), (Ραδιοφωνικές εκπομπές), εκδόσεις *Παρατηρητής*, Θεσσαλονίκη. 3) Χρήστος Τσολάκης, (1999), *Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική*, (Ραδιοφωνικές εκπομπές-μαθήματα), τόμοι 3, Νησίδες και 9,58 της ΕΡΤ-3, Θεσσαλονίκη. 4) Ηλίας Β. Παπαγεωργίου, (2005), *Τα γλωσσικά μας λάθη (Γιατί έτσι κι όχι αλλιώς;)*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη. 5) Αλέκος Φιλιππόπουλος, (1984), *Ο δημοσιογράφος*, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα.

⁶¹ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ. 63-65. Επίσης, βλ.1) Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), *Δημοσιογραφία και γλώσσα*, (πρακτικά συνεδρίου 15-16 Απριλίου 2000), έκδοση του Μορφωτικού Ιδρύματος της Ενώσεων Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών, Αθήνα, σσ 362. 2) Χρ. Χαραλαμπίκης, (1994), «Γλώσσα και δημοσιογραφία», στο τχ. Σεμινάριο 16: *Γλώσσα και επικοινωνία*, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, Αθήνα, σσ 75-79 και 107-110. Επίσης, έχει συμπεριληφθεί στον τόμο του ίδιου *Γλωσσαλγήματα* (έρευνες για την ελληνική γλώσσα), (1997), εκδόσεις της Γενναδείου Σχολής, Αθήνα, σσ 159-173. 3) Χρ. Χαραλαμπίκης, (1998), *Γλωσσική και λογοτεχνική κριτική*, αυτοέκδοση, Αθήνα, σσ 45-103 «*Θεωρία και πράξη της γλωσσικής κριτικής*». 4) Χρ. Χαραλαμπίκης, (1997), *Γλωσσαλγήματα* (έρευνες για την ελληνική γλώσσα), εκδόσεις της Γενναδείου Σχολής, Αθήνα, σσ 159-173.

⁶² Ε. Λεμπέσης, (1992), *Κοινωνιολογία του Τύπου*, εκδόσεις Αρσένη, Αθήνα.

⁶³ Ι. Μύταλης-Κ. Μάγερ, (1939), *Ελληνική δημοσιογραφία*, αυτοέκδοση, Αθήναι, σσ. 211-212.

και χρονογράφους, στην ιστορία και τη δράση πολλών εφημερίδων της Αθήνας⁶⁴ αλλά και σημαντικών δημοσιογράφων, όπως του Βλάση Γαβριηλίδη και του Κλεάνθη Τριαντάφυλλου – Ραμπαγά. Ακόμη, η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει ονόματα δημοσιογράφων, ονόματα εφημερίδων του Πειραιά, της Θεσσαλονίκης, της Πάτρας, του Βόλου, της Καλαμάτας και άλλων πόλεων. Επίσης, γίνεται αναφορά σε περιοδικά από το 1900 έως το 1939 και σε δημοσιογραφικές οργανώσεις⁶⁵.

Επίσης, η ιστορία της ελληνικής δημοσιογραφίας επεκτείνεται σε θέματα, όπως τα επόμενα: σημασία του τύπου, αγώνες των Ελλήνων δημοσιογράφων υπέρ των λαϊκών ελευθεριών, λογοκρισία, εκτύπωση εφημερίδων και αποστολή τους, έννοια της ρεκλάμας, ιεραρχία του προσωπικού εφημερίδων ή επιτελείο των εφημερίδων, ο ξένος τύπος, η πολιτική σάτιρα, ο τύπος ως όργανο της κοινής γνώμης, τύπος και φιλοσοφία⁶⁶.

1.4.2 Ο δημοσιογραφικός λόγος στη Σμύρνη

Κατά την ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας με τη δημοσιογραφία της Σμύρνης, βασικό βοήθημα στάθηκε το πολύ πλούσιο σε πληροφορίες βιβλίο του Σμυρναίου δικηγόρου και δημοσιογράφου Χρήστου Σωκρ. Σολομωνίδη⁶⁷, με τίτλο *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*, που διασώζεται στη Βιβλιοθήκη της «Εστίας Νέας Σμύρνης». Το πόνημα αυτό αναφέρεται στην ιστορία της έκδοσης των σμυρναϊκών εφημερίδων, καθώς και στη δράση των δημοσιογράφων που εργάζονταν σ' αυτές. με καταγραφή των ελληνικών, αρμενικών, εβραϊκών, τουρκικών, γαλλικών εφημερίδων, των σατιρικών φύλλων, της εκεί λογοκρισίας, καθώς και στην ιστορία και τη συμβολή της μακροβιότερης εφημερίδας *Αμάλθεια*⁶⁸.

Ακόμη, στη σχετική βιβλιογραφία προσθέτουμε τα *Σμυρναϊκά Σημειώματα*, επίσης, του Χρήστου Σωκρ. Σολομωνίδη, τα οποία περιλαμβάνουν χρονογραφήματα που αναφέρονται στη ζωή γενικά της Σμύρνης. Επιπλέον, πληροφοριακό υλικό για τη δημοσιογραφία στη Σμύρνη παρέχει το λήμμα «Σμύρνη / Ο ελληνισμός της Σμύρνης» του Στάθη Σφακιανούδη στην εγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα*, τόμ. 54.

⁶⁴ Π. Καρυκόπουλος, (1984), *200 χρόνια ελληνικού τύπου (1784-1984)*, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα, σσ. 55-90.

⁶⁵ Ι.Μύταλης-Κ.Μάγερ, (1939), *Ελληνική δημοσιογραφία*, αυτοέκδοση, Αθήνα, σσ. 158-219.

⁶⁶ Δ.Α. Πετρακάκος., (1920), *Ο Τύπος (δημοσιογράφοι και δημοσιογραφία)*, εκδοτικός οίκος Δ. και Π. Δημητράκου, εν Αθήναις, σσ 37-38,74-138,143-155,174-176, κ.ε..

⁶⁷ Για τα πολλά αξιώματα που κατέλαβε βλ. το έργο του *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*, Αθήνα 1959, σ.208.

⁶⁸ Χρ. Σωκρ. Σολομωνίδης, (1959), *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*, αυτοέκδοση, Αθήνα, σσ. 25-339.

1.4.3 Χρονογράφημα

Το χρονογράφημα ως είδος δημοσιογραφικού λόγου - παρότι παρουσίασε μεγάλη ανάπτυξη στο τέλος του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όπως αναφέρθηκε, και συνεχίζει μέχρι σήμερα να καλλιεργείται - δεν έχει ερευνηθεί, από επιστημονικής πλευράς, όπως και τα άλλα είδη δημοσιογραφικού λόγου,

Όσες απόψεις έχουν δει το φως της δημοσιότητας από θεωρητική σκοπιά είναι πενιχρές. Στην προσπάθειά μας να συγκεντρώσουμε το θεωρητικό υπόβαθρο που σχετίζεται μ' αυτό το είδος λόγου, συλλέξαμε σκόρπιες γνώμες που εκτίθενται σε χρονογραφήματα χρονογράφων, όπως του Σπύρου Μελά, του Παύλου Παλαιολόγου, του Γρηγορίου Ξενόπουλου, του Παύλου Νιρβάνα, του νεότερου Νίκου Δήμου και άλλων. Οι προσωπικές αυτές απόψεις αναφέρονται σε *γνωρίσματα* του κειμενικού αυτού είδους. Επίσης, ανάλογες γνώμες διατυπώνονται σε μεταθανάτια ειδικά αφιερώματα περιοδικών, όπως της «Εστίας» και άλλων, τα οποία αναφέρονται σε συγκεκριμένους δημοσιογράφους.

Ακόμη, θεωρητικά ψήγματα για το χρονογράφημα εκτίθενται σε *εισαγωγές* συλλογών χρονογραφημάτων από τους ίδιους τους χρονογράφους ή από άλλους δοκιμογράφους που τα προλογίζουν. Επιπλέον, ευκαιριακά, δημοσιεύονται απόψεις σε επικήδεια και μεταθανάτια ειδησεογραφήματα (ρεπορτάζ) για το θάνατο χρονογράφων από δημοσιογράφους και ανθρώπους των γραμμάτων, τα οποία, όμως, χαρακτηρίζονται από το στοιχείο της υποκειμενικότητας.

Περισσότερο, όμως, αντικειμενικά μπορεί να χαρακτηριστούν τα επώνυμα λήμματα για το χρονογράφημα σε μεγάλες εγκυκλοπαίδειες, όπως στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* του Π. Δρανδάκη (Θ. Βελλιανίτης), το *Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό του Ηλίου* (Γ. Σερουΐος), την *Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάννικα*, καθώς και η σύντομη αλλά συστηματική εξέταση του είδους του χρονογραφήματος στη γραμματολογία του Αλέξανδρου Καθάρειου, καθηγητή των ελληνικών γραμμάτων στο Μετσόβιο Πολυτεχνείο⁶⁹. Επίσης, ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, ο οποίος «ήρθε σε μια ουσιαστικότερη και βαθύτερη γνωριμία με το χρονογράφημα»⁷⁰ στην *Ιστορία της Νεοελληνικής του Λογοτεχνίας*, το κατατάσσει, με κριτήρια γραμματολογικά και θεωρεί ότι «απετέλεσε, αναμφισβητήτως, εξαιρετό λογοτεχνικόν είδος» (σ. 134 κ. εξ.).

Αντίθετα, ο Αρίστος Καμπάνης στην *Ιστορία της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας* του, Αθήνα 1948, χρησιμοποιεί υποκειμενικό ύφος, για να εκθέσει ανάλογες με τον

⁶⁹ Αλ. Καθάρειος, (1948), *Η ελληνική λογοτεχνία, καλλιτεχνία και επιστήμη*, Αθήνα, σσ.

⁷⁰ Στ. Σκοπετέας, (1959), «Ο Κονδυλάκης και το Χρονογράφημα» στη *Βασική Βιβλιοθήκη* του “Αετού”, εκδοτικός οίκος Ιω. Ν. Ζαχαρόπουλου, Αθήναι, σ. θ'.

Ι.Μ. Παναγιωτόπουλο απόψεις. Επιπλέον, το περιοδικό *Διαβάζω* αφιερώνει το τεύχος 292/2-9-1992 στο χρονογράφημα και σε χρονογράφους με εννέα συνολικά άρθρα.

Θα πρέπει, ακόμη, να αναφερθεί το άρθρο του Ν. Επισκοπόπουλου με τίτλο «Το Δεκαπενθήμερον [χρονογράφημα]»⁷¹, το οποίο με τεχνουργημένη χρονογραφική γραφή οριοθετεί πρώτο το εύρος του χρονογραφήματος και σημειώνει τα προσόντα που πρέπει να διαθέτει ο χρονογράφος. Αργότερα στο τέλος του 1933 και στις αρχές του 1934⁷², ο Ηρ. Ν. Αποστολίδης επιχειρεί, με επιστημονικό ύφος, να ορίσει το χρονογράφημα και να αναφερθεί στα κύρια χαρακτηριστικά του, δανειζόμενος, κατ' ουσία, τις απόψεις του Ν. Επισκοπόπουλου, τις οποίες θεωρεί, σε μερικά σημεία, υπερβολικές. Στη συνέχεια παραθέτει απόψεις των Π. Νιρβάνα, Φ. Πολίτη, Ι. Κονδυλάκη, Αρ. Καμπάνη, Σ. Μενάρδου, Σα. Μελά και Γ. Ξενόπουλου και ολοκληρώνει το διακειμενικό αυτό άρθρο για το χρονογράφημα, με δικές του απόψεις.

Περαιτέρω άξια μνείας είναι η διεξοδική εισαγωγή του Στ. Σκοπετέα με τίτλο «Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα», που προτάσσεται στο ανθολόγιο των χρονογράφων και ευθυμογράφων της *Βασικής Βιβλιοθήκης* του «Αετού», τόμ. 33 και εξετάζει συστηματικά σε 29 σελίδες το χρονογράφημα (ορισμό, σκοπό, περιεχόμενο), το χρονογράφο και την ιστορική πορεία του είδους (πρόγονοι και γεννήτορες, πρόδρομοι, ξένα χρονογραφία). Ιδιαίτερα πρέπει να τονιστεί η αναλυτικότητα βιβλιογραφική τεκμηρίωση που παραθέτει ο συγγραφέας σε κάθε ενότητα και η οποία αποτελεί σημαντική συμβολή στη μελέτη του χρονογραφήματος. Βέβαια, επιβάλλεται να υπογραμμιστεί ότι, παρότι διαβάζεται ως ευχάριστο ανάγνωσμα, σε μερικά σημεία το ύφος του διακρίνεται για την υποκειμενική χροιά. Ωστόσο, δε μειώνει την αξία της μελέτης, η οποία είναι, έως σήμερα, η μοναδική στο είδος της.

Επίσης, αξίζει να αναφερθεί το *Συνοπτικόν εγχειρίδιον χρονογραφίας (1991)* του σύγχρονου χρονογράφου Δημήτρη Ιατρόπουλου. Το πονημάτιο αυτό είναι πολύ χρήσιμο για κάθε νέο δημοσιογράφο που επιθυμεί να χρονογραφεί, καθώς και σε οποιονδήποτε αναγνώστη που θέλει να ασχοληθεί με το χρονογράφημα. Ο Δ. Ιατρόπουλος, όντας ο ίδιος χρονογράφος και «στηλογράφος» στην απογευματινή εφημερίδα *Έθνος*, καταθέτει το καταστάλαγμα της εμπειρίας του, πραγματευόμενος το σύγχρονο χρονογράφημα. Ειδικότερα, περιγράφει τα είδη του χρονογραφήματος (κοινωνικό, πολιτικό, αθλητικό, ανώνυμο κ.ά.), τα οποία διαχωρίζει από τη «στήλη» (=στηλογραφία), το σχόλιο και την επιφυλλίδα. Επίσης, αναφέρεται στο στυλ και τη

⁷¹ Ν. Επισκοπόπουλος, (1900-1901), «Το Δεκαπενθήμερον [χρονογράφημα]», περιοδ. *Παναθήναια*, έτος 1900-1901, Α-1, τχ. Α'.

⁷² Ηρ. Ν. Αποστολίδης, (1933-1934), «Το χρονογράφημα», περιοδ. *Επιστημολόγος*, Αθήνα, τχ. 24 (Δεκέμβριος 1933), σσ. 386-387 και τχ. 25 (Ιανουάριος 1934), σσ. 411-412.

δομή του χρονογραφήματος, στη θέση του χρονογράφου στην εφημερίδα, καθώς και στη γραμμή της εφημερίδας. Στο «Επίμετρο» που ακολουθεί, παραθέτει επτά χρονογραφήματά του, ως εφαρμογή για όσα αναφέρει στο θεωρητικό μέρος.

Τέλος, σε επίπεδο διδακτορικής διατριβής, όπως αναφέρθηκε στην ενότητα «Διατύπωση του ζητήματος», έχουν εγκριθεί δύο διδακτορικές διατριβές. Η μία ανήκει στον Κωνσταντίνο Δ. Μαλαφάντη, επίκουρο καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Δασκάλων του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, με τίτλο: *Οι “Αθηναϊκαί Επιστολαί” του Γρηγορίου Ξενόπουλου στη “Διάπλασιν των Παίδων” (1896-1947)*, εκδόσεις Αστέρως, Αθήνα 1995, σσ. 382, και εξετάζει το επιστολιμαίο χρονογράφημα του Ξενόπουλου από παιδαγωγική σκοπιά. Η άλλη έχει εκπονηθεί από τον Ευστράτιο Π. Μαϊστρέλλη, φιλόλογο καθηγητή της Ιωνιδείου Σχολής και πραγματεύεται το θέμα: *Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα*. Ειδικότερα, στο α΄ κεφάλαιο μελετά επιμέρους συνιστώσες του χρονογραφήματος (είδος ανερευνήτο, ορισμοί, χαρακτηριστικά, σκοπός, χρονογράφοι και χρονογράφημα, το χρονογράφημα μεταξύ λογοτεχνίας και δημοσιογραφίας, δυσκολίες, προσόντα του χρονογράφου, χρονογράφος και αναγνώστες, απήχησή του). Στο β΄ και γ΄ κεφάλαιο αναλύεται συστηματικά το χρονογραφικό έργο του Ιωάννη Κονδυλάκη.

1.4.4 Παύλος Παλαιολόγος

Ανασκοπώντας τη σχετική με τον Παύλο Παλαιολόγο βιβλιογραφία, διαπιστώθηκε ότι είναι πολύ περιορισμένη. Εάν εξαιρέσει κανείς την ομιλία της Λιλής Ιακωβίδη, που εκφώνησε σε εκδήλωση προς τιμήν του Παύλου Παλαιολόγου στο Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός», άλλη σχετική μελέτη ή μονογραφία για τον Π. Παλαιολόγο, απ’ όσο ερευνήσαμε, δεν έχει δει το φως της δημοσιότητας. Βέβαια, πρέπει να επισημανθεί ότι η εγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάννικα* έχει συμπεριλάβει σε λήμμα της τον μνημονευόμενο χρονογράφο. Επίσης, ο Γρηγόριος Ξενόπουλος στην εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα*, 7-1-1940 σε επιφυλλίδα με επίτιτλο «*Η πνευματική ζωή*» και τίτλο «*Ο χρονογράφος*» εξαιρεί τον Π. Παλαιολόγο ως χρονογράφο και παρουσιάζει, με εγκωμιαστικό τρόπο, τη συλλογή χρονογραφημάτων του *Στο περιθώριο της ζωής*.

Επίσης, υπάρχουν λιγοστά δημοσιεύματα (ρεπορτάζ, συνεντεύξεις, επιφυλλίδες) στον αθηναϊκό και επαρχιακό τύπο που αναφέρονται σε τιμητικές προς το πρόσωπό του εκδηλώσεις, καθώς και πλούσια ειδησεογραφήματα που δημοσιεύτηκαν μετά το θάνατό του.

1.5 Δυσκολίες

Επιβάλλεται να τονιστεί ότι η έρευνά μας περιστράφηκε στη συλλογή, κυρίως, του πρωτογενούς υλικού του Π. Παλαιολόγου, το οποίο διασώζεται στις τρεις βιβλιοθήκες της Βουλής (στο Βουλευτήριο, στην οδό Σταδίου και στην οδό Λένορμαν της περιοχής Κολοκυνθούς) και φυσικά στο Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη. Προσπάθεια κοπιώδης και πάρα πολύ δύσκολη, διότι το χρονογραφικό έργο του Παύλου Παλαιολόγου ανέρχεται – έως τη σημερινή μας καταμέτρηση – σε 13.500 περίπου χρονογραφήματα και σε πολλά άλλα δημοσιεύματα, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια. Επίσης, είναι ανάγκη να σημειωθεί ότι, για λόγους προστασίας των εφημερίδων και των περιοδικών, είναι περιορισμένος ο αριθμός των φωτοτυπιών που χορηγούν οι βιβλιοθήκες στον κάθε αναγνώστη των εντύπων αυτών. Το γεγονός αυτό δυσκόλεψε πολύ τη συλλογή του ερευνητικού μας υλικού, που αποτελεί τον κεντρικό άξονα αυτής της εργασίας.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2.1 Τρόπος συλλογής του υλικού

Σύμφωνα με όσα εκθέσαμε στο πρώτο μέρος (βλ. «δομική διασαφήνιση»), είναι αναγκαίο να διευκρινίσουμε τις φάσεις της συλλογής του υλικού, για τις οποίες χρειάστηκαν τρία χρόνια αρχειακής έρευνας στις αθηναϊκές βιβλιοθήκες που αναφέρθηκαν στην ενότητα «Δυσκολίες».

Σε πρώτη φάση συλλέξαμε το υλικό που θα έδινε πλήρη εικόνα των χαρακτηριστικών του δημοσιογραφικού λόγου, ως γένος λόγου και θα διαφώτιζε το χρονογράφημα ως κειμενικό είδος που εντάσσεται σ' αυτό το γένος. Ερευνήσαμε σχετικά με το δημοσιογραφικό λόγο βιβλία, από τα οποία ελάχιστα συναφή στοιχεία συγκεντρώσαμε. Ανάλογη έρευνα επιχειρήσαμε για το δημοσιογραφικό λόγο της Σμύρνης στη *Βιβλιοθήκη της Εστίας Νέας Σμύρνης*. Από την έρευνα αυτή, όπως θα αναπτυχθεί στη συνέχεια, προέκυψε ο φωτισμός της σμυρναϊκής δραστηριότητας περισσότερο ως ιστορίας του Τύπου παρά ως επιστημονικής έρευνας του δημοσιογραφικού λόγου, η οποία είναι ανύπαρκτη σ' αυτό το χώρο της δημοσιογραφίας.

Σε δεύτερη φάση συλλέξαμε άρθρα, μελέτες και μονογραφίες που θα διαφώτιζαν τη δημοσιογραφική παραγωγή του πρωτοποριακού, όπως έχει αποκληθεί, δημοσιογράφου Βλάση Γαβρηλίδη, για να διαπιστωθεί, με ερευνητικά πορίσματα, η συμβολή του στο δημοσιογραφικό λόγο.

Σε τρίτη φάση συγκεντρώσαμε το υλικό που αφορά το χρονογράφημα ως κειμενικό είδος. Ερευνήσαμε εφημερίδες και βιβλία και, επιπλέον, συλλέξαμε σχετικά δημοσιεύματα, με πολύτιμο οδηγό τις βιβλιογραφικές παραπομπές του ερευνητή Σταύρου Σκοπετέα.

Στην τέταρτη φάση – η οποία ήταν η περισσότερο χρονοβόρα και κοπιώδης – συγκεντρώσαμε το χρονογραφικό έργο του Παύλου Παλαιολόγου από τις εφημερίδες στις οποίες εργάστηκε και τα περιοδικά με τα οποία συνεργάστηκε. Για το λόγο αυτό ερευνήθηκαν οι εφημερίδες *Ελεύθερον Βήμα*, *Το Βήμα*, *Αθηναϊκά Νέα*, *Τα Νέα*, *Ελευθεροτυπία* και *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, καθώς και τα περιοδικά *Θησαυρός*, *Μπουκέτο*, *Ρομάντσο* και *Ταχυδρόμος*. Στα έντυπα αυτά αναζητήθηκαν όλα τα

χρονογραφήματα που είχε δημοσιεύσει επωνύμως και ελάχιστα με ψευδώνυμο. Είναι, επίσης, πολύ πιθανό να είχε δώσει, ευκαιριακά, συνεργασίες και σε άλλα έντυπα, τα οποία δεν κατέστη δυνατό να εντοπίσουμε.

Η αρχειακή αυτή έρευνα έφερε σε φως το μεγαλύτερο μέρος⁷³ του χρονογραφικού έργου του Παύλου Παλαιολόγου, που παρατίθεται στο *Παράρτημα*, καθώς και τις αυτοτελείς συλλογές χρονογραφήματων του, όπως και τρία θεατρικά έργα, στα οποία θα αναφερθούμε αναλυτικότερα σε επόμενη οικεία ενότητα. Επίσης, έδειξε ότι έχει δημοσιεύσει μεγάλο αριθμό άλλων δημοσιογραφικών κειμένων (ρεπορτάζ, ανταποκρίσεις, συνεντεύξεις και άλλα αχαρακτήριστα ως είδη λόγου δημοσιεύματα), για τα οποία δε γίνεται λόγος σ' αυτή την εργασία, επειδή θα μας έβγαζε έξω από το πλαίσιο της στοχοθεσίας μας και τα οποία αφήνουν πεδίο ελεύθερο για έρευνα. Για την ανάπτυξη, όμως, αυτής της εργασίας χρησιμοποιήθηκαν, όσα χρονογραφήματά του δημοσιεύτηκαν στην περίοδο 1937-1944. Ακόμη, η έρευνα αποκάλυψε κείμενα τρίτων, στα οποία διατυπώνονται κρίσεις και έρχονται στο φως πληροφορίες για το έργο του Παύλου Παλαιολόγου, τα οποία κρίθηκε σκόπιμο να καταγραφούν σε οικεία ενότητα.

Ύστερα από την ολοκλήρωση της έρευνας αυτής, το τρίτο μέρος της εργασίας μας δομήθηκε σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζονται βασικά αναγνωρίσιμα στοιχεία του δημοσιογραφικού λόγου στον ελλαδικό χώρο και ο δημοσιογραφικός κόσμος της Σμύρνης, καθώς και τα αναγνωριστικά σημεία της συμβολής του δημοσιογράφου Βλάση Γαβριηλίδη στη δημοσιογραφική παραγωγή. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δημοσιογραφικών ειδών και κυρίως εξετάζεται το χρονογράφημα ως δημοσιογραφικό κειμενικό είδος. Στο τρίτο κεφάλαιο, που αποτελεί τον κεντρικό άξονα της διατριβής αυτής, εξετάζονται τα βιογραφικά στοιχεία και το αυτοτελές εκδομένο έργο του Παλαιολόγου και στη συνέχεια παρατίθενται τα ευρήματα από τη συστηματική δειγματοληψία της έρευνας στα χρονογραφήματα, όπως αναφέρθηκε, της περιόδου 1937-1944.

2.2 Αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος

2.2.1 Τρόπος επιλογής / μέγεθος / σύνθεση

Ο κύριος στόχος της εργασίας μας, όπως έχουμε σημειώσει, είναι να αναδειχτεί το χρονογραφικό έργο του Παύλου Παλαιολόγου. Γι' αυτό ο κύριος άξονας

⁷³ Πρβλ. ανάλογο τρόπο συλλογής του υλικού στον Ε. Π. Μαϊστρέλλης, (2001), *Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα* (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή εγκεκριμένη από το Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), Πειραιάς 2001, σ.2.

ανάπτυξης του θέματος επικεντρώνεται στο πρωτογενές υλικό, δηλαδή στα χρονογραφήματα της εξεταζόμενης περιόδου 1937-1944, τα οποία ανέρχονται συνολικά σε 2.691, όπως φαίνεται στον επόμενο πίνακα 2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
ΔΕΙΓΜΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Α.Α.	ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ / ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	ΧΡΟΝΙΚΗ από	ΠΕΡΙΟΔΟΣ έως	ΣΥΝΟΛΟ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	ΔΕΙΓΜΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ %
1	Αθηναϊκά Νέα	11-2-1937	25-9-1944	432	91	21,06
2	Ελεύθερον Βήμα	7-6-1937	27-9-1944	2.146	532	24,79
3	Θησαυρός	14-7-1942	10-12-1944	76	76	100
4	Μπουκέτο	12-12-1943	14-12-1944	26	26	100
5	Ρομάντσο	30-12-1943	6-12-1944	11	11	100
ΣΥΝ ΟΛΟ	5 ΕΝΤΥΠΑ	1937	1944	2691	736	27,35

Επειδή, όμως, ο συνολικός αυτός αριθμός είναι πολύ μεγάλος και δεν επιτρέπει τη συστηματική ανάλυση, θεωρήσαμε αναγκαίο να επιλέξουμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα χρονογραφημάτων απ' όλη την αναφερόμενη περίοδο, το οποίο εξασφαλίζει την εγκυρότητα και την αξιοπιστία. Η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος προϋποθέτει, θεωρητικά, αφενός το μέγεθος να είναι όσο γίνεται μεγαλύτερο και αφετέρου τη σωστή δειγματοληψία⁷⁴. Όσον αφορά την πρώτη προϋπόθεση, σημειώνουμε ότι «δεν υπάρχουν αυστηρά προσδιορισμένα όρια» ελάχιστου ορίου δείγματος. Ωστόσο, έχει υποστηριχθεί ότι το minimum ενός δείγματος, που απαιτείται στις ποσοτικές έρευνες, θα πρέπει να είναι το 1/10 του γενικότερου πληθυσμού από το οποίο λαμβάνεται⁷⁵. Εμείς, για να είναι αξιόπιστα τα πορίσματα της έρευνάς μας, διπλασιάσαμε το ποσοστό του δείγματος στα 2/10, δηλαδή στο 20% του συνολικού αριθμού των χρονογραφημάτων των δύο εφημερίδων *Ελεύθερον Βήμα* και *Αθηναϊκά Νέα*.

⁷⁴ Λ. Αθανασίου, (2003), *Μέθοδοι και τεχνικές στις επιστήμες αγωγής*, έκδοση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα, σσ. 97, 88.

⁷⁵ Υποστηρίζει ο W. Cates, (1985), βλ. Λ. Αθανασίου, (2003), ό.π., σ. 98.

Επιπλέον, διευκρινίζεται ότι το έτος 1937 – πρώτο έτος γραφής χρονογραφήματος – ο Παλαιολόγος δημοσίευσε συνολικά 118 χρονογραφήματα. Απ’ αυτά, σύμφωνα με το ποσοστό 20% της συστηματικής δειγματοληψίας, προέκυπταν 23 για εξέταση. Θεωρήσαμε, όμως, σκόπιμο να συμπεριλάβουμε και τα υπόλοιπα 95 του ίδιου έτους, για να σχηματίσουμε ολοκληρωμένη εικόνα για την πορεία της εξέλιξης της γλώσσας και άλλων πτυχών του χρονογραφήματος του Παλαιολόγου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΣΤΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Α.Α	ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	ΧΡΟΝΙΚΗ από	ΠΕΡΙΟΔΟΣ έως	ΣΥΝΟΛΟ ΧΡΟΝΟΓΡΑ- ΦΗΜΑΤΩΝ	ΔΕΙΓΜΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	ΠΟΣΟ ΣΤΟ
1	Αθηναϊκά Νέα	11-2-1937	25-9-1944	432	91	21,06
2	Ελεύθερον Βήμα	7-6-1937	27-9-1944	2.146	532	24,79
Σύνολο	2 ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	1937	1944	2.578	623	24,16

Θα πρέπει, επίσης, να αναφέρουμε ότι στο ποσοστό αυτό, προσθέσαμε 8 χρονογραφήματα, τα οποία διαβάσαμε τυχαία κατά τη συλλογή του ερευνητικού υλικού.

Έτσι, το τελικό σύνολο του δείγματος για την εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* και *Αθηναϊκά Νέα* ανέρχεται στα 623 χρονογραφήματα, όπως φαίνεται στον πίνακα 3.

Το μέγεθος του δείγματος από τα περιοδικά *Θησαυρός*, *Μπουκέτο* και *Ρομάντσο*, με βάση το ποσοστό 20%, πρέπει να σημειωθεί ότι ήταν μικρό, 22,6 κείμενα, όπως δείχνει ο επόμενος πίνακας 4.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΣΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Α.Α.	ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗ- ΜΑΤΩΝ	ΔΕΙΓΜΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	ΤΕΛΙΚΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
1.	Θησαυρός	76	15,2 →	76
2.	Μπουκέτο	26	5,2 →	26
3.	Ρομάντσο	11	2,2 →	11
ΣΥΝ ΟΛΟ	3 ΕΝΤΥΠΑ	113	22,6 →	113

Τα 23 σχεδόν χρονογραφήματα του δείγματος των περιοδικών μάς έδωσαν την εντύπωση ότι δεν αποτελούν ολοκληρωμένο αντιπροσωπευτικό δείγμα, για να σχηματίσουμε σφαιρική αντίληψη του εβδομαδιαίου περιοδικού χρονογραφήματος του Παύλου Παλαιολόγου κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Για το λόγο αυτό κρίναμε

σκόπιμο να συμπεριλάβουμε στο δείγμα της έρευνας των περιοδικών ολόκληρο τον αριθμό των χρονογραφημάτων, δηλαδή τα 113 και όχι τα 23.

Επομένως, αθροίζοντας τα παραπάνω επιμέρους δείγματα, ο συνολικός αριθμός των χρονογραφημάτων για ανάλυση, ανέρχεται στα 736 και αντιστοιχεί σε ποσοστό 27,35%, αντί για τα 538 με ποσοστό 20%, το οποίο αρχικά σχεδιάζαμε. Αριθμός, ο οποίος θεωρούμε ότι υπερβαίνει κατά πολύ το ελάχιστο όριο του δείγματος, το οποίο θεωρείται γενικά παραδεκτό για εξαγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων.

Στα παραπάνω πρέπει να προστεθεί ότι η *σύνθεση* του δείγματος είναι αντιπροσωπευτική, διότι περιλαμβάνει χρονογραφήματα από ολόκληρη την περίοδο (1937-1944) που εξετάζεται και κατά την οποία συνέβησαν τρία συνταρακτικά γεγονότα: Η δικτατορία του Ιω. Μεταξά, ο πόλεμος του '40 και η Κατοχή που επακολούθησε. Επιπλέον, τα χρονογραφήματα προέρχονται απ' όλες τις ημέρες τις εβδομάδας.

2.2.2 Συστηματική δειγματοληψία

Σχετικά με τη δεύτερη προϋπόθεση της εξασφάλισης της αντιπροσωπευτικότητας, δηλαδή με τον *τρόπο επιλογής του δείγματος*⁷⁶, σύμφωνα με το παραπάνω μέγεθος και τα ποσοστά που προέκυψαν, προτιμήσαμε τη *συστηματική δειγματοληψία*. Ο τρόπος αυτός προϋποθέτει τον κατάλογο με το σύνολο των χρονογραφημάτων, που προήλθε από τη συλλογή του πρωτογενούς υλικού και ο οποίος απαρτίζει ολόκληρο τον αριθμό των κειμένων της εξεταζόμενης περιόδου (1937-1944).

Θέλοντας, λοιπόν, να επιλέξουμε από την εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* το δείγμα των 430 χρονογραφημάτων (δηλαδή 20%), επιλέξαμε από τον κατάλογο (δηλαδή την αριθμημένη καταγραφή) το κάθε πέμπτο χρονογράφημα ($2.146:430=4,99$). Επομένως, ξεχωρίσαμε για ανάλυση τα χρονογραφήματα με αύξοντα αριθμό 5,10,15,20,25 κ.ο.κ., έως ότου συμπληρώσαμε το δείγμα των 430 κειμένων και, κατά λογική συνέπεια, ολοκληρώθηκε ο αναφερόμενος κατάλογος των 2.146 χρονογραφημάτων.

Στην εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα* – οφείλουμε να σημειώσουμε – το δείγμα της έρευνάς μας δεν τηρήθηκε με απόλυτη ακρίβεια, όπως στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα*. Τούτο οφείλεται σε αντικειμενικούς λόγους, διότι στη Βιβλιοθήκη της

⁷⁶ Λ. Αθανασίου, (2003), ό.π., σ. 88.

Βουλής⁷⁷, η οποία αποτελεί την πληρέστερη βιβλιοθήκη εφημερίδων και περιοδικών, υπήρχαν ελλείψεις σε φύλλα των συγκεκριμένων εφημερίδων. Πολλά, επίσης, που υπήρχαν, δεν είχαν μικροφωτογραφηθεί και, συνεπώς, δεν ήταν διαθέσιμα στο κοινό.

Ο κατάλογος, λοιπόν, με τα χρονογραφήματα των *Αθηναϊκών Νέων* (1937-1944) που συντάξαμε, αριθμεί 432 χρονογραφήματα. Το ποσοστό 20% αντιστοιχεί σε 87 σχεδόν κείμενα (86,4 για την ακρίβεια). Επομένως, από την αριθμημένη καταγραφή (κατάλογο) των τίτλων, επιλέξαμε το κάθε πέμπτο χρονογράφημα ($432:91=4,74$). Όπου δεν ήταν δυνατό να επιλέξουμε το πέμπτο, διότι υπήρχαν δυσκολίες, όπως σημειώσαμε, αναγκαστήκαμε να φωτοτυπούμε χρονογραφήματα από τα πλησιέστερα προς τις καθορισμένες χρονολογίες φύλλα, τα οποία ήταν διαθέσιμα.

Από το αντιπροσωπευτικό αυτό δείγμα της έρευνας προκύπτουν ορισμένα αριθμητικά και ποιοτικά δεδομένα, τα οποία υποδεικνύουν ορισμένες παραμέτρους που επιβάλλεται να εξεταστούν. Αποσκοπούμε, λοιπόν, να διερευνήσουμε ορισμένα αφενός *εξωτερικά* χαρακτηριστικά των χρονογραφημάτων του Παλαιολόγου, όπως είναι οι *επίτιτλοι* κάτω από τους οποίους δημοσιεύονται πολλά ή λίγα χρονογραφήματα, καθώς και την οριοθέτηση της *θεματικής* και του *τρόπου σχολιασμού* μέσα στο πλαίσιο του επίτιτλου. Ακόμη, επιδιώκουμε να μελετήσουμε τη *μορφή* των συγκεκριμένων χρονογραφημάτων. Αφετέρου, έχουμε στόχο να ερευνήσουμε και ορισμένα *εσωτερικά* γνωρίσματα των χρονογραφικών κειμένων, όπως είναι οι *αφορμές* έμπνευσής του, τα *θέματα* με τα οποία καταγίνεται, καθώς και οι *απόψεις* του (χρονικά και διαχρονικά) που απορρέουν από τη χρονογραφική πραγμάτευση, οι *στόχοι* τους οποίους επιδιώκει, τα πιθανά φανταστικά και αληθινά *πρόσωπα* που περιέχουν τα συγκεκριμένα χρονογραφικά κείμενα και, τέλος, οι ιδεολογικοί άξονες στους οποίους σπονδυλώνονται τα αναπτυσσόμενα θέματα.

Τα υπόλοιπα ευρήματα της αρχαικής έρευνας αφορούν το δημοσιογραφικό λόγο του ελλαδικού χώρου και της Σμύρνης, καθώς και το δημοσιογραφικό λόγο του κορυφαίου δημοσιογράφου Βλάση Γαβριηλίδη. Επίσης, αναφέρονται στα δημοσιογραφικά κειμενικά είδη και, ιδιαίτερα, στο χρονογράφημα. Τα ευρήματα, λοιπόν, αυτά αποσκοπούν να αναπτύξουν και φωτίσουν τους προαναφερόμενους άξονες της εργασίας αυτής, οι οποίοι αποτελούν τους προπομπούς και το βασικό πλαίσιο πάνω στο οποίο ερευνάται το χρονογράφημα του Παύλου Παλαιολόγου.

⁷⁷ Η βιβλιοθήκη αυτή, όπως αναφέρθηκε, στεγάζεται στο παλιό καπνεργοστάσιο της οδού Λένορμαν στην περιοχή της Κολοκυνθούς στην Αθήνα. Σ' αυτή διασώζονται όλες σχεδόν οι εφημερίδες της Ελλάδας και μέρος αυτών, ανάλογα με το έντυπο, είναι διαθέσιμο για το αναγνωστικό κοινό.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3. Ο ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΤΟΝ ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΧΩΡΟ

3.1 Δομική διασαφήνιση

Στο κεφάλαιο αυτό αναπτύσσεται ο δημοσιογραφικός λόγος με τις απαντήσεις που δίνονται στα διατυπωμένα ερευνητικά ερωτήματα. Η ενότητα αυτή, στην παρούσα εργασία, συνιστά όρο αναγκαίο, για να ακολουθήσει η δεύτερη με το «χρονογράφημα», η οποία στη συνέχεια εξειδικεύεται στο «χρονογράφημα του Παύλου Παλαιολόγου» με όλες τις επιμέρους συνιστώσες, οι οποίες το φωτίζουν και το αναδεικνύουν ως κειμενικό είδος με το προσωπικό ύφος του συγκεκριμένου χρονογράφου.

Επομένως, στην παρούσα φάση αναζητούνται τα στοιχεία εκείνα του δημοσιογραφικού λόγου που διαπλέκονται και συσχετίζονται με το χρονογράφημα, το εντάσσουν στο γένος του δημοσιογραφικού λόγου με τη σχέση της υπαλληλίας και το οριοθετούν ως είδος του.

Κατ' ακολουθίαν ο δημοσιογραφικός λόγος αναλύεται από αυτή τη σκοπιά και εκτίθενται οι συγγενικές πτυχές προς το χρονογράφημα. Ωστόσο, κατ' ανάγκην, η ενότητα «δημοσιογραφικός λόγος» εξακτινώνεται και σε στοιχεία λιγότερο σχετιζόμενα, διαφωτιστικά όμως του παραπάνω στόχου.

Τέτοιες πλευρές που διασταυρώνονται ως προς τα κοινά και τα διαφορετικά στοιχεία του γένους του δημοσιογραφικού λόγου και του κειμενικού είδους του χρονογραφήματος, είναι οι ακόλουθες: οι ορισμοί τους, η ιστορία τους, το διακεκριμένο γένος-είδος, ο αλληλοδανεισμός στοιχείων, οι λειτουργίες τους, οι πηγές δημιουργίας του, η ποσοτική παραγωγή τους/ το αντικείμενό τους, τα δημοσιογραφικά είδη, τα ερευνημένα και ανερευνήτα θέματα και ο δημοσιογραφικός λόγος ως αντικείμενο επιστημονικής έρευνας.

3.2 Ορισμός

Για τον όρο «έντυπος δημοσιογραφικός λόγος», κατά καιρούς, έχουν αποτυπωθεί ορισμένα του χαρακτηριστικά σε επιστημονικές ανακοινώσεις, εισηγήσεις και άρθρα, που αποσκοπούν να υπηρετήσουν τις συγκεκριμένες επικοινωνιακές περιστάσεις. Τα γνωρίσματα αυτά, είτε αναφέρονται στην προφανή ετυμολογική διαφάνεια του όρου «δημοσιογραφικός», είτε εστιάζονται στο ρόλο του πομπού και του δέκτη¹, είτε εντοπίζονται στη χρήση της γλωσσικής μορφής, των νοημάτων και κατ' ακολουθίαν των κοινωνικών συμφραζομένων².

Συγκεντρώνοντας τα κοινά αυτά χαρακτηριστικά, θα οριοθετούσαμε ως *έντυπο δημοσιογραφικό λόγο* εκείνο το γένος του δημόσιου λόγου, το οποίο χαρακτηρίζει η ποικιλία κειμενικών ειδών ειδησεογραφικού και σχολιογραφικού ενδιαφέροντος, δημοσιεύεται στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο και αποσκοπεί, αφενός να πληροφορήσει, με την ποικιλία των ειδών του, το πλατύ κοινό για γεγονότα, συμβάντα και ζητήματα της πολιτικής, κοινωνικής και πολιτιστικής επικαιρότητας, και αφετέρου να εκθέσει κρίσεις και απόψεις, ώστε να το ενημερώσει και να του διαμορφώσει στάσεις και αντιλήψεις. Επιπλέον, ο έντυπος δημοσιογραφικός λόγος παρουσιάζει τη μεγαλύτερη ποσοτική παραγωγή³ και γράφεται από εντεταλμένα άτομα, αποσπώντας το εφήμερο ενδιαφέρον των αποδεκτών του.

3.3 Σύντομη ιστορική αναφορά

Ο ελληνικός έντυπος δημοσιογραφικός λόγος παρουσιάζει μακρά πορεία. Η πρώτη ελληνική εφημερίδα χρονολογείται το 1784 και εκδόθηκε από το ζακυνθινό λόγιο Γεώργιο Βεντότη στη Βιέννη, η οποία υπήρξε θνησιγενής, διότι κατά προτροπή του Τούρκου πρωθυπουργού Χαμίτ-πασά, οι αυστριακές αρχές εμπόδισαν τη συνέχισή της στις 25-11-1784⁴. Από τότε μέχρι σήμερα έχουν παρέλθει 224 έτη και ο ελληνικός τύπος έχει πραγματοποιήσει τεράστιες προόδους. Είναι εφάμιλλος του τύπου των άλλων ευρωπαϊκών χωρών, τόσο από πλευράς εμφάνισης και γενικότερα

¹ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), *ό.π.*, σσ. 23,33,40-41.

² Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2001), «Ο δημοσιογραφικός λόγος σε ελληνική γλώσσα: ρητές γλωσσικές επιλογές και υπόρρητες αναφορές», *περιοδ. Μέντωρ*, τχ. 4, σσ. 214,216.

³ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), *ό.π.*, σ. 67.

⁴ Γ. Λάιος, (1961), *Ο ελληνικός τύπος της Βιέννης (από τον 1784 μέχρι τον 1821)* αυτοέκδοση, (διατριβή επί διδακτορία, υποβληθείσα εις την Φιλοσοφικήν Σχολήν του Πανεπιστημίου Αθηνών), Αθήναι, σσ. 4, 9.

εξωτερικών χαρακτηριστικών όσο και από πλευράς εμπλουτισμού της δημοσιογραφικής ύλης.

3.4 Ο δημοσιογραφικός λόγος γένος ή είδος;

Ο όρος «δημοσιογραφικός λόγος» από ορισμένους ερευνητές αντιμετωπίζεται ως ενιαίο, ξεχωριστό και αυτόνομο *είδος λόγου* με τα συνακόλουθα «υπο-είδη και δια-είδη του»⁵ και από άλλους μελετητές χαρακτηρίζεται ως *γένος*⁶ και μάλιστα ευρύτατο που περιέχει είδη και δημιουργεί καινούργια⁷.

Η διαφορά των μελετητών στη χρήση του όρου είναι φαινομενική και εξωτερική, γιατί στην ουσία και οι δύο κατηγορίες διαπιστώνουν ότι ο δημοσιογραφικός λόγος περιλαμβάνει είδη. Εμείς, στην πορεία της ανάπτυξης της παρούσας εργασίας, χρησιμοποιούμε την παλαιότερη καθιερωμένη διάκριση *γένος-είδη*, αποφεύγοντας το νεολογισμό *είδος-υποείδη / δια-είδη*, ο οποίος ενδέχεται να προξενήσει ασάφειες.

Ο δημοσιογραφικός λόγος, λοιπόν, όπως δηλώνει και η ετυμολογική του διαφάνεια, είναι λόγος δημόσιος (και είναι παρών σε όλα τα Μ.Μ.Ε.). Με τον πλούτο των κειμενικών ειδών που τον χαρακτηρίζει, αποτελεί –σύμφωνα με τις επιστήμες της γλωσσολογίας και της κοινωνικής ψυχολογίας– *διακεκριμένο γένος*, όπως αναφέρθηκε, γραπτού λόγου, που σαφώς διαφοροποιείται από τα άλλα γένη του δημόσιου λόγου, όπως το λογοτεχνικό, τον επιστημονικό, το θεατρικό, τον πολιτικό, το θρησκευτικό, το διαφημιστικό κ.ά.⁸ Ωστόσο, μέχρι σήμερα δεν έχουν ερευνηθεί τα στοιχεία εκείνα που τον ξεχωρίζουν από τα υπόλοιπα γένη του νεοελληνικού λόγου, γεγονός που ζητεί τη συμβολή των ειδικών⁹.

3.5 Αλληλοδανεισμός στοιχείων

Ο έντυπος δημοσιογραφικός λόγος ως διακεκριμένο γένος γραπτού λόγου, «όπως είναι φυσικό, δανείζει υφολογικά, σημασιολογικά και μορφολογικά στοιχεία στα

⁵ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), *ό.π.*, σ. 14-15.

⁶ Π.Δ. Μαστροδημήτρης, (1993), *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, έκδοση πέμπτη, Δόμος, Αθήνα, σ. 33: «Στο λογοτεχνικό είδος της πεζογραφίας ανήκουν κυρίως: το διήγημα, το μυθιστόρημα, το *χρονογράφημα* και το δοκίμιο».

⁷ Π. Μπουκάλας – Σπ. Μοσχονάς στον τόμ. Ε.Σ.Η.Ε.Α.,(2001), *ό.π.*, σ. 14.

⁸ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), *ό.π.*, σ. 21,13.

⁹ Χρ. Χαραλαμπίδης,(1997), *Γλωσσολογικά (Ερευνες για την ελληνική γλώσσα)*, έκδοση Γενναδείου Σχολής, Αθήνα σσ. 165-166 και Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), *ό.π.*, σ. 17.

άλλα είδη [=γένη] λόγου»¹⁰ αλλά και δανείζεται απ' αυτά. Αυτή η διαδικασία αλληλοδανεισμού είναι διαρκής και δηλώνει τη δυναμική του, η οποία του επιτρέπει να ανανεώνεται, αφομοιώνοντας νέα στοιχεία, χωρίς φυσικά να αλλοιώνεται η ιδιαιτερότητά του και η αυτοτέλειά του. Και βέβαια, αυτός ο αλληλοδανεισμός λειτουργεί με αβίαστο τρόπο, γιατί το κάθε είδος ενοφθαλμίζει και ενοφθαλμίζεται στοιχεία από τ' άλλα συγγενικά και μη είδη, διατηρώντας, όμως, τα βασικά του γνωρίσματα, που συνιστούν την ιδιομορφία του. Δεν έχει, βέβαια, διερευνηθεί η εξειδικευμένη επίδραση που ασκούν τα ενδο-δημοσιογραφικά είδη μεταξύ τους και ιδιαίτερα στο χρονογράφημα που μας απασχολεί.

Επομένως, οι σχέσεις του δημοσιογραφικού λόγου ως γένους με το είδος του χρονογραφήματος, που εξετάζεται σε αυτή την εργασία, παραμένει παρθένος χώρος για επιστημονική έρευνα.

3.6 Οι λειτουργίες του

Ο δημοσιογραφικός λόγος, έντυπος και ηλεκτρονικός, επιτελεί διάφορες λειτουργίες μέσα στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Τέτοιες λειτουργίες είναι η *διαμεσολαβητική*, η *πληροφοριακή-ενημερωτική*, η *διαμορφωτική-παιδαγωγική*, η *κοινωνικοποιητική* και η *εξουσιαστική*. Μέσω, λοιπόν, αυτών των λειτουργιών «μεταφέρονται στους αποδέκτες σε πρώτο επίπεδο γλωσσικά πρότυπα, περιγραφές, εικόνες, σχόλια, απόψεις, απορίες, διαμαρτυρίες, κριτικές, έπαινοι κ.λπ.». Σε ένα δεύτερο επίπεδο κομίζονται αξίες, ιδέες και αντιλήψεις στους δέκτες, οι οποίες ασκούν σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση στάσεων και στερεοτύπων¹¹.

3.7 Οι πηγές δημιουργίας του

Ο δημοσιογραφικός λόγος –στην αρχική του μορφή, τη γραπτή– πήγασε από την έμφυτη κοινωνικότητα του ανθρώπου και την ορμή για ανακοίνωση γεγονότων μικρότερου και μεγαλύτερου ενδιαφέροντος, εξυπηρετώντας την επικαιρότητα μέσα από την οποία αναδεικνύεται και την οποία υπηρετεί. Αποτελεί ενμέρει εκλεπτυσμένη έκφραση του προφορικού κοινωνικού σχολίου (κουτσομπολιού) και εκτείνεται σε ευρύτερα στρώματα, δεδομένου ότι το κοινωνικό σχόλιο έχει περιορισμένη δραστική

¹⁰ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ. 13. Ο ίδιος αναφέρει στη σ.21 ότι «ο δημοσιογραφικός λόγος προσεγγίζεται σε όλο [το αναφερόμενο] βιβλίο ως είδος λόγου».

¹¹ Για περισσότερα βλ. Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ.16,35-42.

εμβέλεια. «Ο δημόσια ποιών λόγον»¹² άνθρωπος ωθείται, μέσω του δημόσιου έγγραφου λόγου, να κατακτήσει τις συνειδήσεις των συνανθρώπων του, να μοιραστεί μαζί τους γεγονότα, μικρής ή μεγάλης εμβέλειας, και να ικανοποιήσει με αυτό τον τρόπο την έμφυτη περιέργειά του.

3.8 Ποσοτική παραγωγή / Αντικείμενό του: σπουδαία γεγονότα

Ο δημοσιογραφικός λόγος σε όλες τις δυτικές κοινωνίες ποσοτικά είναι ο *περισσότερο παραγόμενος* δημόσιος λόγος¹³, όπως αναφέραμε, γιατί αντικατοπτρίζει το πλήθος των γεγονότων, μικρών και μεγάλων που συμβαίνουν καθημερινά. Κατά βάση, ενδιαφέρεται για τα *σπουδαία* και *μεγάλα* γεγονότα που παρουσιάζουν το δημόσιο ενδιαφέρον¹⁴. Αυτά προβάλλει και αυτά συντηρεί στο φως της δημοσιότητας. Ωστόσο, η σπουδαιότητα των γεγονότων είναι ζήτημα υποκειμενικής κρίσης και ερμηνείας. Γι' αυτό η προβολή τους από έντυπο σε έντυπο διαφέρει «*λεκτικά ή και σημειολογικά*» (πρώτη σελίδα, σειρά και χρόνος παρουσίασης, τύπος γραμμάτων, επιτόνιση κ.τ.λ.)». Και, αναλόγως της σπουδαιότητας και της ερμηνείας του πομπού και της «γραμμής» του εντύπου, το κάθε γεγονός ή συμβάν αποτυπώνεται σε ένα ή περισσότερα κειμενικά είδη¹⁵.

3.9 Παράγοντες δημιουργίας κειμενικών ειδών/ δημοσιογραφικά είδη

Ο δημοσιογραφικός λόγος είναι γένος λόγου, όπως αναφέραμε, το οποίο υπόκειται διαρκώς σε εξέλιξη. Εκτός, βέβαια, από τις παγιωμένες του μορφές, που διατηρούν την αυτονομία τους, παρουσιάζονται εντελώς νέα είδη λόγου και μείξεις ειδών λόγου. Σημαντικός παράγοντας καθορισμού και δημιουργίας κειμενικού είδους αποτελεί η παράδοση αλλά και η επικοινωνιακή περίσταση, η οποία περιλαμβάνει τον πομπό, τους δέκτες, το θέμα, το σκοπό, τον τόπο και το χρόνο.

Τα είδη του, τα οποία έχουν καθιερωθεί από τη χρήση και μπορεί να τα διακρίνει ο μνημένος αναγνώστης – σύμφωνα με την τυπολογική κατάταξη σε

¹² Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ.23.

¹³ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ.67.

¹⁴ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σσ. 29,33 και Δ.Ν. Μαρωνίτης, «Δημοσιογραφία και γλώσσα: Τυπολογία και παθολογία», στον τόμο. *Δημοσιογραφία και γλώσσα* (Πρακτικά συνεδρίου 15-16 Απριλίου 2000), έκδοση: Μορφωτικό Ίδρυμα της Ενώσεως Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών, Αθήνα, σ.28.

¹⁵ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ.29,25.

τέσσερα «γενικά είδη» και τα συμπεριλαμβανόμενα «ειδικά είδη» που επιχειρεί ο Σωφρ. Χατζησαββίδης¹⁶ – είναι τα ακόλουθα:

α) *Ειδησεογραφικός λόγος*: ειδήσεις, ειδήσεις με σχόλιο, ρεπορτάζ(αθλητικά, αστυνομικά, δικαστικά, οικονομικά, καλλιτεχνικά, πολιτικά κ.λπ.).

β) *Σχολιογραφικός λόγος*: άρθρα, σχόλια, παραπολιτικά σημειώματα, χρονογραφήματα, επιφυλλίδες, κριτικές.

Στις δύο παραπάνω βασικές και γνωστές κατηγορίες προσθέτει ο Χατζησαββίδης τις επόμενες δύο νέες μορφές γενικών ειδών:

γ) *Λόγος των τίτλων*: τίτλος, σύντομες ειδήσεις.

δ) *Λόγος των συνεντεύξεων*: ατομικές συνεντεύξεις, εκπομπές λόγου (οι τελευταίες μόνο στον ηλεκτρονικό τύπο).

Η ανάλυση των επιμέρους αυτών δημοσιογραφικών ειδών, καθώς και μερικών άλλων, που η χρήση τα έχει καθιερώσει, γίνεται στο επόμενο κεφάλαιο, στο οποίο εξετάζεται διεξοδικότερα και το χρονογράφημα.

Οι προηγούμενες, όμως, τέσσερις γενικές κατηγορίες παρουσιάζουν ιδιαίτερα γνωρίσματα, τα οποία σχετίζονται με την προφορικότητα, τη «γραπτότητα», τη λογοτεχνικότητα, την επιστημονικότητα, τη γραμματική, το συντακτικό, τη σημασιολογία, το λεξιλόγιο και τη δομή του κάθε είδους λόγου και της κάθε μεγαλύτερης κατηγορίας.

Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά της κάθε κατηγορίας, γενικά, και του κάθε δημοσιογραφικού είδους, ειδικά, δεν έχουν μελετηθεί. Στη συνέχεια παραθέτουμε, δειγματικά, θέματα των οποίων επιμέρους πτυχές έχουν ερευνηθεί, καθώς και άλλα τα οποία παραμένουν ανερευνήτα.

3.10 Ερευνημένα θέματα

Από τις έρευνες για το γραπτό δημοσιογραφικό λόγο, που έχουν μέχρι σήμερα διεξαχθεί σε επιστημονικό επίπεδο, έχει μελετηθεί αρκετά «ο βαθμός της συμβολής του δημοσιογραφικού λόγου, όπως και γενικότερα των Μ.Μ.Ε., στη διαμόρφωση στάσεων και προτύπων σε διάφορους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, μένει όμως αρκετός ακόμη δρόμος»¹⁷. Επίσης, σημειώνουμε ενδεικτικά θέματα, τα οποία έχουν διερευνηθεί, σε έκταση ή περιορισμένα, και αναφέρονται στο τονικό σύστημα,

¹⁶ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σσ. 43,13,49.

¹⁷ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ. 16.

τους τίτλους, τη γλώσσα και τη μορφή των κειμενικών ειδών. Τέτοια θέματα είναι τα ακόλουθα:

Τα τονικά συστήματα στον ελληνικό δημοσιογραφικό λόγο, η ρητορική των τίτλων¹⁸, ο μη ακροαματικός σχεδιασμός¹⁹, η χρήση ξενόγλωσσων εκφράσεων.

Ο δημοσιογραφικός λόγος σε ελληνική γλώσσα: ρητές γλωσσικές επιλογές και υπόρρητες αναφορές²⁰. Λαϊκή γλωσσολογία στα μέσα μαζικής ενημέρωσης²¹. Δημοσιογραφική «κοινή»: προβλήματα ορισμού²². Γλωσσολογικές παρατηρήσεις στο δημοσιογραφικό λόγο: είδη, ποικιλότητα και ιδεολογία²³.

Η μορφολογική ποικιλία στον ελληνικό γραπτό δημοσιογραφικό λόγο, η οποία περιορίζεται σε δύο επίπεδα ύφους, το ρεπορτάζ και το άρθρο²⁴. Η μορφολογική ποικιλία του δημοσιογραφικού λόγου ως δείκτης πολιτικής ιδεολογίας²⁵. Αφηγηματικές τεχνικές στην ειδησεογραφία²⁶. Συνεντευξιαζόμενοι πολιτικοί: οι εξουσιαστές ως εξουσιαζόμενοι;²⁷ Και τώρα τα νέα μας για τον καιρό: τα δελτία καιρού στην ελληνική τηλεόραση²⁸. Μεταφορικές προεκτάσεις του χρηματιστηριακού λόγου²⁹.

3.11 Ανερευνήτα θέματα

Οι μελετητές του δημοσιογραφικού λόγου, Χρ. Χαραλαμπίκης και Σωφρ. Χατζησαββίδης, διαπιστώνουν, όπως έχει αναφερθεί, ότι ο δημοσιογραφικός λόγος «δεν έχει μελετηθεί αρκούντως από την ελληνική γλωσσολογία ως ιδιαίτερο είδος λόγου»³⁰. Οι μικροσκοπικές έρευνες βρίσκονται στο ξεκίνημά τους και είναι πολύ

¹⁸ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σσ. 105-122 (1^η δημοσίευση στον τ. του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, (1997), *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, (Πρακτικά της 17^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής, 22-24 Απριλίου 1996), σσ. 643-657 και Γρ.Πασχαλίδης, (1996), «Περί τίτλων», περιοδ. *Λόγου Χάριν*, τχ. 4, σσ. 73-91.

¹⁹ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σσ. 122-131.(1^η δημοσίευση στον τ. του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, (1998), *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, (Πρακτικά της 18^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής, 2-4 Μαΐου 1997), σσ. 501-510.

²⁰ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2001), ομότιτλο κείμενο στο περιοδ. *Μέντωρ* (Η ελληνική γλώσσα στον 21^ο αιώνα) τχ. 4, σσ. 214-229.

²¹ Μαρία Καρυολαίμου, (2001), στον τ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σ.71.

²² Α. Ιορδανίδου, (2001), στον τ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σσ. 157-164.

²³ Γ. Ανδρουτσόπουλος στον τ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σσ. 167-183.

²⁴ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ. 135.

²⁵ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2001), στον τ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σσ. 141-155. και ο ίδιος στο περιοδ. *Μέντωρ*, τχ. 4, σσ. 226-227.

²⁶ Μ. Κακαβούλια, στον τ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σσ. 185-213.

²⁷ Αργ. Αργυράκης - Άννα Μπότσογλου στον τ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σσ. 215-232.

²⁸ Μ. Σηφianού - Αγγ. Τζάννε, στον τ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σσ. 233-242.

²⁹ Σ. Μαρμαρίδου, στον τ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σσ. 243-252.

³⁰ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ. 135 και Χρ. Χαραλαμπίκης, (1997), , ό.π. σσ. 165-168 .

περιορισμένες³¹. Ειδικότερα, σε ανακοινώσεις και βιβλία αναφέρονται ενδεικτικά θέματα και ζητήματα, τα οποία κατά την άποψη των μελετητών, είναι αναγκαίο να ερευνηθούν. Τέτοια θέματα που σημειώνονται, άμεσα ή έμμεσα, είναι, κατά ενότητα, τα ακόλουθα:

3.11.1 Γλώσσα των δημοσιογραφικών ειδών

Η γλώσσα των Μ.Μ.Ε., οι ιδιαιτερότητες του δημοσιογραφικού λόγου (δηλ. ιδιολεκτικές προτιμήσεις), η γλώσσα της ελληνικής διαφήμισης, για την οποία υπάρχουν αρκετές διδακτορικές διατριβές σε διάφορες γλώσσες, η γλώσσα της πολιτικής, η γλώσσα περιοδικών και εφημερίδων³², η σχέση ιδεολογίας και γλωσσικής ποικιλότητας³³, σχέση ανάμεσα στις γλωσσικές επιλογές των Μέσων και τις κοινωνικές τοποθετήσεις (ιδεολογίες), το γλωσσικό προφίλ των κειμενικών ειδών³⁴, τα γλωσσικά χαρακτηριστικά του σχολιογραφικού λόγου, η χρήση ξένων λέξεων στα δημοσιογραφικά κειμενικά είδη, το εύρος της παθολογίας του ελληνικού δημοσιογραφικού λόγου, τα γλωσσικά στοιχεία του καθημερινού λόγου προερχόμενα από το δημοσιογραφικό λόγο, ο χιουμοριστικός λόγος των παραπολιτικών κειμένων (σημειωμάτων)³⁵.

3.11.2 Όρια / συμβολή / εξέλιξη

Στοιχεία που διακρίνουν το δημοσιογραφικό λόγο από άλλα είδη δημόσιου νεοελληνικού λόγου, όπως το λογοτεχνικό, το θεατρικό, τον πολιτικό, το θρησκευτικό³⁶ κ.ά., η τυπολογική διάκριση των εφημερίδων³⁷, τα δυσδιάκριτα όρια των κειμενικών ειδών του δημοσιογραφικού λόγου³⁸, ο καθορισμός της φύσης και των χαρακτηριστικών του, ο βαθμός συμβολής στα άλλα είδη του νεοελληνικού λόγου, κατά πόσο δηλαδή έχει επιδράσει ο πρώτος στον πολιτικό, το θεατρικό, το λογοτεχνικό και τα λοιπά γένη του λόγου³⁹ και αντίστροφα, επισήμανση νεότερων εξελίξεων στο δημοσιογραφικό λόγο⁴⁰.

³¹ Π. Μοσχονάς – Σπ. Α. Μπουκάλας, «Πρόλογος» στον τόμ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σ. 13.

³² Χρ. Χαραλαμπάκης, (1997), *Γλωσσαλγήματα* (Ερευνες για την ελληνική γλώσσα), έκδοση της Γενναδείου Σχολής, Αθήνα, σσ. 160, 165, 166, 168.

³³ Γ. Ανδρουτσόπουλος, «Γλωσσολογικές προσεγγίσεις στο δημοσιογραφικό λόγο: Είδη, ποικιλότητα και ιδεολογία» στον τόμ. της Ε.Σ.Η.Ε.Α. (2001), *Δημοσιογραφία και γλώσσα* (Πρακτικά συνεδρίου 15-16 Απριλίου 2000), έκδοση: Μορφωτικό Ίδρυμα της Ενώσεως Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Αθηνών, Αθήνα, σ. 170.

³⁴ Γ. Ανδρουτσόπουλος, (2001), ό.π., σσ. 169, 171.

³⁵ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σσ. 15, 38, 47.

³⁶ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σσ. 135 και Χρ. Χαραλαμπάκης, (1997), ό.π., σσ. 165-166.

³⁷ Χρ. Χαραλαμπάκης, (1997), ό.π., σ. 165.

³⁸ Χρ. Χαραλαμπάκης, (1997), ό.π., σ. 162 και Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ. 21.

³⁹ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ. 14, 21, 66, 14.

⁴⁰ Π. Μοσχονάς – Σπ. Α. Μπουκάλας, «Πρόλογος» στον τόμ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σ. 12.

3.11.3 Κειμενικά είδη

Ποικίλες εκφάνσεις του δημοσιογραφικού λόγου, η αξία των χρηστικών κειμένων (οι ειδήσεις εφημερίδων, ραδιοφώνου, τηλεόρασης, οι διαφημίσεις, οι μικρές αγγελίες, το ωροσκόπιο, οι οδηγοί μαγειρικής κ.ά.), τα κομματικά έντυπα των προεκλογικών περιόδων⁴¹, περιγραφή ειδών, παλαιότερων και νεότερων, η ευρύτατη και ανανεούμενη ποικιλία του δημοσιογραφικού λόγου⁴².

3.11.4 Υφολογικά χαρακτηριστικά

Τα υφολογικά χαρακτηριστικά του σχολιογραφικού λόγου, ο δοκιμιακός χαρακτήρας των σχολιογραφικών κειμενικών ειδών, ο αποδεικτικός χαρακτήρας τους, το προσωπικό ύφος του συντάκτη των σχολιογραφημάτων⁴³.

3.11.5 Η ρητορική των επίτιτλων

Η ονοματολογία των στηλών (οι επίτιτλοι) αντανακλά ιδεολογίες⁴⁴, γεννά νέα κειμενικά είδη, η συνθηματικότητα των πρωτοσέλιδων τίτλων των εφημερίδων, η υπαινικτικότητα των τίτλων των δημοσιογραφικών κειμένων⁴⁵.

3.11.6 Απήχηση

Μέτρηση της απήχησης των κειμενικών ειδών⁴⁶.

3.11.7 Ανερεύνητο το χρονογράφημα

Απ' όσα έχουν εκτεθεί μέχρι εδώ, διαπιστώνεται ότι το **χρονογράφημα** ως κειμενικό είδος, διακρίνεται από τ' άλλα ομογενή είδη του δημοσιογραφικού λόγου, όμως από επιστημονικής πλευράς, παραμένει **ανερεύνητο**. Καμία έρευνα δεν έχει δει το φως της δημοσιότητας, απ' όσο γνωρίζουμε, η οποία να εξετάζει, με επιστημονικά κριτήρια, τη συμβολή του δημοσιογραφικού λόγου στο κειμενικό αυτό είδος και επιπλέον να επισημαίνει τις διασταυρούμενες σχέσεις τους. Ιδιαίτερα, εάν τα χαρακτηριστικά του προσιδιάζουν περισσότερο στο δημοσιογραφικό ή λογοτεχνικό λόγο. Και, επομένως, σε ποιο γραμματολογικό χώρο ασφαλέστερα κατατάσσεται.

Εξαίρεση απετέλεσε η εμπειρική και ευκαιριακή καταγραφή της απήχησης που είχαν στο κοινό ορισμένοι διακεκριμένοι χρονογράφοι, με συνεχή και πληθωρική

⁴¹ Χρ. Χαραλαμπίδης, (1997), ό.π., σ. 159,165, 166,167.

⁴² Π. Μοσχονάς – Σπ. Α. Μπουκάλας, ό.π., στον τ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σ.12.

⁴³ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σσ. 51.

⁴⁴ Γ. Ανδρουτσόπουλος, στον τ. της Ε.Σ.Η.Ε.Α. (2001),ό.π., σ. 169.

⁴⁵ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σσ. 45,51.

⁴⁶ Π. Μοσχονάς – Σπ. Α. Μπουκάλας, ό.π., στον τ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σ.12.

παρουσία, όπως ο Παύλος Νιρβάνας⁴⁷, ο Σπύρος Μελάς, ο Παύλος Παλαιολόγος, ο νεότερος Φρέντυ Γερμανός κ.ά.

Οι λόγοι, ίσως, μπορεί να εντοπιστούν στο γεγονός ότι ο δημοσιογραφικός λόγος αποτελεί καταναλωτικό αγαθό⁴⁸, που παράγεται και καταναλώνεται σχεδόν αυθημερόν, χωρίς να έχει διάρκεια. Κανείς δεν αγοράζει την εφημερίδα της προηγούμενης ημέρας, παρά μόνο σε ειδικές περιπτώσεις. Σε ανάλογη πορεία κινείται και το είδος του χρονογραφήματος, το οποίο γεννιέται και τρέφεται από την επικαιρότητα και κατά συνέπεια και τα δύο χαρακτηρίζονται από την εφημερότητα.

Μαρτυρίες παλαιών δημοσιογράφων αναφέρουν ότι η δημοσιογραφία αποτελούσε αντικείμενο εκμάθησης μέσα στο χώρο παραγωγής του αγαθού της πληροφορίας, δηλαδή στα γραφεία των εφημερίδων⁴⁹. Πολύ αργότερα άρχισε να διδάσκεται ο δεοντολογικός της χαρακτήρας σε σχολές δημοσιογραφίας, χωρίς, φυσικά, αξιώσεις ερευνητικού χαρακτήρα. Μόλις τα τελευταία περίπου δεκαπέντε χρόνια ιδρύθηκαν και λειτουργούν σε ελληνικά πανεπιστήμια τρία τμήματα με επιστημονικό αντικείμενο τη δημοσιογραφία και, κυρίως, την επικοινωνία. Επομένως, εύλογα δικαιολογείται η ανυπαρξία ερευνητικών δεδομένων που αφορούν το δημοσιογραφικό λόγο και εξειδικευτικά το χρονογράφημα.

⁴⁷ Δεξίωσις Ακαδημαϊκού Παύλου Νιρβάνου, (1928), Προσφωνήσεις Κ. Ζέγγελη και Σίμου Μενάρδου, αντιφώνησις Π. Νιρβάνου, εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Αθήναι.

⁴⁸ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ. 15.

⁴⁹ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς ποίησι», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 12-4-40.

3.12 Διαπιστώσεις-Συμπεράσματα:

*Αναγκαία η μελέτη και η έρευνα
του δημοσιογραφικού λόγου*

1. Η αναφορά σε διερευνημένα και αδιερεύνητα θέματα του δημοσιογραφικού λόγου καταδεικνύει πόσο απαραίτητη και αναγκαία είναι η συστηματική και υπεύθυνη μελέτη και έρευνα, σε πανεπιστημιακό επίπεδο, του έντυπου αλλά και του ηλεκτρονικού τύπου. Ο δημοσιογραφικός λόγος αποτελεί αντανάκλαση της ζώσας κοινωνικής πραγματικότητας, η οποία χαρακτηρίζεται από έντονη και αδιάλειπτη κινητικότητα, ταχύτητα και εξέλιξη. Ό,τι νέο συμβαίνει ή γεννάται, περνά πρώτα από τον έντυπο και τον ηλεκτρονικό τύπο. «Ό,τι γνωρίζουμε για την κοινωνία μας, αλλά και για ολόκληρο τον κόσμο, όπου ζούμε, το γνωρίζουμε από τα Μέσα», έχει σημειώσει ο Γερμανός κοινωνιολόγος Niklas Luhman⁵⁰.
2. Ο δημοσιογραφικός λόγος, πέρα από τη μεγάλη προσφορά του στην πληροφόρηση, έχει συμβάλει σημαντικά στην καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας⁵¹ αλλά και στη μείωση του χάσματος μεταξύ προφορικού και γραπτού λόγου⁵², γιατί εγγράφει διαρκώς στοιχεία της αυθόρμητης προφορικότητας⁵³ στη γραπτότητα, είτε τη δημοσιογραφική, είτε τη λογοτεχνική, είτε την επιστημονική, είτε την πολιτική, είτε σε οποιαδήποτε άλλη μορφή της.
3. Οι επιμέρους, λοιπόν, έρευνες του δημοσιογραφικού λόγου – συνεπικουρούμενες από τους επιστημονικούς τομείς της Γλωσσολογίας και της Κοινωνικής Ψυχολογίας, όπως είναι η κοινωνιογλωσσολογία, η ανάλυση λόγου και η θεωρία της λογοτεχνίας⁵⁴ – θα συμβάλουν στη διαμόρφωση σφαιρικής εικόνας της γλώσσας των Μ.Μ.Ε., «η οποία αντικατοπτρίζει με ενάργεια τα προβλήματα και τους προβληματισμούς της σύγχρονης κοινωνίας, που βρίσκεται σε ένα διηνεκές γίγνεσθαι»⁵⁵, όπως, άλλωστε, συμβαίνει και με τη γλώσσα ευρύτερα.

⁵⁰ Βλ. Γ. Ανδρουτσόπουλος στον τ. Ε.Σ.Η.Ε.Α., (2001), ό.π., σ.167.

⁵¹ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ. 24 και Χρ. Πασαλάρης, (1984), *Μια ζωή τίτλοι (Πώς να γίνετε δημοσιογράφος)*, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, σ. 111.

⁵² Χρ. Χαραλαμπίκης, (1997), ό.π., σ.173.

⁵³ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ.45.

⁵⁴ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ.17-18

⁵⁵ Χρ. Χαραλαμπίκης, (1997), ό.π., σσ. 173,168.

4.2 Ο ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

4.2.1 Δομική διασαφήνιση

Η ενότητα αυτή αναπτύσσεται με τις απαντήσεις που δίνονται στα ερευνητικά ερωτήματα που διατυπώθηκαν στο πρώτο μέρος της εργασίας αυτής και επιδιώκει αφενός να σκιαγραφήσει τη δημοσιογραφική δραστηριότητα της Σμύρνης και αφετέρου ν' ανιχνεύσει εάν καλλιεργήθηκε το κειμενικό είδος του χρονογραφήματος, που αποτελεί τον κύριο σκοπό της διατριβής αυτής.

4.2.2 Η Σμύρνη το κέντρο του μικρασιατικού ελληνισμού

Η Σμύρνη, κέντρο του μικρασιατικού ελληνισμού κατά το 19^ο αι. και στις αρχές του 20^{ου} αι. μέχρι τη μικρασιατική καταστροφή, παρουσίασε σπουδαία εμπορική, οικονομική, πνευματική και πολιτιστική κίνηση. Ο πληθυσμός του βιλαετίου Αϊδινίου (με πρωτεύουσα τη Σμύρνη) το 1892 υπολογίζεται ότι ανερχόταν στο 1.370.000 κατοίκους περίπου, που τον συνέθεταν Έλληνες, Τούρκοι, Αρμένιοι και Εβραίοι, σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία που έχουν δει το φως της δημοσιότητας. Απ' αυτούς υπολογίζεται ότι οι 400.000 ήταν Έλληνες⁵⁶.

Επίκεντρο της πολυσχιδούς ανάπτυξης υπήρξε η λειτουργία του Τύπου. Ήδη πολύ νωρίς, συγκεκριμένα το 1831 εμφανίστηκαν και στη συνέχεια πλήθυναν οι ελληνικές εφημερίδες, τα περιοδικά και τα σατιρικά φύλλα.

4.3.3 Η κυκλοφορία σμυρναϊκών εφημερίδων

Η κυκλοφορία ελληνικών σμυρναϊκών εφημερίδων ήταν στην υπηρεσία του έθνους σ' αυτά τα κρίσιμα, για την ιστορία του ελληνισμού, χρόνια, γεγονός που μπορεί να θεωρηθεί ως επιπλέον τεκμήριο της ανοδικής φάσης στην οποία βρισκόταν το έθνος.

Μέσα, λοιπόν, στη γενική προσπάθεια για την οργάνωση του νεότευκτου ελληνικού κράτους, την ανασύνταξη των παραγωγικών δυνάμεων και την επέκταση των συνόρων, στην οποία είχε αποδουθεί η ελληνική πολιτεία, η δημιουργία,

⁵⁶ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΓ', έκδοση, Εκδοτική, σσ. 425-426.

λειτουργία συμυρναϊκών οργάνων δημοσιότητας έρχεται να καλύψει την ανάγκη για πληροφόρηση και επικοινωνία, η οποία γίνεται έντονα ποθητή στον ευρύτερο μικρασιατικό χώρο. Ασφαλώς, τα συγκλονιστικά «παγκόσμια συμβεβηκότα» της τελευταίας δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα, που άνοιγαν μια νέα εποχή στην ιστορία της Ευρώπης, δεν μπορούσε παρά να προκαλούν το ενδιαφέρον των εφημερίδων και να εξάπτουν το ενδιαφέρον των υπόδουλων Μικρασιατών Ελλήνων, με τελικό στόχο την απελευθέρωση⁵⁷.

Ο έντυπος δημοσιογραφικός λόγος, άλλοτε μικρότερης χρονικής διάρκειας και εμβέλειας και άλλοτε μεγαλύτερης διάρκειας και αποτελεσματικότερου βεληνεκούς, απηχεί μέσα από τα δημοσιεύματά του, κυρίως τον πόθο του μικρασιατικού πληθυσμού για απελευθέρωση των ελληνικών εδαφών και ένωση με το ελεύθερο ελληνικό κράτος. Για το λόγο αυτό τα ποικίλα άρθρα που δημοσιεύονται, άμεσα και έμμεσα, εκεί κατατείνουν: Να διατηρούν δηλαδή ζωντανά τα συνιστώντα και συνέχοντα στοιχεία της ελληνικότητας.

4.3.4 Οι Σμυρναίοι δημοσιογράφοι

Οι Σμυρναίοι δημοσιογράφοι υπήρξαν διακεκριμένα μέλη της σμυρναϊκής κοινωνίας, με έντονη δράση στα κοινά, αναλαμβάνοντας, συχνά, ποικίλα αξιώματα και θέσεις. Οι περισσότεροι ήταν απόφοιτοι της περίφημης Ευαγγελικής Σχολής και του Αγγλικού Κολλεγίου, οι οποίοι συνέχιζαν τις σπουδές τους στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και σε πανεπιστήμια της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Γερμανίας. Αρκετοί, μάλιστα, ήταν κάτοχοι και διδακτορικού διπλώματος. Πολλοί υπήρξαν λογοτέχνες που δημοσιογραφούσαν και άλλοι δημοσιογράφοι που εξελίχτηκαν σε λογοτέχνες με πλούσιο λογοτεχνικό έργο⁵⁸.

Κύριο έργο των δημοσιογράφων και αποστολή των εφημερίδων της Σμύρνης υπήρξε η προάσπιση του εθνικού θέματος. Η διατήρηση δηλαδή της ελληνικής συνείδησης και η περιφρούρηση των ιδεωδών του γένους. Οι Σμυρναίοι δημοσιογράφοι βίωναν έντονα το ελληνικό στοιχείο και προσπαθούσαν να διοχετεύσουν από τις στήλες των εφημερίδων τον εθνικό παλμό. Αγωνιζόμενοι με σθένος σε κάθε αντιξοότητα, επεδίωκαν να διατηρήσουν τη θρησκεία, την παράδοση, την εθνική συνείδηση, με εμφανή αλλά και απώτερο σκοπό την πολιτιστική διεύδυση

⁵⁷ Πρβλ. Αικ. Κουμαριανού, (1991), «*Η γέννηση του ελληνικού Τύπου*», εφημ. *Το Βήμα / Νέες Εποχές*, 6-1-1991, σ. Β9 / 31, Β8/30.

⁵⁸ Χρ. Σωκρ. Σολομωνίδης, (1959), *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*, αυτοέκδοση, Αθήνα, σσ. 183,207,197, 228.

του ελληνικού πνεύματος στον τουρκικό πληθυσμό. Το δημοσιογραφικό επάγγελμα – επισημαίνει ο Χρήστος Σολομωνίδης – ήταν κυρίως λειτούργημα και εθνική αποστολή, με ιδανικό του την απελευθέρωση της Ιωνίας και τη συνένωση με την υπόλοιπη Ελλάδα⁵⁹.

4.3.5 Ενδεικτική θεματολογία

Ειδικότερα, εξυπαρχής η χειραφέτηση και προαγωγή του αλύτρωτου ελληνισμού της Μικρασίας μέσα από την παιδεία, η διαπαιδαγώγησή του σε θέματα εθνικής εγρήγορσης, θρησκευτικής, χριστιανικής συνείδησης και διατήρησης των πατροπαράδοτων ελληνικών παραδόσεων, η προβολή και προάσπιση των εθνικών θεμάτων στάθηκαν προτεραιότητες του σμυρναϊκού τύπου⁶⁰.

Παράλληλα, υπήρξε, ανάλογα με τον προσανατολισμό και το είδος της εφημερίδας, καταφανής η επιδίωξη των Σμυρναίων εφημεριδογράφων να προβάλλουν θέματα θρησκευτικά, θεολογικά, φιλολογικά, εθνολογικού χαρακτήρα, λαογραφικά, ιστορικά, αρχαιολογικά, τοπογραφικά, αρχιτεκτονικής, εκπαιδευτικής ιστορίας, ιστορίας των εφημερίδων, ιστορίας των μητροπόλεων, ιατρικά, ιστορίας των Τούρκων βεζιρηδών, αρχαίων νομισμάτων, ιστορίας της ενδυματολογίας, εμπορικού χαρακτήρα και άλλων.

Έμφαση, επίσης, έδωσαν και στο γλωσσικό ζήτημα, τασσόμενοι κυρίως στο πλευρό της καθαρεύουσας. Συνάμα, όμως, είδαν το φως της δημοσιότητας και αξιόλογες μελέτες και σειρά άρθρων που αφορούσαν την εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας, όπως η αρχαία και η νεότερη γλώσσα, η διγλωσσία εν τω παρελθόντι, ο πτωχοπρόδρομος και ο Σαχλήκης, η πρώτη γραμματική της κοινής, η γλώσσα του Σοφιανού, η αλδινή⁶¹ ακαδημία, η γλώσσα των καπουκίνων⁶², ο Μοισιόδαξ, Επιστολαί Κοραή προς Σμυρναίους κ.λπ.

Συγχρόνως, η ελευθερία του λόγου αποτέλεσε το γενικότερο αίτημα των Σμυρναίων δημοσιογράφων, οι οποίοι αντιμετώπιζαν τη συνεχή απειλή της

⁵⁹ Χρ. Σωκρ. Σολομωνίδης, (1959),ό.π., σ. 9.

⁶⁰ Πρβλ. Αικ. Κουμαριανού, ό.π, εφημ. *Το Βήμα / Νέες Εποχές*, 6-1-1991, σ. Β8/30- Β9 / 31.

⁶¹ **Αλδινός,ή,ό** [<Αλδος]= αυτός που ανήκει ή αναφέρεται στους Άλδους Μανουτίους,π.χ. αλδινές εκδόσεις, αλδινή ακαδημία. «*Α λ δ ο ς (Aldus) όνομα με το οποίο έγιναν γνωστοί οι Οθμανιστές και τυπογράφοι της οικογένειας των Μανουτίων (Manutius), που έγινε περίφημη για την προσφορά της στα γράμματα κατά την εποχή της Αναγέννησης και ιδιαίτερα για την έκδοση των έργων κλασικών Ελλήνων και Λατίνων φιλοσόφων και λογίων γενικότερα*».Βλ. εγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα*,(1997), τόμ.6, λ ή μ α : Α λ δ ο ς .

⁶² **Καπουκίνος, ο και καπουτσίνος** = ο καθολικός μοναχός του τάγματος του αγίου Φραγκίσκου [<ιταλ. carruccino < carruccio = κουκούλα].Βλ. *Ερμηνευτικό και Ετυμολογικό Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας* ενσωματωμένο στην εγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα*,(1997), τόμ. 32, λ ή μ α : καπουκίνος.

λογοκρισίας και τον κίνδυνο όχι μόνο αφαίρεσης της άδειας της εφημερίδας αλλά, κυρίως, τον κίνδυνο της φυλάκισης.

Πέρα από την παραπάνω αναφερόμενη ενδεικτική θεματολογία του σμυρναϊκού δημοσιογραφικού λόγου, η οποία αποτυπώνεται στις εφημερίδες που κυκλοφόρησαν κατά το χρονικό διάστημα 1831 – 1922, η ειδησεογραφική ύλη αφορά τοπικά νέα μικρής σημασίας, στο μεγαλύτερο ποσοστό. Όμως, καθώς τα χρόνια πενούσαν, οι μεγαλύτερες και μακροβιότερες εφημερίδες (*Αμάθεια, Πρόοδος, Νέα Σμύρνη, Ημερησία*) αποκτούσαν τη δυνατότητα να αναδημοσιεύουν ειδήσεις από εφημερίδες του εξωτερικού⁶³ ή ακόμη να τις πληροφορούνται και να τις δημοσιεύουν.

4.3.6 Συνύπαρξη γενών δημόσιου λόγου

Εκτός από τα παραπάνω ο σμυρναϊκός δημοσιογραφικός λόγος συνιστά το κυριότερο είδος λόγου μαζικής επικοινωνίας και συμβιώνει με άλλα είδη δημόσιου λόγου, το θεατρικό, το λογοτεχνικό και κυρίως το θρησκευτικό στην προφορική του, κυρίως, έκφραση ως κήρυγμα αλλά και στη γραπτή του, που μνημειώνεται στις εφημερίδες, που είδαν το φως της δημοσιότητας και των οποίων συντάκτες ήταν ιερωμένοι⁶⁴.

Η συνύπαρξη αυτή διαφορετικών, κατά βάση, γενών λόγου στα ίδια έντυπα που απευθυνόταν στο αναγνωστικό κοινό της Σμύρνης, συνιστά και τον αναγκαίο αλληλοδανεισμό στοιχείων τα οποία διαμόρφωναν, συγχρονικά και διαχρονικά, το σμυρναϊκό δημοσιογραφικό λόγο. Ωστόσο, δεν μπορεί να υποστηριχτεί με ερευνητικά δεδομένα ούτε και να γενικευθεί μια τέτοια διαδικασία αλληλοτροφοδότησης και αλληλεπίδρασης, διότι, μέχρι σήμερα, δεν έχει ερευνηθεί, ούτε στο ελάχιστο, ο βαθμός συμβολής των άλλων ειδών του ελλαδικού νεοελληνικού λόγου στο δημοσιογραφικό, ούτε βέβαια και το αντίστροφο⁶⁵. Επίσης, ούτε ανάλογη εργασία έχει δημοσιευθεί για τις αλληλεπιδράσεις του σμυρναϊκού δημόσιου λόγου.

4.3.7 Ο Τύπος της Σμύρνης

Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι από το 1831 – που εκδόθηκε η πρώτη ελληνική εφημερίδα με την ονομασία *Ο Φίλος των Νέων* - έως τη μικρασιατική

⁶³ Χρ. Σωκρ. Σολομωνίδης, ό.π., σσ. 100, 12, 90, 91, 93, 100.

⁶⁴ Χρ. Σωκρ. Σολομωνίδης, (1959), ό.π., σσ. 163: «Στις αρχές του 1861, ο αρχιδιάκονος της Μητροπόλεως Σμύρνης Ιγνάτιος, αργότερα επίσκοπος Ξανθουπόλεως και μετέπειτα Λιβύης εκδίδει την εφημ. *Ευσέβεια*.

⁶⁵ Χρ. Χαραλαμπίδης, (1997), ό.π., σσ. 165-166 και Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π. σσ. 14, 17.

καταστροφή του 1922 που ξεριζώθηκε ο ελληνισμός, κυκλοφόρησαν συνολικά 228 εφημερίδες και περιοδικά. Τα ονόματά τους, καθώς και η χρονική περίοδος κυκλοφορίας τους, αναφέρονται στον επόμενο πίνακα 5. Απ' αυτές – σύμφωνα με τα στοιχεία και τις πηγές που διασώθηκαν – οι 143 ήταν ελληνικές. Ακόμη, στο μεθεπόμενο πίνακα 6 καταγράφονται τα διασωζόμενα φύλλα εφημερίδων, περιοδικών και σατιρικών φύλλων σε 16 βιβλιοθήκες της χώρας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ
ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ, ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΚΑΙ ΣΑΤΙΡΙΚΩΝ ΦΥΛΛΩΝ
ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ (1831-1922)

Ο επόμενος συγχρονικός πίνακας δείχνει το σύνολο των 59 εφημερίδων, των 60 περιοδικών και των 21 σατιρικών φύλλων.

ΕΤΗ	ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	ΕΤΗ	ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	ΕΤΗ	ΣΑΤΙΡΙΚΑ ΦΥΛΛΑ
1831	Ο φίλος των Νέων	1831		1831	
1833	Αστὴρ εν Ανατολή	1833		1833	
1834	Αστὴρ εν Ανατολή	1834		1834	
1835	Αστὴρ εν Ανατολή / Μητροσύνη	1835		1835	
1836	Αστὴρ εν Ανατολή	1836		1836	
1837	Ιωνικός Παρατηρητής	1837	Αποθήκη των Σφελίμων Γνώσεων / Πλούτος	1837	
1838	Αμάλθεα / Ιωνικός Παρατηρητής	1838	Αποθήκη των Σφελίμων Γνώσεων / Φιλολογικός Κήπος της Ιωνίας	1838	
1839	Αμάλθεα / Ιωνικός Παρατηρητής / Ο Άργος / Ιωνική Μέλισσα	1839	Αποθήκη των Σφελίμων Γνώσεων / Ο Μέλις	1839	
1840	Αμάλθεα / Ιωνικός Παρατηρητής / Ηργένεια / Εθνική	1840	Αποθήκη των Σφελίμων Γνώσεων	1840	

ΕΤΗ	ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	ΕΤΗ	ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	ΕΤΗ	ΣΑΤΙΡΙΚΑ ΦΥΛΛΑ
1841	Αμάλθεια / Ελπίς / Αστήρ της Ανατολής / Εθνική	1841	Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων / Αι Τρεις Χάριτες (Αγγλία, Ευφροσύνη, Θάλασσα) / Η Φιλολογία / Η	1841	
1842	Αμάλθεια / Εσπερινός Κήρυξ / Ο Φίλος του Λαού	1842	Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων / Αι Τρεις Χάριτες (Αγγλία, Ευφροσύνη, Θάλασσα) / Ο καθρέφτης των ανθρωπίνων πράξεων	1842	
1843	Αμάλθεια / Ο Ωρίων	1843	Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων / Αι Τρεις Χάριτες (Αγγλία, Ευφροσύνη, Θάλασσα) / Ο καθρέφτης των ανθρωπίνων πράξεων	1843	
1844	Αμάλθεια / Μελησιγενής	1844	Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων / Αι Τρεις Χάριτες (Αγγλία, Ευφροσύνη, Θάλασσα) / Ο καθρέφτης των ανθρωπίνων πράξεων / Ο Δημοτικός / Ο Κλέπτης	1844	
1845	Αμάλθεια / Μελησιγενής / Ανατολικός Μηνίσταρ / Ο Φιλαλήθης	1845	Ο καθρέφτης των ανθρωπίνων πράξεων / Αι Τρεις Χάριτες (Αγγλία, Ευφροσύνη, Θάλασσα)	1845	
1846	Αμάλθεια / Ανατολικός Μηνίσταρ / Η Αλήθεια	1846	Ο καθρέφτης των ανθρωπίνων πράξεων / Αι Τρεις Χάριτες (Αγγλία, Ευφροσύνη, Θάλασσα)	1846	
1847	Αμάλθεια / Ανατολικός Μηνίσταρ	1847	Ο καθρέφτης των ανθρωπίνων πράξεων / Αι Τρεις Χάριτες (Αγγλία, Ευφροσύνη, Θάλασσα) / Ελληνικών Θέατρον	1847	
1848	Αμάλθεια	1848		1848	
1849	Αμάλθεια / Εφημερίς της Σμύρνης	1849	Μεγάλη Φωνουή Σαρκιέ = Σχολείο Ανατολικών Σπουδών	1849	
1850	Αμάλθεια / Εφημερίς της Σμύρνης	1850	Ιωνική Μέλισσα	1850	
1851	Αμάλθεια / Εφημερίς της Σμύρνης / Τρις	1851	Ιωνική Μέλισσα	1851	
1852	Αμάλθεια / Εφημερίς της Σμύρνης	1852	Ιωνική Μέλισσα	1852	
1853	Αμάλθεια / Εφημερίς της Σμύρνης	1853		1853	
1854	Αμάλθεια / Εφημερίς της Σμύρνης	1854		1854	
1855	Αμάλθεια / Εφημερίς της Σμύρνης	1855	Άστρον της Ανατολής / Οφθαλμός της Ασίας	1855	
1856	Αμάλθεια / Εμπορικός Τραχυρόμοσ	1856	Ο Προορισμός / Οικονομική Βιβλιοθήκη / Φιλολογική Επιθεώρησης	1856	
1857	Αμάλθεια	1857		1857	
1858	Αμάλθεια	1858	Ο Φιλόκαλος Σμυρναίος	1858	
1859	Αμάλθεια / Τηλέγραφος της Σμύρνης	1859	Νέα Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων	1859	
1860	Αμάλθεια / Τηλέγραφος της Σμύρνης	1860	Η Σελήνη	1860	
1861	Αμάλθεια / Ευσέβεια / Τηλέγραφος της Σμύρνης	1861		1861	
1862	Αμάλθεια / Ευσέβεια / Τηλέγραφος της Σμύρνης	1862		1862	
1863	Αμάλθεια / Ευσέβεια / Τηλέγραφος της Σμύρνης	1863		1863	
1864	Αμάλθεια / Ευσέβεια	1864		1864	
1865	Αμάλθεια / Ευσέβεια	1865		1865	
1866	Αμάλθεια / Ευσέβεια	1866	Η Εδέμ	1866	
1867	Αμάλθεια / Ευσέβεια	1867		1867	
1868	Αμάλθεια / Ευσέβεια	1868		1868	
1869	Αμάλθεια / Ευσέβεια / Αϊόν	1869	Ο Μέντωρ	1869	
1870	Αμάλθεια / Ευσέβεια / Αϊόν / Σμύρνη	1870	Ο Μέντωρ	1870	Η Τέρας

ΕΤΗ	ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	ΕΤΗ	ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	ΕΤΗ	ΣΑΤΙΡΙΚΑ ΦΥΛΛΑ
1871	Αμάλθεια / Αϊδίν / Σμύρνη / Πρόδος	1871	Ο Μέντωρ / Σμύρνη	1871	
1872	Αμάλθεια / Εποχή / Αϊδίν / Σμύρνη / Πρόδος	1872	Ο Μέντωρ / Πνοθαγόρας / Ο Ερμής / Ανατολική Επιθεώρηση	1872	Το Σαββαταίων
1873	Αμάλθεια / Εφημερίς του Λαού / Αϊδίν / Σμύρνη / Πρόδος	1873	Ο Μέντωρ / Πνοθαγόρας / Ομπρος / Ανατολική Επιθεώρηση / Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής / Ο Μωνακός Καθρέπτης	1873	
1874	Αμάλθεια / Δεκεβόλος / Ιωνία / Αϊδίν / Σμύρνη / Πρόδος	1874	Ο Μέντωρ / Πνοθαγόρας / Ομπρος / Ανατολική Επιθεώρηση / Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής / Εμπορικόν Δελτίον	1874	Το Βέλος
1875	Αμάλθεια / Ιωνία / Αϊδίν / Σμύρνη / Πρόδος	1875	Ομπρος / Ανατολική Επιθεώρηση / Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής	1875	Το Βέλος
1876	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ιωνία / Αϊδίν / Σμύρνη / Πρόδος	1876	Βιβλιοθήκη του Λαού / Ομπρος / Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής	1876	Το Βέλος
1877	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ιωνία / Αϊδίν / Πρόδος	1877	Ιονική Μέλισσα / Ομπρος / Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής	1877	Το Βέλος
1878	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ιωνία / Αϊδίν / Πρόδος	1878	Βίαν / Ομπρος / Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής	1878	Το Βέλος / Η Παρόστις
1879	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ιωνία / Αϊδίν / Πρόδος	1879	Σύγχρονος Επιθεώρησης / Ομπρος / Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής	1879	Το Βέλος / Η Παρόστις
1880	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Αρμονία / Αϊδίν / Πρόδος	1880	Ανατολή / Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής	1880	Το Βέλος / Η Παρόστις
1881	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Αϊδίν / Πρόδος	1881	Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής	1881	Το Βέλος / Η Παρόστις
1882	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Αϊδίν / Πρόδος	1882	Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής	1882	Το Βέλος / Η Παρόστις
1883	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Αϊδίν / Πρόδος	1883	Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής	1883	Το Βέλος / Η Παρόστις
1884	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Αϊδίν / Πρόδος	1884	Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής	1884	Το Βέλος / Η Παρόστις
1885	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Αϊδίν / Πρόδος	1885	Μουσειών και Βιβλιοθήκη Εναγγελιακής Σχολής	1885	Το Βέλος / Η Παρόστις
1886	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Αϊδίν / Πρόδος	1886	Το Βέλος / Η Παρόστις	1886	Το Βέλος / Η Παρόστις
1887	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Αϊδίν / Πρόδος	1887	Το Βέλος / Η Παρόστις	1887	Το Βέλος / Η Παρόστις
1888	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Αϊδίν / Πρόδος	1888	Ροδών	1888	Το Βέλος / Η Παρόστις
1889	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ημερησία / Αϊδίν / Πρόδος	1889		1889	Η Παρόστις
1890	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1890		1890	Η Παρόστις
1891	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1891		1891	Η Παρόστις
1892	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1892		1892	Η Παρόστις
1893	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1893		1893	Η Παρόστις
1894	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1894		1894	Η Παρόστις
1895	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1895		1895	Η Παρόστις
1896	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1896		1896	Η Παρόστις
1897	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1897	Η Ακτίς	1897	Η Παρόστις
1898	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1898	Η Ακτίς	1898	Η Παρόστις
1899	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1899	Η Ακτίς	1899	Η Παρόστις
1900	Αμάλθεια / Νέα Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1900		1900	

ΕΤΗ	ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	ΕΤΗ	ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	ΕΤΗ	ΣΑΤΤΡΙΚΑ ΦΥΛΛΑ
1901	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1901		1901	
1902	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1902		1902	
1903	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1903		1903	
1904	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1904		1904	
1905	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1905		1905	
1906	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1906		1906	
1907	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Πρόδος	1907		1907	
1908	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Εργατής / Πρόδος / Παλιγγενεσία / Εφημερίς των Κυριών / Ο Κόσμος / Σατιρ του Κόσμου	1908		1908	Ο Κόσμος / Το Βέλος / Το Σφύρι / Ο Σμυρνός
1909	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Αμερόληπτος / Πρόδος / Παλιγγενεσία / Ρεσάλμα / Λαός /	1909	Νεότης	1909	Ο Κόσμος / Το Βέλος / Ο Σατανός
1910	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Θάβρος / Εστία / Πρόδος / Παλιγγενεσία / Εσπερινή / Εσπέρα / Καροί / Νέον Σύνταγμα / Φως	1910	Εφημερίς των Κυριών / Ο Κόσμος / Οικονομικός Αγγελιαφόρος / Η Νέα Ζωή / Ο Ερασιετής / Ο Αριστοτέλης / Η Ανατολή	1910	Ο Κόσμος / Το Βέλος
1911	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Θάβρος / Εστία / Πρόδος / Παλιγγενεσία / Καθημερινή / Φως	1911	Εφημερίς των Κυριών / Ο Κόσμος / Ιερός Πολύκαρπος / Κήρυξ / Η Νέα Ζωή	1911	Ο Κόσμος / Σκορπιός / Τοξότης / Παλιάντος / Το Τρακ / Τρι-Λίρι /
1912	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Θάβρος / Εστία / Πρόδος / Τηλέγραφος / Τεχνόδρομος	1912	Εφημερίς των Κυριών / Ο Κόσμος / Ιερός Πολύκαρπος / Κήρυξ / Η Νέα Ζωή / Η Νεότης	1912	Ο Κόσμος
1913	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Ημερησία / Θάβρος / Εστία / Τηλέγραφος	1913	Ο Κόσμος / Ιερός Πολύκαρπος / Κήρυξ / Η Νέα Ζωή / Η Νεότης	1913	Ο Κόσμος / Ο Αδύκριτος / Ο Σατανός
1914	Αμόλθθια / Νέο Σμύρνη / Θάβρος / Εστία / Τηλέγραφος	1914	Καθολικακός Γύπος / Ο Κόσμος / Ιερός Πολύκαρπος / Κήρυξ / Η Νέα Ζωή / Αιολικός Αστέρ	1914	Ο Κόσμος
1915	Αμόλθθια / Θάβρος / Εστία / Τηλέγραφος	1915	Ο Κόσμος / Κήρυξ	1915	Ο Κόσμος
1916	Αμόλθθια / Θάβρος / Εστία / Τηλέγραφος	1916	Ο Κόσμος / Κήρυξ	1916	Ο Κόσμος
1917	Αμόλθθια / Κόσμος / Θάβρος / Εστία / Τηλέγραφος	1917	Κήρυξ	1917	Ο Κόσμος
1918	Αμόλθθια / Ελεύθερος Τύπος / Βήμα / Θάβρος / Εστία / Τηλέγραφος	1918		1918	Ο Κόσμος
1919	Αμόλθθια / Παρίς / Θάβρος / Εστία / Τηλέγραφος	1919		1919	Ο Κόσμος / Ο Παπαγάλος
1920	Αμόλθθια / Ελεύθερος / Νεολόγος / Χρυσός Αιών / Τηλέγραφος	1920	Η Τέχνη	1920	Ο Κόσμος / Ο Σμυρνός
1921	Αμόλθθια / Συνάδελφος / Θάβρος / Εστία / Τηλέγραφος	1921		1921	Ο Κόσμος
1922	Αμόλθθια / Συνάδελφος / Άμυνα	1922		1922	Ο Κόσμος / Ο Περασμός

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

ΣΩΖΟΜΕΝΑ ΦΥΛΛΑ
30 ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ, 29 ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΚΑΙ
3 ΣΑΤΙΡΙΚΩΝ ΦΥΛΛΩΝ
ΣΕ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

α/α	ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ	ΕΤΟΣ	ΣΩΖΟΜΕ ΝΑ ΦΥΛΛΑ
1. Βιβλιοθήκη της Βουλής			
	<i>Περιοδικά</i>		
1	Η Φιλολογία		1-25 τεύχη
2	Ιονική Μέλισσα	Θ τόμος: 1851. Επίσης από 5-8-1855 έως 28-9-1855	
3	Νέα Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων	Τεύχη από 12-9-1859 έως 31-8-1860	
4	Η Σελήνη	Από 1-2-1860 έως και 1-3-1860	1 και 3 τεύχη
5	Ανατολική Επιθεώρησις	από 1-11-1872 έως 30-10-1873	
6	Ιονική Μέλισσα	20-4-1877 και 27-4-1877	1-2
7	Σύγχρονη Επιθεώρησις	1-10-1879 και 15-10-1879	1-2
8	Ανατολή	από 5-7-1880 έως 20-10-1880	
9	Ιερός Πολύκαρπος	από 13-4-1913 έως 29-3-1914	106-156
2. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη			
	<i>Γαλλικές εφημερίδες</i>		
1	Le spectateur Oriental	Από 24-3-1821 έως 1827	1-278 (με ελλιπή ανάμεσα)
2	Le Syreen	3-7-1824 / 11-9-1824	1-11
3	Observateur Importer	1-5-1827 / 16-10-1827	1-23
	<i>Περιοδικά</i>		
1	Η Σελήνη	1-2-1860 και 1-3-1860	1 και 3 τεύχη
3. Εθνική Βιβλιοθήκη			
	<i>Εφημερίδες</i>		

1	Αμάλθεια	12-10-1845 έως 31-12-1845 25-1-1846 έως 11-4-1847, 1893, 1903-1905,1907,1912-1922- 1923 (έκδοση Αθηνών)	351-428
2	Πρόοδος	Από 4-10-1871 έως 27-4-1874 και 13-1-1875 έως 25-11-1877	
Περιοδικά			
1	Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων	1837-1844	
2	Η Φιλολογία	1841- 1843	Τεύχη επτά
3	Ο προορισμός	Μάρτιος 1856	Το πρώτο τεύχος
4	Ο Μέντωρ	1869-1870	
5	Μελής	Τεύχη από 7-7-1872 μέχρι 7-5- 1874	
6	Ανατολική Επιθεώρησις	Φυλλάδια από 1-11-1872 έως 30-10-1873 και από 15-11-1873 έως 30-4-1874	
7	Βίων	Μάρτιος - Ιούλιος 1879	
8	Σύγχρονη Επιθεώρησις	15-10-1879	
9	Ανατολή	Από 5-7-1880 μέχρι 5-7-1881	
4. Εθνική			
Περιοδικά			
1	Η Ακτίς	1897-	1-24
2	Η Νεότης	Ιούνιος-Αύγουστος, Δεκ. 1912 Ιαν. - Απρ. 1913	
3	Η Τέχνη	Από 16-2-1920 έως 27-7-1920	
5. Βιβλιοθήκη Ενώσεων των Σμυρναίων			
Περιοδικά			
1	Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων	1837-1844	
2	Η Φιλολογία	1842	τεύχη 8
3	Ο Ερανιστής	1910	6
6. Βιβλιοθήκη Εστίας Νέας Σμύρνης			
Εφημερίδες			
1	Αμάλθεια	1871	
7. Βιβλιοθήκη Δήμου Θεσσαλονίκης			
Περιοδικά			
1	Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων	1837-1843	
2	Η Φιλολογία	1841-1842	
3	Νέα Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων	1859-1860	
4	Ο Μέντωρ	Σεπτέμβριος 1869-1873	
5	Ο Πυθαγόρας	1872-1873	
6	Μέλης	τεύχη από 7-7-1872 μέχρι 7-5- 1874	

7	Όμηρος	1873,1874,1876	
8	Ανατολική Επιθεώρησις	1873	
9	Ό Εραμιστής	1906-1910	
8. Βιβλιοθήκη εφημερίδας "Μακεδονία" Θεσσαλονίκης			
	<i>Εφημερίδα</i>		
1	Αμάθεια	1904 (Μάρτιος-Σεπτέμβριος)	
9. Βιβλιοθήκη της Κοζάνης			
	Περιοδικά		
1	Ό Όμηρος	14-3-1909 (ένα φύλλο)	
2	Ιερός Πολύκαρπος	13-4-1913 έως 22-2-1914	106-155
10. Μπενάκειος Βιβλιοθήκη (Παλαιάς Βουλής)			
	<i>Εφημερίδες</i>		
1	Ό φίλος των Νέων	30-10-1831 έως 28-12-1831	2-11
2	Μνημοσύνη	9-3-1835 έως 28-9-1835	1-3
3	Αμάθεια		
4	Αστήρ της Ανατολής	17-10-1841 έως 22-5-1842	1-31 λείπουν τα φύλλα 20,22,26
5	Μελησιγενής		68, 70, 71, 74, 75
6	Εφημερίς της Σμύρνης	15-4-1849 έως 4-1-1854	1-247 (με ελλιπή τα φύλλα 90,110- 122, 236- 246)
7	Ευσέβεια	9-2-1861 / 31-12-1864, 25-7-1869 / 11-4-1870	1-178 (με ελλιπή τα φ. 38,47,49) 204-242
8	Σμύρνη	24-8-1870 / 6-2-1876	1-508 με ελλιπή 78,94,112, 123,171,19 0
9	Νέα Σμύρνη	14-2-1876 / 31-12-1899	509-6932
10	Αϊδίν	16-3-1874 / 20-11-1874, 23-10-1876 / 11-12-1876	με ελλιπή τα φ. 416, 417, 419, 423, 426, 452, 512, 513, 561,601, 628, 636, 627

11. Μπενάκειος			
	<i>Εφημερίδες</i>		
1	Αμάθεια	1852-1857	724-984 με ελλιπή τα φ.799, 806, 827, 837, 848,855,86 2, 865,879, 884,930
		1865-1877	1351-2416 με ελλιπή ταφύλλα 1383,1415, 1652,222
		1907-1908, 1910-1912	
		1-3-1922 / 2-8-1922	19613- 19925
		17-12-1922 / 28-10-1923 (έκδοση Αθηνών)	1-19596;
2	Ιωνία	8-5-1874 / 30-4-1877	3-300 με ελλιπή τα φ. 1,2,7,34, 35,45, 63,95,96,1 07, 108,137, 138,248,25 2, 253,256,25 7, 262,263,29 9)
3	Αρμονία	24-8-1892 / 27-8-1892 8-7-1895 / 24-7-1895 1-2-1922 / 30-6-1922	2666,2668, 3341-3352 (με ελλιπή τα φ. 3349)
4	Θάρρος	23-1-1922 / 19-8-1922	3046-3249
5	Εστία	1-2-1922 έως 19-8-1922	1843-2036
6	Τηλέγραφος	1-8-1922 έως 17-8-1922	
7	Πατρίς	1-2-1922 έως 20-8-1922 (περιέχουν 8 θαυμάσια χρονογραφήματα σελ. 240)	
8	Συνάδελφος	18-3-1922 έως 15-8-1922 (βλ. χρονογρ. σελ. 242)	
	<i>Περιοδικά</i>		
1	Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων	1837-1843	
2	Νέα Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων	15-9-1859 έως 1-10-1860	1-26

3	Ο Μέντωρ	Σεπτέμβριος 1869-1873	
4	Μέλης		7-7-1872 έως 22-8-1873
	<i>Σατιρικά Φύλλα</i>		
1	Η Τέρψις	28-2-1870 έως 25-4-1870	1-14
	<i>Γαλλική Εφημερίδα</i>		
1	Le spectateur Oriental	24-3-1821 έως...	1-245
12. Δημόσια Βιβλιοθήκη Σμύρνης			
	<i>Γαλλικές Εφημερίδες</i>		
1	Journal de Smyrne	1-2-1845	337
2	Echo de l' Orient	7-4-1838	311-
13. Βιβλιοθήκη Χρήστου Σολομωνίδη			
	<i>Εφημερίδες</i>		
1	Αμάλθεια	11-12-1842 1872-1879	216
		1882	2889,2899, 2903,2910, 2924,2925, 2931,3944, 2954,2958, 2959
		1883	3009
		1884	3415,3418, 3426,3453
		1885	3563,3593
		1891	4291,4790
		1892	5049
		1893	5332,5338
		1896	5964,5966
		1897	6323,6387
		1898	6427
		1899	6691,6731, 6840
		1900	6868-6870, 6941,6974, 6987,7022, 7029
1901	7138-7140, 7154,7184, 7194, 7200,7250, 7260,7301, 7304		
		1906	8298,8301, 8303,8305, 8309,8339, 8350,8358,

			8458,8459
		1913	10612,10614, 10633-10635
		1914	10849
		1916	11410
		1918	12064
		1921	18921,19063
		1922-1923 (έκδοση Αθηνών)	
2	Πρόοδος	5-2-1877 / 30-12-1878	
3	Αρμονία	28-8-1874, 9-1-1887, 1-10-1888 30-4-1892, 15-3-1900, 26-4-1900, 5-6-1900,15-9-1900, 7-3-1901, 28-3-1901, 5-2-1910	
4	Ημερησία	24-2-1907 1906, 1907 (πρωτοχρονιάτικα)	402
5	Θάρος	18-8-1915, 6-5-1919, 26-10-1920 και τα πρωτοχρονιάτικα των ετών 1921, 1922 και τα πανηγυρικά, επίσης, της 25-3-1821 και 2-5-1922	
		1913	10612,10614, 10633-10635
6	Τηλέγραφος	22-12-1919	
7	Ταχυδρόμος	28-1-1913	223
8	Κόσμος	21-10-1918, 3-2-1919	14
9	Ελεύθερος Τύπος	24-11-1918	
10	Βήμα	13-12-1918, 3-1-1919	
11	Πατρίς	10-1-1920, 12-1-1920	
12	La Liberte	4-1-1920, 10-1-1920	325, 330
13	Echo de France	22-1-1920	187
	Περιοδικά		
1	Ο Μέντωρ	1869-1870,1873-1874	
2	Πυθαγόρας	1872-1873	
3	Όμηρος	1874	
4	Βίων	15-2-1878 έως 15-2-1879	1-14
5	Η Ακτίς	1897-	1-16
6	Ο Εραμιστής	1910	1,3-10
		1911	1-6,8-12
		1913	1-5
7	Ο Αριστοτέλης	Μάρτιος 1910-Φεβρουάριος	1-12

		1911	
8	Η Ανατολή	31-10-1910 έως 6-11-1911	1-54
9	Ο Κόσμος	Από 15-12-1908 έως	1-5,26,28-55, 73-96,101, 104,107
10	Η Νέα Ζωή	Νοέμ.-Δεκ. 1913	17-24
		Ιανουαρίου	1,12,19
		Φεβρουαρίου	2,23
		Μαρτίου	23
		Απριλίου	20
		; 1914	4 και 25
11	Ιερός Πολύκαρπος	1911-1912	23,58,59
	<i>Σατιρικά Φύλλα</i>		
1	Το Βέλος	1-3-1909	19
2	Ο Κόπανος	Σκόρπια φύλλα των ετών 1911-1913,1915,1916,1920	
14. Βιβλιοθήκη Θεολογικής Σχολής Χάλκης			
	<i>Εφημερίδες</i>		
1	Ιωνικός Παρατηρητής	12-11-1838 έως 17-12-1840	77-142
2	Αμάλθεια	6-5-1839 έως 2-3-1840	25-40
3	Ο Άργος	8-6-1840 έως 24-8-1840	37-48
4	Ηριγένεια	26-1-1840 έως 12-10-1840	1-12
5	Εθνική	5-10-1840 έως 2-3-1841	1-30
6	Ελπίς	16-5-1841 έως 4-7-1841	1-7
7	Αστήρ της Ανατολής	1837-1843	
8	Σμύρνη	1871	
9	Όμηρος	1873	
	<i>Περιοδικά</i>		
1	Ιερός Πολύκαρπος	1914	
15. Βιβλιοθήκη Αθανασίου Χατζηδήμου			
	<i>Εφημερίδες</i>		
1	Χίος	1909-1910	1
	<i>Περιοδικά</i>		
1	Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων	1837-1843	
2	Φιλολογία	Τεύχος επτά 1841-1843	
3	Ο Φιλόκαλος Σμυρναίος	11-1-1858 έως 26-12-1858	1-24
4	Η Σελήνη	Σεπτέμβριος 1869 -1873	
5	Σμύρνη	1872-1873	
6	Μέλης	Τεύχη των ετών 1873 και 1874	
7	Μουσείον και Βιβλιοθήκη Ευαγγελικής Σχολής	1873-1885 (ολόκληρη η σειρά)	
8	Όμηρος	1873	
9	Βιβλιοθήκη του Λαού	Το φύλλο ΙΑ΄ του Α΄ τόμου 1876/7	
10	Ο Εραριστής	1910	7,14-18,32, 33,37-43
		1911	1,2,4-6,8-11

		1912	2,4
11	Ο Αριστοτέλης	Μάρτιος 1910-Φεβρουάριος 1911	1-12
12	Η Ανατολή	31-10-1910 έως 15-2-1912	1-60
13	Ο Κόσμος	1911-1913	
14	Ιερός Πολύκαρπος	1911-1912	1-104
15	Η Νεότης	Μάιος - Αύγ. 1913	
16	Η Τέχνη	16-2-1920 έως 27-7-1920	
16. Βιβλιοθήκη "Κοραής" Χίου			
<i>Εφημερίδες</i>			
1	Αμάθεια	1873-1877,1879-1881	1902-2633 (με ελλιπή τα φ.2331, 2334, 2338,2364, 2357, 2542,2583, 2607, 2614,2616)
2	Αρμονία	1899	4200-4327 με ελλιπή τα φ.4201, 4211,4217, 4218,4221, 4264,4280, 4298,4303, 4323,4329, 4330
3	Νέα Σμύρνη	1907	8454
4	Ρεκλάμα	26-5-1909 και 18-6-1909	17 και 32
<i>Περιοδικά</i>			
1	Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων	1838-1840,1842,1844	
2	Η Φιλολογία	Τεύχη επτά 1841-1843	1-9 πλην των 2 και 7
3	Νέα Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων	Από 15-5-1859 έως 15-9-1859	1-4
4	Σμύρνη	Τεύχη των ετών 1871-1872	
5	Μουσείον και Βιβλιοθήκη Ευαγγελικής Σχολής	1873-1876	
6	Όμηρος	Τόμοι των ετών 1873-1877	
7	Βίων	Από 1-5-1878 έως 15-7-1878	
8	Ιερός Πολύκαρπος	1911-1912	
9	Η Νεότης	1919 και το πανηγυρικό 1920 (από τη βιβλιοθήκη Παχνού)	1,2,3 (επανέκδοση το 1919)

4.3.8 Διαπιστώσεις - συμπεράσματα

Από την προηγούμενη χρονολογική καταγραφή των εφημερίδων και των περιοδικών της Σμύρνης, καθώς και από την επιμέρους εξέτασή τους, προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

1. Επί ένα σχεδόν αιώνα (1831-1922), εφημερίδες και περιοδικά δίνουν έντονο το «παρών» τους στο μικρασιατικό χώρο και αρκετές από αυτές ξεφεύγουν από τα στενά όρια της Σμύρνης και κυκλοφορούν ευρύτερα στις ελληνικές αλλά και στις τουρκοκρατούμενες περιοχές.
2. Επί ενενήντα έτη εκδίδονται, σχεδόν κατ' έτος, μία – δύο εφημερίδες, οι οποίες, βέβαια, είναι βραχύβιες, ωστόσο κρατούν σε εγρήγορση την κοινή γνώμη με την αρθρογραφία τους. Συνολικά, όπως παρουσιάζονται στον επόμενο πίνακα, κυκλοφόρησαν εξήντα, από τις οποίες μόνο οι επόμενες δεκαέξι είχαν διάρκεια έκδοσης από 4 έως 85 χρόνια. Ειδικότερα:
3. Μόνο εννέα υπήρξαν μακρόβιες, 10 έως 85 έτη. Δύο είχαν διάρκεια κυκλοφορίας 4 έτη, δύο 5 έτη, δύο 6 έτη, μία 8 έτη, μία 10 έτη, τρεις 12 έτη, μία 20 έτη, μία 24 έτη, μία 30 έτη, μία 50 έτη και μόνο η *Αμάλθεια* κυκλοφόρησε 85 συνολικά έτη. Μάλιστα, μετά τη μικρασιατική καταστροφή εκδίδεται στην Αθήνα επί ένα σχεδόν έτος (18 Δεκεμβρίου 1922 έως 28 Οκτωβρίου 1923).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
Κυκλοφορία εφημερίδων

Α.Α.	ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ	ΕΤΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ
1	Αμάλθεια	1838-1923	85 έτη
2	Πρόοδος	1871-1919	50 έτη
3	Νέα Σμύρνη	1876-1905	30 έτη
4	Ημερησία	1889-1913	24 έτη
5	Αϊδίνη (ελληνοτουρκική)	1869-1889	20 έτη
6	Αρμονία	1880-1992	12 έτη
7	Θάρρος	1910-1922	12 έτη
8	Εστία	1910-1922	12 έτη
9	Τηλέγραφος	1912-1922	10 έτη
10	Ευσέβεια	1861-1869	8 έτη
11	Εφημερίς της Σμύρνης	1849-1855	6 έτη
12	Σμύρνη	1870-1876	6 έτη
13	Ιωνία	1874-1879	5 έτη
14	Κόσμος	1917-1921 /	5 έτη
15	Τηλέγραφος της Σμύρνης	22	4 έτη
16	Πατρίς	1859-1863 1919-1922	4 έτη

4. Κάτω από την ονομασία της εφημερίδας σημειώνεται συνήθως ο χαρακτηρισμός «πολιτική, φιλολογική και εμπορική εφημερίς». Πολύ αργότερα προστίθεται, σε ορισμένες, ο επιθετικός χαρακτηρισμός «επιστημονική».
5. Η κυκλοφορία των περισσότερων εφημερίδων και περιοδικών είναι μικρή. Οι εκδότες προσπαθούν να εγγράψουν συνδρομητές, αλλά ο αριθμός τους είναι μικρός, γι' αυτό σε σύντομο διάστημα διακόπτουν την έκδοσή τους.
6. Εφημερίδες και περιοδικά γράφονται σε καθαρεύουσα ή υπερκαθαρεύουσα γλώσσα. Μάλιστα, η *Αμάθεια* μάχεται με σφοδρό τρόπο τη δημοτική γλώσσα και τους πρώτους δημοτικιστές.
7. Ελάχιστες είναι οι εξαιρέσεις εφημερίδων που καθιερώνουν στήλες στη δημοτική ή γράφονται εξολοκλήρου στη δημοτική γλώσσα, όπως η *Ημερησία* (1889-1913) και το περιοδικό *Η Νεότης* (1912-1913).
8. Οι πρώτες εφημερίδες κυκλοφορούσαν εβδομαδιαία ή ανά δεκαπενθήμερο και αργότερα δύο φορές την εβδομάδα. Ήταν μικρού σχήματος, δισέλιδες ή τετρασέλιδες, με δύο στήλες και μετά από πάροδο μερικών ετών, με τρεις στήλες.
9. Εξέδιδαν πρωτοχρονιάτικα πολυσέλιδα φύλλα και πανηγυρικά τεύχη. Μερικές, όπως η *Πρόοδος* (1873), στην αρχή της νέας χρονιάς εξέδιδαν και κυκλοφορούσαν ημερολόγια¹.
10. Εξάλλου, στις σμυρναϊκές εφημερίδες, πέρα από τις ειδήσεις τοπικού ενδιαφέροντος, δημοσιεύονται ειδήσεις από το εσωτερικό και το εξωτερικό. Επίσης, καταχωρίζονται στήλες με τις ονομασίες: καταπλεύσεις πλοίων, δελτίο συναλλαγμάτων και αγγελίες επί πληρωμή.
11. Η εφημερίδα *Αμάθεια* είχε ξεπεράσει τα τοπικά όρια κυκλοφορίας και κυκλοφορούσε στη Μακεδονία, την Ήπειρο, τα νησιά του Αιγαίου και ακόμη μεταξύ των Ελλήνων της Ρουμανίας, της Αιγύπτου και της Αμερικής. Ακόμη, δημοσίευε διεθνή νέα που τα αντλούσε από ευρωπαϊκές εφημερίδες.
Αξίζει να σημειωθεί ότι απέφευγε να δημοσιεύει «λογομαχίες», δηλαδή δημοσιογραφικούς διαπληκτισμούς, όπως συνήθιζαν τα σμυρναϊκά φύλλα.

¹ Χρ. Σωκρ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 186.

Στα κυριακάτικα φύλλα δημοσίευε, εκτός από τις ειδήσεις, σάτιρες, διηγήματα, πραγματείες, «τερπνόεντα», συνταγές γλυκισμάτων και συμβουλές υγιεινής διατροφής «διά τας κυρίας».

Στα πρωτοχρονιάτικα φύλλα της συναντώνται μελέτες με συμριναϊκό μικρασιατικό ενδιαφέρον.

Επίσης, αξιοσημείωτο είναι ότι αυτή καθιέρωσε την πώλησή της στους δρόμους και ότι πρόσφερε βιβλία ως δώρα στους συνδρομητές της.

12. Η έρευνα στη σχετική με το δημοσιογραφικό λόγο της Σμύρνης βιβλιογραφία έδειξε ότι **το χρονογράφημα**, ενώ στον ελλαδικό χώρο πρωτοπαρουσιάζεται το 1848 με τον Κωνσταντίνο Πωπ, όπως έχουμε αναφέρει, στη Σμύρνη εμφανίζεται νωρίτερα, στις 24 Μαρτίου 1821, (παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης), με την έκδοση της γαλλικής εφημερίδας *Le Spectateur Oriental* (=Ο Ανατολικός Παρατηρητής), η οποία δημοσιεύει, σε *επιφυλλίδες*, μελέτες αρχαιολογικού, ιστορικού και κοινωνικού περιεχομένου αλλά και χρονογραφήματα. Ήδη στο φύλλο της 2ας Ιουνίου 1821 συναντούμε χαριτωμένο χρονογράφημα με τον τίτλο «Ένα πρωί καλοκαιριού στη Σμύρνη» και στο φύλλο της 22ας Ιουνίου 1822 ανάλογο με τίτλο «Καμήλες και караβάνια».
13. Επίσης, η μακροβιότερη εφημερίδα *Αμάθεια* κατά καιρούς δημοσίευε σε υποφυλλίδες χρονογραφήματα. Καθημερινό ήταν το χρονογράφημά της κατά τα έτη 1907-1908. Συγκεκριμένα, στις 12 Μαρτίου 1908 δημοσιεύεται χρονογράφημα που παρωδεί τη μεταφραστική απόπειρα του Αλέξανδρου Πάλλη και τις νεοτεριστικές απόψεις του Γιάννη Ψυχάρη. Ακόμη, μαρτυρείται ότι το 1919 χρονογραφούσε ο Άριστος Περίδης.
14. Εξάλλου, χρονογραφήματα και χρονογράφους, επώνυμους και ψευδώνυμους εντοπίσαμε στις εφημερίδες: *Μελησιγένης* (1844-1845), στην *Αρμονία* (1880) χρονογραφούσε ο Σύλβιος με το ψευδώνυμο *Μποέμ*, στην *Ημηρεσία* ο Γ. Αναστασιάδης με το ψευδώνυμο *Θεατής*. Επίσης, στην εφημερίδα *Πατρίς* (1919) χρονογραφούσε ο Δημήτρης Παρθένης, που κάθε του χρονογράφημα «μπορεί να θεωρηθεί εκλεκτό φιλολογικό κομμάτι».
15. Επιπλέον, στο περιοδικό *Ακτίς* (1847-1899) χρονογραφούσε ο Μιχάλης Αργυρόπουλος, ο οποίος στα *Χρονικά της Ανατολής*² νεκρολογώντας τον

² Τόμ. Α', σ. 175.

Gaston Reggio, που υπηρέτησε ως καθηγητής της γαλλικής στην Ευαγγελική Σχολή, σημειώνει ότι ήταν «πλασμένος με ταλέντο χρονογράφου».

16. Ακόμη, στην εφημερίδα *Συνάδελφος* (1921-1922), που απευθυνόταν στους Έλληνες στρατιώτες και είχε σκοπό την ψυχαγωγική τους ενημέρωση, δημοσιεύονται χρονογραφήματα και ευθυμογραφήματα.
17. Επιπλέον, ευθυμογραφήματα συναντώνται στην εφημερίδα των Κυριών και στο σατιρικό φύλλο *Ο Κόπανος* (1908-1922).
18. Τέλος, στην εφημερίδα *Εφημερίς της Σμύρνης* (1849-1955) δημοσιεύονται χρονογραφήματα στα οποία καταγράφονται οι εντυπώσεις της Αθηναίας, περαστικής από τη Σμύρνη, Μαρίας Λογοθέτου³.

³ Τα ονόματα των εφημερίδων και των χρονογράφων αναφέρονται στο βιβλίο του Χρ. Σωκρ. Σολομωνίδη, (1959), *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*, αυτοέκδοση, Αθήνα, σσ. 19-20, 26, 30, 88, 98, 123, 236, 318, 317, 324, 208, 156.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

5.3 ΒΛΑΣΗΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

5.3.1 Δομική διευκρίνιση

Η αναφορά στο δημοσιογράφο Βλάση Γαβριηλίδη, σ' αυτή την εργασία, θεωρείται αναγκαία, διότι υπήρξε πρωτοπόρος και κορυφαία μορφή της ελληνικής δημοσιογραφίας, ο οποίος με την προσωπικότητά του, τη συνεχή δράση του επί σαραντατρία έτη, την ανατρεπτική και επαναστατική του αρθρογραφία, επηρέασε σημαντικά τις νεότερες γενιές των δημοσιογράφων και έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη και προώθηση των δημοσιογραφικών πραγμάτων της Αθήνας

Δύο είναι τα σημεία αναφοράς που ενδιαφέρουν την παρούσα εργασία. Το πρώτο σχετίζεται με την πρώτη θητεία (1915-1918) του χρονογράφου Παύλου Παλαιολόγου ως πρωτόπειρου συντάκτη στην εφημερίδα *Ακρόπολις*, την οποία ίδρυσε και διηύθυνε ο Βλάσης Γαβριηλίδης. Ο Παλαιολόγος θεωρεί μαθητεία τα δύο χρόνια που εργάστηκε κοντά στο Γαβριηλίδη και την εφημερίδα σχολείο.⁴ Το δεύτερο σημείο αναφέρεται στο ύφος της αρθρογραφίας του τελευταίου, το οποίο βρισκόταν έξω από το καθιερωμένο κοινοτοπικό του κύριου άρθρου⁵ των άλλων εφημερίδων και αντλούσε πνοή, δύναμη, και χρώμα κατευθείαν από τη ζωή, την οποία ο Βλάσης Γαβριηλίδης αισθανόταν παλλόμενη⁶. Σ' αυτό, λοιπόν, το ύφος ανιχνεύονται, όπως θα φανεί στη συνέχεια, χαρακτηριστικά υφολογικά στοιχεία του. Επομένως, η σύντομη επισκόπηση της ζωής και της δράσης του κρίνεται απαραίτητη, για να φωτιστεί ευρύτερα η συμβολή του στο χρονογραφικό ύφος, που εδώ μας ενδιαφέρει.

5.3.2 Βιογραφικά στοιχεία

Ο Βλάσης Γαβριηλίδης γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1848 και πέθανε στην Αθήνα στις 12 Απριλίου 1920. Ο πατέρας του ονομαζόταν Γαβριήλ και η μητέρα του Άννα. Ο πατέρας του ασκούσε το επάγγελμα του χρυσοχόου⁷.

⁴ Π. Παλαιολόγος, «Με χέρια παστρικά» (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 19-12-1984.

⁵ Η. Βουτιερίδης στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), *Βλάσης Γαβριηλίδης 1848-1920*, εκδόσεις Μορφωτικό Ίδρυμα της Ενώσεως Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Αθηνών, Αθήνα, σ. 209.

⁶ Αλεξ. Διομήδης στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), *Βλάσης Γαβριηλίδης 1848-1920*, εκδόσεις Μορφωτικό Ίδρυμα της Ενώσεως Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Αθηνών, Αθήνα, σ. 219.

⁷ Κ.Σαρδελής (2006), *Βλάσης Γαβριηλίδης 1848-1920*, εκδόσεις Μορφωτικό Ίδρυμα της Ενώσεως Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Αθηνών, Αθήνα, σ. 12, 23.

Τελείωσε με άριστα τη Μεγάλη του Γένους Σχολή και αργότερα με χρήματα των κληρονόμων του γνωστού ευεργέτη Γεωργίου Σίνα⁸ σπούδασε στη Λειψία της Γερμανίας. Ήταν, επίσης, γνώστης του ξένου τύπου, διότι γνώριζε τέσσερις γλώσσες: αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά και ιταλικά⁹ και παρακολουθούσε τις εξελίξεις της τεχνολογίας του τύπου με τα συχνά ταξίδια που πραγματοποιούσε στο εξωτερικό. Όταν επέστρεψε από τις σπουδές του στο εξωτερικό, συνεργάστηκε με το περιοδικό *Επτάλοφος*¹⁰.

5.3.3 Η ενασχόλησή του με τη δημοσιογραφία

Στη δημοσιογραφία τον εισήγαγε ο Χριστόφορος Σαμαρτζίδης. Ο νεαρός Βλάσης Γαβριηλίδης κατόρθωσε στην Κωνσταντινούπολη να είναι ιδιοκτήτης δύο εφημερίδων, της *Ομόνοιας* και της *Μεταρρύθμισης* αλλά και τυπογραφείου. Η *Ομόνοια* αργότερα συγχωνεύτηκε με την εφημερίδα *Νεολόγος* και μεταφέρθηκε στην Αθήνα, η οποία συνέχιζε να εκδίδεται μέχρι το 1920.

Κατά την περίοδο (1868-1877) που δρα ο Βλ. Γαβριηλίδης στην Κωνσταντινούπολη, το πνευματικό περιβάλλον είναι έντονο. Η λογοτεχνία, η διανόηση και ο τύπος σημειώνουν πρόοδο. Κάθε δύο τρία χρόνια εκδίδονται φιλολογικά περιοδικά¹¹ και από το 1835 έως το 1870 κυκλοφόρησαν επτά εφημερίδες¹².

5.3.4 Η πνευματική δραστηριότητα της Κωνσταντινούπολης

Συγχρόνως, λειτουργούν πολλά σχολεία, παρθεναγωγεία και αρρεναγωγεία: η Μεγάλη του Γένους Σχολή, το Εκπαιδευτήριο *Παλλάς* της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας (1874), το Διδασκαλείο Θηλέων «Ζάππειον» (1875), το Ιωακείμειον Παρθεναγωγείον, η Θεολογική Σχολή και η Εμπορική Σχολή Χάλκης, η Εθνική Σχολή Γλωσσολόγων και Εμπορίου, το Ζωγράφειον (πρώην Μεγάλη Ενοριακή της Παναγίας Σχολή) και το Μαράσλειον.

Επίσης, αξιόλογη δραστηριότητα αναπτύσσουν οι Σύλλογοι: ο Φιλολογικός Σύλλογος (1863), η Μακεδονική Αδελφότητα (1871), Υπέρ της γυναικείας

⁸ Ο Γ. Σίνας (1783-1856) άφησε μεγάλη περιουσία και ιδρύθηκε η Ακαδημία Αθηνών, η οποία αρχικά επονομαζόταν *Σιναία Ακαδημία*.

⁹ Σταμ. Σταμ. (Σταμάτης Σταματίου), (1926), στο περιοδ. *Μπουκέτο*, 16-3-1926, σ.180.

¹⁰ Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 35.

¹¹ Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 56, 23,26.

¹² Π. Καρυκόπουλος (1984), *200 Χρόνια Ελληνικού Τύπου: 1784-1984*, εκδόσεις Γρηγόρη, σ. 87.

Εκπαιδύσεως (1871), ο Ηπειρωτικός (1872), ο Θρακικός (1872), ο Θεσσαλικός (1874) και ο Ιερατικός (1874).

Θα πρέπει να προστεθεί στα παραπάνω η παρουσία των εθνικών ευεργετών Χρηστάκη Ζωγράφου, Γεωργίου Ζαφείρη και του Ι. Χαριτωνίδη, οι οποίοι συνέβαλαν, με τις δωρεές τους, στην ανάπτυξη της πνευματικής και εν γένει πολιτιστικής ζωής της Κωνσταντινούπολης.

Εξάλλου, η δραστηριότητα των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, στο εμπόριο και την οικονομία γενικότερα, υπήρξε έντονη. Ήταν καρπός της «νέας μεταναστευτικής κίνησης που παρατηρήθηκε από το 1832 και εξής λόγω του ανοίγματος νέων αγορών προς τη Μαύρη Θάλασσα». Η οικονομική αυτή ανασυγκρότηση είχε ως συνέπεια και την πνευματική και την πολιτιστική δραστηριότητα, η οποία σκιαγραφήθηκε παραπάνω, αλλά ακόμη επηρέασε και τη θεατρική κίνηση, με τη συγγραφή πρωτότυπων θεατρικών έργων. Παράλληλα, μετακαλούνταν στην Κωνσταντινούπολη «από τη δεκαετία του 1850 γαλλικοί και ιταλικοί θίασοι από τις αντίστοιχες ξένες παροικίες, οι οποίοι έδιναν, κατά καιρούς, ερασιτεχνικές παραστάσεις¹³».

Παρόλα αυτά, αναφέρει ο Κώστας Σαρδελής¹⁴, η πνευματική φαναριωτική ατμόσφαιρα ήταν αποπνικτική για το Βλάση Γαβριηλίδη, ο οποίος ήταν πνεύμα ανεξάρτητο και φιλελεύθερο. Εντούτοις, η κατοπινή αναγεννητική του πορεία έχει τις ρίζες στην Κωνσταντινούπολη.

5.3.5 Η αναγκαστική φυγή από την Κωνσταντινούπολη

Ένα τολμηρό του άρθρο στην εφημερίδα του «*Μεταρρύθμισις*» θα προκαλέσει την οργή των τουρκικών αρχών, που αρχίζουν να τον αναζητούν. Ο Γαβριηλίδης βρίσκεται στα τυπογραφεία και εργάζεται. Οι Τούρκοι αστυνομικοί δεν τον γνωρίζουν και ρωτούν πού είναι ο Γαβριηλίδης. Εκείνος προσποιείται ότι προσωρινά απουσιάζει και ότι θα επιστρέψει¹⁵, τελειώνει την εργασία του και αποχωρεί. Έκτοτε δεν ξαναπαρουσιάστηκε, αλλά κρυφά αναχώρησε για την Αθήνα¹⁶. Καταδικάστηκε από το χαμιτικό καθεστώς σε θάνατο και η εφημερίδα του «*Μεταρρύθμισις*» είχε ζωή λίγων μηνών.

¹³ Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ.25-26,31.

¹⁴ Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ.31,33.

¹⁵ Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ.34.

¹⁶ Π. Καρυκόπουλος (1984),ό.π., σ. 97.

5.3.6 Η δημοσιογραφική του δραστηριότητα στην Αθήνα

Ερχόμενος στην Αθήνα το 1877, προσλαμβάνεται ως συντάκτης στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων* του Κορομηλά, ο οποίος τον αναγγέλλει με κολακευτικά σχόλια¹⁷. Ένα χρόνο αργότερα, σε συνεργασία με τον Κλεάνθη Τριαντάφυλλο, εκδίδει την εβδομαδιαία σατιρική επιθεώρηση με τον τίτλο *Ραμπαγάς*, η οποία κυκλοφορούσε δύο φορές την εβδομάδα, κάθε Πέμπτη και Κυριακή¹⁸. Λίγο αργότερα, στις 16 Ιανουαρίου 1880, ο Γαβριηλίδης, έχοντας αποχωρήσει από τον *Ραμπαγά*, εξέδωσε την πολιτικοσατιρική εφημερίδα *Μη Χάνεσαι*¹⁹, η οποία εκδόθηκε μέχρι τις 24-10-1883 (φ. 598). Από τις 30-10-1883 (φ.599) επανέλαβε την κυκλοφορία της, ως πολιτικής εφημερίδας, με την ονομασία *Ακρόπολις*.

Στη μακρά δημοσιογραφική του πορεία ο Βλ. Γαβριηλίδης, πνεύμα ανήσυχο και πρωτοπόρο, εξέδωσε δεκατέσσερις εφημερίδες στην Αθήνα, τρεις εφημερίδες στην Κωνσταντινούπολη, οκτώ περιοδικά και 200 και πλέον βιβλία. Ο Σταμάτης Σταματίου, στενός συνεργάτης, και φίλος του Γαβριηλίδη, σημειώνει ότι «εις υπερδιακόσια ανέρχονται τα διάφορα και ποικίλα βιβλία και περιοδικά, τα οποία χάριν του λαού εξέδωκε». Πάντως, είναι δύσκολο να ερευνηθεί και να καταγραφεί η ακριβής εκδοτική του δραστηριότητα²⁰, διότι δεν υπάρχουν στις βιβλιοθήκες αντίτυπα όλων των εφημερίδων, των περιοδικών και των βιβλίων που εξέδωσε.

Συνεργάτες του υπήρξαν πολλοί νέοι λογοτέχνες, γνωστά ονόματα αργότερα στο χώρο των γραμμάτων²¹. Σ' αυτόν προσέτρεχαν οι φιλόδοξοι νέοι της εποχής του και η *Ακρόπολις* ήταν σπίτι της διανοήσης²².

Ο Βλ. Γαβριηλίδης είχε αφοσιωθεί με πάθος στην εφημερίδα *Ακρόπολις*. «Όλην την ζωήν του, την αγάπη του, το πνεύμα του το είχε στην “Ακρόπολι”», σημειώνει ο Σταμάτης Σταματίου²³.

¹⁷ Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ.34, 35.

¹⁸ Ο *Ραμπαγάς* κυκλοφόρησε από τις 14-8-1878 έως τις 4-5-1879. Ο τίτλος είναι παρμένος από την ομώνυμη κωμωδία Σ α ρ ν τ ο ύ / δ ο ύ, την οποία είχε μεταφράσει ο Ιω. Καμπούρογλου (1850-1903), που επρόκειτο να παιχθεί στην Αθήνα, όπως αναφέρει ο Δημ. Μάργαρης στο *Ημερολόγιο Μεγάλης Ελλάδος 1928*, σ. 423 κ. εξ.. Ο έτερος συνεκδότης Κλεάνθης Τριαντάφυλλος στο «πρόσωπο» του *Ραμπαγά* «έβλεπε τον αιώνιο Ρωμίο που πολιτεύεται πάντα ψεύτικα». Σύμφωνα, λοιπόν, μ' αυτόν *Ραμπαγάς* σημαίνει παλιάνθρωπος βλ. εφημ. *Ραμπαγάς*, «Διατί *Ραμπαγάς*», 14-8-1878 και Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 46-47, 63, 237.

¹⁹ Ο Γαβριηλίδης ονόμασε την εφημερίδα του, με αυτό τον τίτλο, από τη φράση «μη χάνεσαι» που επαναλάμβανε συχνά ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος στην απελπισμένη γυναίκα του. Βλ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 53.

²⁰ Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 111, 140-141,137,210.

²¹ Π. Καρυκόπουλος (1984),ό.π., σ. 97.

²² Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ.13.

²³ Σταμ. Σταμ. (Σταμάτης Σταματίου), περιοδ. *Μπουκέτο* 29-4-1926, σ.316 και Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ.113.

Η δημοσιογραφία για το Βλ. Γαβριηλίδη, όπως απέδειξε ολόκληρη η δημοσιογραφική του πορεία, δεν ήταν μέσο πλουτισμού ούτε επιχειρηματική δραστηριότητα, διότι σε όλη του τη ζωή παρέμεινε πτωχός, αλλά μέσο για να ακούγεται ο δημοσιογραφικός λόγος του, με τον οποίο σκόπευε να ανυψώσει το πνευματικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο της Ελλάδας. Ο σκοπός του, λοιπόν, ήταν αναγεννητικός και εθνικός, γιατί ήθελε «την Ελλάδα ανταξίαν της ιστορίας και την ελληνικήν κοινωνίαν πρότυπον ελευθερίας, τάξεως και αγαθότητος»²⁴ και στόχος του το μαστίγωμα «των κακώς εχόντων» της κοινωνίας και του παλαιοκομματισμού και συγχρόνως η μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης που θα εξύψωνε την παιδεία του λαού²⁵.

Γι' αυτό και η κριτική του για τους θεσμούς ήταν καταλυτική²⁶. Δε χαριζόταν σε κανένα, ούτε στο βασιλιά ούτε στον πρωθυπουργό, ούτε στους υπουργούς, ούτε στους βουλευτές, ούτε στην αντιπολίτευση. Μοναδικό του κριτήριο υπήρξε η υπεράσπιση των συμφερόντων του λαού. Αυτή ήταν η κινητήρια εσωτερική δύναμη που τον εθέρμαινε και τον παρωθούσε, ώστε ο δημόσιος γραπτός του λόγος να είναι ορμητικός και καταπελτικός. Δεν ορρωδούσε προ ουδενός. Φύση φιλελεύθερη, αναδημιουργική και προοδευτική²⁷ ο Βλ. Γαβριηλίδης δεν προσκολλήθηκε ποτέ σε κανένα κόμμα και σε κανένα πρόσωπο Διεκήρυττε ρητώς και διαρκώς ότι είναι ακομμάτιστος «*Περὶ τὸν να εἰπωμεν ὅτι οὔτε τώρα θα ἀνήκωμεν εἰς κόμμα. Ἐναλλάξ υποστηρίζοντες καὶ πολεμούντες, ἐναλλάξ συμπολιτευόμενοι καὶ ἀντιπολιτευόμενοι*»²⁸. Την αρχή αυτή τηρήσε απαρέγκλιτα σ' όλη του τη δημοσιογραφική σταδιοδρομία. Γι' αυτό και η εφημερίδα *Ακρόπολις* δεν υπήρξε ποτέ κομματική αλλά ανεξάρτητη.

Ο Βλ. Γαβριηλίδης ήταν έξω από τα κόμματα αλλά μέσα στην πολιτική ζωή του τόπου. Υποστήριζε την αλήθεια, όπως βέβαια αυτός την αντιλαμβανόταν. Τα κομματικά όρια δέσμευαν την ανεξαρτησία του. Γι' αυτό και «*συχνά παρεξηγήθηκε από εκείνους που εννοούν την πολιτική ζωή της χώρας ή των εφημερίδων κατευθυνόμενη*». Επίσης, από ορισμένους σύγχρονους του και μεταγενέστερους χαρακτηρίστηκε ως «*ο μέγας αντιφάσκων*»²⁹, όπως γράφει ο Σταμάτης Μπράνινας, γιατί άλλοτε συμπολιτευόταν και άλλοτε αντιπολιτευόταν τον ίδιο κομματικό σχηματισμό. Χαρακτηρισμός ο οποίος είναι απόρροια αυτής της παγιωμένης

²⁴ Στ. Σκουλούδης στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 220.

²⁵ Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σσ 17, 110, 137,138,95,118.

²⁶ Δ. Γρ. Τσάκωνας στον τόμο Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ.223.

²⁷ Στ. Σκουλούδης στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ.220.

²⁸ *Ακρόπολις* φ. 599/ 30-10-1883 και Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 95,112.

²⁹ Βλ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 131, 95,213.

κομματικής-πολιτικής αντίληψης, η οποία θεωρεί παράλογο τη μια να υπερασπίζεται την πολιτική του συγκεκριμένου κόμματος και την άλλη να την αντιμάχεται. Η πολιτική στάση του Βλ. Γαβριηλίδη ήταν άλλοτε υπερασπιστική της πολιτικής λ.χ. του Χαρίλαου Τρικούπη και του Ελευθερίου Βενιζέλου και άλλοτε πολέμια.

Αυτή, βέβαια, η τακτική του, να μάχεται θεσμούς και πρόσωπα, που θεωρούσε ότι ήταν ενάντια στα συμφέροντα του λαού, είχε τις συνέπειές της: πολλές διώξεις, φυλακίσεις, απόπειρα δολοφονίας του και αφορισμού του και καταστροφή των γραφείων της εφημερίδας του³⁰.

Τίποτε, όμως, απ' αυτά δεν τον πτόησε και δεν έκαμψε το φρόνημά του, ώστε ο δημοσιογραφικός του λόγος να γίνει ηπιότερος. Αντίθετα, χαλύβδωνε τη δύναμή του και τον εμπύχωνε για νέους αγώνες. *«Ασυμβίβαστος με την εξουσία. Ήταν πάντοτε απέναντί της και ποτέ δίπλα της»*³¹. *«Αγνοούσε τι σήμαινε δισταγμός, απογοήτευση, αποκαρτέρησης, αποθάρρυνσις»*³². Γιατί τον διέκρινε ακατάβλητο *«θάρρος, πείσμα και πάθος»* στον αναγεννητικό σκοπό που είχε επιλέξει ως γνώμονα της ζωής του. Γι' αυτό υπήρξε *«αδυσώπητος γκρεμιστής της οπισθοδρομικότητας»*³³.

Οι σύγχρονοι αλλά και οι μεταγενέστεροι αρθρογράφοι του Βλ. Γαβριηλίδη, από τη μια, επισημαίνουν την προσπάθειά του να ανατρέψει, με τον καταγγελτικό δημοσιογραφικό του λόγο, από τα θεμέλια το σαθρό, κατά τη γνώμη του, πολιτικό και κοινωνικό οικοδόμημα και, από την άλλη, εξαίρουν τον αναγεννητικό του αγώνα, για να εξευρωπαϊστεί η Ελλάδα. Η διπλή αυτή προσπάθεια συμπυκνώνεται στους ακόλουθους χαρακτηρισμούς που προέκυψαν από την έρευνά μας, φωτίζουν τις πτυχές της προσωπικότητάς του και οριοθετούν το εύρος της δημοσιογραφικής του δράσης.

5.3.7 Οι χαρακτηρισμοί των άλλων

Κατά καιρούς σύγχρονοί του αλλά και μεταγενέστεροι χαρακτήρισαν την πολυσχιδή δραστηριότητά του ως εξής:

Ο *Μιχάλης Ροδάς* σημειώνει: αναμορφωτής της νεότερας γενιάς με το λεπίδι της πέννας του, εμπριθής λόγιος και οξυδερκής κριτικός, μελετητής της αρχαίας τραγωδίας και κήρυκας ενός θεάτρου-εστίας αισθητικής τέρψης και κοινωνικής κουλτούρας, οργάνου κοινωνικής προόδου, αδυσώπητος γκρεμιστής της

³⁰ Β. Ψυρράκης, στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 13.

³¹ Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ.18.

³² Σταμ. Σταμ. (Σταμάτης Σταματίου) στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ.210.

³³ Β. Ψυρράκης βλ. τον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ.15.

οπισθοδρομικότητας και φλογερός φωτιστής του λαού, εθνοδιδάσκαλος από την αρχή της σταδιοδρομίας του μέχρι της τελευταίας πνοής του.

Κάτω από την πνοήν του εις λίγους μήνας ένα παιδάκι δειλό, αξέβγαλτο μετεμορφώνετο εις δημοσιογράφον πεπειραμένον.

Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου επισημαίνει: Λόγω των εξαιρετικών χαρισμάτων που είχε ο Γαβριηλίδης ως δημοσιογράφος, η επίδρασίς του επί των συγχρόνων του υπήρξε μεγάλη

Ο Κωστής Παλαμάς δίνει το εύρος της δημοσιογραφικής του γραφής: δημοσιογράφος, λιβελογράφος, υμνογράφος, σατιριστής, μελετητής, ονειροπόλος, θετικιστής, ζωγράφος, ποιητής, δροσιζόμενος και θερμαινόμενος από όλα τα ρεύματα της πνευματικής ζωής.

Ο Άγγελος Σικελιανός παρατηρεί: «Ένας νους κατ' εξοχήν αγυιεύς», νους δηλ. ανοιχτός προς όλους ανεξαιρέτα τους δρόμους [...], αεικίνητος, αέναα παλλόμενος, αέναα προβληματιστής.

Ο Σπύρος Μελάς τονίζει: πατριάρχης, ανακαινιστής, ιδιωτικόν και ακαταπόνητον πανεπιστήμιον.

Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου αναφέρει: φλογερός πρωτοπόρος της δημοσιογραφίας, γκρεμιστής και δημιουργός, πολεμιστής γεννήθηκε, πολεμιστής έζησε και πολεμιστής απέθανε, κράμα αριστοκράτη και επαναστάτη.

Ο Στ. Μπράνιαν υπογραμμίζει την αντιφατικότητά του: Μέγας αντιφάσκων.

Ο Στ. Σκουλούδης σημειώνει: φιλελεύθερος, εκπολιτιστικός, αναδημιουργικός, προοδευτικός, οραματιστής.

Ο Τάκης Οικονομάκης παρατηρεί: Διαρκώς καταλύτης αλλά και δημιουργός πάντοτε. Σπορεύς ακούραστος της προόδου.

Ο Θ. Συναδινός αναφέρει ότι ήταν υπερασπιστής υπηρετριών.

Ο Σταμάτης Σταματίου σημειώνει: [πάμπτωχος] Στα τελευταία χρόνια της ζωής του βρέθηκε στην ανάγκη να πουλήσει την πλούσια βιβλιοθήκη του, για να ζήσει.

Τελευταία οι συντάκτες δεν πληρώνονταν «ή έπαιρναν ένα πεντάδραχμο την εβδομάδα, ο δε Γαβριηλίδης πολλάκις έμενε νηστικός».

Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος τον χαρακτηρίζει διδάσκαλο.

Ο Σωτήρης Σκίπης παρατηρεί: Μεγάλος άνθρωπος.

Ο Χαρίτων Μισαηλίδης σημειώνει: Αριστοκράτης δημοσιογράφος.

Ο Κλεάνθης Τριαντάφυλλος επισημαίνει την οικονομική και τη λογοτεχνική του διάσταση: «Τολμηρότατος επιχειρηματίας εκτιθέμενος πολλάκις εις δαπάνας πολύ υπερτέρας των δυνάμεων του ταμείου του και όπου το βγάλη η άκρη».

«Ύφος ορμητικόν πλήρες αντιθέσεων και ζωηρών πρωτοτύπων παρομοιώσεων των τα δύο τρίτα λαμβάνονται εκ της γυναικός, γυναικεία αγκάλη αι σφριγώσαι σάρκες ιδού αι κύριαι πηγαί της εμπνεύσεως αυτού εις τας παρομοιώσεις».

Ο Γεώργιος Βαλέτας είναι πληθωρικός στις κρίσεις του:

- Πρωτεϊκός αναγεννητής του νέου ελληνισμού και πρωτοπόρος θεμελιωτής της νεοελληνικής λογοτεχνίας και γενικότερα της πνευματικής ζωής και της προοδευτικής σκέψης
- Ακαταγώνιστος και ασύγκριτος δημιουργός της ελληνικής δημοσιογραφίας και λογοτεχνίας, μέγας εκπολιτιστής.
- Ο δημιουργός ύφους και ζωντανού λόγου, ο καλλιτέχνης, ο θεατρόφιλος, ο φιλότεχνος και φιλόζωος, ο μέγας ανθρωπιστής και αλλοτιστής.
- Δημιουργός εποχής. Παραμένει ο μεγαλόπνευστος εμπνευστής μιας ολόκληρης εποχής και μιας μεγάλης γενιάς, της γενιάς του '80.
- Εκφραστής της αστικής ανόδου [...], ένας από τους κεντρικότερους εκσυγχρονιστές και εκπολιτιστές του νεότερου ελληνισμού, μεγαλόπνευστος δημιουργός του μετεπαναστατικού νεοελληνικού πολιτισμού.
- Δίπλα στους πρωτεργάτες του εκπαιδευτικού ομίλου ο μεγαλύτερος αναστηλωτής και πρόμαχος. Δεν έχει εκτιμηθεί ακόμη η μεγάλη θέση του στη νεοελληνική γραμματεία [...], θέση κριτικού της λογοτεχνίας και των εικαστικών τεχνών.

Ο Δημήτριος Γρ. Τσάκωνας τονίζει, κυρίως, την κοινωνική και γλωσσική του πλευρά:

- Ήταν ο τύπος του προοδευτικού, του ριζοσπάστη, του ρεφορμιστή μέσα στο πλαίσιο του αστικού καθεστώτος
- Τριάντα χρόνια πριν το τολμήσει ο Γεώργιος Σκληρός, καλούσε ο Βλ. Γαβριηλίδης τους εργάτες να πάρουν μέρος στην πάλη των τάξεων [...]. «Είναι ο πρώτος που αγωνίστηκε για τα δίκαια της εργατιάς ήδη από το 1896, όταν υπερασπιζόταν τους απεργούς του Λαυρίου».

- Αν και καθαρευουσιάνος, χτύπησε την προγονοπληξία και το γλωσσικό σχολαστικισμό.
- Μεγαλόπνευστος εμπνευστής μιας ολόκληρης εποχής και μιας μεγάλης γενιάς, της γενιάς του [18]80.
- Αληθινός πατριώτης.
- Έλληνας Μπελίνσκι.

Ο Βαγγέλης Ψυρράκης κεφαλαιοποιεί τους προηγούμενους χαρακτηρισμούς και συμπληρώνει: τολμηρός, πρωτοπόρος της δημοσιογραφίας, δάσκαλος, αναμορφωτής, πατέρας της δημοσιογραφίας.

- Αριστοκράτης επαναστάτης.
- Υμνητής και γκρεμιστής ειδώλων.
- Ασυνεπής προς τους αξιωματικούς της επανάστασης στο Γουδί.
- Προδότης για αντιφατική στάση προς το Βενιζέλο.
- Μέγας λογοτέχνης.
- Δημοσιογράφος ρηξικέλευθος.
- Πρωτεργάτης του λόγου.
- Μαχητής της πέννας.
- Ενθουσιώδης πατριώτης, ελληνολάτρης αλλά και θαυμαστής της ευρωπαϊκής δύσης.
- Μεγαλύτερος νεοτεριστής και μεγαλύτερος επαναστάτης

Ο Κώστας Σαρδελής συγκεντρώνει και προσθέτει χαρακτηρισμούς: ένα από τα ρωμαλεότερα πνεύματα.

- Μεγάλος πατριώτης,
- Πολύγλωσσος.
- Ο Ρήγας των μετεπαναστικών χρόνων, της πνευματικής, εθνικής και κοινωνικής λευτεριάς.
- Γραφίδα υψηλής εμπνεύσεως αλλά και απαρομοίαστο δημοσιογραφικό τάλαντο.
- Μεγάλος αναγεννητής και πνευματικός ηγέτης, τον περιορίζουμε στο ρόλο «του πατέρα της δημοσιογραφίας».
- Ήταν μεγάλη αξία, εθνική, πατριωτική, κοινωνική, πνευματική.
- Ασυμβίβαστος με την εξουσία.
- Πολλές φορές έπληξε και με το πάθος της αλήθειας.
- Κοινωνικός επαναστάτης.

- Σφοδρός πολέμιος του ρομαντισμού.
- Φανατικός προστάτης της λογοτεχνίας.
- Κριτικός ποίησης και βιβλίων.
- Δεν προσκολλήθηκε ποτέ σε κανένα κόμμα και σε κανέναν πολιτικό, σε κανένα πρόσωπο [ανένταχτος]: *«περιττόν να είπωμεν ότι ούτε τώρα θα ανήκωμεν εις κόμμα, εναλλάξ υποστηρίζοντες και πολεμούντες, εναλλάξ συμπολιτευόμενοι και αντιπολιτευόμενοι».*
- Μοναδικός του σκοπός η αναγέννηση της Ελλάδας.
- Συχνά ταξίδια στο εξωτερικό [ταξιδευτής].
- Έμβλημά του: Ένωσις και μεταρρυθμίσις.
- Λογοτέχνης [ταξιδιογράφος: περιγραφή μοναστηριού].

Ο *Τάκης Λαμπρίας* αναφέρει: βαθύτατα εθνικιστής, φλογερός αλλά και εμβριθής ελληνολάτρης.

Ειδικότερα, ο Βλ. Γαβριηλίδης, ως πολυσύνθετη προσωπικότητα, όπως προκύπτει από τους προηγούμενους χαρακτηρισμούς, απετέλεσε το κέντρο της δημοσιογραφικής και πολιτικής ζωής της εποχής του, από το οποίο *«αναχωρούσαν γραμμές προς όλες τις κατευθύνσεις»*. Υπήρξε - όπως επεσήμαιναν οι αρχαίοι για τους μεγάλους και σημειώνει ο Άγγελος Σικελιανός - ένας *«νους κατ' εξοχήν αγνιεύς»³⁴*, δηλαδή ανοιχτός προς όλους ανεξαιρέτα τους δρόμους.

Ο δημοσιογραφικός του λόγος, όπως αναφέρθηκε, είχε επίκεντρο την πολιτική, αλλά και σημείο αναφοράς το χώρο της λογοτεχνίας. «Φιλολογών» ο ίδιος υποστήριζε και συμπαραστεκόταν στους νέους ποιητές και πεζογράφους. Συγκεκριμένα, τους εκτιμούσε και τους κατηύθυνε. Αλλά πολεμούσε και *«το νοσηρό ρομαντισμό στο πρόσωπο του Αχιλλέα Παράσχου»* Στήριζε, επίσης, με τις παρουσιάσεις του, λογοτεχνικά βιβλία και ανέδειξε, μέσα από τις λογοτεχνικές σελίδες των εφημερίδων του, τη νέα ποιητική γενιά του 1880 που την εκπροσωπούσαν ο Κωστής Παλαμάς (1859-1943), ο Γεώργιος Δροσίνης (1859-1951) και ο Νίκος Καμπάς (1857-1932). Επιπλέον, είναι αυτός που ονόμασε, σε δημοσίευσμά του, την ποιητική αυτή γενιά «Σχολή των Νέων»

Ακόμη, στήριξε στα πρώτα του βήματα και πρόβαλε τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη και υπερασπίστηκε τον ποιητή Κώστα Κρυστάλλη, όπως, επίσης, υποστήριξε την εκλογή του Νικολάου Πολίτη ως καθηγητή της Μυθολογίας, όπως

³⁴ Αγγ. Σικελιανός στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ.199.

ονομαζόταν, τότε, η έδρα της Λαογραφίας³⁵. Επιπλέον, υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής του Γιάννη Ψυχάρη στον αγώνα του να υπερασπιστεί τη δημοτική γλώσσα με το βιβλίο του *Το Ταξίδι μου*³⁶, του οποίου μέρος δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις*.

Ο αγώνας του για τη **γλώσσα** συνεχίστηκε με τη δημοσίευση της μετάφρασης του Ευαγγελίου από τον Αλέξανδρο Πάλλη στην εφημερίδα *Ακρόπολις* και με την προσπάθειά του να διανεμηθεί η μετάφραση αυτή στο στράτευμα, γεγονός που προκάλεσε τα γνωστά λεγόμενα «Ευαγγελικά»³⁷ επεισόδια.

5.3.8 Δημοσιογραφικές του ιδιότητες και είδη δημοσιογραφικών του κειμένων

Ο δημοσιογραφικός λόγος του Βλ. Γαβριηλίδη, για την εποχή του, ήταν πρωτοποριακός. «Έθιγε όλα τα θέματα της ανθρωπίνης γνώσεως και εξηρνούνα όλα τα πεδία της μαθήσεως με πάθος»³⁸. Συγκεκριμένα, είχε την ικανότητα να γράφει επιθετικά και καταγγελτικά ως αρθρογράφος, να λοιδορεί ως λιβελογράφος, να εξαίρει και να υμνεί ως υμνογράφος, αλλά και να γράφει ως μελετητής, να απεικονίζει ως ζωγράφος και να ονειρεύεται γράφοντας ως ονειροπόλος ποιητής³⁹. Συγχρόνως, λειτουργούσε ο ίδιος ως ρεπόρτερ, ως καμπανίστας, ως ερευνητής και ως συνεντευξιαστής. Πολλαπλές δημοσιογραφικές ιδιότητες και είδη δημοσιογραφικών κειμένων στο πρόσωπο του ίδιου ως δημοσιογράφου και συνάμα λογοτέχνη, τα οποία μέχρι σήμερα δεν έχουν ερευνηθεί από επιστημονικής πλευράς και δεν έχουν ταξινομηθεί σε είδη λόγου. Γενικά, χαρακτηρίζονται ως άρθρα που τα διακρίνει η δύναμη του λόγου αλλά και η μπρεσιονιστική και εξπρεσιονιστική γραφή.

5.3.9 Γνωρίσματα του δημοσιογραφικού του λόγου

Το όνομα του Βλ. Γαβριηλίδη έχει μείνει στην ιστορία της δημοσιογραφίας ως ισοδύναμο με το μαχητικό και πρωτοποριακό δημοσιογραφικό λόγο. Στη μέχρι σήμερα συμπτωματική και επετειακή αρθρογραφία που αναφέρεται σ' αυτόν, εντοπίζονται ορισμένες ιδιότητες του δημοσιογραφικού του λόγου, τις οποίες ταξινομούμε στις ακόλουθες κατηγορίες:

³⁵ Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 67-71, 84, 81.

³⁶ Βλ. Γαβριηλίδης, [Γ.Ψυχάρη, Το Ταξίδι μου]. Επίσης, στον τ. Δημ. Σταμέλος, (1982), ό.π., σ.185 κ.εξ.

³⁷ Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ.131.

³⁸ Αλεξ. Διομήδης, στον τόμο Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ.219.

³⁹ Κ. Παλαμάς, στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ.199.

α. Οι λέξεις: είναι «λαμπρόχρωμοι⁴⁰» και «λαμπροφανείς», «βροντώδεις και πομφολυγώδεις»⁴¹, γιατί ήταν λάτρης των εντυπώσεων⁴². Κατ' ακολουθία, υπήρξε «πυροτεχνουργός των παταγωδών φράσεων»⁴³ και το όνομά του έγινε σύμβολο της λαμπρής έκφρασης⁴⁴.

β. Οι αρετές του λόγου: ως αρετές του λόγου του έχουν καταγραφεί οι ακόλουθες: «η διαύγεια, η χάρις, η ευθυμία, το χιούμορ»⁴⁵, «η γλαφυρότητα⁴⁶», «η μουσικότητα»⁴⁷, η ορμητικότητα του ύφους παρομοιάζεται «σαν χείμαρρος ή θύελλα». Ήταν θυελλωδέστερος του ομοϊδεάτη του Ροϊδη⁴⁸.

Επίσης, το «ύφος [του είναι] ορμητικόν, πλήρες αντιθέσεων και ζωηρών, πρωτοτύπων παρομοιώσεων, ων [=από τις οποίες] τα δύο τρία λαμβάνονται εκ της γυναικός· η γυναικεία αγκάλη, αι σφριγώσαι σάρκες ιδού αι κύριαί πηγαί της εμπνεύσεως αυτού εις τας παρομοιώσεις [...]. Πολλάκις είναι τόσο ραγδαίος, ώστε ολίγοι των αναγνωστών δύνανται να παρακολουθήσωσιν αυτόν»⁴⁹.

γ. Τρόποι έκφρασης: Είναι τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της γραφής του, τα οποία δε συμπεριλαμβάνονται στα παραπάνω. Σφραγίζουν το προσωπικό του ύφος και πιστοποιούν την ιδιαιτερότητα του λόγου του. Τέτοιοι τρόποι είναι οι επόμενοι: «απρόοπτοι φραστικοί τρόποι, απότομοι ελιγμοί⁵⁰», «το ευτράπελον επιχείρημα το αντικαθιστούν την προσωπικήν ύβριν ή το κλασσικόν “θα επανέλθουμε δριμύτεροι”»⁵¹, το σθένος του ύφους, «το απροσδόκητον των επιχειρημάτων και η αδάμαστος μαχητικότης του⁵²», «το ζωντανόν όσον και γεμάτον χρηματισμού και παλμού ύφους του⁵³».

δ. Τα άρθρα του χαρακτηρίζονται από πηγαιότητα, πλούτο, καθαρότητα, δροσερότητα και τρυφερότητα (βλ. να γραφεί σχετικό παράθεμα 3/207).

ε. Η πηγή του ύφους του μπορεί να αναζητηθεί στα πρώτα χρόνια της δημοσιογραφικής του δράσης, όταν διαμόρφωσε την έκφρασή του και η επίδραση της

⁴⁰ Ζ. Παπαντωνίου. στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ.206, 209.

⁴¹ Σπ. Μελάς. στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ.202.

⁴² Στ. Μπράνιας στον τ. Κ. Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 212.

⁴³ Σπ. Μελάς στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ.202.

⁴⁴ Δημ. Χατζόπουλος στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ.207.

⁴⁵ Δημ. Χατζόπουλος στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 207.

⁴⁶ Ηλ. Π. Βουτιεριδής στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 209.

⁴⁷ Ζ. Παπαντωνίου στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 205.

⁴⁸ Δημ. Γρ. Τσάκωνας στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 223.

⁴⁹ Κλ. Τριαντάφυλλος *Ραμπαγάς*, 16-10-1888 στο Κ. Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 42.

⁵⁰ Ζ. Παπαντωνίου στον τόμο Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 206.

⁵¹ Ηλ. Π. Βουτιεριδής στον τόμο Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 209.

⁵² Ανδρ. Μιχαλακόπουλος στον τόμο Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 216.

⁵³ Αλεξ. Διομήδης στον τόμο Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 219.

ρεαλιστικής σχολής ήταν έντονη. Σχετικά μ' αυτό ο Δημ. Χατζόπουλος σημειώνει ότι μια πνοή ζολαδισμού υπήρχε σ' όλη τη λαμπροβολία του ύφους του, αλλά δεν έλειπαν και οι καταφανείς απηγήσεις του ρομαντισμού⁵⁴.

Ο Αλ. Διομήδης επισημαίνει ως πηγή του ύφους του τη δυναμική της ζωής, από την οποία αντλούσε πνοή και ειλικρίνεια. «*Τα άρθρα, αι μελέται, αι παρατηρήσεις του αντλούντα πνοήν, δύναμιν, χρώμα και χρωματισμόν κατ' ευθείαν από την ζωήν, την οποίαν ησθάνετο παλλομένην, έπληττον αμέσως και ισχυρώς την φαντασίαν του αναγνώστου και εδημιούργουν δυνατάς εντυπώσεις, αι οποίαι δύσκολα εσβήνοντο κατόπιν*». Και προσθέτει, κατά τη γνώμη του, το μυστικό της επιτυχίας του: «*Εις το ύφος του αυτό, όσον και εις την γόνιμον σκέψιν του οφείλεται, κατά μέγα μέρος, η μεγάλη του και μακρά επιτυχία*»⁵⁵.

Ο Δημ. Χατζόπουλος συμπληρώνει: «*τα άρθρα του χαρακτηρίζει σα νερό που βγαίνει από “κεφαλόβρυσο” και είναι άφθονον, δροσερόν, καταρράκτας σχηματίζον εις την κατωφερή πτώσιν του, εκπλήσσουν ευχαρίστως βοήν αφίνον εις όλον γεγονός*»⁵⁶.

στ. Οι καινοφανείς νεολογισμοί του

Ο δημοσιογραφικός λόγος του Βλ. Γαβριηλίδη – πέρα από τα άλλα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν - διακρίνεται και για τον πλούτο της λεξιπλασίας του. Συχνά - πυκνά στα ποικίλου είδους άρθρα του συναντώνται λέξεις, πρωτότυπες και καινοφανείς, οι οποίες δεν απαντούν στα λεξικά. Είναι κατασκευάσματα δικά του, για να αποδώσουν τις συγκεκριμένες εκφραστικές ανάγκες και να ελκύσουν το ενδιαφέρον των αναγνωστών. Μερικές απ' αυτές καθιερώθηκαν και αργότερα λεξικογραφήθηκαν.

Τέτοιοι ενδεικτικοί **νεολογισμοί**, οι οποίοι λειτουργούν εντός των συμφραζομένων, είναι οι ακόλουθοι:

1. «*Έξωθεν του γραφείου μου σμήνος **αγριοπαίδων** συρίζει, θορυβοί, [...] κάμνει άνω κάτω όλον τον κόσμο και εμέ [...]. Ήσαν χρήματα εντός **χαρτοπαικτείου***»⁵⁷.
2. «*Κόσμος ο οποίος ξυλοκοπείται [...], **σφαλιαρίζεται**, διότι ο θηριώδης μπεμπές της κυρίας του εγλύστησε και έκλαυσε ολίγον[...]. / Εις γνωστήν αθηναϊκήν οικογένειαν, έχουσαν **βαθμούχους** εν τη πολιτεία καλούς πολίτας*» /

⁵⁴ Δημ. Χατζόπουλος στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ. 207.

⁵⁵ Αλ. Διομήδης στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σ.219-220.

⁵⁶ Δημ. Χατζόπουλος Τα επιβεβαιωτικά αποσπάσματα προέρχονται από παραθέματα των συγγραφέων που αποθησαυρίζονται στον τ. του Κ. Σαρδελή, (2006), ό.π., σ. κατά σειρά παράθεσης: 219, 199, 206, 209, 202, 207, 209, 205,223, 42, 206, 209, 216, 219, 207, 219-220.

⁵⁷ Blowitz [Βλ. Γαβριηλίδης], «Το πολιτικόν μου άρθρον», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 1-1-1882.

- «Είτε μικραί [αι υπηρέτριαι] είνε [...] είτε μεγάλοι και **αγοραπωλούνται**, [...] εις τα χρηματιστήριά των, τα οποία καλούνται **υπηρετομεσιτικά γραφεία**»⁵⁸.
3. «Ο **σωματικός Χριστομάνος** ήτο εχθρός του **πνευματικού Χριστομάνου**. Μεταξύ του ασθενικού και κακόσχημου σώματος του και του ωραίου εφηβικού αθλητικού του πνεύματος διεξήγετο πόλεμος. Ενίοτε ενίκα το δεύτερον αλλά συνηθέστερον εθριάμβευε το πρώτον»⁵⁹.
 4. «Διά τίνων μέσων; Δια της **ελληνοποιήσεως** των πάντων, θεάτρου, εκκλησίας, αρχιτεκτονικής, γλώσσης, ήθους, βίου. Όχι δε επί το **παλινδρομικώτερον** ή το **καρναβαλιστικώτερον** ή το **μυστριωτικώτερον** αλλά μόνον επί το [...] **ελληνοπρέστερον** [...] του ρυθμού, της αρμονίας, της μουσικής, της ευγενείας του ήθους, της **πνευματώσυνης** [...] δι' εμέ ήτο ο εξοχώτατος των νέων Ελλήνων [ο Περικλής Γιαννόπουλος]»⁶⁰.
 5. «Ο κ. Ψυχάρης ηξέρει να χρυσώνει τα χάπια του [...] αλλά και να τα **μελιτώνει** καλλίτερα, ώστε σου φαίνονται σαν καραμέλαις / «Και τώρα οι λόγιοι αττικίζουν και ο λαός φονεύει. Και τώρα οι ιεροκήρυκες **χρυσοστομίζουν** και ο λαός βλασφημεί. Και τώρα οι νομοθέται **Ιουστινιανίζουν** και **πανδεκτίζουν** και ο λαός εγκληματεί»⁶¹.
 6. «Εντελώς κοινός **στιχογράφος**»⁶².
 7. «Καλόγεροι, **καλογερόπουλα**, **καλογερίνες**, παραμάνες, **παραμανίτσες**, γέροντες [...]. Καλοί που ζουν διά να γλυκομιλούν και να **γλυκοπράττουν** το κατά δύναμιν [...]. Περιφέρονται εις τους διαδρόμους και **περιδρόμους** των ελληνικών μοναστηριών [...]. Καλόγεροι **σύρτα φέρτηδες**»⁶³.
 8. «Ενέκλεισαν την νεότητά σας μέσα εις **σέρρας**⁶⁴ τεχνικάς / «Εφθειρε επί ματαίω δυνάμεις **σπαργώσας**»⁶⁵ (που έχουν πληθώρα χυμών).
 9. «Όταν τας βλέπουν [τας υπηρετριάς] **καμμιά φορά να καπελώνονται**⁶⁶ [να φορούν καπέλο] και να ενδύονται κάπως καλά [...]».
 10. «Το **ανθρωπομέτρημα**⁶⁷ που γίνεται εις τας υπηρετριάς είνε μία ύβρις και ένα λέρωμα».

⁵⁸ Βλ. Γαβριηλίδης, [Οι υπηρέτριες], εφημ. *Ακρόπολις*, 6-1-1986.

⁵⁹ Δημ. Σταμέλος (1982), *Πρωτοπόροι και ήρωες της ελληνικής δημοσιογραφίας*, εκδόσεις «Γλάρος», σ.185 κ.εξ.

⁶⁰ Δημ. Σταμέλος (1982), ό.π., σ.185 κ.ε.

⁶¹ Βλ. Γαβριηλίδης, [Γ. Ψυχάρη, *Το Ταξίδι μου*], στον τ. Δημ. Σταμέλος (1982), ό.π., σ.185 κ.ε.

⁶² Νεοέλληνας [Βλ. Γαβριηλίδης], βλ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 99.

⁶³ Βλ. Γαβριηλίδης, [Περιγραφή μοναστηριού στα Ιεροσόλυμα], εφημ. *Ακρόπολις*, 30-12-1911.

⁶⁴ Ξένη λέξη, σημαίνει θερμοκήπια.

⁶⁵ Βλ. Γαβριηλίδης, [Πτωχοί Ρωμιοί και σχολείο], εφημ. *Ακρόπολις*, 26-4-1896.

⁶⁶ Βλ. Γαβριηλίδης, [Υπηρέτριες], εφημ. *Ακρόπολις*, 27-11-1895.

⁶⁷ Βλ. Γαβριηλίδης, [Υπεράσπιση υπηρετριών], εφημ. *Ακρόπολις*, 29-9-1911.

11. «Του διακεκριμένου **μελιτογράφου**» [του Εμμ. Ροΐδου] / «*Εκείνην την οποίαν [νοσοκόμον θεραπευαίνίδα] υγιείς **εσκυλοβρίζομεν**; [...]. Τα δι' υποκλίσεων **κουτσομεσιάσματα** [...], οι **χειροασπασμοί** [...] των καθώς πρέπει ανθρώπων, των κυρίων **κομιλφόδων**, ως ονομάσθησαν υπό ευφρούς φίλου μου». / «*Η ύπανδρος έγινε **ίσανδρος** [...]*» / «*Η ελευθερία της **πλουτοκρατίδος** υπάνδρου*»⁶⁸.*
12. «*Να αναγνωρισθή ο αθόρυβος, ο μετριόφρων, ο σιωπηλός, ο **ανεύρετος** [...], ο **ιδιόβιος** συγγραφεύς [...]. Ο Μωραϊτίδης, ο δημιουργήσας τα αλησμόνητα Πρακτικά της Βουλής. Ο Μωραϊτίδης ου τα **ευφουρογραφήματα** εις σατυρικά φύλλα εγέμιζον γέλωτος τας οικίας και τας πλατείας [...]. Ήρχισε να απλώνηται και να **χρωματοβολή** ως μάγον **ιωδοροδόχρον** λυκόφως [...]. Απεσύρθη εις την **βοσπορίζουσαν** την περικαλλή Σκιάθον*»⁶⁹.
13. «*Επιφυλάσσομαι δε να σου στείλω φιλικήν [επιστολήν], όταν ευδοκήση ο άλλος **Πωλοθεύς**⁷⁰, ο καλούμενος κέφι*».
14. «*Έλαβα και τας επιστολάς σου και τους στίχους σου και αυτούς και εκείνους τους **οφθαλμοέφαγα***»⁷¹.
15. «*Αι εσθήτες των μακραίνουν, κονταίνουν, συστέλλονται, διαστέλλονται· ενίοτε λαμβάνουν όσιν ανδρικήν· πάλιν **απογυναικούνται** [...] ή **πλαδαρούνται** ως υδαρά κρέατα παχυσάρκου κυρίας [...]· προσλαμβάνουν χίλια **accessoirs**· ταινίας εδώ, κωδωνίσκους εκεί· αρπάγας, **κομβοστοιχίας** [...]*» / «*Λαμβάνοντες οίκτον προς αυτούς και διά μιας τρικλοποδιάς, επί το **μαγκικώτερον**, πάρτον κάτω [...]*» / «*Σκύπτω την **σκουφόλευκον** κεφαλήν μου και κυττάζω καλά [...]*» / «*Σκέπτεσαι να ρίψης εν βλέμμα κάτωθεν της **ροδοκλίνης** σου [...]*» / «*Διώκω δι' ενός αυτοκρατορικού **ουκαζίου** όλας τας μαύρας ιδέας*» / «*Εκείθεν διέρχονται οι σωλήνες του **αεριόφωτος** [...]. Να **παγοδρομήσω***»⁷².
16. «**Στιχεςπερίς**»⁷³ [στίχοι που θα διαβαστούν σε εσπερίδα, ποιητική βραδιά].
17. «*Ο κλασσικός **θυμηδογράφος** [Εμμ. Ροΐδης] των Αθηνών*⁷⁴».

⁶⁸ Βλ. Γαβριηλίδης (1921), *Αι γυναίκες*, εκδοτικός οίκος «Ελευθερουδάκης», εν Αθήναις στον τ. Κ.Σαρδελής (2006), ό.π., σσ. 146,1149,151.

⁶⁹ Βλ. Γαβριηλίδης (1890), *Αντί Προλόγου*, στον τόμο *Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Φώτα (πρωτότυπα διηγήματα)*, εκδότης Β. Γαβριηλίδης, εν Αθήναις. Ο τ. αυτός περιέχει διηγήματα του Αλ. Παπαδιαμάντη και του Αλ. Μωραϊτίδη. Επίσης, σημειώνεται ότι ο Αλ. Μωραϊτίδης κυκλοφόρησε και το δικό του σατυρικό φύλλο με τον τίτλο «Αγορά».

⁷⁰ Βλ. Γαβριηλίδης, *Επιστολή προς τον Κ. Παλαμά*, 12-5-1879.

⁷¹ Βλ. Γαβριηλίδης, *Αχρονολόγητη Επιστολή προς τον Κ. Παλαμά*, στον τ. Κ.Σαρδελής (2006),ό.π., σ. 185.

⁷² Καλιμπάν [=Βλ. Γαβριηλίδης] «Εάν ήμην αυτοκράτωρ», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 8-2-1880.

⁷³ Καλιμπάν [=Βλ. Γαβριηλίδης], «Στιχεςπερίς», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 10-2-1880.

18. «Το αίμα ανέβλυσε μεθ' ορμής και διεχύθη κατά μήκος της σπονδυλικής στήλης· το υποκάμισον, το **εσωκάρδιον**⁷⁵ και το επανωφόριον του εβάφησαν με αίμα πάραυτα».
19. «Να έχη ανάγκην και της ευμενείας του **νωτοπλήκτου**⁷⁶ Ισραηλίτου στρατηγού».
20. «Δύο βουλευταί **πεμπτοκομμίται**⁷⁷ εκ των νεοφωτίστων πίνοντες ζύθον τον προσεκάλεσαν να πάρη εν ποτήριον».
21. «Η βαθμιαία εξέλιξις του «Μη Χάνεσαι» από σατιρικής εις καθαράν πολιτικήν εφημερίδα επέβαλε την μεταβολήν του ονόματος αυτής. Τοιαύται **αλλαξωνμιαί**⁷⁸ συμπίπτουν πολλάι εν τη ιστορία της δημοσιογραφίας».

5.3.9.1 Γνωρίσματα του χρονογραφικού του λόγου

Πέρα από τα προηγούμενα γνωρίσματα του δημοσιογραφικού του λόγου, τα οποία εντοπίζονται και στα χρονογραφήματά του, καταγράφονται στη συνέχεια, ενδεικτικά, και τα ακόλουθα που χαρακτηρίζουν ιδιαίτερα το χρονογραφικό του λόγο.

1/Σαρκασμός: «Μοι υπενθυμίζει τας ιαχάς των Καννιβάλων»⁷⁹.

2/Αυτοσαρκασμός: «Προτιμώ να μη κηδευθώ ή να παραβώ την υπόσχεσίν μου»⁸⁰.

3/ Αυτοσαρκασμός: «Ενεθρονίσθημεν από της χθες, περί ώραν ωσει εννάτην ή και δεκάτην. Είναι ωραία. Έχομεν την θεάν του Παρθενώνος εις τους κόλπους μας. Απέναντι το μνημείον του Φιλοπάππου μας στέλλει συγχαρητήρια. Μία πλευρά του Θησείου μας ερωτεύθη και με την Ακρόπολιν είμεθα εις διηνεκείς σχέσεις»⁸¹.

4/Απότομος ελιγμός-παρεκβάσεις: «Βλέπεις όμως ότι είναι καιρός ν' αρχίσω το πολιτικόν μου άρθρον και αρχίζω. Αλλά προ τούτου συγχωρήσατε μοι να σας απευθύνω μίαν ερώτησιν. Πώς σας φαίνεται το «Μη Χάνεσαι» σήμερον με τα καινουργή του στοιχεία; Δεν είναι ωραίον; Ε! λοιπόν σας βεβαιώ ότι με αυτά τα στοιχεία θα εκτυπούται καθ' όλον το ερχόμενον έτος⁸² [...]».

⁷⁴ Βλέπε Βλ. Γαβριηλίδης, «Ο κ. Ροΐδης», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 22-10-1880.

⁷⁵ Κορδιλιέρος, «Η κατά του Διευθυντού του επίθεσις», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 7-7- 1882. Άγνωστο αν το ψευδώνυμο Κορδιλιέρος είναι του Γαβριηλίδη ή κάποιου άλλου συντάκτη που συνέταξε το ρεπορτάζ.

⁷⁶ Βλ. Γαβριηλίδης, «Κύρος και αυθεντίαν», εφημ. *Ακρόπολις* 21-12-1919.

⁷⁷ Βλ. Γαβριηλίδης, «Οι Βουλευταί εις περίπατον», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 1-2-1880.

⁷⁸ Βλ. Γαβριηλίδης στην εφημ. «*Μη Χάνεσαι*», 14-10-1883.

⁷⁹ Καλιβάν [=Βλ. Γαβριηλίδης], εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 1-10-1882.

⁸⁰ Βλ. Γαβριηλίδης στην εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 1-1-19882.

⁸¹ Βλ. Γαβριηλίδης, «Ο Ραμπαγάς εν τη φυλακή», εφημ. *Ραμπαγάς*, 18-8-1878.

⁸² Βλ. Γαβριηλίδης στην εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 1-1-19882.

5/Δηκτικότητα: «Ως τι δύναται να παρασταθή αι Αθήναι μας; Ως υπόνομος ή ως απόπατος;»⁸³.

6/Ερωτήσεις και απαντήσεις σύντομες:

«-Διατί εν τη φυλακή;

Το γνωρίζει ο διάβολος και η εξουσία.[...].

-Τι να σας είπωμεν; Μόνον εις το προσεχές φύλλον θα σας περιγράψωμεν τα καθ' ημάς.[...].

-Τώρα;

Πρέπει να χωνεύσωμεν πρότον το βαρύ αυτό γεγονός. Την φυλάκισίν μας διά τίποτε. Την φυλάκισίν μας ίνα δοξασθή φαίνεται η ελευθερία του τύπου [...].

-Έρχεται μήπως το δάκρυ;

Όχι. Δεν σας κάμνομεν τη χάριν ταύτην κυρία εξουσία [...].»⁸⁴.

7/ Λογοτεχνική περιγραφή της «Παλιάς Αθήνας»: «Προβαίνω από της δενδροστοιχίας της Αμαλίας και φέρω πλάνης τα βήματά μου μέχρι του οροπεδίου του Τσόχα. Πέραν μειδιά η γλαυκή θάλασσα και ο δίσκος του ηλίου δύνων εν τω μέσω θολών νεφυδρίων εξεγείρει εις το πνεύμα μου την γαστρονομικήν ιδέαν να παραβάλλω αυτόν προς κόκκον ωού τηγανιστού, εντός ανωμάλου πολυγώνου εκ λευκόματος. Κατέναντί μου αι στήλαι, όρθιοι και ευθυτενείς ως Κουμουνδούροι και καμπτόμενοι υπό το βάρος τόσων...δικαστικών βουλευμάτων. [...].»⁸⁵.

8/Η περιγραφή περιπάτου βουλευτών:

«Το θάλπος του ωραίου ηλίου της Τετάρτης απώθησε τους εις συνεδρίασιν βουλευτάς εις τους έξω της πόλεως περιπάτους. Εν μέσω του φαιδρού κόσμου των ευδαιμόνων κατοίκων της ιοστεφάνου πόλεως των Αθηνών διέκρινε τις σαφώς το συνοφρυωμένον πρόσωπον των πατέρων του έθνους ανά δύο ή και πλείονας περιπατούντων και αναπνεόντων υγιεινόν αέρα αντί θολεράς ατμοσφαιρας του βουλευτηρίου [...]. Ο υπουργός της παιδείας [...] απήλθε και ούτος εις τον διάσημον ανθώνα του εν Πατησίοις, όπου εμελέτησε κατ' ιδίαν νομοσχέδια περί εκπαιδεύσεως [...]. Ο κ. Δηλιγιάννης κατηφής εβάδιζε μετά του φιλάτου Ροντήρη [...]. Ο κ. Ζαΐμης πέραν των Πατησίων ωμίλει μετά φίλου του βουλευτού [...]. Ο κ. Τρικούπης ήτο έξω

⁸³ Καλιβάν [=Βλ. Γαβριηλίδης], εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 1-10-1882.

⁸⁴ Βλ. Γαβριηλίδης, «Ο Ραμπαγάς εν τη φυλακή», εφημ. *Ραμπαγάς*, 18-8-1878.

⁸⁵ Βλ. Γαβριηλίδης, στην εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 1-10-1882.

εις τους Αμπελοκήπους [...]. Ο αρχηγός της αντιπολιτεύσεως εξηκολούθησε μετά ταύτα τον περίπατόν του μόνος [...]]⁸⁶.

9/Σχολιασμός δυσάρεστου γεγονότος με εντράπελο τρόπο:

Υποδειγματικός είναι ο τρόπος αυτός, με τον οποίο αυτοσαρκάζεται και σαρκάζει την τότε πολιτική κατάσταση. Μάλιστα, φαίνεται πολύ παραστατικά στα κείμενα με τους επόμενους τίτλους:

«Ο Ραμπαγός εν τη φυλακή», εφημ. *Ραμπαγός*, 18-8-1878.

«Ο Ραμπαγός εν τη ανακρίσει», εφημ. *Ραμπαγός*, 21-8-1878.

«Ο Ραμπαγός εν τη μοιραρχία», εφημ. *Ραμπαγός*, 21-8-1878.

10/Η ειρωνεία:

Διάχυτη είναι η ειρωνεία στα ακόλουθα κείμενα:

«Η Πυθία της Βουλής», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 1-2-1880.

«Εάν ήμην αυτοκράτωρ», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 8-2-1880.

11/Προσωποποίηση και δραματοποίηση:

Ο εύθυμος τόνος χαρακτηρίζει όλα τα προαναφερόμενα κείμενα, τα οποία προκαλούν την αδημονία του αναγνώστη και προκαλούν ευχαρίστηση κατά την ανάγνωση.

Το ακόλουθο απόσπασμα χαρακτηρίζεται για τον **απότομο ελιγμό** του: «*Ιδού ότι πάλιν ελησμόνησα το πολιτικόν μου άρθρον όπερ απ' αρχής προτιθέμην να γράψω*», για να επακολουθήσει η αιτιολογία της μη γραφής του κυρίου άρθρου: «*[...] Δεν πταίω εγώ. Έξωθεν του γραφείου μου σμήνος αγυιοπαίδων συρίζει, θορυβοί, φωνάζει, άδει, πηδά, δέρεται, κλαίει, κάμνει άνω κάτω όλον τον κόσμον και εμέ [...]*»⁸⁷. Επίσης, στο ίδιο απόσπασμα σχολιάζεται κάποιο ατομικό περιστατικό που δεν έχει θέση σε κύριο άρθρο, καθώς και η ζωντανή περιγραφή της αιτιολογίας, την οποία χαρακτηρίζει το ασύνδετο και ταυτόχρονα κλιμακωτό σχήμα κατ' ανιούσα κλιμάκωση: «*Έξωθεν του γραφείου μου σμήνος αγυιοπαίδων συρίζει, θορυβοί φωνάζει, άδει, πηδά, δέρεται, κλαίει κάμνει άνω κάτω όλον του κόσμον και εμέ*» γνώρισμα κυρίως του προφορικού λόγου, που μεταστοιχειώνεται σε γραπτό. Επακολουθεί η παραστατική παρομοίωση: «*αι ιδέαι εντός της κεφαλής κυκλοφορούν την στιγμήν αυτήν τόσο ταχέως, ως εάν ήσαν χρήματα εντός χαρτοπαικτείου*». Και πάλι ο ελιγμός: «*αισθάνομαι ότι πρέπει να τελειώσω εδώ*», χωρίς φυσικά να έχει γράψει «*τον πολιτικόν του άρθρον*», όπως υποσχέθηκε. Και κλείνει με τη συνήθη προφορική

⁸⁶ «Οι βουλευταί εις περίπατον», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 1-2-1880, σ.3.

⁸⁷ Blowitz [=Βλ. Γαβριηλίδης], «Το πολιτικόν μου άρθρον», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 1-1-1882.

του φράση: «στέλλω εις τον διάβολον και τη υποσχασίν μου και την πολιτικήν», την οποία διακρίνει η ζωντάνια και η δυναμισμός.

Επιπλέον, πρέπει να τονίσουμε ότι – πέρα τ' άλλα χαρακτηριστικά που έχουμε αναφέρει – ο δημοσιογραφικός λόγος του Βλ. Γαβριηλίδη διακρίνεται για τη θεματική, δομική και εκφραστική **ευρηματικότητά** του, γεγονός που ιδιαιτεροποιεί το λόγο του και τον κάνει πολύ ελκυστικό. Ιδιαίτερα, απέφευγε συνειδητά καθετί που προκαλούσε τον κορεσμό του αναγνώστη και επεδίωκε τη δομική και προπαντός την εκφραστική πρωτοτυπία. Σ' αυτό στάθηκε αρωγός το πλούσιο πνευματικό και ψυχικό υπόστρωμα που συγκροτούσε την προσωπικότητά του, την οποία χαρακτήριζε η οξύτητα⁸⁸, το ιδιόρρυθμο της αντίληψης, η πολυγλωσσία⁸⁹ και η «εισδύουσα βαθιά κοινωνιολογική του διαίσθηση»⁹⁰. Γνωρίσματα που συμπληρώνονταν κυρίως από το πάθος της ψυχής⁹¹ του για άμεση έκφραση των διαθέσεων και των εντυπώσεών του⁹². Στοιχεία που τον χαρακτηρίζουν ως τον «πρώτον εξπρεσιονιστήν λογογράφον εν Ελλάδι». Τα χαρακτηριστικά αυτά μεταστοιχειώνονται στο δημοσιογραφικό του λόγο, με πλήθος θεμάτων που πραγματευόταν απ' όλα τα πεδία⁹³ του επιστητού. Κυρίως, καταλυτική ήταν η κριτική κατά των θεσμών⁹⁴ και η διεκδίκηση των δικαιωμάτων του λαού⁹⁵. Γεγονός στο οποίο συνέτεινε το όραμά του, η πρόοδος δηλαδή και ο εξευρωπαϊσμός της Ελλάδος⁹⁶. Γι' αυτό υπήρξε ακούραστος σπορευτής της προόδου⁹⁷, πληθωρικός «εφευρέτης ιδεών, ανακινητής πραγμάτων» και «ψαρευτής» των κατάλληλων προς το σκοπό αυτό «προσώπων»⁹⁸.

⁸⁸ Ανδρ. Μιχαλακόπουλος στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 216.

⁸⁹ Ανδρ. Μιχαλακόπουλος στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 216.

⁹⁰ Αλ. Διομήδης στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 219.

⁹¹ Αλ. Διομήδης στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 219.

⁹² Αλ. Διομήδης στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 219.

⁹³ Αλέξ. Διομήδης στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 219 και Ζ. Παπαντωνίου στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 216.

⁹⁴ Δ. Γρ. Τσάκωνας στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ.223.

⁹⁵ Αλ. Παπαναστασίου στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 216.

⁹⁶ Αλ. Παπαναστασίου στον τ. Κ.Σαρδελής, (2006), ό.π., σ. 216.

⁹⁷ Τάκης Οικονομάκης [Βλάχης Γαβριηλίδης], εφημ. *Θεσσαλία* [Λάρισα], 14-4-1920.

⁹⁸ Μιχ. Ροδάς, «Ο Γαβριηλίδης», περιόδ. *Πειθαρχία*, 22-12-1929, σ.19.

5.3.10 Συμπεράσματα

1. Τα χαρακτηριστικά του δημοσιογραφικού λόγου του Βλ. Γαβριηλίδη δείχνουν έναν εν δυνάμει *λογοτέχνη εξπρεσιονιστή και ταυτόχρονα ιμπρεσιονιστή*, ο οποίος δρούσε και έγραφε με τη δύναμη της ψυχής, την οποία προκαλούσε η δράση των ασκούντων την εξουσία, καθώς και η εν γένει αρνητική κατάσταση της κοινωνίας της εποχής του, δεδομένα τα οποία αποτελούσαν την πηγή της ειδησεογραφίας.
2. Τα *εξπρεσιονιστικά και ιμπρεσιονιστικά* στοιχεία των κειμένων του, *συστοιχούν προς το κειμενικό είδος του χρονογραφήματος*, το οποίο οι κατά καιρούς αρθρογράφοι του Βλ. Γαβριηλίδη, που αναφέρονται στην προσωπικότητα και στο δημοσιογραφικό του λόγο, δεν εντόπισαν και κατ' ακολουθία δεν πρόβαλαν. Απλώς, τον χαρακτηρίζουν ως μαχητή και πρωτοποριακό αρθρογράφο.
3. Η *αρθρογραφία*, γενικά, του Βλ. Γαβριηλίδη αποτελεί *ευρύ πεδίο για επιστημονική έρευνα*, ώστε να αναδειχθούν τα ιδιαίτερα στοιχεία της γραφής του, να ταξινομηθούν τα κείμενά του σε κατηγορίες δημοσιογραφικών ειδών και ακόμη να εντοπιστεί η διαστρωμάτωση των θεμάτων, με τα οποία ασχολήθηκε.
4. Ειδικότερα, στο *επίπεδο της γλώσσας* θα αναδείξει ποιοι νεολογισμοί καθιερώθηκαν, ποιοι γεννήθηκαν και γράφηκαν άπαξ, ποιοι επαναλήφθηκαν από τον ίδιο, ποιοι αποθησαυρίστηκαν στα λεξικά, ποιοι είναι επιτυχημένοι και ποιοι ίσως ανεπιτυχείς, ποιοι έγιναν στην εποχή του της μόδας και, γενικότερα, ποια υπήρξε η συμβολή του στον εμπλουτισμό της γλώσσας.
5. Επίσης, πολλά κείμενά του είναι πρότυπα πολιτικού και κοινωνικού χρονογραφήματος, τα οποία υποδεικνύουν τον αξεπέραστο κοινωνιολογικό τρόπο προσέγγισης των θεμάτων και συγχρόνως δείχνουν ότι η εξπρεσιονιστική γραφή είναι σύμφυτη με την ανθρώπινη ψυχοσύνθεση. Γεγονός που μπορεί να ενοφθαλμίσει αποτελεσματικά το νεοελληνικό χρονογράφημα και παράλληλα να αποτελέσει κίνητρο για διδασκαλία των χρονογραφικών αυτών κειμένων στα πανεπιστημιακά Τμήματα Δημοσιογραφίας.

6. Πηγές της έμπνευσης του χρονογραφήματός του, πέρα από τα επίκαιρα πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα, αποτελούσαν, συχνά, και ασήμαντα περιστατικά, στα οποία έδινε κοινωνιολογική διάσταση, όπως «και αυτά ακόμη τα **κράπφεν**⁹⁹, τα δεκαπεντάλεπτα γλυκίσματα των ζαχαροπλασטיών της οδού Σταδίου, είχαν αξιωθεί επανειλημμένων αρθριδίων από τον Γαβριηλίδην. Διότι και εις αυτήν την ελαχίστην, ελαχιστοτάτην πτυχήν, έβλεπε μίαν ακτίνα προόδου και η πρόοδος μέχρις υπερβολής τον ηλέκτριζε»¹⁰⁰.
7. Έτσι, η μελέτη ορισμένων άρθρων του έδειξε ότι άλλα κείμενα είναι ολόκληρα χρονογραφήματα και άλλα, σε ορισμένα σημεία, εμπεριέχουν γνωρίσματα της χρονογραφικής γραφής, που σχολιάζουν, με πρωτότυπο και καυστικό τρόπο, την τότε πολιτική και κοινωνική επικαιρότητα.

⁹⁹ Πρόκειται για προσηγορικό όνομα που προέρχεται, πιθανόν, από κύριο όνομα μάλλον ρωσικό. Βλ. Ντοστογιέφσκι, *Ηλίθιος*, (μτφρ. Κύρια Σίνου), έκδοση Άγκυρας, Αθήνα 1973, κεφ. 9, σ. 292:

«Έχω νέα! Συνέχισε η φωνή.

Μη φοβάσαι για τα γραμμάτια του **Κράπφεν**. Ο Ρογκόζιν τ' αγόρασε για τριάντα χιλιάδες [...].»

¹⁰⁰ Τάκης Οικονομάκης, [Βλάσης Γαβριηλίδης], εφημ. *Θεσσαλία* [Βόλου], 14-4-1920.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

6. ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Πριν προχωρήσει η εξέταση στο κειμενικό είδος του χρονογραφήματος, θεωρείται σκόπιμο ν' αναφερθούν συνοπτικά τα είδη του δημοσιογραφικού λόγου, για να παρακολουθήσουμε τη στενή ή χαλαρή σχέση που έχουν αυτά μεταξύ τους.

Ο δημοσιογραφικός λόγος, όπως έχει αναφερθεί¹, είναι ο περισσότερο παραγόμενος λόγος και παρουσιάζει μεγάλο εύρος, με αυθύπαρκτα κειμενικά είδη, τα οποία λειτουργούν ως οργανικό μέρος της εφημερίδας, αλλά συγχρόνως υπηρετούν άμεσα το γενικότερο σκοπό της ενημέρωσης και έμμεσα τον επηρεασμό του αναγνωστικού κοινού.

Ο δημοσιογραφικός λόγος εξεταζόμενος από γραμματολογικής πλευράς – σύμφωνα με την ομαδοποίηση των εξωλογοτεχνικών κειμένων που επεχείρησε ο Η. Belke (1973) και υιοθέτησε ο Γιώργος Βελουδής – αποτελεί την τέταρτη κατηγορία των «*χρηστικών κειμένων*». Τον όρο «χρηστικά κείμενα», ο οποίος σήμερα έχει επικρατήσει, τον καθιέρωσε στη γερμανική γραμματολογία ο F.Sengle.

Ως «χρηστικά κείμενα» ορίζονται – αναφέρει ο Γιώργος Βελουδής - «*όλα τα κείμενα που δεν είναι εξαρχής αισθητικά φορτισμένα είτε εκ των υστέρων αισθητικά αξιολογημένα, δηλαδή τα εξωλογοτεχνικά κείμενα*», τα οποία αυτονόητο είναι ότι δεν εμπεριέχονται στον όρο «λογοτεχνία». Επίσης, «*“τα χρηστικά κείμενα” είναι τα γραμματειακά εκείνα κείμενα που μένουν έξω από τον εκάστοτε, σε ορισμένο τόπο και χρόνο, ισχύοντα “λογοτεχνικό κανόνα”*»². Ο Η.Belke (1973) συστηματοποίησε και κατέταξε τα χρηστικά κείμενα με κριτήρια: το *στόχο* τον οποίο επιδιώκει το κάθε κείμενο και το *δέκτη* στον οποίο απευθύνεται³. Οι τέσσερις αυτές κατηγορίες αναφέρονται αυτούσιες, για να δηλωθεί, αφενός ο σκοπός για τον οποίο συντάσσονται τα κείμενα και αφετέρου να διαφανούν οι μεταξύ τους διαφορές. Η κατηγοριοποίηση, λοιπόν, που επεχείρησε ο Η.Bekle είναι η ακόλουθη:

¹ Σ. Χατζησαββίδης,(2000), ό.π., σ.67.

² Βλ. Γ. Βελουδής, (2002), *Γραμματολογία (Θεωρία Λογοτεχνίας)*, τρίτη έκδοση βελτιωμένη, εκδόσεις Πατάκη, σσ. 188., 183, 185.

³ Στο Γ. Βελουδής, (2002), ό.π., σ.189.

1. *Κείμενα ιδιωτικής χρήσης*: επιστολή, ημερολόγιο, αυτοβιογραφία, απομνημονεύματα.

2. *Επιστημονικά χρηστικά κείμενα*: πραγματεία, διατριβή, μελέτη, δοκίμιο, μονογραφία, βιογραφία, βιβλιοκρισία, υπόμνημα, πρωτόκολλο.

3. *Διδακτικά χρηστικά κείμενα*: λόγος, κήρυγμα, διάλεξη, (πανεπιστημιακή) παράδοση, εκλαϊκευτικό – επιστημονικό «πραγματολογικό βιβλίο», σχολικό βιβλίο, (σχολική) έκθεση.

4. *Δημοσιογραφικά χρηστικά κείμενα*: είδηση, δελτίο, χρονογράφημα, ανταπόκριση, ρεπορτάζ, συνέντευξη, κύριο άρθρο, σημείωμα, σχόλιο, στήλη, επιφυλλίδα – μονόφυλλο / προκήρυξη, φυλλάδιο, λίβελος, αγγελία, διαφήμιση(εμπορικά και πολιτικά διαφημιστικά κείμενα)

Η τελευταία κατηγορία, που αφορά την παρούσα εργασία, θα πρέπει να σημειωθεί ότι «εμπλουτίζεται “καθημερινά” με νέα επιμέρους “είδη”»⁴, ανάλογα με το στόχο του εντύπου και τον αποδέκτη⁵ στον οποίο απευθύνεται. Έτσι, εμφανίζονται, σε τακτικά ή έκτατα χρονικά διαστήματα, στον έντυπο δημοσιογραφικό λόγο, νέες τακτικές στήλες ή καταργούνται παλαιότερες, ανάλογα με τις νέες επικοινωνιακές ανάγκες που εξυπηρετούν τα συγκεκριμένα έντυπα και την αναγνωσιμότητα που παρουσιάζουν οι καθιερωμένες στήλες.

Επίσης, επιβάλλεται να επισημανθεί ότι «δεν υπάρχουν σταθερά όρια ανάμεσα στον αισθητικό και εξωαισθητικό χώρο», όπως είχε παρατηρήσει ο J. Mukarovsky (1936). Έτσι, κείμενα «εξωαισθητικά, μη λογοτεχνικά μπορούν να αποκτήσουν “αισθητική λειτουργία”» ή, αντίστροφα, «καλλιτεχνικά έργα που είναι προνομιούχοι φορείς της αισθητικής λειτουργίας μπορεί να τη χάσουν» (J.Mukarovsky 1936)⁶. «Μ’ άλλα λόγια, όπως μεταβάλλεται διαχρονικά το περιεχόμενο της έννοιας “λογοτεχνία” σε αντιπαράθεση με τα εξωλογοτεχνικά κείμενα, έτσι μεταβάλλεται και το περιεχόμενο της έννοιας “χρηστικά κείμενα”» σε αντιδιαστολή με την έννοια λογοτεχνία.

Η παραπάνω γενικευτική αρχή που επισημαίνει ο J.Mukarovsky, μπορεί να εξειδικευτεί και στην τέταρτη ομάδα των «δημοσιογραφικών χρηστικών κειμένων» με την παρατήρηση ότι σ’ ορισμένα δημοσιογραφικά κειμενικά είδη μπορούν να υπεισέλθουν στοιχεία λογοτεχνικότητας, όπως είναι η επιφυλλίδα, το δοκίμιο, το χρονογράφημα, το ευθυμογράφημα, και το «ταξιδιογράφημα», ανάλογα με την ικανότητα του συντάκτη τους και τις γενικότερες αρχές του εντύπου. Αυτό σημαίνει

⁴ Γ. Βελουδής, (2002), ό.π., σ. 189.

⁵ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σσ. 22,49.

⁶ Βλ. στο Γ. Βελουδής, (2002), ό.π., σ. 185.

ότι τα όρια των κειμενικών ειδών, όπως αναφέρθηκε, ως ένα σημείο δεν είναι σταθερά.

Στη συνέχεια σχολιάζονται συνοπτικά - όπως φαίνονται στον παρακάτω πίνακα - τα κυριότερα είδη του δημοσιογραφικού λόγου, που έχουν καθιερωθεί και συναντώνται σε όλες σχεδόν τις εφημερίδες μεγάλης συνήθως κυκλοφορίας. Τα κειμενικά αυτά είδη, κατά κατηγορία, είναι τα ακόλουθα :

ΠΙΝΑΚΑΣ 8
ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΕΙΔΗ

Α.Α.	ΓΕΝΙΚΑ ΕΙΔΗ	ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΕΙΔΗ
1	Ειδησεογραφικός λόγος	1. Είδηση 2. Ρεπορτάζ 3. Καμπάνια / ανταπόκριση
2	Σχολιογραφικός λόγος	1. Σχόλιο και τα παραπολιτικά 2. Σημειώματα 3. Άρθρο 4. Ανάλυση 5. Χρονογράφημα 6. Ευθυμογράφημα 7. Στηλογράφημα ή αιχμογράφημα 8. Επιφυλλίδα 9. Δοκίμιο 10. Κριτική 11. Ταξιδιογράφημα: οδοιπορικό- ταξιδιωτικές εντυπώσεις- τουριστικογράφημα 12. Σημείωμα
3	Συνεντευξιαστικός λόγος	1. Συνέντευξη
4	Ξένα δημοσιεύματα	1. Αγγελία 2. Διαφήμιση

6.1 Ειδησεογραφικός λόγος

6.1.1 Η είδηση

Η *είδηση* αποτελεί την πρώτη ύλη⁷ του έντυπου και ηλεκτρονικού τύπου. Χωρίς αυτή δεν μπορεί να υπάρξει δημοσιογραφικός λόγος, έντυπος, ραδιοφωνικός και ηλεκτρονικός. Πηγάζει από την έμφυτη ορμή του ανθρώπου για ανακοίνωση σκέψεων, απόψεων, συναισθημάτων, περιστατικών, συμβάντων και γεγονότων, που αφορούν την ατομική και κοινωνική ζωή.

⁷ Γερ. Λύχγος, (1974), *Ο δημοσιογράφος*, εκδόσεις Πλειάς, σσ. 41-42.

Τα συμβάντα, όμως, και τα γεγονότα δεν έχουν όλα την ίδια σημασία. Μπορεί να είναι ανακοινώσιμα στο στενό ή στον ευρύτερο κύκλο του κάθε ατόμου, αλλά δεν είναι πάντοτε και δημοσιεύσιμα. Είναι απλώς «νέα», όπως συνηθίζεται να λέγεται, και γίνονται αμέσως αντιληπτά στις ερωτήσεις: *τι νέα έχεις; τι νέα μας φέρνεις; πώς πάνε τα νέα; τα μάθατε τα νέα;*⁸ ή με τη λαϊκότερη και παλαιότερη ερώτηση: *τι χαμπέρια (=νέα) μας φέρνεις;*. Το «νέο», όμως, δεν είναι «είδηση» και παραμένει στον προφορικό λόγο του στενού περιβάλλοντος, χωρίς να αποκτά χροιά δημοσιότητας από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. *«Είδηση είναι το νέο που ενδιαφέρει όσο το δυνατό περισσότερο κόσμο»*⁹ και *«έρχεται στο φως για πρώτη φορά από τις στήλες των εφημερίδων ή από το ραδιόφωνο ή την τηλεόραση»*¹⁰.

Το «νέο», όμως, για να γίνει «είδηση», είναι απαραίτητο να το χαρακτηρίζουν, κατά σειρά, η επικαιρότητα, η εγγύτητα, η σπουδαιότητα, η σπανιότητα, η εκρηκτικότητα, η εκκρεμότητα (αγωνιώδης αναμονή), η συγκίνηση και η συνέπεια. Τα γνωστά δηλαδή *οκτώ αστέρια της είδησης*¹¹ ή όσο το δυνατόν περισσότερα απ' αυτά. Αυτά συνιστούν τα κριτήρια, για να αποτελέσει ένα γεγονός είδηση. Τότε, γίνεται κείμενο, μετατρέπεται σε δημόσιο λόγο και αποτελεί τη μήτρα του δημοσιογραφικού λόγου, από την οποία προκύπτουν συμπληρωματικά και παραπληρωματικά δημοσιογραφικά χρηστικά κείμενα, *τα άρθρα, τα σχόλια, οι αναλύσεις, οι γελοιογραφίες και τα χρονογραφήματα*, τα οποία συνιστούν τη *συνείδηση* της εφημερίδας και δείχνουν *«τη θέση της στα διάφορα προβλήματα και την όποια γραμμή της»*¹².

Επομένως, *είδηση* είναι η αφήγηση ή η περιγραφή επίκαιρου γεγονότος ή πληροφορίας ή ιδέας, η οποία, όπως αναφέρθηκε, δημοσιεύεται στις εφημερίδες ή μεταδίδεται από τον ηλεκτρονικό τύπο, *«ενδιαφέρει μεγάλο αριθμό προσώπων σε μια κοινωνία»*,¹³ ενδέχεται να *«επηρεάζει τη ζωή του»*¹⁴ και επιδιώκει την πληροφόρησή του¹⁵. Επιπλέον, διακρίνεται για την *«ακρίβεια και την ταχύτητα»*¹⁶ και είναι σύντομο κείμενο.

⁸ Χρ. Πασαλάρης, (1984), *Μια ζωή τίτλοι (Πώς να γίνετε δημοσιογράφος)*, εκδόσεις Κάκτος, σ. 24 και Αλ. Φιλιππόπουλος, (1984), *Ο δημοσιογράφος*, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα.

⁹ Χρ. Πασαλάρης, (1984), *ό.π.*, σ. 24.

¹⁰ Γερ. Λύχνος, (1974), *ό.π.*, σ. 42.

¹¹ Χρ. Πασαλάρης (1984), *ό.π.*, σσ. 28-30.

¹² Χρ. Πασαλάρης (1984), *ό.π.*, σ.157.

¹³ Γερ. Λύχνος,(1974), *ό.π.*, σ. 37,42.

¹⁴ Χρ. Πασαλάρης (1984), *ό.π.*, σ.25.

¹⁵ M.V. Charnley – B. Charnley, (1992), *Η τέχνη του ρεπορτάζ* (μετάφραση-σχολιασμός-προσαρμογή στην ελληνική πραγματικότητα: Ανδρέας Χριστοδουλίδης), εκδόσεις Γνώση, σ.38.

Τέλος, το ειδησεογραφικό κείμενο είτε σύντομο είναι είτε εκτενές διαρθρώνεται από τις απαντήσεις, που δίνονται στα έξι βασικά ερωτήματα τα οποία συνθέτουν την είδηση: **τι, πού, πότε, ποιος, γιατί, και πώς**. Παρουσιάζεται δηλαδή το γεγονός που αποτελεί την είδηση, περιέχοντας τις κύριες συνιστώσες του, τον τόπο, το χρόνο, τα πρόσωπα, τις αιτίες (σκοπό), τον τρόπο και τα αποτελέσματα.

Δομικά, το ειδησεογράφημα ακολουθεί τη διάρθρωση της ανεστραμμένης πυραμίδας, σύμφωνα με την οποία στην πρώτη βαθμίδα (τη γενική) συνοψίζεται το γεγονός σε μια περίοδο λόγου, στη δεύτερη (την ειδικότερη) παρουσιάζονται περιληπτικά τα κύρια στοιχεία της είδησης σε δύο συνήθως παραγράφους και στην τρίτη βαθμίδα (την αναλυτική) εκθέτει ο ειδησεογράφος αναλυτικά τις λεπτομέρειες¹⁷.

6.1.2 Το ρεπορτάζ

Το ρεπορτάζ έχει στενή συνάφεια με την είδηση, αποτελεί προέκτασή της και είναι εκτενέστερο απ' αυτή. *«Ορίζεται, όπως δηλώνει η ετυμολογία του όρου, ως έκθεση (< report < reportare) “επίκαιρων” γεγονότων από έναν αυτόπτη μάρτυρα, το δημοσιογράφο – ρεπόρτερ και δημοσιεύεται στον ημερήσιο, κατά κανόνα, τύπο “επώνυμο”»*¹⁸.

Το ρεπορτάζ *«διακρίνεται για την πραγματιστική του βάση, τη στήριξη του [δηλαδή] στα γεγονότα»*, την όσο γίνεται ευρύτερη έρευνα, την αξιολόγησή του και την απόδοση της αντικειμενικότητας από την οπτική γωνία του «συγγραφέα» του, ρεπόρτερ.

Η σημασία του καταδεικνύεται από την ευρεία ανάπτυξη των (υπο)ειδών του από εξειδικευμένους δημοσιογράφους – ρεπόρτερ¹⁹. Τέτοια υποείδη - τα οποία προκύπτουν από τις πηγές, από τις οποίες προέρχονται και κατ' ακολουθία χαρακτηρίζουν το είδος του περιεχομένου, με το οποίο ασχολούνται, σύμφωνα με την ισχύουσα ιεραρχική και μισθολογική πρακτική - είναι τα ακόλουθα: πολιτικό, οικονομικό, κοινοβουλευτικό, στρατιωτικό, ελεύθερο, φωτορεπορτάζ, αστυνομικό, δικαστικό, πολεμικό, αθλητικό, καλλιτεχνικό, πολιτιστικό, εκπαιδευτικό, δημοτικό, εσωτερικών, εργατικό, υγείας – πρόνοιας – ασφαλίσεων, δημόσια έργα – χωροταξία, συγκοινωνιακό – αυτοκίνητο, ναυτιλιακό, γεωργικό, κοσμικό, ρεπορτάζ μόδας και

¹⁶ M.V. Charnley – B. Charnley, (1992), ό. π., σ.37.

¹⁷ Χρ. Πασαλάρης, (1984), ό.π., σσ. 85-86 και Χρ. Τσολάκης, Κυρ. Αδαλόγλου κ.ά. (2007), *Έκφραση-Έκθεση*, β' τεύχος, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σσ. 33-34.

¹⁸ Γ. Βελουδής, (2002), ό.π., σσ. 205.

¹⁹ Γ. Βελουδής, (2002), ό.π., σσ. 205,206.

ρεπορτάζ αγοράς²⁰. Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι ότι, κατά τη δεκαετία του 1960 – 1970, το ρεπορτάζ απετέλεσε τη μήτρα για τη δημιουργία νέων λογοτεχνικών ειδών, όπως του επιστολικού και ημερολογιακού μυθιστορήματος, καθώς και του μυθιστορήματος – ρεπορτάζ. Η σημασία του, ακόμη, φαίνεται – παρότι είναι είδος εφήμερο – και από το γεγονός ότι πολλά επιτυχημένα ρεπορτάζ εκδόθηκαν σε βιβλίο από το Βασίλη Βασιλικό²¹.

6.1.3 Η καμπάνια / ανταπόκριση

Ο όρος «καμπάνια» προέρχεται από την ιταλική λέξη «campagna» ή από τη γαλλική «campagne», η οποία αντιστοιχεί στην ελληνική λέξη «εκστρατεία» και χρησιμοποιείται στη δημοσιογραφική γλώσσα, για να δηλώσει τη δημοσιογραφική έρευνα, η οποία ανακινεί, με ζωνρό και έντονο τρόπο, κάποιο σπουδαίο ζήτημα, θρησκευτικό, κοινωνικό, πολιτικό, εκπαιδευτικό, οικονομικό ή άλλο²², που ενδιαφέρει σημαντική μερίδα του λαού ή μια ειδική περιφέρεια της χώρας²³ και αποτελεί γενικότερα οργανωμένη προσπάθεια ενημέρωσής του²⁴.

Κύριος σκοπός της καμπάνιας είναι να προκαλέσει ζωνρές εντυπώσεις και να συγκινήσει την κοινή γνώμη, ώστε να γίνουν τα ανάλογα διαβήματα και οι απαιτούμενες ενέργειες²⁵, για να επιλυθεί το συγκεκριμένο πρόβλημα. Ένας δεύτερος σκοπός που λανθάνει, αλλά είναι εξίσου σημαντικός, είναι η αύξηση της κυκλοφορίας ή η υποστήριξη απόψεων, οι οποίες είναι σύμφωνες με τη γραμμή που ακολουθεί η εφημερίδα.

Επίσης, είδος καμπάνιας είναι και τα δημοσιογραφήματα που γράφονται από δημοσιογράφους, οι οποίοι αποστέλλονται στην επαρχία, για να μελετήσουν γενικά τη ζωή της και να προβάλουν θέματα τα οποία ζητούν επίλυση²⁶. Τα κείμενα αυτά είναι γνωστότερα με την ονομασία **ανταποκρίσεις**.

Αυτό, λοιπόν, που χαρακτηρίζει την καμπάνια και την ανταπόκριση είναι ότι και οι δύο αυτές κειμενικές μορφές ασχολούνται και ανακινούν, συνήθως, ζητήματα και προβλήματα που χρονίζουν ή και διαιωνίζονται και απαιτούν λύση. Διαφέρουν

²⁰ Χρ. Πασαλάρης (1984), ό.π., σσ. 56,57 – 67 και Γ. Βελουδής, (2002),ό.π., σ. 206.

²¹ Γ. Βελουδής, (2002), ό.π., σσ. 186,205,206,209.

²² Κ. Ιω. Παπανικολάου, (χ.χ.), *Νεοελληνική Καλολογία (Αισθητική του λόγου)*, έκδοση δεύτερη, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της “Εστίας” Ι.Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., σσ. 197 – 198 / Ν. Καχριμάνης κ.ά. (χ.χ.), ό.π., σελ 139 / Εμμ. Κριαράς,(1995), σ.651.

²³ Γερ. Λύχνος, (1974), ό.π., σ. 46.

²⁴ Γ. Μπαμπινιώτη, (2004), *Λεξικό για το σχολείο και το γραφείο*, Κέντρο Λεξικολογίας ,Ε.Π.Ε. ,Αθήνα 2004, λήμμα: καμπάνια, σ. 470.

²⁵ Κ. Ιω. Παπανικολάου, (χ.χ.), ό.π. σ. 198. / Ν. Καχριμάνης κ.ά., (χ.χ.), ,ό.π., σ.139.

²⁶ Ν. Καχριμάνης κ.ά. (χ.χ.),ό.π., σ.139.

από την *είδηση* και το *ρεπορτάζ*, τα οποία έχουν αντικείμενό τους τα επίκαιρα και σπουδαία γεγονότα.

Η *καμπάνια*, ως δημοσιογράφημα, διακρίνεται εξωτερικά από τους χτυπητούς και εντυπωσιακούς τίτλους, τις εικόνες, τις συνταρακτικές αποκαλύψεις και πληροφορίες²⁷. Ως εκτενές κείμενο τη χαρακτηρίζουν η ερευνητική μορφή, η ζωνρότητα και η διεξοδικότητα των περιγραφόμενων θεμάτων, η γλαφυρότητα και η λυρική διάθεση του γράφοντος, στοιχεία που επιδιώκουν να διατηρούν ζωνρό το ενδιαφέρον των αναγνωστών από την αρχή ως το τέλος. Συγχρόνως, με την έκθεση του ζητήματος ο δημοσιογράφος διαπλέκει τις δικές του σκέψεις, τα σχόλια του και τα συναισθήματά του, χαρακτηριστικά γνωρίσματα που εμφανίζουν το κείμενο να μην είναι καθαρά δημοσιογραφικό, αλλά να μετέχει σοβαρά και στη λογοτεχνία²⁸.

Επίσης, η *καμπάνια* και η *ανταπόκριση* δεν μπορούν να ενταχθούν απόλυτα ούτε στον ειδησεογραφικό ούτε στο σχολιογραφικό λόγο. Αποτελούν κράμα και των δύο μορφών του δημοσιογραφικού λόγου, γιατί συνυφαίνεται το αντικειμενικό στοιχείο (η *είδηση*) με το υποκειμενικό (τα σχόλια και την ερμηνεία του δημοσιογράφου).

6.2 Σχολιογραφικός λόγος

6.2.1 Το σχόλιο και τα παραπολιτικά σημειώματα

Σχόλιο είναι η διατύπωση σύντομης κρίσης ή άποψης για ένα γεγονός που αποτελεί *είδηση* και είναι στενά συνυφασμένο με αυτή, από την οποία απορρέει κι αυτή υπηρετεί. Αποτελεί την απλούστερη μορφή υποκειμενικής παρεμβολής μέσα στην *είδηση* και εντάσσεται στην *ερμηνευτική δημοσιογραφία*. Προορισμός του είναι είτε να διευκρινίσει είτε να κρίνει το γεγονός - *είδηση*, ώστε να πείσει τον αναγνώστη.

Υπάρχει, όμως, και η δεύτερη μορφή του, η οποία είναι αυτονομημένη και λειτουργεί ως αυθύπαρκτη κειμενική οντότητα. Έχει δηλαδή ως αφορμή την *είδηση* και εκτείνεται σε σύντομο αυτοτελές χρηστικό δημοσιογραφικό κείμενο, το οποίο επιδιώκει, σε ύφος συνήθως χιουμοριστικό ή δηκτικό, να σχολιάσει ή να επικρίνει ένα γεγονός ή μια συμπεριφορά.

Τέτοια κείμενα - σχόλια είναι τα λεγόμενα **παραπολιτικά σημειώματα**, τα οποία καθημερινά δημοσιεύονται στις εφημερίδες, στις ίδιες πάντοτε στήλες και με

²⁷ Κ. Ιω. Παπανικολάου, (χ.χ.), ό.π., σ. 198.

²⁸ Ν. Καρχιμάνης κ.ά. (χ.χ.), ό.π., σσ. 139-140.

μόνιμο επίτιτλο (ρουμπρίκα), όπως «Ο Μικρο-πολιτικός»²⁹, «Πολιτικά Παρασκήνια»³⁰, «Δηκτικά»³¹, «Κυριακή με την Πανδώρα»³², «Το επταήμερο του Διόδωρου» το οποίο υπογράφει ο ψευδωνυμογράφος *Διόδωρος Κυψελιώτης* και παλαιότερα στη θέση του υπήρχε «Το επταήμερο του Βοκκάκιου»³³, «ΒΗΜΑτοδότης»³⁴, «Ανεμοδείκτης»³⁵, «Πολιτική και ουσία»³⁶, καθώς και «Σημειώματα», «Κρίσεις και Σχόλια», «Καθημερινά», «Στο περιθώριο των γεγονότων», «Της ημέρας», κ.ά. Τα μικροκείμενα αυτά έχουν αναγνωσιμότητα και «έχουν αποχτήσει μεγάλη δημοσιότητα»³⁷. Τα σχόλια αυτά είναι συνήθως αιχμηρά και στέκονται περισσότερο στο γεγονός.

Το σχόλιο, όπως και το κύριο άρθρο, δείχνει την πολιτική γραμμή της εφημερίδας. Ειδικότερα, τα σχόλια - αρθρίδια σχολιάζουν και κρίνουν γεγονότα ή ενέργειες της κυβέρνησης, πολιτικών ανδρών ή άλλων προσωπικοτήτων της δημόσιας ζωής της χώρας. Συχνά, όμως, αναφέρονται και σε διεθνή γεγονότα ή σχολιάζουν ενέργειες της διπλωματικής δραστηριότητας. Τα κείμενα αυτά χαρακτηρίζει η συντομία, η πειστικότητα και φυσικά η επικαιρότητα. «Έχουν έντονα τα χαρακτηριστικά της προφορικότητας [...], περιέχουν λεξιλόγιο του καθημερινού λόγου [...], [είναι] κείμενα χωρίς σαφή δομή [και διακρίνονται] για το προσωπικό ύφος του συντάκτη»³⁸. Πολλές φορές είναι καυστικότητα και αποτελούν καλόπιστο ή κακόπιστο έλεγχο της κυβέρνησης, ανάλογα με την κομματική τοποθέτηση της εφημερίδας. Συντελούν στην επανόρθωση αδικιών, σφαλμάτων ή παραλείψεων και αποβαίνουν τρόπον τινά η φωνή της κοινής γνώμης³⁹.

Το σχόλιο - πέρα από τη λειτουργία, την οποία επιτελεί στο δημοσιογραφικό λόγο - επιτελεί ανάλογη λειτουργία και στα λογοτεχνικά κείμενα, των οποίων αποτελεί βασικό συστατικό, και χαρακτηρίζεται ως ένας από τους αφηγηματικούς τρόπους (έκθεση, διάλογος, περιγραφή, σχόλιο, ελεύθερο πλάγιο ύφος, εσωτερικός μονόλογος). Ο Γ. Βελουδής, στο παρακάτω παράθεμα, διατυπώνει τον ορισμό του και οριοθετεί τη λειτουργία του στο λογοτεχνικό λόγο:

²⁹ Βλ. εφημ. *Τα Νέα*.

³⁰ Βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία*.

³¹ Βλ. εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*.

³² Βλ. εφημ. *Το Βήμα*.

³³ Βλ. εφημ. *Το Βήμα*. Πρόκειται για στήλη με εκτενέστερα παραπολιτικά σχόλια.

³⁴ Βλ. εφημ. *Το Βήμα*.

³⁵ Βλ. εφημ. *Η Καθημερινή*.

³⁶ Βλ. εφημ. *Κόσμος του Επενδυτή*.

³⁷ Χρ. Πασαλάρης, (1984), ό.π., σ. 155.

³⁸ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ. 51.

³⁹ Ν. Καρχιμάνης κ.ά., (χ.χ), ό.π., σ. 136.

«Σχόλιο είναι η μετά από μια διακοπή της αφήγησης (έκθεσης, περιγραφής, διαλόγου) παρεμβολή σχολίων, σκέψεων, γνωμών ή ολόκληρων διατριβών του αφηγητή, που οδηγούν πέρα από τη συγκεκριμένη αφηγηματική πράξη στο χώρο της θεωρητικής γενίκευσης ή της φιλοσοφικής θεώρησης του αντικειμένου της. Και το σχόλιο [όπως και οι άλλοι αφηγηματικοί τρόποι] κείται έξω από τη χρονική ροή της αφήγησης και στοιχειοθετεί, όπως και η περιγραφή μίαν επιβράδυνσή της.

»Σε μερικές περιπτώσεις το “σχόλιο” του αφηγητή μπορεί να πάρει την έκταση και το ύφος μιας, αυτονομημένης από την κυρίως αφήγηση, μικρής θεωρητικής διατριβής, ενώ ο αναγνώστης σχηματίζει την εντύπωση ότι ο αφηγητής έχει παραχωρήσει τη θέση του στον ίδιο το συγγραφέα. Το αφηγηματικό αυτό φαινόμενο, που χαρακτηρίζεται ως **δοκιμιογραφισμός**, έχει επισημανθεί σε πολλούς Ευρωπαίους συγγραφείς και σ’ αυτούς θα μπορούσε να συγκαταριθμεί και ο Γ. Θεοτοκάς («Αργώ»,1933)»⁴⁰.

6.2.2 Το άρθρο

Άρθρο είναι κάθε δημοσιογραφικό κείμενο, σοβαρό ή εύθυμο, σύντομο ή εκτενές, πολιτικού, κοινωνικού, επιστημονικού ή πολιτιστικού περιεχομένου που δημοσιεύεται σε εφημερίδα ή περιοδικό. Αρθρώνεται με τα υπόλοιπα δημοσιεύματα του εντύπου αυτού, ως χρηστικό δημοσιογραφικό κείμενο, και εντάσσεται στην *ερμηνευτική δημοσιογραφία*.

Κατεξοχήν, όμως, σημαίνει το ανώνυμο *κύριο άρθρο* της εφημερίδας, όπως επικράτησε να λέγεται, αναφέρεται στο κυριότερο πολιτικό γεγονός της ημέρας, στο οποίο ασκεί κριτική για πράξεις ή παραλείψεις της εκάστοτε εξουσίας. Ειδικότερα, επισημαίνει ενδεχόμενες συνέπειες και προβλέπει αντιρρήσεις αναγνωστών⁴¹. Διατυπώνει θέσεις, εκφράζοντας τη γενικότερη πολιτική γραμμή⁴² που ακολουθεί η εφημερίδα και υποστηρίζει, με τολμηρό τρόπο, απόψεις, τις οποίες στηρίζει σε επιχειρήματα, εξετάζοντας συγχρόνως και την αντίθετη άποψη⁴³. Σκοπός, λοιπόν, του κύριου άρθρου είναι να ασκήσει έλεγχο στην εξουσία, να καλλιεργήσει την κρίση του αναγνώστη⁴⁴, να τον καθοδηγήσει⁴⁵, να διορθώσει τα κακώς κείμενα και γενικότερα να διαμορφώσει την πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου.

⁴⁰ Γ. Βελουδής, (2002), ό.π., σσ. 147- 150,148.

⁴¹ Γερ. Λύχνος, (1974), ό.π., σσ. 86, 87.

⁴² Χρ. Πασαλάρης (1984), ό.π., σ.157

⁴³ Γερ. Λύχνος, (1974), ό.π., σ. 88.

⁴⁴ Χρ. Πασαλάρης, (1984), ό.π., σσ. 157,158.

⁴⁵ Γ. Λύχνος, (1974), ό.π., σ. 88.

Τελευταία, «οι μεγάλες εφημερίδες αποφεύγουν τα κύρια άρθρα και προτιμούν τις επώνυμες στήλες και αναλύσεις, οι οποίες συνδυάζουν το πολιτικό σχόλιο με το καυστικό χιούμορ»⁴⁶.

6.2.3 Η ανάλυση

Η ανάλυση ορίζεται ως το δημοσιογραφικό χρηστικό εκείνο κείμενο που ανήκει στον κλάδο της ερμηνευτικής δημοσιογραφίας, πηγάζει από σημαντικά ειδησεογραφικά γεγονότα, «αναλύει τη σημασία τους στο φως γνωστών γεγονότων και στα αποτελέσματα παρόμοιων καταστάσεων», με όσο γίνεται μεγαλύτερη αντικειμενικότητα, «δίνοντας πληροφορίες και απόψεις πολλών ατόμων, ομάδων και πολιτικών κομμάτων»⁴⁷, ώστε οι αναγνώστες να διαφωτιστούν και να εξαγάγουν μόνοι τους τα συμπεράσματά τους.

Η ανάλυση προέκυψε από την ανάγκη να διευκρινιστούν, πολλές φορές, πληρέστερα τα γεγονότα ή οι ενέργειες που από μόνα τους είχαν περιορισμένο ή λαθεμένο νόημα για πολλούς αναγνώστες⁴⁸.

Η ανάλυση, όπως το άρθρο, το σχόλιο, το χρονογράφημα, η κριτική, το σκίτσο και ο τίτλος, είναι ένα από τα *θέλητρα*⁴⁹ του έντυπου δημοσιογραφικού λόγου, και έχει το μερίδιο της ευθύνης της στη θέση και τη γραμμή της εφημερίδας.

6.2.4 Το χρονογράφημα

Η διεξοδική παρουσίαση και ανάλυση των ιδιοτήτων του χρονογραφήματος γίνεται στην αμέσως επόμενη ενότητα, η οποία αποτελεί και τον κύριο κορμό της εργασίας αυτής.

6.2.5 Το ευθυμογράφημα

Ως ευθυμογράφημα, όπως δηλώνει και η ονομασία του, ορίζεται το κειμενικό εκείνο είδος του δημοσιογραφικού λόγου, το οποίο, κατά βάση, έχει ως υπόβαθρο του την εκκεντρικότητα και τις ιδιοτροπίες του ευθυμογράφου, ο οποίος επιζητεί κάθε τρόπο να εκπλήξει⁵⁰. Εμπνέεται από την επικαιρότητα και σχολιάζει, με εύθυμο και πρωτότυπο τρόπο, γεγονότα και ενέργειες κυρίως προσώπων, των οποίων περιπαίζει τα ελαττώματα.

⁴⁶ Χρ. Πασαλάρης, (1984), ό.π., σσ. 158. 155.

⁴⁷ M.V. Charnley – B. Charnley, (1992), *Η τέχνη του ρεπορτάζ* (μετάφραση-σχολιασμός-προσαρμογή στην ελληνική πραγματικότητα: Ανδρέας Χριστοδουλίδης), εκδόσεις Γνώση σσ. 173, 171.

⁴⁸ M.V. Charnley – B. Charnley, (1992), ό.π., σσ. 174-175.

⁴⁹ Χρ. Πασαλάρης (1984), ό.π., σ.160, 157.

⁵⁰ Χρ. Χαιρόπουλος, «Οι ιδιοτροπίες ευθυμογράφων», *Έθνος της Κυριακής*, 7-4-1985 και Θ. Βελιανίτης, Μ.Ε.Ε., τ. ΙΑ, **λήμμα**: ευθυμογραφία.

Στόχος λ.χ. του αγγλικού ευθυμογραφήματος - για να αναφερθούμε παρενθετικά και συμπληρωματικά - είναι όχι μόνο να παρουσιάσει τη γελοιότητα των ανθρώπινων πράξεων, αλλά και να προκαλέσει ταυτόχρονα «τον οίκτο και τη συμπάθεια υπέρ των αλγούντων και πενομένων»⁵¹.

Το ευθυμογραφικό κείμενο έχει ως επακόλουθο την πρόκληση ευθυμίας του αναγνώστη, η οποία συνήθως σπονδυλώνει απαρχής μέχρι τέλους το κείμενο. Γι' αυτό και οι επιθεωρησιογράφοι είναι συνήθως οι ευθυμογράφοι των εφημερίδων⁵².

Το ευθυμογράφημα, επομένως, δε σχολιάζει μόνο με σκωπτικό τρόπο εύθυμα θέματα, αλλά ασχολείται και με την εύθυμη πλευρά των σοβαρών ζητημάτων, την οποία εξογκώνει και συχνά γελοιοποιεί.

Συνεπώς, το ευθυμογράφημα είναι όχι μόνο συγγενικό είδος του χρονογραφήματος, αλλά μπορεί να θεωρηθεί δίδυμος αδελφός του, που δείχνει την εύθυμη πλευρά γεγονότων, καταστάσεων και προσώπων, ενώ το χρονογράφημα είναι η σοβαρή πτυχή των γεγονότων που παρουσιάζεται με ανάλαφρο τρόπο.

6.2.6 Στηλογράφημα ή αιχμογράφημα

Την τελευταία τριακονταετία περίπου εμφανίζεται ένα νέο δημοσιογραφικό είδος που ονομάζεται «στήλη» και οι συντάκτες του ονοματίζονται με τη δυσπρόφερτη αγγλική λέξη «κόλιουμιστ», η οποία ακούγεται περισσότερο στα δημοσιογραφικά γραφεία, χωρίς να έχει καθιερωθεί στο ευρύτερο κοινό. Στα ελληνικά θα μπορούσε να αποδοθεί το κείμενο αυτό «στηλογράφημα», ο συντάκτης του «στηλογράφος» και το αντίστοιχο ρήμα «στηλογραφώ». Όροι που παραπέμπουν συνειρμικά στο ομόηχο γραφικό όργανο «στυλό» και στην παλαιότερη λέξη στυλογράφος. Γι' αυτό θεωρούμε προτιμότερους τους νεολογισμούς «αιχμογράφημα, αιχμογράφος και αιχμογραφώ», που δηλώνουν αντίστοιχα το λόγο που διατυπώνει ή υπονοεί κατηγορία και επίθεση. Το νέο αυτό κειμενικό είδος χαρακτηρίζεται, σε πολλές εφημερίδες, «αιχμές».

Στηλογράφημα ή, όπως αναφέραμε, αιχμογράφημα, λοιπόν, στα ελληνικά ορίζεται το δημοσιογραφικό εκείνο είδος που γράφεται, συνήθως, σε μία στήλη με 250 έως 300 λέξεις και δίνει προτεραιότητα στις ιδέες και όχι στις εικόνες. Τα νοήματα ρέουν. Ο λόγος του είναι, κατά κανόνα, απέριτος και αιχμηρός που διατυπώνει ή υπονοεί κατηγορίες. Είναι «η γλώσσα που τσακίζει κόκκαλα»⁵³. Η

⁵¹ Θ. Βελλιανίτης, ό.π..

⁵² Χρ. Πασαλάρης (1984), ό.π., σ. 156.

⁵³ Δ. Ιατρόπουλος, (1991), ό.π., σ. 25.

στήλη, το αιχμογράφημα, όπως προτείνουμε, ασκεί πολιτική και κοινωνική κριτική. Λειτουργεί ανάμεσα στην είδηση και το σχόλιο, από τα οποία παίρνει τα πιο επίμαχα σημεία της καθημερινής επικαιρότητας και τα σχολιάζει με δριμύ και καυστικό τρόπο, ρίχνοντας το βάρος στα γεγονότα, χωρίς να οδηγείται στην ανάλυση, αφού άλλωστε ο χώρος είναι περιορισμένος.

Οι στήλες, τα αιχμογραφήματα δηλαδή, πλεονεκτούν έναντι των άλλων στηλών, γιατί είναι σύντομα κείμενα και εννοούν πολλά. Διαβάζονται εύκολα και «δίπλα στα γεγονότα». Η συντομία τους έχει ως αποτέλεσμα την αναγνωσιμότητα.

Ο αιχμογράφος διατηρεί το προσωπικό του ύφος με την προφορικότητα του λόγου του που εγγράφεται στη γραπτότητα του κειμένου και διαμορφώνει έτσι το «δικό» του κοινό».

Η δημοσιογραφική πρακτική θεωρεί ότι το αιχμογράφημα αποτελεί εξέλιξη του κλασικού χρονογραφήματος. Συγγενεύει μ' αυτό και γράφεται, πολλές φορές, από χρονογράφους.

Τέλος, το αιχμογράφημα, εξεταζόμενο από την πλευρά της συγγενείας του με το χρονογράφημα, παραπέμπει στην αρχική του μορφή, που είχε χαρακτήρα καυστικό και λοιδορούσε τις παρεκτροπές και τις ατασθαλίες της Μαρίας Αντουανέττας και της αυλής της.

6.2.7 Η επιφυλλίδα

Αρχικά, ως επιφυλλίδα οριζόταν ο χώρος στο κάτω μέρος, συνήθως, της πρώτης σελίδας της εφημερίδας - που χωριζόταν από την υπόλοιπη ύλη με οριζόντια γραμμή - στον οποίο δημοσιεύονταν αυτοτελώς ή σε συνέχειες λογοτεχνικά έργα (διηγήματα, μυθιστορήματα, ποιήματα) ή φιλολογικά κείμενα (κριτικές, πραγματείες, μελέτες).

Αυτό το νόημα έχει και η γαλλική λέξη *feuilleton*, η οποία αποδόθηκε με την αρχαία ελληνική λέξη «επιφυλλίς»⁵⁴, δηλαδή ανάγνωσμα σε συνέχειες, που είχε αναπτυχθεί στη Γαλλία τον 18^ο αιώνα κι αργότερα πήρε τη μορφή κριτικού, φιλολογικού και πολιτικού βήματος⁵⁵.

Άλλες φορές, το ένθετο αυτό φυλλάδιο ονομαζόταν, όπως σημειώσαμε, «Επιφυλλίς», στην οποία δημοσιεύονταν τα παραπάνω κειμενικά είδη⁵⁶ και

⁵⁴ «Φυλλαράκι,[φυλλάδιο] ένθετο στις εφημερίδες», το αποδίδει ο Φ. Ι. Κακρυδής, «Επιφυλλίδες και Στωμύλματα», εφημ. *Το Βήμα*, 20-10-1985.

⁵⁵ Πρβλ. Τάσου Γουδέλη, «Ο Ντοστογιέφσκι *Επιφυλλιδογράφος*», εφημ. *Ελευθεροτυπία* / Βιβλιοθήκη, τχ 416 / 11-8-2006, σσ. 8-9.

⁵⁶ Πρβλ. Χρ. Σολομωνίδης, (1959), *Η δημοσιογραφία στη Σύμωρη (1821-1922)*, Αθήνα.

αποτελούσε μέρος ή τμήμα της εφημερίδας. Με την πάροδο , όμως, του χρόνου ο χώρος αυτός εξελίχθηκε σε δημοσιογραφικό είδος «εγκυκλοπαιδικού, λογοτεχνικού ή φιλολογικού περιεχομένου»⁵⁷ και αποτελεί το «κατεξοχήν λογοτεχνικό μέρος της εφημερίδας»⁵⁸ που ασχολείται με πνευματικότερα θέματα⁵⁹.

Επιφυλλίδα, λοιπόν, σήμερα είναι το δημοσιογραφικό είδος, που αποτελεί το κατεξοχήν «θεωρητικό»⁶⁰ και συνάμα λογοτεχνικό μέρος της εφημερίδας και έχει πηγή έμπνευσης την επικαιρότητα, καλλιεργεί τις πνευματικές ανάγκες⁶¹ και σχολιάζει θετικά ή αρνητικά φαινόμενα του κοινωνικού, πνευματικού, ηθικού, πολιτιστικού ή, ακόμη, και του πολιτικού βίου⁶². Δε μένει, όμως, στο επικαιρικό στοιχείο, αλλά «προχωρεί σε παρατηρήσεις και σκέψεις διαχρονικού χαρακτήρα και γενικότερου ενδιαφέροντος»⁶³ και διατηρεί ως κύριο χαρακτηριστικό το προσωπικό στοιχείο, το οποίο τη διακρίνει από το «τυποποιημένο και απρόσωπο» ύφος των άλλων δημοσιογραφημάτων. Συγχρόνως, φροντίζει να εκλαϊκεύει το θέμα, ώστε να επιτυγχάνεται η ευρύτητα της διάδοσης⁶⁴.

«Ο κριτικός της λόγος απηχεί την κοινωνική απαίτηση ως κοινωνούσα εμπειρία και έχει την ελευθερία να είναι λόγος καταδεικτικός, με λογική συνέπεια, δηλαδή με αφαιρετική τεκμηρίωση»⁶⁵.

Τα όρια ανάμεσα στο άρθρο και την επιφυλλίδα είναι, πολλές φορές, δυσδιάκριτα, γι' αυτό, προς διευκόλυνση του αναγνώστη, πολλές εφημερίδες καταχωρίζουν τις επιφυλλίδες σε ειδικό χώρο με τον επίτιτλο (ρουμπρικά) *επιφυλλίδες*, χωριζόμενο με οριζόντια ή κάθετη ολοσέλιδη γραμμή⁶⁶.

Επίσης, κάποτε οι επιφυλλίδες συγχέονται με το χρονογράφημα το οποίο έχει στενότερη σχέση με την εφημερίδα, ενώ η επιφυλλίδα συνδέεται εξωτερικά και λιγότερο οργανικά με τη δημοσιογραφία⁶⁷.

⁵⁷ Εμμ.Κριαράς, (1995),ό.π., λήμμα: επιφυλλίδα.

⁵⁸ Ν. Καχριμάνης κ.ά. (χ.χ.),ό.π., σ.137

⁵⁹ Φ. Κακριδής, «Περί προτύπων και υποκρισίας», εφημ. *Το Βήμα* / Νέες Εποχές, 5-7-1992.

⁶⁰ Φ. Κακριδής, ό.π., εφημ. *Το Βήμα* / Νέες Εποχές, 5-7-1992.

⁶¹ Ν. Καχριμάνης κ.ά., (χ.χ.), ό.π., σ.138.

⁶² Κ. Γεωργουσόπουλος, «Οι μεταμοντέρνοι Ταλιμπάν»,*Τα Νέα* / Βιβλιοδρόμιο – Ιδέες, 19-20 Αυγ. 2006, σ.18/54.

⁶³ Χρ. Τσολάκης, Κ. Αδαλόγλου, Άβρα Αυδή, κ.ά.,(2007), *Έκφραση-Έκθεση, Γ' λυκείου*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σ. 201.

⁶⁴ Ν. Καχριμάνης, (χ.χ.), ό.π., σ. 138.

⁶⁵ Χρ. Γιανναράς, «Προϋπονομευμένος ανασχηματισμός», εφημ. *Η Καθημερινή*, 8-1-2006, σ.18.

⁶⁶ Χρ. Τσολάκης, Κ. Αδαλόγλου, Άβρα Αυδή, κ.ά.,(2007), *Έκφραση-Έκθεση, Γ' λυκείου*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σ. 201.

⁶⁷ Ν. Καχριμάνης, (χ.χ.), ό.π., σ. 138.

Οι επιφυλλιδογράφοι είναι συνήθως πανεπιστημιακοί καθηγητές, διανοούμενοι, συγγραφείς, λογοτέχνες, εκπαιδευτικοί, έμπειροι δημοσιογράφοι ή άλλοι ειδικοί, οι οποίοι αναπτύσσουν θέματα της ειδικότητάς τους με στοχαστική διάθεση.

Τα θέματα των παλαιότερων επιφυλλιδογράφων στρέφονταν περισσότερο προς την εσωτερικότητα του ανθρώπου και απέβλεπαν να τον προβληματίσουν και να τον οδηγήσουν σε γόνιμη αυτοσυνομιλία, ενώ τα θέματα, που πραγματεύονται οι σημερινοί επιφυλλιδογράφοι, χαρακτηρίζονται, στην πλειονότητά τους, από εξωστρέφεια.

Τη σημασία των επιφυλλίδων, ως κειμενικού δημοσιογραφικού είδους, είχαν επισημάνει οι εφημερίδες στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, γι' αυτό και συναγωνίζονταν μεταξύ τους ποια θα δημοσίευε τις καλύτερες. Η διαδικασία αυτή αποδόθηκε με τον όρο «επιφυλλιδοδορμία» (άμιλλα εφημερίδων δια επιφυλλιδογραφίας), τον οποίο αποθησαυρίζει ο Στέφανος Κουμανούδης στο έργο του *Συναγωγή Νέων Λέξεων*⁶⁸.

6.2.8 Το δοκίμιο

Το δοκίμιο έλκει την καταγωγή του στο Γάλλο φιλόσοφο και δοκιμογράφο Michel de Montaigne (1533-1592) με τα γνωστά «Essais» (1580), ο οποίος είχε ως πρότυπό του κυρίως τα «Ηθικά» του Πλουτάρχου και ιδιαίτερα τις Epistulae Morales του Σενέκα⁶⁹. «Παρά τους αρχαίους προγόνους του υπήρξε γνήσιο γέννημα της ανερχόμενης αστικής τάξης από την αναγέννηση και ύστερα [...]. Απευθύνεται εκπεφρασμένα ή υπονοούμενα σ' ένα “ε σ ύ”: στον αστό αναγνώστη του. Έτσι, εξηγείται γιατί το δοκίμιο γεννήθηκε και άκμασε πρώτα στη Γαλλία (Montaigne 1580) και στην Αγγλία (Bacon 1597) και με καθυστέρηση στη Γερμανία (18^{ος} αι.), χώρες στις οποίες ο συγγραφέας είχε στη διάθεσή του ένα καλλιεργημένο αστικό αναγνωστικό κοινό», σημειώνει ο Γ. Βελουδής. Και συνεχίζει: «Η διάδοση του δοκιμίου οφείλεται ιδιαίτερα στην Αγγλία και στη Γερμανία από το 18^ο αιώνα, στα λεγόμενα «ηθικά εβδομαδιαία περιοδικά», όπως το “Tatler” και το “Spectator”, τα οποία με το νέο γραπτό είδος, το δοκίμιο, διέδωσαν τα πολιτιστικά αιτήματα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στο μορφωμένο αναγνωστικό τους κοινό»⁷⁰. Έκτοτε, το δοκίμιο πήρε

⁶⁸ Στ. Κουμανούδης, (1998 ανατύπωση), *Συναγωγή Νέων Λέξεων (υπό των λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων)*, τύπος Π.Δ.Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1900, σ.404.

⁶⁹ Χρ.Τσολάκης-Α.Αυδή-Κ.Αδαλόγλου κ.ά. (1990), *Έκφραση-Έκθεση*, (Βιβλίο Καθηγητή), τεύχος γ', Ο.Ε.Δ., σ. 90 και Γ. Βελουδής,(2002), ό.π., σ. 202-203.

⁷⁰ Γ. Βελουδής, (2002), ό.π., σ. 203.

μεγάλη ανάπτυξη και συνέχισε να είναι αναπόσπαστο μέρος όχι μόνο των σοβαρών περιοδικών, αλλά εντάχθηκε και στα κειμενικά είδη των εφημερίδων.

Το «επικοινωνιακό εγώ» του δοκιμιογράφου (Anderegg)⁷¹, το οποίο απευθύνεται-όπως αναφέραμε-σ' ένα εννοούμενο "εσύ", αποτελεί τον ομφάλιο λώρο μεταξύ εφημερίδας και αναγνώστη, η οποία επιδιώκει να μεταδώσει επιστημονικές γνώσεις και προβληματισμούς, με εκλαϊκευμένο τρόπο, στο πλατύτερο αναγνωστικό κοινό, ώστε να δώσει μεγαλύτερη δημοσιότητα στις ιδέες του και τα πορίσματά του.

Το δοκίμιο, επομένως, ορίζεται ως το κειμενικό είδος του δημοσιογραφικού λόγου, το οποίο αφορμάται από ένα σύγχρονο γεγονός ή εσωτερικό «συμβάν» ή από κάποια σκέψη ή ιδέα βιβλίου⁷² και πραγματεύεται ελεύθερα ένα ζήτημα πνευματικού, πολιτιστικού, επιστημονικού, κοινωνικού, θρησκευτικού ή ακόμη και πολιτικού ενδιαφέροντος, με τρόπο περισσότερο συνειρμικό, διαισθητικό, εμπειρικό, παραστατικό «επιδεικτικό»⁷³, εξετάζοντάς το από ορισμένη σκοπιά. Χωρίς να στέκεται στο επίκαιρο στοιχείο, ανάγεται στο μόνιμο και στη γενική εποπτεία του θέματος απηχώντας προσωπικές απόψεις⁷⁴ του δοκιμιογράφου.

Δεν επιζητεί να προσφέρει οριστικές λύσεις⁷⁵, αλλά - με το συνομιλιακό του ύφος, και με την οικειότητα που δημιουργεί - απευθύνεται στον αναγνώστη, για να τον τροφοδοτήσει με ιδέες, να του γεννήσει ερωτήματα, να του θέσει ζητήματα, για να σκεφθεί πάνω στις θέσεις και τις στάσεις του δοκιμιογράφου που ενδεχομένως αργότερα μεταβληθούν και γενικότερα να τον κάνει να στοχαστεί σε διαιώνια θέματα που τον απασχολούν. Κι ακόμη αποσκοπεί να τον συγκινήσει και να τον τέρψει, απευθυνόμενος όχι μόνο στις γνώσεις αλλά στο συναίσθημα και στην καλαισθησία του.

Επίσης, το δοκίμιο διακρίνεται για τον «α-χρονικό» του χαρακτήρα. Πηγάζει δηλαδή από τη συγκεκριμένη πραγματικότητα και ο προβληματισμός του δοκιμιογράφου σχετίζεται «με τη εποχή και την κοινωνία στην οποία ζει», αλλά δε συνδέεται με ορισμένο χρόνο, διότι «ο χρόνος του ταυτίζεται με ένα διαρκές παρόν»⁷⁶, στοιχείο το οποίο του προσδίδει διαχρονική ισχύ.

⁷¹ Βλ. Γ. Βελουδής, (2002), ό.π., σ.203.

⁷² Χρ.Τσολάκης-Α.Αυδή-Κ.Αδαλόγλου κ.ά. (1990), *Έκφραση-Έκθεση*, (Βιβλίο Καθηγητή), τεύχος γ', Ο.Ε.Δ.Β., σσ. 88, 92-93.

⁷³ Γ. Βελουδής, (2002), ό.π., σσ. 203, 202.

⁷⁴ Εμμ. Κριαράς, (1995), ό.π., λήμμα: δοκίμιο.

⁷⁵ Γ. Βελουδής, (2002), ό.π., σ.202.

⁷⁶ Χρ.Τσολάκης-Α.Αυδή-Κ.Αδαλόγλου κ.ά. (1990), *Έκφραση-Έκθεση*, (Βιβλίο Καθηγητή), τεύχος γ', Ο.Ε.Δ.Β., σσ. 91, 90, 88, 91, 92

6.2.9 Η κριτική

Ο όρος «κριτική» έχει πολλές σημασίες. Στην προκείμενη περίπτωση μάς ενδιαφέρει η κριτική που ασκείται από ειδικούς συνεργάτες των εφημερίδων και περιοδικών, οι οποίοι παρουσιάζουν και κρίνουν λογοτεχνικά και επιστημονικά βιβλία⁷⁷ ή άλλου περιεχομένου βιβλία⁷⁸ και τα κείμενά τους δημοσιεύονται σε ειδικές στήλες.

Γενικά, η κριτική μπορεί να ταυτιστεί με κάθε απόπειρα να προσεγγιστεί η λογοτεχνία⁷⁹ και ειδικότερα λεξικογραφείται ως «η εμπειριστατωμένη μελέτη και αιτιολογημένη κρίσις διά την αξίαν μιας ανθρωπίνης δημιουργίας, θεωρίας ή πράξεως και ιδιαιτέρως των πνευματικών και καλλιτεχνικών έργων»⁸⁰ και εμφανίζεται με δύο μορφές, τη βιβλιοπαρουσίαση και τη βιβλιοκριτική / βιβλιοκρισία.

Η βιβλιοπαρουσίαση αποτελεί την απλούστερη μορφή κριτικής. Παρουσιάζει και «σχολιάζει ακροθιγώς» τα βασικά χαρακτηριστικά του βιβλίου: το είδος κειμένου / βιβλίου, το θέμα και το περιεχόμενο στα βασικά του σημεία ή, κατά κεφάλαιο, τη δομή του, ορισμένα ιδιαίτερα γνωρίσματα της εμφάνισης, της μορφής και του περιεχομένου, στοιχεία που σχετίζονται με το συγγραφέα και με τη σκοπιμότητα συγγραφής βιβλίου, καθώς και τις πρώτες εντυπώσεις του βιβλιοπαρουσιαστή και «αποβλέπει στην ενημέρωση των αναγνωστών και στην προβολή του βιβλίου»⁸¹. Γι' αυτό και το ύφος της βιβλιοπαρουσίασης είναι απλό και ανεπιτήδευτο.

Η βιβλιοκρισία ή βιβλιοκριτική είναι συνθετότερη μορφή κριτικής και δίνει «πληρέστερη εικόνα για ένα βιβλίο» από τη βιβλιοπαρουσίαση και «περισσότερα σχόλια επαρκώς τεκμηριωμένα». Προϋποθέτει μελέτη του βιβλίου και γενικότερα του αντικειμένου σε βάθος, ώστε να έχει τη δυνατότητα ο βιβλιοπαρουσιαστής να κρίνει με αμεροληψία και αντικειμενικότητα και να αξιολογήσει υπεύθυνα το έργο.

Η βιβλιοκριτική, εκτός από τα στοιχεία που θίγει η βιβλιοπαρουσίαση, εκφέρει αξιολογικές κρίσεις και επεκτείνεται στα ακόλουθα σημεία: στη σχέση του τίτλου με το έργο, την άντληση του θέματος, την «πρώτη ύλη», τον τόπο, το χρόνο, τα πρόσωπα, τη σχέση της αφήγησης με την πραγματικότητα, τη σύνθεση/πλοκή και τα μέσα (αφήγηση, περιγραφή, διάλογο, γλώσσα, ύφος) που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας.

⁷⁷ Κ. Παπανικολάου, (χ.χ.), ό.π., σ. 199

⁷⁸ Εμμ. Κριαράς, (1995), ό.π., σσ. 253-254.

⁷⁹ Ι. Παρίσης-Ν. Παρίσης, (2007), *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*, έκδοση η', Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σ.96.

⁸⁰ Πρωΐας, (1977 φωτοανατύπωση), *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Ορθογραφικών και Ερμηνευτικών*, (βραβείον Ακαδημίας), έκδοση γ' επαυξημένη, εκδοτικός οίκος Στ. Π. Δημητράκου, Αθήνα.

⁸¹ Χρ. Τσολάκης, Κ. Αδαλόγλου, Άβρα Αυδή, κ.ά., (2007), *Έκφραση-Έκθεση, β' τεύχος*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σ. 161.

Το ύφος της βιβλιοκριτικής είναι, μερικές φορές, αρκετά περίπλοκο και εξεζητημένο και το διακρίνει ο μακροπερίοδος λόγος, η διαδοχική υπόταξη, η χρήση ασυνήθιστων/σπάνιων λέξεων και κάποτε νεολογισμών, η απόκλιση από τη συνηθισμένη μορφή της σύνταξης κ.ά. Γεγονός που δείχνει ότι ο βιβλιοκριτικός, με το σύνθετο λόγο του, απευθύνεται στο προηγμένο επίπεδο του κοινού⁸².

Ακόμη, η κριτική μπορεί να έχει ως αντικείμενο ασχολίας της οποιαδήποτε άλλο κείμενο⁸³: διατριβή, μελέτη, άρθρο, δοκίμιο, επιφυλλίδα, χρονογράφημα, ευθυμογράφημα, λιβελογράφημα κ.ά., του οποίου παρουσιάζει, κρίνει και αξιολογεί το περιεχόμενο και τη μορφή. Η κριτική αυτή των κειμένων μπορεί να αποδοθεί με το νεολογισμό «κειμενοκριτική», που προτείνουμε.

Τέλος, οι κριτικοί των εφημερίδων ασχολούνται και με την κριτική θεατρικών και κινηματογραφικών έργων, μουσικών και καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, γιορτών, τελετών, αθλητικών αγώνων, καλλιτεχνικών εκθέσεων,⁸⁴ κ.λπ., είτε σε τακτικές στήλες είτε σε έκτατες.

6.2.10 Το Ταξιδιογράφημα

Οδοιπορικό – Ταξιδιωτικές εντυπώσεις – Τουριστικογράφημα

Η ταξιδιογραφία απετέλεσε, κατά τη δεκαετία του '60-70 για τους παλαιότερους λογοτέχνες και δημοσιογράφους, αγαπητό κειμενικό είδος. Οι πρώτοι συνέλεξαν τα ταξιδιωτικά τους κείμενα και τα εξέδιδαν σε βιβλία, για να πληροφορήσουν και συγχρόνως να τέρψουν τους αναγνώστες με τη λυρικότητα της γραφής τους. Οι δεύτεροι συνήθιζαν να δημοσιεύουν τα ταξιδιογραφήματα αυτά άλλοτε στη θέση της επιφυλλίδας (όπως ο Μενέλαος Παρλαμάς κ.ά.), άλλοτε με μορφή χρονογραφήματος (όπως ο Παύλος Παλαιολόγος κ.ά.) και άλλοτε, όταν ήταν εκτενέστερα, δημοσιεύονταν με τη μορφή καμπάνιας.

Οποιαδήποτε μορφή κι αν είχαν, ήταν κείμενα ανεξαρτητοποιημένα από την καθαρά ειδησεογραφική ύλη της εφημερίδας και επεδίωκαν, ελλείψει τηλεοπτικών σταθμών και κατ' ακολουθία αντίστοιχων εκπομπών, να ενημερώσουν το αναγνωστικό κοινό. Ωστόσο, εξωτερικά αποτελούσαν οργανικό μέρος των εφημερίδων.

Με το νεολογικό όρο «ταξιδιογράφημα», που προτείνουμε, σχετίζονται εννοιολογικά τρεις κειμενικές μορφές. Το οδοιπορικό, οι ταξιδιωτικές εντυπώσεις

⁸² Χρ. Τσολάκης, Κ. Αδαλόγλου, Άβρα Αυδή, κ.ά., (2007), ό.π., σσ. 163, 166-167, 172.

⁸³ Χρ. Τσολάκης, Κ. Αδαλόγλου, Άβρα Αυδή, κ.ά., (2007), ό.π., σ. 163, 170.

⁸⁴ Πρβλ. Κ. Παπανικολάου, (χ.χ.), ό.π., σ. 199.

(μονολεκτικά ταξιδιογράφημα) και ο, επίσης, νεολογισμός «*τουριστικογράφημα*»⁸⁵ (ή «*τουρισμογράφημα*»), για να δηλώσουν τις ιδιαιτερότητες του δημοσιεύματος, οι οποίες έχουν κοινή βάση τη λεπτομερή περιγραφή της οδοιπορίας, του ταξιδιού, των τοπίων, των κτιρίων, των ιστορικών τόπων, των αρχαιολογικών χώρων και γενικά των αξιοθέατων μιας περιοχής. Η περιγραφή αυτή συνοδεύεται από την παρεμβολή των εντυπώσεων του συντάκτη-συγγραφέα τους. Ωστόσο, είναι εμφανή τα χαρακτηριστικά του κάθε κειμένου και απεικονίζουν με σαφήνεια την ιδιομορφία του.

Ο όρος «οδοιπορικό» έχει προκύψει από παράλειψη του ουσιαστικού «βιβλίων», το οποίο σήμαινε στην αρχαιότητα, στη ρωμαϊκή εποχή και στο μεσαίωνα τον οδηγό του οδοιπόρου (Σουητώνιος), ο οποίος περιελάμβανε πίνακες, οδούς, αποστάσεις, σταθμούς, δρομολόγια, γραμμές πορείας, πόλεις, αξιοθέατα και άλλες πληροφορίες⁸⁶.

Σήμερα, ως *οδοιπορικό* μπορεί να οριστεί το δημοσίευμα σε εφημερίδα ή περιοδικό, το οποίο περιλαμβάνει τη λεπτομερή περιγραφή της οδοιπορίας, καθώς και τις εντυπώσεις του οδοιπορούντος συντάκτη απ' όσα είδε, άκουσε, παρατήρησε, σκέφτηκε και αισθάνθηκε κατά την οδοιπορία.

Παρεμφερής όρος σε χρήση, όπως προαναφέραμε, είναι οι *ταξιδιωτικές εντυπώσεις* (ταξιδιογράφημα), ο οποίος δηλώνει την περιγραφή τόπων και τοπίων με εντυπώσεις⁸⁷ και είναι όρος εναργέστερος από το οδοιπορικό. Παραπέμπει, όμως, περισσότερο στο ταξίδι, το οποίο πραγματοποιείται με κάποιο μεταφορικό μέσο, και λιγότερο στην πεζοπορία. Και οι δύο μορφές του κειμενικού αυτού είδους χαρακτηρίζονται κυρίως από το βιωματικό στοιχείο, το οποίο μεταφέρουν με μορφή εντυπώσεων των συντακτών τους στο αναγνωστικό κοινό.

Η διαφορά των δύο αυτών όρων είναι εξωτερική και εντοπίζεται στον τρόπο που μετακινείται ο συγγραφέας των οδοιπορικών-ταξιδιωτικών εντυπώσεων. Η οδοιπορία, βέβαια, είναι περισσότερο κοπιώδης και βασανιστική από τη μετακίνηση που πραγματοποιείται με μεταφορικό μέσο και περικλείει εντονότερα το βιωματικό στοιχείο, το οποίο, ενδεχομένως, αποτυπώνεται ζωηρότερα στο παραγόμενο οδοιπορικό κείμενο.

⁸⁵ Πλάθουμε τον όρο, καθώς και τη λ. *τουριστικογράφος* κατ' αναλογία προς τις λ. *εθνογράφος*, *αθλητικογράφος*, *θεατρικογράφος*, *κοσμικογράφος*, *κριτικογράφος*, *χρονικογράφος*, *τυπικογράφος*, *πρακτικογράφος* βλ. Πάπυρος, (2007), *Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας (Αρχαίας-Μεσαιωνικής-Νέας)*.

⁸⁶ Ν. Παπάς, «Οδοιπορικών», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, ιδρυτής-ιδιοκτήτης Παύλος Δρανδάκης, εκδοτικός οργανισμός Ο «Φοίνιξ», τ. ΙΗ'.

⁸⁷ Ν. Καρχιμάνης κ.ά., (χ.χ.), ό.π., σ. 349.

Οδοιπορικό, λοιπόν, και ταξιδιογράφημα, ως δημοσιογραφήματα, δεν έχουν ουσιαστικές κειμενικές διαφορές. Μάλλον πρόκειται για το ίδιο κειμενικό είδος, το οποίο διακρίνουν «η ζωντανή περιγραφή, η θαυμάσια αφηγηματικότητα, το γλαφυρό ύφος και η έντονη λυρική διάθεση»⁸⁸.

Αυτά αποτελούν στοιχεία δηλωτικά της λογοτεχνικότητας του κειμένου, το οποίο κατατάσσεται, όπως το δοκίμιο, η επιφυλλίδα, το χρονογράφημα και το ευθυμογράφημα, στο λογοτεχνικό μέρος των εφημερίδων ή διαφορετικά στη δημοσιογραφική λογοτεχνία⁸⁹.

Συναφής προς τους δύο παραπάνω όρους είναι και ο όρος «τουριστικά κείμενα» που δημοσιεύονται σε περιοδικά ή σε ένθετα φυλλάδια εφημερίδων, τα οποία έχουν στόχο να προβάλλουν τα αξιοθέατα μιας περιοχής, την ιστορία της, τις τοπικές ιδιομορφίες και τις συνήθειες των κατοίκων της, ώστε να πληροφορείται το κοινό και να προκαλείται τουριστική κίνηση. Έχουν δηλαδή καθαρά απώτερο διαφημιστικό και οικονομικό χαρακτήρα.

Το κείμενα αυτά γράφονται με βάση το υλικό που αντλείται από βιβλία και άλλα σχετικά έντυπα, τα οποία αναδεικνύουν την τουριστική πλευρά της τοπικής περιοχής, χωρίς πιθανόν να την έχουν επισκεφτεί οι συντάκτες τους. Είναι, λοιπόν, περισσότερο γεννήματα που γραφείου και τους λείπει, ενδεχομένως, το βιωματικό στοιχείο της οδοιπορίας ή του ταξιδιού. Τα *τουριστικά* αυτά κείμενα συγκρινόμενα με το *οδοιπορικό* και τις *ταξιδιωτικές εντυπώσεις*, τις περισσότερες φορές, δεν υστερούν σε τίποτε. Τα κείμενα αυτά δεν έχουν χαρακτηριστεί ως είδος λόγου και, επειδή αφορούν την τουριστική κίνηση, μπορεί να ονομαστούν «τουριστικογραφήματα» (ή «τουρισμογραφήματα»), όρος που τα διακρίνει από τα «ταξιδιογραφήματα» (οδοιπορικό, ταξιδιωτικές εντυπώσεις).

6.2. 11 Το σημείωμα

Ο όρος «σημείωμα», ως κειμενικό είδος του δημοσιογραφικού λόγου δεν έχει αποκτήσει ακόμη τα ιδιαίτερα κειμενικά χαρακτηριστικά του. Έχει, όμως, καταταγεί γραμματολογικά ως δημοσιογραφικό χρηστικό είδος⁹⁰, χωρίς να έχει οριοθετηθεί, ώστε να είναι δυνατή η διάκρισή του από τα άλλα ομογενή είδη.

⁸⁸ Ν. Καχριμάνης κ.ά. (χ.χ.), ό.π., σ. 349.

⁸⁹ Ε.Π. Μαϊστρέλλης, (2001), *Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα* (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή εγκεκριμένη από το Τμήμα Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων), Πειραιάς, σσ. 9-11.

⁹⁰ Γ. Βελουδής, (2002), ό.π., σ.188.

Συχνά, οι δοκιμιογράφοι, οι επιφυλλιδογράφοι, οι χρονογράφοι ακόμη και οι αρθρογράφοι αποφεύγουν – εντός των συμφραζομένων, για λόγους μετριοφροσύνης – να ονοματίσουν το κείμενό τους δοκίμιο ή επιφυλλίδα ή χρονογράφημα ή ακόμη και άρθρο και το χαρακτηρίζουν «σημείωμα», για να δηλωθεί η απλή γραφή του, χωρίς ιδιαίτερες υφολογικές, εκφραστικές ή δομικές αξιώσεις του συντάκτη.

Με βάση, λοιπόν, το σημασιόμενο του όρου αυτού στην καθημερινή ομιλία αλλά και στο γραπτό λόγο, καταγράφουμε κάποιες ιδιότητές του, χωρίς αξίωση οριστικής οριοθέτησής του.

Πρώτα-πρώτα το ρήμα «σημειώνω», από το οποίο παράγεται, σημαίνει: σημαδεύω, βάζω σημάδι, διακριτικό γνώρισμα για κάτι που μου φαίνεται ενδιαφέρον. Το δε «σημείωμα» λεξικογραφείται ως σύντομη γραπτή παροχή πληροφορίας, στη συνέχεια ως σύντομο πρόχειρο γράμμα και ως τελευταίο ερμηνεύμα είναι το μικρό δημοσίευμα σε εφημερίδες και περιοδικά⁹¹.

Ο ορισμός, όμως, αυτός είναι γενικός και ατελής, γιατί δεν προσδιορίζονται άλλα στοιχεία του ως κειμενικού είδους και προκαλούνται αναπάντητα ερωτήματα όπως: πόσο μικρό δημοσίευμα είναι και σε σχέση με ποιο άλλο του ίδιου γένους; Από πού εμπνέεται; Ποια η ειδοποιός διαφορά του; Ποια η θεματική του και σε τι αποσκοπεί; Διακρίνεται για την καλλιτέλειά του; Ανήκει στην κατηγορία της *ερμηνευτικής δημοσιογραφίας* ή εντάσσεται στον τομέα της δημοσιογραφικής λογοτεχνίας;

Επιχειρώντας να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα, ως *σημείωμα* θα ορίζαμε το κειμενικό είδος που ανήκει στην κατηγορία των δημοσιογραφικών χρηστικών κειμένων και αφορμάται από επίκαιρα γεγονότα της κοινωνικής και πνευματικής ζωής, τα οποία σχολιάζει, με τρόπο απλό και ύφος ανεπιτήδευτο. Διακρίνεται για τη σύντομη έκτασή του (ανάλογη περίπου του χρονογραφήματος) και επιδιώκει ο σημειωματογράφος να διατυπώσει τις απόψεις του και τους προβληματισμούς του στο συγκεκριμένο θέμα.

⁹¹ Εμμ. Κριαράς, (1994), *Νέο Ελληνικό Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*, Εκδοτική Αθηνών, σ. 1226.

6.3 Ο συνεντευξιαστικός λόγος⁹²

6.3.1 Η συνέντευξη

Η συνέντευξη αποτελεί κειμενικό είδος του δημοσιογραφικού λόγου, το οποίο αρθρώνεται από τρία μέρη: τον πρόλογο, το κύριο μέρος και τον επίλογο. Στον πρόλογο δίνεται η «εικόνα» και το περιβάλλον του συνεντευξιαζόμενου, βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία της προσωπικότητάς του, καθώς και οι λόγοι για τους οποίους παραχωρείται η συνέντευξη. Το κύριο μέρος συνιστά ουσιαστικά τη συνέντευξη και διαρθρώνεται από τις ερωτήσεις του συνεντευξιαστή – δημοσιογράφου και τις αυτούσιες απαντήσεις του συνεντευξιαζόμενου συνομιλητή. Στον επίλογο συνοψίζονται τα συμπεράσματα και συγκεντρώνονται οι γνώμες που έχει δώσει ο συνεντευξιαζόμενος⁹³.

Ο συνεντευξιαστικός λόγος χαρακτηρίζεται από ερωτηματικές εκφράσεις, προφορικότητα, συχνές επαναλήψεις, ελλείψεις και διευκρινίσεις⁹⁴.

Η συνέντευξη έχει στόχο, είτε να δώσει περισσότερες πληροφορίες που αφορούν την εξέλιξη ενός θέματος, το οποίο απέκτησε δημοσιότητα⁹⁵ και να το φωτίσει ευρύτερα (ειδησεογραφική συνέντευξη, συνέντευξη γνώμης, συνέντευξη τύπου και ομαδική συνέντευξη)⁹⁶, είτε να προβάλλει την προσωπικότητα⁹⁷ ενός εξέχοντος προσώπου της επιστημονικής, καλλιτεχνικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής.

Συναφής με το δεύτερο στόχο – που, βέβαια, δεν αφορά το κειμενικό είδος της συνέντευξης – είναι και η προφορική μορφή της, στην οποία υποβάλλεται ο υποψήφιος για εύρεση εργασίας ή για την κατάληψη μιας ανώτερης θέσης. Στόχος της πρώτης περίπτωσης είναι να διακριβώσουν οι υπεύθυνοι του συμβουλίου συνεντευξιαστές τα ουσιαστικά προσόντα, τις ικανότητες και τις δεξιότητες του υποψηφίου, τα οποία «είναι απολύτως απαραίτητα [...] για την προσφερόμενη [θέση] εργασίας» ή για διευθυντική θέση⁹⁸.

⁹² Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σσ. 49,52 χρησιμοποιεί τον όρο «Ο λόγος των συνεντεύξεων».

⁹³ Γερ. Λύχνος, (1974), ό.π., σ. 112.

⁹⁴ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ.52.

⁹⁵ M.V. Charnley – B. Charnley, (1992), ό.π., σ. 136.

⁹⁶ Χρ. Πασαλάρης, (1984), ό.π., σ.51.

⁹⁷ M.V. Charnley – B. Charnley, (1992), ό.π., σ.136.

⁹⁸ Για περισσότερα βλ. Ηλία Παπαγεωργίου, (2005), *Η τεχνική του βιογραφικού και η τέχνη της συνέντευξης*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, σ. 49 κ. εξ..

6.4. Ξένα δημοσιεύματα

6.4.1 Η αγγελία

Η αγγελία ή, όπως επικράτησε λανθασμένα να λέγεται, μικρή αγγελία, είναι πολύ σύντομο κείμενο πληροφοριακού καθαρά χαρακτήρα, περίπου δεκαπέντε έως εκατό, κατ' ανώτατο όριο, λέξεων, την οποία συντάσσει και αποστέλλει για δημοσίευση, με πληρωμή σε εφημερίδα, όποιος ενδιαφέρεται να γνωστοποιήσει, στο γνωστό του περιβάλλον ή στο ευρύτερο κοινό, προσωπικό του θέμα ή γεγονός ή επαγγελματική του δραστηριότητα ή υπηρεσία.

Πληρώνεται ανάλογα με το χώρο που καταλαμβάνει στην εφημερίδα και μετριέται «διά του στιχομέτρου»⁹⁹ ή με τον αριθμό των λέξεων ή εφάπαξ.

Η αγγελία χαρακτηρίζεται για τη συντομία, τη σαφήνεια και, σπανιότερα, για την εντυπωσιακή της έκφραση.

Κυριότερα είδη αγγελιών είναι οι ενοικιάσεις, πωλήσεις, ζητήσεις, συνοικέσια, αρραβώνες, γάμοι, θάνατοι, κηδείες, μνημόσυνα, γιορτές, αλλαγές διευθύνσεων, εκδρομές, ταξίδια, αστρολόγοι, συναλλαγές, ενεχυροδανειστήρια, παρακολουθήσεις ιδιωτικών υποθέσεων (ευπρεπέστερα, εμπιστευτικές έρευνες), υπηρεσίες (γιατροί, ιδιαίτερα μαθήματα, οίκοι ευγηρίας κ.τ.λ.) κ.ά.

6.4.2 Η διαφήμιση

Η διαφήμιση, όπως και η αγγελία, είναι σύντομο κείμενο εμπορικής φύσεως και πληροφοριακού χαρακτήρα, η οποία, πολλές φορές, για εποπτικούς λόγους, συνοδεύεται από εικόνες και επιδιώκει να γνωστοποιήσει εμπορεύσιμα είδη ή υπηρεσίες στο ευρύτερο κοινό, για να προσελκύσει την προσοχή και το ενδιαφέρον του, σε ορισμένα αντικείμενα, ώστε αυτό να εκδηλώσει την προτίμησή του και να τα αγοράσει¹⁰⁰. Οι διαφημίσεις σχεδιάζονται και ολοκληρώνονται στα διαφημιστικά γραφεία, στα οποία συνεργάζονται δημοσιογράφοι, οι οποίοι γράφουν τα διαφημιστικά κείμενα-μηνύματα, σχεδιαστές, καλλιτέχνες πάσης φύσεως, ζωγράφοι, ακόμη και μουσικοί, για να παραχθεί το διαφημιστικό αποτέλεσμα.

Το κείμενο διακρίνεται για τη συντομία και την εντυπωσιακότητα. Πολλοί δημοσιογράφοι ειδικεύονται στο περιεκτικό αυτό κειμενικό είδος γραφής, παρακολουθώντας και σπουδάζοντας τους διάφορους τύπους διαφήμισης, που δημοσιεύονται στον τύπο¹⁰¹. Τελευταία, , όμως, λόγω της τεχνολογικής ανάπτυξης, η

⁹⁹ Ν. Καχριμάνης κ.ά. (χ.χ.),ό.π., σ.141.

¹⁰⁰ Ν. Καχριμάνης κ.ά. (χ.χ.),ό.π., σ.141.

¹⁰¹ Γερ. Λύχνος, (1974), ό.π., σ. 149,150.

διαφήμιση εξελίχθηκε σε επιστήμη και σπουδάζεται στα τεχνολογικά εκπαιδευτικά ιδρύματα, από τα οποία αποφοιτούν οι λεγόμενοι διαφημιστές, οι οποίοι διαθέτουν τα ανάλογα προσόντα, για να συντάσσουν τα διαφημιστικά κείμενα και να ολοκληρώνεται η διαφήμιση ως μέσο γνωστοποίησης προϊόντων ή υπηρεσιών. «Είναι δεξιότητες της εντύπωσης και βαθείς γνώστες των μυστικών της ανθρώπινης φύσης, της αγοράς και των μέσων μαζικής ενημέρωσης». Πολλές φορές, «τα μέσα δημοσιότητας φτιάχνουν “μοντέλα ανθρώπων” και οι διαφημιστές βρίσκουν τα κατάλληλα μηνύματα, για να πείσουν τις “κόπιες” να ψωνίσουν»¹⁰². Επίσης, οι διαφημίσεις διακρίνονται σε γενικές και τοπικές. Η διαφήμιση λ.χ. ενός αυτοκινήτου από την εισαγόμενη εταιρεία είναι γενική, ενώ η διαφήμιση ενός εστιατορίου είναι τοπική. Οι πρώτες προτιμούν τις εφημερίδες του κέντρου που έχουν μεγάλη κυκλοφορία¹⁰³, ενώ οι δεύτερες τα τοπικά μέσα ενημέρωσης.

Η τιμή των γραπτών διαφημίσεων εξαρτάται από το χώρο και τη θέση που καταλαμβάνουν στο έντυπο, «από την κυκλοφορία του φύλλου, από το κοινό στο οποίο απευθύνεται και από την αγοραστική δύναμη αυτού του κοινού»¹⁰⁴.

Όμως, «η δημοσιογραφική δεοντολογία απαγορεύει στο δημοσιογράφο να γράφει ειδήσεις που εννοούν εμπορικά ή επιχειρηματικά συμφέροντα ή που αποτελούν διαφήμιση προσώπων ή ειδών, με οικονομικές συνέπειες. Πολύ περισσότερο απαγορεύει να παίρνει δώρα ή αμοιβές ή έμμεσα ανταλλάγματα για ευνοϊκές δημοσιεύσεις [...]. Βέβαια, οι μεγαλύτεροι παραβάτες των άγραφων νόμων της δημοσιογραφικής δεοντολογίας - ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη διαφήμιση – είναι οι ίδιοι οι εκδότες, που [...] “μαγειρεύουν” διαφημιστικά ρεπορτάζ και συχνά εξαναγκάζουν συντάκτες τους να τα γράφουν και μάλιστα ενυπόγραφα»¹⁰⁵, τα οποία στη συνέχεια δημοσιεύουν.

6.4.3 Αγγελία – διαφήμιση- είδηση

Ομοιότητες και διαφορές

Εάν συσχετίσουμε τις παραπάνω αναφερόμενες ιδιότητες των τριών ειδών του δημοσιογραφικού λόγου, δηλαδή της αγγελίας, της διαφήμισης και της είδησης, προκύπτουν οι ακόλουθες ιδιότητες και διαφορές, εσωτερικές και εξωτερικές.

¹⁰² Χρ. Πασαλάρης (1984), ό.π., σ. 244.

¹⁰³ Γερ. Λύχνος, (1974), ό.π., σ. 151.

¹⁰⁴ Γερ. Λύχνος, (1974), ό.π., σ., 150.

¹⁰⁵ Χρ. Πασαλάρης (1984), ό.π., σ. 244.

Ομοιότητες: α. Σε πρώτο επίπεδο και τα τρία αυτά είδη του δημοσιογραφικού λόγου παρέχουν πληροφορίες στο κοινό και το ενημερώνουν.

β. Οι πληροφορίες αυτές ενδιαφέρουν ένα σημαντικό αριθμό ανθρώπων και

γ. Πιθανότατα επηρεάζουν τη ζωή του, μακροπρόθεσμα ή βραχυπρόθεσμα.

Διαφορές : α. Η *είδηση* διαδίδει ευρέως γεγονότα, η *αγγελία* κάνει γνωστά προσωπικά γεγονότα, προϊόντα και επαγγελματικές δραστηριότητες, ενώ η *διαφήμιση* γνωστοποιεί προϊόντα ή υπηρεσίες.

β. Η *είδηση* έχει άμεσο στόχο την ενημέρωση και έμμεσο τον επηρεασμό της κοινής γνώμης με την παρεμβολή σχολίων. Αντίθετα, η *αγγελία* και η *διαφήμιση* χρησιμοποιούν ως μέσο την πληροφόρηση του κοινού, με τελικό σκοπό, η πρώτη να ικανοποιήσει αιτήματα του ενδιαφερομένου προσώπου ή της επιχείρησης που αναγγέλλει και, η δεύτερη με τελική επιδίωξη, να πωλήσει το γνωστοποιημένο προϊόν ή να ανταποκριθεί το κοινό στις διαφημιζόμενες υπηρεσίες.

γ. Οι *ειδήσεις* διαβάζονται από πολλούς, γιατί ικανοποιούν τη φιλοπερίεργη φύση του ανθρώπου, απεναντίας οι *αγγελίες* διαβάζονται από ορισμένους, διότι ικανοποιούν κοινωνικές τους ανάγκες και δίνονται λύσεις σε επαγγελματικά τους ζητήματα. Αντίθετα, οι *διαφημίσεις* διαβάζονται από περισσότερους αναγνώστες, γιατί συνήθως είναι εντυπωσιακές και έλκουν την προσοχή των αναγνωστών που επιθυμούν να αγοράσουν κάποιο προϊόν ή να τους παρασχεθούν υπηρεσίες.

δ. Το γεγονός, που θα μετατραπεί σε *είδηση* και θα δημοσιευθεί, το κρίνει το επιτελείο της εφημερίδας, ενώ η *αγγελία* στέλνεται από τον ενδιαφερόμενο και η *διαφήμιση* από το διαφημιστικό γραφείο για δημοσίευση με πληρωμή στην εφημερίδα.

ε. Η *είδηση*, κατά κανόνα, είναι πολύ εκτενέστερη από την *αγγελία* και τη *διαφήμιση* και περιέχει απαντήσεις στα έξι βασικά ερωτήματα, όπως αναφέραμε, που τη διαρθρώνουν : τι, πού, πότε, ποιος, γιατί και πώς. Αντίθετα, *αγγελία* και *διαφήμιση* αποτελούν χρηστικά μικροκείμενα που γνωστοποιούν προσωπικά γεγονότα, επαγγελματικές ανάγκες, προϊόντα και υπηρεσίες και απαντούν στα ερωτήματα: τι, ποιος, πού.

στ. Η *είδηση* γράφεται από δημοσιογράφο, ενώ η *αγγελία* συντάσσεται από τον ενδιαφερόμενο ιδιώτη και η *διαφήμιση* από το διαφημιστικό γραφείο.

ζ. Η *είδηση* αποτελεί τη μήτρα της δημοσιογραφικής ύλης, από την οποία παράγονται τα ερμηνευτικά δημοσιογραφήματα (άρθρα, αναλύσεις, σχόλια, χρονογραφήματα, ευθυμογραφήματα, γελοιογραφίες, επιφυλλίδες και δοκίμια).

Απεναντίας, η *αγγελία* και η *διαφήμιση* παραμένουν «ανάδελφα» κειμενικά είδη, που λειτουργούν – αρμονικά βέβαια – αλλά ως ξένα σώματα στον κορμό της εφημερίδας.

η. *Αγγελία* και *διαφήμιση*, ως ξένες δημοσιεύσεις, δημοσιεύονται με πληρωμή στην εφημερίδα. Αυτονόητο είναι ότι αυτό δεν ισχύει για την *είδηση*, παρά σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όταν γίνεται παράβαση της δημοσιογραφικής δεοντολογίας.

7. ΤΟ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑ

Ύστερα από την κειμενική μας αναφορά στο «Χρονογράφημα ως γέφυρα επικοινωνίας με του αναγνώστες» στην ενότητα «Εισαγωγή», καθώς και στη σκιαγράφιση της ιστορικής του πορείας στην ενότητα «Προβληματική του θέματος», παρουσιάζουμε σε αυτό το κεφάλαιο τα ευρήματα τα αρχειακής έρευνας, καθώς και εκτιμήσεις και διαπιστώσεις μας, που προέκυψαν, ώστε να ερευνηθεί σφαιρικότερα το δημοσιογράφημα αυτό.

Το κειμενικό, λοιπόν, είδος του χρονογραφήματος, δημοσιογραφικό ως προς την αφορμή και λογοτεχνικό ως προς την υφή του, παρουσίασε μεγάλη άνθηση στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.¹⁰⁶ Εξακολουθεί και σήμερα να αποτελεί μέρος του ημερήσιου και περιοδικού τύπου, άλλοτε διατηρώντας τα ευδιάκριτα λογοτεχνικά στοιχεία της εύχυμης πορείας του και άλλοτε αποτυπώνοντας τα πεζολογικά στοιχεία της δημοσιογραφικής γραφής.

Αντιπροσωπευτικά δείγματα του κειμενικού αυτού είδους περιέχονται στα παλαιά “Αναγνωστικά” του δημοτικού σχολείου, στα “Νεοελληνικά Αναγνώσματα” γυμνασίου και λυκείου, καθώς και στις νεότερες αντίστοιχες σειρές “Η γλώσσα μου” της πρωτοβάθμιας και στα “Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας” της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Επίσης, στην τελευταία επανέκδοση της σειράς “Έκφραση – Έκθεση” της α’ τάξης λυκείου, όπως αναφέραμε στην «Εισαγωγή», περιλαμβάνεται η επιγραφόμενη ενότητα “Χρονογράφημα” με κατατοπιστική και περιεκτική εισαγωγή συνοδευόμενη από επτά αντιπροσωπευτικά χρονογραφήματα, για να φανεί η υφολογική του ποικιλία.

7.1. Το υφολογικό του εύρος

Εξαρχής, βέβαια, πρέπει να τονιστεί ότι το χρονογράφημα παρουσιάζει μεγάλο υφολογικό εύρος, γιατί ο κάθε καλλιεργητής του τού δίνει διαφορετική οπτική γωνία, διαφορετική θεματική και διαφορετική εκφραστική επένδυση. Είναι το κειμενικό είδος ανάμεσα στην ειδησεογραφική ύλη, τη σχολιογραφία και την αρθρογραφία που διαθέτει τη μεγαλύτερη ελευθερία κίνησης και γραφής. *«Αν ο αρθρογράφος γίνεται ο φορέας της κοινής γνώμης, επάνω στα πολιτικά ή άλλα θέματα*

¹⁰⁶ Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, (1936), ό.π., σ.134.

της ημέρας, ο χρονογράφος απηχεί τους διαλογισμούς της ίδιας της κοινής γνώμης» σε πλήθος σημαντικών θεμάτων αλλά και μικρών και ασήμαντων, τα οποία, όμως, «συνθέτουν την ανθρώπινη ζωή»¹⁰⁷. Γι' αυτό και είναι δύσκολο να καταταγεί ειδολογικά.

7.2. Οι χαρακτηρισμοί: δημοσιογραφικό, λογοτεχνικό, παραλογοτεχνικό

Κατά καιρούς, άλλοι το χαρακτήρισαν «δημοσιογραφικό»¹⁰⁸ είδος, άλλοι «λογοτεχνικό»¹⁰⁹ και άλλοι «παραλογοτεχνικό».¹¹⁰ Χαρακτηρισμοί που εκ πρώτης όψεως φαίνονται ότι αντιφάσκουν. Βαθύτερα, όμως, ερευνώμενοι, προκύπτει ότι ο ένας προσεγγίζει τον άλλο και τον συμπληρώνει. Αναμφισβήτητα, ο χαρακτηρισμός «δημοσιογραφικό» είδος δίνει το στίγμα ότι το χρονογράφημα αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της εφημεριδογραφίας και των περιοδικών. Γεννιέται μέσα στα δημοσιογραφικά γραφεία¹¹¹, πηγάζει από την επικαιρότητα των γεγονότων, αυτή σχολιάζει και αυτή υπηρετεί. Δεν μπορεί να νοηθεί χρονογράφημα και χρονογράφος μακράν και ερήμην της δημοσιογραφίας. Ο χρονογράφος δε γράφει χρονογραφήματα με σκοπό, σε κάποια μέλλουσα χρονική στιγμή, να τα εκδώσει σε συλλογή, γιατί, τότε, χάνεται η απεικόνιση της ζέουσας επικαιρότητας και δεν προκαλείται το ενδιαφέρον των αναγνωστών. Συχνά-πυκνά, βέβαια, εκδίδουν οι χρονογράφοι επιλεγμένα χρονογραφήματά τους σε συλλογές, αλλά πρώτα αυτά έχουν υπηρετήσει τη συγκεκριμένη επίκαιρη χρονική στιγμή ως μέρος της εφημεριδογραφίας ή, περισσότερο φιλόδοξα, ως απάνθισμα της επικαιρογραφίας.

Τότε, όμως, η συλλογή αναγκαστικά αναφέρεται στο παρελθόν-μετατρέπεται δηλαδή σε παρελθοντολογία, με την ετυμολογική διαφάνεια του όρου και χωρίς μειωτικό υπαινιγμό - και απεικονίζει την παρελθούσα ζωή, όχι την επίκαιρη καθημερινότητα που αποτελεί την κύρια αποστολή του. Έτσι, αφίσταται από τον κύριο στόχο του που είναι η «παροντογραφία» και «παροντολογία».

Ο δεύτερος χαρακτηρισμός «παραλογοτεχνικό» είδος, αποδίδει το ύφος ορισμένων χρονογράφων, οι οποίοι εκκινούν θεματικά από την επικαιρότητα, αλλά δεν κατορθώνουν να απομακρύνουν από το σώμα του χρονογραφήματος τα

¹⁰⁷ Στ. Σκοπετέας, (1959), σσ. ιστ' - ιζ'.

¹⁰⁸ Λεξικό Πρωίας / Ηρ. Ν. Αποστολίδης (1933), σ. 386 / Θ. Βελιανίτης χ.χ / Π. Παλαιολόγος, (1939), σ.7.

¹⁰⁹ Δ. Δημητράκος, (1954) / Γ. Σερούιος στο Εγκ. Λεξ. Ελευθερουδάκη και στο Στ. Σκοπετέας, (1959) σ. η' / Γ.Μ. Παναγιωτόπουλος, (1936), ό.π., σ.134.

¹¹⁰ Π. Νιρβάνας, (1928), και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. η'.

¹¹¹ Π. Παλαιολόγος, (1939), σ.7 / Ν. Κοκκινάκη (1992), «Το χρονογράφημα και η ιστορία του», περιοδ. Διαβάζω, τχ. 293 / 2-9-1992, σ. 25.

επικαιρικά σήματα ούτε να το επενδύσουν απόλυτα με λογοτεχνική έκφραση. Το χαρακτηρισμό αυτό προσυπέγραψαν, παραστατικότητα, οι χρονογράφοι Παύλος Νιρβάνας, ο οποίος επισημαίνει ότι το χρονογράφημα «έχει το δικαίωμα να παρίσταται στο νάρθηκα, τουλάχιστο, του ναού της τέχνης»¹¹² και ο Σπύρος Μελάς που τονίζει ότι είναι «το είδος που κάνει τον πρεσβευτή της λογοτεχνίας στη δημοσιογραφία»¹¹³. Επίσης, κάπως αντίστροφα και παραπλήσια, ο Γιώργος Σκαμπαρδώνης αναφέρει ότι «το χρονογράφημα είναι το μόνο δημοσιογραφικό είδος που [...] δρα ως παράκτιος αλιεύς της λογοτεχνίας»¹¹⁴, όπως σημειώσαμε.

Ο τρίτος χαρακτηρισμός «λογοτεχνικό» είδος σχετίζεται περισσότερο με την περίοδο της ακμής του, δηλαδή τα τέλη του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, τότε που «ανήχθη ενίοτε εις έξοχον περιωπήν και απετέλεσε, αναμφισβητήτως, εξάαιρετον λογοτεχνικόν είδος».¹¹⁵ Χαρακτηρισμός στον οποίο μπορούν να συμπεριληφθούν και τα χρονογραφήματα μεταγενέστερων χρονογράφων, όπως του Σπύρου Μελά, του Παύλου Παλαιολόγου,¹¹⁶ του Δημήτρη Ψαθά, του Φρέντυ Γερμανού κ.ά.

Επομένως, ο παραπάνω σχολιασμός μας επιτρέπει με ασφάλεια να δεχθούμε ότι το χρονογράφημα είναι δημοσιογραφικό είδος ως προς την επίκαιρη αφόρμηση, το χώρο δημιουργίας και το έντυπο δημοσίευσης. Συνάμα είναι λογοτεχνικό είδος, όταν διακρίνεται για την καλλιτέπεια και κατορθώνει να υπερβεί τα ιδιότυπα επικαιρικά σήματα (γεγονός, πρόσωπο, τόπος, χρόνος, αφορμή, κατάσταση, θέμα), όπως αποτυπώνονται παρακάτω. Στις κατώτερες, όμως, στιγμές του είναι παραλογοτεχνικό. Τρεις, λοιπόν, είναι οι χαρακτηρισμοί που αλληλοσυμπληρώνονται και αποδίδουν πιστά τη φύση αυτού του κειμενικού είδους.

Εντούτοις, από φιλολογικής πλευράς – ανεξάρτητα από τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο στον οποίο δημοσιεύεται – έχει καταταγεί γραμματολογικά ως λογοτεχνικό κείμενο. Ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, όπως προαναφέραμε, το θεωρεί, στην περίοδο της ακμής του, «εξάαιρετον λογοτεχνικόν είδος». Ο Αλ. Καθάρειος, επίσης, το κατατάσσει στα λογοτεχνικά είδη¹¹⁷, καθώς και ο Π.Ν. Μαστροδημήτρης

¹¹² Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, τ. Γ, (1928), σ.171 κ.ε. / Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. ια'.

¹¹³ Σπ. Μελάς στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. ια'.

¹¹⁴ Γ. Σκαμπαρδώνης, (1991), ό.π., σ. 567.

¹¹⁵ Ι.Μ.Παναγιωτόπουλος, (1936), ό.π., σ. 134 και στο Στ. Σκοπετέας, (1953), ό.π., σ. ι'.

¹¹⁶ Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σσ. ζ'-ια'.

¹¹⁷ Αλ. Καθάρειος, (1948), *Η ελληνική λογοτεχνία, καλλιτεχνία και επιστήμη διά μέσου των αιώνων*, έκδοσις πρώτη, εν Αθήναις, σσ. 383-384. Ο Αλ. Καθάρειος, όπως σημειώνεται, στο εξώφυλλο, υπήρξε καθηγητής των ελληνικών γραμμάτων στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

αναφέρει: «στο λογοτεχνικό είδος της πεζογραφίας ανήκουν κυρίως: το διήγημα, το μυθιστόρημα, το χρονογράφημα και το δοκίμιο»¹¹⁸.

7.3. Ορισμός χρονογραφήματος

Κατά καιρούς διατυπώθηκαν διάφοροι ορισμοί (Ιούλιος Λεμαίτρ, Πλ. Ροδοκανάκης, Ιω. Κονδυλάκης, Γ. Σερούις, Π. Νιρβάνας, Φ. Πολίτης, Ηρ. Ν. Αποστολίδης, Νικ. Επισκοπόπουλος, Θ. Βελιανίτης, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Φ. Γιοφύλλης, Σπ. Μελάς, Π. Παλαιολόγος κ.ά.¹¹⁹) για το κειμενικό αυτό είδος, άλλοι ευρύτεροι και άλλοι στενότεροι, οι οποίοι, όμως, συγκλίνουν στα βασικά του χαρακτηριστικά.

Το χρονογράφημα, λοιπόν, ως κειμενικό είδος, διαδρομώντας πορεία 158 χρόνων,¹²⁰ μπορεί να οριοθετηθεί με την ακόλουθη μορφή και να εκφραστεί με λογοτεχνική διατύπωση, η οποία μπορεί να συμπεριλάβει την ποικιλία των υφολογικών διακυμάνσεων των χρονογράφων.

«Σκόρπιες καταγραφές της ζωής, σε ώρες ψυχικής ευφορίας. Συγκινήσεις και ευαισθησίες σε σημαντικά και ασήμαντα στην αέναη μεταβολή της ζωής. Παρατηρήσεις, επισημάνσεις, προειδοποιήσεις, σκέψεις, συναισθήματα και εντυπώσεις από το πέταγμα της μύγας ως το κέντρο της πολιτικής. Άλλοτε ως σχόλιο εύθυμο ή σοβαρό, άλλοτε ως περιπαικτική διάθεση, άλλοτε ως κριτική με αντικειμενική προαίρεση, άλλοτε ως ευθεία επίθεση – ξέσπασμα οργής – για τα κακώς κείμενα. Αυτό είναι, άλλωστε το χρονογράφημα»¹²¹.

Ή, όπως με παρόμοιο τρόπο οριοθετεί τις παραμέτρους του ο Αντρέας Καραντώνης, «είναι το χαριτωμένο κορφολόγημα εντυπώσεων της στιγμής [...] την ώρα που το πνεύμα του χρονογράφου βρίσκεται σε κατάσταση “αφρού σαμπάνιας” [...]. Το πέταγμα της πεταλούδας πάνω από τα ρόδια και τ' αγκάθια [...]. Το αδέσμευτο και πεταχτό που ιριδίζει και γοητεύει, χωρίς να κουράζει [...]. Μια λουκιανική ανατομία του καθημερινού, δημόσιου και κοινωνικού, βίου»¹²².

¹¹⁸ Π.Ν. Μαστροδημήτρης, (1990), *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, έκδοση πέμπτη, έκδοση Δόμος, Αθήνα, σ. 33.

¹¹⁹ Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σσ. ζ'-ι'.

¹²⁰ Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. κ' «[...] στον ιστορικό περίπατο του Κωνσταντίνου Ποπ, το δειλινό της 20 Αυγούστου 1948, από τον οποίο εγεννήθη [...] η πρώτη μορφή του ελληνικού χρονογραφήματος [...]».

¹²¹ Π. Ν. Ξηντάρας, (1992), *Καλειδοσκόπιο*, εκδόσεις Βιβλιογονία, Αθήνα, σσ. 13-16.

¹²² Αντρ. Καραντώνης, (1970), *Από το Σολωμό στον Μυριβήλη*, βιβλιοπωλείο της “Εστίας” Ι.Δ. Κολλάρου, Αθήνα, σσ. 213, 214.

Ως μικτό, λοιπόν, κειμενικό είδος το χρονογράφημα, δημοσιογραφικό και λογοτεχνικό, εκκινεί από την επικαιρότητα και ίσταται μεταξύ δημοσιογραφίας και λογοτεχνίας¹²³, άλλοτε προσεγγίζοντας περισσότερο την πρώτη και άλλοτε τη δεύτερη.

Εμπνέεται από επίκαιρα περιστατικά και γεγονότα, σημαντικά ή ασήμαντα, ευχάριστα ή δυσάρεστα, πνευματικά ή υλικά, συντηρητικά ή προοδευτικά, παλαιά ή νέα, ατομικά ή κοινωνικά, ευτυχή ή ατυχή¹²⁴, σοβαρά ή αστεία, τα οποία σχολιάζει σε ύφος ελαφρό, ευτράπελο ή παραδοξολογικό και συχνά παιγνιώδες¹²⁵, από το οποίο δε λείπει η χάρη και η λεπτότητα ούτε αποκλείεται η ελαφρά φιλοσοφηση¹²⁶, επιδιώκοντας να τέρψει και να διαπαιδαγωγήσει¹²⁷.

Συνήθως, ο καλός χρονογράφος δεν επιλέγει το θέμα του μεταξύ πολλών επίκαιρων, αλλά το εφευρίσκει.¹²⁸ Επινοεί, δηλαδή, την οπτική γωνία από την οποία θα το πραγματευτεί και φροντίζει να διακρίνεται για την πρωτοτυπία της, ώστε να κινήσει το ενδιαφέρον των αναγνωστών του. Αυτή, βέβαια, την ευρηματικότητα (θεματική, δομική ή εκφραστική), δε τη συναντάμε σε όλους τους χρονογράφους ούτε σε όλα τα χρονογραφήματα. Πάντως, όταν υπάρχει, αποτελεί σημαντική ιδιότητα του χρονογραφήματος και βασικό προσόν του χρονογράφου.

7.4 Χαρακτηριστικά του χρονογραφήματος

Η έρευνά μας σε ποικίλες απόψεις χρονογράφων έδειξε ότι το χρονογράφημα χαρακτηρίζουν τ' ακόλουθα γνωρίσματα: το εύθυμο στοιχείο, η συνύπαρξη σοβαρότητας, χιούμορ,¹²⁹ ειρωνικής, σκωπτικής και κάποτε σατιρικής διάθεσης,¹³⁰ η ευτραπελία,¹³¹ και η παραδοξολογία.¹³² Η παράθεση σωρειτών,¹³³ των οποίων, όμως, η βάση είναι τεχνητώς αφελής και παράδοξη, η αυθαίρετη άρνηση της κοινής λογικής

¹²³ Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, (1936), ό.π., σ.134 και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. ι'.

¹²⁴ Χρ. Τσολάκης κ. ά, (2004), ό.π., σ. 280.

¹²⁵ Γ. Σερούιος στο Εγκ. Λεξ. Ελευθερουδάκη και Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. η'.

¹²⁶ Γ. Σερούιος στο Εγκ. Λεξ. Ελευθερουδάκη και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. η' / Π. Νιρβάνας (1928), ό.π., σ. 171 / Σ. Μενάρδος στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. θ' / Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, (1936), ό.π., σ. 134 και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σσ. θ'-ι' / Εγκ. Λεξ. Ηλίου και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. ι' / Αιμ. Χουρμούζιος, (1939) / Π.Παλαιολόγος, (1973).

¹²⁷ Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. ιβ'.

¹²⁸ Γρ. Ξενόπουλος, (1940), ό.π., σ. 1.

¹²⁹ Αιμ. Χουρμούζιος, (1939), ό.π.

¹³⁰ Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. ιβ'

¹³¹ Λεξ. Πρωίας / Βελιανίτης Θ., χ.χ., ό.π.,

¹³² Λεξ. Πρωίας / Πολίτης Φ., (1938), τ. Α, σσ. 45-55 και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. η'.

¹³³ Γ. Μπαμπινιώτης, (1998), σ. 1751 «Σωρίτης και σωρείτης: (στη λογική) σύνθετος, βραχυλογικός συλλογισμός, στον οποίο παραλείπονται τα επιμέρους συμπεράσματα και προβάλλεται μόνο το τελικό και ο οποίος μπορεί να αναλυθεί σε τόσους άλλους απλούς συλλογισμούς, όσες είναι και οι προτάσεις που τον αποτελούν εκτός από την πρώτη και την τελευταία».

χωρίς καμιά βαθύτητα σκέψης, οι ευτράπελοι συλλογισμοί που ερεθίζουν την περιέργεια και προκαλούν το χαμόγελο.¹³⁴ Ακόμη, η ηπιότητα της έκφρασης, των κρίσεων αλλά και η αποφυγή των συγκρίσεων με αντιλήψεις απόλυτης ηθικής, η πνευματική φιλαρέσκεια, ο συνδυασμός φωνηέντων και συμφώνων μέσα στη λέξη (παραδοξολογία), τα αρμονικά συμπλέγματα γραμμάτων (= αισθητισμός) και τα λογοπαίγνια.¹³⁵ Επίσης, η παραστατική ικανότητα και η αφηγηματική χάρη, ο ευρηματικός και αναμνηστικός πλούτος, η τάση προς το παιγνιώδες και «*το παρά προσδοκίαν γράφειν*» του Αριστοτέλη, η θυμόσοφη επιστασία της επιφάνειας των πραγμάτων, ο πρωτότυπος και παράδοξος αντιρρητικός διαστοχασμός, η λεκτική ακροβασία¹³⁶ αλλά και ο λυρικός χρωματισμός, χωρίς έξαρση, του περιεχομένου.¹³⁷

Στα παραπάνω γνωρίσματα του χρονογραφικού ύφους προστίθενται οι κατάλληλες και πρωτότυπες, ενδεχομένως, λεκτικές συνάψεις (επιθέτων με ουσιαστικά), ο ευφυής παραλληλισμός απόψεων, ο ελλειπτικός λόγος με την κοφτή φράση, ο διάλογος, η γλαφυρότητα, η δραματοποίηση, η χάρη της γλώσσας. Επιπλέον, πρέπει να τονιστεί η φανταστική σχέση κάποτε με την πραγματικότητα, διότι το χρονογράφημα αποτελεί μορφή τέχνης του λόγου, που δεν αποδίδει πάντοτε πιστά την πραγματικότητα. «*Κάτι που δεν μπορεί να γραφεί στο ρεπορτάζ, τρυπώνει εύκολα στο χρονογράφημα και διαφεύγει η μήνυση*»¹³⁸.

Επίσης, με την ποικίλη θεματική του και την ποικιλομορφία των τρόπων γραφής του «*εξασφαλίζει όλες τις προϋποθέσεις της φιλικής, ευχάριστης και τακτικής επικοινωνίας χρονογράφου και κοινού*».¹³⁹ Οι αναγνώστες, όταν εκλεκτοί χρονογράφοι θεραπεύουν αυτό το είδος του λόγου, αισθάνονται συναισθηματικό δέσιμο με το χρονογράφο, όπως έχουμε επισημάνει στην «*εισαγωγή*» και «*στην απήχηση του χρονογραφήματος του Π. Παλαιολόγου*». Αυτό καταδεικνυόταν, όταν ο χρονογράφος απουσίαζε για μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα από τη στήλη του, οι αναγνώστες εξέφραζαν την αδημονία τους, με επιστολές, προς την εφημερίδα.

Ακόμη, πρέπει να επισημάνουμε ότι τα παραπάνω γνωρίσματα δεν είναι σταθερά και επαναλαμβανόμενα, διότι ο κάθε χρονογράφος, όπως αναφέραμε, διαθέτει το

¹³⁴ Φ. Πολίτης, (1938), τ. Α, ό.π., σσ 45-55.

¹³⁵ Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. θ'.

¹³⁶ Ηρ. Ν. Αποστολίδης, (1933), ό.π., σ. 386 και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. θ'.

¹³⁷ Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, (1936), σ. 134.

¹³⁸ Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, «Γράψτε ένα ραδιο – φωνικό χρονογράφημα και κερδίστε ένα 45άρι», Αθήνα 25-10-1990.

¹³⁹ Χρ. Τσολάκης, κ.ά., (2004), ό.π., σ. 280.

προσωπικό του ύφος¹⁴⁰, του οποίου οι παραλλαγές¹⁴¹ είναι τόσες όσα και τα χρονογραφήματα. Ωστόσο, μερικά από τα συνήθη γνωρίσματά του είναι το κοφτό, λιτό και ζωντανό ύφος, το οποίο χαρακτηρίζει ο μικροπερίοδος λόγος, η παρατακτική σύνδεση ή το ασύνδετο σχήμα, η μεταγραφή της προφορικότητας σε γραπτότητα, με κύριο γνώρισμα την παράλειψη του ρήματος ή του ονόματος.¹⁴² Ακόμη, στο χρονογράφημα αποτυπώνονται προφορικές δομές του λόγου και εγγράφονται λέξεις και φράσεις της καθημερινότητας, που παρουσιάζουν ιδιαίτερη χροιά και ζωντάνια, χαρακτηριστικά τα οποία εναπόκεινται στον προσωπικό χειρισμό της γλώσσας από τον κάθε χρονογράφο.

7.5. Στόχοι του χρονογραφήματος

Τα χαρακτηριστικά αυτά του χρονογραφήματος μπορούν να εκδηλωθούν ανάλογα με το θέμα, τη στιγμιαία έμπνευση του χρονογράφου και το συγκεκριμένο στόχο που αυτός επιδιώκει στην επικοινωνιακή περίσταση με τους αναγνώστες του. Αποσκοπεί, δηλαδή, άλλοτε να διαλεχθεί, να ενημερώσει, να παρέμβει, να υποδείξει, να συμβουλεύσει, να διδάξει.¹⁴³ Άλλοτε, να ερωτολογήσει, να «φυσιολογήσει», να «γλωσσολογήσει», να φιλολογήσει, να «λογοτεχνήσει», να κοινωνιολογήσει και κάποτε να θεολογήσει. Άλλοτε, να συγκινήσει, να ευαισθητοποιήσει, να υπογραμμίσει, να παρακινήσει, να ενθαρρύνει, να επαινέσει και να επιβραβεύσει, να διαμαρτυρηθεί, να στηλιτεύσει και, σπανιότερα, να ειρωνευτεί, να επιτιμήσει, να σαρκάσει και ακόμη να πολιτικολογήσει.

Γι' αυτό η μορφή που λαμβάνει το χρονογράφημα είναι πολυπρισματική. Μπορεί να πάρει τη μορφή του μονολόγου, της προσωρινής εκμυστήρευσης, του διαλόγου, των εντυπώσεων, των επισημάνσεων, των συγκινήσεων, της ευαισθησίας, της αφήγησης, του ανεκδότη, του στιγμιότυπου, της επιστολής,¹⁴⁴ της συζήτησης, της αδρομερούς βιβλιοπαρουσίασης, της κριτικής, της διαμαρτυρίας, του σύντομου διηγήματος και της προσωποποίησης / δραματοποίησης .

¹⁴⁰ Φ. Γιοφύλλης, (1954) στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. ι' / Φρ. Γερμανός, (1992), «Το χρονογράφημα είναι σαν την Ελλάδα», περιοδ. *Διαβάζω*, τχ. 293 / 2-9-1992 σ. 39 / Ν. Κοκκινάκη (1992), ό.π., περιοδ. *Διαβάζω*, τχ. 293 / 2-9-1992, σ. 25 / Ν. Δήμου, (1992), «Ο θάνατος του χρονογραφήματος», περιοδ. *Διαβάζω*, τχ. 293 / 2-9-1992, σ.43.

¹⁴¹ Χρ. Τσολάκης κ.ά., (2004), ό.π., σ. 280.

¹⁴² Χρ. Τσολάκης κ.ά., (2004), ό.π., σ. 280.

¹⁴³ Χρ. Τσολάκης κ.ά., (2004), ό.π., σ. 280.

¹⁴⁴ Σερούιος Γ. , στο Εγκ. Λεξ. Ελευθερουδάκη και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), σ. η' / Ηρ. Ν. Αποστολίδης, (1933), ό.π., σ. 386.

7.6 Συνειρμική μέθοδος

Ο χρονογράφος, για να εκφράσει τις οποιοσδήποτε σκέψεις του και απόψεις, του δεν ακολουθεί αυστηρούς κανόνες λογικής ούτε κανόνες συλλογιστικής πορείας, σύμφωνα με τους οποίους από τις προκειμένες καταλήγει στο συμπέρασμα, αλλά συνήθως εκτυλίσσει τις σκέψεις του κατά τρόπο συνειρμικό. Ξεδιπλώνονται δηλαδή στο νου του παραστάσεις αντικειμένων, πραγμάτων, καταστάσεων, προσώπων, γεγονότων, συναισθημάτων και ιδεών. Στη συνέχεια, άλλοτε ασυνείδητα, άλλοτε υποσυνείδητα και άλλοτε ενσυνείδητα, με τη συγκριτική μέθοδο (παραλληλισμό και αντίθεση), διαπιστώνει και καταλήγει σε ομοιότητες, αναλογίες και διαφορές.

7.7 Δομή / Πλοκή / Αφηγητές

Κατ' ακολουθία το χρονογράφημα, όπως αναφέρθηκε, δε διαθέτει γνωρίσματα σταθερής δομής ούτε στοιχεία βαθύτερης σύνθεσης. Γράφεται συνήθως πρόχειρα κάτω από την πίεση της τρέχουσας επικαιρότητας και εξυπηρετεί τις ανάγκες¹⁴⁵ της εφημερίδας. Ωστόσο, το κειμενικό αυτό είδος χαρακτηρίζεται γενικά από προοίμιο, ανάπτυξη και «λιλιπούτια» κάθαρση.¹⁴⁶ Η ανάπτυξη των τριών αυτών, γενικά παραδεκτών, μερών πραγματοποιείται διαφορετικά από τον κάθε δημιουργό, αποτελεί προσωπική του τεχνουργία και συνιστά το προσωπικό του ύφος. Η πλοκή δηλαδή των επιμέρους, σε κάθε χρονογράφημα, στοιχείων δεν είναι αποτέλεσμα επιστημονικών και μεθοδικών κανόνων αλλά προϊόν τέχνης. Θα πρέπει, όμως, να υπογραμμισθεί ότι, ενώ εξωτερικά παρουσιάζει διάρθρωση απλή, η γραφή του είναι περίπλοκη και δύσκολη υπόθεση. Απαιτούνται γνώσεις, παρακολούθηση προσώπων και πραγμάτων, στυλ, δούλεμα, ταλέντο και προπαντός κέφι, επισημαίνει ο Παύλος Παλαιολόγος.¹⁴⁷

Συχνά-πυκνά, όταν ο χρονογράφος εισέρχεται στο χώρο της λογοτεχνίας, για να εξυπηρετήσει καλύτερα την επίκαιρη επικοινωνιακή περίσταση και να κινήσει το ενδιαφέρον των αναγνωστών του, χρησιμοποιεί, όπως ο διηγηματογράφος και ο μυθιστορηματογράφος, κειμενικούς ήρωες ή διαφορετικά αφηγητή/τές, δηλαδή πρόσωπα κειμενικά, πλαστά, που αποτελούν εφεύρημα του χρονογράφου. Είναι το άλλο πρόσωπο στο οποίο ο δημιουργός χρονογράφος αναθέτει την αφήγηση.

¹⁴⁵ Χρ. Τσολάκης, κ.ά., (2004), ό.π., σ. 281.

¹⁴⁶ Δ. Ρώμας, (1983), ό.π., σ. 9.

¹⁴⁷ Π. Παλαιολόγος, (1939), ό.π., σ. 7.

Οι « “φωνές” που μιλούν στο κείμενο – χρονογράφημα είναι “φωνές” του αφηγητή ή “των προσώπων”»¹⁴⁸, δεν είναι του χρονογράφου.

Βέβαια, ο χρονογράφος κρύβεται πίσω από τον αφηγητή, αλλά χρησιμοποιεί εναλλακτικά μερικά πρόσωπα ως «κειμενικούς ήρωες» για δύο λόγους. Πρώτον, για να προσδώσει ζωντάνια και παραστατικότητα στο κείμενό του, ώστε να κινήσει την περιέργεια των αναγνωστών του και δεύτερον, για να διατυπώσει κάποιες απόψεις του, συνήθως αυστηρά επικριτικές, για πρόσωπα και καταστάσεις, τις οποίες δε θα ήταν δυνατόν να τις εκφράσει, γιατί πολύ πιθανόν, να επέσυρε τη μήνυση¹⁴⁹ των θιγομένων ή την αυτεπάγγελτη δίωξη των εισαγγελικών - δικαστικών αρχών.

7.8 Αντιστοιχία τίτλου – θέματος – περιεχομένου

Η έρευνα, σε τίτλους χρονογραφημάτων, έδειξε ότι σπανιότατα ο τίτλος είναι δηλωτικός του θέματος και κατ' επέκταση του περιεχομένου που αναπτύσσεται στο χρονογράφημα. Θέμα και περιεχόμενο λανθάνουν στον τίτλο. Ο τίτλος συνηθέστατα είναι κρυπτικός. Παραπλανά. Δεν αποκαλύπτει. Συγκαλύπτει και ταυτόχρονα ερεθίζει τη φαντασία, «ώστε να δελεάσει τον υποψήφιο αναγνώστη του κειμένου»¹⁵⁰. Έτσι, παρακινεί το νου ν' ακολουθήσει τη δική του συνειρμική νοητική διαδρομή. Ο αναγνώστης, με βάση τον τίτλο, δεν είναι καθόλου εύκολο να προσανατολιστεί στο θέμα και, πολύ περισσότερο, στο περιεχόμενο. Οι τίτλοι, κατά κανόνα, είναι είτε αινιγματικοί είτε υπαινικτικοί και, ελάχιστες φορές, κυριολεκτικοί. Ο τίτλος εμπεριέχει την πρόθεση¹⁵¹ του χρονογράφου, αυτό δηλαδή το οποίο στοχεύει να τονίσει, ενώ το θέμα παρουσιάζει συνοπτικά το περιεχόμενο. Λ.χ. Τίτλος: «Δύο αιώνες σ' έναν καθρέφτη»¹⁵². Ο τίτλος αυτός είναι αινιγματικός και, επομένως, είναι δύσκολο για τον αναγνώστη να υποθέσει ποιο είναι το θέμα, προτού διαβάσει το κείμενο. Το θέμα είναι: Πρεσβύτες με 20χρονη κοπέλα σε εστιατόριο. Περιεχόμενο: Η περιγραφή των ερωτικών εκδηλώσεων του πρεσβύτετη και ο ταυτόχρονος σχολιασμός τους σε ύφος περιπαικτικό.

¹⁴⁸ Κ. Μπαλάσκας, (1998), σ. 20.

¹⁴⁹ Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ό.π., 25-10-1990.

¹⁵⁰ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σ. 106.

¹⁵¹ Δ. Ιατρόπουλος, (1991), ό.π., σ. 70.

¹⁵² Π.Παλαιολόγος, (1975), ό.π., σσ. 194-196.

7.9 Σκοποί του χρονογραφήματος

Απ' όλες τις επιμέρους συνιστώσες του χρονογραφήματος, που αναφέρθηκαν παραπάνω εκτενώς και εξετάζουν την ιδιοτυπία του ως δημοσιογραφικού – λογοτεχνικού είδους, προκύπτουν δύο γενικευτικοί σκοποί. Ο πρώτος και κύριος αποβλέπει στην *τέρψη*¹⁵³ του αναγνώστη. Επειδή το χρονογράφημα αποτελεί οργανικό μέρος της εφημερίδας, δεν επιδιώκει να πληροφορήσει το αναγνωστικό κοινό, όπως η υπόλοιπη ειδησεογραφική ύλη, αλλά, ως μέρος της σχολιογραφίας, να το *τέρψει*, γι' αυτό και διαθέτει ελευθερία θεματικής και γραφής.

Όλοι οι επιμέρους στόχοι που καταγράφηκαν, συνιστούν ένα δεύτερο σκοπό έμμεσο αλλά πολύ ουσιαστικό, αποβλέπουν δηλαδή να διαπαιδαγωγήσουν το αναγνωστικό κοινό, «να συμβάλουν στη διάπλαση της κοινωνίας με τρόπο ευχάριστο αλλά και *καυστικό*».¹⁵⁴ Το κοινό, κυρίως παλαιότερα, διαβάζοντας το ημερήσιο χρονογράφημα, που «*κατόπτριζε τα κοινωνικά και πνευματικά, διεθνή πολλές φορές ζητήματα, ενημερωνόταν και συγχρόνως φοιτούσε σ' ένα είδος φροντιστηρίου όπου μάθαινε να συζητεί ν' αναλύει και να ψυχολογεί*».¹⁵⁵ Συγχρόνως, συνήθιζε ν' απολαμβάνει, έστω και στο ελάχιστο, την ομορφιά της τέχνης που πηγάζει από την πεζότητα της καθημερινής ζωής.¹⁵⁶ Γι' αυτό το χρονογράφημα υπήρξε «*καθημερινό μάθημα πολιτισμού, αρετής και ευθυκρισίας*»¹⁵⁷ και ταυτόχρονα «*λαμπρός παιδαγωγός στο σχολείο της ζωής*».¹⁵⁸ Για τους λόγους αυτούς ο χρονογράφος γινόταν ο καθημερινός οδηγός και δάσκαλος πολλών ανθρώπων και, όπως κάθε δάσκαλος έτσι κι αυτός, έχει βαθύτερο κίνητρο το «*φιλόανθρωπον*» του Αριστοτέλη, παρατηρεί ο Ευάγγελος Παπανούτσος¹⁵⁹.

7.10 Επικαιρότητα ή διαχρονικότητα ;

Πολλοί *θεράποντες* (Π. Νιρβάνας, Σπ. Μελάς, Π.Παλαιολόγος κ.ά..) του χρονογραφήματος, παρότι το υπηρέτησαν με πάθος και αφοσίωση, το χαρακτήρισαν «*εφήμερο*»¹⁶⁰ και «*κατώτατο*»¹⁶¹ λογοτεχνικό είδος, που εξυπηρετεί την τρέχουσα επικαιρότητα και την άλλη μέρα χάνεται, για να δώσει τη θέση του στο

¹⁵³ Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. 1β'.

¹⁵⁴ Χρ. Τσολάκης, κ.ά., (2004), ό.π., σ. 280.

¹⁵⁵ Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. 1γ'.

¹⁵⁶ Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, (1936), ό.π., σ. 134 και Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. 1'.

¹⁵⁷ Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. 1β'.

¹⁵⁸ Κ. Ζέγγελις, (1928), ό.π., σ. 171.

¹⁵⁹ Ε. Π. Παπανούτσος, στον τ. Παλαιολόγος Π. (1974), σ. 16 και Χρ. Τσολάκης, κ.ά., (2004), ό.π., σ. 280.

¹⁶⁰ Σπ. Μελάς, (1936), ό.π., σσ. 11-12 / Π.Παλαιολόγος, (1939), ό.π., σ. 7 / Ν. Δήμου, (1984).

¹⁶¹ Γ. Σερούιος στο Εγκ. Λεξ. Ελευθερουδάκη και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. η'.

νέο χρονογράφημα. Μελετώντας την άποψη αυτή διαπιστώνουμε ότι, εν πολλοίς, ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, διότι στο χρονογράφημα αποτυπώνονται τα σήματα της ημέρας (γεγονός, πρόσωπα, τόπος, χρόνος, αφορμή, κατάσταση, θέμα), τα οποία σηματοδοτούν τη συγκεκριμένη περιρρέουσα ατμόσφαιρα, η οποία είναι μοναδική και ανεπανάληπτη. Ωστόσο, όταν γράφεται με καλλιτέπεια, δεν παύει να είναι ένα μικρό λογοτέχνημα, το οποίο παραμένει εσαεί και κατατάσσεται στο χώρο της λογοτεχνίας.¹⁶² Επίσης, όταν συνεπικουρεί το θέμα, υπερβαίνει την επικαιρότητα και, εάν έχει λογοτεχνική γραφή, ακυρώνει ή ελαχιστοποιεί τα παραπάνω επικαιρικά σήματα και εισέρχεται στο χώρο του διαχρονικού.

7.11 Περιεχόμενο

Κατά την προηγούμενη πραγμάτευσή μας, προτάξαμε εκτενώς τις συνιστώσες της μορφής, που αποτελούν την ιδιομορφία του κειμενικού αυτού είδους, γιατί έχει γίνει γενικά παραδεκτό ότι «*χρονογράφημα σημαίνει ύφος*».¹⁶³ Σκόπιμα, αφήσαμε σε δεύτερο επίπεδο, το περιεχόμενο, διότι αυτό περικλείει συγκεκριμένες διαπιστώσεις, εκτιμήσεις και κρίσεις, ορισμένης χρονικής στιγμής, οι οποίες απεικονίζουν την κοινωνική πολιτιστική και πολιτική κατάσταση¹⁶⁴ και αντικατοπτρίζουν την καθημερινότητα του ιδιωτικού και δημόσιου βίου.

Επομένως, το περιεχόμενο του χρονογραφήματος προσφέρεται ως νότα διαφυγής από την πιεστική πραγματικότητα και ως ευχάριστη δόση φιλοσόφησης¹⁶⁵ της ζωής. Δεν έχει αξιώσεις στοχαστικής ανάλυσης, γιατί η σύντομη έκτασή του δεν του το επιτρέπει. Ωστόσο, περιέχει το κύριο θέμα ανάπτυξης, επιμέρους θέματα, μικρότερες θεματικές νύξεις, κάποιες ιδέες, σχόλια, προβληματισμούς και, σπανιότατα, προτάσεις, από τα οποία απορρέει η θέση του χρονογράφου και τα οποία, κατά την ανάγνωση, εντοπίζει εύκολα ο αναγνώστης.

¹⁶² Πρβλ. την άποψη του Π. Παλαιολόγου, «Για να σωθή το καλό βιβλίο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-10-1942. «[...] **Το έργο του δημοσιογράφου, θα σας πουν δε ζει περισσότερο από μία μέρα. Το άρθρο σας που ρουφήχτηκε το πρωί, λησμονήθηκε κιόλας το απόγευμα [...]. Αλήθεια πολύ σχετική και επιφανειακή. Πεθαίνει πράγματι ως άρθρο το άρθρο του δημοσιογράφου, αλλά μένει κάτι σπουδαιότερο: Η ψυχή, η ατμόσφαιρα που δημιούργησε, ο σπόρος που έριξε, οι ιδέες που καλλιέργησε. Θα ξεχαστεί ο εργάτης την επόμενη του θανάτου του, αλλά θα μείνει η εργασία του [...]. Το εφήμερο λογοτέχνημα, εμπνευσμένο από την επικαιρότητα, από τη σκοπιμότητα, από την ανάγκη της στιγμής, από την ατμόσφαιρα μιας εποχής, σβήνει μαζί με τα γεγονότα που το γέννησαν. **Σβήνει αλλά δεν παύει να είναι λογοτέχνημα, όταν έχει και τ' άλλα στοιχεία [...]**».**

¹⁶³ Φρ. Γερμανός, (1992), ό.π., περιόδ. *Διαβάζω*, τχ. 293 / 2-9-1992, σ. 39.

¹⁶⁴ Δ. Δημητράκος, (1954). / Θ. Βελλανίτης χ.χ. και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. θ' και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. η'. / Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, (1936), ό.π., σ.134 και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. θ'-ι'.

¹⁶⁵ Γ. Σερούιος στο Εγκ. Λεξ. Ελευθερουδάκη και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), σ. η'. / Π. Νιρβάνας (1928) και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. η'. / Σ. Μενάδρος, (1928) και στο Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σ. θ'. / Π. Παλαιολόγος, 2-11-1940, 10-4-1946, 30-7-1973.

8. Ο ΠΑΥΛΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ ΩΣ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΣ

8.1. Δομική διασαφήνιση

Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο του τρίτου μέρους της εργασίας αυτής – η οποία συνιστά τον κύριο στόχο της μελέτης μας - παρουσιάζονται τα ευρήματα της αρχειακής μας έρευνας που αναφέρονται σε σύντομα βιογραφικά στοιχεία του Παύλου Παλαιολόγου, καθώς και στη δημοσιογραφική του δραστηριότητα, τα οποία θεωρήθηκαν απαραίτητα, ώστε να αναδείξουν στοιχεία της ζωής του, που είναι διαφωτιστικά της χρονογραφικής του πορείας.

Στη συνέχεια, παρατίθενται ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στοιχεία της προσωπικότητάς του ως δημοσιογράφου / χρονογράφου, όπως η καταξίωσή του μεταξύ των συναδέλφων του και του πολιτικού κόσμου και, κυρίως, η μεγάλη απήχηση που είχε το καθημερινό και το εβδομαδιαίο χρονογράφημά του σε χιλιάδες αναγνώστες, γεγονός που αποδεικνύει την κοινωνική του αποδοχή.

Ακόμη, στο κεφάλαιο αυτό παρατίθενται ιδιαίτερες πτυχές της χρονογραφικής του παραγωγής, καθώς και ενδεικτικός σχολιασμός χρονογραφικών του θεμάτων.

8.2. Βιογραφικά στοιχεία

8.2.1. Τα παιδικά και τα εφηβικά του χρόνια 1895-1914

Ο Παύλος Παλαιολόγος γεννήθηκε στη Χρυσοκέραμο¹ του Βοσπόρου της Κωνσταντινούπολης το 1895. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο του χωριού του, συνέχισε στο Ζωγράφειο Γυμνάσιο και αποφοίτησε από το ομώνυμο Λύκειο² της Κωνσταντινούπολης.

Ο πατέρας του εμπορευόταν με πλοίο³ και συχνά ο μικρός Παύλος έβρισκε την ευκαιρία να ταξιδεύει μαζί του από τα Μοσχονήσια ως τη Μυτιλήνη και το Αίβαλί.

¹ Τουρκιστί: Κουζουντζουκί, βλ. Εγκυκλοπαίδεια, *Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα*, τ. 47, σελ. 383, λήμμα: «Παύλος Παλαιολόγος».

² Π. Παλαιολόγος, «Με χέρια παστρικά», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 1^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 19-12-1984.

³ Π. Παλαιολόγος «Ο μισθός μου; 2 κιλά κρέας την εβδομάδα!», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 3^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 21-12-1984.

Σε ανύποπτο χρόνο, από το δημοτικό σχολείο, είχε δείξει τα πρώτα δείγματα προς τη δημοσιογραφία, αφού υπήρξε συνεκδότης με δύο άλλους συμμαθητές του, του χειρόγραφου παιδικού περιοδικού «*Τα τρία τριαντάφυλλα*»⁴, των οποίων την όρεξη ανέκοψε η «*οργή του δασκάλου*». Αργότερα, και ενώ ήταν μαθητής στην Πόλη, είχε δώσει συνεργασίες σε περιοδικά, αφού προηγουμένως είχε εγκαταλείψει την παιδική του πρόθεση να γίνει παπάς. Στην παιδική του σκέψη, όπως ο ίδιος εξομολογείται, κυριαρχούσε η σωτηρία της οικουμένης. Επειδή, όμως, από την προεφηβική του ηλικία κατάλαβε ότι δε θα μπορούσε να γίνει ασκητής, επινόησε άλλο τρόπο, για να σώσει την οικουμένη. Ακολούθησε το επάγγελμα του δημοσιογράφου και δόθηκε με την ψυχή του στη δημοσιογραφία⁵.

8.2.2 Τα πρώτα δημοσιογραφικά του βήματα 1914-1918

Αποφοιτώντας από το Ζωγράφειο Λύκειο, παρέμεινε για ένα ακόμη χρόνο στην Πόλη. Ύστερα, προκειμένου να μη στρατευθεί στον τουρκικό στρατό⁶, αναχώρησε (1914) για τη Θεσσαλονίκη σιδηροδρομικώς και στη συνέχεια για την Αθήνα ατμοπλοϊκώς. Οι γονείς του παρέμειναν στην Κωνσταντινούπολη.

«*Τη δεύτερη μέρα*», όπως ο ίδιος αναφέρει σε συνέντευξή του, προσλήφθηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* του Βλάση Γαβριηλίδη και επί τρεις μήνες εργάστηκε αμισθί. Στη συνέχεια, άλλοτε τον πλήρωνε τριάντα δραχμές μηνιαίως και άλλοτε όχι. Στην εφημερίδα αυτή, όπως ο ίδιος αναφέρει, παρέμεινε για δύο χρόνια και η μαθητεία του κοντά στο Βλάση Γαβριηλίδη, παρόλη την ιδιορρυθμία του χαρακτήρα του, ήταν πραγματικό σχολείο⁷.

Για να μπορέσει, λοιπόν να εξασφαλίσει τα προς το ζην, αφού ο πατέρας του αδυνατούσε να του στείλει χρήματα μέσω Ελβετίας, εργάστηκε για έξι μήνες «*ως καθηγητής*» σε ιδιωτικό σχολείο του Πειραιά⁸.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι - κατά την εξάμηνη θητεία του ως καθηγητή στο ιδιωτικό σχολείο - παρότι ήταν ένας νεαρός απόφοιτος λυκείου, έδειξε δείγματα παιδαγωγού, αφού συμπεριφερόταν στους μαθητές του με αγάπη και ειλικρίνεια, όπως αναφέρει σε χρονογράφημά του⁹. Το πνεύμα αυτό της παιδαγωγίας του - που

⁴ Π. Παλαιολόγος, «Παιδικές εφημεριδούλες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-5-1943.

⁵ Ελευθεροτυπία, «Έφυγε ο Πρύτανης», 15-12-1984.

⁶ Π. Παλαιολόγος, «Με χέρια παστρικά», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 1^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 19-12-1984 και Π. Παλαιολόγος, «Όταν ήμουν δάσκαλος», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 24-7-1980.

⁷ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 19-12-1984.

⁸ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 24-7-1980.

⁹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 19-12-1984.

ήταν στοιχείο του χαρακτήρα του και της οικογενειακής αγωγής- αποτυπώθηκε αργότερα όχι μόνο σε χρονογραφήματα, τα οποία αναφέρονται σε εκπαιδευτικά ζητήματα αλλά γενικότερα στην όλη χρονογραφική του παραγωγή, στην οποία ενυπάρχει «το βάθος της καλοσύνης και της ανθρωπιάς», το οποίο διανθίζεται με χιούμορ και χρωματίζεται με λυρικό τόνο¹⁰.

Στην εφημερίδα *Ακρόπολις*, όπως ο ίδιος παρατηρεί σε συνέντευξή του, έκανε και την πρώτη του δημοσιογραφική επιτυχία με υποθετική συνέντευξη που δήθεν του παραχώρησε ο Τούρκος πρεσβευτής της Αθήνας. Και τούτο διότι την ώρα που αναχωρούσε ο Τούρκος πρεσβευτής, με πλοίο για την Τουρκία, οι διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών είχαν διακοπεί και ο Παύλος Παλαιολόγος δεν ήταν δυνατόν να τον πλησιάσει¹¹.

Αργότερα, μόλις εκδόθηκε η εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος*, με διευθυντή τον Ανδρέα Καβαφάκη, άρχισε να εργάζεται και στη νέα εφημερίδα, ασχολούμενος με ρεπορτάζ υπουργείου, «δημοσιογραφικό είδος που θαύμαζε ανεπιφύλακτα»¹². Όταν, όμως, το πληροφορήθηκε ο Βλάσης Γαβριηλίδης, τον απέλυσε. Στην εφημερίδα αυτή εργάστηκε ως το 1918. Θα πρέπει, στο μεταξύ, να αναφερθεί ότι ο Παύλος Παλαιολόγος το 1915 γράφτηκε στη Νομική Σχολή¹³ του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου της Αθήνας και συγχρόνως σπούδαζε εργαζόμενος.

8.2.3. Η επιστροφή στην Κωνσταντινούπολη 1918-1922

Το 1918, όταν τελείωσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος¹⁴, παρότι ακόμη δεν είχε περατώσει τις σπουδές του, αναχώρησε για την Κωνσταντινούπολη, για να επισκεφθεί τους δικούς του. Όμως, εκεί παρέμεινε για τέσσερα χρόνια και αρχικά εργάστηκε στην αντιβενιζελική εφημερίδα *Πατρίς*¹⁵, την οποία κατόπιν (το 1920) αγόρασε από τον Κεσσίλογλου με συνεκδότη τον Ιορδάνη Κολλητίδη¹⁶ και συνέχισε στην Πόλη, μέχρι το 1922, τη δημοσιογραφική του σταδιοδρομία. Μάλιστα, αναφέρει

⁹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 24-7-1980.

¹⁰ Ε.Π. Παπανούτσος, «Ο “Παιδαγωγός” Παλαιολόγος» στον τ. Π. Παλαιολόγος, (1974), *Ανήσυχια Νιάτα*, εκδόσεις Αλκαίος, σελ.13 και Π. Παλαιολόγος, (1954), *Εαρινή Πνοή*, εκδόσεις Η Πορεία, Αθήνα, σελ.7.

¹¹ Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, «Έφυγε ο Πρύτανης», 15-12-1984.

¹² Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ό.π., 15-12-1984.

¹³ Π. Παλαιολόγος, «Η μονομαχία με τον Μελά», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 1^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20-12-1984.

¹⁴ Εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, «Ο Τύπος κηδεύει τον “πατέρα” του», 15-12-1984.

¹⁵ Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ό.π., 15-12-1984.

¹⁶ Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ό.π., 15-12-1984.

ο ίδιος σε συνέντευξή του στο δημοσιογράφο Βίκτωρα Νέτα, ότι μόλις έφτασε λανθασμένο τηλεγράφημα από την Αθήνα ότι κέρδισε στις εκλογές του 1920 ο Βενιζέλος - δε δίστασε να γράψει άρθρο με τίτλο «*Προχώρει, Κυβερνήτα*». Σε λίγες ώρες το τηλεγράφημα διαψεύστηκε κι ήταν αδύνατο να το πιστέψουν οι Κωνσταντινουπολίτες¹⁷.

8.2.4. Η παραμονή στη Γερμανία και τη Γαλλία 1922-1924

Μόλις είχε νυμφευθεί τη Μαρία Ράντοβιτς από το Μαυροβούνιο, ακολούθησε η μικρασιατική καταστροφή και αναχώρησε «*άρον άρον*», όπως εξομολογείται, για την Κωνσταντζα της Ρουμανίας, όπου λίγο έλειψε να τον δείρουν οι αξιωματικοί της Άμυνας «*προτροπέομενοι από τη Σοφία Σπανούδη που είχε φύγει και αυτή από την Πόλη*»¹⁸, χωρίς, φυσικά, να αναφέρεται η αιτία της ενέργειας της Σοφίας Σπανούδη.

Από κει κατευθύνθηκε σιδηροδρομικώς προς το Βουκουρέστι και στη συνέχεια για τη Γερμανία. Αργότερα, πήγε στο Παρίσι και εκεί διέμεινε ένα χρόνο, όπου φοίτησε στη Σχολή Δημοσιογραφίας της Σορβόνης και παράλληλα, για ένα χρόνο, ήταν ανταποκριτής της εφημερίδας *Ατλαντίς* της Νέας Υόρκης¹⁹.

8.2.5. Η δημοσιογραφική του σταδιοδρομία στην Αθήνα 1924-1984

Αργότερα, κατά προτροπή του Τζελέπη, ήρθε στην Αθήνα (1924) και ανέλαβε, για μικρό χρονικό διάστημα αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Βραδυνή*. Ακολούθως, εργάστηκε στην *Εθνική* του Κονδύλη και σε άλλες εφημερίδες, όπως στον *Ελεύθερο Λόγο* του Γεωργίου Παπανδρέου. Επίσης, συνεργάστηκε, κατά παρακίνηση του Αγγελου Μεταξά, με το Γεώργιο Βεντήρη, για να συγγράψει ο δεύτερος βιβλίο που θα αφορούσε τη δεκαετία του Βενιζέλου «*Η Ελλάς του 1916-1920*».

Όταν τελείωσε η συνεργασία του με το Γεώργιο Βεντήρη, τον προσέλαβε η εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* το 1928, με σεβαστό μισθό για την εποχή εκείνη, 5.000 δραχμές²⁰ μηνιαίως, στην οποία εργαζόταν ως ρεπόρτερ στη Βουλή, στο Υπουργείο Εξωτερικών και σε άλλα ρεπορτάζ.

Αργότερα, εργαζόταν και στα *Αθηναϊκά Νέα* του ίδιου εκδότη Δημήτρη Λαμπράκη ως ρεπόρτερ, απεσταλμένος ανταποκριτής και από τις αρχές του 1937

¹⁷ Π.Παλαιολόγος.: «Η μονομαχία με τον Μελά», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 2^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20-12-1984.

¹⁸ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20-12-1984.

¹⁹ Π Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20-12-1984.

²⁰ Π Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20-12-1984.

άρχισε να χρονογραφεί. Συνέχισε τη δημοσιογραφική του σταδιοδρομία στις ίδιες εφημερίδες, οι οποίες εντωμεταξύ μετονομάστηκαν σε *Βήμα* και *Νέα*, ώσπου τελικά αποχώρησε το 1979 από την πρώτη σε ηλικία 84 ετών, εργαζόμενος από το 1928 για 52 σχεδόν χρόνια.

Επίσης, μετά την απελευθέρωση, συνεργάστηκε με το κρατικό ραδιόφωνο. Έγραψε πολλά κείμενα και μιλούσε για διάφορα θέματα και για πολιτικά ακόμη²¹, όπως ο ίδιος παρατηρεί.

Επιπρόσθετα, στο μεσοδιάστημα που διέκοψε την έκδοσή του, το *Ελεύθερον Βήμα* (27-9-1944) και έως ότου επανεκδοθεί με την ονομασία *Το Βήμα* (12-5-1945), επειδή βρισκόταν σε οικονομικές δυσκολίες, ο δημοσιογράφος Θ. Δογάνης του πρότεινε να γράφει στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, με τα εξής λόγια: «*Τα μισά από όσα γράφεις στο “Βήμα”, αν γράφεις σε μας, όχι σε ποσότητα αλλά σε κοινωνικό περιεχόμενο, είμαστε ευχαριστημένοι. Και θα σου έχουμε γκαζοζέν²² για να σε πηγαίνει στο σπίτι σου (έμενα τότε στην Καλλιθέα) και θα σου δίνουμε δύο κιλά κρέας την εβδομάδα*». Τελικά, και ύστερα από ώριμη σκέψη, δε συνεργάστηκε, διότι είχε επηρεαστεί από τις επιστημάνσεις του διευθυντή του *Βήματος* Γ. Συριώτη, καθώς και από τις πιθανές συνέπειες της μετεμφιλιωτικής περιόδου²³.

Αξίζει να αναφερθεί ότι η συνεργασία που είχε με τα περιοδικά *Το Σαββατοκύριακο* (1937-1941)²⁴, *Μπουκέτο* (1943-1945), *Θησαυρός* (1942-1967), *Ρομάντσο* (1943-1967) και *Ο Ταχυδρόμος* (1954-1970), στα οποία έγραφε το χρονογράφημα, υπήρξε, εκτός από τα δύο πρώτα, μακροχρόνια. Για τα περιοδικά αυτά και ιδιαίτερα για το *Θησαυρό*, ο Παύλος Παλαιολόγος μιλάει με ιδιαίτερο ενδιαφέρον: «*Πήγαίνα στο εξωτερικό με σημαία “Το Βήμα” και δεν ενδιαφερόταν κανείς. Όλοι με ξέρανε σαν Παλαιολόγο του “Θησαυρού” κι έρχονταν απόξω από το εστιατόριο να δούνε που έτρωγα*» [...]. *Για μένα η μεγαλύτερη [δηλαδή η σπουδαιότερη] δουλειά ήταν τα λαϊκά περιοδικά*»²⁵.

²¹ Π. Παλαιολόγος, «Ο μισθός μου; 2 κιλά κρέας την εβδομάδα!», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 3^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 21-12-1984.

²² Γ. Μπαμπινιώτης, (1998), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Αθήνα. Λ ή μ α : **γκαζοζέν**: άκλ. (κατά το β' παγκ. πόλεμο) μικρό αυτοκίνητο κινούμενο με συσκευή παραγωγής αερίων / (κατ' επέκτ.) κάθε μικρό παλαιό και γενικά δυσκίνητο αυτοκίνητο. ΕΤΥΜ. < γαλλ. gazogen (νόθο σύνθ.) < **gaz=αέριο**+ **-gene**<-γενής.

²³ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 21-12-1984.

²⁴ Γ. Τσακνιάς, «Το Σαββατοκύριακο», εφημ. *Το Βήμα / Το Άλλο Βήμα*, 20-10-2002, σελ.19.

²⁵ Π. Παλαιολόγος, (1984), «Είμαι στα τελευταία μου», (συνέντευξη στον ευθυμογράφο Γιώργο Καραμάνο), εφημ. *Έθνος Κυριακής*, 25-3-1984. (Η ίδια συνέντευξη αναδημοσιεύτηκε από την εφημερίδα *Ειδήσεις* [της Αργολίδας], 10-12-1994, με την ευκαιρία αφιερώματος για τα δέκα χρόνια από το θάνατο του Π. Παλαιολόγου).

Ωστόσο, στα τελευταία χρόνια της ζωής του, εργάστηκε για λίγο στην *Πρωινή* (1979) του Κώστα Νίτσου, που έκλεισε γρήγορα και στη συνέχεια από το 1979 έως το 1981 στην *Ελευθεροτυπία* (πρωινή, απογευματινή και κυριακάτικη). Επίσης, οι απεργοί συντάκτες δημοσιογράφοι της Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών (Ε.Σ.Η.Ε.Α.) εξέδωσαν το Μάιο του 1975 την εφημερίδα *Αδέσμευτη Γνώμη*, η οποία εκδόθηκε για μία μόνο μέρα. Σ' αυτή ο Παύλος Παλαιολόγος δημοσίευσε το χρονογράφημα «*Αντιμόνιο, καλημέρα*». Ετοίμασε και το δεύτερο με τίτλο «*Χωρίς ελευθερία*», το οποίο έμεινε αδημοσίευτο, γιατί την επόμενη η απεργία λύθηκε. Το χρονογράφημα αυτό δημοσιεύτηκε αμέσως μετά το θάνατό του στην εφημερίδα *Τα Νέα*²⁶.

Ο Παύλος Παλαιολόγος στη μακρά δημοσιογραφική του σταδιοδρομία εργάστηκε «*με πείσμα, μεράκι, ευσυνειδησία και ζωτικότητα νεοφώτιστου εραστή*»²⁷ σε όλα τα είδη της δημοσιογραφίας, ως συντάκτης των εφημερίδων που αναφέρθηκαν από το 1915 έως το 1937, που του ανατέθηκε να γράφει το χρονογράφημα στο *Ελεύθερον Βήμα* και στο οποίο, σύμφωνα με τις κρίσεις των συναδέλφων του και του αναγνωστικού κοινού, διέπρεψε. Επίσης, δημοσιογράφησε ως ρεπόρτερ στη Βουλή, στο Υπουργείο Εξωτερικών, ως γραμματέας σύνταξης, μεταφραστής, σχολιογράφος και ως απεσταλμένος στην Ελλάδα και το Εξωτερικό²⁸.

Με τη δημοσιογραφική ιδιότητα του απεσταλμένου πραγματοποίησε πολλά ταξίδια σε όλη την Ελλάδα και σε πολλές χώρες του εξωτερικού: Αίγυπτο, Αμερική²⁹ (δύο φορές), Αυστρία, Γαλλία, Ελβετία, Ισραήλ, Ιταλία, Καναδά, Κύπρο, Λίβανο, Ρωσία, Συρία, Τουρκία³⁰. Τις αποστολές του αυτές τις αποτύπωσε σε ζωντανά και διεισδυτικά ρεπορτάζ³¹ που δημοσιεύτηκαν στο *Ελεύθερον Βήμα*, *Το Βήμα* και στα *Αθηναϊκά Νέα* και στο περιοδικό *Ο Ταχυδρόμος*. Οι εντυπώσεις - που αποκόμιζε από την επαφή και τη γνωριμία του με τις πόλεις και τις χώρες, τις οποίες επισκεπτόταν - μετουσιώθηκαν κυρίως στο κειμενικό είδος της *ταξιδιογραφίας* και δημοσιεύτηκαν πολλές ως χρονογραφήματα στις προαναφερόμενες εφημερίδες. Οι ταξιδιωτικές αυτές εντυπώσεις, που αργότερα εκδόθηκαν ως ανεξάρτητα βιβλία, είναι: *Η Ρωσία όπως την είδα* (1957), *Αγάπη μου Κέρκυρα* (1958) και *Ο κόσμος στα σβέλτα* (1959).

²⁶ Λ. Κανέλλη, «Το άγνωστο χρονογράφημα του Παύλου Παλαιολόγου», εφημ. *Τα Νέα*, 16-12-1984.

²⁷ Π. Παλαιολόγος, «Με παστρικά χέρια», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 1^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 19-12-1984.

²⁸ Το Βήμα, «Η Ένωση Συντακτών τιμά τον Παύλο Παλαιολόγο», εφημ. 8-4-1976.

²⁹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 21-12-1984.

³⁰ Π. Παλαιολόγος, (1959), *Ο κόσμος στα σβέλτα*, οίκος Μιχ.Ι. Σαλιβέρου, Αθήνα, σελ.5.

³¹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 21-12-1984.

Όλα τα κείμενα των αποστολών του (ειδησεογραφήματα και εντυπώσεις) διακρίνονται για τη χρονογραφική τους πνοή, η οποία εκφράζεται με χιούμορ και χρωματίζεται με λυρικό τόνο³². Αυτό, όμως, που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις, είναι η προσπάθειά του να αναζητήσει «τον παλμό των πόλεων» και αυτή «την πτυχή από την ψυχή του»³³ να προβάλλει.

8.2.6. Ο θάνατός του

Τα τελευταία δύο χρόνια της ζωής του η υγεία του είχε κλονιστεί. Τον είχε καταβάλει³⁴ η ασθένεια της συζύγου του Μαρίας, η οποία είχε υποστεί εγκεφαλικό επεισόδιο και παρέμεινε κλινήρης και άφωνη για επτά χρόνια.

Πέθανε στις 14 Δεκεμβρίου 1984, σε ηλικία 89 χρόνων, στο νοσοκομείο «Υγεία», όπου νοσηλεύταν για ουρολοίμωξη από τις 25 Σεπτεμβρίου. Ο θάνατός του επήλθε από επιπλοκές εγκεφαλικού επεισοδίου, το οποίο είχε υποστεί από τον Αύγουστο του ίδιου έτους³⁵.

Στην κηδεία του παραβρέθηκαν και «απέτισαν φόρο τιμής στον πρύτανη της ελληνικής δημοσιογραφίας»³⁶, εκτός από τους συγγενείς, φίλους και συναδέλφους του, εκπρόσωποι της πολιτείας και άνθρωποι³⁷ των γραμμάτων, οι οποίοι εκφώνησαν επικήδειους λόγους³⁸, εξάιροντας την προσωπικότητά του, το αδαμάντινο ήθος του και το πλούσιο δημοσιογραφικό και ιδιαίτερα το χρονογραφικό του έργο.

³² Π. Παλαιολόγος, (1954), *Εαρινή Πνοή*, εκδόσεις Η Πορεία, Αθήνα, σελ.7.

³³ Π. Παλαιολόγος, (1959), *Ο κόσμος στα σβέλλα*, οίκος Μιχ. Ι. Σαλιβέρου, Αθήνα, σελ.7.

³⁴ Π. Παλαιολόγος, (συνέντευξη στο Γ. Καραμάνο), «Είμαι στα τελευταία μου...», εφημ. *Έθνος της Κυριακής*, 25-3-1984. «Η γυναίκα μου καρφωμένη στο κρεβάτι από εγκεφαλικό δεν μπορεί μήτε να μιλήσει. Εφτά χρόνια έχουμε να κουβεντιάσουμε [...]. Ξέρω [σημειώνει ο Γ. Καραμάνος] πως το χτύπημα της γυναίκας του τον έχει σακατέψει, όσο τίποτα άλλο, κι όποτε μιλάει γι' αυτήν η φωνή του σπάει και γίνεται μαλακότερη.

- Και ξέρεις; Μου προσθέτει σε λίγο. Δε δακρύζουν τα βλέφαρά της. Φαίνεται δε λειτουργούν οι φλέβες τους κι έχουν στεγνώσει. , όμως, τα καταλαβαίνει όλα. Τέτοια κράση...φαινόμενο».

³⁵ Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, «Έφυγε ο Πρύτανης», 15-12-1984 / Εφημ. *Μεσημβρινή*, «Αντίο, Δάσκαλε...», 15-12-1984 / Εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, «Ο Τύπος κηδεύει τον πατέρα του», 15-12-1984 κ. ά.

³⁶ Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, «Αποχαιρετισμός σ' έναν Μεγάλο», 17-12-1984.

³⁷ Ο Γ. Αλευράς, πρόεδρος της Βουλής, ο Μ. Στεφανίδης, α' αντιπρόεδρος της Βουλής, ο Απ. Λάζαρης, υπουργός προεδρίας, ο Γ. Καψής, υφυπουργός εξωτερικών, ο Π. Κανελλόπουλος, πρώην πρωθυπουργός, ο Γ. Αναστασόπουλος, ευρωβουλευτής και πρώην πρόεδρος της Ε.Σ.Η.Ε.Α., η Άννα Συνοδινού, βουλευτριά, ο Πέτρ. Χάρης, ακαδημαϊκός, ο πατήρ Γεώργιος Πυρουνάκης και ο Άλκης Τροπαιάτης, λογοτέχνης βλ. εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, «Η δημοσιογραφία γονατίζει μπροστά στο έφευρό σου», 17-12-1984. Ακόμη, στην κηδεία του στεφάνια έστειλαν ο πρόεδρος της Δημοκρατίας Κ. Καραμανλής -το οποίο μετέφερε υπασπιστής του - ο πρωθυπουργός Α. Παπανδρέου, ο πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Σπ. Κυπριανού, η υπουργός Πολιτισμού Μ. Μερκούρη, η Ένωση Συντακτών κ.ά. βλ. εφημ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, «Έφυγε ο κορυφαίος (Η Αθήνα κήδεψε χτες τον Παύλο Παλαιολόγο)», 16 -12-1984.

³⁸ Ο Π. Κανελλόπουλος, ο Γ. Καψής, ο Β. Κοραχάης, πρόεδρος της Ε.Σ.Η.Ε.Α., ο Πέτρ. Λινάρδος, πρόεδρος της Ε.ΔΟ.Ε.Α.Π., και ο Στ. Ψυχάρης, διευθυντής της εφημ. *Το Βήμα*.

8.3 Παρουσίαση του δημοσιογραφικού / συγγραφικού έργου

Η μακρά δημοσιογραφική του σταδιοδρομία, η οποία χρονολογείται το 1915 έως το 1982, του έδωσε πολλές αφορμές και δυνατότητες να γράψει πολυάριθμα και ποικιλώνυμα δημοσιογραφικά κείμενα, τα οποία έβρισκαν μεγάλη ανταπόκριση στο αναγνωστικό κοινό. Τα δημοσιογραφήματα αυτά συνιστούν το δημοσιογραφικό έργο του Παλαιολόγου, μέρος του οποίου ο ίδιος ανθολόγησε, κατά καιρούς, και εξέδωσε σε αυτοτελείς εκδόσεις. Ως συγγραφικό λογίζονται τα τρία θεατρικά έργα που έγραψε, τα οποία παρουσιάστηκαν σε αθηναϊκά θέατρα, όπως σημειώνουμε στη συνέχεια, και αργότερα εκδόθηκαν ως βιβλία.

Σύμφωνα με μαρτυρίες παλαιών δημοσιογράφων³⁹, τα δημοσιογραφικά του κείμενα ανέρχονται στις 30.000. Αριθμός ίσως υπερβολικός που ζητεί τη συνδρομή της επιστημονικής έρευνας, για να αναζητηθεί το τεράστιο αυτό δημοσιογραφικό έργο, να μελετηθεί και να ταξινομηθεί, ώστε να εκτιμηθεί η αξία του.

Εμείς στο πλαίσιο της έρευνας αυτής της εργασίας - όπως φαίνεται στο «Παράρτημα» - υπερβαίνοντας τις χρονικές συντεταγμένες του θέματος, μπορέσαμε να αναζητήσουμε και να καταγράψουμε το μεγαλύτερο μέρος των χρονογραφημάτων. Σημειώνουμε, όμως, ότι δεν το εξαντλήσαμε, γιατί οι δυσκολίες και τα προσκόμματα, όπως αναφέραμε στον πρόλογο και στην υποενότητα «Αναζήτηση της βιβλιογραφίας», ήταν πάρα πολλές και ανθρωπίνως ανέφικτο να ολοκληρωθεί. Ο επόμενος πίνακας δείχνει τον αριθμό των τίτλων των χρονογραφημάτων που έχουν καταγραφεί, κατά έντυπο και παρατίθενται στο «Παράρτημα», τα οποία αριθμούνται στις 13.489 περίπου χρονογραφικά κείμενα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΤΑ ΕΝΤΥΠΟ

A.A.	ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ / ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	ΕΤΗ	ΣΥΝΟΛΟ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ
1	Αδέσμευτη Γνώμη	1975	1
2	Αθηναϊκά Νέα	1937-1944	432
	Αθηναϊκά Νέα	1945	91
	Τα Νέα	1945 - έως;	-
3	Ελεύθερον Βήμα	1937-1944	2146
	Το Βήμα	1945-1979	8331

³⁹ Γ. Καραμάνος, ό.π., εφημ. *Έθνος*, 25-3-1984 και Β. Νέτας, Π.Παλαιολόγος, «Ένα παράδειγμα ήθους, θάρρους», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 18-12-1984.

4	Ελευθεροτυπία	1981	-
	Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία	1981	-
5	Θησαυρός	1942-1944	76
	Θησαυρός	1943-1967	1033
6	Μπουκέτο	1943-1944	26
	Μπουκέτο	1945	3
7	Ρομάντσο	1943-1944	11
	Ρομάντσο	1945-1967	1169
8	Ο Ταχυδρόμος	1954-1957	149
	Ο Ταχυδρόμος	1958	2
	Ο Ταχυδρόμος	1967	1
	Ο Ταχυδρόμος	1968	2
		ΣΥΝΟΛΟ →	13.473
			ΑΛΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ
1	Μπουκέτο: <i>Θεατρο-μυθιστόρημα</i>	1943	14
	Μπουκέτο: <i>Γράμματα σε κορίτσια</i>	1945	12
2	Ταχυδρόμος: <i>Ανταποκρίσεις</i> <i>Ανταποκρίσεις</i>	1958,1959> 1968-1970>	} 74
	<i>Σημειωματάριο / Ημερολόγιο</i>	1959-1960	
		ΣΥΝΟΛΟ →	443
Α.Α.	ΑΝΕΡΕΥΝΗΤΑ ΕΝΤΥΠΙΑ		ΚΕΙΜΕΝΑ
1	Ακρόπολις	1915-1917	;
2	Ατλαντίς (Νέα Υόρκη)	1922-1924	;
3	Βραδυνή	1924	;
4	Εθνική	1924	;
5	Εθνικός Κήρυξ	;	;
6	Ελεύθερος Τύπος	1917-1918	;
7	Ελεύθερος Λόγος	1924	;
8	Πατρίς (Κωνσταντινούπολη)	1918-1922	;
9	Πρωινή	1979	;
10	Το Σαββατοκύριακο (περιοδικό)	1937-1941	;

Το δημοσιογραφικό αυτό έργο παραμένει διάσπαρτο σε εφημερίδες, περιοδικά και στο κρατικό ραδιόφωνο, στα οποία εργάστηκε ο Παλαιολόγος. Ωστόσο, οι πληροφορίες που αντλήσαμε, κατά την έρευνά μας, μας οδηγούν να το ταξινομήσουμε στις ακόλουθες κατηγορίες:

1. Ρεπορτάζ
2. Ανταποκρίσεις
3. Συνεντεύξεις (κυρίως ως συνεντευξιαστής και, σε λίγες περιπτώσεις, ως συνεντευξιαζόμενος)
4. Ταξιδιωτικές εντυπώσεις ως απεσταλμένος ανταποκριτής
5. Χρονογραφήματα
6. Θεατρικά
7. Σχολιογραφήματα
8. Ραδιοφωνικές ομιλίες
9. Διαλέξεις

Από τα δημοσιογραφικά αυτά είδη ο Π.Παλαιολόγος είχε τη μακροβιότερη θητεία και τη μεγαλύτερη επίδοση στο χρονογράφημα.

Επίσης, κατά καιρούς, συνήθιζε και επέλεγε ορισμένα χρονογραφήματά του, τα οποία εξέδιδε σε αυτοτελείς εκδόσεις. Κριτήριό του γι' αυτές τις ανθολογήσεις, όπως σημειώνει ο ίδιος, είχε τα ιδιαίτερα επαινετικά σχόλια των αναγνωστών του από το πλήθος των επιστολών, που λάμβανε για ορισμένα χρονογραφήματά του. Τέτοιες συλλογές που είδαν το φως της δημοσιότητας και σχολιάστηκαν ευμενώς από την κριτική, είναι οι ακόλουθες:

8.3.1 Ανθολογήσεις χρονογραφήματων

1. Πρώτες πενιές

2. Εφημερίδες (1930)

3. Στο περιθώριο της ζωής (1940)⁴⁰

4. Και διηγώντας τα ..., (Σαν παραμύθι, άσπροι και μαύροι), εκδότης ο Πιγκουίνος, Αθήναι 1944, σσ. 126.

Η συλλογή αυτή περιλαμβάνει 38 χρονογραφήματα που γράφτηκαν, κατά την περίοδο του πολέμου του '40 και δημοσιεύτηκαν στο *Ελεύθερον Βήμα* (1941-1944). Τα κείμενα αυτά σκιαγραφούν τη ζωή «μιας κακιάς περιόδου. Φύλλα ημερολογίου σκορπισμένα ασύνδετα [...], για να θυμίζουν αύριο κάποιες σελίδες, όχι τις χειρότερες [...]. Το παραμύθι που ακούσαμε μια σκοτεινή κι ατέλειωτη νύχτα χειμώνα», όπως επισημαίνει ο ίδιος ο συγγραφέας ανθολόγος στο δωδεκάστιχο

⁴⁰ Για τις τρεις αυτές συλλογές δεν μπορούσαμε, απ' όσο ερευνήσαμε, να έχουμε περισσότερα στοιχεία.

πρόλογό του. Για τη συλλογή αυτή έχει δημοσιευτεί ανώνυμη κριτική στο *Ελεύθερον Βήμα* στις 22-7-44.

5. **Απτερη Νίκη**, εκδόσεις «Άλφα» Ι.Μ. Σκαζίκη, Αθήνα 1947, σσ. 158.

Πρόκειται για συλλογή 47 χρονογραφημάτων που δημοσιεύτηκαν από το 1940 έως το 1947 στις εφημερίδες *Ελεύθερον Βήμα*, *Αθηναϊκά Νέα*, *Το Βήμα* και *Τα Νέα* και αρθρώνονται στις ακόλουθες πέντε ονοματισμένες από το συγγραφέα ενότητες:

- *Όχι* (13 χρονογραφήματα),
- *Ελεύθεροι* (8 χρονογραφήματα),
- *Γολγοθάς* (9 χρονογραφήματα),
- *Οργή Θεού* (10 χρονογραφήματα) και
- *Ξένους ζένιζε* (7 χρονογραφήματα).

Στα χρονογραφήματα αυτά περιγράφονται στιγμιότυπα, που αφορούν «τον πόλεμο, τη νίκη, την κατάρρευση, τη δουλεία και την απελευθέρωση [...]». «*Τα μαδημένα φτερά των ονείρων μας με νωπές τις εντυπώσεις από τα γεγονότα της κάθε μέρας. Ιστορία βέβαια δεν είναι. Ίσως, όμως, να διατηρούν για τον ιστορικό και για όσους τα έζησαν την ατμόσφαιρα μιας εποχής κορεσμένης από παραληρήματα ενθουσιασμού κι από κραυγές οδύνης*», σημειώνει ο συγγραφέας-ανθολόγος Παύλος Παλαιολόγος στο λυρικό επτάστιχο πρόλογό του.

6. **Εαρινή Πνοή**, εκδόσεις *Η πορεία*, Αθήνα 1954 σσ. 158.

Στη συλλογή αυτή περιέχονται 49 χρονογραφήματα που δημοσιεύτηκαν από το 1938 έως το 1954 στις εφημερίδες *Ελεύθερον Βήμα* και *Το Βήμα*. Τη συλλογή προλογίζει ο Ε.Π. Παπανούτσος, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Εκείνο που χαίρομαι και θαυμάζω στα κείμενα του Παύλου Παλαιολόγου, είναι το βάθος της καλοσύνης και της ανθρωπιάς που υπάρχει πάντοτε στο χιούμορ του κι εκείνος ο πολύ συγκινημένος, ο λυρικός τόνος που χρωματίζει το λόγο του, όταν αγγίζει τρυφερά θέματα της ζωής. Και τις δυο αυτές αρετές θα τις βρει αδελφωμένες ο αναγνώστης του βιβλίου τούτου στις σελίδες του[...]*».

Τα χρονογραφήματα αυτά περιστρέφονται γύρω από την παιδευτική του λειτουργία (σελ.11) του σχολείου, καθώς και γύρω από τα μικρά ή σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζει το παιδί. Τα χρονογραφικά αυτά κείμενα σπονδυλώνονται σε τρεις ενότητες:

Η πρώτη φέρει τον τίτλο: «*Ομιλίες με τον Μπούλη*» (27 χρονογραφήματα). Σ' αυτή κυριαρχεί ως κειμενικός ήρωας ο Μπούλης, από το όνομα του οποίου ονομάζεται η ενότητα, της οποίας ο συγγραφέας «έχει πλάσει το μικρό του θίασο. Αποτελείται από φανερά» και αφανή πρόσωπα. Τα πρώτα τα ονοματίζει Λία, Δόμνα κ.ά., ενώ στα δεύτερα αναφέρεται σε ιδιότητες και ρόλους που ασκούν, όπως ο δάσκαλος, ο πατέρας κ.λπ., σημειώνει ο προλογιστής Ε.Π. Παπανούτσος (σελ.8). Με τη φωνή των προσώπων αυτών ο Παύλος Παλαιολόγος «κουβεντιάξει», σε ήρεμο τόνο, τα προβλήματα που απασχολούν τους νέους και τις σχέσεις τους με τους μεγάλους που έρχονται σε άμεση επαφή μαζί τους,

Η δεύτερη ενότητα επιγράφεται «*Πρώτα φτερουγίσματα*» και περιλαμβάνει 13 χρονογραφήματα που εστιάζονται κυρίως στα προβλήματα των εφήβων. Και η τρίτη ενότητα τιτλοφορείται «*Με τον κόσμο του θρανίου*» (9 χρονογραφήματα) και επικεντρώνεται σε ζητήματα του σχολείου και ειδικότερα στις σχέσεις μαθητών-καθηγητών-γονιών.

7. **Ανήσυχια Νιάτα**, εκδόσεις *Αλκαίος*, Αθήνα 1974, σσ. 183.

Στη συλλογή αυτή, η οποία περιλαμβάνει συνολικά 65 χρονογραφήματα, προτάσσεται πρόλογος του Άλκη Τροπαιάτη, ο οποίος υπογραμμίζει ανάμεσα στ' άλλα ότι σ' αυτό το βιβλίο προβάλλεται σε πρώτο πλάνο ο «παιδαγωγός» Παλαιολόγος. Χωρίς να έχει ειδικές επιστημονικές σπουδές, ξεπηδάει το έμφυτο παιδαγωγικό του αισθητήριο, καθώς κουβεντιάξει σε φιλικό τόνο με τους δύο κύριους ήρωές του: τον Μπούλη και το Λάκη...(σελ.8) και «*αναδείχεται θαυμάσιος συνομιλητής με τα νιάτα [...]. Προβληματίζεται μαζί τους [...]. Τα πλησιάζει, κουβεντιάξει μαζί τους σαν ίσος προς ίσους. Και τα κερδίζει με την [...] ιδιαίτερη λεκτική γοητεία του, τη γεμάτη από άφραση ζεστασιά και διανθισμένη με το λεπτό χαρακτηριστικό χιούμορ του, με την καλοσύνη του και τον ευγενικό τρόπο της "συνομιλίας" του, με την Ανθρωπιά του [...]*». (σελ.8).

Το βιβλίο διαρθρώνεται από δύο ενότητες: Η πρώτη επιγράφεται «*Ο Μπούλης κι εγώ*» και αποτελεί ανατύπωση της πρώτης ενότητας του βιβλίου του Π. Παλαιολόγου με τον τίτλο *Εαρινή Πνοή*. Συνοδεύεται από τον ίδιο πρόλογο του Ε.Π. Παπανούτσου, ο οποίος στην προκείμενη συλλογή φέρει τον τίτλο: «*Ο "παιδαγωγός" Παλαιολόγος*» και περιέχει χρονογραφήματα των ετών 1938-1954, τα οποία έχουν δημοσιευτεί στις εφημερίδες *Ελεύθερον Βήμα* και *Το Βήμα* και έχουν συμπεριληφθεί στην προηγούμενη συλλογή. , όμως, στη σελίδα 7 του βιβλίου *Ανήσυχια Νιάτα* ο συγγραφέας Παύλος Παλαιολόγος σημειώνει ότι δημοσιεύτηκαν «*από το 1949 ως το*

1954», ενώ στη συλλογή *Εαρινή Πνοή* αναφέρει ότι δημοσιεύτηκαν στις αναφερόμενες εφημερίδες από το 1938 έως 1954, το οποίο θεωρείται και το ακριβές⁴¹.

Η δεύτερη ενότητα συμπληρώνει την πρώτη και περιλαμβάνει 28 χρονογραφήματα. Ονοματίζεται «*Ο Λάκης κι εγώ*» (σσ. 97-180) και προλογίζεται από τον Ι.Μ. Παναγιωτόπουλο με την επιγραφή «*Ο Παύλος Παλαιολόγος και το χρονογράφημα*» (σσ. 99-104). Στον πρόλογο αυτό, μεταξύ των άλλων, τονίζεται ότι ο Παύλος Παλαιολόγος είναι ο αναμφισβήτητος κορυφαίος εκπρόσωπος του «*κριτικού χρονογραφήματος*» (σελ. 103) και ότι έχει μεγάλη ανταπόκριση στο αναγνωστικό κοινό.

Επίσης, ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος επισημαίνει πως ο Παύλος Παλαιολόγος «για ένα διάστημα έκαμε και το δάσκαλο στα πρώτα του νιάτα. Και είταν πλασμένος για δάσκαλος. Απόμεινε φίλος της σωστής διδασχής, καθώς δείχνεται και στο βιβλίο του τούτο, όπου συνομιλεί μ' ένα νέο αγόρι, φιλοπερίεργο, έξυπνο, κατάδροσο, σαν το φως της ανοιξιάτικης χαραυγής. Το αγόρι φέρνει κάθε τόσο στο συγγραφέα το θέμα που τους έβαλε ο δάσκαλος για την έκθεσή του [...] και ζητεί την επικουρία του μεγάλου του φίλου. Άλλοτε αυτό το αγόρι λεγόταν Μπούλης [...]. Μπροστά στον Μπούλη ή μπροστά στο Λάκη ο Παλαιολόγος γίνεται ένας Πεσταλότσι ή ένα Γεροστάθης, η ελληνική προσωπογραφία του Πεσταλότσι [...]. Έτσι, στις συνομιλίες του με Λάκη δε θα συναντήσουμε μόνο έναν έξοχο “moraliste”, ένα δάσκαλο της ηθικής (σελ.103), όχι της ηθικής των συνηθισμένων βιβλίων και συμβατικών φιλοσόφων, αλλά κ' ένα σωστό άνθρωπο που [...] έχει τόση στοργή μέσα του, ώστε [...] θα νιώσουμε να μας περιβάλλει η ατμόσφαιρα της οικειότητας και της φιλίας, που βρίσκει άμεση και στη δική μας καρδιά ανταπόκριση»(σελ.104).

8. Η γυναίκα σε ελληνικά σχήματα, εκδόσεις Αστέρι Ο.Ε., Αθήνα 1975, σσ. 238.

Στο βιβλίο προτάσσονται τρία σύντομα κείμενα: ο πρόλογος των εκδοτριών και ο πρόλογος της παιδαγωγού και πρώτης εκπαιδευτικής συμβούλου Μαρίας Αμαριώτου, η οποία χαρακτηρίζει τον Παύλο Παλαιολόγο «*φειδιακό σμιλευτή του λόγου, με οξύτατη παρατηρητικότητα [...], με σπάνιο ηθικό θάρρος [...], με θωπευτική καλοσύνη [...] και με μοναδικό στη λεπτότητά του χιούμορ [...]*». (σελ.9). Ακολουθεί απόσπασμα άρθρου του τότε καθηγητή του Πανεπιστημίου του Τέξας και διευθυντή του Κέντρου Νεοελληνικών Μελετών Γεωργίου Αρνάκη, το οποίο, όπως αναφέρεται, (σελ.11) δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Εθνικός Κήρυξ* της Νέας Υόρκης και στο

⁴¹ Π.Παλαιολόγος, (1954), *Εαρινή Πνοή*, εκδόσεις *Η πορεία*, Αθήνα 1954 σελ. 157.

οποίο υπογραμμίζεται ότι το χρονογράφημα στα χέρια του Παύλου Παλαιολόγου «πήρε πλατιές διαστάσεις και λογοτεχνικό σχήμα κι έγινε πνευματικός σύντροφος του αναγνωστικού κοινού της εφημερίδας *Το Βήμα*» (σελ.12).

Το βιβλίο αυτό αποτελεί συλλογή 69 χρονογραφήμάτων του συγγραφέα που έχουν δημοσιευτεί στις εφημερίδες *Ελεύθερον Βήμα* και *Το Βήμα* από το 1937 έως το 1975. Χωρισμένο βασικά σε δύο μέρη αποτελεί συλλογή-μαρτυρία της πορείας της Ελληνίδας και της εξέλιξης των ερωτικών ηθών μας (σελ.7). Το πρώτο μέρος τιτλοφορείται «*Σφάζω, σφάζεις, σφάζει...*» (σσ. 15-155) και περιλαμβάνει 47 χρονογραφήματα που έχουν θέμα τους την «τιμή» της Ελληνίδας γυναίκας. Το δεύτερο μέρος επιγράφεται «*Έρωτος ανάκατε μάχαν*» (σσ. 157-220) και περιλαμβάνει 22 χρονογραφήματα που αναφέρονται στη δύναμη του έρωτα και στην περιγραφή ειδυλλίων.

Στο βιβλίο συσσωματώνεται, ως τρίτο μέρος, απόσπασμα διάλεξης του Παύλου Παλαιολόγου με τίτλο «*Αν κυβερνούσαν οι γυναίκες*», (σσ. 223-236).

Τέλος, το βιβλίο διατηρεί, όπως σημειώνει ο ίδιος ο συγγραφέας-ανθολόγος, τη γλωσσική και ορθογραφική ασυνέπεια των χρονογραφήμάτων (σελ.17), για να διαπιστώσει ο αναγνώστης την εξέλιξη της γλώσσας.

9.«*Θυς ο Θεός συνέζευξεν...*» 1957.

Ο τόμος αυτός-σημειώνει ο ανώνυμος βιβλιοπαρουσιαστής⁴²- περιλαμβάνει σειρά χρονογραφήμάτων που σχετίζονται με το γάμο. Το βιβλίο αυτό θα μπορούσε να ονομαστεί ανατομία ή ψυχογραφία του γάμου. Με το χιούμορ, την αβρότητα, το παιχνιδιάρικο ύφος του αλλά συγχρόνως και με τη βαθιά παρατηρητικότητά του ο συγγραφέας προβάλλει το συζυγικό βίο στις ποικίλες του εκδηλώσεις. Καθένα από τα θέματα μπορεί να αναπτυχθεί σε δράμα ή σε κομεντί, η οποία σε λίγες σελίδες δίνει τη συζυγική ζωή του ανθρώπου της εποχής μας.

10. *Τα εν οίκω*

11. *Έλληνες έξω από την Ελλάδα-Ορθοδοξία και γένος*⁴³

⁴² Περιοδ. *Ρομάντσο*, τχ. 776/14-1-58.

⁴³ Τα δύο αυτά έργα δεν μπορέσαμε να τα έχουμε στη διάθεσή μας, για να αντλήσουμε πληροφορίες.

8.3.2 Ανθολογήσεις ταξιδιογραφημάτων

1. Η Ρωσία όπως την είδα, εκδόσεις Εκδοτικό Ινστιτούτο Αθηνών των Σ. Μπίρη-Χ. Αλεξίου, Αθήνα 1957, σσ. 172.

Το βιβλίο αυτό ανήκει στο είδος των *ταξιδιωτικών εντυπώσεων*, οι οποίες προήλθαν από ταξίδι του συγγραφέα Παύλου Παλαιολόγου στη Σοβιετική Ένωση και δημοσιεύτηκαν πρώτα στην εφημερίδα *Το Βήμα*.

Οι εντυπώσεις αυτές αναφέρονται στα ακόλουθα θέματα: ο χαρακτήρας της Μόσχας, η μεγάλη έκθεση της Μόσχας, η παιδεία στη Σοβιετική Ένωση, το σοβιετικό σχολείο ετοιμάζει πολίτες αφοσιωμένους στο καθεστώς, η οικογένεια και το παιδί, η θέση της εκκλησίας στη Σοβιετική Ένωση, ο θρίαμβος της επιστήμης, τα κέντρα ερευνών και τα επιστημονικά ινστιτούτα, συγγραφείς και κοινό, δημοσιογραφία και λογοτεχνία, ο σοβιετικός εργάτης αξιοπρεπής και περήφανος αλλά χωρίς αυθάδεια, σκηνές από δικαστήριο, η γυναίκα στη Σοβιετική Ένωση, Ερμιτάζ: η μεγαλύτερη πινακοθήκη του κόσμου, Στάλινγκραντ-Βόλγας-Ρίγα, εμπόριο χωρίς μεσάζοντες, στο σπίτι των συγγραφέων, περίπατος στους δρόμους της Μόσχας, τα πάρκα του πολιτισμού, υπάρχει ελευθερία στη Σοβιετική Ένωση;

Το ταξίδι διήρκεσε 23 μέρες και την ελληνική εννεαμελή αποστολή - που κλήθηκε από τη Σοβιετική Εταιρία, για την ανάπτυξη πνευματικών σχέσεων με τις ξένες χώρες - αποτελούσαν οι ακόλουθοι: Κ. Τζώνης, καθηγητής πανεπιστημίου, Γ. Βάρβογλης, καθηγητής πανεπιστημίου, Μ. Εμπειρικός, καθηγητής πανεπιστημίου, Σπ. Μελετζή, φωτογράφος, Π. Παλαιολόγος, δημοσιογράφος, Έφη Πανσελήνου, δικηγόρος, Ι. Πάτσα, δικηγόρος, Γ. Ρίτσος, ποιητής και Ιφ. Χατζηεμμανουήλ, γιατρός.

Η αποστολή επισκέφθηκε πέντε πόλεις: το Λβόφ, τη Μόσχα, το Στάλινγκραντ, την Πετρούπολη και τη Ρίγα.

2. Αγάπη μου Κέρκυρα (κρατικό βραβείο 1957), Β' έκδοση, εκδόσεις Οίκου Μιχ. Σαλιβέρου Α.Ε., Αθήνα 1958, σσ. 90.

Το βιβλίο αυτό συγκεντρώνει 19 αριστουργηματικές ταξιδιωτικές εντυπώσεις του συγγραφέα με αντικείμενο περιγραφής την Κέρκυρα, που δημοσιεύτηκαν ως χρονογραφήματα στις εφημερίδες *Ελεύθερον Βήμα* και *Το Βήμα* από το 1938 έως το 1955 και οι οποίες συναρθρώνονται, κατά χρονική περίοδο, στις τέσσερις επόμενες ενότητες :

• Πρώτη γνωριμία, 1938 (τέσσερα κείμενα στις σσ. 13-25).

• Ύστερ' απ' τον πόλεμο, 1948 (τέσσερα κείμενα στις σσ. 31-44).

- Ένας κόσμος σε μελαγχολία, 1951 (επτά κείμενα στις σσ. 49-72).
- Σ'αγαπώ, αρχόντισσα του Ιονίου, 1955 (τέσσερα κείμενα στις σσ. 77-88).

Οι ταξιδιωτικές αυτές εντυπώσεις εκδόθηκαν για πρώτη φορά σε ιδιαίτερο τόμο από τα *Κερκυραϊκά Χρονικά* του Κ. Δαφνή. Συνοδεύονται από προλογικό σημείωμα του εκδότη, το οποίο είναι διμερές και αναφέρεται, πρώτα στο συνολικό χρονογραφικό έργο του Π. Παλαιολόγου και ύστερα τονίζεται η αξία του συγκεκριμένου έργου *Αγάπη μου Κέρκυρα*. Μεταξύ των άλλων ο εκδότης σημειώνει: «[...] Τα κομμάτια που αφιέρωσε στην Κέρκυρα δεν είναι χρονογραφήματα. Είναι τραγούδια, όπου με λυρικό παλμό, με έντονη την αίσθηση και τη γεύση της ομορφιάς, ο Παλαιολόγος καταθέτει το φόρο του θαυμασμού και την αγάπη του στα πόδια της «αρχόντισσας του Ιονίου»[...]» (σελ.4).

Το 1957, οι ταξιδιωτικές αυτές εντυπώσεις τιμήθηκαν με το Κρατικό Βραβείο, διότι – σημειώνει, μεταξύ των άλλων, η κριτική επιτροπή - τις «διακρίνει περιγραφική ζωηρότης του ύφους και ευγένεια διατυπώσεως [και] ο Παύλος Παλαιολόγος είναι ευρύτατα γνωστός διά το πλούσιον δημοσιογραφικόν του έργον».

Επίσης, για το έργο εκφράστηκαν, με ευνοϊκά σχόλια, οι κριτικογράφοι Βάσος Βαρίκας στην εφημερίδα *Το Βήμα* (10-10-1956), ο Γιάννης Χατζίνης στο περιοδικό *Νέα Εστία* και ο Μπάμπης Κλάρας στην εφημερίδα *Βραδυνή*, ο οποίος σημειώνει ανάμεσα στ' άλλα: «Με τις εικόνες ζωής που σκισάρει, τις πνευματικές προεκτάσεις που δίνει και το λυρικό χρώμα που εναποθέτει σ' αυτές, δείχνει ότι πίσω από το χρονογράφο βρίσκεται κι ένας ποιητής με την πλατύτερη του όρου έννοια [...]»⁴⁴.

3. Ο κόσμος στα σβέλτα, εκδόσεις Οίκου Μιχ. Σαλιβέρου Α.Ε., Αθήνα 1959, σσ. 208.

Το βιβλίο αυτό συγκαταλέγεται στο κειμενικό είδος των ταξιδιωτικών εντυπώσεων, με 57 κείμενα που δημοσιεύτηκαν ως χρονογραφήματα στην εφημερίδα *Το Βήμα* από το 1948 έως το 1958 και προήλθαν από ταξίδια, ιδιωτικά και επαγγελματικά, του συγγραφέα σε δέκα χώρες: Αίγυπτο, Αμερική, Αυστρία, Γαλλία, Ελβετία, Ισραήλ, Ιταλία, Λίβανο, Συρία και Τουρκία.

Ο συγγραφέας στο 17στιχο προλογικό του σημείωμα αναφέρει πως: «αποφύγαμε μουσεΐα, πινακοθήκες, ιστορικά μνημεία. Και η αρμοδιότητα μάς λείπει, αλλά κι έξω από το σκοπό του βιβλίου αυτού είναι η προβολή τέχνης και ιστορίας. Το παρόν αναζητήσαμε. Τον παλμό των πόλεων ψάξαμε να βρούμε και να μεταφέρουμε με

⁴⁴ Οπισθόφυλλες κρίσεις από το αναφερόμενο βιβλίο.

δυο πινελιές, ό,τι νομίσαμε ότι αποτελεί τη χαρακτηριστική νότα τους, μια πτυχή από την ψυχή τους». Το βιβλίο αυτό παρουσίασε, με ευμενή σχόλια, ο Βάσος Βαρίκας στην εφημερίδα *Το Βήμα* στις 6-6-1959.

8.3.3 Θεατρικά

1. Το ημερολόγιο του Κοσμά Παλιοκαιρινού⁴⁵

Ο ευθυμογράφος Γιώργος Καραμάνος, σε συνέντευξη που του παραχώρησε ο Παύλος Παλαιολόγος, μαρτυρεί: «Τις μέρες που έγραφε το ημερολόγιο του Παλιοκαιρινού κι είχε φέρει τον ήρωά του προς το τέλος, πολλοί τον παρακαλούσαν να τον κάνει...μακροβιότερον, ώστε να μη σταματήσει η μαγεία αυτών των κειμένων, με το σπινθηροβόλο πνεύμα και τη λεπτή ειρωνεία, που στο βάθος δεν ήταν τίποτα άλλο παρά αγάπη και κατανόηση πάνω στα καμώματα και τις ζαβολιές του εσχατόγερου αυτού Καζανόβα»⁴⁶.

Επίσης, ο χρονογράφος και συγγραφέας Φρέντν Γερμανός - σε μεταθανάτιο χρονογράφημά του για τον Παύλο Παλαιολόγο με τίτλο «*Η τελευταία λάμψη...*»⁴⁷ - σημειώνει πως το αναφερόμενο βιβλίο ήταν «το πιο αγαπημένο του [Παλαιολόγου] που ονειρευόταν από χρόνια να το δει να παίζεται στην τηλεόραση».

Ακόμη, ο τότε καθηγητής του πανεπιστημίου του Τέξας Γεώργιος Αρνάκης παρατηρούσε πως στο μνημονευόμενο έργο περιγράφονται, σε χαριτωμένη καθαρεύουσα, οι αδυναμίες της γεροντικής ηλικίας στο πρόσωπο του κειμενικού του ήρωα «*Κοσμά Παλιοκαιρινού*».

2. Η Τρίτη Πράξη, κομεντί⁴⁸ (1942)

3. Ο κόσμος που έρχεται, κομεντί (1943)

4. Μη μετράς τα χρόνια σου, κομεντί (1945)⁴⁹

Τέλος, αναφέρεται πως ο Παύλος Παλαιολόγος άρχισε να γράφει θέατρο στη διάρκεια της Κατοχής. Τα θεατρικά του έργα είναι: *Η Τρίτη Πράξη* και *Ο κόσμος που*

⁴⁵ Το βιβλίο αυτό, παρόλη την προσπάθειά μας, δεν μπορέσαμε να το έχουμε στη διάθεσή μας, για να σχηματίσουμε σαφή αντίληψη. Πάντως το ψευδώνυμο Κοσμάς Παλιοκαιρινός χρησιμοποίησε ο Παλαιολόγος στον αναφερόμενο ημερολόγιο από το 1945 έως το 1955. Βλ. Κυρ. Ντελόπουλου, *Νεοελληνικά Φιλολογικά Ψευδώνυμα*, νέα συμπληρωμένη έκδοση, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005, σελ. 314.

⁴⁶ Π. Παλαιολόγος, (1984), «Είμαι στα τελευταία μου», (συνέντευξη στον ευθυμογράφο Γιώργο Καραμάνο), εφημ. *Έθνος Κυριακής*, 25-3-1984.

⁴⁷ Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ό.π., 15-12-1984.

⁴⁸ Κομεντί (η) = θεατρικό ή κινηματογραφικό έργο με εύθυμα και δραματικά στοιχεία (< γαλλ. com-
edie).

⁴⁹ Για τα τρία αυτά θεατρικά έργα δεν κατέστη δυνατό να έχουμε στη διάθεσή μας αντίτυπα, για να αντλήσουμε πληροφορίες. Οι χρονολογίες μέσα στις παρενθέσεις δηλώνουν το χρόνο της θεατρικής παρουσιάσής τους. Η έκδοσή τους έγινε αργότερα, όπως προαναγγέλλεται στην προτελευταία σελίδα της συλλογής του με τίτλο *Άπτερη Νίκη* (1947), ότι βρίσκονταν «για τύπωμα». Επομένως, πρέπει να κυκλοφόρησαν στα τέλη του 1947 ή στις αρχές του 1948.

έρχεται παρουσιάστηκαν από την Κατερίνα Ανδρεάδη και τον Αιμίλιο Βεάκη και το *Μη μετράς τα χρόνια σου* από το Γιώργο Παππά⁵⁰.

8.3.4 Θεατρο-μυθιστόρημα⁵¹

1. Νικητής στον Έρωτα

Δεν πρόκειται για πρωτογενές μυθιστόρημα αλλά για διασκευή του θεατρικού του έργου *Η Τρίτη Πράξη*, που παίχτηκε τον Οκτώβριο του 1942 στο θέατρο *Βρετάνια* από το θίασο, όπως αναφέρθηκε, της Κατερίνας Ανδρεάδη. Το *αθηναϊκό μυθιστόρημα*, καθώς ο ίδιος ο συγγραφέας το επιτιτλίζει, δημοσιεύτηκε σε δεκατέσσερις συνέχειες στο εβδομαδιαίο περιοδικό *Μπουκέτο*, από τις 12 Αυγούστου 1943 έως τις 25 Νοεμβρίου 1943, με το οποίο συνεργαζόταν και στη συνέχεια έγραφε το χρονογράφημα έως τις 15 Αυγούστου 1945.

Κατά τη διασκευή – όπως σημειώνει ο συγγραφέας⁵² - δεν απομακρύνθηκε ούτε από την αρχιτεκτονική ούτε από το διάλογο του θεατρικού έργου και τούτο, διότι ο ψυχικός του σύνδεσμος, με το έργο αυτό, ήταν ισχυρός, ώστε αδυνατούσε να το ανατρέψει από τα θεμέλια. Αυτό που προσπάθησε, κατά τη διασκευή, ήταν να καλύψει το κενό που προκαλείται, όταν ένα έργο από θεατρικό μεταποιείται σε μυθιστορηματικό και προορίζεται για ανάγνωσμα. Το κενό αυτό ήταν η ανάλυση της ψυχολογίας των ηρώων του, που ο θεατρικός συγγραφέας την εμπιστεύεται στους ηθοποιούς, οι οποίοι την ενσαρκώνουν.

8.3.5 Διαλέξεις

1. Αν κυβερνούσαν οι γυναίκες (1943), εκδόσεις Κνωσσού,

Αθήνα, σσ.30.

Πρόκειται για διάλεξη του Παύλου Παλαιολόγου που πραγματοποιήθηκε το 1943 στο θέατρο της Κυβέλης. Η ομιλία επαναλήφθηκε έξι φορές στο ίδιο θέατρο, μια στο αμφιθέατρο του Πανεπιστημίου και πάνω από δέκα φορές σε διάφορους χώρους της Αθήνας, σε επαρχιακά κέντρα, στην Αλεξάνδρεια και την Κωνσταντινούπολη (σελ.223). Όσα τότε διατυπώνονταν - αναφέρει ο συγγραφέας - με τη μορφή ευχών, αποτελούν την πραγματικότητα του 1975, το οποίο χαρακτηρίστηκε «έτος της γυναίκας» (σελ.223).

⁵⁰ Εφημ. *Το Βήμα*, «Η Ένωση Συντακτών τιμά τον Παύλο Παλαιολόγο», 8-4-1976.

⁵¹ Πλάθουμε το νεολογισμό αυτό, για να αποδώσουμε μονολεκτικά τη διασκευή θεατρικού έργου σε μυθιστόρημα.

⁵² Π.Παλαιολόγος, «Νικητής στον Έρωτα» (Μια εξήγηση του συγγραφέα), περιοδ. *Μπουκέτο*, τχ. 102/12-3-43, σελ.6.

Απόσπασμα της διάλεξης αυτής συσσωματώνεται, όπως σημειώσαμε, ως τρίτο μέρος στο βιβλίο του Παύλου Παλαιολόγου με τίτλο *Αν κυβερνούσαν οι γυναίκες* (σσ. 223-236).

2. [Διαφορά δημοσιογράφου και λογοτέχνη]

Πιθανός τίτλος διάλεξής του, χωρίς ν' αναφέρονται περισσότερα στοιχεία, όπως προκύπτει από απόσπασμα χρονογραφημάτων του: «*Ο δημοσιογράφος εχθρός του λογοτέχνη! Και είνε σα να λένε: εχθρός του ίδιου του εαυτού του. Γιατί, πού ανήκει, σας παρακαλώ, ο ίδιος; Μήπως αυτός πλανάται έξω από την περιοχή της τέχνης του λόγου; Το ίδιο θέμα είχα την ευκαιρία ν' αναπτύξω παλαιότερα σε μια διάλεξη. Υπάρχει, και αν υπάρχει ποια είνε η διαφορά μεταξύ δημοσιογράφου και λογοτέχνη; [...]*»⁵³.

8.4 Η προσωπικότητά του

8.4.1. Ύφος και ήθος

Από την έρευνα που επιχειρήθηκε στα δημοσιεύματα που αναφέρονται στον Παύλο Παλαιολόγο, προκύπτει μια άλλη κατηγορία επιμέρους στοιχείων, η οποία σχετίζεται με το *ύφος* του ως ανθρώπου, το οποίο αποτελεί απόρροια του ήθους του. Ύφος και ήθος στον Παύλο Παλαιολόγο είναι όψεις του ίδιου νομίσματος. Ή καλύτερα το ήθος, ως εσωτερικό ανθρώπινο στοιχείο, εξωτερικεύεται και αποτυπώνεται στο ύφος της γραφής του. Δεν υπάρχει αντινομία μεταξύ ήθους και ύφους. Και τα δύο αποτελούν συγκοινωνούντα δοχεία. Από το πρώτο πηγάζει η γνησιότητα, η ειλικρίνεια, η τρυφερότητα και η στοργή, «*η ευσυνειδησία και το μεράκι*»⁵⁴, η πραότητα και η καρτερικότητα⁵⁵, η συνέπεια, η εντιμότητα, το θάρρος και η μαχητικότητα⁵⁶, τα οποία στηρίζονται στη βάση της ηθικής ποιότητας του ανθρώπου.

Έτσι, η εσωτερικότητα του Παύλου Παλαιολόγου εκφράζεται ως ευγένεια γραφής⁵⁷ και νηφαλιότητα στωικού λόγου, που τον διακρίνει η γενναιόδωρη κατάφαση στη ζωή, η απέραντη κατανόηση για τα ανθρώπινα και η «*ανοχή για την ανθρώπινη αδυναμία*». Τα στοιχεία αυτά συνθέτουν τον παρηγορητικό λόγο «*που αφηγείται και καταγράφει την ανθρώπινη περιπέτεια ως γεγονός θνητότητας*»⁵⁸.

⁵³ Π. Παλαιολόγος, «Ποιοι είνε οι λογοτέχνες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-10-1942.

⁵⁴ Π. Παλαιολόγος, «Με χέρια παστρικά», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 1^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 19-12-1984.

⁵⁵ Εφημ. *Τα Νέα*, «Έφυγε χτες ο “διδάχος”», 15-12-1984.

⁵⁶ Β.Νέτας, «Π. Παλαιολόγος: Ένα παράδειγμα ήθους, θάρρους», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 18-12-1984.

⁵⁷ Κ.Μητρόπουλος, «Έφυγε μια εποχή», εφημ. *Το Βήμα*, 15-12-1984.

⁵⁸ Κ. Γεωργουσόπουλος, (1984), «Το ήθος μιας γραφής», εφημ. *Το Βήμα*, 15-12-1984.

Επίσης, τονίζεται ως ιδιαίτερο γνώρισμα του ύφους του η απλή, πηγαία, κοφτή⁵⁹, ξεκούραστη, καθαρή και ανεπιτήδευτη φράση. Φράσεις και τελεία⁶⁰. Οι ρηματικές κύριες προτάσεις ενταγμένες σε μικροπερίοδο λόγο, τον οποίο χαρακτηρίζει συχνά το παιχνιδιάρικο ύφος με την ενυπάρχουσα χάρη⁶¹, η «δροσιά»⁶² και το σφρίγος του λόγου⁶³. Πίσω απ' αυτά τα εμφανή γνωρίσματα διαφαίνεται η διαύγεια⁶⁴ και το γόνιμο υπέδαφος του στοχασμού⁶⁵ συνυφασμένα με τις συγκινήσεις της ψυχής⁶⁶, ώστε, πολλές φορές, κατόρθωνε με τη γραφή του αυτή να μεγαλώνει τα «μικρά», να ελαχιστοποιεί τα «μεγάλα» και να μετατρέπει το επίκαιρο στοιχείο σε διαχρονική δίψα⁶⁷. Όλα αυτά συνδυασμένα με την οξύτατη παρατηρητικότητα, το σπάνιο ηθικό θάρρος⁶⁸ και τη μύχια θωπευτική καλοσύνη, με τα οποία στρωματογραφείται η γραφή του, μας κάνουν να αισθανόμαστε, από την πρώτη ανάγνωση της στήλης του χρονογραφήματός του, την ατμόσφαιρα της οικειότητας και της φιλίας⁶⁹.

Το χρονογράφημα, λοιπόν, του Παύλου Παλαιολόγου δεν αποτελεί ένα απλό παιχνίδι λέξεων με τη λεκτική γοητεία⁷⁰ που το χαρακτηρίζει, αλλά συνιστά κοινωνικό λειτούργημα⁷¹, με επιμέρους κύριες συνιστώσες τη μαχητικότητα και τη κριτική θέαση των πραγμάτων. Δίκαια, λοιπόν, υποστηρίχτηκε πως «άνοιξε καινούριο δρόμο στο χρονογράφημα. Το πήρε από το γλαφυρό γραπτό κουβεντολόι της ημέρας και του έδωσε τη μορφή της κοινωνικής αποστολής»⁷². «Το είδος τούτο της “παραλογοτεχνίας και μικρολογίας” πήρε λογοτεχνικό σχήμα στη γραφή του Παύλου Παλαιολόγου»⁷³. Γιατί δεν επιλέγει τα θέματά του αλλά τα εφευρίσκει⁷⁴, δηλαδή επινοεί την πρωτότυπη ιδέα και πτυχή, η οποία ενυπάρχει στο κάθε θέμα, και της δίνει νέα διάσταση, γεγονός που έλκει τον αναγνώστη. Μάλιστα, ο Γρηγόριος

⁵⁹ Κ. Γεωργουσόπουλος, (1984), ό.π., εφημ. *Το Βήμα*, 15-12-1984.

⁶⁰ Γ.Μασσαβέτας, «Αντίο, δάσκαλε», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 15-12-1984.

⁶¹ Β. Βαρίκας, εφημ. *Το Βήμα*, βλ. οπισθόφυλλες κρίσεις στον τ. Π.Παλαιολόγος, (1958), *Αγάπη μου Κέρκυρα*, οίκος Μ. Σαλιβέρου, Αθήνα.

⁶² Αλ.Σακελλάριος, «Όλη η σάλα ξέσπασε σε χειροκρότημα», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 15-12-1984.

⁶³ Γ.Μασσαβέτας, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 15-12-1984.

⁶⁴ Λ.Ιακωβίδη, (1976), ό.π., σελ. 11.

⁶⁵ Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Ο Παύλος Παλαιολόγος και το χρονογράφημα», στον τ. Παύλος Παλαιολόγος, (1974), *Ανήσχυα Νιάτα*, εκδόσεις Αλκαίος, σελ. 103.

⁶⁶ Β. Ψυρράκης, «Αντίο, Δάσκαλε», εφημ. Μεσημβρινή, 15-12-1984.

⁶⁷ Κ.Γεωργουσόπουλος, (1984), ό.π., εφημ. *Το Βήμα*, 15-12-1984.

⁶⁸ Μ.Αμариώτου, «Τιμή στον Παύλο Παλαιολόγο», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20-2-1978.

⁶⁹ Ι.Μ.Παναγιωτόπουλος, στον τ. Παύλος Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 104.

⁷⁰ Αλκ. Τροπαιάτης στον τ. Παύλος Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 8.

⁷¹ Π. Χάρης, εφημ. *Τα Νέα*, «Τιμήθηκε χτες ο Π.Παλαιολόγος (Οι λόγοι των Π. Χάρη, Γ. Ρούσσου, Γ. Καράγιωργα)», 13-4-1976.

⁷² Π. Παπαδούκας, εφημ. *Ακρόπολις*, στο ένθετο της εφημ. *Ειδήσεις* [Αργολίδας], 10-12-1984.

⁷³ Γ. Αρνάκης, στον τ. Παύλος Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 15

⁷⁴ Γρ. Ξενόπουλος, «Ο χρονογράφος» [Π. Παλαιολόγος], εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 7-1-1940.

Ξενόπουλος τον συγκρίνει με τον εαυτό του ως χρονογράφο και τον βρίσκει ανώτερό του, επειδή ακριβώς «εφευρίσκει» τα θέματά του.

Ένα επιπλέον στοιχείο του χαρακτήρα του που τονίζεται και διαχέεται στο χρονογράφημά του είναι η εφηβική ζωντάνια⁷⁵, η οποία τον διέκρινε. Ο ίδιος, αυτοβιογραφούμενος σε συνέντευξή του που παραχώρησε στον ευθυμογράφο Γιώργο Καραμάνο⁷⁶, έλεγε πως τον διέκρινε ένας παιδισμός⁷⁷. Αυτή τη ζωτικότητα, παρόλα τα ογδόντα και πλέον χρόνια του, τη διοχέτευε στη γραφή. «Κάθε φορά που έσκυβε στο χαρτί, ήταν σαν να ξεκινούσε από την αρχή»⁷⁸.

8.4.2. Χαρακτηρισμοί

Για την επαγγελματική εντιμότητα, την πληθωρική χρονογραφική και εν γένει δημοσιογραφική παραγωγή του Παύλου Παλαιολόγου του αποδόθηκαν, κατά καιρούς, οι χαρακτηρισμοί: «πρώτος μεταξύ των πρώτων»⁷⁹, «άξιος συνεχιστής»⁸⁰ της πλούσιας παράδοσης του χρονογραφήματος», «ο τελευταίος της παλιάς καλής φρουράς των δημοσιογράφων»⁸¹, «ο τελευταίος των μεγάλων»⁸² «δάσκαλος της ελληνικής δημοσιογραφίας»⁸³, «πρύτανης της ελληνικής δημοσιογραφίας»⁸⁴, «πατριάρχης της ελληνικής δημοσιογραφίας» και «διδάχος»⁸⁵, «ο άνθρωπος που “ ανέβασε ” τη γυναίκα»⁸⁶, «ο τελευταίος από τους μεγάλους του χρονογραφήματος»⁸⁷, «κορυφαίος του χρονογραφήματος», «μεγάλος δάσκαλος για όλους μας»⁸⁸, «δάσκαλος δημοσιογραφικού ήθους», «ο κορυφαίος»⁸⁹, «κορυφαίος της πέννας»⁹⁰, «τεχνίτης του λόγου»⁹¹, «ανεπίληπτος δάσκαλος και στοχαστής»,

⁷⁵ Φ. Γερμανός, «Ορφάνεψε το χρονογράφημα», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 15-12-1984.

⁷⁶ Γ. Καραμάνος στη συνέντευξη Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Έθνος*, 25-3-1984.

⁷⁷ Φρ. Μπιούμπι, «Ο Τύπος κηδεύει σήμερα τον “πατέρα” του», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 15-12-1984.

⁷⁸ Φ. Γερμανός, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 15-12-1984.

⁷⁹ Δ. Ψαθάς βλ. ό.π., εφημ. *Έθνος*, 25-3-1984.

⁸⁰ Π. Χάρης, ό.π., εφημ. *Τα Νέα*, 13-4-1976.

⁸¹ Ν. Κοντράρου-Ρασσιά, «Έφυγε κι ο τελευταίος της παλιάς φρουράς», εφημ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 16-12-1984.

⁸² Εφημ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, «Έφυγε χτες ο τελευταίος των μεγάλων», 16-12-1984.

⁸³ Εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, ό.π., 15-12-1984 / Π. Ν. Ξηντάρας, (1994), «Παύλος Παλαιολόγος, ο τεχνουργός του χρονογραφήματος (ο άγνωστός μου δάσκαλος)», εφημ. *Ειδήσεις* (Αργολίδας) / Αφιέρωμα στον Παύλο Παλαιολόγο, 10-12-1994 και στο περιοδ. *Φιλολογική*, τχ. 51 (Απρίλιος – Ιούνιος 1995), σσ. 28-29.

⁸⁴ Β. Ψυρράκης, ό.π., εφημ. *Μεσημβρινή*, 15-12-1984.

⁸⁵ Εφημ. *Τα Νέα*, «Έφυγε χτες ο “διδάχος”», 15-12-84.

⁸⁶ Εφημ. *Τα Νέα*, «ο άνθρωπος που “ ανέβασε ” τη γυναίκα», 15-12-84.

⁸⁷ Β. Ψυρράκης, ό.π., εφημ. *Μεσημβρινή*, 15-12-1984.

⁸⁸ Β. Νέτας, «Π. Παλαιολόγος: Ένα παράδειγμα ήθους, θάρρους», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 18-12-1984.

⁸⁹ Κ. Διαβολίτσης, «Η Αθήνα κήδεψε χτες τον Παύλο Παλαιολόγο», εφημ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 16-12-1984.

⁹⁰ Εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, «Η δημοσιογραφία γονατίζει μπροστά στο φέρετρό σου», 17-12-1984.

⁹¹ Γ. Καράγιωργας, εφημ. *Τα Νέα*, «Τιμήθηκε χτες ο Π. Παλαιολόγος (οι λόγοι των Π. Χάρη, Γ. Ρούσσου, Γ. Καράγιωργα)», 13-4-1976.

«μεγάλος γραφιάς»⁹², «στυλίστας μοναδικός στο χρονογράφημα»⁹³, «τεχνουργός του χρονογραφήματος»⁹⁴, «πρύτανης ήθους, ύφους και προσφοράς του ελληνικού τύπου»⁹⁵, «αντίο, Δάσκαλε»⁹⁶, «ηθολόγος και δάσκαλος της ηθικής»⁹⁷, «διδάσκαλος του γένους»⁹⁸, «διδάσκαλος του γένους ή αν προτιμάτε διδάσκαλος του λαού»⁹⁹, «εθνικός διδάχος»¹⁰⁰, «χαριτωμένος»¹⁰¹, «απαρομοίαστος»¹⁰² και ότι η θέση που του άξιζε ήταν στην Ακαδημία Αθηνών, «στην έδρα που κατείχε ένας άλλος πρύτανης του χρονογραφήματος, ο Παύλος Νιρβάνας, ο οποίος δεν είχε έργο ανώτερο από τον Παύλο Παλαιολόγο»¹⁰³.

Οι χαρακτηρισμοί αυτοί σημαίνουν ότι είχε αποσπάσει την καθολική σχεδόν αποδοχή των συναδέλφων του και των αναγνωστών του, γιατί πλέον από μισό αιώνα «χιλιάδες, δεκάδες χιλιάδες αναγνώστες του έχει φρονηματίσει και εξακολουθεί να φρονηματίζει με τις στοχαστικές του παραινέσεις [και] το θερμουργό του δίδαγμα»¹⁰⁴, το διαρκή προβληματισμό του και την αμέριστη συμπαράστασή του προς το μέσο πολίτη, που εκπροσωπεί τους χιλιάδες αναγνώστες του.

Μόνο η χρονογράφος και ιδιοκτήτρια της εφημερίδας *Η Καθημερινή* Ελένη Βλάχου και ο ψευδωνυμογράφος σχολιαστής *Τήλεφος*¹⁰⁵ από την ίδια εφημερίδα κράτησαν επιφυλακτική στάση απέναντι στον Παλαιολόγο. Το γεγονός, βέβαια, έχει την εξήγησή του, σημειώνει ο ευθυμογράφος Γιώργος Καραμάνος. Κάποτε, η Ελένη Βλάχου του πρότεινε να συμπεριληφθεί στους συνεργάτες της *Καθημερινής*¹⁰⁶, αλλά ο Παλαιολόγος αρνήθηκε, διότι βρισκόταν σε αντίθετη πολιτική θέση.

⁹² Φρ. Γερμανός, «Η τελευταία λάμψη...», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 15-12-1984.

⁹³ Β. Κοραχάης, ό.π., εφημ. *Μεσημβρινή*, 15-12-1984.

⁹⁴ Π. Ν. Ξηντάρης, (1994), ό.π. και στο περιοδ. *Φιλολογική*, τχ. 51/ 1995, ό.π. σσ. 28-29.

⁹⁵ Β. Κοραχάης, εφημ. *Το Βήμα*, 15-12-1984.

⁹⁶ Γ.Π. Μασσαβέτας, «Αντίο, Δάσκαλε», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 15-12-1984 και Β. Ψυρράκης, «Αντίο, Δάσκαλε», εφημ. *Μεσημβρινή*, 15-12-1984.

⁹⁷ Β. Ψυρράκης, ό.π., εφημ. *Μεσημβρινή*, 15-12-1984.

⁹⁸ Γ. Αρνάκης, (1974), ό.π. σελ. 13.

⁹⁹ Γ. Ρούσσοις, ό.π., εφημ. *Τα Νέα*, 13-4-1976.

¹⁰⁰ Γ. Ρούσσοις, βλ. «Ε.Σ.Η.Ε.Α.: Χάσαμε τον εθνικό μας διδάχο», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 15-12-1984.

¹⁰¹ Π. Ν. Ξηντάρης, (1992), «Παύλος Παλαιολόγος: ο χαριτωμένος», περιοδ. *Διαβάζω/αφιέρωμα στο χρονογράφημα*, Αθήνα, τχ. 293 / 2-9-1992, σσ. 26-27 (αναδημοσίευση από την εφημ. *Ειδήσεις [Αργολίδας]*, ό.π., 10-12-1994).

¹⁰² Γ. Καραμάνος, (1985), 278 «Ο απαρομοίαστος Παύλος Παλαιολόγος» στο περιοδικό *ΑΝΤΙ*, τχ. 278 / 4-1-1985, Αθήνα, (αναδημοσίευση από την εφημ. *Ειδήσεις [Αργολίδας]*, ό.π., 10-12-1994).

¹⁰³ Γ. Ρούσσοις, εφημ. *Τα Νέα*, 13-4-1976.

¹⁰⁴ Γ. Ρούσσοις, ό.π., εφημ. *Τα Νέα*, 13-4-1976.

¹⁰⁵ Κυρ. Ντελόπουλος, (2005) *Νεοελληνικά Φιλολογικά Ψευδώνυμα*, νέα συμπληρωμένη έκδοση, βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, σελ.117. Το ψευδώνυμο αυτό χρησιμοποιεί η δημοσιογράφος Ελένη Μπίστικα και άλλοι συνεργάτες της εφημ. *Η Καθημερινή*.

¹⁰⁶ Γ. Καραμάνος, ό.π., εφημ. *Έθνος*, 25-3-1984.

Επίσης, ο χρονογράφος της εφημερίδας *Τα Νέα* και γνωστός στιχουργός Λευτέρης Παπαδόπουλος, που συνυπήρξε με τον Παλαιολόγο στο *Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη*, παρατηρεί ότι το χρονογράφημα του Παλαιολόγου ήταν λογοτεχνικό και ότι ο ίδιος «αυτή τη σχολή την αρνήθηκε»¹⁰⁷. Ωστόσο, παραδέχεται ότι υπήρξε κορυφαίος χρονογράφος «και [ότι] έγραφε υπέροχα»¹⁰⁸.

Οι προηγούμενοι χαρακτηρισμοί που προέρχονται από προθανάτια και κυρίως μεταθανάτια δημοσιεύματα προς τιμήν του Παλαιολόγου, κατατάσσονται στον επόμενο πίνακα και παρουσιάζουν ενδεικτικά τη συχνότητά τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10
Χαρακτηρισμοί

Α.Α.	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΙ	ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ / ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ	ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ / ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΗΣ	ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ
1	Άξιος συνεχιστής του χρονογραφήματος	<i>Τα Νέα</i> , 13-4-1976	Π. Χάρης	1
2	Απαρομοιάστος	<i>ΑΝΤΙ</i> , τχ. 278 / 4-1-1985 και <i>Ειδήσεις</i> [της Αργολίδας], 10-12-1984	Γ. Καραμάνος Γ. Καραμάνος	1
3	Δάσκαλος της ελληνικής δημοσιογραφίας	<i>Ελεύθερος Τύπος</i> , 15-12-1984 <i>Ελευθεροτυπία</i> , 15-12-1984 <i>Μεσημβρινή</i> , 15-12-1984 <i>Ελευθεροτυπία</i> , 18-12-1984 <i>Ειδήσεις</i> [της Αργολίδας], 10-12-1984 και <i>Φιλολογική</i> , τχ. 51 / 1995 κ.λπ.	Ανώνυμος Γ.Π. Μασσαβέτας Β. Ψυρράκης Β. Νέτας Π.Ν. Ξηντάρας Π.Ν. Ξηντάρας	10
4	Δάσκαλος του γένους Δάσκαλος του λαού	Π. Παλαιολόγος, (1974), <i>Ανήσχυα νιάτα</i> <i>Τα Νέα</i> , 13-4-1976	Γ. Αρνάκης Γ. Ρούσσος	2 1
5	Δάσκαλος δημοσιογραφικού ήθους	<i>Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία</i> , 16-12-1984	Κ. Διαβολίτσης	
6	Διδάχος ελληνικής δημοσιογραφίας	<i>Τα Νέα</i> , 15-12-1984 <i>Ελευθεροτυπία</i> , 15-12-1984	Γ. Ρούσσος	2
7	Ηθολόγος	<i>Μεσημβρινή</i> , 15-12-1984	Β. Ψυρράκης	1
8	Κορυφαίος της πέννας	<i>Ελεύθερος Τύπος</i> , 17-12-1984	Ανώνυμος	

¹⁰⁷ Λ. Παπαδόπουλος, «Μιλάει στον Θανάση Λάλα», (συνέντευξη), περιοδ. ΒΗΜΑgazino, τχ. 118/12-1-2003, σελ. 19.

¹⁰⁸ Λ. Παπαδόπουλος, «Ποδόσφαιρο», εφημ. *Τα Νέα*, 10-6-2006.

9	Κορυφαίος του χρονογραφήματος	<i>Ελεύθερος Τύπος</i> , 17-12-1984 <i>Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία</i> , 16-12-1984 κ.α.	Κ. Διαβολίτσης	4
10	Μεγάλος δάσκαλος	<i>Ελευθεροτυπία</i> , 18-12-1984	Β. Νέτας	1
11	Μεγάλος γραφιάς	<i>Ελευθεροτυπία</i> , 15-12-1984	Φρ. Γερμανός	1
12	Ο άνθρωπος που “ ανέβασε ” τη γυναίκα	<i>Τα Νέα</i> , 15-12-1984	Ανώνυμος	1
13	Πατριάρχης της ελληνικής δημοσιογραφίας	<i>Τα Νέα</i> , 15-12-1984	Ανώνυμος	1
14	Πρύτανης της ελληνικής δημοσιογραφίας	<i>Μεσημβρινή</i> , 15-12-1984 κ.α.	Β. Ψυρράκης	2
15	Πρύτανης ήθους, ύφους και προσφοράς	<i>Το Βήμα</i> , 15-12-1984	Β. Κοραχάης	1
16	Πρώτος μεταξύ των πρώτων	<i>Έθνος</i> , 25-3-1984 στις <i>Ειδήσεις</i> [της Αργολίδας], 10-12-1984	Δ. Ψαθάς Γ. Καραμάνος	1
17	Στοχαστής	<i>Ελευθεροτυπία</i> , 15-12-1984	Φρ. Γερμανός	1
18	Στυλίστας μοναδικός στο χρονογράφημα	<i>Μεσημβρινή</i> , 15-12-1984	Β. Κοραχάης	1
19	Τελευταίος της παλιάς Φρουράς	<i>Ελευθεροτυπία</i> , 16-12-1984 / <i>Ελευθεροτυπία</i> , 16-12-1984	Ν. Κοντράρου- Ρασσιά Ανώνυμος	3
20	Τελευταίος από τους μεγάλους του χρονογραφήματος	<i>Μεσημβρινή</i> , 15-12-1984	Β. Ψυρράκης	1
21	Τεχνίτης του λόγου	<i>Τα Νέα</i> , 13-4-1976	Γ. Καράγιωργας	1
22	Τεχνουργός του χρονογραφήματος	<i>Ειδήσεις</i> [της Αργολίδας], 10-12-1984 / <i>Φιλολογική</i> , τχ. 51 / 1995	Π.Ν. Ξηντάρας	1
23	Χαριτωμένος	<i>Διαβάζω</i> , τχ. 293/2-9-1992	Π.Ν. Ξηντάρας	1
24	Θέση του στην Ακαδημία Αθηνών	<i>Τα Νέα</i> , 13-4-1976	Γ. Ρούσσο	1

Όπως συνάγεται από τον προηγούμενο πίνακα, οι χαρακτηρισμοί, δηλώνουν την πολύ μεγάλη εκτίμηση που είχε ο Παύλος Παλαιολόγος στη συνείδηση των συναδέλφων του δημοσιογράφων, των ανθρώπων των γραμμάτων, του πολιτικού κόσμου, καθώς και στους χιλιάδες αναγνώστες κατείχε εξέχουσα θέση ως χρονογράφος και γενικότερα ως επαγγελματίας δημοσιογράφος ανεπίληπτου ήθους.

8.4.3. Η βιοθεωρία του και η πολιτική του στάση

Μια άλλη διαπίστωση που προκύπτει από τα δημοσιεύματα που αναφέρονται στον Παύλο Παλαιολόγο, είναι αυτή που υπογραμμίζει τις βασικές πτυχές του «πιστεύω» του ως άνθρωπου. Πιστός σε αρχές, ιδέες και αξίες με ανθρωπιστικό

περιεχόμενο και με πανανθρώπινο χαρακτήρα αλλά και σ' εθνικά ιδανικά¹⁰⁹. Πιστεύει ότι η ζωή αποχτάει νόημα, όταν κανείς αγωνίζεται διαρκώς και υπερασπίζεται μαχητικά τις ελευθερίες του¹¹⁰. Γι' αυτό υπεραμυνόταν θαρραλέα τις ιδέες τους και δεν κρατούσε ποτέ ουδέτερη στάση¹¹¹ στις παρεξηγημένες ελευθερίες της οικογενειακής εστίας, της αξιοπρέπειας, των κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων και των νεότροπων γλωσσικών ανταρσιών. Γενικά, τον διέκρινε το ασυμβίβαστο πνεύμα του¹¹² και συγχρόνως η αίσθηση του μέτρου.

Ειδικότερα, στα μεγάλα γεγονότα της κοινωνικής, πολιτικής και εθνικής ζωής κράτησε στάση θαρραλέα, αξιοπρεπή και δημοκρατική, πράγμα που πιστοποιείται από τα ακόλουθα συμβάντα και γεγονότα.

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Ι. Μεταξά αντιμετώπισε πολλά δυσάρεστα επεισόδια, γιατί συνεχώς η λογοκρισία διέγραφε και έσβηνε κείμενά του. Γι' αυτό αναγκάστηκε τότε να ερωτογραφεί και να κοινωνιογραφεί¹¹³.

Στον πόλεμο του 1940 είχε σταλεί από την εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* ως απεσταλμένος στο μέτωπο της Αλβανίας. Όταν τόλμησε στα Γιάννενα να εκφράσει, σε κάποια συζήτηση στο ξενοδοχείο *Ακροπόλ*, ότι ο στρατός πολεμούσε για ιδανικά κι όχι για πρόσωπα, τον συνέλαβαν, καθώς γευμάτιζε, του φόρεσαν χειροπέδες, τον προσήγαγαν στο Τμήμα Χωροφυλακής και τον ετοίμαζαν για εξορία. Μόλις το πληροφορήθηκαν οι Γιαννιώτες, ξεσηκώθηκαν και του έστειλαν φαγητά και γλυκά, τα οποία ποτέ δεν έλαβε. Ύστερα, τον φόρτωσαν σε φορτηγό και όταν έφτασαν στο Αγρίνιο, ο επικεφαλής λοχαγός μαθαίνοντας ποιος είναι, άρχισε να τον φιλάει λέγοντας: «*Το όνειρό μου ήταν να σε γνωρίσω και σε βάλανε πίσω στο φορτηγό. Έλα δίπλα στον οδηγό*». Φτάνοντας στην Αθήνα τον πήγαν στο Τμήμα Μεταγωγών Πειραιώς. Την άλλη μέρα οδηγήθηκε στο ξενοδοχείο *Μεγάλη Βρετανία*, όπου φιλοξενείτο το υπουργείο Εσωτερικών, ενώπιον του υπουργού Μανιαδάκη, ο οποίος μαθαίνοντας την αλήθεια και ότι, κατά βάση, το επεισόδιο προκλήθηκε από γυναικοδουλειά, τον άφησε ελεύθερο¹¹⁴.

¹⁰⁹ Γ. Αρνάκης, στον τ. Π.Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 12.

¹¹⁰ Γ. Αναστασόπουλος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20-2-1978.

¹¹¹ Λ. Ιακωβίδη, (1976), ό.π., σελ. 8.

¹¹² Π. Χάρης, ό.π., εφημ. *Τα Νέα*, 13-4-1976.

¹¹³ Π. Παλαιολόγος, ό.π. εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 18, 20 και 21-12-1984.

¹¹⁴ Π. Παλαιολόγος, «Η μονομαχία με τον Μελά» (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 2^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20-12-1984.

Στα σκληρά χρόνια της γερμανικής Κατοχής κράτησε ψηλά το φρόνημα, δίνοντας λειτουργική συνείδηση σε κάθε χρονογράφημά του¹¹⁵. Αρνήθηκε οποιοδήποτε συμβιβασμό, μένοντας πιστός στα όσα είχε επισημάνει στο τελευταίο του χρονογράφημα¹¹⁶, πριν από την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στη χώρα μας. Στο κείμενο αυτό τόνιζε ότι από τη μεγάλη δοκιμασία πρέπει να βγούμε λευκοί, καθαροί και αμόλυντοι, όπως είναι τα φτερά του κύκνου λευκά¹¹⁷.

Στη δίκη των αεροπόρων υπερασπίστηκε ένθερμα τους αξιωματικούς. Και εκείνοι την ημέρα της κηδείας του δεν τον ξέχασαν, παρότι είχαν παρέλθει τόσα χρόνια, αλλά απέστειλαν στεφάνι σημειώνοντας: «Στον αγωνιστή του Δικαίου»¹¹⁸.

Επίσης, είχε συμπαρασταθεί με θέρμη ψυχής, στο συγγραφέα Μενέλαο Λουντέμη για τις περιπέτειες της ζωής του.

Σθεναρή, ακόμη, ήταν η στάση του στη διάρκεια της δικτατορίας του Γεωργίου Παπαδόπουλου (1967-1974). Ως διακεκριμένος χρονογράφος του *Βήματος* παρακολουθείτο¹¹⁹. Χαρακτηριστικό είναι το τολμηρό του χρονογράφημα με τίτλο «*Κι ακαρτέρει και ακαρτέρει*» που δημοσίευσε στις 25 Μαρτίου 1972, με το οποίο τόνιζε μειλίχια την ανυπαρξία ελευθερίας στον ελληνικό χώρο. Κι αμέσως έλαβε το επιτιμητικό τηλεγράφημα του «υφυπουργού» Τύπου Βύρωνα Σταματόπουλου: «*Και μόνον η δημοσίευση του χρονογραφήματός σας αποδεικνύει το ψευδές των ισχυρισμών σας περί ανυπαρξίας ελευθεριών. Παραβιάζετε στοιχειώδεις κανόνες της δημοσιογραφικής και επαγγελματικής δεοντολογίας εκ του ασφαλούς*». Ο Παύλος Παλαιολόγος του απάντησε, ήρεμα και χωρίς δισταγμό δευτερολέπτου, δομώντας το τηλεγραφικό του κείμενο πάνω στη δομή του τηλεγραφήματος, που είχε λάβει: «*Και μόνον το τηλεγράφημά σας μαρτυρεί τι άχαρους καιρούς διανύει η ελευθερία. Πάντως ύστερα από μισόν αιώνα και πλέον άσπιλης επαγγελματικής σταδιοδρομίας είναι η πρώτη επίσημη επιτίμηση. Ευχαριστώ*». Λίγο αργότερα στα γραφεία του *Βήματος* ο δημοσιογράφος Βίκτωρ Νέτας τον ρωτά: *Και τι προβλέπετε να γίνει τώρα;* Ήρεμη και αποφασιστική η απάντησή του: «*Ας μου κάνουν ό,τι θέλουν. Δεν τους φοβάμαι. Αν βγει ένας ποντικός εδώ μέσα, θα τρομάξω και θα πηδήξω πάνω στο γραφείο. Αν, όμως, μου βάλουν το πιστόλι στο κεφάλι, δε θα κουνηθώ και δε θα υποκύψω*»¹²⁰.

¹¹⁵ Γ.Καράγιωργας, «Τιμήθηκε χθες ο Π. Παλαιολόγος (οι λόγοι των Π. Χάρη, Γ.Ρούσσου, Γ. Καράγιωργα)», εφημ. *Τα Νέα*, 13-4-1976.

¹¹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Σαν τα φτερά του κύκνου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-4-1941.

¹¹⁷ Β. Νέτας, «Π. Παλαιολόγος: ένα παράδειγμα ήθους, θάρρους», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 18-12-1984.

¹¹⁸ Γ. Καραμάνος, ό.π., περιόδ. *ΑΝΤΙ*, τχ. 278 / 4-1-1985.

¹¹⁹ Γ. Καραμάνος, ό.π., εφημ. *Έθνος*, 25-3-1984.

¹²⁰ Π. Παλαιολόγος, ό.π. εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 18-12-1984.

Επίσης, στους δύσκολους καιρούς της λογοκρισίας, αντιμετώπιζε με θάρρος τους λογοκριτές. «Όταν σφίγγανε τα πράγματα κοινωνιολογούσα και ερωτολογούσα», έλεγε αργότερα¹²¹. Αλλά και απέναντι της βασιλείας κράτησε στάση κριτική. Επέκρινε τα αποτήματα της Φρειδερίκης και τη μικρότητά του Κωνσταντίνου.

Επίσης, δε χαριζόταν στους πολιτικούς ηγέτες. Όταν διαπίστωνε σφάλματα και παρεκτροπές τους, επιτιμούσε με μοναδική ευθύτητα¹²².

Παρόμοια, έψεξε την προσπάθεια των τριών Κυπρίων μητροπολιτών να ανατρέψουν, κατά προτροπή των Ελλήνων δικτατόρων, τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο¹²³.

Εξάλλου, σε όλους τους αγώνες των δημοσιογράφων που αφορούσαν ποικίλα ζητήματα και προβλήματα, υπέγραφε τα κείμενα των υπομνημάτων και των διαμαρτυριών, σημειώνει την ημέρα της κηδείας του ο Ν. Παπαπερικλής¹²⁴.

Παρόλη τη γενναία στάση του στις δύσκολες στιγμές της εθνικής και πολιτικής ζωής, παραμένει γεγονός δυσεξήγητο η ουδέτερη στάση που κράτησε στα Ιουλιανά πολιτικά γεγονότα του 1965. Παρότι τα γεγονότα αυτά παρακινούσαν σε σκέψεις και τους πιο αδιάφορους πολίτες, ο Π. Παλαιολόγος επέμενε να χρονογραφεί θέματα ασήμαντα, που βρίσκονταν «στο περιθώριο της ζωής». Με αυτό τον τρόπο προκαλούσε τη «μηνιν» των αναγνωστών του, άλλοι από τους οποίους τον έβριζαν, άλλοι δήλωναν πως δεν θα τον ξαναδιαβάσουν κι άλλοι ζητούσαν από το διευθυντή του *Βήματος* να τον «καθαιρέσει». Η μόνη απάντηση που έδινε ο Παλαιολόγος ήταν πως «χρονογράφημα και πολιτική είναι δύο έννοιες ασυμβίβαστες»¹²⁵, την οποία επαναλάμβανε, ευκαιριακά και κατά καιρούς, στα χρονογραφήματά του. Από την άλλη, όμως, παραμένει ανεξήγητο το γεγονός - επισημαίνει ο ευθυμογράφος Γιώργος Καραμάνος - ότι είχε γράψει πολλά χρονογραφήματα που αναφέρονται σε στρατοδικεία, εξόριστους και φυλακισμένους¹²⁶.

8.4.4 Η καταξίωσή του / Τιμητικές εκδηλώσεις

Ο Παύλος Παλαιολόγος, κατά το μακρόχρονο δημοσιογραφικό του βίο, υπήρξε, όπως η έρευνα μας έδειξε, καταξιωμένος δημοσιογράφος και ιδιαίτερα

¹²¹ Π. Παλαιολόγος, ό.π. εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 18, 20 και 21-12-1984.

¹²² Π. Παλαιολόγος, ό.π. εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 19-12-1984.

¹²³ Π. Παλαιολόγος, «Θλιβεροί επισκέπτες», εφημ. *Το Βήμα*, 20-3-1973.

¹²⁴ Γ. Καραμάνος, ό.π., περιόδ. *ΑΝΤΙ*, τχ. 278 / 4-1-1985.

¹²⁵ Π. Παλαιολόγος, «Πολιτική και χρονογράφημα», εφημ. *Το Βήμα*, 10-4-1946 κ. α.. Επίσης, βλ. Γ. Καραμάνος, ό.π., περιόδ. *ΑΝΤΙ*, τχ. 278 / 4-1-1985.

¹²⁶ Γ. Καραμάνος, ό.π., περιόδ. *ΑΝΤΙ*, τχ. 278 / 4-1-1985.

χρονογράφος με τη μεγαλύτερη απήχηση¹²⁷ στο ελληνικό κοινό. Και τούτο προκύπτει από τα ακόλουθα στοιχεία. Άνθρωποι των γραμμάτων και της τέχνης και διακεκριμένοι συνάδελφοί του δημοσιογράφοι εκφράστηκαν, κατά καιρούς, με ευμενέστατα, σχόλια για το έργο του, το χαρακτήρα του και γενικά για προσωπικότητά του. Μάλιστα, έφτασαν σε σημείο να ταυτίζουν χρονογραφικό έργο και χαρακτήρα. Τα θεωρούσαν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, διότι στον Παλαιολόγο συμβαίνει τα γραπτά του κείμενα να αποκρυσταλλώνουν τις βαθύτερες πτυχές του ψυχισμού του, του πολιτικού του «πιστεύω» και της εμπράγματης ζωής του, όπως εκδηλώθηκε σε δύσκολες στιγμές της ιστορίας του τόπου.

Οι γνώμες τους αυτές αποτυπώθηκαν, είτε σε *βιβλιοκριτικές* για το συγγραφικό του έργο, είτε ακούστηκαν σε *τιμητικές εκδηλώσεις* προς το πρόσωπό του, είτε στη μεγάλη *ανταπόκριση*, την οποία έδειχνε το αναγνωστικό κοινό στο καθημερινό του χρονογράφημα που δεν ξεκινούσε τη μέρα του, χωρίς το σύντομο κείμενο του Παλαιολόγου¹²⁸ και «*αισθανόταν την απουσία του κάθε φορά που είχε διακοπές όσο σύντομες και να ήταν*»¹²⁹.

Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, σε ανύποπτο χρόνο και ενώ ο Παύλος Παλαιολόγος είχε διανύσει τριετή πορεία στη χρονογραφική στήλη του *Ελεύθερου Βήματος*, διαπιστώνει τις επιδόσεις του τελευταίου στο χρονογράφημα, υπογραμμίζοντας πως δεν είναι ο λογοτέχνης που κατεβαίνει στη δημοσιογραφία, αλλά ο δημοσιογράφος που ανεβαίνει ως τη λογοτεχνία. «*Άρχισε από δημοσιογράφος κι' εξελίχθηκε γρήγορα σε χρονογράφο. Ανέβηκε δηλαδή ως τη λογοτεχνία*», γιατί έχει την ικανότητα «*όχι απλώς να παίρνει και να επιλέγει τα θέματά του αλλά να τα εφευρίσκει*», την οποία θεωρεί ως το βασικότερο προσόν του καλού χρονογράφου, μαζί με «*την ελαφρότητα και τη χάρη*» που τον χαρακτηρίζει και απαιτεί το χρονογράφημα. «*Σ' αυτό το γράψιμο-συνεχίζει ο Ξενόπουλος- έγκειται όλο το λογοτεχνικό στοιχείο που μπορεί να έχει το χρονογράφημα. Τα άλλα του είναι και πρέπει να είναι δημοσιογραφικά*»¹³⁰.

Επίσης, ο Μιχάλης Περάνθης σημειώνει για το χρονογράφημα του Παλαιολόγου: «*Με ενθουσιασμό ή με γκρίνια αλλά συνηθέστερα με επιείκεια και περίσκεψη αγγίζει ανάλαφρα και τα πιο σοβαρά θέματα με ύφος στρωτό και έκφραση επιμελημένη*»¹³¹.

¹²⁷ Βλ. σχόλια στο εσώφυλλο της συλλογής: Π. Παλαιολόγος, (1958), *Αγάπη μου Κέρκυρα*, (κρατικό βραβείο 1957), Β' έκδοση, εκδόσεις Οίκου Μιχ. Σαλιβέρου Α.Ε., Αθήνα, σελ. 12.

¹²⁸ Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος στον τ. Π. Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 101.

¹²⁹ Γ. Αρνάκης, στον τ. Π. Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 12.

¹³⁰ Γρ. Ξενόπουλος, «Ο Χρονογράφος» [Π. Παλαιολόγος], εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 7-1-1940.

¹³¹ Εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, ό.π., 15-12-1984.

Ο Παύλος Παλαιολόγος, λοιπόν, είναι ο συνεχιστής των «παλιότερων μαστόρων του είδους»¹³². Είναι λογοτέχνης χρονογράφος και το χρονογράφημά του το χαρακτηρίζει η ειλικρίνεια, το κέφι, η χάρη¹³³, το βάθος της καλοσύνης και της ανθρωπιάς, το χιούμορ και ο λυρικός τόνος που χρωμάτιζε τα κείμενα του¹³⁴.

Υπήρξε ο καθημερινός καθοδηγητής του λαού με την αδιάκοπη παρουσία του. Παίρνοντας αφορμή είτε από σημαντικά θέματα της τρέχουσας επικαιρότητας είτε από ασήμαντα, κάποτε και από περιθωριακά, έβρισκε την ευκαιρία, με την ικανότητα που τον διέκρινε, να προχωρεί στο βάθος των πραγμάτων, να αναψηλαφεί γεγονότα και καταστάσεις, να «συνομιλεί» με τους αναγνώστες και να βρίσκεται κοντά στον άνθρωπο με ζέση και αγάπη επί μισό σχεδόν αιώνα¹³⁵. Με το χρονογράφημά του διδάσκει και συνάμα διασκεδάζει τους αναγνώστες του, με νηφαλιότητα και ευπρέπεια¹³⁶, υπογραμμίζοντας το χρέος τους¹³⁷. Καθοδηγούσε διαρκώς στα ανθρώπινα ιδανικά της ελευθερίας, της αρετής, της δικαιοσύνης, της αξιοπρέπειας, της φιλαλληλίας και της αγάπης, είτε παραινώντας και φρονηματίζοντας, είτε σκιαγραφώντας την αληθινή Ελλάδα, χωρίς επιχρίσματα και σωβινισμούς, είτε παρουσιάζοντας την κοινωνική μας εικόνα με τα αληθινά της χρώματα και αδιαφορώντας αν θίγει ή όχι το κακώς εννοούμενο «ρωμέικο φιλότιμο»¹³⁸. Στον κόσμο της καθημερινότητας, στον οποίο απευθυνόταν, δεν αναζητούσε το σφάλμα, για να το επικρίνει, αλλά πίσω από κάθε συμβάν, γεγονός ή φαινόμενο, αναζητούσε τα αίτια¹³⁹, αναδεικνύοντας, μ' αυτό τον τρόπο, κάθε θετικό στοιχείο που υποκρυπτόταν¹⁴⁰, γιατί ήξερε «πάντοτε να βρίσκει τις πληγές» και είχε «τη γενναιότητα να βάζει αποφασιστικά το δάχτυλό του απάνω στον τύπο των ήλων»¹⁴¹.

Κατά τη διάρκεια της ζωής του ευτύχησε να ζήσει ποικίλες εκδηλώσεις που τίμησαν το χρονογραφικό και γενικότερα το δημοσιογραφικό του έργο.

¹³² Τα Νέα, «Τιμήθηκε χθες ο Π. Παλαιολόγος (Οι λόγοι των Π. Χάρη, Γ.Ρούσσου, Γ.Καράγιωργα)», 13-4-1976.

¹³³ Β.Ψυρράκης, «Αντίο, Δάσκαλε...» (Πέθανε στα 89 του ο Παύλος Παλαιολόγος), εφημ. *Μεσημβρινή*, 15-12-1984.

¹³⁴ Ε.Π.Παπανούτσος στον τ. Π. Παλαιολόγος, (1974), *Ανήσυχα Νιάτα*, εκδόσεις Αλκαίος, σελ.13.

¹³⁵ Λ.Ιακωβίδη,(1976), *Παύλος Παλαιολόγος (δημοσιογράφος-λογοτέχνης, αγωνιστής-άνθρωπος)*, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα, σελ. 7.

¹³⁶ Γ.Καράγιωργας, Τα Νέα, «Τιμήθηκε χθες ο Π. Παλαιολόγος (Οι λόγοι των Π. Χάρη, Γ.Ρούσσου, Γ.Καράγιωργα)», 13-4-1976.

¹³⁷ Μ.Αμαριώτου, στην εφημ. *Ελευθεροτυπία*, Ανώνυμο: «Τιμή στον Παύλο Παλαιολόγο (από την Εστία Ν. Σμύρνης)», 20-2-1978.

¹³⁸ Γ.Ρούσσος, *Τα Νέα*, ό.π., 13-4-1976.

¹³⁹ Ε.Π.Παπανούτσος, (1974), ό.π., σελ. 17 και Λ.Ιακωβίδη, (1976), ό.π., σελ. 38.

¹⁴⁰ Πρβλ. Μήνυμα του Αρχιεπισκόπου Σεραφείμ για τον Παύλο Παλαιολόγο, εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ό.π., 20-2-1978.

¹⁴¹ Ε.Π.Παπανούτσος στον τ. Παύλος Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 17.

Συγκεκριμένα, η Ένωση Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών (Ε.Σ.Η.Ε.Α.) τον τίμησε σε ειδική εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε στις 12-4-1976 στο Θέατρο Αλίκη και του επέδωσε ασημένια πλακέτα, με εγχάρακτο το ιδιόχειρο του χρονογραφήματός του «Αντιμόνιο Καλημέρα», που έγραψε στο μοναδικό φύλλο της εφημερίδας *Αδέσμευτη Γνώμη*, όπως έχει αναφερθεί¹⁴².

Ακόμη, στις 18 Φεβρουαρίου 1978, η *Εστία Νέας Σμύρνης*, σε εκδήλωσή της, τίμησε τα 60 χρόνια της δημοσιογραφικής του προσφοράς και του ανακοίνωσε την απόφαση της Γενικής Συνέλευσης, με την οποία τον ανακήρυξε επίτιμο μέλος της¹⁴³.

Επίσης, πολύ νωρίτερα στις 21-11-1959 ο Δήμος Δελβινακίου Ιωαννίνων τον είχε ανακηρύξει, με ομόφωνη απόφαση του δημοτικού συμβουλίου, επίτιμο δημότη του, «διά την συμβολήν του εις την ανύψωσιν του πνευματικού και βιοτικού επιπέδου της ακριτικής περιφέρειας του Πωγωνίου [...]»¹⁴⁴. Με ανάλογο τρόπο, και ο Δήμος Κέρκυρας τον είχε ανακηρύξει επίτιμο δημότη του, ενώ τον είχε τιμήσει και ο Ροταριανός Σύλλογος Αθηνών.

Τον είχε, ακόμη, τιμήσει το *Οικουμενικό Πατριαρχείο*, με τον Αργυρό Σταυρό του Ταξίαρχη του Φοίνικος και του είχε απονεμίσει τον τίτλο του Άρχοντος Ρήτορος¹⁴⁵.

Επίσης, στις 11-11-1975¹⁴⁶, ο Φιλολογικός Σύλλογος *Παρνασσός* οργάνωσε τιμητική εκδήλωση στο ομώνυμο κτίριο του για τον Παύλο Παλαιολόγο, στην οποία μίλησε η λογοτέχνιδα Λιλή Ιακωβίδη, με πολύ κολακευτικά λόγια, για το έργο και την προσωπικότητά του¹⁴⁷. Επίσης, ο ίδιος, σε συνέντευξη του αυτοβιογραφούμενος, δεν παραλείπει να αναφέρει πως ο βασιλιάς Κωνσταντίνος ο Α΄, όταν ξαναγύρισε από την Πόλη, τον παρασημοφόρησε¹⁴⁸.

Τέλος, όπως έχει αναφερθεί, μεταξύ των τιμητικών διακρίσεων που είχε δεχτεί, του απονεμήθηκε και το *Κρατικό Βραβείο Λογοτεχνίας* το 1957 για τη συλλογή χρονογραφήματων του με τον τίτλο *Αγάπη μου Κέρκυρα*.

¹⁴² Βλ. εφημ. *Ακρόπολις*, «Η Ε.Σ.Η.Ε.Α. τιμά τον Παύλο Παλαιολόγο», 5-4-1976. Επίσης, βλ. εφημ. *Το Βήμα*, «Η Ένωση Συντακτών τιμά τον Παύλο Παλαιολόγο», 8-4-1976 / εφημ. *Τα Νέα*, «Τιμήθηκε χθες ο Π. Παλαιολόγος» (Οι λόγοι των Π. Χάρη, Γ. Ρούσσου, Γ. Καράγιωργα), 13-4-1976.

¹⁴³ Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, «Τιμή στον Παύλο Παλαιολόγο» (από την *Εστία Ν. Σμύρνης*), 20-2-1978.

¹⁴⁴ Χρ. Τσέτσης, «Όταν ο Παύλος Παλαιολόγος πρόβαλε το Πωγωνί (1959)», εφημ. *Πρωινός Λόγος* [Ιωαννίνων], 24-11-2004.

¹⁴⁵ Εγκυκλοπαίδεια, *Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάνικα*, τ. 47, σελ. 383, λήμμα: Παλαιολόγος Παύλος.

¹⁴⁶ Γ. Καραμάνος, «Η γνωριμία μου με τον Παύλο Παλαιολόγο και οι πρώτες φιλικές μας συναντήσεις», εφημ. *Ειδήσεις* [Αργολίδας] / *Αφιέρωμα στον Π. Παλαιολόγο*, 10-12-1994, σελ.2.

¹⁴⁷ Βλ. Λ. Ιακωβίδη, (1976), *Παύλος Παλαιολόγος (δημοσιογράφος-λογοτέχνης, αγωνιστής-άνθρωπος)*, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα.

¹⁴⁸ Π. Παλαιολόγος, «Πώς ο Παττακός με ανακήρυξε Ακαδημαϊκό!», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 4^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 22-12-1984.

Επιπλέον, το παλαιότερο φεμινιστικό σωματείο στην Ελλάδα, με την επωνυμία *Σύνδεσμος για τα δικαιώματα της Γυναίκας*, αναγνωρίζοντας την αξία και την απήχηση του χρονογραφικού του έργου, ύστερα από το θάνατό του, μετονόμασε το ετήσιο βραβείο *Χρυσή Πένα*, που είχε καθιερώσει, σε βραβείο *Παύλος Παλαιολόγος*¹⁴⁹, για να τιμήσει το μεγάλο χρονογράφο.

8.4.5. Οι επιστολές

Στα παραπάνω πρέπει να προστεθεί το πλήθος των επιστολών που λάμβανε ο Παύλος Παλαιολόγος, σχεδόν καθημερινά, από τους αναγνώστες, ιδίως των περιοδικών, ως έκφραση ενθουσιασμού για το χρονογράφημά του, ως ένδειξη αγάπης προς το πρόσωπό του και ως εκδήλωση θαυμασμού για το ήθος του¹⁵⁰. Δεν έλειπαν, όμως, και κάποιες φορές τα επιθετικά και σπανιότερα υβριστικά γράμματα, όταν οι αναγνώστες δε συμφωνούσαν με συγκεκριμένες απόψεις του χρονογράφου. Το γεγονός αυτό δείχνει βαθύτερα τη στενή σχέση επικοινωνίας, όπως αναφέραμε στην «Εισαγωγή», που συνέδεε το χρονογράφο με τους αναγνώστες και έχει ιδιαίτερη σημασία να ερευνηθεί με επιστημονικά κριτήρια.

Ο ίδιος ο Παλαιολόγος θεωρεί σημαντικό κεφάλαιο της χρονογραφικής του πορείας τις επιστολές, αλλά συγχρόνως είναι απαισιόδοξος, γιατί δε θα υπάρξει κάποιος ερευνητής που θα τις αξιοποιήσει και θα τις δημοσιοποιήσει.

«Το μόνο που θεωρώ σαν σημαντικό είναι η αλληλογραφία, ιδίως των περιοδικών [...]. Αχ, αυτά τα γράμματα που 'χω εδώ μέσα ...πάνε χαμένα [...]. Γράμματα [...] υβριστικά και επαινετικά.

- *Και τι θα γίνουν τώρα αυτά; [ρώτησε ο Γ. Καραμάνος].*
- *Στο τζάκι.*
- *Ε, όχι βρε αδερφέ! Αν το θελήσετε μπορούν να αξιοποιηθούν [ξαναρώτησε ο Γ. Καραμάνος].*
- *Πάλι τα ίδια; Σου λέω, δεν είμαι όνομα με πέραση. Κάποτε είχε την εποχή του, αλλά δεν έμεινε [...]*¹⁵¹.

Η ογκώδης αυτή αλληλογραφία, την οποία φυλάσσει η νύφη του Λιλέτα (Ευλαλία) Παλαιολόγου, προσφέρεται γι' αυτή την έρευνα. Εμείς πρέπει να

¹⁴⁹ Π. Μηλιώρη, (1993), *Από το Ρομάντσο στο Πάνθεον* (Ένα χρονικό του ελληνικού περιοδικού τύπου), εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, σελ. 205.

¹⁵⁰ Γ. Καραμάνος στη συνέντευξη Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Έθνος*, 25-3-1984.

¹⁵¹ Π. Παλαιολόγος, (συνέντευξη στο Γ. Καραμάνο), ό.π., εφημ. *Έθνος της Κυριακής*, 25-3-1984.

σημειώσουμε ότι τη χρονική περίοδο της αρχαιακής μας έρευνας δεν μπορέσαμε να έχουμε πρόσβαση, γιατί η κ. Παλαιολόγου μετακόμισε.

8.4.6. Γνωριμίες με προσωπικότητες

Στη μακρά πορεία της χρονογραφικής του, κυρίως, σταδιοδρομίας ο Παύλος Παλαιολόγος γνώρισε πνευματικές, θρησκευτικές και πολιτικές προσωπικότητες. Με μερικές τον συνέδεε βαθιά φιλία. Ο χρονογραφικός του λόγος, όπως αναφέρθηκε, είχε μεγάλη απήχηση. Άλλοι περισσότερο και άλλοι λιγότερο αναγνώριζαν την αξία του και του εκδήλωναν το σεβασμό τους. Όταν μάλιστα τον γνώριζαν, «*κέρδιζε αμέσως την εκτίμησή τους και του εμπιστεύονταν πράγματα που δεν ήταν για δημοσίευση. Ποτέ, όμως, δεν εκμεταλλεύτηκε τις φιλίες του*»¹⁵². Πάνω απ' όλα έθετε το δημοσιογραφικό του καθήκον. Αυτό του υπαγόρευε τις κατευθυντήριες αρχές της γραφής του. Κάποτε «*δυσσαρεστούσε και τους φίλους του με τα θαρραλέα του σχόλια*»¹⁵³.

Με τον οικουμενικό πατριάρχη Αθηναγόρα τον συνέδεαν στενοί δεσμοί φιλίας. «*Ήταν αθεράπευτα νοσταλγός της πατρίδας των παιδικών του χρόνων*». Κάθε φορά που επισκεπτόταν το Φανάρι, ο Αθηναγόρας τον υποδεχόταν ένθερμα¹⁵⁴. Αυτή η θερμή σχέση τους αποτυπώνεται σε πολλά χρονογραφήματα του Παύλου Παλαιολόγου. Επίσης, διατηρούσε επί 40 χρόνια φιλία με το Χρυσόστομο Τσίτερ, μητροπολίτη Αυστρίας¹⁵⁵.

Εξάλλου, πολύ καλές σχέσεις διατηρούσε με τον άλλοτε πρόεδρο της Βουλής και πρωθυπουργό Θεμιστοκλή Σοφούλη, ο οποίος τον καλούσε μαζί με το σκιτσογράφο Φωκίωνα Δημητριάδη σε γεύματα και συνέτρωγαν¹⁵⁶.

Επίσης, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος εκτιμούσε ιδιαίτερα τη γραφή του Παύλου Παλαιολόγου, γι' αυτό, μόλις επέστρεψε από την Πόλη, τον παρασημοφόρησε¹⁵⁷.

Ακόμη, ο άλλοτε πρόεδρος της Βουλής και πρωθυπουργός, Ανδρέας Μιχαλακόπουλος¹⁵⁸, έτρεφε ιδιαίτερη συμπάθεια στον Παύλο Παλαιολόγο.

Διατηρούσε, εξίσου, καλές σχέσεις με το Γεώργιο Παπανδρέου, ο οποίος, μάλιστα, τον είχε καλέσει στο σπίτι του. Αυτό, όμως, δεν τον εμπόδισε κάποτε να

¹⁵² Β.Νέτας, βλ. Π. Παλαιολόγος «Πώς ο Παττακός με ανακήρυξε Ακαδημαϊκό!» (συνέντευξη στο δημοσιογράφο Βίκτωρα Νέτα, 4^ο μέρος και τελευταίο), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 22-12-1984).

¹⁵³ Β.Νέτας, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 22-12-1984.

¹⁵⁴ Β.Νέτας, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 19, 21-12-1984.

¹⁵⁵ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 22-12-1984.

¹⁵⁶ Β.Νέτας, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 21-12-1984.

¹⁵⁷ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 22-12-1984.

¹⁵⁸ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 22-12-1984.

σχολιάσει αρνητικά κάποια ενέργειά του. Ο Παπανδρέου ανέλαβε την ευθύνη του. Δεν εναντιώθηκε μαζί του. Αντίθετα, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής¹⁵⁹, που του έδειχνε την εκτίμηση του, όταν κάποτε ο Π.Παλαιολόγος έγραψε κάποιο αρνητικό σχόλιο εναντίον του, πικράθηκε και δεν ήθελε ν' ακούσει το όνομά του. Επίσης, ήταν ο πρώτος και ο μόνος δημοσιογράφος στον κόσμο, στον οποίο ο Γεώργιος Γρίβας εμπιστεύτηκε την πρώτη του συνέντευξη στην Κύπρο¹⁶⁰.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος¹⁶¹ δεν τον συμπαθούσε καθόλου. Ωστόσο, στις περιόδους του ο Παύλος Παλαιολόγος τον ακολουθούσε και ο Βενιζέλος δεν έκανε δηλώσεις, χωρίς να είναι παρών. Με τον Αλέξανδρο Παπάγο δεν είχε καλές σχέσεις. Το *Βήμα*, όμως, τάχθηκε με την πλευρά της πολιτικής του Παπάγου.

Τέλος, ο Παλαιολόγος δεν συμπαθούσε καθόλου τον αρχιεπίσκοπο Αμερικής Ιάκωβο¹⁶², γιατί λογόκρινε διαρκώς τα τηλεγραφήματα που έστελνε στην εφημερίδα *Εθνικός Κήρυξ*.

8.4.7. Άλλες πλευρές της ζωής του

Ακόμη, στα παραπάνω δημοσιεύματα γίνονται νύξεις για ορισμένες, ακόμη, πλευρές του Παύλου Παλαιολόγου. Ότι ήταν λάτρης του ωραίου φύλου, γι' αυτό, άλλωστε, έγραψε πλήθος χρονογραφημάτων, τα οποία αναφέρονται στη γυναίκα, σε επιμέρους προβλήματα και ζητήματα που αυτή αντιμετωπίζει και τα οποία σχολιάζονται σε επόμενη οικεία ενότητα. Επίσης, ότι του άρεσε η διασκέδαση, ότι στα τελευταία χρόνια της ζωής του έδειχνε ολιγοπιστία. Ακόμη, ο ίδιος, στην τελευταία τριετή περίοδο της ζωής του, επεσήμαινε ότι ήταν ανύπαρκτη η επιθυμία του για γράψιμο, γεγονός που τον πλήγωνε αφάνταστα και πίστευε ότι είχε περιέλθει σε πνευματική ανικανότητα. «Έχω σβήσει από τη δεύτερη μέρα που έπαυσα να γράφω»¹⁶³. Συγχρόνως, εξέφραζε το μεγάλο παράπονό του ότι όλοι τον ξέχασαν. Μόνο η άλλοτε εκπαιδευτική σύμβουλος Μαρία Αμαριώτου του τηλεφώνουσε και ότι μάλλον ο δημοσιογράφος Σπύρος Αλεξίου από την *Καθημερινή* είχε μεριμνήσει να του στέλνεται καθημερινά η εφημερίδα αυτή¹⁶⁴.

¹⁵⁹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 21-12-1984.

¹⁶⁰ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 19-12-1984.

¹⁶¹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 22-12-1984.

¹⁶² Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 21-12-1984.

¹⁶³ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Έθνος*, 25-3-1984 και εφημ. *Ελευθεροτυπία*, «Έφυγε ο Πρύτανης», 15-12-1984.

¹⁶⁴ Γ. Καραμάνος, ό.π., εφημ. *Έθνος*, 25-3-1984.

8.5 Το χρονογράφημά του

8.5.1. Η αφορμή για το χρονογράφημα στο *Ελεύθερον Βήμα*

Σύμφωνα με τα ευρήματα της αρχειακής έρευνας στις εφημερίδες *Αθηναϊκά Νέα* και *Ελεύθερον Βήμα*, ο Παλαιολόγος - πριν του ανατεθεί να γράφει το ημερήσιο χρονογράφημα στο *Ελεύθερον Βήμα* στις 7 Ιουνίου 1937, ημερομηνία η οποία απετέλεσε σταθμό για τη χρονογραφική του παραγωγή – είχε αρχίσει, όπως φαίνεται στον επόμενο πίνακα, να γράφει sporadικά και έκτακτα χρονογράφημα από τις 11 Φεβρουαρίου 1937 στην εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα*. Τα χρονογραφήματα αυτά δημοσιεύονταν στην πρώτη σελίδα, κάτω δεξιά, και λίγο αργότερα στη δεύτερη σελίδα, συνήθως δύο φορές την εβδομάδα, με τον επίτιτλο «Σημειώσεις», τον οποίο εναλλασσόταν με άλλους χρονογράφους. Στην εφημερίδα αυτή μετακινήθηκε, προς το τέλος του ίδιου έτους, στην πρώτη σελίδα με επίτιτλο «Αθηναϊκά Σημειώσεις», γράφοντας συνήθως Τρίτη και Παρασκευή, παράλληλα με το ημερήσιο χρονογράφημά του στο *Ελεύθερον Βήμα*.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

ΠΡΩΤΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ 1937

A.A	ΤΙΤΛΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	ΕΠΙΤΙΤΛΟΙ	ΗΜΕΡΑ	ΜΗΝΑΣ	ΣΕ ΛΙ ΔΑ
1	Όχι, δεν είδα τον Κράισλερ	Και μία παραφωνία	Πέμπτη	11/2/1937	1
2	Μεγάλη Δευτέρα	Εβδομάς των Παθών	Μ. Δευτέρα	26/4/1937	1
3	Ο σπαραγμός της αμαρτίας	Εβδομάς των Παθών	Μ. Τρίτη	27/4	1
4	Θρύλοι γύρω εις τον Σταυρόν	Εβδομάς των Παθών	Μ. Τετάρτη	28/4	1
5	Την μάχαιραν εις την θήκην	Εβδομάς των Παθών	Μ. Πέμπτη	29/4	1
6	Ο θρήνος του ανθρώπου	Εβδομάς των Παθών	Μ. Παρασκευή	30/4	1
7	Δόξα εις την γυναίκα	Εβδομάς των Παθών	Μ. Σάββατο	1/5/1937	1
8	Δεν εορτάζει	Σημειώσεις	Δευτέρα	3/5	2
9	Συμπέρασμα	Σημειώσεις	Πέμπτη	13/5	2
10	Αθλητισμός	Σημειώσεις	Τετάρτη	19/5	2
11	Η προσευχή	Σημειώσεις	Σάββατο	22/5	2
12	Ω αργυρά πανσέληνος	Σημειώσεις	Τρίτη	25/5	2
13	Το κοκορέτσι	Σημειώσεις	Πέμπτη	27/5	2
14	Η συνταγή του Κροίσου	Σημειώσεις	Κυριακή	30/5	2
15	Ο μινώταυρος	Σημειώσεις	Τρίτη	1/6/1937	2
16	Το παιδί εκπαιδεύεται	Σημειώσεις	Πέμπτη	3/6	2
17	Προς εκδρομείς	Σημειώσεις	Κυριακή	6/6	2

Η αφορμή δόθηκε να γράφει και στο *Ελεύθερον Βήμα*, όταν ο «άριστος»¹⁶⁵ χρονογράφος της εφημερίδας αυτής Σπύρος Μελάς είχε ταξιδέψει στη Βαρσοβία,

¹⁶⁵ Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, «Εφυγε ο Πρύτανις», 15-12-1984.

γιατί παρουσιαζόταν το θεατρικό του έργο *Μπαμπά Ούζο*¹⁶⁶. Καθυστερούσε, όμως, να επιστρέψει και διευθυντής του *Ελεύθερου Βήματος* Γ. Συριώτης, θέλοντας να δοκιμάσει τον Παλαιολόγο στη στήλη του χρονογραφήματος, του ανέθεσε να γράφει κάτι «σαν καμπανίτσες», όπως συνήθιζε, χωρίς να του διασαφηνίσει ότι πρόκειται για χρονογράφημα, για να μην τροφοδοτήσει τον εγωισμό του, καθώς επισημαίνει ο ίδιος ο Παλαιολόγος. Η χρονογραφική, όμως, γραφή του Παλαιολόγου άρχισε να εντυπωσιάζει το αναγνωστικό κοινό, γιατί, κατά την άποψη του Γ. Αρνάκη, διαπίστωσε «κάτι εντελώς καινούργιο: ειλικρίνεια, ζεστασιά, αγάπη για τον άνθρωπο, ανταπόκριση προς τη ζωή. Όχι έπαρση, εγωπάθεια, επανάληψη των ίδιων θεμάτων και πνευματικό ναρκισσισμό»¹⁶⁷.

«Ο Γ. Συριώτης θέλησε να με δοκιμάσει και στη στήλη του χρονογραφήματος αλλά για να μην πάρουν τα μυαλά μου αέρα και καβαλήσω το καλάμι, δεν μου το είπε στα ίσια. Δεν ανέφερε καν τη λέξη “χρονογράφημα”. Μου το ‘φερε μαλακά και με τρόπο : “Πέρα από κείνα που γράφεις, δε φτιάχνεις και κανά δικό σου έτσι σαν ανταπόκριση [...] και το άφησε έτσι φλου χωρίς να μου το ξεκαθαρίσει»¹⁶⁸. Και σε άλλη συνέντευξη που παραχώρησε στο δημοσιογράφο Βίκτωρα Νέτα στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* παρατηρεί για το ίδιο περιστατικό ανάλογα.

«Μια μέρα, όταν έλειπε ο Σπύρος Μελάς στην Πολωνία, το 1936, αν θυμάμαι καλά, μου λέει ο διευθυντής του «Βήματος» Γ. Συριώτης: “Δε γράφετε τίποτα καμπανίτσες”. Άρχισα να γράφω και εντυπωσίασα»¹⁶⁹.

Μόλις επέστρεψε ο Σπύρος Μελάς από το εξωτερικό, συνυπήρξε για ένα χρονικό διάστημα με τον Παύλο Παλαιολόγο στην ίδια εφημερίδα, αλλά αντιδρούσε και άρχισε να τον υποσιάζεται, γιατί ο νέος χρονογράφος του *Βήματος* μοιραζόταν τη μεγάλη απήχηση των αναγνωστών και ιδιαίτερα των αναγνωστριών που είχε επιτύχει ο Μελάς. Γι’ αυτό συνεχώς του προκαλούσε προβλήματα, έως ότου αποχώρησε ο Μελάς και πήγε στην *Εστία*.

«[...] Μετά τέσσερις μήνες γύρισε ο Μελάς και έγραψε ένα χρονογράφημα που δε δημοσιεύτηκε όλο. Θυμάμαι πως έγραφε, απευθυνόμενος προς τις Αθηναίες: “Με

¹⁶⁶ «Αυτός ήταν ο τίτλος στην πολωνική μετάφραση» του κωμικού έργου του *Ο μπαμπάς εκπαιδεύεται «που παίχτηκε με μεγάλη επιτυχία στην Αθήνα»*. Ο τίτλος προήλθε «από το όνομα του ήρωα της κωμωδίας, ταβερνιάρη Κολαούζου», βλ. Γ. Αρνάκη, στον τ. Π. Παλαιολόγος, (1975), *Η γυναίκα σε ελληνικά σχήματα*, εκδόσεις Αστέρι Ο.Ε., Αθήνα, σελ. 11.

¹⁶⁷ Γ. Αρνάκη στον τ. Π. Παλαιολόγος, (1975), ό.π., σελ. 11.

¹⁶⁸ Καμπανίτσες σημαίνει μικρές καμπάνιες, δηλ. μικρές ανταποκρίσεις. Βλ. και Π. Παλαιολόγος, «Είμαι στα τελευταία μου...», (συνέντευξη στον ευθυμογράφο Γιώργο Καραμάνο), εφημ. *Έθνος* της Κυριακής, 25-3-1984.

¹⁶⁹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20-12-1984.

προδώσατε. Και με ποιον; Με έναν, που είναι ένα μέτρο υπέρ την επιφάνεια της θαλάσσης. Μια μονόχορδη κιθάρα”. Νομίζω ότι έχω χειρόγραφα με τα σβησίματα του Συριώτη. Επί αρκετό καιρό συνυπήρχαμε με το Μελά, αλλά μου δημιουργούσε συνεχώς επεισόδια. Μου έλεγε ο Λαμπράκης: “Κάνε υπομονή, θα φύγει αυτός”. Και πράγματι έφυγε και πήγε στην “Εστία”.

Τότε άρχισε ο καυγάς και φώναζαν οι εφημεριδοπώλες στους δρόμους: “Μονομαχία Μελά – Παλαιολόγου”. Έγραφε ο Μελάς και με έβριζε: “Ο χιμπατζής” δηλαδή ότι μπήκα από τα παράθυρα στη δημοσιογραφία και πολλά άλλα¹⁷⁰. Το περιστατικό αυτό στάθηκε η αφορμή να στραφεί ο Παύλος Παλαιολόγος προς το χρονογράφημα¹⁷¹ και να διαπρέψει.

8.5.2 Η χρονογραφομαχία¹⁷² με το Σπύρο Μελά

Ο Παύλος Παλαιολόγος, όπως έχει επανειλημμένα αναφερθεί, διακρίνεται για την ηπιότητα της γραφής του και την οικειότητα που δημιουργούσε στον αναγνώστη. Δεν ήταν ο θορυβώδης και επιθετικός χρονογράφος. Γι’ αυτόν το χρονογράφημα ήταν το ευγενικό κουβεντολόι που το είχε αναγάγει σε κοινωνική αποστολή. Ωστόσο, κάποτε εξοργιζόταν εξαιτίας των άδικων επιθέσεων που του γίνονταν και ξεσπούσε. Έτσι, δεν μπόρεσε να είναι εντελώς έξω από το «γραφιδόπολεμο», που παλαιότερα αποτελούσε φαινόμενο μεταξύ δημοσιογραφούντων. Ο ομότεχός του Σπύρος Μελάς, κατά διαστήματα, του επιτίθετο από την *Εστία*, στην οποία χρονογραφούσε, γιατί είχε αναγκαστεί, εξαιτίας του Παλαιολόγου, όπως έχει σημειωθεί, να αποχωρήσει από το *Ελεύθερον Βήμα*, του οποίου ήταν ο επίσημος χρονογράφος. Η πολεμική εναντίον του δεύτερου ήταν οξεία και τότε ο Παλαιολόγος αναγκαζόταν να απαντά στα αιχμηρά χρονογραφήματα του Μελά. Η «χρονογραφομαχία» του με το Μελά αποτελεί άλλη μορφή του χρονογραφήματός του και παράλληλα παρέκκλιση από την ήπια καθημερινή πολιτισμένη κουβεντούλα που είχε συνηθίσει τον αναγνώστη. Επιμέρους στοιχεία των χρονογραφημάτων αυτών του Παλαιολόγου σχολιάζονται στην ενότητα «θεματική/ δημοσιογραφικά».

¹⁷⁰ Π Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20-12-1984.

¹⁷¹ Εφημ. *Το Βήμα*, «Η Ένωση Συντακτών τιμά τον Παύλο Παλαιολόγο», 8-4-1976 και εφημ. *Ελευθεροτυπία*, «Έφυγε ο Πρύτανης», 15-12-1984.

¹⁷² Πλάθουμε το νεολογισμό «χρονογραφομαχία» κατ’ αναλογία προς τις λ. «λογομαχία» και «μηλομαχία» [βλ. *Λεξικό του Πάπυρου* (2007), ό.π.], για να δηλώσουμε τους δημόσιους διαξιφισμούς των δύο χρονογράφων.

Το γεγονός αυτό της «χρονογραφομαχίας» αποτελεί, γενικά, ιδιαίτερη πτυχή του χρονογραφήματος, αποχτά ιδιαίτερη χροιά και αξίζει να τύχει της επιστημονικής έρευνας.

8.5.3 Οι πηγές έμπνευσης

Ο Παλαιολόγος, για την άντληση των θεμάτων του, ακολουθεί την πάγια και ίσως μοναδική τακτική των προγενέστερων χρονογράφων – όπως την είχε προδιαγράψει ο εκλεκτικός χρονογράφος Ν. Επισκοπόπουλος (1874-1944), ο οποίος επισημαίνει ότι ο χρονογράφος *«εναγκαλίζεται όλα τα θέματα, ότι κανέν πλαίσιον δεν του περιορίζει την δικαιοδοσίαν και δεν του ειδικοποιεί την έκτασιν, ότι όλα τα γεγονότα τα οποία βλέπουν διαρρέουσαι αι ημέραι, του ανήκουσιν [...]»*. Γιατί *«τα πράγματα τα μάλλον ταπεινά είνε πολλάκις και τα μάλλον ενδιαφέροντα»*. Σ' αυτό, λοιπόν, το πλαίσιο κινείται και αυτός με μεγάλη πνευματική ευκινησία. Είναι παρατηρητικός στα καθημερινά θεάματα και ακούσματα. Αυτά τον τροφοδοτούν, ερεθίζουν την περιέργειά του, σκέφτεται και στοχάζεται από το πιο συνταρακτικό γεγονός της ημέρας έως το πιο απλό και συνηθισμένο. Η πρώτη, λοιπόν, βασική πηγή έμπνευσής του είναι αυτή η ίδια η ζωή με την ποικιλωνυμία της και τις πλούσιες εκφάνσεις της. Τη θεωρεί πηγή ακένωτη. Όταν δε βρίσκει ικανή την επικαιρότητα να του προσφέρει το θέμα χρονογράφησης, καταφεύγει στα ασήμαντα καθημερινά συμβάντα. Γιατί θεωρεί πως εκεί βρίσκεται η ουσιαστική πηγή του χρονογραφήματος. Αναδεικνύει το καθημερινό σε σημαντικό και αποστάζει τη σημασία από το ασήμαντο. Το χρονογράφημα – επισημαίνει ο συγγραφέας και χρονογράφος Νίκος Δήμου - *«είναι με το μέρος των μικρών, των ταπεινών συμβάντων. Καλλιεργεί την καθημερινότητα, που αντιπροσωπεύει το 90% της ζωής. Το υπόλοιπο είναι τα ‘γεγονότα’, τα πρωτοσέλιδα»*¹⁷³.

Και ο Παύλος Παλαιολόγος υπογραμμίζει: *«Θεάματα ψάχνουμε να βρούμε και τ' ακριβοπληρώνουμε και σχηματίζουμε ουρές για να αποκτήσουμε μια θέση. Εν τούτοις θέαμα είναι όλη η ζωή. Ο δρόμος, το καφενείο, το παράθυρο, οι επιβάτες του λεωφορείου, αυτά τα ποικίλα καθημερινά τίποτα.*

*Όσοι δεν έχουν ασκηθεί στο να βλέπουν, απορούν καμιά φορά και ρωτούν τους χρονογράφους: ‘Μα πού τα βρίσκεις τόσα θέματα;’ Σα να είναι στο θέμα η δυσκολία. Πολλά τα θέματα γιατί επίσης πολλά είναι και τα θεάματα που προσφέρονται στον καθένα. Φτάνει να διαθέτη το κατάλληλο όργανο να τα συλλαμβάνη»*¹⁷⁴. Αυτά «τα ποικίλα καθημερινά τίποτα», δηλαδή τα ασήμαντα συμβάντα και περιστατικά του ημερήσιου βίου, ο

¹⁷³ Πρβλ. Ν. Δήμου, «Η οσμή των λέξεων», εφημ. *Το Βήμα*, 29-11-1984.

¹⁷⁴ Π. Παλαιολόγος, «Η ζωή εμπρός από ένα παγκάκι», περιοδ. *Ο Ταχυδρόμος*, τχ. 230/6-9-1958.

Παλαιολόγος τα παραλαμβάνει, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, τα διηθίζει και τα μετουσιώνει συχνά σε χρονογραφήματα, σε μικρά λογοτεχνήματα.

Ταξινομώντας τα ευρήματα που αφορούν τις πηγές έμπνευσης του Παλαιολόγου, διαπιστώνουμε ότι μπορούν να καταταγούν στους ακόλουθους μεγάλους τομείς της ζωής: στον κειμενικό κόσμο, στο θρησκευτικό/επετειακό κόσμο, στον ψυχαγωγικό/διασκευαστικό κόσμο, τον εκπαιδευτικό κόσμο, στις οργανωμένες δραστηριότητες, στο φυσικό κόσμο/φυσικά φαινόμενα/εποχές στον πόλεμο του '40, στο νοητικό κόσμο και στη λειτουργία του λόγου/ομιλίας, όπως δείχνει ο παρακάτω πίνακας με τις υποδιαρέσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

ΠΗΓΕΣ ΕΜΠΝΕΥΣΗΣ

Α.Α.	ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΠΗΓΩΝ ΕΜΠΝΕΥΣΗΣ	ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΠΗΓΕΣ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ
1	Έντυπος κόσμος	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Εφημερίδες ✚ Βιβλία ✚ Άρθρα ✚ Ενημερωτικά φυλλάδια ✚ Προσκλήσεις ✚ Επιστολές 	
2	Θρησκευτικός / επετειακός κόσμος	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Επίκαιροι εορτασμοί ✚ Επετειακοί εορτασμοί ✚ Παγκόσμιες ημέρες 	
3	Ψυχαγωγικός / Διασκευαστικός κόσμος	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Εκδρομές ✚ Ταξίδια ✚ Περίπατοι ✚ Διακοπές ✚ Θέατρα ✚ Κινηματογράφοι ✚ Καφεενία ✚ Κέντρα διασκέδασης ✚ Ταβέρνες 	
4	Εκπαιδευτικός κόσμος	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Τρόπος διδασκαλίας ✚ Συμπεριφορά καθηγητών ✚ Εκδηλώσεις 	
5	Οργανωμένες δραστηριότητες	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Τιμητικές εκδηλώσεις ✚ Παρακολούθηση εκδηλώσεων ✚ Επιστημονικές επέτειοι ✚ Διαλέξεις / Ομιλίες ✚ Έκθεση μόδας ✚ Θάνατοι προσωπικοτήτων 	
6	Φυσικός κόσμος / Φυσικά φαινόμενα / Χρόνος	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Θάλασσα ✚ Φυσικά φαινόμενα ✚ Άνθη ✚ Εποχές 	

7	Πόλεμος '40	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Μέτωπο ✚ Επιστροφή στρατιωτών ✚ Μαυραγορίτες 	
8	Νοητικός κόσμος	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Θεάματα καθοδόν ✚ Διασκευή μυθιστορήματος ✚ Ξεκίνημα γραφής ✚ Φαντασία 	
9	Συνομιλίες	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Επισκέψεις στο χώρο εργασίας ✚ Επισκέψεις σε άλλους ✚ Συζητήσεις ✚ Δηγήσεις τρίτων 	
10	Αδήλωτες πηγές έμπνευσης		

Βασική πηγή έμπνευσης για τον Παλαιολόγο, όπως δείχνει ο παραπάνω πίνακας, ήταν επίκαιρα γεγονότα και συμβάντα, τα οποία ζούσε ως δημοσιογράφος μέσα στην ατμόσφαιρα των δημοσιογραφικών γραφείων. Ιδιαίτερα, η ανάγνωση των εφημερίδων και κατεξοχήν οι αστυνομικές ειδήσεις του έδιναν το έναυσμα, για να αντλήσει το θέμα του και να σχολιάσει την επικαιρότητα. Ο ίδιος, με τόνο παραπονετικό, εκμυστηρεύεται για την αγαπητή σ' αυτόν κατηγορία των ειδήσεων.

«Ο πόλεμος της εστέρησε [της στήλης] τις πρώτες ύλες: την αδελφοκτονία, το δράμα τιμής, την αυτοκτονία νευρασθενούς, την ερωτική απαγωγή, τη διάρρηξι, τη σπείρα κιβδηλοποιών, το έκθετο της ημέρας, τον εν καταστάσει ευθυμίας διατελούντα, το συνταρακτικό έγκλημα και τη μικρή είδησι του αστυνομικού ρεπορτάζ, που αποτελούσαν τον επιούσιο του χρονογραφήματος. Ο πόλεμος είχε μεταθέσει το κέντρο ενδιαφέροντος. Αλλά να που με τους νέους ανέμους η αστυνομική είδησις αρχίζει να βρίσκει την τιμητική θέση της»¹⁷⁵.

Ειδικά, για τις αφορμές, που παίρνει από τον κόσμο των ειδήσεων, τις οποίες διαβάξει στις εφημερίδες, διευκρινίζει με ειλικρίνεια ότι «ο χρονογράφος τα θέματά του δεν τα παίρνει πάντα από την αρχική τους πηγή. Κάπου τα διαβάξει κι αυτός»¹⁷⁶, επιβεβαιώνοντας, έτσι, τη γνώμη του Ρομπέρ ντε Ζουβενέλ ο οποίος είχε ταυτόσημη άποψη.

Ειδησάρια των 80 και 100 λέξεων, που είναι καταχωρισμένα στα “ψιλά” των εφημερίδων, αποτελούν, πολλές φορές, θαυμάσιες αφορμές για σχολιασμό επίκαιρων θεμάτων και συνιστούν εξαιρετικού ενδιαφέροντος χρονογραφήματα με 500 έως 600 λέξεις.

¹⁷⁵ Π. Παλαιολόγος, «Ζωή χωρίς φαντασία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-6-1941.

¹⁷⁶ Π. Παλαιολόγος, «Άσκοπος διασυρμός», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-5-1943.

Σχολιάζει, ακόμη, φαινόμενα *κοινωνικής παραβατικότητας* που λαμβάνουν μεγάλη έκταση, αλλά αφορμάται και από τις “μικρές αγγελίες”, από τη στήλη των εκδρομών, από αναγγελίες κηδειών και από ποικίλα άλλα γεγονότα, σημαντικά ή ασήμαντα.

Κατά διαστήματα, πάλι, ο Παλαιολόγος αντλεί τα θέματά του από ειδήσεις του ξένου τύπου και κυρίως του γαλλικού. Γεγονότα μικρής ή μεγάλης εμβέλειας, που χαρακτηρίζονται για την πρωτοτυπία τους, τον κατευθύνουν να πρωτοτυπήσει άλλοτε θεματικά και άλλοτε υφολογικά.

Μια άλλη σημαντική πηγή έμπνευσης για το Παλαιολόγο αποτελούσαν οι πάμπολλες επιστολές αναγνωστών που λάμβανε καθημερινά¹⁷⁷. Ειδικά, οι επιστολές που είχαν αισθηματικό περιεχόμενο και περιέγραφαν ερωτικά προβλήματα, απογοήτευση, πόνο, λύπη, ερωτικά διλήμματα και άλλα συναφή, του έδιναν την ευκαιρία να ασχοληθεί επισταμένως- ιδιαίτερα στα περιοδικά *Θησαυρός*, *Μπουκέτο*, και *Ρομάντσο* - με τα θέματα αυτά, τα οποία αποτελούν ειδική κατηγορία αισθηματικών χρονογραφήματων. «Έτσι, κάθε χρονογράφημά του είναι μια αληθινή ιστορία παρμένη από τη ζωντανή πραγματικότητα και συγχρόνως μια απάντησις στα φλέγοντα ερωτήματα των αναγνωστών»¹⁷⁸.

Άλλοτε, πάλι, τα ενημερωτικά / διαφημιστικά έντυπα, καθώς και οι διάφορες προσκλήσεις που έφταναν στο γραφείο του - για θεατρικές λ.χ. παραστάσεις, ίδρυση συλλόγων κ.λπ. - συνιστούσαν πρωτότυπες, συχνά, χρονογραφικές πηγές.

Εξάλλου, τα βιβλία, που κατατάχθηκαν στην ίδια κατηγορία έμπνευσης, αποτελούν βασικό ερέθισμα για γραφή χρονογραφήματος. Ο Παλαιολόγος, όπως θ’ αναφερθεί στη συνέχεια, επαναλαμβάνει, κατά διαστήματα, ότι δεν κάνει κριτική βιβλίου, γιατί δε διαθέτει τα απαραίτητα προσόντα¹⁷⁹. Ωστόσο, τα ποικιλώνυμα βιβλία που του έστελναν είτε οι εκδοτικοί οίκοι είτε οι συγγραφείς, κέντριζαν την περιέργειά του και προκαλούσαν το ενδιαφέρον του να χρονογραφήσει. Έτσι, επικεντρωνόταν στο νοηματικό άξονα του βιβλίου, τον σχολίαζε και συνεχίζοντας επεκτεινόταν στο θέμα με γενικότερες παρατηρήσεις, χωρίς φυσικά να κάνει κριτική σε θέματα δομής και ύφους.

¹⁷⁷ Π. Παλαιολόγος,(1984), «Είμαι στα τελευταία μου», (συνέντευξη στον ευθυμογράφο Γιώργο Καραμάνο), εφημ. *Έθνος Κυριακής*, 25-3-1984. (Η ίδια συνέντευξη αναδημοσιεύτηκε από την εφημερίδα *Ειδήσεις* [της Αργολίδας],10-12-1994, με την ευκαιρία αφιερώματος για τα δέκα χρόνια από το θάνατο του Π. Παλαιολόγου).

¹⁷⁸ Π. Παλαιολόγος, «Γάμος και φτώχεια», περιοδ. *Ρομάντσο*, τχ. 109/5-4-1945.

¹⁷⁹ Π. Παλαιολόγος, «Βιβλία με χαμόγελο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-11-1943 «[...] Δεν κάνω κριτική [βιβλίου], το ξέρετε. Μου λείπουν και τα φυσικά και τα επίκτητα προσόντα που επιβάλλει ένα τέτοιο λειτούργημα [...]».

8.5.4 Μορφή

Ο Παλαιολόγος, ακολουθώντας την πάγια συνήθεια των παλαιότερων χρονογράφων, αποφεύγει τις θεματικές επαναλήψεις, γιατί φοβάται μήπως τον «αποξενώσουν από το τυχόν ενδιαφέρον της πελατείας»¹⁸⁰ και επειδή ακόμη πιστεύει πως «δεν υπάρχει πιο άσπονδος εχθρός του χρονογραφήματος από τον κόρο»¹⁸¹. Θεωρεί, επίσης, ότι η θεματική, υφολογική και μορφική ποικιλία, συνιστούν ικανά στοιχεία του γραπτού λόγου, για να ελκύουν το ενδιαφέρον των αναγνωστών. Έτσι, κατά καιρούς, ανάλογα με το θέμα, την επικοινωνιακή περίσταση και την έμπνευση της στιγμής, το χρονογράφημά του αποχτάει διαφορετική μορφή, δηλαδή εξωτερική υφή.

Το ερευνητικό δείγμα μας πληροφορεί ότι τα χρονογραφήματά του παρουσιάζονται με τις ακόλουθες μορφές που δείχνει παρακάτω πίνακας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Μορφή χρονογραφήματων

A.	ΜΟΡΦΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΝΕΑ	ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ	Μερικό σύνολο	ΘΗΣΑΥΡΟΣ	ΜΠΟΥΚΕΤΟ	ΡΟΜΑΝΤΣΟ	Μερικό σύνολο	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ
1	Ανάλυση	6	21	27	-	1	-	1	28	3,80
2	Βιβλιοπαρουσίαση	5	19	24	-	1	-	1	25	3,39
3	Διάλογος	-	22	22	12	-	-	12	34	4,61
4	Διαμαρτυρία/καταγγελία	6	18	24	-	-	-	-	24	3,26
5	Διήγημα μικρό	-	4	4	4	15	10	29	33	4,48
6	Διήγηση	5	34	39	-	-	-	-	39	5,29
	<i>Ανάμνηση</i>	-	5	5	-	-	1	1	6	0,81
	<i>Προσωποποίηση</i>	1	4	5	-	-	-	-	5	0,67
7	<i>Περιγραφική διήγηση</i>	8	34	42	-	-	-	-	42	5,70
8	Δοκίμιο/φιλοσόφηση	-	8	8	-	-	-	-	8	1,08
9	Ειρωνεία	5	21	26	-	-	-	-	26	3,53
10	Έκκληση	2	11	13	-	-	-	-	13	1,76
11	Εντυπώσεις	15	103	118	22	5	-	27	145	19,70
12	Επιστολή	1	7	8	1	-	-	1	9	1,22
13	Κριτική	1	14	15	-	-	-	-	15	2,03
14	Μικτό	6	77	83	-	-	-	-	83	11,27
15	Μονόλογος	6	21	27	-	-	-	-	27	3,66
16	Νεκρολογία	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27

¹⁸⁰ Π. Παλαιολόγος, «Με τη βωδάμαξα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-3-1939.

¹⁸¹ Π. Παλαιολόγος, «Ποιοι είναι οι λογοτέχνες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-10-1942.

17	Περιγραφή	10	32	42	32	4	-	36	78	10,59
	<i>Διηγηματική περιγραφή</i>	10	28	38	-	-	-	-	38	5,16
18	Σύγκριση	-	8	8	2	-	-	2	10	1,35
	<i>Αντίθεση</i>	-	4	4	2	-	-	2	6	0,81
	<i>Παραλληλισμός</i>	-	6	6	-	-	-	-	6	0,81
19	Υμνολογία	-	2	2	1	-	-	1	3	0,40
20	Υπερασπιστικός λόγος	4	23	27	-	-	-	-	27	3,66
21	Χρονογραφομαχία	-	4	4	-	-	-	-	4	0,54
	ΣΥΝΟΛΟ	91	532	623	76	26	11	113	736	99,85

8.5.5. Σκοποί και στόχοι

Ο δημοσιογραφικός λόγος, όπως έχουμε σημειώσει, επιδιώκει από τη μια να πληροφορήσει το ευρύ κοινό για γεγονότα και συμβάντα της επικαιρότητας που το ενδιαφέρουν και από την άλλη να εκθέσει τις κρίσεις και τις απόψεις του στην ποικίλη ειδησεογραφία, ώστε ανεπαίσθητα αλλά συστηματικά να συμβάλει στη διαμόρφωση αντιλήψεων και στάσεων, που προσιδιάζουν στο συγκεκριμένο έντυπο.

Ο δεύτερος αυτός σκοπός του δημοσιογραφικού λόγου υπηρετείται έμμεσα, κατά κάποιο τρόπο, και από το κειμενικό είδος του χρονογραφήματος, το οποίο αποβλέπει αφενός στην τέρψη και αφετέρου στη διαπαιδαγώγηση¹⁸² του αναγνωστικού κοινού.

Τη σκοποθεσία αυτή του χρονογραφήματος ακολουθεί και ο Παύλος Παλαιολόγος με το προσωπικό του ύφος, η οποία διευρύνεται και καθορίζεται από τη γενικότερη σκοποθεσία, καθώς και από τους κατευθυντήριους άξονες της βιοθεωρίας του. Σ' αυτή τη φιλοσοφία του χρονογράφου αναζητούμε τις επιμέρους αρχές και τα ειδικότερα σπέρματα του χρονογραφικού του λόγου.

Ο ίδιος στα τέλη της ζωής του εξομολογούμενος σε συνέντευξή του, όπως έχουμε αναφέρει, θυμάται χαρακτηριστικά πως στην παιδική του ψυχή κυριαρχούσε έντονα η σωτηρία της οικουμένης, γι' αυτό ήθελε να γίνει δεσπότης¹⁸³. Επειδή, όμως, από πολύ νωρίς κατάλαβε ότι δεν μπορούσε να γίνει ασκητής, επενόησε άλλο τρόπο, για να σώσει την οικουμένη. Επέλεξε το επάγγελμα του δημοσιογράφου, στο οποίο αφοσιώθηκε με πάθος¹⁸⁴.

Απ' αυτό το γενικό αλλά πολύ ουσιαστικό σκοπό της ζωής του απορρέουν μερικοί σκοποί, οι οποίοι καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τη θεματική του χρονογραφήματός του. Πολύ αργότερα ο ίδιος κατηγοριοποιώντας τη θεματολογία

¹⁸² Στ. Σκοπετέας, (1959), ό.π., σελ. ιβ'.

¹⁸³ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 22-12-1984.

¹⁸⁴ Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ό.π., 15-12-1984.

του σε κοινωνικά, αισθηματικά, οικογενειακά προβλήματα, περιλαμβάνει ως τέταρτη κατηγορία *«προπαντός εκείνα που κλείνουν πολύν ανθρώπινο πόνο μέσα τους»*¹⁸⁵, για να συμπαρασταθεί ηθικά προς τον πάσχοντα συνάνθρωπό του με το χρονογραφήματά του.

Ο τρίτος παρεμφερής και συμπληρωματικός αλλά πολύ ουσιαστικός σκοπός της χρονογραφικής του στήλης είναι *«η ειρήνη, η αγάπη, χαρά, ο περιορισμός του ψυχικού πόνου, η κατανόησης μεταξύ των ανθρώπων»* με όνειρό τους τις *«λιγότερες κακίες και περισσότερες [...] ικανοποιήσεις [σ]τη σύντομη ζωή που μας έδωσε ο Θεός»*¹⁸⁶. Γενικά, θα αναφερθεί αργότερα, *«η ευτυχία του ανθρώπου αποτελεί το ιδανικό της»*¹⁸⁷ [στήλης].

Γι' αυτό αποφεύγει να παίρνει θέση κατηγορού στο κάθε ζήτημα ή πρόβλημα που προκύπτει, χωρίς ν' αναζητεί τα βαθύτερα κίνητρα των ανθρώπινων πράξεων και να αναλύει την ψυχολογία των κειμενικών του ηρώων, την οποία θεωρεί ουσιαστικό, επίσης, σκοπό της χρονογραφικής του αποστολής¹⁸⁸.

Ο πέμπτος σκοπός του χρονογραφήματός του αποτελούν τα διαχρονικά θέματα, με τα οποία καταπιάνεται. Ξεκινώντας από μία επίκαιρη αφορμή, καταφέρνει να αναχθεί στα διαιώνια ζητήματα που απασχολούν τον άνθρωπο όλων των εποχών. *«καλλιεργεί τον έρωτα, τραγουδάει την άνοιξη, ψάλλει τα εκκλησιαστικά τροπάρια, όταν το καλεί η ημέρα [...] Δείχνει μια καλωσύνη για τις αδυναμίες των ανθρώπων»*¹⁸⁹.

Ο έκτος γενικός σκοπός του χρονογραφήματος, όπως μας πληροφορούν τα ευρήματα από το δείγμα της έρευνας, είναι ότι αρκείται *«να φιλοσοφεί με ελαφρότητα πάνω στο γεγονός της ημέρας χωρίς ιδιαίτερες επιδιώξεις»*¹⁹⁰, ώστε να είναι προσιτό στο μέσο αναγνώστη και συγχρόνως να τον τέρπει η αναγνωστική επαφή.

Ο έβδομος σκοπός που προκύπτει από τις συλλογές των ταξιδιωτικών του χρονογραφήματων είναι ότι ενδιαφέρεται να προβάλει την ομορφιά των πόλεων και της ζωής τους, αναζητώντας το παρόν τους και καταγράφοντας τον παλμό τους, αποφεύγοντας *«μουσεία, πινακοθήκες, ιστορικά μνημεία»*¹⁹¹.

Οι παραπάνω σκοποί παρουσιάζονται συνοπτικά στον επόμενο πίνακα.

¹⁸⁵ Π. Παλαιολόγος, «Γάμος και φτώχεια», περιοδ. *Ρομάντσο*, τχ. 109 / 5-4-1945.

¹⁸⁶ Π. Παλαιολόγος, «Η αγαθή του πλευρά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-11-1940.

¹⁸⁷ Π. Παλαιολόγος, «Ζωή χωρίς φαντασία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-6-1941.

¹⁸⁸ Π. Παλαιολόγος, «Νικητής στον Έρωτα», περιοδ. *Μπουκέτο*, τχ. 102 / 12-8-1943.

¹⁸⁹ Π. Παλαιολόγος, «Πολιτική και χρονογράφημα», εφημ. Το Βήμα, 10-4-1946.

¹⁹⁰ Π. Παλαιολόγος, «Ενώ γυρίζουμε το διακόπτη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-9-1941.

¹⁹¹ Π. Παλαιολόγος, (1959), ό.π., σελ. 7.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Γενικοί σκοποί

Α.Α.	ΓΕΝΙΚΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	ΚΕΙΜΕΝΟ από το οποίο τεκμαίρεται
1	Συμπαράσταση στον ανθρώπινο πόνο	Περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> , 109/ 5-4-1945
2	<i>Ιδανικό της στήλης</i> : Η ειρήνη, χαρά, κατανόηση ανθρώπων	Εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i> , 7-11-1940
3	<i>Όνειρο της στήλης</i> : λιγότερες κακίες, περισσότερες ικανοποιήσεις	Εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i> , 7-11-1940
4	<i>Ιδανικό της στήλης</i> : Η ανθρώπινη ευτυχία	Εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i> , 6-6-1941
5	Η ανάλυση της ψυχολογίας των ηρώων	Περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> , 102 / 12-8-1943
6	Διαχρονικότητα των θεμάτων	Εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i> , 10-4-1946
7	Φιλοσοφική ενατένιση των θεμάτων	Εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i> , 13-9-1941
8	Πολύτιμη υπηρεσία χρονογραφήματος (=διασκεδάζει και ειρωνεύεται τη ζωή)	Περιοδ. <i>Ραδιο-επιθεώρησις</i> , Ιανουάρ. 1939, σελ. 7

Πέρα από τους παραπάνω σκοπούς που αναφέρονται σε κείμενά του και συνιστούν την περιμετρική του χρονογραφικού του στίγματος, τα ευρήματα της έρευνας μας έδειξαν και ορισμένους ειδικούς σκοπούς που σχετίζονται με ευρύτερες κατηγορίες χρονογραφημάτων του, τα οποία ανθολόγησε και κυκλοφόρησαν ως αυτοτελείς εκδόσεις, όπως έχουμε αναφέρει. Οι ειδικοί αυτοί σκοποί φαίνονται συνοπτικά στον επόμενο πίνακα 15.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Ειδικοί σκοποί

Α.Α.	ΕΙΔΙΚΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	ΣΥΛΛΟΓΕΣ από τις οποίες προκύπτουν
1	Ο παλμός των πόλεων	<i>Ο κόσμος στα σβέλλα</i> (1959), σελ. 7
2	Η ατμόσφαιρα εποχής	<i>Άπτερη Νίκη</i> (1947), σελ. 7 και εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> , 26-7-1943
3	Ταξιδιωτικές εντυπώσεις	<i>Η Ρωσία όπως την είδα</i> (1957), σελ. 6
4	Σκιαγράφηση εμπόλεμης περιόδου	<i>Και διηγώντας τα...</i> (1944), σελ. 7
5	Μαθητικά προβλήματα	<i>Ανήσυχα νιάτα</i> (1974), σελ.

6	Πλησίασμα νέων	<i>Ανήσυχα νιάτα</i> (1974), σελ.
7	Ανάδειξη προβλημάτων γυναίκας	<i>Η γυναίκα σε ελληνικά σχήματα</i> (1975), σελ.
8	Ψυχογραφία γάμου	<i>Ός ο Θεός συνέξευξε</i> (1957)
9	Παραξενιές γεροντικής ηλικίας	Εφημ. <i>Έθνος της Κυριακής</i> , 25-3-1984
10	Εύθυμος τόνος σε ταλαιπωρίες πολέμου	Εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i> , 24-2-1941
11	Θαυμασμός για την Κέρκυρα	<i>Αγάπη μου Κέρκυρα</i> (1958), σελ.

8.5.5.1 Στόχοι των χρονογραφημάτων

Συνήθεις στόχοι ενός δημοσιογραφικού κειμένου είναι η ενημέρωση πάνω σε ένα θέμα, η υπεράσπιση ενός νομοθετήματος, μιας ενέργειας, μιας απόφασης, ενός προσώπου ή μιας κοινωνικής ομάδας κ. ά. ή η καταγγελία για κάποιες αστοχίες, παραλείψεις ή αβελτηρίες υπευθύνων, καθώς και η ενθάρρυνση / εμπύχωση πολίτη ή πολιτών για ζητήματα που τους αφορούν.

Το χρονογράφημα ως είδος του δημοσιογραφικού λόγου ακολουθεί αυτή τη γενική στοχοθεσία, η οποία εξειδικεύεται και σε άλλες μερικότερες μορφές. Ο Παλαιολόγος, όπως και κάθε χρονογράφος, ανάλογα με το συγκεκριμένο, κάθε φορά θέμα, την επικοινωνιακή περίσταση, καθώς και με τη στιγμιαία έμπνευση επιδιώκει με το χρονογράφημά του κάτι να επιτύχει.

Ο ίδιος κατά καιρούς σε κείμενά του, χρονογραφήματα και συνεντεύξεις, αναφέρει ότι «η κοινωνιολογία, η γυναικολογία, η ερωτολογία, η φιλολογία αποτελούν τη σπείραλιτέ του»¹⁹² και σπανιότατα η πολιτολογία μπορεί να συμπληρώσει τον κύκλο των χρονογραφικών του ενδιαφερόντων. Απ' αυτή, λοιπόν, τη θεματική, καθώς και από τις συγκεκριμένες κάθε φορά πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, προκύπτει και η στοχοθεσία του. «Όταν σφίγγανε πολύ τα πράγματα κοινωνιολογούσα και ερωτολογούσα»¹⁹³, επισημαίνει για την περίοδο της Κατοχής και των δικτατοριών του 1936 και του 1967.

Εκτός από την παραπάνω θεματική και ακολουθούμενη στοχοθεσία των χρονογραφημάτων του Παλαιολόγου, τα ευρήματα του ερευνητικού δείγματος μας πληροφορούν τους ακόλουθους στόχους που επιδιώκει κάθε φορά ο χρονογράφος και οι οποίοι φαίνονται στον πίνακα 16.

¹⁹² Π. Παλαιολόγος, «Πολιτική και χρονογράφημα», εφημ. *Το Βήμα*, 10-4-1946.

¹⁹³ Β. Νέτας, «Παύλος Παλαιολόγος: Ένα παράδειγμα ήθους και ύφους», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 18-12-1984.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

Στόχοι χρονογραφημάτων

A.A.	ΣΤΟΧΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑ- ΦΗΜΑΤΩΝ Επιδιώκει να:	ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΝΕΑ	ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ	Μερικό σύνολο	ΘΗΣΑΥΡΟΣ	ΜΠΟΥΚΕΤΟ	ΡΟΜΑΝΤΣΟ	Μερικό σύνολο	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ	ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
1	Γυναικολογεί	3	38	41	-	-	-	-	41	5,57	5,57
2	Ειρωνεύεται	5	20	25	-	-	-	-	25	3,39] 6,13
	Διακωμωδεί	2	7	9	-	-	-	-	9	1,22	
	Περιπαίζει	-	7	7	-	-	-	-	7	0,95	
	Χρονογραφομαχεί	-	4	4	-	-	-	-	4	0,57	
3	Ενθαρρύνει/ εμψυχώνει	-	15	15	-	-	-	-	15	2,03] 4,05
	Εγκωμιάζει	1	3	4	-	2	1	3	7	0,95	
	Νεκρολογεί	-	3	3	-	-	-	-	3	0,40	
	Ψυχογραφεί	2	2	4	1	-	-	1	5	0,67	
4	Ενημερώνει	8	21	29	1	-	-	1	30	4,07] 21,15
	Εξηγεί	-	13	31	-	-	-	-	13	1,76	
	Εναισθητοποιεί	1	19	20	-	-	-	-	20	2,71	
	Προβάλλει	1	17	18	-	-	-	-	18	2,44	
	Προβληματίζει	5	20	25	-	-	-	-	25	3,39	
	Προτείνει	-	9	9	-	1	-	1	10	1,35	
	Τεχνολογεί	2	5	7	-	-	-	-	7	0,95	
	Υπογραμμίζει	5	26	31	-	-	-	-	31	4,21	
	Υφολογεί	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27	
5	Ερωτολογεί	2	37	39	39	11	8	58	97	13,17	13,17
6	Θεολογεί	1	17	18	4	-	-	4	22	2,98	2,98
7	Καταγγέλλει	-	3	3	-	-	-	-	3	0,40] 9,76
	Διαμαρτύρεται	6	17	23	-	-	-	-	23	3,12	
	Καυτηριάζει	10	15	25	4	-	1	5	30	4,07	
	Κριτικολογεί	1	14	15	1	-	-	1	16	2,17	
8	Κοινωνιολογεί	3	55	28	10	3	1	14	72	9,78	9,78
9	Περιγράφει	12	22	34	-	-	-	-	34	4,61] 12,6
	Ανθολογεί	2	7	9	1	-	-	1	10	1,35	
	Εποχολογεί	3	7	10	3	-	-	3	13	1,76	
	Ζωολογεί	2	5	7	-	-	-	-	7	0,95	
	Πτηνολογεί	2	5	7	-	-	-	-	7	0,95	
	Φυσιολογεί	6	15	21	1	-	-	1	22	2,98	
10	Υπερασπίζεται	4	26	30	5	8	-	13	43	5,84] 9,37
	Παρεμβαίνει	2	23	25	1	-	-	1	26	3,53	
11	Φιλολογεί	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Γλωσσολογεί	-	6	6	1	-	-	1	7	0,95	
	Θεατρολογεί	-	3	3	-	-	-	-	3	0,40	

	Παιδαγωγεί	-	11	11	1	1	-	2	13	1,76		
	Πολιτισμολογεί	-	3	3	-	-	-	-	3	0,40		
	Φιλοσοφεί	-	10	10	3	-	-	3	13	1,76		
	ΣΥΝΟΛΟ		91	532	623	76	26	11	113	736	99,83	99,83

8.5.6. Οι επίτιτλοι

Στην ενότητα αυτή παρατίθενται τα ευρήματα της έρευνάς μας που αφορούν τους επίτιτλους. Μια και η μορφή αυτή των τίτλων χαρακτηρίζεται, τις περισσότερες φορές, από μακροβιότητα και σε ελάχιστες από βραχυβιότητα, ενώ οι καθημερινοί τίτλοι έχουν διάρκεια ζωής μιας ημέρας.

Οι τίτλοι, με όλες τις παραπληρωματικές παραγόμενες μορφές τους, που παρατίθενται κατά κατιούσα κλιμάκωση: επίτιτλοι (πανώτιτλοι), υπέρτιτλοι, τίτλοι, υπότιτλοι, μεσότιτλοι, πλαγιότιτλοι – (σύμφωνα με τη θεωρία της λογοτεχνίας, η οποία τα τελευταία χρόνια δείχνει ξεχωριστό ενδιαφέρον¹⁹⁴ για τη μελέτη τους) - αποτελούν ιδιαίτερο είδος λόγου. Η επιστημονική έρευνα που σχετίζεται με τους δημοσιογραφικούς τίτλους βρίσκεται σήμερα σε σπερματική μορφή¹⁹⁵. Κύριος στόχος του συντάκτη τίτλων των εφημερίδων είναι «να δειλιάσει, να ελκύσει και να κατευθύνει το δέκτη-αναγνώστη του τίτλου» να διαβάσει το κείμενο.

Επίτιτλος ή παλαιότερα πανώτιτλος¹⁹⁶ (μόνιμος τίτλος) ή ρουμπρίκα είναι ο τίτλος που υποδηλώνει τη μόνιμη στήλη εφημερίδας ή περιοδικού με καθορισμένη κατηγορία θεμάτων¹⁹⁷.

Οι επίτιτλοι (ρουμπρίκες) δηλώνουν τη μονιμότητα των στηλών και προσδιορίζουν την ταυτότητα του εντύπου. Διακρίνονται για τη σαφήνεια και την καθαρότητά τους και υπαγορεύουν τη γενική περιμετρική, την οποία πρέπει ν' ακολουθεί ο συντάκτης, κατά τη σύνταξη του κειμένου του, χωρίς να αφήνουν περιθώρια αοριστιών και επιφυλάξεων. Δεσμεύουν, κατά κάποιο τρόπο, τη θεματολογία και το ύφος του χρονογράφου¹⁹⁸, προσδιορίζοντας κατ' ακολουθία τη μορφή και τα είδη των κειμένων¹⁹⁹. Οι λέξεις αυτές που χρησιμοποιούνται ως επίτιτλοι (ρουμπρίκες), επειδή τις χαρακτηρίζει η διάρκεια και αποτελούν το όνομα των στηλών, διαμορφώνουν σιγά σιγά και το περιεχόμενο. Είναι το πλαίσιο μέσα στο

¹⁹⁴ Ιω. Παρίσης, Νικ. Παρίσης, *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2007, σελ. 146.

¹⁹⁵ Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σελ. 106, 107.

¹⁹⁶ Στ. Σκοπετέας, *Ο Κονδύλακης και το χρονογράφημα*, Βασική Βιβλιοθήκη, ό.π., σελ. 1β'.

¹⁹⁷ Βλ. *Ερμηνευτικό και Ετυμολογικό Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας* συσσωματωμένο στους αντίστοιχους τόμους της Εγκυκλοπαίδειας Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάνικα, Αθήνα, (1992, 1996), том. 52, λήμμα: ρουμπρίκα και Γ. Μπαμπινιώτη, (1998), ό.π. λ ή μ α : ρουμπρίκα .

¹⁹⁸ Δ. Ιατρόπουλος, (1991), *Συνοπτικόν Εγχειρίδιον Χρονογραφίας*, εν Αθήναις MCMXCI a.d., σελ.67.

¹⁹⁹ Πρβλ. G. Cenette 1987 στον Ε. Π. Μαϊστρέλλη, (2001), ό.π. σελ. 72.

οποίο κινείται θεματικά και ιδεολογικά ο συντάκτης²⁰⁰. Δεν είναι λίγες οι φορές που οι ευρηματικοί επίτιτλοι, όταν τους ακολουθούν πιστά οι χρονογράφοι, γεννούν νέες μορφές δημοσιογραφικών ειδών και προσδίδουν ιδιαίτερη αίγλη στα κείμενα.

Στη συνέχεια θεωρείται σκόπιμο να αναφερθούμε πρώτα στους *υπέρτιτλους*, τους *τίτλους* και τους *υπότιτλους* που χρησιμοποιεί ο Παλαιολόγος σε δημοσιεύματά του, τα οποία χαρακτηρίζονται για χρονογραφική τους υφή, προτού καταλήξει κυρίως στο μόνιμο επίτιτλο «Στο περιθώριο της ζωής» του ημερήσιου χρονογραφήματός του στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* και στη συνέχεια *Το Βήμα*, κάτω από την οποία στέγασε χιλιάδες χρονογραφήματα.

8.5.6.1 Υπέρτιτλοι, τίτλοι, υπότιτλοι στην εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα*

Οι πρώτοι υπέρτιτλοι, τίτλοι, υπότιτλοι απαντούν σε δημοσιεύματα του Παύλου Παλαιολόγου στην εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα* πολύ πριν αρχίσει να γράφει συστηματικά χρονογράφημα. Τα κείμενα αυτά αποτελούν μεταγραφή και ανάπλαση συνεντεύξεων - που του παραχώρησαν λόγιοι και συγγραφείς - μ' όλες τις απαιτούμενες εκφραστικές και υφολογικές αλλαγές, τις οποίες επέφερε ο χρονογράφος και δίνουν την εντύπωση χρονογραφικής υφής. Οι υπέρτιτλοι των κειμένων αυτών μαζί με τους τίτλους και τους υπότιτλους, είναι οι ακόλουθοι:

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

Υπέρτιτλοι, τίτλοι, υπότιτλοι στην εφημερίδα *ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΝΕΑ*

Α.Α	ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΙ, ΤΙΤΛΟΙ, ΥΠΟΤΙΤΛΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	ΕΙΔΗ ΤΙΤΛΩΝ	ΗΜΕΡΟ- ΜΗΝΙΕΣ
1	<u>Η ιδιωτική ζωή των λογίων</u> → Πώς εργάζονται οι συγγραφείς μας → Οι συνήθειες του κ. Κωστή Παλαμά →	Επίτιτλος Τίτλος Υπότιτλος	Πέμπτη 16-2-1933
2	<u>Η ιδιωτική ζωή των λογίων</u> → Πώς εργάζεται ο κ. Δημ. Καμπούρογλους → Οι συνήθειες του «εραστή των Αθηνών» →	Επίτιτλος Τίτλος Υπότιτλος	Παρασκευ ή 17-2-1933
3	<u>Η ιδιωτική ζωή των λογίων</u> → Πώς εργάζεται ο κ. Παύλος Νιρβάνας → Μία ώρα με τον Ακαδημαϊκόν →	Επίτιτλος Τίτλος Υπότιτλος	Σάββατο 18-2-1933

²⁰⁰ Π. Μηλιώρη, (1993), ό.π., σελ. 242.

4	<u>Η ιδιωτική ζωή των λογίων</u> → Πώς εργάζεται ο κ. Γρηγόριος Ξενόπουλος → Μία ώρα με τον Ακαδημαϊκόν →	Επίτιλος Τίτλος Υπότιτλος	Κυριακή 19-2-1933
5	<u>Η ιδιωτική ζωή των λογίων</u> → Πώς εργάζεται ο κ. Σπύρος Μελάς → Αι σχέσεις του με τον ...Φουρτούνιο! →	Επίτιλος Τίτλος Υπότιτλος	Τρίτη 21-2-1933
6	<u>Οι γράφοντες εις την ιδιωτικήν των ζώην</u> → Πώς ο κ. Γ. Βλάχος γράφει το άρθρον του → Τι λέγει δια τον αντιβενιζελισμόν του →	Επίτιλος Τίτλος Υπότιτλος	Παρασκευ ή 24-2-1933
7	<u>Η ιδιωτική ζωή των λογίων</u> → Οκ Τίμος Μωροαϊνής και τα ευθυμογραφήματά του → Πώς εργάζεται - οι συνήθειές του →	Επίτιλος Τίτλος Υπότιτλος	Κυριακή 26-2-1933
8	<u>Οι ποιηταί εις την ιδιωτικήν ζώην</u> → Ο κ. Σικελιανός και οι εμπνεύσεις του → Αι συνήθειά του - Πώς εργάζεται →	Επίτιλος Τίτλος Υπότιτλος	Πέμπτη 2-3-1933

Από τον παραπάνω πίνακα διαπιστώνεται ότι ο επίτιλος «Η ιδιωτική ζωή των λογίων» επαναλαμβάνεται έξι φορές και δύο φορές τροποποιείται μεταβαλλόμενος σε εμπρόθετο προσδιορισμό. Ακόμη, ο σταθερός κατά το ήμισυ ημερήσιος τίτλος «Πώς εργάζεται ο κ. ...» πέντε φορές, ο οποίος συμπληρώνεται καθημερινά με το όνομα του συγκεκριμένου συγγραφέα, που αποτελεί το θέμα της ημέρας. Επίσης, αξιοπρόσεχτο είναι ότι ο προαναφερόμενος κατά το ήμισυ ημερήσιος τίτλος στα δύο τελευταία δημοσιεύματα, μεταβάλλεται σε υπότιτλο.

Αργότερα, τον Ιανουάριο και το Φεβρουάριο 1937 ήταν απεσταλμένος ανταποκριτής της ίδιας εφημερίδας σε πόλεις της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας (Καστοριά, Έδεσσα, Νάουσα, Βέρροια, Φλώρινα κ.ά.) με αποστολή να μελετήσει τη ζωή των πόλεων αυτών, να επισημάνει τα προβλήματά τους και να αποστείλει τις σχετικές «καμπάνιες» για δημοσίευση.

Μεταξύ των ανταποκρίσεων αυτών – οι οποίες επιτιτλίζονται καθημερινά «Η χιονισμένη Ελλάδα», υποτιτλίζονται «Σειρά εντυπώσεων του κ. Παύλου Παλαιολόγου» και τιτλοφορούνται με το καθημερινό θέμα που απασχολεί τον ανταποκριτή-συντάκτη - παρεμβάλλεται στις 11-2-1937 ένα κείμενο με τον επίτιλο «Και μια παραφωνία», γιατί

ως κειμενικό είδος δε συγκαταλέγεται στο είδος των ανταποκριτικών εντυπώσεων, αλλά εκφεύγει από τη σειρά αυτή και αποτελεί δυσαρμονία.

Το κείμενο αυτό: «Όχι, δεν είδα τον Κράισλερ» θεματικά αναφέρεται στον ονοματιζόμενο διεθνούς φήμης μουσικό Κράισλερ, όπως προκύπτει και από άλλο ειδησεογράφημα στη στήλη «Μουσικά Νέα» - ο οποίος προέβη σε «γενναία χειρονομία και παρεχώρησε την εκ του χθεσινού ρεσιτάλ αμοιβήν, ανερχομένην στις 200.000 δρχ, υπέρ των μουσικών της ορχήστρας και εν γένει των συναυλιών»²⁰¹. Είδηση η οποία ενέπνευσε τον Π. Παλαιολόγο να γράψει, με ευρηματικό τρόπο, το τιτλοφορούμενο δημοσίευμα, από τη σκοπιά ενός υποθετικού αναγνώστη, ο οποίος αρκείται στην ελληνική μουσική και αγνοεί τα συνταρακτικά επίκαιρα μουσικά γεγονότα και ονόματα. Κείμενο το οποίο εμπίπτει στις προδιαγραφές του χρονογραφήματος .

Το μήνα Απρίλιο του 1937 δημοσιεύονται στην πρώτη και πάλι σελίδα, κάτω δεξιά της εφημερίδας, κείμενα του Παλαιολόγου με επίτιτλο «Εβδομάς των Παθών» και είναι τα ακόλουθα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

Επίτιτλος «Εβδομάς των Παθών»

Α.Α.	ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ ΚΑΙ ΤΙΤΛΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	ΜΕΓΑΛΗ ΕΒΔΟΜΑΔΑ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ
1	<u>Εβδομάς των Παθών</u> Μεγάλη Δευτέρα	Μ. Δευτέρα	26-4-1937
2	<u>Εβδομάς των Παθών</u> Ο σπαραγμός της αμαρτίας	Μ. Τρίτη	27-4-1937
3	<u>Εβδομάς των Παθών</u> Θρύλοι γύρω από τον Σταυρόν	Μ. Τετάρτη	28-4-1937
4	<u>Εβδομάς των Παθών</u> Την μάχαιραν εις την θήκην	Μ. Πέμπτη	29-4-1937
5	<u>Εβδομάς των Παθών</u> Ο θρήνος του ανθρώπου	Μ. Παρασκευή	30-4-1937
6	<u>Εβδομάς των Παθών</u> Δόξα εις την γυναίκα	Μ. Σάββατο	1-5-1937

²⁰¹ Εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 11-2-1937, σελ.2.

Τα κείμενα αυτά, όπως προκύπτει από τους τίτλους, συστοιχούν στον επίτιτλο «Εβδομάς των Παθών» και σχολιάζεται η θρησκευτική επικαιρότητα της Μεγάλης Εβδομάδας.

Τη μεθεπόμενη, Δευτέρα 3-5-1937, δημοσιεύεται στη δεύτερη σελίδα κείμενό του με επίτιτλο «Σημειώσεις» και τίτλο «Δεν εορτάζει», το οποίο αποτελεί σύντομο χρονογράφημα.

Στη συνέχεια, όπως δείχνει ο επόμενος πίνακας, αρχίζει να εμφανίζεται ως χρονογράφος με μικρο-χρονογράφημα στη στήλη «Σημειώσεις», η οποία δημοσιεύεται ως στενό μονόστηλο στη δεύτερη σελίδα ανάμεσα στις στήλες με τις ονομασίες: «Καλλιτεχνική ζωή», «Μουσική κίνηση», «Μουσικά νέα», «Διαλέξεις», «Τα εύθυμα του Δικαστηρίου», «Ιππόδρομος», «Κινηματογραφικά νέα» κ.ά.. Τη στήλη αυτή με την ίδια ονομασία (επίτιτλο) εναλλάσσεται με άλλους χρονογράφους, όπως τον Δ. Ψαθά, κ.ά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

Επίτιτλοι

στην εφημερίδα *ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΝΕΑ*

Α.Α.	ΕΠΙΤΙΤΛΟΙ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ
1	Και μία παραφωνία	11-2-1937	1
2	Εβδομάς των Παθών	Από 26-4-1937 έως 1-5-1937	6
3	Σημειώσεις	Από 3-5-1937 έως 4-12-1937	55
4	Σκέψεις εποχής	Από 24-11-1937 έως 11-12-1937	5
5	Ο ενδοξότερος ποιητής	2 Ιανουαρίου 1938	1
6	Η αυριανή εορτή	24-12-1939	1
7	Της ημέρας	29-4-1940	1
8	Μεσημβρινές ομιλίες	23-2-1942	1
9	Αθηναϊκές σημειώσεις	Από 24-7-1939 έως 19-4-1945	451

Ο προηγούμενος πίνακας δείχνει ότι από το Μάιο έως τον Δεκέμβριο του 1937 γράφει μικροχρονογραφήματα δύο έως τέσσερις φορές την εβδομάδα, χωρίς να έχει σταθερές ημέρες.

Επίσης, σύμφωνα με το ερευνητικό δείγμα, 55 χρονογραφήματα δημοσιεύονται κάτω από τον επίτιτλο «Σημειώσεις», ενώ 377 στη νεότερη στήλη με επίτιτλο «Αθηναϊκές σημειώσεις»²⁰², κάτω δεξιά στην πρώτη σελίδα, στην οποία έγραφε συνήθως δύο φορές την εβδομάδα. Τη στήλη αυτή, όπως αναφέραμε, εναλλασσόταν με άλλους χρονογράφους, όπως το Β. Ηλιάδη, το Γ. Γιοκαρίνη κ.ά.

Ακόμη, επτά επίτιτλοι, με ολιγάριθμα χρονογραφήματα, επινοήθηκαν, για να δώσουν το στίγμα του επίκαιρου γεγονότος της ημέρας, χωρίς να επαναλαμβάνονται.

8.5.6.2 Επίτιτλοι στην εφημερίδα *ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ*

Ο Παλαιολόγος, όπως προέκυψε από την έρευνα και δείχνει ο παρακάτω πίνακας, δε χρησιμοποίησε στα πρώτα του χρονογραφήματα επίτιτλο αλλά καθημερινά υπερτίλιζε και υποτίλιζε τον τίτλο με διαφορετικό τρόπο, για να καταλήξει στο μόνιμο επίτιτλο «Στο περιθώριο της ζωής».

ΠΙΝΑΚΑΣ 20
Υπέρτιτλοι, τίτλοι, υπότιτλοι
στην εφημερίδα *ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ*
Ιούνιος-Ιούλιος 1937

Α.Α.	ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΙ, ΤΙΤΛΟΙ, ΥΠΟΤΙΤΛΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	ΕΙΔΗ ΤΙΤΛΩΝ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ
1	<u>Μακρυνοί Έλληνες</u> Οι ομογενείς του Παναμά Η... αποκάλυψις ενός βιβλίου	Υπέρτιτλος Τίτλος Υπότιτλος	Δευτέρα 7-6-1937
2	<u>Η Γενική Έξοδος</u> Μακρυνά από την πόλιν Προς το κύμα και το βουνό	Υπέρτιτλος Τίτλος Υπότιτλος	Σάββατο 19-6-1937
3	<u>Προς την εξοχήν</u> Με το εκδρομικόν Κυριακάτικαι περιπέτειαι	Υπέρτιτλος Τίτλος Υπότιτλος	Κυριακή 20-6-1937
4	<u>Αφέλεια και ασχημιαί</u> Αγωγήν εκδρομικήν Ένα μάθημα που λείπει	Υπέρτιτλος Τίτλος Υπότιτλος	Τρίτη 22-6-1937
5	<u>Εκδρομικά</u> Προς την θάλασσαν Με το λεωφορείον	Υπέρτιτλος Τίτλος Υπότιτλος	Τετάρτη 23-6-1937
6	<u>Χωρίς εξορκισμούς</u> Η μάχη κατά της ασχημίας Από το θρανίον	Υπέρτιτλος Τίτλος Υπότιτλος	Πέμπτη 24-6-1937
7	<u>Με κλειστούς πνεύμονας</u> Ανοιξατέ μας τον κήπον Η ευχή των Αθηναίων	Υπέρτιτλος Τίτλος Υπότιτλος	Σάββατο 26-6-1937
8	<u>Νυκτεριναί Αθήναι</u>	Υπέρτιτλος	Παρασκευή

²⁰² Δε διασώζονται φύλλα της εφημερίδας *Αθηναϊκά Νέα* από την 1^η Ιανουαρίου έως και την 19^η Ιουλίου 1939.

	Η πρωτεύουσα διασκεδάζει Οθόνη και μεγάφωνον	Τίτλος Υπότιτλος	2-7-1937
9	<u>Νυκτεριναί Αθήναι</u> Όταν η πόλις αγρυπνεί Εις την επιθεώρησιν	Υπέρτιτλος Τίτλος Υπότιτλος	Κυριακή 4-7-1937
10	<u>Αθηναϊκαί νύκτες</u> Εις αναζήτησιν της αμαρτίας	Υπέρτιτλος Τίτλος	Τετάρτη 7-7-1937
11	<u>Αθηναϊκαί νύκτες</u> Μεγάλη ζωή	Υπέρτιτλος Τίτλος	Πέμπτη 8-7-1937

Οι έντεκα πρώτοι τίτλοι των χρονογραφημάτων του Παλαιολόγου στον *Ελεύθερον Βήμα*, όπως φαίνεται στον παραπάνω πίνακα, συνοδεύονται από υπέρτιτλο και υπότιτλο, οι οποίοι οριοθετούν, με συντομία και ευστοχία, σε ποιες παραμέτρους θα αναπτύσσεται το περιεχόμενο του θέματος, το οποίο συμπυκνώνεται στον τίτλο. Ο χρονογράφος στον πρώτο βηματισμό του στο χρονογράφημα του *Ελευθέρου Βήματος* ακολουθεί την τακτική των άλλων ειδησεογραφημάτων, τα οποία συμπληρώνονται από καθημερινό υπέρτιτλο και υπότιτλο, για να προσφέρουν στον αναγνώστη βραχύλογη περίληψη του θέματος, ώστε εύκολα και γρήγορα να πληροφορηθεί προς ποια κατεύθυνση ακολουθεί η ανάπτυξη.

Επομένως, η καθημερινή εναλλαγή υπέρτιτλου μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι δεν πρόκειται για επίτιτλο (που χαρακτηρίζεται για την επανάληψή του) και υποδεικνύει στο συντάκτη, όπως σημειώσαμε, την κατευθυντήρια γραμμή και το πλαίσιο στο οποίο υποχρεούται να κινείται. Αλλά πρόκειται για υπέρτιτλο, ο οποίος καθημερινά εναλλάσσεται και αποτελεί παραπληρωματικό γενικό στοιχείο του τίτλου που δείχνει την υπερκείμενη²⁰³ (ευρύτερη) έννοια, στην οποία υπάγεται το θέμα ανάπτυξης, το οποίο διατυπώνεται στον τίτλο. Διαφορετικά, οι υπέρτιτλοι δηλώνουν την περιμετρική, στην οποία κινείται το συγκεκριμένο θέμα και οι υπότιτλοι φανερώνουν μια συνιστώσα του θέματος που τη θεωρεί ο συντάκτης ουσιαστικότερη.

Στη συνέχεια από τις 9 Ιουλίου 1937 χρησιμοποιεί, σε καθαρευουσιάνικη διατύπωση, τον επίτιτλο «Εις το περιθώριον της ζωής», ο οποίος διήρκεσε έως τις 22 Νοεμβρίου 1940, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα.

²⁰³ Νικόλ. Σούλιας, (1975), *Λογική (μετά στοιχείων γνωσιολογίας)*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήναι, σελ.30.

ΠΙΝΑΚΑΣ 21

Επίτιτλοι στην εφημερίδα *ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ*

1937-1944

Α.Α.	ΕΠΙΤΙΤΛΟΙ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	
		ΑΠΟ	ΕΩΣ
1	Εις το περιθώριον της ζωής	9-7-1937	22-4-1940
2	Προς την μάχην	29-11-1940	
3	Από το πολεμικό μέτωπο	30-11-1940	
4	Εις το περιθώριον του πολέμου	3-12-1940	
	Άτιτλο ρεπορτάζ σαν χρονογράφημα	11-12-1940	12-12-1940
	Εις το περιθώριον του πολέμου	29-12-1940	
	Εις το περιθώριον του πολέμου του απεσταλμένου συνεργάτου μας κ. Π. Παλαιολόγου	2-1-1941	
5	Στο περιθώριο του πολέμου	7-1-1941	8-7-1941
	Στο περιθώριο του πολέμου (αναφέρει ότι επέστρεψε από το μέτωπο στο χρονογράφημα «Στέφανοι απαράδεκτοι»)	24-2-1941	8-7-1941
6	Στο περιθώριο της ζωής	9-7-1941	21-6-1979

Τα ευρήματα του παραπάνω πίνακα μας πληροφορούν ότι ο Παλαιολόγος χρησιμοποιεί δύο επίτιτλους σε καθαρεύουσα και δύο αντίστοιχους σε δημοτική, στην ουσία, όμως, είναι ένας με αλλαγή της γενικής πτώσης «ζωής» σε «πολέμου».

Ο μακροβιότερος, όμως, απ' όλους είναι ο καθαρευουσιάνικος «Εις το περιθώριον της ζωής» και ο αντίστοιχός του στη δημοτική, τον οποίο δανείστηκε ο Παλαιολόγος από τη δεύτερη σελίδα των Αθηναϊκών Νέων, κάτω από τον οποίο στεγάζονταν ποικίλες ειδήσεις σε σχεδόν μόνιμες μικρές στήλες και λίγα σχολιογραφήματα (μικρο-χρονογραφήματα, μικρο-ευθυμογραφήματα), όπως «Καλλιτεχνική ζωή», «Μουσική κίνηση» ή «Μουσικά νέα», «Σημειώσεις» (που περιελάμβανε το μικρο-χρονογράφημά του), «Εύθυμα του δικαστηρίου», «Μικρές ιστορίες», «Μορφές του θεάτρου», «Διαλέξεις», «Κινηματογραφικά νέα», «Ιππόδρομος», «Ανέκδοτα/γνωμικά», «Σταυρόλεξα» (δια να περνάτε ευχάριστα την ώρα σας).

Και άλλες μικρές στήλες, κατά περίπτωση, που δε δημοσιεύονταν σε σταθερή βάση, όπως «Μνημόσυνα», «Ειδοποιήσεις», «Εκδόσεις», «Ρεσιτάλ απαγγελίας», «Χωρίς τίτλο», «Φιλολογικά πένθη», «Φιλολογικά μνημόσυνα», «Αθηναϊκά» (μικρο-ευθυμογραφήματα), «Εκθέσεις», «Η ζωή των σπορ», «Η αθλητική Κυριακή», «Ελληνικά επιτυχία», «Εις τον Πειραιά», «Εις τας Πάτρας», «Εις την Μακεδονίαν», «Ωδείον Αθηνών», «Οι καλλιτέχναι μας εις το εξωτερικόν», «Κοσμική κίνησις»ή «Κοσμική ζωή», «Φυσιολατρική ζωή», «Έγιναν», «Η δράσις της» (αναφέρεται σταθερά στη δράση της εθνικής νεολαίας του Ι. Μεταξά), «Της εποχής»²⁰⁴ (μικρο-χρονογραφήματα) κ. ά.

Ο πλούτος, λοιπόν, των μόνιμων και έκτακτων αυτών στηλών, καθώς και οι λίγες στήλες του μικρο-χρονογραφήματος/μικρο-ευθυμογραφήματος συμπυκνωμένες στον επίτιτλο «Εις το περιθώριον της ζωής», απετέλεσαν πηγή έμπνευσης και συγχρόνως οριοθέτησαν το μεγάλο εύρος της περιμετρικής του χρονογραφήματος του Παλαιολόγου. Συγχρόνως, ο επίτιτλος αυτός από δευτεροσελιδίτης στα *Αθηναϊκά Νέα* έγινε πρωτοσελιδίτης στο *Ελεύθερον Βήμα* και *Το Βήμα*, με αντικείμενο όχι τη δημοσίευση σύντομων ειδήσεων και σχολιογραφημάτων αλλά με επίκεντρο το κοινωνικό χρονογράφημα του Παλαιολόγου. Η μακροβιότητα του επίτιτλου αυτού έφθασε τα 42 έτη.

Ύστερα, όπως δείχνει ο προηγούμενος συγκεντρωτικός πίνακας, μεσολάβησαν δύο θνησιγενείς επίτιτλοι προσαρμοσμένοι στο νέο ρόλο που του ανατέθηκε ως απεσταλμένου ανταποκριτή στον πόλεμο του '40 στην Αλβανία: «Προς την μάχην» (29-11-1940) και «Από το πολεμικό μέτωπο» (30-11-1940). Από τις 3-12-1940 τροποποιεί και προσαρμόζει το μόνιμο επίτιτλο «Εις το περιθώριον του πολέμου», όχι τόσο για να πληροφορήσει για τα πολεμικά γεγονότα, αλλά για να παρουσιάσει τον παλμό των μαχών και να δείξει τον απόηχο της πολεμικής ατμόσφαιρας, με «εύθυμο μάλλον τόνο»²⁰⁵, όπως ο ίδιος σημειώνει. Από τις 7 Ιανουαρίου 1941 ο καθαρευουσιάνικος επίτιτλος «Εις το περιθώριον του πολέμου» μεταγράφεται στη δημοτική «Στο περιθώριο του πολέμου» και διαρκεί έως τις 8 Ιουλίου 1941. Την επόμενη ημέρα (9-7-1941), αφού έχει επιστρέψει αρκετό καιρό από τον πόλεμο, σταθεροποιεί τον επίτιτλο στη δημοτική «Στο περιθώριο της ζωής»,

²⁰⁴ Βλ. για τις στήλες αυτές την εφημ. *Αθηναϊκά Νέα* στις ακόλουθες ημερομηνίες: 11-2-1937, 11-8-1937, 25-8-1937, 9-9-1937, 13-9-1937, 25-9-1937, 3-11-1937, 26-12-1937 / 11-2-1938 / 28-8-1939, 15-12-1939 / 9-2-1940, 1-3-1940, 4-3-1940, 8-4-1940, 26-7-1940, 19-8-1940, 4-10-1940 και σε πολλά άλλα φύλλα.

²⁰⁵ Π. Παλαιολόγος, «Στέφανοι απαράδεκτοι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-2-1941.

ο οποίος διαρκεί, εκτός από ελάχιστες διακοπές, μέχρι τις 21 Ιουνίου 1979 που αποτελεί την καταληκτική ημερομηνία, όπως αναφέρθηκε, της συνεργασίας του με *Το Βήμα*.

8.5.6.3 Επίτιλοι στο περιοδικό ΘΗΣΑΥΡΟΣ

1942-1967

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνάς μας, το περιοδικό *Θησαυρός* είναι το δεύτερο κατά σειρά μετά *Το Σαββατοκύριακο*²⁰⁶ (1937-1941), στο οποίο χρονογραφούσε ο Παλαιολόγος στον περιοδικό τύπο, πέρα από τις προαναφερόμενες εφημερίδες. Η συνεργασία του μ' αυτό άρχισε στις 14 Ιουλίου 1942 και διήρκεσε έως τις 30 Δεκεμβρίου 1965, όπως δείχνει ο παρακάτω πίνακας. Ο επίτιλος του εβδομαδιαίου χρονογραφήματός του ονομαζόταν «Κοζερί της εβδομάδας» και κάτω από αυτό δημοσιεύθηκαν, σύμφωνα με τα τεύχη που είχαμε στη διάθεσή μαςχρονογραφήματα. Στο πρώτο, μάλιστα, χρονογράφημά του με τον τίτλο «Πρεμιέρα», ο Παλαιολόγος διευκρινίζει τι σημαίνει κοζερί και διαχωρίζει τους αναγνώστες του περιοδικού από τους αναγνώστες των εφημερίδων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 22

Επίτιλοι στο περιοδικό ΘΗΣΑΥΡΟΣ

1942-1967

Α.Α	ΕΠΙΤΙΛΟΙ	ΤΕΥΧΟΣ – ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	
		ΑΠΟ	ΕΩΣ
1	Κοζερί της εβδομάδας	212/14/-7-1942	1414/30-12-1965
2	Το χρονογράφημά μας	1/10-8-1967	19/15-12-1967

Σύμφωνα με τα λεξικά²⁰⁷ η λέξη «κοζερί» είναι γαλλική (la causerie) η πρώτη σημασία της είναι ομιλία, συνομιλία, κουβέντα, ευχάριστη οικιακή συνομιλία και κοζέρ (le causer) είναι ο ευχάριστος ομιλητής στην κουβέντα.

Ο Παλαιολόγος προεκτείνει τη σημασία και της δίνει ιδιαίτερο περιεχόμενο. Κατ' αυτόν κοζερί είναι η ήρεμη και γαλήνια κουβεντούλα που ατενίζει με φιλοσοφική διάθεση τα προβλήματα της ζωής. Είναι η αφήγηση γεγονότων που τη διανθίζει το απαλό συναίσθημα, το άκακο χιούμορ, χωρίς εντάσεις και οξυθυμίες, χωρίς υπονοούμενα εναντίον των παρόντων συνομιλητών και χωρίς κακολογίες σε

²⁰⁶ Το περιοδικό αυτό μοιάζει πιο πολύ με εφημερίδα. Δε διασώζονται τεύχη του στην Εθνική Βιβλιοθήκη ούτε στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (οδός Λένορμαν, περιοχή Κολοκυνθούς στο πρώην καπνεργοστάσιο).

²⁰⁷ Γ. Γιαννακόπουλος, (1971), *Γαλλοελληνικό Λεξικό*, Michigan Press, εκδόσεις Π. Κουτσουμπός Α.Ε., Αθήνα.

βάρος των απόντων. Είναι, κατά την άποψή του, το πολιτισμένο άνθος συνομιλίας που, δυστυχώς, δεν ευδοκιμεί στον ελληνικό χώρο, αλλά υπάρχει – όπως παρατηρεί ο ίδιος – η συζήτηση, η φλυαρία, η ανταλλαγή πληροφοριών και ο αρνητικός σχολιασμός πράξεων και υποθέσεων τρίτων (κουτσομπολιό)²⁰⁸.

Μάλιστα, διακρίνει την κοζερί από τη φλυαρία, η οποία περιέχει συνήθως το στοιχείο της περιαυτολογίας και της κακολογίας προς τον άλλο. Και συνεχίζει ότι η φλυαρία κουράζει τον ακροατή, ενώ η κοζερί γοητεύει το συνομιλητή, στοιχείο που την κατατάσσει στην τέχνη του λόγου²⁰⁹.

Αυτό, λοιπόν, το χαριτωμένο είδος του προφορικού λόγου, το κουβεντολόι, η κοζερί - όπως αρέσκεται ο Παλαιολόγος να την ονομάζει με όλες τις συνιστώσες της που σημειώθηκαν – το μετουσιώνει σε γραπτό κειμενικό είδος, σε χρονογράφημα. Με σεβασμό προς τις ιδιαιτερότητες και τις πιθανές διαφωνίες του αναγνώστη, καταθέτει τις δικές του απόψεις για συζήτηση. Δεν τις επιβάλλει. Τις παραθέτει να τις διαβάσει κι αν συμφωνήσει, να αντλήσει εκείνα τα στοιχεία που του χρειάζονται.

Στη δεύτερη περίοδο έκδοσης του περιοδικού με την παρεμφερή ονομασία *Νέος Οικογενειακός Θησαυρός* - που περιήλθε στη δικαιοδοσία άλλου εκδότη, του οποίου το όνομα δεν αναγράφεται στο λογότυπο του περιοδικού, παρά μόνο το όνομα του αρχισυντάκτη Π. Ν. Ευστρατίου – ο Παλαιολόγος συνεργάστηκε από το τεύχος (με τη νέα αρίθμηση) 1/10-8-1967 έως το 19/16-12-1967 και ο επίτιτλος των κειμένων του ήταν «Το χρονογράφημά μας». Με το περιοδικό αυτό συνέχισε να πραγματεύεται κατεξοχήν αισθηματικού περιεχομένου θέματα στον ίδιο πάντα τόνο και ύφος και δημοσίευσε συνολικά 19 χρονογραφήματα.

²⁰⁸ Π. Παλαιολόγος, «Μία λέξις που μας λείπει», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 264/11-7-1943.

²⁰⁹ Π. Παλαιολόγος, «Η τράπουλα», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 238/10-1-1943. «*Η κοζερί είναι από τα άνθη που δεν αναπτύχθηκαν στα ελληνικά ανθοκήπια. Η ήρεμη και γαλήνια κουβεντούλα, η φιλοσοφική ενατένισις των προβλημάτων της ζωής, η αφήγησις με την απαλή συγκίνησι, με το ελαφρό χιούμορ, χωρίς κακίες, δίχως κεραυνούς, χωρίς πείσματα, δίχως μηχανές εναντίον των παρόντων, δίχως κακολογία εις βάρος απόντων, δεν ευδοκιμούν στα εγχώρια σαλόνια.*

Μην κάνετε σύγχυσι μεταξύ του φλύαρου και του κοζέρ. Φλύαροι είμαστε οι περισσότεροι. Μας αρέσει να φλυαρούμε όταν μάλιστα πρόκειται να μιλήσουμε για τον εαυτό μας ή να κακολογήσουμε το γείτονα. Άλλο, όμως, φλυαρία και άλλο κοζερί. Η φλυαρία κουράζει τον ακροατή. Η κοζερί που δεν είναι τίποτ' άλλο παρά η τέχνη του λόγου, τον γοητεύει. Τέτοιοι, όμως, τεχνίτες δεν αφθονούν στον τόπο μας [ακολουθούν παραδείγματα]. Όταν, όμως, δεν ανθίζει ο λόγος η τράπουλα είναι ο από μηχανής θεός. Καλύπτει τα κενά της συνομιλίας [...]». Και αλλού (βλ. Π. Παλαιολόγος, ό.π., περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 264/11-7-1943), διαπιστώνει ότι «*δεν υπάρχει κοζερί. Υπάρχει συζήτησις, κουτσομπολιό, ανταλλαγή πληροφοριών, αλλά το ευχάριστο κουβεντολόι, που είναι τ' ωραιότερο άνθος του λόγου, δεν ευδοκιμεί παρά σε σπανιότατες περιπτώσεις*».

8.5.6.4 Επίτιτλοι στο περιοδικό ΜΠΟΥΚΕΤΟ 1943-1945

Στο περιοδικό αυτό – απ’ όσα τεύχη διασώζονται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (οδός Λένορμαν, περιοχή Κολοκυνθούς, Αθήνα), όπως δείχνει ο επόμενος πίνακας – φαίνεται ότι ξεκίνησε να γράφει από το τεύχος 102/12-8-1943, διασκευάζοντας το θεατρικό του έργο *Η Τρίτη πράξη*²¹⁰ σε μυθιστόρημα με τον τίτλο «Νικητής στον Έρωτα»²¹¹, το οποίο δημοσίευσε σε δεκατέσσερις συνέχειες (από τις 12-8-143 έως τις 25-11-1943) με τον επίτιτλο «Αθηναϊκό Μυθιστόρημα».

Συνεχίζοντας τη συνεργασία του με το περιοδικό αυτό ακολούθησαν δεκατέσσερα χρονογραφήματα με επίτιτλο «Η ζωή που κυλά» (από το τεύχος 118/2-12-1943 έως το τεύχος 158/1-3-1945).

Στη συνέχεια (από το τεύχος 1053/8-3-1945 έως το τεύχος 1068/16-8-1945) δημοσίευσε έντεκα γράμματα που απευθύνονταν σε κορίτσια, μετονομάζοντας τον επίτιτλο «Γράμματα σε κορίτσια» και με ψευδώνυμο «Ο απόμαχος». Ιδιαίτερα στα γράμματα που δημοσιεύονται στα τεύχη 1053,1058 και 1059 υπογράφει: Ο απόμαχος

και για την αντιγραφή
Πάυλος Παλαιολόγος

Εδώ παρενθετικά πρέπει να επισημάνουμε ότι, για ανεξήγητους λόγους, το περιοδικό αλλάζει την αρίθμηση των τευχών και από το 158 κάνει άλμα και πηγαίνει στο τεύχος 1053.

Το γράμμα του τεύχους 1054 φέρει το ονοματεπώνυμό του. Το γράμμα του τεύχους 1062 υπογράφεται: *Ένας απόμαχος* και τα υπόλοιπα έξι (τεύχη 1063-1068) υπογράφονται με το ίδιο ψευδώνυμο: *Ο απόμαχος*. Στη συνέχεια δεν κατέστη δυνατό να γνωρίσουμε εάν συνέχισε να γράφει χρονογράφημα ή ανοιχτά γράμματα σε κορίτσια, διότι δε διασώζονται, όπως αναφέραμε, τα υπόλοιπα τεύχη στη μνημονευόμενη Βιβλιοθήκη.

²¹⁰ Το έργο αυτό παίχτηκε τον Οκτώβριο του 1942 στο θέατρο *Βρετάνια* από το θίασο της Κατερίνας Ανδρεάδη. Βλ. περιοδ. *Μπουκέτο*, ό.π., τχ. 102/12-8-1943.

²¹¹ Περιοδ. *Μπουκέτο*, ό.π., τχ. 102/12-8-1943.

ΠΙΝΑΚΑΣ 23

Επίτιτλοι στο περιοδικό ΜΠΟΥΚΕΤΟ 1943-1945

Α.Α.	ΕΠΙΤΙΤΛΟΙ	ΤΕΥΧΟΣ ΑΠΟ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΩΣ
1	Αθηναϊκό Μυθιστόρημα	102 / 12-8-1943	117 / 25-11-1943
2	Η ζωή που κυλά	118 / 2-12-1943	158 / 1-3-1945
3	Γράμματα σε κορίτσια	1053 / 8-3-1945	1068 / 16-8-1945

8.5.6.5 Επίτιτλοι στο περιοδικό ΡΟΜΑΝΤΣΟ

1943-1967

Σύμφωνα με τα διασωζόμενα τεύχη του περιοδικού *Ρομάντσο*, που είχαμε στη διάθεσή μας στην προαναφερόμενη Βιβλιοθήκη, φαίνεται πως άρχισε να γράφει στο τεύχος 67/30-12-1943 και τελείωσε με το τεύχος 1295/ 26-12-1967. Δεν μπορεί, όμως, με βεβαιότητα να αποκλειστεί ότι δεν έχει γράψει στα τεύχη από το 1 έως το 66 των ετών 1942 και 1943, τα οποία δε διασώζονται στην εν λόγω Βιβλιοθήκη.

Σε αντίθεση με το *Θησαυρό* που διατήρησε, όπως σημειώσαμε, από την αρχή έως το τέλος της μακρόχρονης συνεργασίας του έναν επίτιτλο και ένα δεύτερο σε λίγα τεύχη του *Νέου Οικογενειακού Θησαυρού* – στο *Ρομάντσο* στέγασε τα χρονογραφήματά του κάτω από έντεκα επίτιτλους. Απ' αυτούς άλλοι ήταν μακρόβιοι και άλλοι βραχύβιοι, ανάλογα με τις συγκεκριμένες συνθήκες της επικαιρότητας, όπως φαίνονται αυτοί στον παρακάτω πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 24

Επίτιτλοι στο περιοδικό ΡΟΜΑΝΤΣΟ

1943-1967

Α.Α	ΕΠΙΤΙΤΛΟΙ	ΤΕΥΧΟΣ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗ- ΜΑΤΩΝ
1	Μια γυναίκα μια ολόκληρη ζωή	67/30-12-1943	100/3-2-1945	34
2	Ενώ γυρίζει η ταινία	101/10-2-1945	112/26-4-1945	12
3	Αναστάσεως ημέρα	113/3-5-1945		1
	Ενώ γυρίζει η ταινία	114/10-5-1945	137/17-10-1945	24
4	Η μεγάλη επέτειος	138/24-10-1945		1
	Ενώ γυρίζει η ταινία	139/31-12-1945		1
5	Εμείς και οι άλλοι	140/7-11-1945	141/14-11-1945	2

	Ενώ γυρίζει η ταινία	142/21-11-1945	214/8-4-1947	73
6	Το Ρομάντσο στα Δωδεκάνησα	215/15-4-1947		1
	Ενώ γυρίζει η ταινία	216/22-4-1947	269/27-4-1948	54
7	Πασχαλινές σκέψεις	270/2-5-1948		1
	Ενώ γυρίζει η ταινία	271/11-5-1948	328/14-6-1949	58
8	Το χρονογράφημα	329/21-6-1949	434/26-6-1951	6
9	Πορτραίτα γυναικών	435/3-7-1951	459/18-12-1951	25
	Ενώ γυρίζει η ταινία	460/25-12-1951	461/1-1-1952	2
	Πορτραίτα γυναικών	462/9-1-1952	472/21-3-1952	11
	Άτιτλο	473/28-3-1952		1
	Πορτραίτα γυναικών	474/4-4-1952	475/11-4-1952	2
	Ενώ γυρίζει η ταινία	476/18-4-1952	525/24-3-1953	50
10	Ο διθύραμβος της Ελληνίδας	526/31-3-1953	536/5-6-1953	11
	Το χρονογράφημα	537/12-6-1953	805/5-8-1958	269
11	Το χρονογράφημά μας	806/12-8-1958	1295/26-12-1967	490
	ΣΥΝΟΛΟ			1129
1	Μια γυναίκα μια ολόκληρη ζωή	67/30-12-1943	100/3-2-1945	34

Όπως διαπιστώνεται από τον παραπάνω πίνακα, οι μακροβιότεροι επίτιτλοι στο περιοδικό αυτό ήταν «Ενώ γυρίζει η ταινία», «Το χρονογράφημα», καθώς και η συμπληρωματική της «Το χρονογράφημά μας», ενώ κατά καιρούς εναλλάχτηκαν με τις προηγούμενους άλλοι βραχείας διάρκειας.

Στα παραπάνω αξιοπρόσεχτος είναι ο επίτιτλος «Πορτραίτα γυναικών», κάτω από τον οποίο στεγάζονται συνολικά (25+11+2=)38 χρονογραφήματα, στα οποία προσωπογραφούνται αντίστοιχοι τύποι γυναικών, όπως η εργαζόμενη, η «εύκολη», η «απρόσιτη», η κοσμική, η καλοκαιρινή, η ειλικρινής, η χαϊδεμένη, η ζηλιάρα, η αδιάφορη, η γυναίκα και άλλοι, των οποίων οι τίτλοι δεν είναι δηλωτικοί των προσωπογραφουμένων τύπων. Επίσης, ανάλογες προσωπογραφίες γυναικών χρονογράφησε ο Παλαιολόγος στο περιοδικό *Θησαυρός* κατά τα έτη 1942-1944.

8.5.6.6 Επίτιτλοι στο περιοδικό *Ο ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ* 1954-1970

Από την έκδοση του πρώτου τεύχους του εβδομαδιαίου περιοδικού *Ο Ταχυδρόμος* (17-4-1954), το οποίο εξέδιδε και εκδίδει ο Δημοσιογραφικός

Οργανισμός Λαμπράκη, ο Παύλος Παλαιολόγος και ο Δημήτρης Ψαθάς υπήρξαν από τους πρώτους συνεργάτες χρονογράφους²¹². Ο πρώτος συνεργάστηκε μέχρι τεύχος 421/27-11-1970.

Κατά το χρονικό διάστημα των δεκαεπτά ετών σχεδόν της συνεργασίας του με το περιοδικό αυτό χρησιμοποίησε τους ακόλουθους επίτιλους, κάτω από τους οποίους δημοσίευσε τα χρονογραφήματά του.

ΠΙΝΑΚΑΣ 25
Επίτιλοι στο περιοδικό *Ο ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ*
1954-1970

Α.Α.	ΕΠΙΤΙΤΛΟΙ	ΤΕΥΧΟΣ – ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ		ΣΥΝΟΛΟ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ
		ΑΠΟ	ΕΩΣ	
1	Από τη σκοπιά των γκρίζων μαλλιών	1/17-4-1954	56/7-5-1955	56
2	Κουβέντες του Σαββατοκύριακου	57/14-5-1955	117/7-7-1956	61
3	Η ζωή χωρίς φιλολογία	118/14-7-1956	119/21-7-1956	2
	Χωρίς επίτιτλο	134/3-11-1956	146/26-1-1957	13
4	Δημοσιογραφικό ημερολόγιο	147/2-2-1957	157/13-4-1957	11
5	Και καλή βδομάδα	158/20-4-1957	159/27-4-1957	2
	Χωρίς επίτιτλο (στα τεύχη 170,171,173,182 στα οποία έγραψε)	170/13-7-1957	182/5-10-1957	13
6	Χρονογράφημα	229/30-8-1958	230/6-9-1958	2
7	Σημειωματάριο του Π. Παλαιολόγου	249/17-1-1959 256/7-3-1959 354/28-1-1961	253/14-2-1959 352/14-1-1961 369/13-5-1961	5
8	Ο χαρούμενος πόλεμος (αναδημοσίευση 5 χρονογραφημάτων του '40 από το <i>Ελεύθερον Βήμα</i>)	707/27-10-1967		
9	Το σημειωματάριό μου	353/21-1-1961 370/20-5-1961 710/17-11-1967 717/5-1-1968	/15-9-1967 714;/15-12-1967 719/19-1-1968	
10	Μήνυμα αγάπης, προσδοκίας, ειρήνης	/22-12-1967		1
11	Τα πρόσωπα του Πάθους	732/19-4-1968		1
	(Υστερα ως απεσταλμένος του <i>Βήματος</i> έστειλε ανταποκρίσεις από διάφορες πόλεις)	720/26-1-1968	/27-11-1970	

²¹² Βλ. περιοδ. *Ταχυδρόμος*, τχ. 221/2-5-2004, σελ. 18.

Τα ευρήματα της έρευνας που σημειώνονται στον προηγούμενο πίνακα, μας πληροφορούν ότι ο Παλαιολόγος μπορεί να συνεργάστηκε επί δεκαεπτά σχεδόν έτη με το περιοδικό αυτό, ωστόσο τα χρονογραφήματά του ανέρχονται σε 167. Τα χρονογραφικά αυτά κείμενα δημοσιεύτηκαν κάτω από τους δύο επίτιτλους: «Από τη σκοπιά των γκρίζων μαλλιών», (συνολικά 56) και «Κουβέντες του Σαββατοκύριακου» (συνολικά 61). Τα λιγότερα χρονογραφήματα καταχωρίστηκαν σε στήλες με βραχείας διάρκειας επίτιτλους.

Ένα μεγάλο μέρος των κειμένων που φέρουν τον επίτιτλο «Σημειωματάριο του κ. Π. Παλαιολόγου» ή απλώς «Το σημειωματάριό μου», αποτελούν σύντομα σχόλια σε επίκαιρα θέματα της τρέχουσας εβδομάδας με μορφή ημερολογίου.

Επίσης, μια μεγάλη χρονική περίοδος (1958-1970) περιλαμβάνει «ανταποκρίσεις / καμπάνιες», ως απεσταλμένου δημοσιογράφου του Δημοσιογραφικού Οργανισμού Λαμπράκη σε διάφορες πόλεις του εξωτερικού και του εσωτερικού (Ισραήλ, Κύπρο και Ελλάδα: Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Δράμα, Σέρρες, Ξάνθη, Αλεξανδρούπολη, Βόλο, Λάρισα, Τρίκαλα, Καρδίτσα, Γιάννενα, Μεσολόγγι, Αργίριο, Άρτα, Πρέβεζα, Φλώρινα, Κοζάνη, Έδεσσα, Βέρροια, Νάουσα, Κέρκυρα, Λαμία, Χαλκίδα, Πάτρα, Κόρινθο, Ναύπλιο, Άργος, Πύργο, Αμαλιάδα, Καλαμάτα, Τρίπολη, Σπάρτη, Γύθειο, Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο, Σάμο, Λέσβο, Χίο, Σύρο). Ακόμη, ανταποκρίσεις από τη Βιέννη, τη Σμύρνη την Πόλη και την Κύπρο. Συνολικά, δημοσιεύονται 73, από τις οποίες 64 είναι αφιερωμένες σε πόλεις και νομούς της Ελλάδας, τέσσερις στην Κύπρο (δύο στην Κύπρο και δύο στο Μακάριο) και τρεις στο Ισραήλ, μία στη Σμύρνη και μία στην Πόλη.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι «ανταποκρίσεις» του Παλαιολόγου έχουν στόχο τους την έρευνα και παρουσίαση τοπικών προβλημάτων, θεμάτων και ιδιαιτεροτήτων και έχουν τη μορφή ειδησεογραφημάτων (ρεπορτάζ). Ωστόσο, τα κείμενα αυτά δε διακρίνονται για την ξηρή παράθεση στοιχείων από τις επαρχιακές πόλεις, αλλά διαπνέονται από τον παλμό και τον απόηχο των πόλεων αυτών, στοιχεία τα οποία αποτυπώνονται στα δημοσιεύματα αυτά με χρονογραφικό τόνο και ύφος.

8.5.7. Η γνωμολογία του

Σε κατά καιρούς δημοσιεύματα, επισημαίνεται η εκφραστική ικανότητα του Παύλου Παλαιολόγου να συμπυκνώνει εύστοχα τα νοήματα σε λίγες λέξεις, ώστε οι φράσεις του να «αποκρυσταλλώνονται σε γνωμικά με αποφθεγματικό χαρακτήρα»²¹³. Ο Ε.Π. Παπανούτσος απομονώνει μερικά τέτοια δείγματα από χρονογραφήματά του και τα παραθέτει:

1. «*Η αλήθεια δεν είναι για τη σκορπίζουμε δεξιά κι αριστερά. Ύστερα τι θα μας μείνει; Ευτυχώς δεν υπάρχουν οι σπάταλοι. Εκτός αν τύχει κανένα παιδί, κανένας τρελός, κανένας μεθυσμένος*»²¹⁴.

2. «*Γιατί μασκαρεύονται οι άνθρωποι;
-Μα νομίζω για να είναι λιγότερο μασκαράδες. Θέλω να πω περισσότερο ειλικρινείς*»²¹⁵.

3. «*Η μετριοφροσύνη είναι εχθρός της προκοπής. Το περιττό βάρος που δεν αφήνει το αερόπλιό σου ν' ανέβει στα ύψη. Απόβαλε τα περιττά, προβίβασε σε θράσος το θάρρος σου ύψωσε σεαυτόν και τότε δεν ξέρω πως θα τα καταφέρεις με τους ουρανούς, δική σου, όμως, θα είναι η βασιλεία της γης, της ελληνικής γης*»²¹⁶.

4. «*Οι πολλοί στον τόπο μας έχουν άδειο το μαγαζί και θορυβώδη τη βιτρίνα... Πόσοι που θριαμβεύουν χωρίς να 'χουν άλλο εφόδιο παρά την ικανότητα ν' αξιοποιούν την ανικανότητά τους*»²¹⁷.

5. «*Η σοβαρότητα, παιδί μου, επιβάλλει τριπλή μεταχείριση του εχθρού. Θα τον αγαπάς στο μάθημα των Θρησκευτικών, θα τον μισείς στο μάθημα της Ιστορίας και θα τον σφάζεις στο μέτωπο, για να περνάς και συ καλά κ' εγώ καλύτερα*»²¹⁸.

6. «*Δεν υπάρχουν μετριοφρονες. Όλοι μέσα τους λαχταρούν να διαλαλήσουν το τι αξίζουν. Υπάρχουν, όμως, οι δειλοί, που ενώ ψοφούν για επίδειξη, πηγαίνουν από*

²¹³ Ε.Π. Παπανούτσος, στον τ. Παύλος Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 14. Τα παραπάνω παραθέματα δανείστηκε ο δημοσιογράφος Βαγγέλης Ψυρράκης και τα ενσωματώνει στο ειδησεογραφικό του για το θάνατο του Π. Παλαιολόγου με τίτλο «Αντίο, Δάσκαλε...», εφημ. *Μεσημβρινή*, 15-12-1984.

²¹⁴ Π. Παλαιολόγος, «Συμβουλές και παραδείγματα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 2-3-1951.

²¹⁵ Π. Παλαιολόγος, «Αποκριάτικο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-2-1951.

²¹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Ο υψών εαυτόν υψωθήσεται», το χρονογράφημα αυτό περιλαμβάνεται στη συλλογή του ίδιου *Ανήσυχια νιάτα*, (1974), εκδόσεις *Αλκαίος*, Αθήνα. Δυστυχώς, από την εξονυχιστική έρευνα που πραγματοποιήσαμε, δεν μπορέσαμε να το εντοπίσουμε σε κανένα έντυπο. Μάλλον σε κάποιο από τα ακόλουθα χρονογραφήματα άλλαξε τον τίτλο: «**Ο ταπεινόν εαυτόν ...**», εφημ. *Το Βήμα*, 25-1-1953 / «**Ο ταπεινόν εαυτόν ...**», περιοδ. *Θησαυρός*, 31-1-1954 και «**Ο ταπεινόν εαυτόν ...**», εφημ. *Το Βήμα*, 24-6-1964 και τον αντικατέστησε με τον «Ο υψών εαυτόν υψωθήσεται».

²¹⁷ Π. Παλαιολόγος, «Εχθρός επικίνδυνος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-3-1952.

²¹⁸ Π. Παλαιολόγος, «Αγαπάτε τους εχθρούς υμών», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-4-1952.

τις γωνίες και υπάρχουν οι θαρραλέοι που προχωρούν επιδεικτικά από τη μέση του δρόμου»²¹⁹.

7. «Οι ιδέες του ενός, όταν βρίσκονται σε αντίθεση με τις ιδέες των πολλών, είναι το πιο ακριβό είδος για κείνον που επιμένει στην πολυτέλειά τους. Για να μη σου στοιχίζουν τίποτα, πρέπει να συμφωνούν με τις ιδέες των άλλων»²²⁰.

8. «Λείπει από την Παιδεία μας η ευθύτητα που χρειάζεται για να πει ότι η προσπάθεια δεν έχει πάντα για επίλογο την επιτυχία... Αγωγή του φιλοδωρήματος. Ηθική για το πουρμπουάρ. Δεν σε οδηγούν στην αρετή για την αρετή, αλλά για κάποιο κέρδος έχεις την άσκησή της. Η επίγεια ή η επουράνια ευτυχία... Προπαντός το αντάλλαγμα. Το πλάφι στο τέρμα της πορείας. Πώς να μη γίνουν εμποράκια τα παιδιά;»²²¹.

Πέρα από τα παραπάνω αποσπάσματα, που αποθησαυρίζει ο Ε.Π.Παπανούτσος στον πρόλογο της συλλογής του Π. Παλαιολόγου *Ανήσυχα Νιάτα*, όπως αναφέραμε, συμπληρωματικά προσθέτουμε τα επόμενα:

9. «Η χαρά της μεγάλης αγάπης είναι η προσφορά. Δίνει τη σκέψι και την καρδιά και δεν ζητεί ανταλλάγματα [...].

10. «Ο έρωσ δεν είναι αναγκαστικό διάταγμα [...].

11. «Ευλογία Θεού είναι ο έρωσ που αναπτύσσεται σε όλη του την πληρότητα [...].

12. «Η γοητεία της αγάπης συνίσταται στην αυθόρμητη προσέγγισι, στην κατανόησι δύο ψυχών, στη συνεννόησι δύο σωμάτων, στην περίπτυξι που έρχεται μόνη της, χωρίς ούτε ίσως να ξέρετε πώς, χωρίς να το καταλάβει ούτε εκείνος, ούτε εκείνη, σαν πνοή ανέμου, σαν προσταγή της φύσεως, σα θέλημα Κυρίου»²²².

13. «Απαραίτητος είναι ο [προσωρινός] χωρισμός για την τόνωσι των δεσμών που χαλαρώθηκαν από την επανάληψι»²²³.

14. «Αδικούμε τη γυναίκα [την παντρεμένη], όταν λέμε ότι αναζητεί στα νειάτα το σφρίγος της ηλικίας τους. Την απαλότητα της ψυχής ζητεί, την απογείωσι, την εσωτερική έξαρσι, την αισθηματικότητα, ένα στίχο, ένα τραγούδι, ένα χάδι φραστικό, όλο όσο προχωρημένος στα χρόνια άντρας θεωρεί κατώτερο της σοβαρότητάς του να εκστομίση [...].

²¹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Η Τέχνη των Τεχνών», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-8-1952.

²²⁰ Π. Παλαιολόγος, «Υστερα από μια αποτυχία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-4-1951.

²²¹ Π. Παλαιολόγος, «Αγώνας χωρίς κύπελλο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-3-1953.

²²² Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς ανταλλάγματα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-4-1938.

²²³ Π. Παλαιολόγος, «Το διάλειμμα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-7-1939.

15. «Τα νέα κορίτσια ελκύονται περισσότερο από τη γνώσι των γκρίζων κροτάφων παρά από το πάθος της πρώτης νεότητας [...]».
16. «Οι ώριμες γυναίκες κουράζονται στον κάμπο της συζυγικής αδιαφορίας»²²⁴.
17. «Όταν η αγάπη παίρνει τη μορφή πάθους, είναι ικανή για όλα»²²⁵.
18. «Η γυναίκα η άστατη στον άντρα της, είναι κατά κανόνα, σταθερή στον εραστή της [...]».
19. «Οι εραστές των εγγάμων αισθάνονται τον εαυτό τους ασφαλή [...]».
20. «Πολλοί άντρες που ενώ κινούνται με εξαιρετική ζωνρότητα έξω από την κοίτη τους, αισθάνονται εν τούτοις βαθύτατο σεβασμό και ειλικρινή αγάπη για τις γυναίκες τους. Αν τους πήτε να τις αφήσουν εξαγριώνονται»²²⁶.
21. «Η υποψηφιότητα του βουλευτή είναι η μόνη ειδικότητα που δε χρειάζεται γράμματα»²²⁷.
22. «Αν η επιείκεια είναι αδικία, μήπως είναι δικαιοσύνη η αυστηρότητα;»²²⁸.
23. «Δημιουργώ σημαίνει σκοτώνω το θάνατο»²²⁹.
24. «Πολλές φορές η φτώχεια εσκότωσε τον έρωτα»²³⁰.
25. «Λένε ότι ο γάμος είναι ο τάφος του έρωτα»²³¹.
26. «Οι χρονογράφοι είναι σαν τους συζύγους που μαθαίνουν τα διατρέχοντα από τις δημοσιογραφικές στήλες».²³²
27. «Καταραμένη κι ευλογημένη η ανωνυμογραφία, όταν ο επιστολογράφος σου γυμνώνει τη σκέψη και την ψυχή του»²³³.
28. «Ιερός ο γάμος, άνιεραι , όμως, οι πόθοι, οι στοχασμοί, τα ανομολόγητα που συνοδεύουν τους συζύγους στους εσωτερικούς σκοτεινούς θαλάμους»²³⁴.
29. «Πιστεύοντας στην ασχήμια σου δεν τολμάς ν' ατενίσεις την ομορφιά»²³⁵.

²²⁴ Π. Παλαιολόγος, «Τα υποκοριστικά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-8-1939.

²²⁵ Π. Παλαιολόγος, «Από τις φάρσες της μοίρας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 3-4-1943.

²²⁶ Π. Παλαιολόγος, «Έξω από τον κανόνα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-8-1943.

²²⁷ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Έθνος*, 25-3-1984.

²²⁸ Π. Παλαιολόγος, «Το παιδί στο σκαμνί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-6-1938.

²²⁹ Π. Παλαιολόγος, «Ηρωες χωρίς χακί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-5-1941.

²³⁰ Π. Παλαιολόγος, «Γάμος και φτώχεια», περιοδ. *Ρομάντσο*, τχ. 109 / 5-4-1945.

²³¹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., περιοδ. *Ρομάντσο*, τχ. 109 / 5-4-1945.

²³² Π. Παλαιολόγος, «Το έθνος θυμάται», εφημ. *Το Βήμα*, 1-6-1975.

²³³ Π. Παλαιολόγος, «Ανόσια πρόταση», εφημ. *Το Βήμα*, 4-4-1976.

²³⁴ Π. Παλαιολόγος, «Αυλαία στη σκηνή», εφημ. *Το Βήμα*, 13-4-1977.

²³⁵ Π. Παλαιολόγος, «Γράμμα ανεπίδοτο», εφημ. *Το Βήμα*, 4-7-1976.

30. «Όταν κυλήσουν τα χρόνια η φρόνηση, η φρόνηση και η διακριτικότητα επιβάλλουν να καλύπτεις όσο το δυνατό σ' ευρύτερη έκταση τους ακάλυπτους χώρους. Δεν είναι αρχαιολόγος ο άλλος να υφίσταται τα ερείπιά σου»²³⁶.

31. «Η ψυχή των νέων είναι άσπιλη και αγνή σε όλους τους αιώνες»²³⁷.

32. «Η φιλανθρωπία στις αστικές κοινωνίες κυμαίνεται μεταξύ αισθηματικότητας και κοσμικότητας»²³⁸.

8.5.8. Τα ψευδώνυμα

Η χρήση της ψευδωνυμογραφίας, της ακρωνυμογραφίας και συχνότερα της ανωνυμογραφίας είναι άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο συνηθισμένη στο δημοσιογραφικό λόγο, ανάλογα με το έντυπο και ανάλογα με το συντάκτη, αποτελεί δηλαδή είτε αρχή του συγκεκριμένου εντύπου είτε συνιστά προσωπική επιλογή του δημοσιογράφου.

Ο Παλαιολόγος, κατά τη μακρόχρονη δημοσιογραφική του πορεία, όπως έδειξαν τα ευρήματα της έρευνας, υπήρξε επωνυμογράφος και σπανιότατα κατέφευγε στην ψευδωνυμογραφία. Μόνον το 1937 και νωρίτερα, όταν έγραφε σχόλιο στη δεύτερη σελίδα των *Αθηναϊκών Νέων* - το οποίο είχε τη μορφή μικροχρονογραφήματος, όπως αναφέρουμε σε άλλη υποενότητα της εργασίας μας - υπέγραφε ως ακρωνυμογράφος με τα γράμματα Π.ΠΑΛ. ή Π.Παλ. (=Παύλος Παλαιολόγος). Γεγονός που ερμηνεύεται ως απαίτηση της εφημερίδας, όπως συνηθίζεται και σήμερα στις στήλες των παραπολιτικών σημειωμάτων των περισσότερων εφημερίδων.

Επίσης, κατά την περίοδο 1945-1955 που έγραφε στη θέση του καθημερινού χρονογραφήματος, κατά διαστήματα, το ημερολόγιο του Κοσμά του Παλιοκαιρινού, υπέγραφε με το ψευδώνυμο *Κοσμάς Παλιοκαιρινός*. Βέβαια, οι αναγνώστες από το σημείο της σελίδας, από την ονομασία της στήλης και από το ύφος του συντάκτη αντιλαμβάνονταν ότι πρόκειται για κείμενα του Παλαιολόγου. Και «πολλοί τον παρακαλούσαν να τον κάνει... [τον ήρωά του] μακροβιότερον, ώστε να μη σταματήσει και η μαγεία αυτών των κειμένων με το σπινθηροβόλο πνεύμα και τη λεπτή ειρωνεία»²³⁹, επισημαίνει ο Γ. Καραμάνος.

Ακόμη, για ένα μικρό διάστημα από τις 21 Απριλίου έως και αρχές Μαΐου 1967, που καταλύθηκε το δημοκρατικό πολίτευμα από τη δικτατορία των

²³⁶ Π. Παλαιολόγος, «Νέοι καιροί, νέο κάλλος», εφημ. *Το Βήμα*, 11-7-1976.

²³⁷ Π. Παλαιολόγος, «Κάτω από την επιφάνεια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-2-1938.

²³⁸ Π. Παλαιολόγος, «Η απόφασις ενός δημάρχου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-10-1942.

²³⁹ Γ. Καραμάνος στη συνέντευξη Π. Παλαιολόγου, ό.π., εφημ. *Έθνος της Κυριακής*, 25-3-1984.

συνταγματαρχών, ο Παλαιολόγος υπέγραφε το ημερήσιο χρονογράφημα με το ψευδώνυμο *Κοσμάς*. Επιπλέον, ο Κυριάκος Ντελόπουλος²⁴⁰ σημειώνει ότι χρησιμοποίησε και τρίτο ψευδώνυμο: *Παύλος Χλωμός*, το οποίο απ' όσα κείμενά του ερευνήσαμε, δεν κατέστη δυνατό να εντοπίσουμε.

8.5.9. Η απήχησή του

Αν και ήταν πολύ δύσκολο και ίσως ανέφικτο, την εποχή εκείνη, να δημοσκοπηθεί, όπως σήμερα, με αντικειμενικά κριτήρια, η ανταπόκριση που είχε το χρονογράφημα του Παύλου Παλαιολόγου, ωστόσο στα δημοσιεύματα, που αναφέρονται στο έργο και την προσωπικότητά του, γίνεται συχνά πυκνά μνεία από δημοσιογράφους και ανθρώπους των γραμμάτων, οι οποίοι καταθέτουν την προσωπική τους εμπειρία και μαρτυρία για την πολύ μεγάλη απήχηση που είχε το χρονογράφημά του στους αναγνώστες όλων των κοινωνικών τάξεων²⁴¹: «*δασκάλους, καθηγητές, παπάδες, ιεροκήρυκες, καλλιτέχνες, συγγραφείς, βιοτέχνες, επιχειρηματίες, απλούς εργάτες, νοικοκυρές και γενικότερα σ' ένα πλήθος από ποικιλία κοινωνικών στρωμάτων που ένιωθε ένα κοινό αίσθημα*»²⁴², υπογραμμίζει ο Γιώργος Καραμάνος. Επίσης, «*έξι φορές την εβδομάδα ερχόταν από πρωινό σε πρωινό με το χαμόγελο στα χείλη άλλοτε ολέθριο κι άλλοτε πονεμένο, για να μας πει για τις περιπέτειες των καιρών μας, για τα στραβά και τα ανάποδα της ανθρώπινης ζωής, νιώθοντας να μας περιβάλλει η ατμόσφαιρα της οικειότητας και της φιλίας*»²⁴³, επισημαίνει ο Ι.Μ.Παναγιωτόπουλος.

Αντίστοιχη ήταν η ανταπόκριση του χρονογραφήματός του στα περιοδικά στα οποία χρονογραφούσε. Ο εκδότης του περιοδικού *Ρομάντσο* Νίκος Θεοφανίδης, σύμφωνα με την αφήγηση της κόρης του, επαναλάμβανε ότι οι αναγνώστες του περιοδικού «*απλώνονται πολυπληθέστατοι σ' όλα τα κοινωνικά στρώματα. Τους γνώριζε δημόσιους υπαλλήλους, γιατρούς, νοικοκυρές, εμπόρους, τεχνίτες να του μιλούν για τα χρονογραφήματα του Παύλου Παλαιολόγου ή τις γελοιογραφίες του Χριστόδουλου*»²⁴⁴.

Ο Μπάμπης Κλάρας σημειώνει ότι «*ο κ. Παύλος Παλαιολόγος είναι ο χρονογράφος με τη μεγαλύτερη απήχηση στο ελληνικό κοινό*»²⁴⁵ και ο Γιάννης

²⁴⁰ Κυρ. Ντελόπουλος, (2005), ό.π., σελ. 314.

²⁴¹ Λ. Ιακωβίδη, (1976), ό.π. σελ.11.

²⁴² Γ. Καραμάνος, «Ο απαρομοιάστος Παύλος Παλαιολόγος», (συνέντευξη), στο περιοδ. *ΑΝΤΙ*, τχ. 278/4-1-1985.

²⁴³ Ι.Μ.Παναγιωτόπουλος στον τ. Π.Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σσ. 7,11.

²⁴⁴ Π. Μηλιώρη, (1993), ό.π., σελ.237.

²⁴⁵ Εφημ. Βραδυνή, βλ. οπισθόφυλλες κρίσεις στον τ. Π. Παλαιολόγος, (1958), *Αγάπη μου Κέρκυρα*, ό.π.

Χατζίνης προσθέτει «Ο Παύλος Παλαιολόγος είναι μια από τις προσφιλέστερες πέννες στο πανελλήνιο»²⁴⁶.

Αλλά και το περιοδικό *Θησαυρός* το 1943 σεμνύνεται, για τη συμπλήρωση της εξάχρονης έκδοσής του, με τη σάτιρα του Γ. Θίσιβιου, ο οποίος, μεταξύ των άλλων συνεργατών, σατιρίζει την ανταπόκριση που έχει ο Παύλος Παλαιολόγος στο αναγνωστικό κοινό:

«Υπηρεσίες πάμπολλες προσέφερε αναλόγως
και ο Παλαιολόγος
που χρόνο δεν κατάφερε ακόμα να πατήσει
και όλους με την πένα του έχει αιχμαλωτίσει»²⁴⁷.

Επίσης, ο ίδιος ο Παύλος Παλαιολόγος μαρτυρεί ότι το εβδομαδιαίο χρονογράφημά του στο περιοδικό *Θησαυρός* είχε μεγαλύτερη απήχηση από το καθημερινό χρονογράφημα στην εφημερίδα *Το Βήμα* και τον έκανε πολύ γνωστό στους Έλληνες του εξωτερικού. «Πήγαινα στο εξωτερικό με σημαία “Το Βήμα” και δεν ενδιαφερόταν κανείς. Όλοι με ζέρανε σαν Παλαιολόγο του “Θησαυρού” κι έρχονταν απόξω από το εστιατόριο να δούνε που έτρωγα»²⁴⁸.

Ο Παύλος Παλαιολόγος από πολύ νωρίς είχε συλλάβει το νοητό μίτο που συνδέει βαθιά και ουσιαστικά το χρονογράφο με τον αναγνώστη. Αυτόν είχε μπροστά του νοερά την ώρα που έγραφε και σ’ αυτόν απευθυνόταν. Η σχέση αυτή ήταν επικοινωνιακή. Γι’ αυτό προσπαθούσε να ανταποκρίνεται εκθέτοντας την ειλικρίνεια της ψυχής του μέσω της γραφής του και δημιουργώντας, με την ευαισθησία του λόγου του²⁴⁹, κλίμα ζεστασιάς, αποφεύγοντας «την έπαρση, την εγωπάθεια, των πνευματικό ναρκισσισμό και την επανάληψη των ίδιων θεμάτων»²⁵⁰. Συχνά, γενίκευε πάνω στα ασήμαντα θέματα κι έκανε, με την ιδιαιτερότητα της γραφής του, πνευματικές προεκτάσεις δίνοντας την εντύπωση πως πίσω από το χρονογράφο βρίσκεται και ένας ποιητής²⁵¹. Αυτά τα στοιχεία τα οικειοποιούταν ο άγνωστος αναγνώστης κι ένιωθε τη «φωνή του Παύλου Παλαιολόγου σαν δική του φωνή»²⁵².

²⁴⁶ Περιοδ. *Νέα Εστία* βλ. οπισθόφυλλες κρίσεις στον τ. Π. Παλαιολόγος, (1958), *Αγάπη μου Κέρκυρα*, ό.π.

²⁴⁷ Γ. Θίσιβιος, «Έκτακτον...ανακοινωθέν, τα εξάχρονα του ΘΗΣΑΥΡΟΥ», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 260 / 13-5-1943.

²⁴⁸ Π. Παλαιολόγος, «Είμαι στα τελευταία μου...», (συνέντευξη στο Γιώργο Καραμάνο), εφημ. *Έθνος της Κυριακής*, 25-3-1984.

²⁴⁹ Λ.Ιακωβίδη,(1976),ό.π., σελ.12.

²⁵⁰ Γ. Αρνάκης, (1974), ό.π., 11.

²⁵¹ Μπ. Κλάρας στον τ. Π.Παλαιολόγος, (1958), ό.π., σε οπισθόφυλλες κρίσεις.

²⁵² Λ.Ιακωβίδη, (1976), σελ. 11.

Ίσως, να μη θεωρηθεί υπερβολή πως «για πολλές χιλιάδες Έλληνες και Ελληνίδες το χρονογράφημα του Παύλου Παλαιολόγου αποτελούσε το κέντρο και το νόημα της ζωής»²⁵³. Αυτή, λοιπόν, ήταν η «στενή ψυχική σχέση για πολλά χρόνια» «χρονογράφου και αναγνώστη». Ο πρώτος αντιλαμβανόταν «την πνοή της συμπάθειας» του αναγνωστικού κοινού, η οποία τον «θέρμαινε στην επαγγελματική του προσπάθεια»²⁵⁴.

Κάποτε, μάλιστα, δεν έλειπαν και οι εκδηλώσεις λατρείας προς το πρόσωπό του. Ο Γιώργος Καραμάνος σημειώνει ότι κάποτε επισκέφθηκε τον Παύλο Παλαιολόγο «ένα συμπαθέστατο γεροντάκι» στο γραφείο του και του ζητούσε επίμονα να πληροφορηθεί με ποιο χέρι έγραφε το χρονογράφημα κι έσκυψε αμέσως να του το φιλήσει. Σε ανάλογη κίνηση προέβη κι ένας γνωστός του δάσκαλος από τη Μυτιλήνη²⁵⁵.

Κι άλλες φορές, πάλι, ανεβαίνοντας την οδό Σταδίου συχνά τον σταματούσαν άλλοτε γνωστοί κι άλλοτε άγνωστοι και του εκδήλωναν την αγάπη τους και τον ενθουσιασμό τους²⁵⁶.

8.5.10. Θεματικές προτιμήσεις ή αγαπημένα του θέματα

Ήταν «μανιακός» με το γράψιμο, όπως αυτοεξομολογείται στον *Παρνασσό* κατά τη διάρκεια εκδήλωσης προς τιμή του²⁵⁷. Έγραφε πάντα με μολύβι. Έσβηνε, διόρθωνε, έσκιζε. Δεν ικανοποιόταν εύκολα. «*Η φράση του δουλεμένη ως το έπακρο, δεν κραύγαζε τη σφυρηλάτηση, που είχε υποστεί*»²⁵⁸. Γι' αυτό όλα τα χρονογραφήματά του, εκτός από δύο²⁵⁹, τα έγραφε στο σπίτι, για μην περισπάται από το θόρυβο των δημοσιογραφικών γραφείων.

Μια άλλη διαπίστωση που προκύπτει από τα δημοσιεύματα, τα οποία σχετίζονται με τον Παύλο Παλαιολόγο, είναι η ιδιαίτερη προτίμησή του σ' ορισμένα θέματα. Σ' αυτά πρωτεύουσα θέση κατέχουν τα χρονογραφήματα που αναφέρονται στη *γυναίκα*, την οποία, κυριολεκτικά, ο Παλαιολόγος λάτρευε και αγωνίστηκε με

²⁵³ Γ. Αρνάκης στον τ. Π. Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 12.

²⁵⁴ Γρ. Ξενόπουλος, ό.π., εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 7-1-1940.

²⁵⁵ Γ. Καραμάνος, «Πώς μερικοί αναγνώστες του Παλαιολόγου έφθαναν ως το γραφείο του, για να εκπληρώσουν κάποιο... τάμα τους», εφημ. *Ειδήσεις [Αργολίδας] / Αφιέρωμα στον Παύλο Παλαιολόγο*, 10-12-1994.

²⁵⁶ Γ. Καραμάνος, ό.π., εφημ. *Έθνος*, 25-3-1984.

²⁵⁷ Π. Παλαιολόγος, «Ευχαριστήρια», στο τχ. της Λιής Ιακωβίδη, (1976), *Παύλος Παλαιολόγος* (δημοσιογράφος-λογοτέχνης, αγωνιστής-άνθρωπος), (ομιλία), εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα, σελ. 46.

²⁵⁸ Κ. Γεωργουσόπουλος, (1984), ό.π., εφημ. *Το Βήμα*, 15-12-1984.

²⁵⁹ Το ένα για το θάνατο του άλλοτε πρωθυπουργού Θ. Σοφούλη και κάποιο άλλο, που δεν μπορούσε να ανακαλέσει στη μνήμη, σημειώνει ο Γ. Καραμάνος, βλ. Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Έθνος*, 25-3-1984.

πάθος για τη βελτίωση της θέσης της και την προβολή των κοινωνικών αιτημάτων της²⁶⁰.

Επίσης, αγαπημένα του θέματα υπήρξαν ο έρωτας, ο συζυγικός βίος και οι νέοι με τις έγνοιες τους και τα εφηβικά τους προβλήματα. Ακολουθούν ο πόλεμος του '40 στο μέτωπο²⁶¹, η Κατοχή, οι εμφύλιες περιπέτειες, οι έγνοιες των μεταπολεμικών ανθρώπων²⁶², οι θρησκευτικές και εκκλησιαστικές μεταλλαγές και μεταρρυθμίσεις²⁶³, η σκιαγραφία της αληθινής Ελλάδας, με πνεύμα γνήσιου πατριωτισμού και χωρίς σοβινιστικές εξάρσεις²⁶⁴. Αυτά είναι μερικά από τα μεγάλα, τα σπουδαία γεγονότα που χρονογραφήθηκαν.

Άλλες κατηγορίες θεμάτων, οι οποίες ήταν αρεστές στον Παύλο Παλαιολόγο και με τις οποίες ασχολήθηκε, όπως τις ταξινομεί ο Γ. Καραμάνος, είναι οι ακόλουθες.

Κάποτε, γύρω στο 1972/73, επειδή ο ίδιος ήταν ακατάστατος, είχε εμπιστευθεί στο φίλο του ευθυμογράφο Γιώργο Καραμάνο τη φροντίδα της ταξινόμησης των «Απάντων» του. Στον τέταρτο μήνα, κι ενώ είχε καταφέρει ο τελευταίος να ταξινομήσει «σχεδόν τα μισά», παρουσιάστηκε επιτακτικά η ανάγκη ο Παλαιολόγος να τα παραδώσει στον εκδότη Μπίρη, χωρίς ποτέ ο ίδιος ο Γιώργος Καραμάνος να μάθει, γιατί δεν τελεσφόρησε η έκδοση του πρώτου τόμου. Πάντως, στο τετράμηνο διάστημα που ο Γιώργος Καραμάνος επεχείρησε να τα κατηγοριοποιήσει, κατόρθωσε να κατατάξει πολλά χρονογραφήματα στις ακόλουθες δεκαεννέα κατηγορίες: κοινωνικά, δικαστικά, τουριστικά, αποδήμων, ερωτικά, απαγωγές, βιασμοί, εγκλήματα, διαφθορά, γάμος, βουνά, θάλασσα, πουλιά, έντομα, φύση, Πάρνηθα (ο μεγαλύτερος φάκελος), εκπαιδευτικά, εκκλησιαστικά και ταξιδιωτικά²⁶⁵.

Βέβαια, αυτή η πρώτη κατάταξη που επεχείρησε ο Γιώργος Καραμάνος, δεν μπορεί να θεωρηθεί ούτε οριστική ούτε πλήρης. Απαιτείται συστηματική μελέτη ολόκληρου του έργου, για να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα, τα οποία θα παρουσιάζουν όλα τα θέματα και υποθέματα, με τα οποία ασχολήθηκε ο Παύλος Παλαιολόγος.

²⁶⁰ Μ.Αμαριώτου στην εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ό.π., 20-2-1978. / Γ. Αρνάκης στον τ. Π. Παλαιολόγος (1974), σελ.12 και Π. Παλαιολόγος, «Με χέρια παστρικά», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 1^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 19-12-1984.

²⁶¹ Π. Παλαιολόγος, (1944), *Και διηγώντας τα...*, (Σαν παραμύθι, άσπροι και μαύροι), εκδότης ο Πιγκούνος, Αθήναι, σσ. 128 (ολόκληρη η συλλογή μ' αυτά τα θέματα).

²⁶² Π. Χάρης, ό.π., εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20-2-1978 και Γ. Αρνάκης στον τ. Π. Παλαιολόγος (1974), σελ.15.

²⁶³ Λ. Ιακωβίδη, (1976), ό.π., σελ. 10.

²⁶⁴ Γ.Ρούσσος, ό.π., εφημ. *Τα Νέα*, 13-4-1976.

²⁶⁵ Γ. Καραμάνος, ό.π., εφημ. *Έθνος*, 25-3-1984.

Πάντως, ο ίδιος έχει τη γνώμη - η οποία, βέβαια, απέχει πολύ από την πραγματικότητα - ότι ασχολήθηκε μόνο με πενήντα-εξήντα θέματα²⁶⁶, τα οποία πραγματευόταν κάθε φορά από διαφορετική οπτική γωνία και τους έδινε νέα ζωντάνια και διάσταση. Η άποψη αυτή του ίδιου, για να ευσταθήσει, πρέπει να εκληφθεί η λέξη θέμα ως κατηγορία, στην οποία περιλαμβάνονται πολλά θέματα και υποθέματα με αμέτρητες οπτικές γωνίες, οι οποίες, πάλι, αποτελούν ποικίλα επιμέρους θέματα, τα οποία εντάσσονται στην ίδια κατηγορία. Τότε μόνο η εμπειρική του διαπίστωση είναι δυνατό να εκληφθεί ως ακριβής.

Τέλος, ο Π. Παλαιολόγος είχε αδυναμία στο φαινομενικά ασήμαντο, το διαφορετικό και περιθωριακό, από το οποίο προέρχεται και η ονομασία της στήλης του «*Στο περιθώριο της ζωής*», η οποία, όπως αναφέρθηκε, είχε διάρκεια 42 ετών (*Ελεύθερον Βήμα*, εναρκτήριο χρονογράφημα: 7-6-1937 και καταληκτήριο χρονογράφημα στο *Βήμα*: 21-6-1979).

8.5.11. Η γλώσσα του

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η γλώσσα της πληθωρικής χρονογραφικής παραγωγής του Παλαιολόγου είναι η δημοτική, η οποία, όμως, όπως διαπιστώνεται στα πρώτα χρονογραφήματά του από τις 7 Ιουνίου 1937 έως 28 Δεκεμβρίου 1937 είναι η απλή καθαρεύουσα. Η καθαρεύουσα αυτή διακρίνεται για την τήρηση του τυπολογικού της γραμματικής και για τη χρήση λόγιων λέξεων πολύ κατανοητών στο αναγνωστικό κοινό, οι οποίες είναι αναμεμιγμένες με λέξεις του προφορικού λόγου της εποχής εκείνης. Εκείνο, όμως, που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα το χρονογραφικό του λόγο είναι η σύνταξη, η οποία συνιστά και το κυριότερο διαφοροποιητικό γνώρισμα κάθε μορφής γλώσσας. Η καθαρεύουσα αυτή δομείται πάνω στο συντακτικό της δημοτικής γλώσσας. Αποφεύγει τον υποτεταγμένο και μακροπερίοδο λόγο με τα υπερβατά και άλλα γραμματικά σχήματα. Είναι λόγος περισσότερο παρατακτικός και μόνο όταν η επικοινωνιακή περίσταση το απαιτεί, γίνεται υποτακτικός. Εγγράφεται η δομική προφορικότητα στο τυπολογικό της καθαρεύουσας, το οποίο από το ένα χρονογράφημα στο άλλο αρχίζει να υποχωρεί και τη θέση του να καταλαμβάνει η μικτή μορφή της γλώσσας, χαρακτηριζόμενη άλλοτε καθαρεύουσα με στοιχεία δημοτικής και άλλοτε δημοτική με στοιχεία καθαρεύουσας.

²⁶⁶ Φρίντα Μπιούμπι, «Ο Τύπος κηδεύει τον “πατέρα” του», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 15-12-1984. «Κάποτε, καθώς ήρθε και κάθισε πλάι στο γραφείο μου να κάνει κάποια συνεννόηση με το διευθυντή της εφημερίδας, του παραπονέθηκα πως έπρεπε να δώσω ύλη αλλά πως ακόμα δεν είχα βρει θέμα. “Μα αυτό είναι εύκολο”, είπε. “Δεν υπάρχουν περισσότερα από πενήντα ή εξήντα θέματα όλα κι όλα. Αλλά όλα ανανεώνονται και φρεσκάρονται και γίνονται άλλο θέμα, όταν τα κοιτάξεις από διαφορετική οπτική γωνία.”».

Στην καθημερινή του χρονογραφική πορεία ο Παλαιολόγος, με τρόπο ανεπαίσθητο, «ψαλιδίζει», θα λέγαμε, τις καθαρευουσιάνικες τριτόκλιτες καταλήξεις και τα πολλά -ν της αιτιατικής ενικού, τα οποία προσαρμόζει στο καθημερινό άκουσμα του προφορικού λόγου, εφαρμόζοντας, σταδιακά και χωρίς γλωσσικούς κλυδωνισμούς, το τυπολογικό της δημοτικής γλώσσας, για να καταλήξει βαθμιαία αλλά πολύ σύντομα στη δημοτική μορφή της γλώσσας.

Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι και στα παλαιότερα δημοσιογραφικά του κείμενα (ρεπορτάζ και ανταποκρίσεις) πριν από το 1937 άλλοτε χρησιμοποιεί αμιγώς την απλή καθαρεύουσα ή διαφορετικά τη δημοσιογραφική καθαρεύουσα και άλλοτε χρησιμοποιεί τη μικτή σε κείμενα που έχουν προέλθει από συνεντεύξεις²⁶⁷. Καθαρεύουσα, όμως, ή μικτή που χαρακτηρίζεται φωτεινή, απλή, ήπια, στρωτή και άνετη, όπως σημειώνει ο Άλκης Θρύλος για τον Ι. Κονδυλάκη²⁶⁸.

Στη συνέχεια, όμως, από τα τέλη του 1937 και εξής η πληθώρα του χρονογραφικού του έργου χαρακτηρίζεται από τη χρήση της δημοτικής γλώσσας. Μάλιστα, η καθημερινή του χρονογραφική παρουσία αποδεικνύει ότι βοήθησε στην καλλιέργεια της δημοτικής «*Δημοτική σταράτη, άμεση, στρωτή, αντιπροσωπεύει τη γλώσσα του λαού. Δε διστάζει να χρησιμοποιεί στοιχεία που της χρειάζονται από τον εθνικό γλωσσικό πλούτο*»²⁶⁹ και συγχρόνως σε περιόδους δύσκολες, που τα σκήπτρα κατείχε η καθαρεύουσα, δε δίστασε να υπερασπίζεται τη δημοτική²⁷⁰, υψώνοντάς τη στην ηθική της διάσταση²⁷¹.

Στη γλώσσα ο Παύλος Παλαιολόγος - όπως επισημαίνεται στα δημοσιεύματα που έχουν γραφεί γι' αυτόν - αποτύπωνε βαθύτερες πτυχές του χαρακτήρα του. Χαρακτήρας και χρονογραφικά κείμενα είναι δύο όψεις του ίδιου φύλλου ομόκεντρες, που αποπνέουν ζεστασιά, καλοσύνη, ανθρωπιά, πίστη και ενθουσιασμό, φιλανθρωπία²⁷², πηγαιότητα²⁷³ και ειλικρίνεια, ήθος²⁷⁴ και «*παιδισμό*»²⁷⁵, η

²⁶⁷ Π. Παλαιολόγος, «Πώς εργάζονται οι συγγραφείς μας» (Οι συνήθειες του Κωστή Παλαμά), εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 16-2-1933, σελ. 2 και «Πώς εργάζεται ο κ. Δ. Καμπούρογλου», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 17-2-1933, σελ. 2. / «Πώς εργάζεται ο κ. Παύλος Νιρβάνας», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 18-2-1933, σελ. 2. / «Πώς εργάζεται ο κ. Γρηγόριος Ξενόπουλος», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 19-2-1933, σελ. 2. / «Πώς εργάζεται ο κ. Σπύρος Μελάς», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 21-2-1933, σελ. 2.

²⁶⁸ Άλ. Θρύλος, (1932), «Ιωάννης Κονδυλάκης, 1861-1920», περιοδ. *Νέα Εστία*, τόμ. ιβ', τχ. 140-141, σελ. 1075, βλ. στο Ε.Π., Μαϊστρέλλη, (2001), ό.π., σελ. 128.

²⁶⁹ Γ.Καράγιωργας, ό.π., εφημ. *Τα Νέα*, 13-4-1976.

²⁷⁰ Εμμ. Κριαράς στον τ. Λ. Ιακωβίδη, (1976), σελ. 9.

²⁷¹ Κ. Γεωργουσόπουλος, (1984), ό.π., εφημ. *Το Βήμα*, 15-12-1984.

²⁷² Άλκ. Τροπαιάτης στον τ. Π.Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 7. / Με την πρωταρχική σημασία της λέξης, όπως επισημαίνει ο Αριστοτέλης και σημειώνει ο Ε.Π.Παπανούτσος στον ίδιο τ. Π.Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 17.

²⁷³ Β. Ψυρράκης, ό.π., εφημ. *Μεσημβρινή*, 15-12-1984.

διατήρηση δηλαδή υγιών γνωρισμάτων της παιδικής ηλικίας καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του.

8.5.12. Παιδαγωγικό χρονογράφημα / Κειμενικοί ήρωες

Κατά καιρούς, επίσης, έχει επισημανθεί η παιδευτική σημασία του χρονογράφηματός του, το οποίο πραγματευόταν θέματα εφηβικά και εκπαιδευτικά. «Χωρίς να διαθέτει» ο Παύλος Παλαιολόγος «ειδικές σπουδές»²⁷⁶ της παιδαγωγικής επιστήμης και της ψυχολογίας - όπως έχουμε επισημάνει - είχε την ικανότητα, μέσω των χρονογραφικών του κειμένων, να πλησιάζει τους νέους και να διαλέγεται μαζί τους σαν ίσος προς ίσο, με τη «διαλεκτική» και τη «λεκτική του γοητεία»²⁷⁷, τη γεμάτη ζεστασιά και ενδιαφέρον για τα ζητήματα που απασχολούσαν τους νέους. Με τον ευγενικό τρόπο συνομιλίας, το διανθισμένο με λεπτό χιούμορ και καλοσύνη²⁷⁸, κατάφερνε να μεταγγίζει στην ψυχή τους το δώρο της αγάπης²⁷⁹, ως περίσσευμα της δικής του καρδιάς²⁸⁰.

Για το σκοπό αυτό ο Παύλος Παλαιολόγος είχε πλάσει τους κειμενικούς ήρωες που τον αποτελούσαν από τη μια φανερά νεανικά πρόσωπα: ο Μπούλης, ο Λάκης, η Λία αδελφή του Μπούλη και η Δόμνα η φίλη του και από την άλλη αφανή, χωρίς να παραπέμπουν σε συγκεκριμένα πρόσωπα αλλά σε ιδιότητες και ρόλους, όπως του δασκάλου, του πατέρα, της μητέρας, των «αγαπητικών», όπως λ.χ. του παραθεριστή που πολιορκεί τη μητέρα, του μικρού συμμαθητή που κάνει τις πρώτες προτάσεις στην αδελφή κ.ο.κ²⁸¹.

²⁷⁴ Π.Παλαιολόγος, «Ευχαριστήρια», στον τ. Λ.Ιακωβίδη, (1976), σελ. 46. Το ήθος του τονίζεται σε πολλά προθανάτια και μεταθανάτια δημοσιεύματα που χρησιμοποιήθηκαν σ' αυτή την ενότητα.

²⁷⁵ Φρίντα Μπιούμπι, ό.π., εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 15-12-1984.

²⁷⁶ Άλκης Τροπαιάτης στον τ. Παύλος Παλαιολόγος, (1974), *Ανήσχη Νιάτα*, εκδόσεις Αλκαίος, σελ. 8.

²⁷⁷ Άλκης Τροπαιάτης στον τ. Παύλος Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 8.

²⁷⁸ Άλκης Τροπαιάτης στον τ. Παύλος Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 8.

²⁷⁹ Λ.Ιακωβίδη, (1976), ό.π., σελ. 40.

²⁸⁰ Μ.Αμαριώτου, εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ό.π., 20-2-1978.

²⁸¹ Ε.Π.Παπανούτσος, «Ο "Παιδαγωγός" Παλαιολόγος», στον τ. Π. Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ. 13. Ο Παπανούτσος χρησιμοποιεί στο κείμενο τη γαλλική λ. gallants, για να δηλώσει τους ερωτοτροπούντες. Εμείς την αντικαταστήσαμε με τη λ. «αγαπητικοί». Βλ. Collete Luste - Dimitris Pantelodimos, (1995), *Γαλλοελληνικό Λεξικό*, Librairie Kauffmann, Αθήνα 1995, λήμμα: gallant: γενναϊόδωρος, γαλαντόμος / ιπότης / αισθηματικό ραντεβού. Επομένως, ερωτότροπος, ερωτοτροπών, αγαπητικός, βλ. Πάπυρος, (2007), *Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας (Αρχαίας-Μεσαιωνικής-Νέας)*, Αθήνα, λήμμα: ερωτότροπος.

Το κέντρο βάρους του θιάσου των κειμενικών ηρώων κατέχει ο Μπούλης, ο οποίος διακατέχεται από τις έγνοιες των μαθημάτων και ιδιαίτερα του μαθήματος της Έκθεσης, στο οποίο δίνονται ρητά και αποφθέγματα²⁸² που δεν τα πολυκαταλαβαίνει, δυσανασχετεί και αδυνατεί να τα αναπτύξει. Έτσι, προστρέχει στο λόγιο γείτονα, το χρονογράφο Παύλο Παλαιολόγο, για να τον συμβουλευτεί. Κάποτε, όμως, ο Μπούλης μεγάλωσε και τη θέση του κατέλαβε ο Λάκης με τις δικές του εφηβικές ανησυχίες και ερωτηματικά. Προστρέχει κι αυτός για επίλυση των αποριών του στο χρονογράφο Παύλο Παλαιολόγο. Έτσι, βρίσκει την ευκαιρία ο τελευταίος, μέσω των έφηβων φίλων του, να απευθυνθεί ειδικότερα στη νέα γενιά και να της μιλήσει, με τη γλώσσα της ειλικρίνειας, και να της συμπαρασταθεί. Συνάμα, όμως, ο λόγος του απευθύνεται και προς το πλατύτερο αναγνωστικό κοινό, στο οποίο επισημαίνει «*αλήθειες για την αγριότητα, την ψευτιά και την υποκρισία της κοινωνίας μας*»²⁸³. Έτσι, λοιπόν, ο Π. Παλαιολόγος αποδεικνύεται «*με το έμφυτο παιδαγωγικό του αισθητήριο*»²⁸⁴ αληθινός παιδαγωγός της νεολαίας, γιατί οι παρατηρήσεις του πηγάζουν από την καρδιά και στηρίζονται στην εμπειρία της ζωής. Ταυτόχρονα, βρίσκει απήχηση και στους μεγαλύτερους αναγνώστες του, οι οποίοι τον αισθάνονται θερμό συμπαραστάτη τους.

Οι δύο προηγούμενες συλλογές μάς έδωσαν την αφορμή και την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε τους κειμενικούς ήρωες στα ομοειδή αυτά χρονογραφήματα, τους οποίους χρησιμοποιεί ο Παλαιολόγος, για να μεταδώσει ανετότερα τα μηνύματά του που αφορούν την εκπαίδευση και γενικότερα την παιδεία.

Το ερευνητικό, όμως, δείγμα (1937-1944), όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, δε μας έδωσε τη δυνατότητα να ανιχνεύσουμε άλλα τέτοια πλαστά χρονογραφικά πρόσωπα, παρά μόνο πρόσωπα υπαρκτά, ρόλους και ιδιότητες, που παρουσιάζει ο επόμενος πίνακας.

²⁸² Γ.Μπαμπινιώτης, *Λεξικό για το σχολείο και το γραφείο*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 2004, λήμματα: *απόφθεγμα*, *ρητό*. **Απόφθεγμα** ή **ρήση** «είναι ο σύντομος λόγος με αδιαμφισβήτητη ισχύ και συνήθ. διδακτικό χαρακτήρα, που λέγεται από σημαντικό και γνωστό πρόσωπο». Αντίθετα, «όταν διατυπώνεται ανωνύμως από το λαό ή έχει λησμονηθεί η αρχική του προέλευση, τότε αποκαλείται **γνωμικό** (εφόσον η αρχή δηλώνεται ευθέως, π.χ. «ο τολμών νικά», «όποιος βιάζεται σκοντάφτει» ή **παροιμία**, (εφόσον χρησιμοποιείται αλληγορική γλώσσα π.χ. «κάλλιο γαϊδουρόδενο παρά γαϊδογύρευε»). Και οι δύο αυτές κατηγορίες υπάγονται στη γενικότερη που ονομάζεται **ρητό**.

²⁸³ Ε.Π.Παπανούτσος, στον τ. Π.Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ.14.

²⁸⁴ Αλ. Τροπαιιάτης, στον τ. Π.Παλαιολόγος, (1974), ό.π., σελ.8.

ΠΙΝΑΚΑΣ 26

ΠΡΟΣΩΠΑ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

A.	ΠΡΟΣΩΠΑ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΝΕΑ	ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ	Μερικό σύνολο	ΘΗΣΑΥΡΟΣ	ΜΠΟΥΚΕΤΟ	ΡΟΜΑΝΤΣΟ	Μερικό σύνολο	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ
A.	ΦΥΛΟ									
1	Άντρες	26	116	142	21	20	4	45	187	25,40
2	Γυναίκες	13	72	85	50	20	8	78	163	22,14
B.	ΠΡΟΣΩΠΑ ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΑ →	1	5	6	0	0	0	6	6	0,81
1	Φανταστική ανδροκτόνος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
2	Φανταστική συγγραφέας	-	1	1	-	-	-	1	1	0,13
3	Παρελθόν προσωποποιημένο	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
	Θεατρικές ηρωίδες:	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27
1	<i>Ρομαντιστέρα</i>	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
2	<i>Άννα</i>	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
	Μυθικά πρόσωπα:	-	1	1	-	-	-	1	2	0,27
1	<i>Δρυάδες-Σειλινοί</i>	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
Γ.	ΠΡΟΣΩΠΑ ΥΠΑΡΚΤΑ →	16	35	51	1	1	-	2	53	7,20
	Ονοματεπώνυμα/ επαγγέλματα:									
1	Βάνιτμαν, πολυδολοφόνος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
2	Βεζύρογλου, φυματιολόγος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
3	Έλσα Βεργή, ηθοποιός	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
4	Σιμωνίδης Βλαβιανός, ψυχίατρος	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
5	Δημοσθένης Βουτυράς, πεζογράφος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
6	Βλάσης Γαβριηλίδης, δημοσιογράφος	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
7	Ιωάννης Γρυπάρης, ποιητής	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
8	Λέων Δανδάνης, ποιμενόπαις	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
9	Κ. Δημαράς	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
10	Ν. Δρακουλίδης, ιατρός	-	-	-	-	1	-	1	1	0,13
11	Αμέλια Έρχατ, δασκάλα→αεροπόρος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
12	Χρ. Ευαγγέλου, επιθεωρητής Πρόνοιας	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
13	Β. Ηλιάδης, χρονογράφος	-	-	-	1	-	-	1	1	0,13
14	Κ. Ζουμπουλίδης, συγγραφέας	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
15	Άλκης Θρύλος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
16	Θωμόπουλος, δημοσιογράφος	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
17	Ρόζα Ιμβριώτη, συγγραφέας	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
18	Ιούδας Ισκαριώτης	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
19	Ι. Κακριδής, καθηγητής πανεπιστημίου	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
20	Ηλίας Καρφοβελόνης	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
21	Κατσαρός, ψυχίατρος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
22	Άργης Κόρακας	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
23	Ι. Κοττής, μευτοφονιάς	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
24	Β. Κώνος, ψυχίατρος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
25	Επαμ. Λιώκης, συγγραφέας	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
26	Γερ. Λοβέρδος, ψυχίατρος-νευρολόγος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
27	Σπ. Λούης, ολυμπιονίκης	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
28	Απ. Μαγγανάρης	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
29	Κ. Μάγερ, δημοσιογράφος	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13

30	Μ. Μαλακάσης, ποιητής	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
31	Σπ. Μελάς, χρονογράφος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
32	Μιρένγ (γυναίκα)	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
33	Μπερνασκόνι, καθηγητής	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
34	Νίτσα, μελλόνυμφη	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
35	Γρ. Ξενόπουλος	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
36	Ιω. Ξηροτύρης, γυμνασιάρχης	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
37	Στ.Ορφανίδης, ζωγράφος/εικονογράφος/σκιτσογράφος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
38	Π. Παναγιώτου, υφηγητής ιατρικής	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
39	Τασούλα Παπαδοπούλου > Τάσος (αλλαγή φύλου)	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
40	Ζ. Παπαντωνίου, χρονογράφος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
41	Π. Ραγκαβής	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
42	Μ. Ροδάς, δημοσιογράφος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
43	Ρομαίν Ρολάν	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
44	Ελένη Σιφναίου, δημοσιογράφος	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
45	Σκαρζίνσκυ, δήμαρχος Βαρσοβίας	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
46	Ερρίκος Σκάσις, αντιπρόεδρος	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
47	Σμπαρούνης, χειρουργός	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
48	Ν.Ι. Σπυρόπουλος, παιδίατρος	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
49	Χαράλ. Σταύρου, ομογενής Παναμά	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
50	Στέφ. Στεφάνου	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
51	Γεώργ. Τζαβάρας, ομογενής Παναμά	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
52	Δημ. Ψαθάς, χρονογράφος-συγγραφέας	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
53	Γιάννης Ψυχάρης, συγγραφέας	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
Δ.	ΑΞΙΩΜΑΤΑ →	1	6	7	0	0	0	0	7	0,95
1	Αντιπρόεδρος Φινλανδίας	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
2	Δήμαρχος Αιγίου	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
3	Ναύαρχος Μπερντ	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
4	Πρέσβης Βουλγαρίας Σισμανόφ	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
5	Πρωθυπουργός Αγγλίας Τσώρτσιλ	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
6	Πρωθυπουργός Ιω. Μεταξάς	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
7	Υφυπουργός Τύπου και Τουρισμού [Ελλάδας]	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
Ε.	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ →	0	13	13	0	1	0	1	14	1,90
1	Γιατρός	-	1	1	-	1	-	1	2	0,27
	Γιατροί	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27
2	Γυμνασιάρχης	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
3	Δακτυλογράφος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
4	Δικηγόρος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
5	Επαγγελματίες	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
6	Ηθοποιοί	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
7	Καθηγητής γυμναστής → σταφιδοπώλης	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
8	Λογιστής	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
9	Νουβελολογράφος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
10	Ταβερνιάρης	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
11	Υπηρέτρια	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
ΣΤ	ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ / ΡΟΛΟΙ →	2	72	74	2	0	0	2	76	10,32
1	Ανάπηρα παιδιά	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
2	Άστατος εραστής	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
3	Βιοπαλαιστής	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
	Βιοπαλαιστές	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
4	Γλεντζέδες	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
5	Γραφειοκράτης	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
6	Γυναικοπειραχτής	-	-	-	1	-	-	-	1	0,13
7	Διαβάτες	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27
8	Έκθετα νεογέννητα	-	1	1	-	-	-	-	1	0,27

10	Επιστολογράφος	1	3	4	1	-	-	1	5	0,67
	Επιστολογράφος ανώνυμος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
	Επιστολογράφοι	1	1	2	-	-	-	-	2	0,27
11	Ερασιτέχνες ψαράδες	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
12	Εραστής	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27
13	Ερωμένη	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
14	Εραστής πλατωνικός	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27
15	Ερωτευμένοι	-	3	3	-	-	-	-	3	0,40
16	Ήρωες '21	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
17	Ήρωες πολέμου	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
18	Ήρωες ταράτσας	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
19	Καταστροφολόγος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
20	Κατατοπίστρια	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
21	Κατηγορουμένη συγγραφέας	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
22	Κλωστούφαντογράφος	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
23	Λεπροί	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
24	Μαθητής	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
	Μαθητές	-	4	4	-	-	-	-	4	0,54
	Μαθήτριά	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
	Μαθήτριες	-	4	4	-	-	-	-	4	0,54
25	Μαυραγορίτης	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
	Μαυραγορίτισσα	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
	Μαυραγορίτες	-	4	4	-	-	-	-	4	0,54
26	Μισθοσυντήρητοι	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
27	Μοιχός	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
28	Μπρούκλης	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
29	Μωρές Παρθένες	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
30	Νεόπλουτοι	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27
31	Ο σύζυγος της οδού Καισαρείας	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
32	Παιδοκτόνοι μητέρες	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27
33	Παρατηρητής	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
34	Παρθενοπίτηδες	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
35	Πλούσιοι-φτωχοί	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
36	Πλούσιοι επιδειξίες	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
37	Ποιμενόπαις	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
38	Πολεμιστές γενναίοι	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
39	Στρατιώτες	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
40	Τσελιγκπούλα	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
41	Τόμας του Πιτσιβούργου	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
42	Τύποι βροχής	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
43	Φιλοτελιστές	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
44	Φοιτητής	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
	Φοιτητές	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
45	Φτωχά παιδιά	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
	Φτωχοί	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
46	Χαρτοπαίκτης	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
Z.	ΚΑΤΑΓΩΓΗ →	0	2	2	-	-	-	-	2	0,27
1	Θεσσαλή	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
2	Τρεις Κωνσταντινουπολίτες	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
H.	ΗΛΙΚΙΑ →	6	60	66	40	22	11	73	139	18,18
1	Βρέφη	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
2	Νήπιο	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
3	Παιδί	-	17	17	5	2	-	7	24	3,26
	Παιδιά	-	3	3	-	-	-	-	3	0,40
4	Έφηβος	1	11	12	4	7	-	11	23	3,12
	Έφηβη	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
	Έφηβοι	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13

	Έφηβες	-	8	8	6	2	-	8	16	2,17
5	Νεαρός	-	-	-	4	3	-	7	7	0,95
	Νεαροί	1	5	6	-	-	-	-	6	0,81
	Νεαρή	1	2	3	8	3	4	15	18	2,44
	Νεαρές	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Ωριμος	-	3	3	4	4	4	12	15	2,03
	Ωριμοι	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
	Ωριμη	-	3	3	6	-	3	9	12	1,13
	Ωριμες	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Ηλικιωμένοι	-	3	3	3	1	-	4	7	0,95
	Ηλικιωμένη	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Θ.	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ →	7	57	64	49	2	11	62	126	17,11
1	Άγαμος	-	6	6	7	1	-	8	14	1,90
	Άγαμοι	-	3	3	-	-	-	-	3	0,40
	Άγαμη	-	14	14	8	-	3	11	25	3,39
	Άγαμες	-	3	3	-	-	-	-	3	0,40
2	Μελλόνυμφοι	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
3	Έγγαμος	3	17	20	8	1	4	13	33	4,48
	Έγγαμοι	-	-	-	7	-	-	7	7	0,95
	Έγγαμη	4	11	15	12	-	4	16	31	4,21
	Έγγαμες	-	-	-	7	-	-	7	7	0,95
4	Νεόνυμφοι	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27
I.	ΓΝΩΣΕΙΣ →	0	12	12	0	0	1	1	13	1,76
1	Αγράμματος	-	3	3	-	-	-	-	3	0,40
	Αγράμματοι	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Αγράμματη	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
	Αγράμματες	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Απόφοιτος δημοτικού	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27
3	Απόφοιτος γυμνασίου	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27
4	Απόφοιτος πανεπιστημίου	-	4	4	-	-	1	1	5	0,67

8.5.12.1 Ποσοτικός και ποιοτικός σχολιασμός των ευρημάτων

Ο παραπάνω πίνακας που προέκυψε από το ερευνητικό δείγμα, μας οδηγεί στις επόμενες διαπιστώσεις:

1. Στα εξεταζόμενα χρονογραφήματα ο Παλαιολόγος δε χρησιμοποιεί πλαστά πρόσωπα, για να λειτουργούν ως αφηγητές στο κείμενο και να μεταφέρουν τις απόψεις του, όπως συμβαίνει με τις συλλογές που περιέχουν εκπαιδευτικά και εφηβικά θέματα.

2. Στα ερευνώμενα χρονογραφήματα, από άποψη προσώπων, διαφαίνεται περισσότερο ο δημοσιογραφικός χαρακτήρας παρά η πρόθεση του χρονογράφου να εισέλθει στο χώρο της λογοτεχνίας και να δανειστεί αφηγηματικούς τρόπους, για να κεντρίσει την περιέργεια των αναγνωστών και να προκαλέσει, κατά συνέπεια την αναγνωστική τους προσοχή.

3. Ειδικότερα, στα χρονογραφικά αυτά κείμενα περιλαμβάνει 53 υπαρκτά πρόσωπα, των οποίων σημειώνει τα ονοματεπώνυμα και τα επαγγέλματα και άλλων προσώπων αναφέρει την ή το ρόλο.

4. Επίσης, μόνο σε δύο μόνο χρονογραφήματα χρησιμοποιούνται φανταστικά πρόσωπα (η ανδροκτόνος και η συγγραφέας), των οποίων εστιάζεται ο ρόλος τους στις ενέργειες, στις οποίες θα προέβαιναν και υπογραμμίζονται ταυτόχρονα τα κίνητρα των πιθανών ενεργειών τους. Στα κείμενα αυτά προστίθεται ένα ακόμη, στο οποίο ο χρονογράφος προσωποποιεί το παρελθόν, για να εκθέσει φωτεινά σημεία αλλά και τις αστοχίες που συνέβησαν είτε συνειδητά είτε ασυνειδήτα, ώστε να παρακινήσει τον αναγνώστη να μη λησμονεί τα λάθη και τις παραλείψεις και ωραιοποιεί άκριτα το παρελθόν.

Σε ένα τέταρτο χρονογράφημα αναφέρονται μυθικά πρόσωπα, οι Δρυάδες (νύμφες των δασών) και οι Σιληνοί (πιστοί σύντροφοι του Διονύσου), όχι για να λειτουργήσουν με το ρόλο του «αφηγητή», αλλά για να σχολιαστούν κάποια σημεία, διευκρινιστικά στο σώμα του χρονογραφικού κειμένου.

5. Μια άλλη μικρή κατηγορία χρονογραφημάτων, επτά συνολικά, περικλείει πρόσωπα υπαρκτά που κατέχουν υψηλά αξιώματα. Οι ενέργειες των προσώπων είτε δίνουν την αφορμή να χρονογραφήσει ο Παλαιολόγος είτε εμβόλιμα να σχολιάσει κάποιο επίκαιρο γεγονός.

6. Με παρόμοιο τρόπο, σε οκτώ χρονογραφήματα ο Παλαιολόγος σχολιάζει άλλοτε επαινετικά άλλοτε επικριτικά και άλλοτε υπερασπιστικά τις ενέργειες ορισμένων επαγγελματιών, χωρίς να αναφέρει τα ονοματεπώνυμά τους.

7. Εξάλλου, στη μεγαλύτερη ποσοτικά κατηγορία που προέκυψε από το ερευνητικό δείγμα δεν αναφέρει συγκεκριμένα πρόσωπα αλλά ιδιότητες και ρόλους, όπως των αναπήρων παιδιών, του άστατου εραστή, των βιοπαλαιστών, των γλεντζέδων και αρκετών άλλων ρόλων και ιδιοτήτων. Και σ' αυτή την κατηγορία άλλοτε είναι επικριτικός άλλοτε ενθαρρυντικός άλλοτε προσπαθεί να παρακινήσει τους υπεύθυνους να συνδράμουν στα προβλήματα της συγκεκριμένης κατηγορίας, άλλοτε είναι περιπαικτικός σε ελαττώματα και άλλοτε ελεγκτικός σε ενέργειες, σατιρίζοντας διακριτικά την ανθρώπινη συμπεριφορά.

8. Στην κατηγορία «Καταγωγή» σε δύο χρονογραφήματά του, αναφέρεται στη *Θεσσαλή* γυναίκα και υπερασπίζεται το ρόλο της ως εργαζόμενης. Τα συμφραζόμενα του κειμένου εννοούν ότι στο πρόσωπο της Θεσσαλής αγρότισσας ο χρονογράφος βλέπει την προσφορά της Ελληνίδας στην οικογενειακή εστία και γενικότερα στην κοινωνία. Στο άλλο χρονογράφημα της κατηγορίας αυτής σχολιάζει το ρόλο τριών Κωνσταντινουπολιτών.

9. Επιπλέον, όπως δείχνει ο πίνακας των ευρημάτων στην κατηγορία των προσώπων με την ένδειξη «Ηλικία», ο Παλαιολόγος αρέσκεται να αναφέρεται και να σχολιάζει θετικά και συνήθως επαινετικά, αφορμώμενος από συγκεκριμένα περιστατικά, κυρίως το ρόλο εφήβων και των νεαρών (νέων) και λιγότερο των ηλικιωμένων, των οποίων, κατά κανόνα, επικρίνει το κατηγορητήριο που εξαπολύουν εναντίον των νέων, υπογραμμίζοντας ότι βλέπουν τα φαινόμενα κοντόφθαλμα και στατικά, ωραιοποιώντας και εκθειάζοντας το παρελθόν, το οποίο βλέπουν πάντοτε καλύτερο σε σχέση με το παρόν, χωρίς να καταβάλλουν προσπάθεια να ερευνούν τα σύγχρονα γεγονότα, τα φαινόμενα και τις στάσεις υπό το πρίσμα της εξελικτικότητας της κοινωνίας και να εστιάζουν την προσοχή τους στα αρνητικά επιφαινόμενα του παρελθόντος.

10. Στην παράμετρο «Οικογενειακή κατάσταση» του ερευνητικού δείγματος διαπιστώνεται ότι, χωρίς να αναφέρεται σε ονοματεπώνυμα και χωρίς επικριτική διάθεση, σχολιάζει ζητήματα και προβλήματα όλων υποκατηγοριών: των αγάμων, των μελλοννυμφων, των εγγάμων και των νεονυμφων. Το αριθμητικό δείγμα δεν αποτελεί κριτήριο ότι ενδιαφέρεται να ασχολείται με μία συγκεκριμένη υποκατηγορία. Εκείνο που τον νοιάζει είναι τα συγκεκριμένα θέματα, των οποίων αναζητεί τα αίτια πρόκλησης, για να αποσεισει το βάρος της ευθύνης από του θύτες και τα θύματα και να αναζητήσει, διαλεγόμενος με αυτούς, λύσεις εφικτές.

11. Η τελευταία παράμετρος «Γραμματικές γνώσεις» του ερευνητικού δείγματος δείχνει ότι είναι πολύ ελλιπής σε αριθμητικά ευρήματα. Γεγονός που ερμηνεύεται ότι ο Παλαιολόγος δεν ενδιαφέρεται να αναφερθεί και να πληροφορήσει το αναγνωστικό κοινό για το επίπεδο των γραμματικών γνώσεων των προσώπων, ούτε άλλωστε μπορεί να το γνωρίζει. Εκείνο το οποίο αποτελεί πρώτιστο μέλημά του, όπως σημειώσαμε, είναι αυτά καθ' εαυτά τα συγκεκριμένα ζητήματα και προβλήματα των προσώπων, των οποίων από διακριτικότητα δε σημειώνει την ταυτότητα. Έτσι, καταφέρνει, χωρίς τα επικαιρικά σήματα (ονόματα, τόπος, χρόνος), να ανάγεται από το μερικό στο γενικό και αρκετά χρονογραφήματά του να αποκτούν χαρακτήρα διαχρονικό.

12. Επιπρόσθετα, αξιοσημείωτο είναι το αριθμητικό εύρημα που σχετίζεται με τη χρήση προσώπων στα περιοδικά και τις εφημερίδες.

Τα χρονογραφήματα που αφορούν τη γυναίκα στα περιοδικά ανέρχονται στα 77 στο σύνολο των 113, δηλαδή ποσοστό 68,14% και τα χρονογραφήματα που περιέχουν ανδρικούς ρόλους φτάνουν τα 46 με ποσοστό 40,70%. Αντίθετα, στις

εφημερίδες ο ρόλος των γυναικών περιορίζεται στα 52 (8,34%) και των ανδρών στα 114 (18,29%) έναντι του συνολικού αριθμού των 623 χρονογραφήματων, που έχουμε σημειώσει στη μέθοδο έρευνας. Γεγονός που δηλώνει με σαφήνεια ότι στο ημερήσιο χρονογράφημα των εφημερίδων επικεντρώνεται σε θέματα ευρύτερου κοινωνικού ενδιαφέροντος, τα οποία αποστασιοποιούνται από τα πρόσωπα, ενώ στο εβδομαδιαίο χρονογράφημα των περιοδικών στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος βρίσκονται συγκεκριμένα θέματα και ζητήματα, που αφορούν άμεσα τα πρόσωπα. Γι' αυτό ο ίδιος παραδέχεται – όπως αναφέραμε - ότι, όταν ταξίδευε στο εξωτερικό, οι ομογενείς τον αναγνώριζαν ως χρονογράφο του *Θησαυρού παρά Βήματος*.

8.5.13 Οι αναγνώστες του χρονογραφήματος των εφημερίδων και περιοδικών

Ως κριτήριο λάβαμε το αναγνωστικό κοινό των εφημερίδων, το οποίο διαφέρει, όπως θα εξηγήσουμε στη συνέχεια, από το αναγνωστικό κοινό των περιοδικών. Χωρίς, βέβαια, να υπάρχουν αυστηρά διαχωριστικά όρια μεταξύ των δύο ειδών αναγνωστών, οπωσδήποτε υπάρχουν ομοιότητες αλλά και διαφορές.

Οι *αναγνώστες των εφημερίδων* προτάσσουν την ειδησεογραφία και την πολιτική σχολιογραφία. Παρακινούνται περισσότερο από την έντονη φυσική ανθρώπινη περιέργεια να πληροφορηθούν τι συμβαίνει καθημερινά στον κοινωνικό και κυρίως στον πολιτικό βίο της χώρας. Λιγότερο ενδιαφέρονται για το σχολιασμό που κάνει το χρονογράφημα σε θέματα, συνήθως, δευτερεύουσας σημασίας, τα οποία κινούνται περιφερειακά στην τρέχουσα ειδησεογραφία και δεν αποτελούν το επίκεντρο των πολιτικών εξελίξεων, αλλά ούτε και σηματοδοτούν την κοινωνική και πολιτιστική επικαιρότητα.

Τα θέματα, όμως, του *κοινωνικού χρονογραφήματος*, με τα οποία ασχολείται ο Παύλος Παλαιολόγος, παραμένουν στις παρυφές της «καυτής» επικαιρότητας, τις οποίες φωτίζουν, αναδεικνύουν και καταγράφουν τον παλμό τους. Παρεκκλίνοντας από τα αυστηρά όρια της ειδησεογραφίας απομονώνουν, φωτογραφίζουν και απεικονίζουν βαθύτερες ανθρώπινες πτυχές, οι οποίες περικλείουν ελπίδα, χαρά και λύπη, πόνο και ανθρώπινο αγώνα και αποτελούν τον πιο πιστό καθρέπτη της κοινωνικής μας ιστορίας²⁸⁵.

Σ' αυτή, λοιπόν, την ημερήσια σπουδή ο αναγνώστης των εφημερίδων, συνήθως, θέτει σε δευτερεύουσα αναγνωστική προτεραιότητα το χρονογράφημα,

²⁸⁵ Π. Παλαιολόγος, «Γάμος και φτώχεια», περιοδ. *Ρομάντσο*, τχ. 109 / 5-4-1945.

γιατί δεν υπηρετεί άμεσα την κοινωνική και πολιτική επικαιρότητα, η οποία ικανοποιεί, όπως αναφέρθηκε, την ανθρώπινη περιέργεια.

«Ο αναγνώστης του ημερήσιου εντύπου αναζητεί τα νέα της ημέρας στην εφημερίδα του. Αυτά προέχουν. Να τελειώσει πρώτα μ' αυτά κι' αν του μείνη καιρός και όρεξι, να ρίξη μια ματιά και στην άλλη ύλη. Το μυθιστόρημα το διήγημα, το χρονογράφημα, το οποιοδήποτε μη ειδησεογραφικό [...] συμπλήρωμα. Δεν είναι η βάση, το διαβάζουν κι αυτό. Αλλά με πόση απροθυμία και προπάντων σε τι απίθανες στιγμές: Όταν τους γυαλίζουν τα παπούτσια, στο τραμ, στο τραπέζι την ώρα που τους σερβίρουν, στην ουρά που περιμένουν στο δρόμο, ενώ περπατούν... Διαβάζουν βιαστικά, αδιάφοροι. Ρίχνουν ματιές ως που να νομίσουν ότι κατάλαβαν τι θέλετε να πείτε. Δεν το καταλαβαίνουν πάντα. Όχι γιατί το θέμα είναι δυσνόητο ή ασαφές ή διατύπωσης του άρθρου, αλλά γιατί, έτσι που το διαβάζουν, με μια ματιά στην αρχή και μια ματιά στο τέλος, θα ήταν δύσκολο να παρακολουθήσουν και τις πιο απλές σκέψεις [...], σημειώνει ο Π. Παλαιολόγος²⁸⁶.

Αντίθετα, οι αναγνώστες των περιοδικών, κατά την άποψη του Παλαιολόγου, διαβάζουν με λιγότερη επιπολαιότητα το χρονογράφημα. Κυρίως οι γυναίκες, στις οποίες απευθύνεται περισσότερο ο χρονογράφος, θεωρούν το περιοδικό αδυναμία τους. Συνδέονται μ' αυτό, και αφοσιώνονται στην ανάγνωση. Δονούνται από περισσότερη ευαισθησία, γιατί τις αγγίζει πιο πολύ η θεματική του. *«Γεμίζει τα κενά της ζωής σας, σας δίνει τον καμβά να κεντάτε τα όνειρά σας, ξεκουράζει και παρηγορεί την ψυχή σας».*

Επιπλέον, το περιοδικό διαθέτει και το πλεονέκτημα της εβδομαδιαίας «μακροβιότητας». Επομένως, διαβάζεται με μεγαλύτερη άνεση χρόνου και κάτω από καλύτερες συνθήκες ανάγνωσης. *«Κατά το διάστημα αυτό κυκλοφορεί από χέρι σε χέρι»* σ' ολόκληρη τη γειτονιά και το δανείζεται όλη η πολυκατοικία. Γεγονός που του προσδίδει αναγνωσιμότητα²⁸⁷.

²⁸⁶ Π. Παλαιολόγος, «Πρεμέρα», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 212 / 14-7-1942.

²⁸⁷ Π. Παλαιολόγος, ό.π., περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 212 / 14-7-1942.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

**ΕΥΡΗΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ**

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

8.6 Η θεματολογία και οι απόψεις του

Ο επόμενος πίνακας δείχνει τη χρονογραφική παραγωγή του Π. Παλαιολόγου σε εφημερίδες και περιοδικά κατά την περίοδο 1937 – 1944 και παράλληλα το αντιπροσωπευτικό δείγμα της έρευνας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 27
ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ 1937 - 1944

Α.Α.	ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ / ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	ΑΠΟ ΕΩΣ		ΣΥΝΟΛΟ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΩΝ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	ΔΕΙΓΜΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ %
1	Αθηναϊκά Νέα	1937	1944	432	91	21,06
2	Ελεύθερον Βήμα	1937	1944	2146	532	24,79
3	Θησαυρός	1942	1944	76	76	100%
4	Μπουκέτο	1943	1944	26	26	100%
5	Ρομάντσο	1943	1944	11	11	100%
ΣΥΝΟΛΟ		1937 - 1944		2691	736	27,35 %

Ο παρατιθέμενος πίνακας αναφέρεται στις κατηγορίες θεμάτων που προέκυψαν από τη συστηματική δειγματοληψία των χρονογραφήματων του Π. Παλαιολόγου, κατά την χρονική περίοδο 1937-1944.

Τα θέματα ταξινομήθηκαν από την άποψη του περιεχομένου, όπως εκπαίδευση, γλώσσα, δημοσιογραφία, λογοτεχνία, φύση, δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος και γενικότερα κοινωνία. Αλλά και σε αρκετές άλλες υποκατηγορίες, όπως σε επαγγελματικά και επιστημονικά θέματα, τα οποία εξειδικεύονται σε αρχαιολογικά, αστρονομικά, θεολογικά, ιατρικά, λαογραφικά, νομικά, φιλοσοφικά και ψυχολογικά. Τα τελευταία μπορούν να ενταχθούν στην ευρύτερη κατηγορία των *κοινωνικών* θεμάτων, κυρίως διότι ο τρόπος πραγμάτευσής τους δεν είναι αμιγής από

την σκοπιά της συγκεκριμένης επιστήμης, αλλά κυρίως από την πλευρά του «μέσου αναγνώστη»¹, όπως συχνά επαναλαμβάνει ο ίδιος ο Παύλος Παλαιολόγος.

Επίσης, θα πρέπει να αναφερθεί ότι η κατηγοριοποίηση των θεμάτων δε διεκδικεί το στοιχείο της απολυτότητας, διότι αφενός ο χρονογράφος δεν είναι ειδικός επιστήμονας για κάθε θέμα, ώστε να το αναπτύσσει από τη συγκεκριμένη σκοπιά και αφετέρου δεν είναι αυτός ο ρόλος και η αποστολή του χρονογραφήματος, διότι θα κατέληγε σε επιστημονική πραγματεία και ειδική μελέτη. Κατ' ακολουθίαν θα παρεξέκλινε από τα όρια του κειμενικά αυτού είδους, που αφορμάται από την τρέχουσα επικαιρότητα και σχολιάζει επιμέρους θέματα, τα οποία ενδέχεται να έχουν ελάχιστη σχέση με το αρχικό προβληματισμό, ωστόσο υπηρετούν και φωτίζουν το στόχο του χρονογράφου. Επομένως, η αυστηρή κατηγοριοποίηση δε διεκδικεί, σε όλες τις περιπτώσεις το στοιχείο της πλήρους αντικειμενικότητας, διότι η ίδια η φύση της ανάπτυξης των θεμάτων δεν το επιτρέπει.

Η θεματική, λοιπόν, συστηματοποίηση των εξεταζόμενων χρονογραφημάτων επιδιώκει άλλο στόχο, την εξαγωγή δηλαδή συμπερασμάτων που αφορούν το εύρος, αυτό καθ' εαυτό, της ενασχόλησης του χρονογράφου Παύλου Παλαιολόγου. Και αυτό μας το παρέχει ο επόμενος πίνακας που παρουσιάζει τα θεματικά ευρήματα στις εφημερίδες *Αθηναϊκά Νέα* και *Ελεύθερον Βήμα* και στα περιοδικά *Θησαυρός*, *Μπουκέτο* και *Ρομάντσο* από το 1937 έως το 1944.

¹ Π. Παλαιολόγος, «Η απορία του Καντίντ», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-3-1940.

ΠΙΝΑΚΑΣ 28
 Συγκεντρωτικός – συγκριτικός
 Θεμάτων χρονογραφημάτων

Α.Α	ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΘΕΜΑΤΩΝ	ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ			ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ				ΣΥΝΟΛΟ ΚΑΙ ΠΟΣΟΣΤΟ	
		ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΝΕΑ	ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ	Μερικό σύνολο	ΘΗΣΑΥΡΟΣ	ΜΠΟΥΚΕΤΟ	ΡΟΜΑΝΤΣΟ	Μερικό σύνολο	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ %
1	Αισθηματικά	8	118	126	52	19	9	80	206	27,98
2	Γλωσσικά	2	10	12	2	-	-	2	14	1,90
3	Δημοσιογραφικά	6	17	23	2	-	-	2	25	3,39
4	Διοίκηση / Γραφειοκρατία	1	2	3	-	-	-	-	3	0,40
5	Εκπαιδευτικά	3	27	30	-	-	-	-	30	4,07
6	Επαγγελματικά	-	13	13	-	-	-	-	13	1,76
7	Επιστημονικά	1	6	7	-	-	-	-	7	0,95
8	Επετειακά/Γιορτές	1	12	13	3	-	-	3	16	2,17
9	Θεολογικά	1	16	17	2	-	-	2	19	2,58
10	Ιατρικά	2	21	23	-	-	-	-	23	3,12
11	Καλλιτεχνικά	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
12	Κοινωνιολογικά	-	5	5	-	-	-	-	5	0,67
13	Λογοτεχνικά	2	8	10	-	-	-	-	10	1,35
14	Νομικά	1	4	5	-	-	-	-	5	0,67
15	Οικογενειακά	1	19	20	-	-	-	-	20	2,71
16	Πόλεμος	1	-	1	-	-	-	-	1	0,13
17	Πόλεμος '40	9	29	38	1	3	1	5	43	5,84
18	Φιλοσοφικά	-	14	14	-	-	-	-	14	1,90
19	Ψυχολογικά	-	5	5	-	-	-	-	5	0,67
20	Κοινωνικά	44	154	198	8	4	1	13	211	28,66
21	Φύση	5	25	30	-	-	-	-	30	4,07
22	Χρόνος	2	10	12	3	-	-	3	15	2,03
23	Ηθικά	-	3	3	-	-	-	-	3	0,40
24	Λαογραφικά	-	4	4	1	-	-	1	5	0,67
25	Αστρονομικά	-	1	1	-	-	-	-	1	0,13
26	Αρχαιολογικά	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27
27	Αρχιτεκτονικά/ Πολεοδομικά	-	2	2	-	-	-	-	2	0,27
28	Ζωικός κόσμος	1	4	5	2	-	-	2	7	0,95
ΣΥΝΟΛΟ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ		91	532	623	76	26	11	113	736	99,84

Ο προηγούμενος θεματικός πίνακας παρουσιάζει ορισμένα αξιοπρόσεχτα σημεία.

Πρώτον· δείχνει εμφανώς τις δύο μεγάλες θεματικές κατηγορίες: τα αμιγώς *κοινωνικά* με 211 θέματα και ποσοστό 28,66% και τα *αισθηματικά* με 206 θέματα και ποσοστό 27,98%. Θα πρέπει εδώ να διευκρινίσουμε ότι, στην κατηγορία των αισθηματικών, συμπεριελήφθησαν όλα τα επιμέρους θέματα που σχετίζονται με τον άνδρα, τη γυναίκα, το γάμο, τους φόνους και το διαζύγιο, τα οποία αποτελούν διακριτές κατηγορίες. , όμως, δεν αναπτύσσονται από την αισθηματική οπτική γωνία αλλά από την κοινωνική πλευρά. Δεύτερον· οι υπόλοιπες 26 θεματικές κατηγορίες, που αποτελούν τη συντριπτική πλειονότητα, κυμαίνονται σε ποσοστά από 5,84 έως 0,13%, παρουσιάζοντας τεράστια διαφορά από τις δύο πρώτες. Αθροιζόμενα τα θέματα αυτών των κατηγοριών, ανέρχονται σε 319 με ποσοστό 43,20%.

Τρίτον· οι κατηγορίες των θεμάτων που αναφέρονται στον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο (1) και ιδιαίτερα στον πόλεμο του '40 (43), καθώς και οι κατηγορίες των εκπαιδευτικών θεμάτων (30), της φύσης και των φυσικών φαινομένων (30), των δημοσιογραφικών (25), των οικογενειακών (20), των γλωσσικών (14) και των λογοτεχνικών (10), έχουν διακριτά όρια και διαχωρίζονται από τα αμιγώς κοινωνικά.

Αθροιζόμενα δε τα μικροποσοστά αυτά ανέρχονται σε 173 θέματα με ποσοστό των 23,46%. Γεγονός που δείχνει ότι ο Π. Παλαιολόγος ενδιαφέρεται σημαντικά να χρονογραφεί τέτοιες κατηγορίες θεμάτων.

Τέταρτον· τα χαρακτηριζόμενα ως *επιστημονικά* θέματα με τις υποκατηγορίες τους, καθώς και τα *επαγγελματικά, τα επετειακά, τα ηθικά, τα καλλιτεχνικά, του ζωικού κόσμου και τα διοίκησης – γραφειοκρατικά*, εξεταζόμενα από άποψη περιεχομένου και από τον τρόπο πραγμάτευσης, ουσιαστικά υπάγονται στην κατηγορία των *κοινωνικών*, με συνολικό ποσοστό 6,79%.

Εάν αθροιστούν αυτά με τα 211 αμιγώς κοινωνικά (28,66%), ανέρχονται στα 261 θέματα με συνολικό ποσοστό 35,46%. Ακόμη, στο προηγούμενο ποσοστό εάν προστεθεί και το ποσοστό των οκτώ *διακριτών* κατηγοριών (πόλεμου, εκπαιδευτικών, φύσης - φυσικών φαινομένων, δημοσιογραφικών, οικογενειακών, γλωσσικών και λογοτεχνικών) δηλαδή το 23,46% + 35,46%, που αναφέραμε, τότε η κλίμακα ανέρχεται στο 58,92%. Γεγονός που επιτρέπει με βεβαιότητα να υποστηριχθεί ο Παύλος Παλαιολόγος ασχολείται κυρίως με το κοινωνικό χρονογράφημα.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Ο επόμενος πίνακας παρουσιάζει τα θέματα, κατά κατηγορία, τα οποία χρονογράφησε ο Παύλος Παλαιολόγος στα εβδομαδιαία περιοδικά *Θησαυρός*, *Μπουκέτο* και *Ρομάντσο*, κατά τη διετία 1942-1944.

ΠΙΝΑΚΑΣ 29

Κατηγορίες χρονογραφημάτων στα περιοδικά

Α.Α.	ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΘΕΜΑΤΩΝ	Θησαυρός	Μπουκέτο	Ρομάντσο	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ
1	Αισθηματικά	52	19	9	80	70,79
2	Γλωσσικά/ ύφος	2	–	–	2	1,76
3	Δημοσιογραφικά	2	–	–	2	1,76
4	Επετειακά / γιορτές	3	–	–	3	2,65
5	Θεολογικά	2	–	–	2	1,76
6	Πόλεμος '40	1	3	1	5	4,42
7	Κοινωνικά	8	4	1	13	11,50
8	Λαογραφικά	1	–	–	1	0,88
9	Χρόνος	3	–	–	3	2,65
10	Φυτικός κόσμος	2	–	–	2	1,76
	ΣΥΝΟΛΟ	76	26	11	113	99,93

Η επισκόπηση των ευρημάτων του πίνακα αυτού μας πληροφορεί ότι ο συνολικός αριθμός των χρονογραφημένων θεμάτων είναι 113. Απ' αυτόν τα 76 χρονογραφήματα (ποσοστό 67,25%) έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό *Θησαυρός*, 26 (ποσοστό 23%) στο *Μπουκέτο* και 11 (ποσοστό 9,73%) στο περιοδικό *Ρομάντσο*.

Οι κατηγορίες των θεμάτων που απασχόλησαν τον Π. Παλαιολόγο στα περιοδικά αυτά, ανέρχονται στις 10. Απ' αυτές την πρώτη θέση κατέχουν τα *αισθηματικά*, τα οποία ανέρχονται σε 80 με ποσοστό 70,79% και ακολουθούν δεύτερα, με πολύ μεγάλη διαφορά, τα *κοινωνικά*, τα οποία αριθμούν 13 χρονογραφικά θέματα με ποσοστό 11,50%. Στη συνέχεια έρχεται η κατηγορία των θεμάτων που αφορούν τον *πόλεμο του '40* με 5 χρονογραφικά θέματα και ποσοστό

4,42% και ακολουθούν τα *θεολογικά* με τα *επετειακά*, των οποίων η αθροισόμενη συχνότητα είναι 5 (=2+3) και αντίστοιχο ποσοστό 4,42%.

Επομένως, η παραπάνω ποσοτική παρουσίαση των θεματικών κατηγοριών των χρονογραφημάτων μάς επιτρέπει με πλήρη βεβαιότητα, να υποστηρίξουμε ότι ο Παλαιολόγος, σε αντίθεση με το *κοινωνικό* του χρονογράφημα στις εφημερίδες *Αθηναϊκά Νέα* και *Ελεύθερον Βήμα*, γράφει στα περιοδικά κυρίως *αισθηματικό* χρονογράφημα, του οποίου τις συντεταγμένες θα αναλύσουμε σε επόμενη οικεία ενότητα.

Ενδεικτικός σχολιασμός της θεματολογίας

Η θεματική και η αριθμητική παρουσίαση των χρονογραφημάτων του Παύλου Παλαιολόγου που προηγήθηκε, μας οδηγεί στον ενδεικτικό σχολιασμό τους, από τον οποίο προκύπτουν οι χρονογραφικές του προτιμήσεις, οι οποίες «είναι πολύ χρήσιμες για την κατανόηση των συλλογικών νοοτροπιών και γενικά της κοινωνίας. Αποτελούν, επίσης, πηγή πληροφόρησης για την κοινωνική, πνευματική και πολιτιστική ζωή της Αθήνας» της περιόδου 1937-1944. «Παράλληλα, δίνουν το στίγμα των πνευματικών και ιδεολογικών προσανατολισμών»² του χρονογράφου και Κατ' ακολουθίαν φωτίζουν ευρύτερα αθέατες πλευρές μικρών ή μεγάλων θεμάτων της εποχής του, τα οποία ενδέχεται να βοηθήσουν τη φιλολογική και ιστορική έρευνα για την απεικόνιση της εποχής εκείνης.

8.6.1 Οι χρονογραφικές του απόψεις

Ο Παύλος Παλαιολόγος, όπως προκύπτει από τη μακρόχρονη θητεία του στο χρονογράφημα, υπήρξε προσηλωμένος στο κειμενικό είδος αυτό και το αγάπησε με πάθος, το δούλεψε τίμια³ - σημειώνει η Λιλή Ιακωβίδη – και το καλλιέργησε ευσυνείδητα. Άλλωστε, η υπερπαραγωγή του αυτό αποδεικνύει.

Ερευνώντας τα χρονογραφήματά του από το 1937 έως το 1944, διαπιστώνεται ότι - σε αρκετά απ' αυτά αλλά και σε άλλα, εκτός της περιόδου αυτής - εκθέτει, αλλού σύντομα και αλλού εκτενέστερα τις απόψεις του για το κειμενικό αυτό είδος.

Χωρίς να παρεκκλίνει από την παράδοση που είχε δημιουργηθεί, τη συνέχισε προσθέτοντας την προσωπική του σφραγίδα στο ύφος. Θεωρεί ότι το χρονογράφημα είναι δημοσιογραφικό είδος που πηγάζει από την επικαιρότητα, «προσγειωμένο στην

² Πρβλ. Ε.Π. Μαϊστρέλλης, (2001), *Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα*, (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή εγκεκριμένη από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), Πειραιάς 2001, σ. 111.

³ Π. Παλαιολόγος, «Ευχαριστήρια», στο τχ. της Λιλής Ιακωβίδη, (1976), *Παύλος Παλαιολόγος* (δημοσιογράφος-λογοτέχνης, αγωνιστής-άνθρωπος), (ομιλία), εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα, σ.46.

πραγματικότητα τόπου και χρόνου και ενημερωμένο στα γεγονότα που συμβαίνουν γύρω του». Εμπνευσμένο από το γεγονός της ημέρας, εκφράζει την ατμόσφαιρα της εποχής και «αναζητεί τα θέματά του στον κόσμο του υπαρκτού»⁴, όπως στο αστυνομικό ρεπορτάζ⁵, σε επιστολές αναγνωστών⁶, σε αληθινές ιστορίες επιστολογράφων ηρωίδων⁷, σε θέματα της φύσης⁸ και σε πολλά άλλα. Θεωρεί ότι είναι ανεξάντλητος ο ορίζοντας έμπνευσης του χρονογραφήματος, «Ατλαντικός» που δε στερεύει, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει⁹.

Όλα τα επίκαιρα θέματα – υποστηρίζει - είναι δυνατόν να χρονογραφηθούν. Εκείνο που τα διαφοροποιεί από τα υπόλοιπα θέματα της εφημερίδας είναι ο τρόπος σκέψης, ο χειρισμός, το ύφος και η γλωσσική επένδυση¹⁰. Από τον κανόνα αυτό δεν εξαιρεί ούτε τα πολιτικά θέματα. Εδώ, όμως, ακολουθώντας την παράδοση, αποφεύγει να ασχολείται με την πολιτική επικαιρότητα. Είναι φειδωλός σε πολιτική χρονογραφία και θέλει να είναι πιστός στον επίτιτλο της στήλης του «Στο περιθώριο της ζωής», επιδιώκοντας να φωτίζει, από χρονογραφικής πλευράς, θέματα, συνήθως φαινομενικά ασήμαντα αλλά συγχρόνως διαχρονικά, και πάνω σ' αυτά να εκφράζει τις σκέψεις και τις απόψεις του. Καταφεύγει μόνο στην πολιτική θεματολογία, όπως παρατηρεί¹¹, για να μη νιώσει ορφανός από αναγνώστες,.

Θεωρεί, λοιπόν, ότι το χρονογράφημα πηγάζει, τρέφεται και αναπτύσσεται από την επικαιρότητα και αυτή υπηρετεί. Γι' αυτό και συνιστά αναπόσπαστο μέρος του ημερήσιου και περιοδικού τύπου. Αποτελεί το άνθος του πολιτισμικού επιπέδου¹² ενός λαού με ύφος «γελαστό, παιχνιδιάρικο», με χιούμορ και «με ανάλαφρη σκέψη, με την πρόχειρη φιλοσοφία του, με σχετική ελευθεριότητα στη διατύπωση των ιδεών», «με πλατιές ιδέες» πάνω στο γεγονός της ημέρας¹³, διατυπώνεται με ηπιότητα γραφής «χωρίς υπερβολικά λιβανίσματα», σε πρόσωπα¹⁴ και διερμηνεύει τα αισθήματα του μέσου πολίτη¹⁵.

⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα» (ραδιοφωνική διάλεξις) στο περιοδ. *Ραδιο-Επιθεώρησις*, Ιανουάριος 1939, σσ 6-8.

⁵ Π. Παλαιολόγος, «Ο φόβος των λέξεων», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 2-9-1944.

⁶ Π. Παλαιολόγος, «Η αδιαφορία τους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-1-1942.

⁷ Π. Παλαιολόγος, «Αθώες αμαρτωλές», περιοδ. *Μπουκέτο*, τχ. 123/8-1-1944.

⁸ Π. Παλαιολόγος, «Ανθη γαζίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-11-1939 και «Κάτω από το φως του φεγγαριού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-8-1942.

⁹ Π. Παλαιολόγος, «Το αμάρτημα του σωφέρ», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-10-1942.

¹⁰ Π. Παλαιολόγος, «Πολιτική και χρονογράφημα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-4-46.

¹¹ Π. Παλαιολόγος, «Η επομένη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-7-1973.

¹² Π. Παλαιολόγος, ό.π. εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-7-1973.

¹³ Π. Παλαιολόγος, ό.π. εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-7-1973.

¹⁴ Π. Παλαιολόγος, «Μια οφειλή στο παρελθόν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-4-1944.

¹⁵ Π. Παλαιολόγος, «Από τα παρασκηνία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-5-1939.

Το χαρακτηρίζει η νηφαλιότητα περιεχομένου και έκφρασης, η σαφήνεια διατύπωσης, η απλότητα¹⁶ και είναι θανάσιμος εχθρός του η αινιγματογραφία, ο «σταυρολεξισμός» και γενικά η ακαταληψία¹⁷ νοημάτων.

Είναι, ακόμη, η χαριτωμένη κουβεντούλα σε πλαίσιο κοσμιότητας και ευπρέπειας, που σέβεται ο ένας συνομιλητής τον άλλο, όσες αντιγνώμιες κι αν παραθέτει. Είναι αυτό που περικλείει η γαλλική λέξη «κοζερύ» (la causerie) και αντίστοιχί της νεοελληνική είναι το *κουβεντολόι*, όπως σημειώνει σε χρονογραφημάτά¹⁸ του και αναφερθήκαμε αναλυτικότερα στην υποενότητα «Επίτιλοι στο περιοδικό *Θησαυρός* 1942-1967».

Στα αναφερόμενα χαρακτηριστικά, προσθέτει και την ποικιλία θεμάτων, ώστε η χρονογραφική στήλη να είναι συνεχώς ανανεούμενη, για να μην προκαλεί «τον κόρο»¹⁹ του αναγνώστη. «*Το χρονογράφημα, σημειώνει, όπως και οι γυναίκες που φιλοδοξούν να αρέσουν, οφείλει να ανανεώνεται. Ποτέ τα ίδια*»²⁰. Γι' αυτό καθημερινά η χρονογραφική στήλη επιβάλλεται να ασχολείται με διαφορετικό θέμα. Σε αραιά διαστήματα καταστρατηγεί αυτή τη θέση του, συνεχίζοντας με το ίδιο θέμα, όταν αυτό, κατά την άποψή του, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον. Τότε, λαμβάνει όλα τα λεκτικά προεξαγγελτικά μέτρα, για να μη δυσαρεστήσει το αναγνωστικό του κοινό. «[...] *Θα επανέλθουμε στο θέμα: Η επανάληψις είνε, βέβαια, μήτηρ των επιστημών. Αλλά το χρονογράφημα επιστήμη δεν είνε και τρέμει μήπως οι επαναλήψεις το αποξενώσουν από το τυχόν ενδιαφέρον της πελατείας [...]*»²¹. Και αλλού πάλι παρατηρεί: «*Φοβούμαι ότι σας εκούρασα με την επιμονή αυτή στη συζήτησι που επροκάλεσε η ακαταληψία. Δεν υπάρχει δε πιο άσπονδος εχθρός του χρονογραφήματος από τον κόρο [...]*»²².

Η χρονογραφική στήλη, αναφέρει, είναι η στήλη καταχώρισης του χρονικού της ημέρας²³, όπως το αντιλαμβάνεται ο χρονογράφος και στήλη χωρίς ειδικότητα θεμάτων²⁴. Μπορεί να συμπεριλάβει τα πάντα, ακόμη και βιβλιοπαρουσιάσεις²⁵. Αυτή την τελευταία μορφή ο Παύλος Παλαιολόγος την αποφεύγει και το δηλώνει ότι «*δεν έχει την ειδικότητα να κρίνει βιβλία*»²⁶. , όμως, αρκετές φορές παρεκκλίνει απ'

¹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Ο επίλογος», τχ. 230/15-11-1942.

¹⁷ Π. Παλαιολόγος, ό.π. τχ. 230/15-11-1942.

¹⁸ Π. Παλαιολόγος, ό.π. περιόδ. *Θησαυρός*, τχ. 238/10-1-1943 και τχ. 264/11-7-1943.

¹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Ποιοι είνε λογοτέχνες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-10-1942

²⁰ Π. Παλαιολόγος, «Το αμάρτημα του σωφέρ», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-10-1942.

²¹ Π. Παλαιολόγος, «Με τη βωδάμαξα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-3-1939.

²² Π. Παλαιολόγος, «Ποιοι είνε λογοτέχνες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-10-1942.

²³ Π. Παλαιολόγος, «Και παπάς και ζευγάς», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-6-1944.

²⁴ Π. Παλαιολόγος, «Το σπίτι μας να γίνει σπίτι τους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-5-1941.

²⁵ Π. Παλαιολόγος, «Η ιδανική νοικυρά», περιόδ. Ρομάντσο, τχ. 266 / 6-4-1948.

²⁶ Π. Παλαιολόγος, «Βιβλία με χαμόγελο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-11-1943. Επίσης, βλ.

αυτή την αυτοδέσμευσή του και παρουσιάζει βιβλία που του προκαλούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αναφέροντας αρχικά μερικά από τα εξωκειμενικά στοιχεία (συγγραφέα, τίτλο, έκδοση, σελίδες, θέμα, βασικές απόψεις). Στη συνέχεια, αφορμώμενος από κάποιες ιδέες του βιβλίου, προεκτείνει, όπως σημειώσαμε, και εκθέτει τις δικές του κρίσεις σ' ένα επιμέρους θέμα του βιβλίου, τις οποίες συνδυάζει με την επικαιρότητα.

Επίσης, δε συμφωνεί με τον περιορισμό της έκτασης του χρονογραφήματος, λόγω έλλειψης χάρτου που επιβλήθηκε το 1940²⁷ και το 1944²⁸, διότι είχε συνηθίσει σ' ένα αριθμό λέξεων, με τις οποίες ανέπτυξε το θέμα του, και χρειάστηκε εκείνες τις περιόδους να ασκηθεί πολύ στην πύκνωση των νοημάτων, την οποία από την άλλη, θεωρεί αρετή του γραπτού λόγου.

8.6.2 Δημοσιογραφικά

Θέματα που εμπίπτουν στο χώρο της δημοσιογραφίας απασχόλησαν, κατά την ερευνώμενη περίοδο (1937-1942), το χρονογράφο Π. Παλαιολόγο στις εφημερίδες *Ελεύθερον Βήμα* και *Αθηναϊκά Νέα* και στο περιοδικό *Θησαυρός*. Στα χρονογραφήματά του αυτά, σε άλλα περισσότερο και σε άλλα λιγότερο, εκφράζει απόψεις για την εποχή του, στις οποίες μπορεί κανείς να διαπιστώσει αναλογίες με το σήμερα.

Τα θέματά του αυτά έχουν, κατά βάση, σχέση με τις εφημερίδες γενικά και αρθρώνονται σε τέσσερις άξονες. Ο πρώτος αφορά την υλική πλευρά των εφημερίδων (συνθήκες εργασίας των παλαιότερων δημοσιογράφων και αύξηση της τιμής των φύλλων). Ο δεύτερος σχετίζεται με τη δημοσιογραφική ύλη (ψευδείς ειδήσεις και πρωτότυπη είδηση, ανώνυμες επιστολές, μικρές αγγελίες, επίκαιρα εορταστικά δημοσιεύματα (χριστουγεννιάτικα διηγήματα), υποκειμενικότητα της κριτικής, βιβλιοπαρουσιάσεις, χρονογράφημα και αναγνώστες εφημερίδων και περιοδικών, περιορισμός της έκτασης του χρονογραφήματος). Ο τρίτος άξονας έχει σχέση με τη γλώσσα της δημοσιογραφίας και τις διαφορές της από τη γλώσσα της λογοτεχνίας. Ο τέταρτος άξονας αναφέρεται σε πρόσωπα της δημοσιογραφίας: μικροί εκδότες και παιδικές εφημεριδούλες, «χρονογραφομαχίες» (δημοσιογραφικοί διαπληκτισμοί) Παύλου Παλαιολόγου-Σπύρου Μελά, σε μνημόσυνα / νεκρολογίες για

Π. Παλαιολόγος, «Η ιδανική νοικοκυρά», περιοδ. *Ρομάντσο*, τχ. 266/6-4-1948.

Π. Παλαιολόγος, «Τα μυστικά της Νταίζης», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 3-3-1938.

Π. Παλαιολόγος, «Ο άνθρωπος», [Δημοσθένης Βουτυράς], εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 19-2-1940.

²⁷ Π. Παλαιολόγος, «Ο ζωτικός μας χώρος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 2-11-1940.

²⁸ Π. Παλαιολόγος, «Με οικονομία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 3-5-1944.

δημοσιογράφους θύματα πολέμων, για τον πατέρα του χρονογραφήματος Ιωάννη Κονδυλάκη και για τις αρετές του χρονογράφου και συγγραφέα Ζαχαρία Παπαντωνίου.

Αναλυτικότερα ο πρώτος άξονας των θεμάτων: Με αφορμή την ομιλία του Στέφανου Στεφάνου στον «Παρνασσό», η οποία αναφερόταν στην ατμόσφαιρα των παλαιών εφημερίδων, βρίσκει την ευκαιρία ο Παλαιολόγος να αναπολήσει τις κακές συνθήκες εργασίας στα δημοσιογραφικά γραφεία *«που κολλούσαμε εφημερίδες στα σπασμένα τζάμια του γραφείου και χουχουλίζαμε τα χέρια, για να μην μας πέσει ο κονδυλοφόρος από τα παγωμένα δάχτυλα», «την άρνηση του διαχειριστή να καταβάλει τα οφειλόμενα»* ποσά στους εργαζόμενους. Ακόμη, αναπολεί τον ενθουσιασμό που ένιωθαν τα μεσάνυχτα, όταν ο εργολάβος κηδειών έβρισκε το λογιστήριο κλειστό και έδινε το αντίτιμο της δημοσίευσης του θανάτου στους διανυκτερεύοντες συντάκτες, οι οποίοι το μοιράζονταν. Τονίζει, λοιπόν, την έλλειψη υλικοτεχνικής υποδομής και την οικονομική δυσπραγία, αλλά επισημαίνει ότι *«υπήρχε η φλόγα στην ψυχή»* και ο μεγάλος έρωτας²⁹ για την άσκηση του δημοσιογραφικού λειτουργήματος.

Πιστεύει, επίσης, ότι η αύξηση της εφημερίδας στο τάλιρο επιβάλλεται, για να μπορέσει να ανταποκριθεί στην αποστολή της και απαριθμεί τα ποικίλα έξοδα που απαιτούνταν έως ότου κυκλοφορήσει και φτάσει στα χέρια του αναγνώστη. Παραθέτει, συγχρόνως, τις αξιώσεις του αναγνωστικού κοινού που *«της ζητεί τα πάντα. Να τον πληροφορήσει, να τον κατευθύνει, να τον διασκεδάσει, να του μιλήσει σε τόνο σοβαρό στη μια στήλη της, να τον τέρψει στην άλλη, να του απλοποιήσει ζητήματα επιστημονικά, να του εκθέσει τις γνώμες της. Προ πάντων της ζητή τη θυσία. Να ξενυχτά όταν αυτός κοιμάται. Να είναι σ' όλα μέσα, στην πυρκαϊά, στη δίκη, στο έγκλημα, στο κελί της φυλακής, στη συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου [...]*»³⁰.

Ο δεύτερος άξονας των θεμάτων: Εκμεταλλευόμενος *«τη δίψα των αναγνωστών για μυστήριο και περιπέτεια»* που κάνει τις εφημερίδες να αναπτύσσουν τη μυθοπλαστική δημοσιογραφία³¹, παίρνει αφορμή από δημοσίευμα ξένης εφημερίδας και χρονογραφεί τη *«μεσημβρινή εφημεριδούλα με ειδικότητα τις φανταστικές ειδήσεις»*. Η εφημερίδα αυτή κυκλοφορούσε στη διάρκεια του α' παγκόσμιου πολέμου και *«είχε τους φανταστικούς αναγνώστες της»*, οι οποίοι απολάμβαναν *«μαζί με το γεύμα και τις ειδήσεις»*.

²⁹ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς ποίηση», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 12-4-40.

³⁰ Π. Παλαιολόγος, «Όσο και ένα κάστανο», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 16-11-1941.

³¹ Ι. Ακτήμων, [=Ιω. Κονδυλάκης], «Καταμερισμός ευθύνης», εφημ. Εμπρός, φ. 2479 /18-9-1903, στο Μαϊστρέλλης Ε.Π. ό.π., σ. 133.

Στόχος του είναι να αναζητήσει τα ποικίλα κίνητρα των «ποιητών του ψεύδους» μέσα στο κοινωνικό σύνολο και όχι να κατηγορήσει τους δημοσιογράφους της συγκεκριμένης εφημερίδας, διότι τότε – σημειώνει - μπορεί κανείς να αποδώσει κατηγορία «στον ποιητή ο οποίος από τη φαντασία του αντλεί τους κόσμους που εμφανίζει;»³².

Οι πρωτότυπες ειδήσεις, που διακρίνονται για το στοιχείο της παραδοξότητας και της σπανιότητας, είναι πολύ ελκυστικές στο αναγνωστικό κοινό και αποτελούν «το νέκταρ των ειδήσεων»³³. Έτσι, ο δεύτερος γάμος της κυρίας Σερντάνοβιτς που τόνωσε την κοσμική κίνηση του Βελιγραδίου – αναφέρει σε χρονογράφημά του - μετατράπηκε σε αδηφάγα είδηση, όταν ο σύζυγός της συνάντησε σε «γειτονικόν χωρίον [...] παλαιόν συμπολεμιστήν του, ο οποίος [κατά τη διάρκεια του πολέμου] εις το μέτωπον της Θεσσαλονίκης του είχε σώσει την ζωήν». Ο αναφερόμενος σύζυγος «ενηγκαλίζετο δακρύων, το ζώνον, όμως, [ο γάιδαρος] υφίστατο ατάραχον την περίπτωξιν», διότι γι' αυτόν το συμπολεμιστή πρόκειται.

Θέλησε, μάλιστα, να εκφράσει την απεριόριστη ευγνωμοσύνη του και «να γηροκομήσει τον σωτήρα υπό την στέγη». Για να δελεάσει, λοιπόν, τον «κάτοχο του όνου», ώστε να του πωλήσει το ζώο, του πρότεινε ως αντάλλαγμα τη νεαρά και ωραία Σερβίδα σύζυγό του, της οποίας αμέσως απαρίθμησε τα χαρίσματα. Η δε «κ. Σερντάνοβιτς εξεδήλωσε την ικανοποίησή της δια την μετάθεσιν». Γεγονός, λοιπόν, σπανιότατο που εκτός από «γαργαλιστική» είδηση, όπως αναφέραμε, συνιστά και χρονογραφικό θέμα πολύ ερεθιστικό που προορίζεται να τέρψει τον αναγνώστη και το οποίο αποτελεί τον κυριότερο στόχο του χρονογραφήματος³⁴.

Επίσης, απασχολεί τον Παλαιολόγο το θέμα των *ανώνυμων επιστολών* τις οποίες αποστέλλουν οι αναγνώστες στις εφημερίδες, για να καταγγείλουν καταχρήσεις συναδέλφων τους ή προϊσταμένων τους. Το φαινόμενο, παρότι θεωρείται κατακριτέο, εντούτοις το περιεχόμενο των επιστολών είναι, πολλές φορές, ενδιαφέρον και δελεάζει ακόμη πολλούς επικριτές που δεν έχουν «το θάρρος να ρίξουν αδιάβαστο στο καλάθι το ανώνυμο γράμμα»³⁵.

Άλλοτε, πάλι, αφορμάται από τις *μικρές αγγελίες* των εφημερίδων - τις οποίες θεωρεί «πηγή σοφίας και το ασφαλέστερο μέσο για να γνωρίσετε τον τόπο, τους ανθρώπους του, την ατμόσφαιρα της εποχής» - για να επικρίνει, με επιθετικό τρόπο, τη

³² Π. Παλαιολόγος, «Ποιηταί του ψεύδους», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 31-5-1940.

³³ Χρ. Πασαλάρης, (1984), ό.π. σ.28.

³⁴ Π. Παλαιολόγος, «Όταν ευγνωμονούν οι σύζυγοι», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 30-11-1937.

³⁵ Π. Παλαιολόγος, «Ανεύθυνες κραυγές», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 5-11-38.

συμπεριφορά ορισμένων που, «μέσα στην καρδιά του πολέμου», δεν ενδιαφέρονται για τα φλέγοντα προβλήματα των συνανθρώπων τους, αλλά, μέσω των αγγελιών, ζητούν με ανυπομονησία να ικανοποιήσουν τον ερωτισμό τους.

Η επίμαχη φράση στις μικρές αυτές αγγελίες είναι η καταληκτήρια: «Προσφέρεται ενοίκιον εννέα έως δέκα χιλιάδων δραχμών μηνιαίως δι' εν επιλωμένον δωμάτιον προς χρήσιν γκαρσονιέρας. Γράψατε επειγόντως...». Αυτό το «γράψατε επειγόντως...» τον εξαγριώνει και επιτίθεται: «αλλά, κύριε, την Ιερουσαλήμ παροικούμε κι όταν μιλούμε εδώ για γκαρσονιέρα ξέρουμε πολύ καλά περί τίνος πρόκειται. Αυτήν που ξέρουμε αναζητείς» και συνεχίζει: «σήμερα που οι συνάνθρωποί σου, κολλητά στη δική σου αγγελία, αντί να ζητούν ασφαλή καταφύγια, εκποιούν επειγόντως κι αυτοί τα σπίτια, τα κοσμήματα, τα πιάνο, τα τιμαλόφη, για να αντιμετωπίσουν τις βιοτικές ανάγκες τους. Σήμερα μέσα στην καρδιά του πολέμου, μέσα στους καπνούς και τις φλόγες που αγκαλιάζουν την ανθρωπότητα, [...] βγαίνεις εσύ, κύριε, κι αρχίζεις τις κωδωνοκρουσίες και διαλαλείς τα μεράκια σου και με θολά τα μάτια έρχεσαι να μας πης ότι η ικανοποίησις του ερωτισμού σου είνε το μόνο πρόβλημά σου που περιμένει τη λύσι του [...]. Εμείς σταματούμε [...] στην κονική αυτή ειλικρίνεια που σε φέρνει σε τέτοια αντίθεση προς το δημόσιο αίσθημα»³⁶.

Η κριτική του αυτή δεν εκπορεύεται από σεμνοτυφία και ηθικολογία, όπως διευκρινίζει, αλλά από τη στιγμή που ο ίδιος ο «αγγελιοδότης»³⁷ προσφέρει στη δημοσιότητα τον ιδιωτικό του βίο, χάνει το δικαίωμα στη διακριτικότητα και προκαλεί την εξέγερση της κοινής γνώμης και, φυσικά, τη δριμεία κριτική του χρονογράφου, ο οποίος αποτελεί την έκφραση της κοινής γνώμης³⁸.

Η εορταστική δημοσιογραφική ύλη, κυρίως σε Χριστουγεννιάτικα διηγήματα και λιγότερο σε κείμενα για το νέο έτος, που ενδιαφέρει τους υπευθύνους της ύλης των εφημερίδων να καλύψουν τις σελίδες της εορταστικής έκδοσης, απασχολεί τον Παλαιολόγο σε χρονογράφημά του. Επισημαίνει τη ζήτηση αυτή της λογοτεχνίας, κατεξοχήν σε Παπαδιαμάντη, η οποία «δίδει στην αθηναϊκή εφημερίδα εορτάσιμο χρώμα» και συγχρόνως ευκαιρία στο πλατύ κοινό, που δεν έχει αγαθές σχέσεις με τη λογοτεχνία, να γνωρίσει Έλληνες συγγραφείς. Υπογραμμίζει, ακόμη, ότι τα Χριστουγεννιάτικα διηγήματα, στην πλειονότητά τους έχουν ως επίκεντρό τους «τη λατρεία προς την ύπαιθρο» και το χιόνι. Είναι εμπνευσμένα «από τις στάνες, τα καλύβια, τα εξωκλήσια χιονισμένων πλαγιών [...]». Τσελιγγάδες, καπεταναίοι,

³⁶ Π. Παλαιολόγος, «Ζητείται επειγόντως», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-5-1942.

³⁷ Βλ. Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-5-1942.

³⁸ Βλ. Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-5-1942.

βρακάδες, φουστανελάδες, φεσοφόροι, όλη η ηρωική παράδοσις» παρελαύνει από τη χριστουγεννιάτικη εφημερίδα. Θεωρεί, όμως, ότι θα ήταν χρήσιμο, για την προσέλκυση του ενδιαφέροντος των αναγνωστών των πόλεων, οι επικαιρογράφοι λογοτέχνες ή οι συνάδελφοί του ανθολόγοι αφενός να σκηνοθετούν και αφετέρου να επιλέγουν τα χριστουγεννιάτικα διηγήματα σε περιβάλλον πόλεων³⁹. Ακόμη, τονίζει έμμεσα αλλά με σαφήνεια ότι και η χωροθεσία των διηγημάτων δεν πρέπει να είναι στατική αλλά δυναμική και να προσαρμόζεται στις αλλαγές της κοινωνίας και τις απαιτήσεις της ζωής.

Ο περιορισμός της έκτασης των σελίδων των εφημερίδων λόγω έλλειψης χαρτιού, στην καρδιά του πολέμου, έχει συνέπεια και στην έκταση του χρονογραφήματος, επισημαίνει σε χρονογράφημά του ο Παλαιολόγος. Θεωρεί ότι η συντομία αποτελεί αρετή της γραφής και επιβάλλεται να χαρακτηρίζει όλη τη δημοσιογραφική ύλη. Η συντομία, όμως, - συνεχίζει - απαιτεί άσκηση και δουλειά, γιατί δεν είναι εύκολο να γράψει κανείς τα ίδια πράγματα σε μικρότερη έκταση. «Κανείς [, όμως,] δεν έχει μετανοήσει για την εγκράτεια της γλώσσας του»⁴⁰.

Ο τρίτος άξονας θεμάτων: Με αφορμή, πάλι, τη θεατρική παράσταση του έργου *Ένας ζηλιάρης* του Άγγελου Τερζάκη – το οποίο δέχτηκε αυστηρότατη δυσμενή κριτική - σχολιάζει την κριτική του βιβλίου, της μουσικής και της ζωγραφικής και διαπιστώνει ότι την ασκούν ανάξιοι κριτικοί. Διαφορετικά δεν εξηγείται, συνεχίζει, το έργο του Τερζάκη να «σπάει ταμεία» και η κριτική να είναι πικρόχολη. Ανατρέχοντας, έτσι, σε παλαιότερες κριτικές του Εμμανουήλ Ροΐδη και του Φώτου Πολίτη, παρατηρεί ότι οι κριτικές αυτές, καθώς και οι ξένες που δημοσιεύονται, ανοίγουν ορίζοντες στους αναγνώστες, και αποτελούν «πραγματικό σχολείο», γιατί είναι «με μαεστρία γραμμένες, με χάρι, με χιούμορ, με αβρότητα για εκείνον [ακόμη] που κατακρίνουν»⁴¹.

Θέματα που αφορούν το ύφος της λογοτεχνίας, τον απασχολούν σε χρονογραφήματά του. Σε αυτά επικεντρώνεται στην ασάφεια που διακρίνει τη γραφή πολλών λογοτεχνών, την οποία θεωρεί «ακαταλαβίστικη», ενώ οι ίδιοι νομίζουν τους εαυτούς τους υψηλούς μύστες της τέχνης, περιφρονώντας τους δημοσιογράφους. Βρίσκει, έτσι, την ευκαιρία να συγκρίνει δημοσιογραφία και λογοτεχνία και να υποστηρίξει ότι η δημοσιογραφία – όπως επισημάναμε στην «εισαγωγή» - βρίσκεται μέσα στο πλαίσιο της λογοτεχνίας και αποτελεί μια από τις πολλές μορφές της. Με τη

³⁹ Π. Παλαιολόγος, «Η φιλολογία των ημερών», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-12-1937.

⁴⁰ Π. Παλαιολόγος, «Ο ζωτικός μας χώρος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 2-11-1940.

⁴¹ Π. Παλαιολόγος, «Κριτική», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 242/7-2-943.

διαφορά ότι καταγράφει την πιστή πραγματικότητα, ενώ η λογοτεχνία επινοεί τα θέματα από το χώρο της φαντασίας.

«Η διαφορά της είναι ότι αυτή δεν επινοεί. Παίρνει τα θέματά της από τη ζωή και όχι από τη φαντασία της. Βλέπει και περιγράφει. Βλέπει και κρίνει. Γράφει την ιστορία της ημέρας και τη σχολιάζει και την κατευθύνει αναλόγως προς τις ιδεολογικές της ροπές και προς την ατμόσφαιρα μέσα στην οποία ο εργάτης του τύπου ασκεί το λειτούργημά του.

Ένας καλός ρεπόρτερ που ξέρει να βλέπει και έχει τη δύναμη να μεταφέρει νοπή από το δρόμο μια σκηνή, να μεταδώσει τη φρίκη του εγκλήματος, να σας περιγράψει μια πυρκαϊά, έναν πόλεμο, τη χαρά μιας γιορτής, τέχνη κάνει και αυτός [...]. Λογοτεχνήματα μπορεί να είναι κ' ένα γράμμα [...] και μια έκθεσις γυμνασιόπαιδος [...]. Τέχνη είναι και από τις πιο δύσκολες να μεταδώσει κανείς στον αναγνώστη του αυτό που αισθάνεται»⁴².

Ο τέταρτος άξονας των θεμάτων, που αναφέρεται στο δημοσιογραφικό επάγγελμα, σχετίζεται κυρίως με ενέργειες προσώπων, μικρών ή μεγάλων. Ο Παλαιολόγος σε χρονογράφημά του επαινεί την έκδοση μαθητικών εφημερίδων που έφθασαν στο γραφείο του, οι οποίες διακρίνονται για την απλότητα και την ελικρίνειά τους και υπογραμμίζει τη ζωτικότητα και την πίστη της νέας γενιάς⁴³.

Οι δημοσιογραφικοί διαπληκτισμοί ή, ακριβέστερα στην περίπτωση μας, οι «χρονογραφομαχίες» απαντούν συχνά στους δημοσιογραφούντες. Σ' αρκετά χρονογραφήματα του Παλαιολόγου παρατηρούνται, άλλοτε με ηπιότερο και άλλοτε με επιθετικότερο τρόπο, τέτοιοι χρονογραφικοί διαξιφισμοί με τον ομότεχνό του και συγγραφέα Σπύρο Μελά, ο οποίος χρονογραφούσε στην εφημερίδα *Εστία*. Ο Παλαιολόγος επισημαίνει την αντιφατικότητα του Μελά στο θέμα της χειραφέτησης της γυναίκας, στο οποίο **ως χρονογράφος** υπογραμμίζει τη δεινή θέση, στην οποία βρίσκεται η γυναίκα, η οποία αδυνατεί να εισέλθει στο χώρο εργασίας, διότι οι ανδρικές κατεστημένες αντιλήψεις δεν της το επιτρέπουν και μετέρχεται ποικίλους τρόπους, για να μπορέσει να εργαστεί («η εργαζόμενη Ελληνίδα βρίσκεται μέσα σε ζούγκλα όπου σε κάθε της βήμα κινδυνεύει να σπαραχθεί από θηρία άγρια»). Από την άλλη **ως κριτικός** αντιφάσκει και τονίζει ότι τι θέμα της εργασίας της γυναίκας θεωρείται ξεπερασμένο. Κατακρίνει, λοιπόν, αυτή τη διγλωσσία του Σπύρου Μελά

⁴² Π. Παλαιολόγος, «Ποιοι είναι λογοτέχνες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-10-1942.

⁴³ Π. Παλαιολόγος, «Παιδικές εφημεριδούλες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα* 21-5-1843.

και επισημαίνει ότι ο δημοσιογράφος πρέπει να διακρίνεται για την ειλικρίνεια, τη συνέπεια και την πίστη του σε ιδανικά και αρχές⁴⁴.

Ο «γραφιδοπόλεμος», όμως, εναντίον του Σπύρου Μελά συνεχίζεται με τέσσερα ακόμη χρονογραφήματα⁴⁵.

Στο τελευταίο με τίτλο «Για να τελειώνουμε»⁴⁶ τον κατηγορεί απερίφραστα ότι είναι αδύνατο να γίνει σοβαρή συζήτηση μαζί του, διότι έχει φορέσει όλων των κομμάτων τις κονκάρδες και τα διάσημα του αξιωματικού του χρυσού σήματος της αυγουστιανής νεολαίας (δηλαδή του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά). Είχε, επίσης, ζητήσει από το δικτάτορα Κονδύλη τη θανατική εκτέλεση δημοκρατικών ανθρώπων, ενώ τελευταία μιλάει για πολιτική αρετή και για σοσιαλιστικά ιδεώδη. Κατηγορείται, ακόμη, για χρηματικές ατασθαλίες και επιπλέον διαπιστώθηκε ότι, σε θεατρικά έργα του, υπήρξε λογοκλόπος.

Με αφορμή το θάνατο δημοσιογράφων από φυσικό ή βίαιο θάνατο επισημαίνει σε χρονογραφήματά του ότι το δημοσιογραφικό επάγγελμα το διακρίνει ο έρωτας, το πάθος και η προσήλωση στο καθήκον *«Δεν είναι ηρωισμός το επάγγελμα. Είναι κάτι υψηλότερο και ανθρωπινότερο από τον ηρωισμόν. Είναι καθήκον [...], γιατί «τον δημοσιογράφο φλογίζει το πάθος»*⁴⁷. Ωστόσο, το έργο του είναι εφήμερο και μόλις φύγει από τη ζωή, τον αναμένει η λήθη, παρότι η φωνή του ακούγεται στα πέρατα της ανθρωπότητας και ενθουσιάζει, εξεγείρει και νουθετεί.

Επίσης, βρίσκει την ευκαιρία να νεκρολογήσει ξένους⁴⁸ και Έλληνες συναδέλφους του δημοσιογράφους τονίζοντας τις αρετές του λόγου τους. Για τον ομότεχνο του Ιωάννη Κονδυλάκη γράφει: *«Επί τριάντα χρόνια ο “Διαβάτης” δίδασκε από τη στήλη του. Δίδασκε με απλότητα, με χάρη, με σαφήνεια. Χιλιάδες αναγνωστών ήταν αιχμάλωτοι της πέννας του και έπαιρναν μαθήματα από ένα μεγάλο στυλίστα»*⁴⁹.

Και για το νεότερο Ζαχαρία Παπαντωνίου σημειώνει ότι το γράψιμο στα χέρια του έγινε ιεροτελεστία. Ήταν κέντημα. Και η θυσία της ποσότητας στην υπηρεσία της ποιότητας ήταν εκείνη που επέβαλε την υπεροχή του⁵⁰.

⁴⁴ Π. Παλαιολόγος, «Την πίστι και τη συνέπεια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-8-1943.

⁴⁵ Π. Παλαιολόγος, «Μια απλή πρότασις», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-8-1943. Επίσης, βλ. του ιδίου «Η απολογία ενός κατηγορουμένου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17-8-1943, «Ίδε ο άνθρωπος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-8-1943, «Για να τελειώνουμε», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-8-1943.

⁴⁶ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-8-1943.

⁴⁷ Π. Παλαιολόγος, «Με το στυλό στο χέρι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-8-1937.

⁴⁸ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-8-1937.

⁴⁹ Π. Παλαιολόγος, «Μνημόσυνα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-7-1938.

⁵⁰ Π. Παλαιολόγος, «Ο πρίγκηψ του λόγου» [Ζ. Παπαντωνίου], εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-2-1940.

8.6.2.1 Βιβλιοπαρουσιάσεις

Ο Παλαιολόγος δηλώνει ρητά, κατά διαστήματα σε χρονογραφήματά του, ότι το θέμα της βιβλιοκριτικής και της βιβλιοπαρουσίασης δεν τον απασχολεί⁵¹⁻⁵².

Προβαίνει σ' αυτή τη δήλωση, γιατί, όπως σημειώνει ο ίδιος, του λείπουν και τα φυσικά και τα επίκτητα προσόντα που επιβάλλει ένα τέτοιο λειτούργημα. Και αλλού προσθέτει ότι «η σελίδα [στήλη] αυτή δεν έχει συνηθίσει τους αναγνώστες σε ανάλυση ή κριτική βιβλίων [...]. Δεν έχω ειδικότητα να το κάνω»⁵³. Εντούτοις, το πρώτο του χρονογράφημα στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* 7-6-1937, με υπέρτιτλο «Μακρινοί Έλληνες», τίτλο «Οι ομογενείς του Παναμά» και υπότιτλο «Η... αποκάλυψις ενός βιβλίου» αποτελεί πρωτόλεια αλλά ζωνηρή βιβλιοπαρουσίαση ενός καλλιτεχνικού τεύχους 80 σελίδων, γραμμένο στην ισπανική γλώσσα, του οποίου εκδότες είναι δύο Έλληνες ο Χαράλαμπος Σταύρου και ο Γεώργιος Τζαβάρας. Στο χρονογράφημα αυτό παρουσιάζει ένθερμα τη δραστηριότητα των Ελλήνων του Παλαμά και αναφέρεται αναλυτικά στο περιεχόμενο του τεύχους αυτού, του οποίου απεικονίζει ανάγλυφα τον ελληνισμό. Η βιβλιοπαρουσίαση αυτή χρωματίζεται από την χρονογραφική υφή του χρονογράφου.

Σε επόμενες βιβλιοπαρουσιάσεις, οι οποίες βρίσκονται σε ασυμφωνία με τις κατά καιρούς ρητές δηλώσεις του, στέκεται πρώτα στα *εξωκειμενικά στοιχεία* των βιβλίων (ονοματεπώνυμο συγγραφέα, τίτλος, εκδότης, κατάταξή του σε επιστημονικό χώρο), ύστερα, όπως επανειλημμένα έχουμε αναφέρει, ασχολείται σύντομα με το *θέμα* του βιβλίου και στη συνέχεια, αφορμώμενος απ' αυτό, το προεκτείνει με δικές του σκέψεις. Η σύντομη, λοιπόν, αυτή παρουσίαση γίνεται η αφορμή χρονογραφήματος με θέμα τον κεντρικό άξονα του βιβλίου ή κάποια επιμέρους ιδέα, την οποία αναπτύσσει με προσωπικές του απόψεις. Έτσι, ως κειμενικό είδος χαρακτηρίζεται χρονογράφημα με *μορφή βιβλιοπαρουσίασης*.

Σύμφωνα με τις παραπάνω διαπιστώσεις, ο Π. Παλαιολόγος χρονογραφεί παρουσιάζοντας το θεατρικό έργο του Δημήτρη Ψαθά *Το στραβόζυλο*, το οποίο, αν και έχει μεγάλη προσέλευση κοινού, η κριτική το είχε απορρίψει ενμέρει, με την αιτιολογία ότι «η εκτέλεσις του έργου δεν έγινε σύμφωνα με τους κανόνες της θεατρικής τέχνης». Πάνω σ' αυτό σχολιάζει το θέμα τι είναι τέχνη και αν χρειάζεται προπαρασκευή, για να την καταλάβει ο ενδιαφερόμενος⁵⁴.

⁵¹ Π. Παλαιολόγος, «Βιβλία με χαμόγελο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-11-1943.

⁵² Π. Παλαιολόγος, «Η ιδανική νοικοκυρά», περιοδ. *Ρομάντσο*, τχ. 266/6-4-1948.

⁵³ Π. Παλαιολόγος, «Η ιδανική νοικοκυρά», περιοδ. *Ρομάντσο*, τχ. 266/6-4-1948.

⁵⁴ Π. Παλαιολόγος, «Η απορία του Καντίντ», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-3-1940.

Σε άλλο του χρονογράφημα⁵⁵ παρουσιάζει, με κολακευτικά σχόλια, το βιβλίο του παιδιάτρου Ν.Ι. Σπυρόπουλου με τίτλο *Βρεφική υγιεινή και βρεφοκομική* και εκτείνεται στην καθιέρωση μαθήματος στα σχολεία, ώστε να εκπαιδεύονται οι νέοι στα στοιχειώδη, όταν συνάψουν γάμο και αποκτήσουν παιδιά.

Επίσης, παρουσιάζοντας, συνοπτικά εργασία του νευρολόγου – ψυχιάτρου Γ. Λοβέρδου, χωρίς να αναφέρεται στον τίτλο της, χρονογραφεί το θέμα της *ερωτικής ζωής* υπό το πρίσμα της επιστήμης, το οποίο εστιάζει στην συνύπαρξη σωματικού και ψυχικού έρωτα και επισημαίνει ότι προηγείται ο ενστικτώδης έρωτας, ακολουθεί το αίσθημα και τρίτη στη σειρά έρχεται η λογική⁵⁶.

Σε βιβλιοπαρουσίασή του⁵⁷ στη στήλη «Νέα Βιβλία» της εφημερίδας *Αθηναϊκά Νέα* παρουσιάζει ακροθιγώς, με χρονογραφικό τρόπο, το βιβλίο της δημοσιογράφου Ελένης Σιφναίου *Τα μυστικά της Νταιζής*, στο οποίο εκτίθενται ζωντανές εικόνες της ζωής και γράμματα αναγνωστριών της. Στο βιβλίο αυτό επισημαίνει την «*τρυφερότητα με την οποία είναι γραμμένο και την ευγένεια που το εμπνέει*», την ειλικρίνεια και τη στοργή που αποπνέει προς τον άνθρωπο, χαρακτηριστικά τα οποία αποτελούν τον καθρέπτη της κοινωνικής ζωής.

Στο βιβλίο *Σαβουάρ Βιβρ* του Κ. Ζουμπουλίδη στέκεται και σχολιάζει τη σημασία των κανόνων καλής συμπεριφοράς, οι οποίοι, για να καρποφορήσουν, προϋποθέτουν την προσωπική εσωτερική κατεργασία που συνιστά το δυσκολότερο κεφάλαιο της αγωγής⁵⁸.

Στο χώρο της *ευθυμογραφίας* επαινεί το βιβλίο του ρεπόρτερ Θωμόπουλου με τίτλο *Τον καιρό της μαύρης*, στο οποίο καταγράφονται, με σπαρταριστό τρόπο, καθημερινές εντυπώσεις της κατοχικής περιόδου. Ταυτόχρονα συσχολιάζει το βιβλίο του δημοσιογράφου Μαλαβέτα, που δίνει εικόνες του Αγίου Όρους, χωρίς να αναφέρει τον ακριβή τίτλο του.

Τα βιβλία αυτά του δίνουν την αφορμή να επεκταθεί και να αναρωτηθεί «*ποιο από τα εξωδημοσιογραφικά λογοτεχνήματα θα διασώση την ατμόσφαιρα αυτή;*», υπονοώντας ότι πολλά λογοτεχνικά έργα, τα οποία «*βρίσκονται έξω από τη ζωή του τόπου των, αγνοούν την εποχή τους και παραμελούν το ρεπορτάζ, χωρίς έτσι να κατορθώνουν να δίνουν την πραγματική ατμόσφαιρα της εποχής τους*»⁵⁹.

⁵⁵ Π. Παλαιολόγος «Το μάθημα που λείπει», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 1-11-1943.

⁵⁶ Π. Παλαιολόγος, «Η συνταγή ενός κοκτέιλ», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 8-9-1944.

⁵⁷ Π. Παλαιολόγος, «Τα μυστικά της Νταιζής» εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 3-3-1938.

⁵⁸ Π. Παλαιολόγος, «Τύπος και ουσία», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 22-3-1940.

⁵⁹ Π. Παλαιολόγος, «Γελαστή ιστορία», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 26-7-1943.

8.6.3 Λογοτεχνικά

Στο χώρο της λογοτεχνίας ο Παλαιολόγος δηλώνει ρητά, όπως και για τη βιβλιοκριτική, ότι δε διαθέτει τα απαιτούμενα προσόντα, για να κρίνει λογοτεχνικά έργα⁶⁰.

Ωστόσο, υποστηρίζει ότι το χρονογράφημα είναι είδος χωρίς ειδικότητα⁶¹, που δίνει τη δυνατότητα στο χρονογράφο να πραγματευτεί οποιοδήποτε θέμα κρίνει αυτός. Γι' αυτό ο Παλαιολόγος, ευκαιριακά και όχι συστηματικά, ασχολείται με θέματα της επικαιρότητας που αναφέρονται σε λογοτέχνες και σε ελάσσονα λογοτεχνικά ζητήματα. Για τους συγγραφείς και το έργο τους διατυπώνει εύστοχες κρίσεις

Με την ευκαιρία της έκδοσης σειράς *μεταφράσεων έργων της Βουλγαρικής λογοτεχνίας* από τον Άργη Κόρακα υιοθετεί απόψεις του πρεσβευτή της Βουλγαρίας, που προλογίζει τη μεταφραστική σειρά, και επισημαίνει αφενός τις ομοιότητες που παρουσιάζουν Έλληνες και Βούλγαροι λογοτέχνες και αφετέρου τη μεγάλη επίδραση που έχει στη συνεννόηση και προσέγγιση των λαών η αμοιβαία εκτίμηση των πνευματικών θησαυρών τους⁶².

Επίσης, σε άλλο χρονογράφημά του⁶³, τον απασχολεί και συζητά το θέμα της προστασίας ή μη του λογοτεχνικού βιβλίου από το κράτος, με ατέλεια χαρτιού, ώστε να βοηθηθούν οι συγγραφείς και να εκδίδουν ευκολότερα τα έργα τους. Και καταλήγει ότι είναι περιττή η κρατική προστασία του λογοτεχνικού βιβλίου, διότι θα δοθεί το δικαίωμα «σε καλλιεργητές της ασυναρτησίας, της αρλούμπας, της ακαταληψίας και της ασχήμιας» να ενθαρρυνθούν και να εκδίδουν τα ευτελή έργα τους. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι θα ήταν προτιμότερο «να διευκολυνθεί το αναγνωστικό μας κοινό με πολλές καλές και φθηνές μεταφράσεις στην επικοινωνία του με τους ξένους συγγραφείς [...] και θα διαπίστωνε ο Έλλην ότι από την εποχή του Ομήρου ως σήμερα η αξία του συγγραφέα συμβαδίζει με την απλότητα και τη σαφήνεια».

Το 1941 δικάζεται πολύ γνωστή *Ελληνίδα μυθιστοριογράφος*, της οποίας ο χρονογράφος δεν αναφέρει το όνομα και για την οποία οι κριτικοί (Ζ. Παπαντωνίου, Κ. Δαμαράς, Αλ. Θρύλος, Γρ. Ξενόπουλος, Μιχ. Ροδάς) της είχαν αφιερώσει θερμές κριτικές, καθώς και η «*κορυφή της γαλλικής διανοήσεως ο Ρομαίν Ρολάν*» προλόγισε το επίμαχο βιβλίο με ευμενή σχόλια. Η κατηγορία εναντίον της ήταν ότι χρησιμοποιούσε πρώτο ενικό πρόσωπο αντί για τρίτο. Απ' αυτή τη χρήση ο

⁶⁰ Π. Παλαιολόγος, «Τα μυστικά τη Νταίζης», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 3-3-1938 και

Π. Παλαιολόγος, «Βιβλίο με χαμόγελο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-11-1943.

⁶¹ Π. Παλαιολόγος, «Το σπίτι μας να γίνει σπίτι τους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-5-1941.

⁶² Π. Παλαιολόγος, «Για μια νέα περίοδο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-2-1940.

⁶³ Π. Παλαιολόγος, «Τα εγχώρια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-3-1940.

δικηγόρος του ενάγοντος σπιτονοικοκύρη της συγκέντρωσε μια - μια τις φράσεις και «τις παρουσίασε στο δικαστήριο ως αυτοβιογραφία και αυτοκαταγγελία της εναγομένης», από τις οποίες τη χαρακτήριζε ότι είναι ανήθικη και ζει «βίον έκλυτον», γι' αυτό επιβαλλόταν η έξωσή της. Με αφορμή αυτή την πρωτότυπη είδηση ο Παλαιολόγος εξανίσταται και γράφει χρονογράφημα στο οποίο αναφέρει το παραπάνω γεγονός και στηλιτεύει κυρίως την ενέργεια του δικηγόρου. Συγχρόνως, συμπεραίνει ότι θα ήταν μέγα ολίσθημα, εάν οι ποιητές και οι λογογράφοι αρχίσουν να διαπομπεύονται και να λογοδοτούν για τη δράση των κειμενικών τους ηρώων⁶⁴.

Σε άλλο του χρονογράφημα⁶⁵ του, με μορφή μικρού διηγήματος, αφηγείται περιστατικό, σύμφωνα με το οποίο κλήθηκε νουβελογράφος, σε οικογενειακή - φιλική ομήγυρη, για να αναγνώσει τη νέα του νουβέλα. Ο χρονογράφος υπογραμμίζει τη μωροφιλοδοξία της αστικής τάξης, η οποία θεωρεί ότι αποκτά κύρος, συναναστρεφόμενη ανθρώπους των γραμμάτων και της τέχνης.

Σε χρονογράφημά του με τίτλο⁶⁶ «Και παπάς και ζευγάς» τον απασχολεί το θέμα της παράλληλης διακονίας δύο τεχνών, του ηθοποιού και του μουσικού. Διατυπώνει την άποψη ότι είναι δυνατή η διπλή καλλιτεχνική υπόσταση ενός προσώπου, αρκεί να διαθέτει τάλαντο και να καταβάλλει προσπάθεια. Το πρώτο χωρίς το δεύτερο δεν οδηγεί στον επιθυμητό στόχο. «Η σκληρή, η επίμονη, η εξαντλητική προσπάθεια αξιοποιεί το δώρο της φύσεως», διότι η τέχνη είναι πολύ απαιτητική και προϋποθέτει «ψυχή, πνεύμα, σώμα», στην υπηρεσία της.

Συχνά - πυκνά, σε χρονογραφήματά του ο Παλαιολόγος καταφέρεται εναντίον του σνομπισμού στην τέχνη⁶⁷. Συγκεκριμένα στρέφεται εναντίον των συγγραφέων, οι οποίοι διακρίνονται για το ακατάληπτο ύφος τους, και τους χωρίζει σε δύο κατηγορίες. Στους ακατάληπτους χωρίς περιεχόμενο και στους ακατάληπτους με περιεχόμενο. Οι πρώτοι όχι μόνον δεν απλοποιούν τα δύσκολα νοήματα αλλά συγγέουν («θολώνουν») και τα απλά. Οι δεύτεροι γίνονται δυσνόητοι από ιδιοσυγκρασία, γιατί τους λείπει «το χάρισμα της σαφήνειας», για το οποίο ευθύνεται η φύση. Άλλοι, από τη δεύτερη κατηγορία, είναι ασαφείς λόγω αδιαφορίας και άλλοι, «εκ προμελέτης ακατανόητοι», οι οποίοι είναι οι χειρότεροι και κρατούν «αποστάσεις από τη μάζα» λόγω πνευματικής σνομπαρίας, «[...] φοβούνται μήπως λερωθούν από την προσέγγιση με τους πολλούς, μήπως ξεπέσουν τα φόντα τους αν τους νοιώσουν τα

⁶⁴ Π. Παλαιολόγος, «Κατηγορούμενη, εγέρθητι» εφημ, *Ελεύθερον Βήμα*, 11-11-1941.

⁶⁵ Π. Παλαιολόγος, «Ο μαϊτρ διαβάζει τη νουβέλα του», εφημ, *Ελεύθερον Βήμα* 17-11-1942.

⁶⁶ Π. Παλαιολόγος, «Και παπάς και ζευγάς», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-6-1944.

⁶⁷ Π. Παλαιολόγος, «Ο σνομπισμός στην τέχνη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-9-1942.

ευρύτερα στρώματα. Ψευτοαριστοκράτες της σκέψης, οι οποίοι δε συγχωρούν τους άλλους που θεωρούν χαρά, τιμή κ' επιτυχία, όταν κατορθώσουν, χωρίς να κατεβάσουν την τέχνη, να ανεβάσουν προς τα ύψη της το πλήθος [...]. Επιπλέον, τονίζει ότι ο σνομπισμός των συγγραφέων ευδοκιμεί, διότι συνεπικουρεί και η ανάλογη ματαιόδοξη και περιφρονητική διάθεση μερίδας του κοινού, το οποίο εκστασιάζεται «εμπρός στα δημιουργήματα των μαιτρ της ακαταληψίας[...]».

»Είνε, για να ξέρετε, πολύ σικ στ' ανώτερα, λεγόμενα στρώματα η περιφρόνηση προς ό,τι απλό και νοητό και ο εκστασιασμός εμπρός στα δημιουργήματα των μαιτρ της ακαταληψίας. Από μόδα συνήθως, ή από την πίστι, ότι η μεγαλοφυΐα αναγκαστικά συμπίπτει με την ακαταληψία, ή από φόβο μη τυχόν τους πάρουν καθυστερημένους, όταν φανούν διστακτικοί στο προσκύνημα των ακατανόητων. Και μόνον όταν βρεθεί κάποιος να πη το «δεν κατάλαβα», ξεσπά το κύμα των ομολογιών εκείνων που ντρέπονταν ως τότε να εξομολογηθούν το πάθημα τους [...].»

Σε άλλα χρονογραφήματά του ο Π. Παλαιολόγος ασχολείται είτε με ζώντες λογοτέχνες είτε με αποθανόντες, των οποίων εξαιρεί το έργο και την προσωπικότητα. Για τον εν ζωή συγγραφέα λογοτέχνη *Δημοσθένη Βουτυρά* σημειώνει ότι η αγάπη και η εκτίμηση του αναγνωστικού κοινού, αποκαλύφθηκε σε εκδήλωση τιμής προς το πρόσωπό του, ύστερα από σαράντα χρόνια λογοτεχνικής του παραγωγής. Γεγονός που ανάγκασε το λογοτέχνη να εκμυστηρευτεί ότι ένιωθε ξένος ανάμεσα σε ξένους. Και τώρα ανυποψίαστος εισπράττει το θαυμασμό προς το πρόσωπό του. Γενικεύοντας ο χρονογράφος προσθέτει ότι η μοναξιά αυτή των πνευματικών εργατών αποτελεί τον κανόνα, ενώ «ο ηθοποιός, ο ρήτωρ, ο μουσικός, ο θεατρικός συγγραφέας, ακόμη έχει μπροστά του το κοινό. Θα κριθί επί τόπου και θα κρίνη κι αυτός για την εντύπωση που δημιουργεί το έργο του. Ο συγγραφέας τέτοια μέσα δε διαθέτει. Ψάχνει αυτός για να βρη τον αναγνώστη του. Ποιος είναι; Πού είναι; Πώς δέχτηκε την προσφορά της πνευματικής του εσοδείας; Η κυκλοφορία; Πολύ αβέβαιος δείκτης. Μετρά την ποσότητα. Δε φέρνει στο συγγραφέα ούτε το χειροκρότημα, ούτε το σφύριγμα, ούτε την αδιαφορία του αναγνώστη. Λίγα πράγματα μαρτυρεί η κίνηση του βιβλίου [...]»⁶⁸.

Και σε άλλο χρονογράφημά του⁶⁹, με αφορμή την εκδημία του ποιητή *Ιωάννη Γρυπάρη*, αποδίδει τον οφειλόμενο σεβασμό «σε κάθε ποιητή άξιο του λειτουργήματος του» και σχολιάζει ότι ο εφευρέτης και ο ποιητής είναι οι δύο μεγάλοι φιλόανθρωποι. Ο πρώτος προσφέρει τ' αγαθά του στον υλικό πολιτισμό, ενώ ο δεύτερος απευθύνεται

⁶⁸ Π. Παλαιολόγος, «Αδέκαστος κριτής», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-2-1940.

⁶⁹ Π. Παλαιολόγος, «Οι μεγάλοι φιλόανθρωποι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17-3-1942.

στον ψυχικό μας κόσμο και εισδύει στα εσώτερα στρώματα της ανθρώπινης ψυχής. Για το λόγο αυτό, υποστηρίζει ότι η ποίηση έχει διάρκεια, διαχρονικότητα και αντοχή, διότι περικλείει αναλλοίωτες και ακατάβλητες, στο πέρασμα των αιώνων, δυνάμεις, που γίνονται δωρεά στον άνθρωπο, ενώ αυτός αγνοεί, συχνά-πυκνά, το δωρητή, την προσφορά δηλαδή του εφευρέτη και του ποιητή.

«Μετά τον εφευρέτη ο ποιητής είναι ο μεγαλύτερος φιλόanthρωπος. Πρωτοπόρος για την κατάκτηση της ύλης ο εφευρέτης. Ο ποιητής απευθύνεται στον ψυχικό μας κόσμο. Μας απογειώνει πέρα [...] από τις αθλιότητες της ζωής, μας πλησιάζει, σκύβει από πάνω μας, βλέπει όσα [...] δεν τολμούμε εμείς να δούμε και πλέκει τα τραγούδια του με τις χαρές και τους πόνους μας [...]. Αφανής συνορταστής, άσλος παρηγορητής[...]. Ιερουργός στο ναό του ωραίου ο ποιητής, στερεοποιεί [...] μέσα στις φραστικές φόρμες του, τις ομορφιές που διάχυτες γύρω μας χρειάζονται τα χρώματα και τη λύρα του [...]. Διακριτικός σύντροφος που συνοδεύει το γέλιο και το κλάμα μας, που ακολουθεί του στοχασμούς μας [...]. Γίνεται ο πιλότος μας στις ομορφιές της φύσεως, είναι και ο ιστορικός της εποχής του [...] χωρίς να αφηγείται ξερά γεγονότα. Δίνει τον παλμό της γενεάς του [...]. Σύνδεσμος μεταξύ παρόντος και μέλλοντος, παρηγορητής των όμοιών του, εξωραϊστής της ζωής, ο ποιητής έχει δικαιώματα σε θέσι εξαιρετική ανάμεσα στους μεγάλους ευεργέτες [...]. Δεχόμαστε τη δωρεά, αγνοούμε το δωρητή. Τον αγνοήσαμε και προχθές [...].»

Με αφορμή το θάνατο του ποιητή *Μιλτιάδη Μαλακάση* επισημαίνει πως *«αραιώνεται ο κύκλος των νοητών ποιητών»*, που γίνονται κατανοητοί και από τους λίγους μνημένους στην τέχνη και από τους πολλούς αμύητους. Αυτούς θεωρεί ο Π. Παλαιολόγος αληθινούς ποιητές και τονίζει πως *«τα έργα που αντέχουν στους αιώνες, είναι εκείνα που έγιναν κτήμα της ολότητας»*⁷⁰.

Εξάλλου, με την ευκαιρία της έκδοσης δύο νέων ποιητικών συλλογών, αναφέρεται στο θέμα της κατανοητής ποίησης⁷¹. Η μία ποιητική συλλογή είναι του Απόστολου Μαγγανάρη *Ο άλλος δρόμος*, εκδοτικός οίκος Ωρίων με σχέδια του Στέλλιου Ορφανίδη, και η άλλη του Επ. Λιώκη δέκα σχέδια από ποιήματα του Κων/νου Καβάφη, χωρίς αναφορά σε εκδοτικό οίκο. Απαυδισμένος ο Παλαιολόγος από την ακατανοησία της ποίησης και γενικότερα της λογοτεχνίας της εποχής του

⁷⁰ Π. Παλαιολόγος, «Ο αληθινός ποιητής», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 29-1-1943.

⁷¹ Π. Παλαιολόγος, «Με συνοδεία εικόνων», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 10-12-1943.

αγωνίζεται με χρονογραφήματά του, όπως αναφέρθηκε, να σταματήσει αυτή η ασάφεια. Γι' αυτό εκφράζει θετικές κρίσεις για τις εικόνες που είναι εμπνευσμένες «από την ατμόσφαιρα και την έννοια του τραγουδιού» και συνοδεύουν τις παραπάνω ποιητικές συλλογές. Θεωρεί ότι είναι ευεργετικός αυτός ο νεωτερισμός για τους αναγνώστες.

8.6.4 Εκπαιδευτικά

Τα εκπαιδευτικά θέματα, με επίκεντρο τη διαπαιδαγώγηση των μαθητών, απασχόλησαν αρκετά συχνά τον Παλαιολόγο όχι μόνον κατά την εξεταζόμενη περίοδο (1937-1944) αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια της χρονογραφικής του πορείας. Αποτελούν ιδιαίτερα αγαπητή κατηγορία για τον ίδιο, αφού στο ξεκίνημα της δημοσιογραφικής του σταδιοδρομίας, εικοσαετής περίπου στην ηλικία, διετέλεσε «καθηγητής» - όπως σημειώσαμε - σε Ιδιωτικό Λύκειο στο Πασαλιμάνι του Πειραιά. «*Επί ένα εξάμηνο είχα κάμει το δάσκαλο, τον “καθηγητή” για την ακρίβεια [...]. Όσπου να φθάσω στην Αθήνα [από την Κωνσταντινούπολη], κηρύχτηκε ο πόλεμος με την Τουρκία, διακόπηκαν οι συγκοινωνίες κι ο πατέρας μου [...] δεν μπορεί να μου στέλνει χρήματα*»⁷².

Στα χρονογραφήματα της κατηγορίας αυτής - επιλογή των οποίων απετέλεσαν και δύο συλλογές του με τίτλους *Εαρινή πνοή* (εκδόσεις Η πορεία, Αθήνα 1954) και *Ανήσυχα νιάτα* (εκδόσεις Αλκαίος, Αθήνα 1974) - εκφράζει όχι μόνο για την εποχή του αλλά και για το σημερινό σχολείο προωθημένες παιδαγωγικές απόψεις, οι οποίες μπορούν να αποτελέσουν γνώμονα ορθής παιδαγωγίας.

Τα χρονογραφήματα που ερευνήσαμε με τα εκπαιδευτικά θέματα σπονδυλώνονται σε πέντε βασικούς άξονες. *Πρώτον*, στα χαρακτηριστικά και τη συμπεριφορά του δασκάλου (γνωρίσματα του καλού εκπαιδευτικού, τρόπος εξέτασης των μαθητών, αντιπαιδαγωγική συμπεριφορά πολλών εκπαιδευτικών). *Δεύτερον*, στην καθοδήγηση των μαθητών πέρα από τα μαθήματα (αποταμίευση, παιδικά θεάματα, μαθητές - βιοπαλαιστές). *Τρίτον*, σε βασικά σημεία της λειτουργίας του σχολείου, όπως τα βιβλία (εναρμόνιση των σχολικών εγχειριδίων με την γραμματική της δημοτικής, αναθεώρηση σχολικών εγχειριδίων, για να μην εξάπτεται το πολεμικό μένος, τα σχολικά αναγνώσματα να διαπνέονται από αισιόδοξη αντίληψη), τα μαθήματα (διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από μεταφράσεις, εισαγωγή νέων μαθημάτων με πρακτικό αντίκρισμα: αγωγή του πολίτη, μάθημα βρεφοκομικής,

⁷² Π. Παλαιολόγος, «Όταν ήμουν δάσκαλος», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 24-7-1980 και «Όταν ήμουν δάσκαλος», εφημ. *Το Βήμα*, 18-5-1965.

μάθημα οικοκυρικών, εκδρομική αγωγή, γυμναστικές επιδείξεις ως δραστηριότητα), το πρόβλημα των μετεξεταστέων, η θερινή λειτουργία των σχολείων στην κατοχή και η έναρξη της νέας σχολικής χρονιάς. *Τέταρτον*, στα προβλήματα των ανώτερων σπουδών (το πτυχίο ως μέσο βιοποριστικό, αγοραπωλησία ενδεικτικών και οι δυσχέρειες των φτωχών στρωμάτων στις σπουδές).

Αναλυτικότερα ο πρώτος άξονας: Ο Π. Παλαιολόγος υιοθετεί απόψεις μαθητών που προέκυψαν από έρευνα, την οποία πραγματοποίησε ο Ιωάννης Ξηροτύρης⁷³ και διαπιστώνει πως οι μαθητές και οι μαθήτριες προτιμούν τη μέση ηλικία των καθηγητών τους. Είναι αμείλικτοι στις μεγάλες ηλικίες και ιδιαίτερα τα κορίτσια στις γεροντοκόρες καθηγήτριες.

Θέλουν να έχουν ωραίο παράστημα και καλή εμφάνιση, με γλυκιά και ήρεμη μορφή. Τα κορίτσια στην πλειονότητα τους προτιμούν τους καθηγητές και όχι τις καθηγήτριες, όπως και τ' αγόρια τα οποία εξηγούν την προτίμησή τους:

«Να λέμε την αλήθεια, δεν προσέχουμε το μάθημα παρά πασχίζουμε με τα μάτια μας την καθηγήτρια [...]. Αντί να παρακολουθούμε το μάθημα, παρατηρούμε τις γραμμές και τις καμπύλες της [...]. Παρουσιάζονται μίση και αντιζηλίες μεταξύ μας [...]. Δε θάπρεπε σε μας τους εφήβους να στέλνουν καθηγήτριες. Δεν ξέρουν το κακό που μας κάνουν, μας αναστατώνουν [...].

Κοινή λαχτάρα μαθητών και μαθητριών είναι η αγάπη που θέλουν από τους καθηγητές τους, *«Αγαπήστε μας, για να σας αγαπήσουμε»*, φωνάζουν⁷⁴.

Θέλουν, ακόμη, το δάσκαλό τους να είναι αυστηρός, για να επιβάλλεται, αλλά και να έχει γλυκύτητα ψυχής. Να ξέρει πότε πρέπει να τιμωρεί και να είναι δίκαιος. Σε καμιά, όμως, περίπτωση να μην τους ειρωνεύεται και κυρίως να έχει τη δυνατότητα να τους φιλοτιμεί⁷⁵.

Την *περίοδο των εξετάσεων του Ιουνίου* υψώνει υπερασπιστικό λόγο για τους μαθητές. Κατακεραυνώνει τον παπαγαλιστικό τρόπο εξέτασης και συνάμα προτείνει να βαθμολογείται η κρίση και να αποφεύγονται οι ανούσιες και επουσιώδεις λεπτομέρειες που φθείρουν το πνεύμα των παιδιών. Παράλληλα, απευθυνόμενος στους εκπαιδευτικούς, τους καλεί να εξετάζουν με γλυκύτητα, με χαμόγελο και καλοσύνη, για να μην τραυματίζονται οι παιδικές ψυχές και αποθαρρύνονται⁷⁶.

⁷³ Γυμνασιάρχης και μετέπειτα καθηγητής της Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής Θεσσαλονίκης.

⁷⁴ Π. Παλαιολόγος, «Πώς θέλουν τον δάσκαλό τους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα* 30-9-1940.

⁷⁵ Π. Παλαιολόγος, «Τα παιδιά και οι τιμωρίες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 2-10-1940.

⁷⁶ Π. Παλαιολόγος, «Το παιδί στο σκαμνί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-6-1938.

Σε άλλα χρονογραφήματά του επικρίνει τις ποινές που επιβάλλουν οι δάσκαλοι στους μαθητές, όπως την ορθοστασία κοντά στον πίνακα, το καθάρισμα των αιθουσών από τους τιμωρημένους μαθητές και, το χειρότερο, το κλείδωμά τους στο διδακτήριο, αμέσως μετά τη λήξη των μαθημάτων, όπως έκανε παπα-δάσκαλος σε κωμόπολη της Εύβοιας, επειδή μικρός μαθητής δεν εκκλησιάστηκε⁷⁷.

Η κριτική του γίνεται αυστηρότερη για τη «βρισιά του δασκάλου» και για το ράπισμα του εκπαιδευτικού στον έφηβο, γιατί τραυματίζουν βαθιά την προσωπικότητά του και προτείνει «τα ζητήματα που αφορούν τα παιδιά να εξετάζονται επί τη βάση ειδικής νομοθεσίας και από ειδικά δικαστήρια [...], για να κολάζουν τα δικά μας εγκλήματα απέναντι των ανηλίκων. Νομοθεσία εμπνευσμένη από την αγάπη προς το παιδί, δικαστήρια συγκροτημένα από γονείς που γνωρίζουν τις επιπτώσεις που προκαλούνται στις παιδικές ψυχές».

Τον απασχολεί, επίσης, το θέμα του δαρμού «των ανώμαλων και καθυστερημένων παιδιών», τα οποία, ενώ έχουν ανάγκη στοργής και θεραπείας, δέρνονται από τους δασκάλους τους. Τονίζει, ακόμη, την προσπάθεια που καταβάλλει προς αυτή την κατεύθυνση η παιδαγωγός και υπεύθυνη του πρότυπου σχολείου Καισαριανής Ρόζα Ιμβριώτη. Υιοθετώντας τις απόψεις της, επισημαίνει πως σε κάθε αταξία ή και παραβατική συμπεριφορά των παιδιών, επιβάλλεται να αναζητούνται τα κίνητρα της συμπεριφοράς των μαθητών, στις προδιαθέσεις τους, στην ανατροφή του σπιτιού και γενικότερα στο περιβάλλον, τα οποία είναι ανάγκη να θεραπεύονται⁷⁸.

Κατακρίνει, επίσης, τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι, για να μη κλονιστεί η σχολική πειθαρχία, ζητούν από τους μαθητές τους να καταγγέλλουν τους άτακτους συμμαθητές τους, αδιαφορώντας σε ποια ψυχική και κοινωνική δοκιμασία τους υποβάλλουν. Και πιστεύει ότι είναι ευκολότερο οι εκπαιδευτικοί να είναι ψύχραιμοι, και να εξαντλούν το απόθεμα της καλοσύνης τους στη γενιά αυτή που γνωρίστηκε με τον πόλεμο, παρά να υβρίζουν και να απειλούν τα παιδιά⁷⁹.

Με την ευκαιρία του ανοίγματος του σχολείου *αγκαλιάζει*, με πολλή αγάπη και στοργή, *τα μικρά, ιδίως, παιδιά* που κινούν για το σχολείο και τους εύχεται ολόψυχα να έχουν πίστη στο όραμά τους και να εργάζονται «σκληρά». Συγχρόνως με την έναρξη του νέου σχολικού χρόνου αναπολεί τις χαρές και τις λύπες των μεγάλων που πέρασαν απ' αυτή τη θέση, σημειώνοντας ότι είναι διαχρονική η απέχθεια των μαθητών για το σχολείο, γιατί το θεωρούν αγγαρεία και οργίζονται για το δάσκαλο.

⁷⁷ Π. Παλαιολόγος, «Παιδικά δικαστήρια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-6-1939.

⁷⁸ Π. Παλαιολόγος, «Ανώμαλα παιδιά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-12-1939.

⁷⁹ Π. Παλαιολόγος, «Να τους θυμίσουν το χρέος τους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-9-1941.

Τονίζει, όμως, τους ανεπανάληπτους και βαθύτατους δεσμούς αγάπης με το σχολείο και τους δασκάλους, οι οποίοι συνειδητοποιούνται, μόλις παρέλθουν τα χρόνια⁸⁰.

Ο δεύτερος άξονας: Ο Παλαιολόγος - χωρίς να απορρίπτει ότι «*χρέος του σχολείου και του σπιτιού αποτελεί η καθοδήγηση του παιδιού στην οδό της αποταμίευσης*», η οποία «*είναι φρούριο πίσω από το οποίον οχυρώνουμε την υπερηφάνεια, την αυτοτέλεια, τη φιλοτιμία μας*» - εκφράζει την επιφύλαξη σε χρονογράφημά του⁸¹, ότι ο αποταμιεύων άνθρωπος, που «*θυσιάζει πολλές από τις χαρές του για να μην ταπεινώση τον εαυτό του και να μη γίνη βάρος στους ομοίους του*», περνά απαρατήρητος. Ακόμη, τονίζει ότι δεν είναι δυνατή η αποταμίευση με «*πενταροδεκάρες*», αλλά προϋποτίθενται και άλλοι αστάθμητοι παράγοντες, όπως «*η σύμπτωσης, η τύχη, η μπάζα, η κληρονομιά*».

Σε άλλο χρονογράφημά του⁸² τον απασχολεί η καταθλιπτική ατμόσφαιρα που αποπνέουν τα ανθολογημένα λογοτεχνήματα των «*Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων*» δημοτικού και γυμνασίου, η οποία επιδρά καταλυτικά στην αναπτυσσόμενη προσωπικότητα των παιδιών. Το ίδιο θέμα επαναφέρει σε μεταγενέστερο χρονογράφημά του, στο οποίο, αφού χαιρετίζει την *αναθεώρηση και εναρμόνιση των σχολικών εγχειριδίων με τη νέα γραμματική της δημοτικής*, καλεί σε πανστρατιά για την αλλαγή του πένθιμου κλίματος, από το οποίο διαπνέονται τα κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας που προσφέρονται ως πνευματική τροφή στους νέους. «*Πεινασμένοι, αλήτες, κουρελήδες, άρρωστοι, ναυαγισμένοι, τρικυμισμένοι, αποτυχημένοι, παραβοτσακισμένοι, μαυρομανηλούσες, χαροκαμμένες, ορφανά και χήρες σέρνουν τα ράκη τους στις σελίδες της νεοελληνικής μούσης*»⁸³.

Ο Π. Παλαιολόγος, σε νεότερο χρονογράφημά του⁸⁴, αναφερόμενος στα *διδασκτικά εγχειρίδια*, καυτηριάζει την επιπολαιότητα με την οποία απονέμεται ο τίτλος του «*μεγάλου*» σε πολέμαρχους, κυβερνήτες κυρίως που είτε έβαψαν στο αίμα τους λαούς είτε εξύφανα δολοπλοκίες και μηχανορραφίες εναντίον ατόμων ή και λαών. Και υποστηρίζει ότι θα έκανε σκοπό της ζωής του την ανατροπή αυτών των ειδώλων που εξακολουθούν να γαλουχούν, μέσω των σχολικών εγχειριδίων, τη νέα γενιά. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρει την τραγωδία *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*,

⁸⁰ Π. Παλαιολόγος, «Με την ευχή του Θεού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 2-9-1941 και

Π. Παλαιολόγος, «Ο Θεός μαζί σας παιδιά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-10-1937.

⁸¹ Π. Παλαιολόγος, «Μεριμνάτε διά την αύριον», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-10-1939.

⁸² Π. Παλαιολόγος, «Το βιβλίο του παιδιού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-5-1938.

⁸³ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς κερύ και λιβάνυ», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-7-1939.

⁸⁴ Π. Παλαιολόγος, «Είδωλα χωρίς κάλυμμα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-11-1941.

σύμφωνα με την οποία ο Αγαμέμνονας οδήγησε την κόρη του στο βωμό ως σφάγιο, εξαπατώντας την ότι προοριζόταν για γάμο με τον Αχιλλέα.

Και επειδή ο λόγος γίνεται στα χρονογραφήματα αυτά για την αναθεώρηση των σχολικών εγχειριδίων, σημειώνουμε ότι ο Παλαιολόγος εξαιρεί την πρωτοβουλία των Γάλλων και των Γερμανών «να εκκαθαρίσουν τα εκπαιδευτικά βιβλία των χωρών τους από τας φράσεις εκείνας, αι οποίαι θα ήτο δυνατόν να διατηρήσουν άσβεστον την φλόγα των παθών [...] αλλά [συγχρόνως] διαστρέφουν πολλάκις και την ιστορικήν αλήθειαν»⁸⁵.

Ο τρίτος άξονας: Το θέμα της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών από μεταφράσεις απασχολεί έντονα τον Παλαιολόγο σε αρκετά χρονογραφήματά του. Τάσσεται υπέρ των μεταφράσεων, διότι η εμπειρία ετών ενός αιώνα, έδειξε ότι, παρότι διδάσκονται οι αρχαίοι συγγραφείς δύο ώρες ημερησίως από το πρωτότυπο, δεν είναι ικανοί οι μαθητές να εξηγήσουν και να κατανοήσουν το μεταφραζόμενο κείμενο. Έτσι, διαπιστώνει πως μείναμε ξένοι από το αρχαίο πνεύμα και δεν πλησιάσαμε τον αρχαίο κόσμο. Αυτό αποτελεί «μοιραία συνέπεια της πίεσεως που άσκησε η γραμματική. Διάλεξαν τον τύπο, παραμέλησαν την ουσία». Η προσέγγιση του πνεύματος της αρχαιότητας, προσθέτει, είναι ο βασικός σκοπός της κλασικής παιδείας⁸⁶. Βέβαια, ασπάζεται την άποψη ότι «μεταξύ πρωτοτύπου και μεταφράσεως σύγκρισις δεν υπάρχει», αλλά διαπιστώνει ότι χάθηκε πολύτιμος χρόνος και το μάθημα των αρχαίων, ενώ «έπρεπε να μας είναι το πιο προσφιλές απ' όλα προκαλεί την ανία των μεν και την αποστροφή των δε. Το σχολείο δεν μας ενέπνευσε όχι μόνο την αγάπη, αλλά ούτε την ανοχή του αρχαίου κόσμου» και καταλήγοντας προτιμά, αντί για την πλήρη άγνοια του συγγραφέα, τη γνωριμία μαζί του, έστω και σε μέτρια απόδοση της μετάφρασης⁸⁷.

Υιοθετώντας γνώμες σπουδαίων πανεπιστημιακών καθηγητών και ακαδημαϊκών, θεωρεί ως βασική αιτία της αδιαφορίας των μαθητών προς το μάθημα των αρχαίων ελληνικών, το σχολαστικισμό και την τυπολατρία, στην οποία επιδίδονται οι καθηγητές, οι οποίοι είναι «μεταφρασταί, σχολιασταί, οτιδήποτε άλλο, αλλ' όχι ερμηνευταί»⁸⁸.

Ο Παλαιολόγος οραματίζεται ένα σχολείο που δε θα γυμνάζει μόνο το νου, αλλά θα οξύνει την κρίση και θα καλλιεργεί την ψυχή των παιδιών. Συγχρόνως, θα

⁸⁵ Π. Παλαιολόγος, «Ο αφοπλισμός του βιβλίου», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα* 2-8-1937.

⁸⁶ Π. Παλαιολόγος, «Πρωτότυπα ή μεταφράσεις», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-11-1939.

⁸⁷ Π. Παλαιολόγος, «Οι Αρχαίοι», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 5-1-1940.

⁸⁸ Π. Παλαιολόγος, «Οι γνώμες των άλλων», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-11-1943.

διακρίνεται και για την πρακτικότητα στις καθημερινές ανθρώπινες σχέσεις, με καινοτόμα μαθήματα, καινοτόμες δράσεις θα λέγαμε σήμερα. Τέτοιο μάθημα είναι η *αγωγή του πολίτη*, στο οποίο οι μαθητές μετά τη θεωρία θα ασκούνται, με την καθοδήγηση του καθηγητή τους, και θα καλούνται να φανταστούν ότι βρίσκονται μπροστά σε υποθετικά προβλήματα, τα οποία απαιτούν λύσεις άμεσες και εφικτές⁸⁹.

Επίσης, με το *μάθημα της εκδρομικής αγωγής*, ο μαθητής θα μάθει «τι θα πη χαρά. Να χαιρέται χωρίς να καταστρέφει, να αγκαλιάζει την φύσιν χωρίς να την κακοποιεί»⁹⁰. Θα μάθει «ότι και η αμμουδιά έχει το πρωτόκολλόν της. Ότι και υπό το πεύκο ισχύουν οι κανόνες της καλής συμπεριφοράς. Ότι υπάρχει η ανατροφή της εξοχής, η εξάρτυσις της εξοχής, η κομψότης της εξοχής, η πειθαρχία της εξοχής»⁹¹. Ακόμη, θεωρεί ότι με το *μάθημα της Οικοκυρικής* στα σχολεία Θηλέων, τα κορίτσια θα ασκούνται σε θέματα νοικοκυροσύνης⁹². Επιπλέον, με το *μάθημα της βρεφοκομική* – για το οποίο υπογραμμίζει ότι πρέπει να δίνεται βαρύνουσα σημασία - η μέλλουσα μητέρα θα γνωρίζει βασικά αλλά κεφαλαιώδη πράγματα για το ρόλο που θα κληθεί να επιτελέσει, διότι «*έργο της αμάθειας της μητέρας είναι όλες οι κακές συνήθειες των παιδιών που γίνονται ολέθριες κάποτε για τη σωματική και την ψυχική ακόμα υγεία τους*. Το μάθημα αυτό δεν πρέπει να περιοριστεί σε τεχνικές μόνο γνώσεις για τη γυναίκα, αλλά να είναι ευρύτερος ο προορισμός του. «*Να της εμπνεύση την αγάπην προς το σπίτι. Να της δείξη την μέσην οδόν που κρατεί την ισορροπία μεταξύ “νοικοκυράς” και “γυναίκας”, χωρίς την θυσία της μιας εις την άλλην*», γιατί, έτσι, εξασφαλίζεται «*η ευημερία του ζεύγους*»⁹³.

Ο Παλαιολόγος σε χρονογράφημά του με τίτλο «*Τα κενά της σοφίας*» είναι αντίθετος με τη *θερινή λειτουργία των σχολείων*, κατά τη διάρκεια του Ιουνίου και του Ιουλίου να γίνονται μαθήματα και κατά τη διάρκεια του Αυγούστου οι εξετάσεις, για να καλυφθούν τα κενά που προκάλεσε ο πόλεμος και να μη χάσουν οι μαθητές την τάξη. Και επικαλείται, ως ανασχετικούς παράγοντες, τη ζέστη, το πολύμηνο εκνευρισμό, τον υποσιτισμό, το ξενύχτι και την πεζοπορία, στην οποία θα υποβληθούν λόγω κατάργησης λεωφορειακών γραμμών. Αντί, λοιπόν, για τη θερινή λειτουργία προτείνει: Να κληθούν και να αναλάβουν οι μαθητές εργασίες για το σπίτι, αφού τους κατατοπίσουν πρώτα οι δάσκαλοί τους. Να αρχίσουν τα μαθήματα με τις πρώτες δροσιές. Να περιοριστεί το εορτολόγιο. Να μη διδαχτούν επί ένα

⁸⁹ Π. Παλαιολόγος, «Από το σχολείο του μέλλοντος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17-7-1942.

⁹⁰ Π. Παλαιολόγος, «Η μάχη κατά της ασχημίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-6-1937.

⁹¹ Π. Παλαιολόγος, «Αγωγήν εκδρομικήν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-6-1937.

⁹² Π. Παλαιολόγος, «Το μάθημα της γυναίκας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-7-1937.

⁹³ Π. Παλαιολόγος, «Το μάθημα που λείπει», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 1-11-1943.

σχολικό έτος τα μαθήματα της χειροτεχνίας, της ωδικής και της γυμναστικής, ώστε να εξοικονομηθεί χρόνος. Και τέλος, απευθυνόμενος στον υπουργό Παιδείας, που είναι γιατρός, τον καλεί να εξετάσει το θέμα και από ιατρικής πλευράς⁹⁴.

Οι *γυμναστικές επιδείξεις* δημοτικού σχολείου σε κάποιο συνοικισμό της Αθήνας δίνουν την ευκαιρία στον Παλαιολόγο να περιγράψει λιγότερο τους μαθητές που εκτελούν σουηδική γυμναστική και απαγγέλλουν ποιήματα και να αποτυπώσει περισσότερο τους παριστάμενους θεατές.

Στο θέμα της *κατάργησης των εξετάσεων των μετεξεταστέων* - που προτείνει επιστολογράφος, προβάλλοντας ως επιχειρήματα την κατάργηση των διακοπών, την αβεβαιότητα, την αγωνία και την αοριστία - ο χρονογράφος είναι πολύ επιφυλακτικός, γιατί η παιδαγωγική επιστήμη δεν έχει προτείνει άλλο τρόπο καλύτερο από «*το μετρητή της επιδόσεως των μαθητών*». Ο ασφαλέστερος δείκτης της πνευματικής ανάπτυξης των μαθητών, υποστηρίζει, είναι η καθημερινή συναναστροφή του δασκάλου με τους μαθητές, αλλά τούτο είναι αδύνατο, διότι τα τμήματα είναι πολυπληθή και ο δάσκαλος δεν μπορεί να σχηματίσει σαφή αντίληψη για τον καθένα⁹⁵.

Επίσης, τον απασχολεί σε χρονογράφημά του, το θέμα της *τιμωρίας καθηγητή γυμναστικής* από τον επιθεωρητή σε πόλη της Πελοποννήσου, γιατί πωλούσε σταφίδα, για να θρέψει την οικογένειά του, επειδή δεν του επαρκούσε ο μισθός. Δεν παίρνει θέση, όμως, δυναμική υπέρ του εργαζόμενου καθηγητή. Αρκείται να σημειώσει: «*ουδέν έργον όνειδος*» και κάνει κάτι ουσιωδέστερο: προβάλλει με ανάγλυφο τρόπο το «αμάρτημα» του γυμναστή, ώστε να κερδίσει την εύνοια της κοινής γνώμης υπέρ του τιμωρημένου καθηγητή, ο οποίος αναμένει την ετυμηγορία της εκπαιδευτικής δικαιοσύνης⁹⁶.

Στον τέταρτο άξονα των εκπαιδευτικών θεμάτων, που αναφέρεται στα προβλήματα των ανώτερων σπουδών, ο χρονογράφος σχολιάζει το θέμα της προφορικής εξέτασης των φοιτητών της Ιατρικής και τάσσεται με το μέρος της δίκαιης εξέτασης. «*Ούτε αστηρότης, ούτε επιείκεια. Και τα δύο είναι εκδήλωση αδυναμίας*». Πιστεύει ότι «*η επιείκεια σκοτώνει την επιστήμη και προσβάλλει την αξιοπρέπεια*» και θεωρεί ότι «*καθηγητής [εξεταστής] με καλωσύνη είναι εκείνος που χωρίς να παρασυρθεί από την πρώτη εντύπωση θα εξαντλήσει όλη του την υπομονή ως που να καταλάβει τι κρύβεται κάτω από την απατηλή επιφάνεια*»⁹⁷.

⁹⁴ Π. Παλαιολόγος, «Τα κενά της σοφίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-5-1941.

⁹⁵ Π. Παλαιολόγος, «Μετεξεταστέοι», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 6-9-1940.

⁹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Το αμάρτημα ενός γυμναστού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-9-1942.

⁹⁷ Π. Παλαιολόγος, «Με καλωσύνη και νηφαλιότητα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-2-1942.

Εξάλλου, σε άλλο χρονογράφημά του κατακρίνει τη νοοτροπία της εποχής, η οποία ενδιαφέρεται για *πτυχίο χωρίς αντίκρισμα*, από λόγους καθαρά βιοποριστικούς και κοινωνικού γοήτρου, και παραβλέπει τις κλίσεις των φοιτητών. Έχει την πεποίθηση ότι *«όταν συντριβή η χάρτινη αυτή θεότης και η σημασία του διπλώματος περιορισθή εις τας πραγματικές διαστάσεις της, τότε η επιστήμη θα αποκτήση τους ιεροφάντας της και το χαρτί θα παύση να σύρεται εις το εδώλιον του κατηγορουμένου»*⁹⁸.

Επισημαίνει με πικρία, σε άλλο χρονογράφημά του⁹⁹, ότι *«η γενεά μας έγινε λιτοδίαιτη και στους βαθμούς της. Χαίρεται με το γεγονός ότι απλώς προβιβάζεται με τη βάση και απεμπόλησε “το ιδανικό του άριστα”, που ενδιαφέρονταν τα παιδιά του παλιού καιρού.*

Στο θέμα των οικονομικών δυσχερειών που συναντούν στις σπουδές τους τα παιδιά των ασθενέστερων οικονομικών τάξεων, παραθέτει την άποψη αρκετών αναγνωστών, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι φτωχοί δεν πρέπει να σπουδάζουν. Την άποψη, όμως, αυτή ανασκευάζει, διότι η λογική του κοινού νου δεν είναι πάντοτε ο ασφαλέστερος οδηγός και ακόμη ότι μια τέτοια λογική θα απέκλειε ενδεχομένως την προσφορά μελλοντικών επιστημόνων προς την ανθρωπότητα¹⁰⁰.

Το θέμα της έλλειψης θεαμάτων για παιδιά απασχολεί έντονα το χρονογράφο ο οποίος επιρρίπτει την ευθύνη στην τέχνη και ειδικότερα στους συγγραφείς που παραμελούν τα παιδιά. Επικρίνει, επίσης, τα ελάχιστα *«γλυκανάλατα»* έργα που στερούνται πνοής και απωθούν τα παιδιά. Κατ' ακολουθίαν *«δημιουργείται το κενό, η ψυχρότης των σχέσεων, η έλλειψις ψυχικής επαφής που χωρίζει τους μικρούς από τους μεγάλους»*¹⁰¹.

Στα θέματα της *ανώτατης εκπαίδευσης* ο Παλαιολόγος χρονογραφεί την απονομή του τίτλου του διδάκτορα από το Πανεπιστήμιο του Λος Άντζελες στον Γουόλτ Ντίσνεϋ, δημιουργό του δημοφιλούς ήρωα κινουμένων σχεδίων Μίκυ Μάους¹⁰², και εξυμνεί την προσωπικότητα του δημιουργού αυτού που *«η τέχνη του αγκαλιάζει όλα τα πνευματικά στρώματα, όλες τις ηλικίες, όλα τα γεωγραφικά πλάτη. Πάνω από τις συνήθειες των λαών και από τις κλίσεις των ατόμων απευθύνεται σε*

⁹⁸ Π. Παλαιολόγος, «Απολογείται το “χαρτί”», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-11-1937 και «Αγώνας για το χαρτί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-10-1940.

⁹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Η λιτότης του θρανίου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-6-1938.

¹⁰⁰ Π. Παλαιολόγος, «Θυσία για τον ένα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-2-1940.

¹⁰¹ Π. Παλαιολόγος, «Το θέμα του παιδιού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-7-1940.

¹⁰² Πάπυρος, (2007), *Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας (Αρχαίας-Μεσαιωνικής-Νέας)*, Αθήνα, λήμμα μίκι-μάους= 1. έξυμνος μικρός ποντικός 2. (κατ' επεκτ.) κάθε κινηματογραφική προβολή ή ταινία με κινούμενα σχέδια (ETYM.< αγγλ. Michy (the) mouse, από την ονομασία του ποντικού Μίκι (Michy), βασικού ήρωα των κινουμένων σχεδίων).

όλους. Έχει τη σφραγίδα της παγκοσμιότητας που είναι η σφραγίδα της αληθινής σοφίας. Δε χρειάζεται γλώσσα για να την πλησιάσετε, δε χρειάζεται προπαίδεια για να μπείτε στο νόημά της. Σας είναι αρκετά δύο μάτια και μια ψυχή»¹⁰³.

Ο χρονογράφος δε συμεριζεται απόψεις ανώνυμης επιστολογράφου, φοιτήτριας της παιδαγωγικής, η οποία ανησυχεί πώς θα μπορέσει να εντάξει στο σχολικό κλίμα, μικρούς βιοπαλαιστές, που αγωνίζονται σκληρά στη βιοπάλη, για να επιζήσουν. Είναι αισιόδοξος για το μέλλον της γενιάς αυτής.

«Δεν θα είναι χειρότερη από τη δική μας. Θα είναι πιο θετική, πιο πρακτική, περισσότερο σκληραγωγημένη, λιγότερο αρλούμπικη, δοκιμασμένη ψυχικά και σωματικά, μια κοινωνία της οποίας οι πολίτες θα είναι διπλωματούχοι της μεγάλης σχολής της ζωής»¹⁰⁴.

8.6.5 Πόλεμος '40

Σε πολλά χρονογραφήματά του ο Παλαιολόγος ασχολήθηκε με τον πόλεμο του '40. Τα κείμενα αυτά, με κριτήριο τον τόπο, χωροθετούνται στις εχθροπραξίες του μετώπου, στη δράση των μαυραγοριτών στην Αθήνα και σε θέματα που η δραστηριότητα τοποθετείται εκτός ελλαδικού χώρου. Μπορεί να προστεθεί και μια τέταρτη υποκατηγορία, της οποίας δεν προσδιορίζεται ο χώρος δράσης, αλλά σχετίζεται με αφηρημένα θέματα.

8.6.5.1 Εχθροπραξίες στο μέτωπο

Ο Παλαιολόγος στάλθηκε από την εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα*, ως ανταποκριτής στο μέτωπο της Αλβανίας¹⁰⁵, με σκοπό να διαμηνύει τις εξελίξεις των μαχών. Παράλληλα με την αποστολή ανταποκριτών ειδησεογραφημάτων, που πληροφορούν το ελληνικό αναγνωστικό κοινό για τη δράση των ελληνικών στρατευμάτων, χρονογραφεί εικόνες και σκηνές που απεικονίζουν τον ψυχισμό των στρατιωτών¹⁰⁶. Επισημαίνει την πάνδημη συμμετοχή των Ελλήνων στον αγώνα εναντίον του εχθρού και σημειώνει ότι αντιθέσεις και διαφωνίες υποχώρησαν

¹⁰³ Π. Παλαιολόγος, «Μίκυ Μάους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-6-1938.

¹⁰⁴ Π. Παλαιολόγος, «Οι ανησυχίες μιας παιδαγωγού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-7-1942.

¹⁰⁵ Εφημ. *Η Καθημερινή / Επτά Ημέρες* (ένθετο περιοδικό), με τίτλο: «Πολεμικοί ανταποκριτές», 6-4-2003, σ.9 «Στον πόλεμο του '40 διακρίθηκαν και άλλοι Έλληνες δημοσιογράφοι ως πολεμικοί ανταποκριτές: ο **Παύλος Παλαιολόγος (1895-1984)**, ο **Διονύσιος Αβραμόπουλος (1914-)**, ο **Γιώργης Ανδρουλιδάκης (1906-1974)**, ο **Βάσος Βασιλείου (1915-1985)**, ο **Νίκος Καπίτσογλου (1904-)**, ο **Αλέκος Λιδωρίκης (1907-1988)**, ο **Φοίβος Δέλφης**, ο **Ν. Γιοκαρίνης**, ο **Λουκής Ακρίτας (συγγραφέας του βιβλίου *Αρματομένοι, με θέμα το έπος του '40*)** αλλά και κορυφαίοι συγγραφείς, όπως ο **Στρατής Μυριβήλης κ.ά.**».

¹⁰⁶ Π. Παλαιολόγος, «Η πρώτη συναυλία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-11-1940.

μπροστά στο γενικό προσκλητήριο και ένωσαν ψυχικά όλους τους Έλληνες, μπροστά στην απειλή του εχθρού, ο οποίος υπήρξε «προκλητικός, χυδαίος και εγκληματικός».

Κατά την πορεία του στο μέτωπο ο Παλαιολόγος σκιαγραφεί την αυστηρότητα και την επιβλητικότητα του τοπίου, η οποία συνδυάζεται με την ολιγολογία των στρατιωτών που μάχονται αποφασιστικά στην πρώτη γραμμή του πυρός. «Δεν είναι θορυβώδης ηρωισμός, ο φθηνός ενθουσιασμός. Είναι η σοβαρότης που επιβάλλει η στιγμή [...]. Βαδίζουν σιωπηλοί, ο ένας πίσω από τον άλλο, με το όπλο στο χέρι, ανέκφραστοι [...] με το βλέμμα στο άπειρο»¹⁰⁷.

Περιγράφει, επίσης, την ακατάπαυστη βροχή και την επίθεση κατά του εχθρού, καθώς και τις αντίξοες καιρικές συνθήκες. Νερό και αέρας μαστιγώνουν το πρόσωπο των στρατιωτών. «Δε βλέπουν ούτε το διπλανό τους. Δεν ξέρουν πού πατούν. Και, όμως, πάνε. Νομίζετε ότι τους οδηγεί η όσφρησις. Πάνε και βρίσκουν τις θέσεις του εχθρού και συμπλέκονται μαζί του και τον εκτοπίζουν από τα οχυρά του»¹⁰⁸.

Και λίγες μέρες αργότερα δεν περιγράφει απλώς, αλλά κινηματογραφεί, θα λέγαμε, από τη μια τις συγκινητικές σκηνές που εκτυλίσσονται, κατά τη διανομή δεμάτων στους «λησμονημένους» φαντάρους, και από την άλλη τους στρατιώτες που με το παράπονο στα χείλη και χωρίς να ζηλεύουν δε «δυσφορούν εναντίον εκείνων που τους παραμελούνε». Κατηγορούν την τύχη τους που τους αποξένωσε από το ενδιαφέρον των άλλων»¹⁰⁹.

Δεν παραλείπει, ακόμη, να εκφράσει το παράπονο και «τον καημό του γραφήα» της μεραρχίας που αποσιωπάται η συμβολή του στις πολεμικές επιχειρήσεις. «Όλοι οι άλλοι τους συνάδελφοι τροφοδοτούν αδιάκοπα το καρνέ του ρεπόρτερ, το φακό του φωτογράφου, την ταινία του οπερατέρ. Όλα τα όπλα τιμήθηκαν. Η πέννα του γραφήα έμεινε αγνοούμενη. Αυτή είναι η μοίρα της [...]. Ο γραφήας δεν περιβάλλεται με την αίγλη του πολεμιστού»¹¹⁰.

Η επέτειος της 25^{ης} Μαρτίου βρίσκει το ελληνικό στρατό στα αλβανικά βουνά και το χρονογράφο να υπερασπίζεται τη νέα γενιά που ως χθες δυσφημιζόταν για «εγωισμό, κυνισμό, μαλθακότητα, έκλυση ηθών, διαφθορά ψυχική, κόπωση σωματική, ασέβεια στις παραδόσεις, αδιαφορία για κάθε ιδανικό». Και σήμερα «γιγαντωμένη καταθέτει στο βωμό της ελευθερίας»¹¹¹.

¹⁰⁷ Π. Παλαιολόγος, «Το βάπτισμα του πυρός», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-11-1940.

¹⁰⁸ Π. Παλαιολόγος, «Άνοιξαν οι κρουνοί τ' ουρανού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα* 24-1-1941.

¹⁰⁹ Π. Παλαιολόγος, «Οι λησμονημένοι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-12-1940.

¹¹⁰ Π. Παλαιολόγος, «Ο καημός του γραφήα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-2-1941.

¹¹¹ Π. Παλαιολόγος, «Στο δρόμο των πεπρωμένων», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-3-1941.

Αλλά και το γράμμα του στρατιώτη που φθάνει στα γραφεία της εφημερίδας παραθέτει ο χρονογράφος και σχολιάζει τον άνεμο που συνεχίζει να πνέει στο μέτωπο, τη θυσία του ατόμου ύστερα από ώριμη σκέψη, τον αφοπλισμό του εγωισμού και τη συναίσθηση των «υποχρεώσεων, χωρίς υστερισμούς, δίχως επιδεικτικούς ενθουσιασμούς, χωρίς τις κραυγές έξαλλων θορυβοποιών, αλλά με τη σεμνότητα ανθρώπων που βαδίζουν αποφασισμένοι προς κάποιο τέρμα»¹¹².

8.6.5.2 Έξω από τον ελλαδικό χώρο

Αρκετά είναι τα χρονογραφήματα του Π. Παλαιολόγου που αφορούν το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και αποτυπώνουν την κατάσταση, η οποία επικρατούσε εκτός ελλαδικού χώρου. Τα θέματα που χρονογραφούνται, μεταφέρουν την πολεμική ατμόσφαιρα και καταγράφουν τον απόηχο της ανησυχίας και τη δοκιμασία των νεύρων που βιώνουν χώρες της Ευρώπης, οι οποίες είναι αμεσότερα εκτεθειμένες στους κινδύνους των πολεμικών περιπετειών. Την αγωνία, όμως, αυτής της αοριστίας βιώνουν και οι Έλληνες πολίτες, την οποία ο χρονογράφος θεωρεί ως τη «χειρότερη μορφή του πολέμου»¹¹³.

Σε χρονογράφημά του που εντάσσεται στον κύκλο των πολεμικών, απορεί με τον ψυχισμό των ανθρώπων της Άπω Ανατολής, επειδή έκαναν χαρακίρι πενήντα Ιάπωνες στρατιώτες μαζί με τον αξιωματικό τους, γιατί «δεν πέτυχαν να καταβάλουν την αντίσταση των Κινέζων». Τέτοιες συνήθειες ηρωικών πράξεων θεωρούνται αδιανόητες για τον κόσμο της Δύσης και αναρωτιέται για τα κίνητρα τέτοιων αυτοκτονιών. «Τι να εμπνέη άραγε τας τρομεράς αυτάς πράξεις; Είνε η απόγνωσις; Είνε η φιλοτιμία; Είνε η παράδοσις, η οποία έχει τόσην δύναμιν, ώστε να αφαιρή και την ανθρωπίνην ζωήν; Ποιος να μας το πη;»¹¹⁴.

Σχολιάζοντας, σε άλλο χρονογράφημά του, το θέμα των πωγωνοφόρων και γενειοφόρων, μεταξύ των άλλων, τονίζει ότι «εις την άμυναν κατά των εναερίων βομβαρδισμών μέγα εμπόδιον προβάλλουν τα γένεια», κατά την άποψη Άγγλου ειδικού, διότι καμιά προσωπίδα δεν προσαρμόζεται αποτελεσματικά στα πρόσωπα των πωγωνοφόρων και των γενειοφόρων¹¹⁵.

Και με αφορμή τις πρώτες ημέρες των εχθροπραξιών αναπτύσσει το θέμα της τεχνικής προόδου, η οποία από τη μια βελτίωσε τη ζωή του ανθρώπου, από την άλλη,

¹¹² Π. Παλαιολόγος, «Για ένα φωτεινό αύριο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-3-1941.

¹¹³ Π. Παλαιολόγος, «Η μάχη των νεύρων», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 28-8-1939.

¹¹⁴ Π. Παλαιολόγος, «Χαρακίρι», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 6-9-1937.

¹¹⁵ Π. Παλαιολόγος, «Γένεια που σκοτώνουν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-9-1937.

όμως, απέθεσε «τη σφραγίδα της και στην όψη του πολέμου». Θεωρεί, μάλιστα, ως αιτία της δοκιμασίας της Ευρώπης, «την έλλειψη συντονισμού της υλικής με την ηθική πρόοδο» και υπογραμμίζει ότι ο πολιτισμός μας αποδεικνύεται πολιτισμός «εξωτερικός, επιφανείας, προσόψεως. Δεν έχει το περιεχόμενο που θα απέρρευε από την καλλιέργεια των ψυχικών μας δυνάμεων. Η ψυχή έμεινε στάσιμη. Προβιβάζεται η ύλη»¹¹⁶.

Αναφερόμενος στα πρώτα οδυνηρά αποτελέσματα των εχθροπραξιών, σχολιάζει την καταστροφή της Βαρσοβίας και τονίζει ότι «οι Βαρσοβιανοί εξετέλεσαν το καθήκον τους, χωρίς να σκεφθούν τ' ανταλλάγματα. Είδαν την τιμή της πόλεώς τους συνυφασμένη με την προσωπική του τιμή». Θεωρεί ότι οι πόλεις δεν είναι απλοί όγκοι κτισμάτων για εξυπηρέτηση των αναγκών των ανθρώπων, αλλά έχουν τις παραδόσεις τους, τον παλμό της ψυχής και την υπόληψή τους, τα οποία αφανίζει ο πόλεμος¹¹⁷.

Σχολιάζοντας ο Παλαιολόγος την είδηση της πολιορκίας της πρωτεύουσας της Πολωνίας, κατά την οποία τα τέσσερα πέμπτα της χώρας αυτής έχουν κυριευτεί από τον εχθρό, στέκεται στη σθεναρή στάση του δημάρχου της Σκαρζίνσκυ. Αν και σφυρίζουν οι οβίδες δίπλα του, ατάραχος βρίσκεται στο ραδιοφωνικό τους σταθμό και διαλαλεί πως η πόλη δεν παραδίδεται, θυμίζοντας – σημειώνει ο χρονογράφος – τον τελευταίο αυτοκράτορα του Βυζαντίου Κωνσταντίνο Παλαιολόγο. Και τονίζει εμφαντικά πως τέτοιες ενέργειες δεν είναι καρποί φρόνησης αλλά προϊόν ισορροπίας της ζωής. «Μεγάλοι πόνοι, μεγάλες χαρές, μεγάλοι έρωτες, μεγάλα πάθη, μεγάλες πράξεις, κάθε τι που απομακρύνει τον άνθρωπο από το μέτρο είνε έργα αρνήσεως της λογικής»¹¹⁸.

Στη δίνη του πολέμου εισέρχεται και η Φινλανδία, της οποίας ο λαός, παρότι αριθμητικά μικρός – υπογραμμίζει ο Παλαιολόγος – αγωνίζεται σθεναρά να σώσει την τιμή του. «Κλείει τα μάτια στα επιχειρήματα της αριθμητικής και καταθέτει τα πάντα στο βωμό της ανεξαρτησίας που είνε ο βωμός της τιμής της»¹¹⁹.

Αργότερα, περίλυπος προσωποποιεί το Παρίσι και, αναπολώντας τη δόξα του, συνομιλεί μαζί του για την εικόνα της ερήμωσης που δείχνει, καθώς την εγκαταλείπουν τα τρία από τα τέσσερα εκατομμύρια των κατοίκων του, επειδή επρόκειτο να εισέλθουν τα γερμανικά στρατεύματα.

«Πού είνε τώρα το μέγαρο της ειρήνης σου; Πού είνε το φως και το γέλιο σου; Πού είναι η χάρις και η γοητεία σου; Πού είσαι, Παρίσι;

¹¹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Πολιτισμός μονόπλευρος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-9-1939.

¹¹⁷ Π. Παλαιολόγος, «Το κύκνειο μιας πόλεως», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-9-1939.

¹¹⁸ Π. Παλαιολόγος, «Η απορία του συνετού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-9-1939.

¹¹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Η θυσία για την τιμή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-12-1939.

[...] Γιατί εσύ, κέντρο τη οικουμένης, πρωτεύουσα μιας χώρας, πώς να σου το πω στον παρατατικό; Δεν ήσουν. Ανήκες στον ολόκληρο. Η χώρα σου έχει τους εχθρούς και τους φίλους της. Εσύ εχθρούς δεν έχεις. Ούτε καν φίλους. Έχεις τους εραστάς, τους προσκυνητάς, τους θαυμαστάς, τους αιχμαλώτους σου [...] ¹²⁰.

8.6.5.3 Η εικόνα της Αθήνας

Αρκετά είναι τα χρονογραφήματα του Παλαιολόγου που αναφέρονται στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και χωροθετούνται στην πόλη της Αθήνας. Απ' αυτά, άλλα σχετίζονται με ασήμαντα θέματα της ημέρας και άλλα με σημαντικότερα. Μια τρίτη υποενότητα, η οποία είναι και η ουσιωδέστερη, αφορά τη *δράση των μαυραγοριτών*, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια του σχολιασμού μας.

Αρχίζοντας από τα επουσιώδη θέματα τρέχουσας επικαιρότητας, διαπιστώνεται, αρχικά, μια φαινομενική ασημαντολογία, που δεν αξίζει να σχολιαστεί. Ωστόσο, τα θέματα αυτά που κινούνται «στο περιθώριο της ζωής» - όπως δηλώνει η ονομασία της στήλης του - ο Παλαιολόγος έχει την ικανότητα να τα διηθίζει και να προσφέρει στον αναγνώστη το απόσπασμα της προσωπικής του βιοσοφίας.

Συγκεκριμένα, με τα πρώτα προμηνήματα του πολέμου, παρατηρεί ότι *επιστρέφει στις αυλές των αθηναϊκών συνοικιών ο πετεινός και η κότα που είχαν εξοριστεί*. Επιστρέφουν για λόγους διατροφής. Επιβάλλεται - επισημαίνει - από τον πόλεμο που πλησιάζει, να υπάρχει αυτάρκεια στην ελληνική οικογένεια και τονίζει τη σημασία της αυγοφαγίας και της πτηνοτροφίας ειδικότερα για τους Αθηναίους και γενικότερα τους Έλληνες ¹²¹.

Επίσης, περιγράφοντας παραθαλάσσια ταβέρνα, κατά τις μεσημβρινές ώρες, αποτυπώνει την «*πολεμολογία*» μεταξύ των συνδαιτυμόνων, οι οποίοι σχολιάζουν τους συναγερμούς των πληθυσμών και τις αεροπορικές επιδρομές. Τους κατηγορεί ως φιλοπόλεμους «*τραπεζορήτορες*», οι οποίοι είναι άμαχοι και αποφαινόμενοι με ασφάλεια από τα μετόπισθεν, επισημαίνοντας ότι τώρα που «*το αεροπλάνο εγκαινιάζει τον καθολικό πόλεμο [και] δεν ξεχωρίζει μαχίμους και αμάχους*», αν θα μπορεί να συνεχιστεί η «*τραπεζορητορική τους ανδρεία*» ¹²².

¹²⁰ Π. Παλαιολόγος, «Υπέρ της πόλεως ταύτης...», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-6-1940.

¹²¹ Π. Παλαιολόγος, «Ο εξόριστος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-10-1939.

¹²² Π. Παλαιολόγος, «Και η άλλη πλευρά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-9-1940.

«*Η λήψις μέτρων για την ψυχαγωγία εκείνων που διέρχονται τας νύκτας εις τα καταφύγια....*», την οποία μελετά η Βουλή των Κοινοτήτων στην Αγγλία, δίνει την αφορμή στο χρονογράφο να διαπιστώσει τις ανομοιότητες των πολιτισμών. Οι Άγγλοι «*αντικρίζουν με το χαμόγελο στο στόμα και το φοβερότερο κίνδυνο*», ενώ άλλοι βαδίζουν κατηφείς και στην πιο ευχάριστη απασχόληση. Και στη συνέχεια σημειώνει την πλήξη των ανθρώπων στην καθημερινότητά τους¹²³.

Ο διάλογος μεταξύ παππού και εγγονού, σε άλλο χρονογράφημά του, εκτυλίσσεται με το ερώτημα: «*Γιατί, παππού, δεν είσαι και συ στον πόλεμο σαν τον μπαμπά;*», αποκαλύπτοντας την επιθυμία των απόμαχων της ζωής να συμμετάσχουν στον πόλεμο, οι οποίοι «*αισθάνονται συντριπτικό το βάρος της αχρηστεύσεως*».

*«Δεν μπορούν να συνηθίσουν στη σκέψη ότι δε θα ρίξουν κι αυτοί την ντουφεκιά τους, δε θα προσκομίσουν κι αυτοί το λιθάρι τους για το νέο οικοδόμημα που υψώνεται στον ελληνικό βορρά [...]. Καμαρώνουν αλλά ζηλεύουν τον πολεμιστή [...]. Δεν λαχταρούν παρά ένα πηλήκιο. Να το φορέσουν στραβά, να φωνάζουν “αέρα”, να ρίξουν το βόλι και να πέσουν εκεί όπου το έθνος γράφει την ιστορία του»*¹²⁴.

Το θέμα του ορισμού της λέξης «*ηρωισμός*» καταγράφεται σε άλλο χρονογράφημά του, του οποίου χαρακτηριστικά είναι η σύνεση, η γενναιότητα και η σεμνότητα. Παράλληλα, ο χρονογράφος ειρωνεύεται τους «*ταρατσομάχους*», όπως τους ονομάζει - οι οποίοι «*μόλις ακούσουν σειρήνα ανεβαίνουν στα ύψη και από κει απολαμβάνουν το θέαμα των μαχών του αέρος, ατρόμητοι θεαταί που πιάνουν βλήματα στον αέρα [και] δε συγχωρούν τους άλλους*» που παίρνουν το καρεκλάκι τους και κατεβαίνουν στα καταφύγια, «*ακολουθώντας το δρόμο της συνέσεως*»¹²⁵.

Η ενδεχόμενη *αεροπορική επιδρομή* εναντίον της πόλης της Αθήνας και της Αθηνάς προκαλεί την οργή των Άγγλων, η οποία καταγράφεται σε άλλο χρονογράφημα του Παλαιολόγου, ο οποίος επισημαίνει ότι ο κίνδυνος αυτός δίνει την αφορμή «*να νοιώσουμε την πρακτική αξία του ωραίου και του τέλειου*», γιατί η ομορφιά παραμένει αιώνια, είναι αξία ακατάλυτη¹²⁶.

Τα πρακτικά προβλήματα, κατά την περίοδο του πολέμου, απασχολούν το χρονογράφο, όπως αυτό του *περιορισμού της κατανάλωσης του ρεύματος* για τον οποίο εξανίσταται, γιατί επιβάλλεται από την εταιρεία με το ίδιο ποσοστό περικοπής και

¹²³ Π. Παλαιολόγος, «Με το χαμόγελο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-10-1940.

¹²⁴ Π. Παλαιολόγος, «Το παράπονο του παππού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα* 8-11-1940.

¹²⁵ Π. Παλαιολόγος, «Ηρωες της ταρατσας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα* 15-4-1941.

¹²⁶ Π. Παλαιολόγος, «Μια θρησκεία χωρίς λυκόφως», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-4-1941.

στους συνετούς που έκαναν συνειδητά οικονομία και στους ασυλλόγιστους, που «δεν τους βασάνισε το σαράκι της οικονομίας»¹²⁷.

Ο χρονογράφος Παλαιολόγος δεν ασχολείται μόνο με τα φαινομενικώς «περιθωριακά» θέματα. Αφορμάται και «φιλοσοφεί με ελαφρότητα»¹²⁸ και από περισσότερο ουσιαστικά θέματα, όπως αυτά που ακολουθούν.

Η αδιαφορία του κόσμου προς τους στρατιώτες που επιστρέφουν από το μέτωπο και διέρχονται από την Αθήνα, χωρίς να μπορούν να φιλοξενηθούν, τον ενοχλεί και παροτρύνει όλους τους πολίτες να εκδηλώσουν την αλληλεγγύη τους όχι ως ελεημοσύνη αλλά ως υποχρέωση και ως ζήτημα τιμής¹²⁹.

Από τους στρατιώτες που επέστρεψαν από το μέτωπο ζητεί, σε άλλο χρονογράφημά του, να δείξουν θάρρος και πίστη στη νέα ανορθωτική πορεία που τους περιμένει. Ο αγώνας τους δεν τελείωσε και αποτελεί τη νέα μορφή ηρωισμού που καλούνται να εκδηλώσουν¹³⁰.

Το πρόβλημα της διατροφής των παιδιών τον ενοχλεί και τον συγκινεί, σε άλλο χρονογράφημά του. Γιατί αυτά υφίστανται τις συνέπειες της πολεμικής σύρραξης, χωρίς να είναι υπεύθυνα και καλεί όλους να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους προς αυτά¹³¹.

Επίσης, στο χρονογράφημά του με τίτλο «Στο ρόλο της» εκφράζει τον επαινετικό του λόγο αφειδώλευτα προς την Ελληνίδα νοικοκυρά, της οποίας έχει ατονήσει η σημασία του ρόλου της και αναγνωρίζει, σε ώρες δύσκολες, την προσφορά της προς την οικογένεια.

«Σε στιγμές αμηχανίας μηχανεύεται, σε ώρες απογνώσεως επινοεί. Το δικό σας μυαλό εσταμάτησε. Το δικό της κατεβάζει, όταν δε εσείς, με συντριβή και δειλία, της παραδίνετε τη χούφτα του καλαμποκάλευρου που αποκομίζετε από τον ημερήσιο μόχθο σας, τα δικά της μάτια σπινθηροβολούν από ελπίδες. Σας παίρνει από τα χέρια την πρώτη ύλη, για να εξαφανισθή στο άντρο της μάγισσας και από το τίποτα που της edώσατε, να σας φέρη σούπα αχνιστή, ορεκτικό πικάντικο, γλύκισμα που θυμίζει καλούς καιρούς, ένα σύνολο που δημιουργεί την εντύπωση της επαρκείας στο τραπέζι σας»¹³².

¹²⁷ Π. Παλαιολόγος, «Ενώ γυρίζουμε το διακόπτη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-9-1941.

¹²⁸ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-9-1941.

¹²⁹ Π. Παλαιολόγος, «Το σπίτι μας να γίνει σπίτι τους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-5-1941.

¹³⁰ Π. Παλαιολόγος, «Ήρωες χωρίς χακί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-5-1941.

¹³¹ Π. Παλαιολόγος, «Το γάλα του παιδιού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17-5-1941.

¹³² Π. Παλαιολόγος, «Στο ρόλο της», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 26-6-1942.

Η συμφορά που βρήκε τους Πειραιώτες από το βομβαρδισμό σμήνους συμμαχικών αεροπλάνων¹³³, τον απασχολεί πολύ έντονα σε χρονογραφήματά του στο *Ελεύθερον Βήμα* και στα *Αθηναϊκά Νέα*. Με τόνο συναισθηματικό γράφει στο πρώτο κείμενό του, ενώ με τρόπο που απευθύνεται στη λογική εκφράζεται στο δεύτερο χρονογράφημά του, ώστε άλλους Αθηναίους να συγκινήσει και άλλους να πείσει για τη δύσκολη θέση που βρίσκονται οι «νεοπρόσφυγες»¹³⁴ Πειραιώτες. Και ότι η εκδήλωση αλληλεγγύης προς αυτούς, με το να τους στεγάσουν προσωρινά στα σπίτια τους, αποτελεί έκφραση χρέους¹³⁵⁻¹³⁶.

8.6.5.4 Η μαύρη αγορά

Η Κατοχή που ακολούθησε τον πόλεμο του '40 προκάλεσε πολύ δύσκολες, όπως είναι γνωστό, συνθήκες επιβίωσης. Ο καθένας προσπαθούσε να εξασφαλίσει τα αναγκαία μέσα προς το ζην με κάθε τρόπο, θεμιτό ή αθέμιτο. Έτσι, γεννήθηκε το φαινόμενο της μαύρης αγοράς ή διαφορετικότερα του μαυραγοριτισμού.

Το φαινόμενο αυτό απασχόλησε τον Π. Παλαιολόγο σε επτά – σύμφωνα με το δείγμα της έρευνας - χρονογραφήματά του, στα οποία εξετάζει την *κοινωνική προέλευση των μαυραγοριτών*, οι οποίοι προέρχονταν απ' όλα τα κοινωνικά στρώματα, κατώτερα, μεσαία και ανώτερα. Από επιστήμονες και μισθωτούς, από «μικροεπαγγελματίες, μικροϋπαλλήλους και χειρόνακτες», από καπάτσους και κομπιναδόρους, οι οποίοι «παραμελούσαν τα κύρια επαγγέλματά τους» και ασχολούνταν με την παράνομη πώληση σε υπέρογκες τιμές προϊόντων, κυρίως πρώτης ανάγκης, που σπάνιζαν¹³⁷⁻¹³⁸.

Έτσι, ο εύκολος και πρόωρος πλουτισμός τους τους οδηγούσε στην *σπατάλη* και μέσω αυτής στην *επίδειξη*, σε ταβέρνες, σε κοσμικά κέντρα και σε κάθε κοινωνική εκδήλωση¹³⁹⁻¹⁴⁰.

Ακόμη ο χρονογράφος επικρίνει την αγορά ακριβών κοσμημάτων από *μαυραγορίτισσα* με τη συνοδεία της καμαριέρας, για να επιδειχθεί ο *νεοπλουτισμός* της. Επίσης, ειρωνεύεται την τέλεση μαυραγορίτικων γάμων με πολλούς καλεσμένους και γλέντια, σε πανάκριβα κέντρα¹⁴¹.

¹³³ Δ. Σ. Φερούσης, (1990), *Πειραιάς: θρύλος και κληρονομιά*, εκδόσεις Αστέρως, Αθήνα, σ.404.

¹³⁴ Εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, ό.π., 16-1-1944.

¹³⁵ Π. Παλαιολόγος, «Οι νέοι μας πρόσφυγες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-1-1944

¹³⁶ Π. Παλαιολόγος, «Ενώ χτυπούν τις πόρτες μας», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 17-1-1944.

¹³⁷ Π. Παλαιολόγος, «Οικουμενικός», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-6-1942.

¹³⁸ Π. Παλαιολόγος, «Νέοι καιροί, νέοι άνθρωποι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-7-1941.

¹³⁹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-6-1942.

¹⁴⁰ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-7-1941.

¹⁴¹ Π. Παλαιολόγος, «Νέοι άνθρωποι...», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 24-9-1943.

Παρόμοια, περιγράφει τις *οικογένειες*, που από αδήριτη ανάγκη, *ξεπουλούσαν στους μαυραγορίτες*, αντί ευτελούς αντιτίμου, τα τιμαλφή τους, με τα οποία ήταν ψυχικά συνδεδεμένοι, για να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις επείγουσες καθημερινές τους υποχρεώσεις¹⁴².

Η νοοτροπία του μαυραγοριτισμού είχε επεκταθεί, επισημαίνει ο Παλαιολόγος, και σε *κοσμικές οικογενειακές εκδήλώσεις*, στις οποίες προσέρχονταν οι καλεσμένοι με το φαγητό τους ή με την καταβολή χρημάτων και αναχωρούσαν, πολλές φορές, νηστικοί σχεδόν, διότι οι οικοδεσπότες μαυραγορίτες κρατούσαν μέρος των φαγητών, για να το πουλήσουν την επομένη¹⁴³.

Οι μαυραγορίτες, όμως, ως νεόπλουτοι, σε αντίθεση με τους “*παλαιόπλουτους*”, ήταν δακτυλοδεικτούμενοι από την κοινή γνώμη και, σε κάθε εκδήλωση του πλουτισμού τους, εισέπρατταν χαμηλόφωνα την αποστροφή ή “τον αποτροπιασμό” των συμπολιτών τους, παρατηρεί ο χρονογράφος σε άλλο χρονογράφημά του¹⁴⁴.

Αυτό που λείπει από τους μαυραγορίτες –απαντά ο Παλαιολόγος σε επιστολογράφους – δεν είναι η πίστη τους στο Θεό και η εκδήλωση κάποιων φιλανθρωπιών τους ούτε ο φόβος απέναντί του αλλά η έλλειψη πραγματικής αγάπης για το συνάνθρωπό τους¹⁴⁵.

Στην *τέταρτη* και μικρότερη *υποενότητα* των θεμάτων που αναφέρονται στον πόλεμο του '40, εντάσσονται τρία χρονογραφήματα, από τα οποία το ένα με τίτλο «*Αν είχαν οι άγνωστοι φωνή...*»¹⁴⁶ έχει φανταστικό περιεχόμενο και χωροθετείται στον Άδη. Ο Παλαιολόγος σημειώνει ότι εκτυλίσσεται διάλογος, στον οποίο συνομιλούν οι παλαιοί νεκροί των πολέμων και οι πρώτοι νεκροί του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου και διαπιστώνεται από τους “*συνομιλητές*” ότι ο πανανθρώπινος πόθος για τον ερχομό της ειρήνης είναι μάταια υπόθεση¹⁴⁷.

Τα άλλα δύο χρονογραφήματα έχουν αφηρημένο περιεχόμενο. Δεν εντοπίζεται δράση τοπική και χρονική αλλά, κρινόμενα με βάση την αρχαία ρήση “*ουδέν κακόν αμιγές καλού*”, σχετίζονται με την “*αγαθή πλευρά*”¹⁴⁸ - αν μπορεί να λεχθεί - του πολέμου. Ο Παλαιολόγος είναι πραγματιστής και φιλοσοφεί πάνω στα δεινά που προκαλεί ο πόλεμος, όμως, αναζητεί και εντοπίζει ότι ο πόλεμος είναι «*το*

¹⁴² Π. Παλαιολόγος, «Πατέρας», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 8-6-1942.

¹⁴³ Π. Παλαιολόγος, «Η κοσμική “μαύρη”», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 29-2-1944.

¹⁴⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ρεμβασμοί ενός μαύρου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-10-1943.

¹⁴⁵ Π. Παλαιολόγος, «Αγάπη στον άνθρωπο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-3-1944.

¹⁴⁶ Π. Παλαιολόγος, «Προς την τραγωδία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-9-1938.

¹⁴⁷ Π. Παλαιολόγος, «Αν είχαν οι άγνωστοι φωνή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-9-1939.

¹⁴⁸ Π. Παλαιολόγος, «Η αγαθή του πλευρά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-11-1940.

μαστίγιο που αφυπνίζει» συνειδήσεις, «ενώνει τις δυνάμεις, φέρνει στην επιφάνεια αρετές, τις οποίες ούτε εκείνοι που τις είχαν δεν υποπεύονταν». Και επικυρώνει τη γνώμη του με το παράδειγμα των νέων της εποχής εκείνης που τους κατηγορούσε η μεγαλύτερη γενιά «για εγωισμό, αδιαφορία, αυθάδεια, ανευλάβεια προς τις παραδόσεις, χαλάρωσι του εθνικού φρονήματος». Μόλις, όμως, κηρύχτηκε ο πόλεμος και οι νέοι στρατεύτηκαν, έδειξαν γενναιότητα, θέληση, ενθουσιασμό «προς το δρόμο του καθήκοντος», σοβαρότητα και αξιοπρέπεια¹⁴⁹.

Αλλά και σε άλλο χρονογράφημά του, μεταφέρει τις ανησυχίες απλού πολίτη, ο οποίος υποστηρίζει ότι με τη λήξη του πολέμου θα χαθούν οι καλές συνήθειες που απέκτησαν οι άνθρωποι, όπως τη χορτοφαγία αντί της κρεοφαγίας, την πεζοπορία αντί της ακινησίας και τον παρατεταμένο ύπνο αντί του ξενυχτιού¹⁵⁰.

8.6.6 Θεολογικά-Επετειακά

Σε πολλά χρονογραφήματά του, συνολικά 30 σύμφωνα με το δείγμα της ερευνώμενης περιόδου, ο Π. Παλαιολόγος με αφορμή τις μεγάλες ημέρες της χριστιανοσύνης βρίσκει την ευκαιρία να εκφράσει τις θεολογικές του απόψεις. Η Μεγάλη Εβδομάδα¹⁵¹, το τέλος της πένθιμης ατμόσφαιρας της Μεγάλης Εβδομάδας¹⁵², το Πάσχα¹⁵³, η Κυριακή του Θωμά¹⁵⁴, ο Δεκαπενταύγουστος¹⁵⁵, τα Χριστούγεννα¹⁵⁶ και η έλευση του Νέου Έτους¹⁵⁷, του δίνουν το έναυσμα να θεολογήσει και να κοινωνιολογήσει με το δικό του προσωπικό τρόπο. Έτσι λ.χ. την παραμονή των Χριστουγέννων¹⁵⁸ διατυπώνει την άποψη για το *χριστουγεννιάτικο δένδρο* ότι είναι άδικη η θυσία τόσων δέντρων στο βωμό της αντιγραφής μιας ξενόφερτης μόδας, η οποία είναι άγνωστη προς την ελληνική ψυχή και επισημαίνει ότι οι φτωχοί κάτοικοι του Μεταξουργείου στολίζουν δάφνες αντί για δέντρα στις γλάστρες τους. Και ανήμερα της γιορτής των Χριστουγέννων τονίζει ότι η μέρα αυτή

¹⁴⁹ Π. Παλαιολόγος, «Η αγαθή του πλευρά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-11-1940.

¹⁵⁰ Π. Παλαιολόγος, «Οι ανησυχίες του», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 31-5-1943.

¹⁵¹ Π. Παλαιολόγος, «Η μοίρα του Ισκαριώτη», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 14-4-1944. Βλ. επίσης του ίδιου «Ο εσπερινός της αμαρτίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-4-1943 και «Με το ίδιο βαγόνι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-3-1942.

¹⁵² Π. Παλαιολόγος, «Το πένθος της πόλεως», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-4-1938.

¹⁵³ Π. Παλαιολόγος, «Και η προβολή συνεχίζεται», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-4-1942. Βλ. επίσης του ίδιου «Ο Κύριός μας, το στομάχι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-4-1944.

¹⁵⁴ Π. Παλαιολόγος, «Η φωνή του απίστου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-4-1939.

¹⁵⁵ Π. Παλαιολόγος, «Η μητέρα του Μεγάλου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-8-1937. Βλ. επίσης του ίδιου «Προς τη Μεγαλόχαρη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-8-1937. «Με την πίστι στο θαύμα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-8-1940.

¹⁵⁶ Π. Παλαιολόγος, «Δόξα εν υψίστοις», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-12-1941.

¹⁵⁷ Π. Παλαιολόγος, «Ο Άγιος του περιττού», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 31-12-1943.

¹⁵⁸ Π. Παλαιολόγος, «Υπό την σκιάν του δένδρου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-12-1937.

ανήκει στα παιδιά¹⁵⁹, εστιάζοντας τις απόψεις του στη γέννηση του θείου βρέφους, όπως και αργότερα σε ανάλογο χρονογράφημά του, απεικονίζει την αγνότητα και την απλότητα των ανθρώπων της υπαίθρου¹⁶⁰.

Με την *έλευση του νέου έτους*¹⁶¹ συλλογίζεται ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον, το χθες και το αύριο διαπιστώνοντας πως το παρόν ακυρώνεται με την κατάσταση αναμονής που βιώνει το άτομο, χωρίς να συνειδητοποιεί την ύπαρξή του.

Επανέρχεται την επόμενη χρονιά και σχολιάζει τον ερχομό της νέας χρονιάς από την οπτική γωνία των *βιοπαλαιστών* και των *μισθοσυντήρητων*¹⁶², των οποίων υμνεί την προσπάθεια και τον αγώνα, για να μη λείψει τίποτα από τα μέλη των οικογενειών τους.

Ακόμη, τον απασχολεί το θέμα της πίστης, το οποίο σχολιάζει περισσότερο σε χρονογραφήματα που αναφέρονται στην Παναγία. «*Καθένας έχει τοποθετήσει και κάποια Τήνο στο τέρμα της πορείας του και βαδίζει προς αυτή με βαθύτατη πίστι για το θαύμα*»¹⁶³.

Και αλλού τονίζει την πίστη των προσκυνητών στην Παναγία της Τήνου. «*Η σημαία της πίστεως έχει υψωθεί εις τα κατάρτια όλων αυτών των караβιών που ανοίγονται εις το Αιγαίο*»¹⁶⁴.

Πιστεύει ακράδαντα ότι και στους ασεβείς υπάρχει η πίστη, «*Διότι η λατρεία της Παναγίας είναι έξω από τον κύκλον των θρησκευτικών προσηλώσεων. Πιστεύοντες και μη πιστεύοντες έχουν και από μίαν Παναγίαν εις την ψυχήν. Είναι η μητέρα, είναι η αδερφή, είναι η γυναίκα. Πονεμένοι άνθρωποι απευθύνονται προς πλάσμα ανθρώπινον, που εγνώρισεν και αυτό τον πόνον*»¹⁶⁵.

Και επισημαίνει εύστοχα τη σημασιολογική διάκριση ανάμεσα στα συνώνυμα ρήματα «*νομίζω*» και «*πιστεύω*». «*Λέμε “πιστεύω” και εννοούμεν “νομίζω”. Πιστεύω νάρθη. Το οποίον δεν σημαίνει ότι είμαι βέβαιος πως θάρθη [...]. Αυτοί, όμως, που ξεκινούν απόψε δεν νομίζουν. Πιστεύουν. Εις αυτούς θα δείξει η Μεγαλόχαρη τα θαύματά της. Θα σηκωθεί από το κρεβάτι ο παράλυτος και δεν θα εκπλαγή[...] Εκστατικοί εμπρός εις τον ιαθέντα θα μείνουν οι άπιστοι*»¹⁶⁶.

¹⁵⁹ Π. Παλαιολόγος, «Μικροί θεοί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-12-1937.

¹⁶⁰ Π. Παλαιολόγος, «Στα χέρια των απλών ανθρώπων», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-12-1943.

¹⁶¹ Π. Παλαιολόγος, «Στην αίθουσα αναμονής», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-1-1942.

¹⁶² Π. Παλαιολόγος, «Οι ήρωες της βραδυάς», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-12-1943.

¹⁶³ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-8-1940.

¹⁶⁴ Π. Παλαιολόγος, «Προς τη Μεγαλόχαρη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-8-1937.

¹⁶⁵ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-8-1937.

¹⁶⁶ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-8-1937.

Ειδικότερα, ο Παλαιολόγος ξεκινώντας από επίκαιρα θρησκευτικά θέματα, όπως αναφέραμε, θεολογεί πάνω σ' αυτά, όχι, όμως, με το γνωστό τυποποιημένο κηρυκτικό λόγο της εκκλησίας, που συχνά κουράζει και απωθεί το εκκλησίασμα, αλλά με διάθεση φιλοσοφική, η οποία εδράζεται στο γνήσιο και αυθεντικό υπόστρωμα του χριστιανισμού. «*Η θρησκεία πρέπει να γίνει παρηγοριά και όχι απειλή. Όχι Θεός τιμωρός [...]. Θεός αγαθός, ανεξίκακος, πολυεύσπλαχνος, Θεός της συγγνώμης [...], γεμάτος καλωσύνη και τρυφερότητα, έτσι όπως τον είδαμε στα παιδικά μας χρόνια, ζωγραφισμένο στους θόλους των εκκλησιών [...] στέλνει στο γένος των πονεμένων την πνοή της παρηγοριάς και της συμπόνιας του*»¹⁶⁷.

Πιστεύει ότι «σε στιγμές δύσκολες οι ουρανοί είναι το ύστατο καταφύγιο. Η τελευταία ελπίδα» του καθένα μας, όταν οι συνάνθρωποί μας αδυνατούν να έρθουν στη θέση μας και να μας κατανοήσουν. Τότε, μοναδική καταφυγή μας είναι ο Θεός, «βοηθός εν θλίψεσιν». Η ωραιότερη ιδιότητα που απέδωσε ποτέ ο άνθρωπος στο Θεό του. Οι αρχαίοι είδαν «το Δία, θεό αδυσώπητο και οργίλο με τις βροντές του και τους κεραυνούς του». Οι Εβραίοι είδαν «τον Ιεχωβά με τους θυμούς και τις κακίες του», ενώ τα μεταχριστιανικά χρόνια ο άνθρωπος «τον είδε σαν πατέρα των πονεμένων»¹⁶⁸.

Αλλά και για άλλα θεολογικά θέματα εκφράζει με θάρρος την άποψή του. Έτσι, με αφορμή την *Κυριακή του Θωμά*, δεν καταδικάζει την αμφιβολία αλλά, χωρίς να παρεκκλίνει από το θρησκευτικό πνεύμα, ερμηνεύει και προεκτείνει ότι «αν η δυσπιστία ήταν αντίθετη προς το πνεύμα του Χριστιανισμού, η σημερινή ημέρα δεν θα είχε αφιερωθεί στον απόστολο που έδωσε με τόση ωμότητα την έκφραση των αμφιβολιών του». Μάλιστα, θεωρεί ότι είναι «ευθεία και ειλικρινής εκδήλωση υπερηφάνου και ελευθέρου ανθρώπου». Πιστεύει ότι ο Θεός δεν καταδικάζει το δύσπιστο, διότι «ο άνθρωπος γεννήθηκε για να ερευνά [...] και η ψυχή μας δεν είναι καμωμένη, για να μένη ακυροβλημένη σε ακύμαντες θάλασσες»¹⁶⁹.

Παίρνοντας αφορμή τη Μεγάλη Εβδομάδα από την αναφορά στον Ιούδα τον Ισκαριώτη προσπαθεί να βρει ελαφρυντικά στη στάση του. «*Τη στιγμή του λιθοβολισμού του Ιούδα να αναλογιζόμαστε και την τραγική τύχη του, τη μαύρη μοίρα των ανθρώπων [...] που εκλέγονται από μια σκληρή μοίρα να σηκώνουν στην πλάτη τους το βάρος μιας συμφοράς*»¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Π. Παλαιολόγος, «Παρηγοριά και όχι απειλή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-1-1944.

¹⁶⁸ Π. Παλαιολόγος, «Βοηθός εν θλίψεσιν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-3-1944.

¹⁶⁹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-4-1939.

¹⁷⁰ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 14-4-1944.

Με αφορμή το ξεκίνημα της Μ. Εβδομάδας, σε άλλο χρονογράφημά του, σχολιάζοντας τις μικρές παρθένους, επεκτείνεται και στους μικρούς παρθένους. Στέκεται, όμως, και στους συνετούς και τις συνετές παρθένους, για να γενικεύσει ότι «στο τραίνο της ζωής τη θέση της φρονήσεως και της μορίας δεν την εκλέγει μόνος του ο επιβάτης. Η μοίρα τον οδηγεί σ' αυτήν»¹⁷¹.

Άλλα θέματα θεολογικά – επετειακά που τον απασχολούν είναι: η θεαματοποίηση του μαρτυρίου του Θεού, που καθιερώθηκε χωρίς αντιδράσεις. Αφορμή του σχολιασμού αυτού είναι οι ταινίες του θείου δράματος που προβάλλονται τη Μεγάλη Εβδομάδα, στους κινηματογράφους, όπως «*Βασιλεύς των Βασιλέων*», «*Γολγοθάς*», «*Ιούδας*», «*Ο βίος και τα πάθη του Χριστού*», για τις οποίες επισημαίνει ότι «η θρησκευτικότητα θα λείψει και τότε από την ταινία. Θα λείψει το μυστήριο και η μυστικοπάθεια», διότι «ένας είναι ο Θεός αλλά ο καθένας τον έχει πλασμένο σύμφωνα με την ιδιοσυγκρασία και με τις δυνάμεις του. Ένα είναι το θείο δράμα, καθένας, όμως, έχει μέσα του ένα δικό του Γολγοθά, όπως τον έπλασε από τα παιδικά του χρόνια με τη φαντασία του»¹⁷².

Κατά παρόμοιο τρόπο και οι επέτειοι δίνουν το έναυσμα στον Παλαιολόγο να θεολογήσει και να επετειολογήσει, όπως η επέτειος της 25^{ης} Μαρτίου¹⁷³, η επέτειος της 14^{ης} Ιουλίου για το Παρίσι¹⁷⁴ και οι άγιοι, προστάτες των κοριτσιών¹⁷⁵.

Ακόμη, ενδεικτικά αναφέρουμε και άλλα **θεολογικά – επετειακά** θέματα που χρονογράφησε: Ο άγιος Φανούριος και ο άγιος Ελευθέριος προστάτες των κοριτσιών¹⁷⁶⁻¹⁷⁷, η βλασφημία γενικά και η βλασφημία προς τα άψυχα¹⁷⁸, η πένθιμη εικόνα της πόλεως τελειώνει μετά το τέλος της Μεγάλης Εβδομάδας¹⁷⁹, οι ευχές της εκκλησίας για επικράτηση της ειρήνης¹⁸⁰, πάνω στη σφαγή των νηπίων από τον Ηρώδη θεμελιώνεται ο λυτρωμός¹⁸¹, η αμαρτία της μοιχαλίδας γυναίκας τη Μεγάλη Τρίτη¹⁸², επιστολή – απολογία του μοναχισμού από το Άγιον Όρος¹⁸³, ίδρυση

¹⁷¹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-3-1942.

¹⁷² Π. Παλαιολόγος, «Και η προβολή συνεχίζεται», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-4-1942.

¹⁷³ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς ρωμαντισμούς», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-3-1944.

¹⁷⁴ Π. Παλαιολόγος, «Η εορτή της χαράς», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-7-1937.

¹⁷⁵ Π. Παλαιολόγος, «**Ο Άγιος των Παρθένων**», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-8-1937. Βλ. επίσης του ίδιου «**Προς τον Άγιον των Παρθένων**», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-8-1941.

¹⁷⁶ Π. Παλαιολόγος, «**Ο Άγιος των Παρθένων**», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-8-1937.

¹⁷⁷ Π. Παλαιολόγος, «**Προς τον Άγιον των παρθένων**», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-8-1941.

¹⁷⁸ Π. Παλαιολόγος, «Προς χρήσιν των βλασφημιών», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-9-1937.

¹⁷⁹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-4-1938.

¹⁸⁰ Π. Παλαιολόγος, «Και επί γης ειρήνη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-9-1938.

¹⁸¹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-12-1941.

¹⁸² Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-4-1943.

¹⁸³ Π. Παλαιολόγος, «Φωνή από τον άλλο κόσμο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-2-1944.

εταιρείας για την καύση των νεκρών¹⁸⁴, η προέλευση του χριστουγεννιάτικου δέντρου¹⁸⁵, η αναμονή του νέου έτους¹⁸⁶, ύμνος στους βιοπαλαιστές και μισθοσυντήρητους¹⁸⁷, ημέρα του παιδιού τα Χριστούγεννα¹⁸⁸, απολογισμός του δωδεκαήμερου Χριστουγέννων – Φώτων¹⁸⁹, η αγνότητα και η απλότητα των ποιμένων της υπαίθρου και η αναγγελία της γέννησης του Χριστού¹⁹⁰, ο στοχασμός για το Πάσχα μετατοπίζεται στην πασχαλινή ευωχία¹⁹¹, ο Άγιος Βασίλης και η χαρά του περιττού¹⁹².

8.6.7 Φύση / Φυσικά φαινόμενα

Στο ερευνητικό δείγμα διαπιστώνεται ότι ο Π. Παλαιολόγος ασχολήθηκε με 40 χρονογραφήματα που αφορούν τη φύση και τα φυσικά φαινόμενα. Το γεγονός δείχνει ότι η ενότητα αυτή των θεμάτων του είναι πολύ αγαπητή, όπως προσφιλή είναι παρόμοια θέματα στο Γρηγόριο Ξενόπουλο, τα οποία σχολιάζει στα «επιστολιμαία χρονογραφήματά» του, γνωστότερα με τον επίτιτλο «Αθηναϊκές Επιστολές»¹⁹³.

Ο Παλαιολόγος, όπως και ο Γρ. Ξενόπουλος¹⁹⁴, υμνεί την ομορφιά του φυσικού κόσμου που τον περιβάλλει, τη διαδοχή των εποχών με τις επιδράσεις της στον ψυχισμό των ανθρώπων, την εναλλαγή των καιρικών συνθηκών και εξαίρει τη δυναμική των φυσικών φαινομένων.

Επίσης, ο Ιωάννης Κονδυλάκης – σημειώνει ο Ε.Π. Μαϊστρέλλης - μπορεί να μην ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την περιγραφή της φύσης, , όμως, χρονογράφησε θέματα που αναφέρονται σ' αυτή, σχολίασε την επίδρασή της «στα αισθήματα και τις διαθέσεις των ανθρώπων» και «προσωποποίησε εικόνες της εμψυχώνοντάς τες με ανθρώπινα χαρακτηριστικά»¹⁹⁵.

Τα 40 χρονογραφήματα του Παλαιολόγου, τα οποία αναφέραμε, περιγράφουν διάφορες οπτικές της φύσης και περιελίσσονται σε τ ρ ε ι ς ά ξ ο ν ε ς : στις εποχές, στο φυσικό περιβάλλον (ύπαιθρος / βουνό, θάλασσα, άνθη, κήποι) και σε φυσικά

¹⁸⁴ Π. Παλαιολόγος, «Από τους τάφους στη λήκυθο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17-2-1944.

¹⁸⁵ Π. Παλαιολόγος, όπ., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-12-1937.

¹⁸⁶ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-1-1942.

¹⁸⁷ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-12-1943.

¹⁸⁸ Π. Παλαιολόγος, όπ., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-12-1937.

¹⁸⁹ Π. Παλαιολόγος, «Κοινή για όλους μας τράπεζα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-1-1942.

¹⁹⁰ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-12-1943.

¹⁹¹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-4-1944.

¹⁹² Π. Παλαιολόγος, «Ο Άγιος του περιττού», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 31-12-1943.

¹⁹³ Κ.Δ. Μαλαφάντης, *Οι "Αθηναϊκαί Επιστολαί" του Γρηγόριου Ξενόπουλου στη "Διάπλασι των Παίδων" 1896-1947*, εκδόσεις Αστέρως (διδακτορική διατριβή), Αθήνα 1995, σ. 179.

¹⁹⁴ Κ. Δ. Μαλαφάντη, ό.π., σ. 180.

¹⁹⁵ Ευστρ. Μαϊστρέλλης, (2001), *Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα* (διδακτορική διατριβή ανέκδοτη), Πειραιάς, σ. 160.

φαινόμενα (βροχερές μέρες, συννεφιασμένες, ιδιαίτερα θερμές μέρες του καλοκαιριού, ήλιος και φεγγάρι).

Ιδιαίτερα για την εποχή της άνοιξης ο Παλαιολόγος γίνεται προσεχτικός παρατηρητής και ψυχογραφεί την αναστάτωση της δακτυλογράφου, την αταξία των μαθητών, την εκστατικότητα της νοικοκυράς μπροστά στο παράθυρό της, καθώς ατενίζει τη φύση, τη δεσποινίδα που βυθίζεται στην ανάγνωση του ρομάντσου της, αλλά και την κυρία που έχει τα νεύρα της και ξεσπά στην υπηρέτρια, διότι η άνοιξη είναι *«ένας ασύλληπτος εμπρηστής [που] ήρθε στα καλά καθούμενα με το δαυλό του και άναψε φωτιές [...]. Γεννιέται μέσα μας, αναβλύζει από την ψυχή μας, ξεχειλίζει από τους πόρους μας [...]. Νοιώθουμε την άνοιξη, γιατί μια άνθησις συντελείται και στο δικό μας οργανισμό και μας αναστατώνει»*¹⁹⁶.

Ανάλογες παρατηρήσεις κάνει, επανερχόμενος με το ίδιο θέμα σε άλλα χρονογραφήματά¹⁹⁷⁻¹⁹⁸ του.

Αλλά και το *καλοκαίρι* του δίνει την αφορμή να αποτυπώσει σκηνές της εποχής και να γίνει πολύ λεπτός «περιγραφέας», μεταφέροντας τον παλμό της κίνησης από την οδό Πανεπιστημίου μπροστά από το νεοκλασικό κτίριο της Ακαδημίας, όπου *«η στέγη αυτή της ελληνικής διανοήσεως [χρησιμεύει] ως αφητηρία και τέρμα των λεωφορειακών μας συγκοινωνιών»*. Παρατηρεί και καταγράφει λεπτομερέστατα την κίνηση στη στάση λεωφορείων και την εμφάνιση γυναικών και ανδρών που επιστρέφουν από τη θάλασσα.

«Θρόμβοι ιδρώτος λιπαίνουν το λεπτό τρίχωμα του άνω χείλους των. Υγρό είναι το μέτωπό τους. Η πούδρα, η άρμη, η σκόνη και ο ιδρώς σχηματίζουν ένα στρώμα από λίπος που εκτείνεται σε όλη την πρόσοψη. Κι' αν αφηρημένες κάποτε υψώνουν το χέρι για να διορθώσουν την ψάθα που παρεξέκλινε κατά την κάθοδο από το όχημα, στη μασχάλη της διαφανούς μπλουζίτσας διακρίνονται οι μεγάλοι κύκλοι που διέγραψε η εξάτμισις [...]. Αλλά το μεγάλο κακό παρατηρείται στους άνδρας [...]. Τα μαλλιά τους ακατάστατα, μπλεγμένα, αχτένιστα, αλατισμένα, ένα κουβάρι δίχως τέλος και δίχως αρχή, εμφανίζουν ανώμαλες βουνοκορφές, εκεί όπου έστιλβε η λεία επιφάνεια από την οποία επέρασαν βούρτσες, χτένια, μπριγιαντίνες, όλοι οι στραωτήρες που επενόησε η ανδρική φιλαρέσκεια. Το άλας λευκαίνει τα πυκνά φρύδια τους. Το πουκάμισο με τα κοντά μανίκια και το ανοικτό λαιμό, λερωμένο, ιδρωμένο, στραπατσαρισμένο,

¹⁹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Ανοιξιάτικο αεράκι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-3-1938.

¹⁹⁷ Π. Παλαιολόγος, «Πινόη ανοίξεως», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-3-1939.

¹⁹⁸ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς συνείδηση», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-3-1940.

αποκαλύπτει ένα στήθος λάσειο που δεν είχε τίποτα να χάσει αν έμενε στα σκότη της αφανείας του». Και καταλήγει περιπαικτικά: «Σέρνονται σαν ναυαγοί που εξέβρασε ο Σαρωνικός. Κύμα νεόφερτων προσφύγων που έχασαν το ηθικό τους, πυροπαθείς που έφυγαν διωκόμενοι από τις φλόγες [...]»¹⁹⁹.

Μετά την κούραση του καλοκαιριού που προκαλεί η ζέστη και αποκάνει τον άνθρωπο, ο Παλαιολόγος υμνεί το φθινόπωρο που φέρνει τη χαρά και όχι τη θλίψη. «Μην ακούτε τι σας λένε οι ποιητές. Δε φέρνει τη μελαγχολία το φθινόπωρο. Τη χαρά μας δίνει η πρώτη του πνοή με τη δροσιά, με τα χρώματα, με την απλότητα, την τρυφερότητα, με την ωμορφιά των λουλουδιών του, με την υπόσχεσι μιας παρατεταμένης ουράνιας θωπείας»²⁰⁰.

Οι περιγραφές του φθινοπώρου δείχνουν πως η καλοκαιρινή ζέστη ενοχλεί πολύ τον Παλαιολόγο, γι' αυτό χρονογραφεί με μεγάλη χαρά την ηπιότητα αυτής της εποχής.

«Πυροπαθείς αδελφοί, όσοι έχετε δοκιμασθή από τα πάθη του θερινού ηλίου, εσείς να πήτε αν υπάρχει ηδονή πιο μεγάλη απ' αυτή που σκορπίζει στο είναι μας η παρθενική θωπεία του φθινοπώρου [...]. Το ελληνικό φθινόπωρο αξίζει να το χαιρώμαστε σαν το λικέρ που πίνουμε γουλιά – γουλιά. Να το απολαμβάνουμε απόλυτα, με όλες τις αισθήσεις, απ' όλους τους πόρους μας, σαν κάτι το εξαιρετικό, όπως τη σπανία γυναίκα που την ψαύομε απαλά-απαλά με τα άκρα των δακτύλων σαν να μην πιστεύομε την πραγματικότητα της κατακτήσεως»²⁰¹.

Η αλκυονίδα ημέρα του Ιανουαρίου οδηγεί τον Παλαιολόγο σε βαθμιαία αύξηση της έντασης της περιγραφής της, πραγματικό κρεσέντο που στην κορύφωσή του ταυτίζει τη χειμωνιάτικη ηλιόλουστη ημέρα με τη χαρά και την ευτυχία, της οποίας η διάρκεια είναι βραχεία. Το χρονογράφημα αυτό με τον πεζό τίτλο «Καιρός αίθριος» ξεπερνά σε λυρισμό την έμπνευση και τη γραφίδα του πιο προβεβλημένου λογοτέχνη²⁰².

Οι χειμωνιάτικες η λ ι ό λ ο υ σ τ ε ς η μ έ ρ ε ς αποτελούν το έναυσμα για τον Παλαιολόγο να περιγράψει με κάθε λεπτομέρεια την βραχύβια πορεία τους, να χαρεί το σύντομο πέρασμά τους να εκφράσει την επίδρασή τους στις διαθέσεις των ανθρώπων και να σχολιάσει με μικρή δόση φιλοσόφησης πως «αν υπελόγιζε κανείς

¹⁹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Σκίτσα της εποχής», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 3-8-1939.

²⁰⁰ Π. Παλαιολόγος, «Το τραγούδι της χαράς», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-9-1943.

²⁰¹ Π. Παλαιολόγος, «Πνοή φθινοπώρου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-9-1938.

²⁰² Π. Παλαιολόγος, «Καιρός αίθριος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-1-1938.

την διάρκεια της χαράς [αυτών των ημερών], χαρά δε θα υπήρχε». Και όσο βραχύτερος είναι ο βίος τους «τόσο πειο δυνατή είνε η έντασίς» τους²⁰³.

Αλλά και εικόνες της χιονισμένης Αθήνας, σε ηλιόλουστη ημέρα, καταγράφει λεπτομερειακά ο Παλαιολόγος, καθώς τα γηρατειά «ξεπορτούν» και βαδίζουν στο Ζάππειο: «ευθυτενή, φρεσκοξυρισμένα, με το κεφάλι ψηλά. Της ώρας η τσάκισι του πανταλονιού, λευκές γκέτες στα πόδια, κόκκινα μάγουλα, πλούσιο στρωτό άσπρο μουστάκι κι' ένα φλογάτο τριαντάφυλλο στην μπουτουνιέρα. Το καπέλο κλίνει ελαφρώς προς τα αριστερά, γάντια στο ένα χέρι και στο άλλο το μαστούνι με τη χρυσή λαβή. Δεν αγγίζει την άσφαλο[...]»²⁰⁴.

Με το ίδιο θέμα της ηλιόλουστης ημέρας των Χριστουγέννων επανέρχεται στο τέλος του ίδιου χρόνου 1938. Ιδιαίτερα, σ' άλλο χρονογράφημά του, τονίζει τη σημασία του φωτός μέσα στη συνοφρύωση του χειμώνα, το οποίο «ατενίζουν με κατάπληξι, με αγαλλίασι κι' ευγνωμοσύνη, σαν ένα χαιρετισμό της φύσεως» και οραματίζεται τη λαμπρότητα και τη θαλπωρή που θα καλύψη την ανθρωπότητα, ύστερα από τη δίνη του πολέμου²⁰⁵.

Εξάλλου, σε χρονογράφημά του με τίτλο²⁰⁶ «Ηλιο, μια στάλα ήλιο» εκφράζει εναγωνίως τον πόθο του για ηλιοφάνεια, η οποία σπάνιζε εκείνο το χειμώνα, τον οποίο θεωρεί περίοδο δουλειάς, γιατί «εξασφαλίζει τη γονιμότερη απόδοσι της ηλικίας και πνευματικής προσπάθειας» και συγχρόνως του αποδίδει ανθρώπινα χαρακτηριστικά. «Ο χειμώνας είνε κοινωνικός, χορευταράς, καλοφαγάς, πότης, χαρτοπαίκτης, κοζέρ, δραστήριος εραστής. Μαζί μ' αυτά και δουλευτής».

Με αφορμή τη χειμωνιάτικη λιακάδα διατυπώνει, σε άλλο χρονογράφημά του, τις αντιρρήσεις του για τη μανία πολλών Αθηναίων και Πειραιωτών να τρέχουν στα βουνά για χιονοδρομίες. Υποστηρίζει ότι ο βίος του χιονιού είναι πολύ σύντομος και «οι συνθήκες επικοινωνίας του μαζί του δεν ευνοούν την φυσιολογική ανάπτυξι του δαπανηρότερου σπορ σε μια χώρα με τροπικό κλίμα». Αντίθετα, σε χώρες που αναπτύσσεται η χιονοδρομία το χιόνι διαρκεί εφτά και οχτώ μήνες. Ακόμη, το άθλημα αυτό υποστηρίζει ότι απαιτεί συγκοινωνιακή και ξενοδοχειακή οργάνωση, για να μπορέσει να προσελκύσει τουρίστες. Γι' αυτό προτείνει τη στροφή προς τη θάλασσα, η οποία προσφέρει αντίστοιχα αθλήματα και προσφέρεται από οικονομική άποψη στα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα²⁰⁷.

²⁰³ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-1-1938.

²⁰⁴ Π. Παλαιολόγος, «Μεσημέρι στο Ζάππειο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-1-1938.

²⁰⁵ Π. Παλαιολόγος, «Φωτεινό διάλειμμα», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 12-12-1941.

²⁰⁶ Π. Παλαιολόγος, «Ηλιο, μια στάλα ήλιο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-2-1942.

²⁰⁷ Π. Παλαιολόγος, «Ο “ποπολάρος”», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-1-1939.

Όχι μόνο η λιακάδα αλλά και η φεγγαράδα αποτελεί πηγή έμπνευσης για τον Παλαιολόγο, ο οποίος αφιερώνει, σύμφωνα με το δείγμα της έρευνας, τρία χρονογραφήματα για το φως του φεγγαριού και για τους ρεμβασμούς²⁰⁸ που προκαλεί στον ίδιο, ο οποίος αδυνατεί, παρότι είναι πόλεμος, να το διαγράψει από τον κύκλο των θεμάτων του. Το προσωποποιεί και «*συνομιλεί*» μαζί του, όπως σε άλλο χρονογράφημά του με τίτλο «*Μόνον με το φεγγάρι*» ο «*μικρομαγαζάτορας*»²⁰⁹ εκστασιάστηκε και ξεχάστηκε στο παγκάκι, καθώς πήγαινε στο σπίτι του με τα ψώνια φορτωμένος. Πιστεύει, ακόμη, ότι με «*το φως του ήλιου παραδινόμαστε στον πυρετό της κινήσεως*» του αγώνα και της βιοπάλης, ενώ με το φως του φεγγαριού οδηγούμαστε στην περισυλλογή και αναζητούμε «*τους χαμένους εαυτούς μας*»²¹⁰.

Πέρα από τη λιακάδα και τη φεγγαράδα ο Παλαιολόγος αφιερώνει άλλα έξι χρονογραφήματα - σύμφωνα με το ερευνητικό δείγμα - για τη βροχή πέντε (5), τα σύννεφα δύο (2) και τη ζέστη ένα (1). Η βροχή του είναι ιδιαίτερα προσφιλής. Κυρίως περιγράφει σκίτσα της βροχής²¹¹ και ανθρώπινους τύπους, κατά τη διάρκεια της εξέλιξης του φυσικού φαινομένου: τον απρονόητο, τον προνοητικό, τον αλήτη, τον προσεκτικό, τον αδιάβροχο, τον πεισματάρη, τον «*γυναικοπειραχτή*» την ώρα της βροχής, το χιουμορίστα και το γνώριμο²¹².

Αλλά και τους «*ευτυχείς που βρέθηκαν στο θερμό δωμάτιο*» [...] την ώρα «*που η βροχή κεντούσε επάνω στο τζάμι τις τελείες της*» [...], αυτοί «*παρακολουθούσαν τη συναυλία του νερού που εκτελούσε τις συνθέσεις του επάνω στα κεραμίδια, στην άσφαλτο, στις πέτρες, στους τσίγκους με όλο το πλήθος των οργάνων*».

Ακόμη, αλλού παρουσιάζει την οπτική γωνία από την οποία βλέπουν τη βροχή ο αδιάφορος, το παράνομο ζευγάρι από το ρετιρέ, η μητέρα με το παιδί της, η ώριμη γυναίκα, τα νιάτα και ο ηλικιωμένος, για να καταλήξει: «*Βρέχει κατά χίλιους τρόπους. Βρέχει χαρές, λύπες, ρεμβασμούς, [...] τόσο διαφορετικός, όμως, είναι ο ήχος που ακούει ο καθένας μας, όταν κρούουν τα παράθυρα της ψυχής τους οι σταγόνες της βροχής*»²¹³.

Τελικά, τον Παλαιολόγο ενδιαφέρει η βροχή ως καιρικό φαινόμενο διακοπής της προηγούμενης μονότονης καλοκαιρίας που γεμίζει την ψυχή μ' ευγένεια και

²⁰⁸ Π. Παλαιολόγος, «Πανσέληνος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-7-1937.

²⁰⁹ Π. Παλαιολόγος, «Μόνον με το φεγγάρι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-8-1941.

²¹⁰ Π. Παλαιολόγος, «Κάτω από το φως του φεγγαριού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-8-1942.

²¹¹ Π. Παλαιολόγος, «Σκίτσα της βροχής», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-3-1939.

²¹² Π. Παλαιολόγος, «Καλοκαιρινή βροχή», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 21-6-1943.

²¹³ Π. Παλαιολόγος, «Με την υπόκρουσι της βροχής», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-10-1941.

αγαθότητα, αφαιρεί τις κακίες, πραΰνει τα νεύρα και κάνει «να βλέπουμε με καλωσύνη οι άνθρωποι τους ανθρώπους»²¹⁴.

Γι' αυτό περιγράφει τη βροχή του Μαρτίου, του Μαΐου, του Ιουνίου, του Αυγούστου και τη φθινοπωρινή του Οκτωβρίου²¹⁵.

Αλλά και η φύση με το βουνό, τη θάλασσα, τους ανθρώπους, τα άνθη και τους κήπους προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον στον Παλαιολόγο και τη χρονογραφεί, με ιδιαίτερη προσοχή, είτε πεζοπορώντας στο βουνό είτε ρεμβάζοντας στην ακτή. Συνάμα, εκδηλώνει ενδιαφέρον για τις έγνοιες ενός βοσκού που γνώρισε κατά τις εκδρομές του, γι' αυτό και χρονογραφεί τη συνομιλία τους και αναφέρει γι' αυτόν ότι «αντικρύζει με γαλήνη τα προβλήματα της ζωής και του θανάτου. Έχει την κοσμοθεωρία του [...]. Και «πιστεύει σ' ένα Θεό διάχυτο παντού, ανώτερο από τις αδυναμίες» που και ο κακός και ο καλός αμείβονται ή τιμωρούνται από τη φωνή της συνείδησης²¹⁶.

8.6.7.1 Θάλασσα

Με τη θάλασσα ο Παλαιολόγος ασχολείται ιδιαίτερα σε πολλά χρονογραφήματά του, είτε από την πλευρά των διακοπών, είτε από τη σκοπιά των λουομένων, είτε από την πλευρά των παραθεριστών, είτε από την οπτική της ηθικής. Θεωρεί ότι η θάλασσα είναι «μεγάλος ανατροπέας [...]. Στη θάλασσα διαμορφώνονται τελευταία τα ήθη μας». Πιστεύει ότι το γυμνό της παραλίας κατάφερε να φέρει τα δύο φύλα πιο κοντά και να απομακρύνει τον πουριτανισμό «γιατί είχαμε τόση ανάγκη από τη γνωριμία αυτή»²¹⁷.

Και συνεχίζει, σε άλλο χρονογράφημά του, να εξετάζει το βλέμμα στις ακτές, καθώς αντικρίζει τα ανθρώπινα σώματα ως «έργα τέχνης». Θεωρεί ότι το μάτι είναι παμφάγο που «επιθυμεί, φθονεί, συγκρίνει, μετρά τις αναλογίες, ξεσχίζει, γδύνει, κατακτά με τη φαντασία, αγκαλιάζει, απομυζά τους χυμούς» του σώματος και τονίζει ότι επιβάλλεται να αναληφθεί σταυροφορία για την αγωγή και τον πολιτισμό των ματιών. Όμως, ο πολιτισμός των ματιών – διατείνεται - ανθίζει τελευταίος σε όλες τις κοινωνίες²¹⁸.

²¹⁴ Π. Παλαιολόγος, «Η χθεσινή δοκιμή», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 7-8-1944.

²¹⁵ Π. Παλαιολόγος, «Με τις ομπρέλλες», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 1-5-1944.

²¹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Η σοφία του βοσκού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-8-1939.

²¹⁷ Π. Παλαιολόγος, «Η ηθική της ακτής», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-6-1938.

²¹⁸ Π. Παλαιολόγος, «Ηρωες της ακτής», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-8-1939.

Ακόμη, τονίζει ότι είναι ανάγκη να εξοικειωθούν οι Έλληνες με το υγρό στοιχείο, να προστρέξουν στη θάλασσα και να ασχοληθούν με τα θαλασσινά αθλήματα²¹⁹.

Και σε τόνο εξομολογητικό εκμυστηρεύεται τη βαθιά και ακατάλυτη σχέση του Έλληνα με τη θάλασσα, την οποία θεωρεί φορέα τη ελευθερίας, του πολιτισμού και του πλούτου²²⁰.

8.6.7.2 Άνθη

Τα φυτά, τα άνθη, τους κήπους και τους δρόμους με πράσινο περιγράφει ο Παλαιολόγος, με ιδιαίτερη παρατηρητικότητα και λεπτότητα, σε αρκετά χρονογραφήματά του. Συγκρίνει για παράδειγμα τις χρήσεις του φυτού «δάφνη» και διαπιστώνει ότι το φυτό αυτό ήταν προορισμένο να δαφνοστεφανώνει τους νικητές και τους ήρωες. Τελευταία, όμως, υπηρετεί τις πρακτικές σκοπιμότητες, με αποτέλεσμα σε «πόσο βάθος ανυποληψίας μπορεί να ξεπέση η δόξα ως που να φθάση από τη μια γενιά στην άλλη [...]. Γιατί, τέλος πάντων, δεν είνε σωστό να τιμούμε τον ήρωα με τα ίδια υλικά που παστώνουμε τα ψάρια»²²¹.

Η γαζία, πάλι, εμπνέει τον Παλαιολόγο να τη χρονογραφήσει και να αναπολήσει μνήμες άλλων εποχών που το άνθος αυτό, «αν και ανθίζει στα πιο φτωχά και ταπεινά πλαίσια, στις μάνδρες, στις αυλές, σε δρομάκια συνοικιών», υπήρξε το χαρακτηριστικό «κόσμημα» που ενέπνεε προσωπικές στιγμές έρωτα και έδειχνε ευαισθησία²²².

Αλλά και η μιμόζα²²³ και η κάκτος²²⁴ έχουν τη θέση τους στα χρονογραφήματά του, τις προσωποποιεί σε εκμυστηρευτικούς μονολόγους να «εξομολογούνται» τις «μύχιες σκέψεις» τους.

Δεν προβάλλει ο χρονογράφος μόνο τα γνωστά και ξεχωριστά άνθη - «τις βεντέτες» όπως σημειώνει - αλλά εξαίρει την ομορφιά και την αναγκαιότητα των αγριολούλουδων, τα οποία συνθέτουν την αρμονία της φύσης: «Μπαλαρινάκια που δεν φιλοδοξούν τιμές σολίστας. Αφήνουν το σόλο για τους αστέρες. Αυτά αποτελούν το χορό. Έξω από το πρόγραμμα της παραστάσεως θα μείνουν τα ονόματα τους [...]. Μ'

²¹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Με το πανί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-6-1940.

²²⁰ Π. Παλαιολόγος, «Γαλάζιες σελίδες», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 25-9-1944.

²²¹ Π. Παλαιολόγος, «Φύλλα δάφνης», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-5-1938.

²²² Π. Παλαιολόγος, «Άνθη γαζίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-11-1939.

²²³ Π. Παλαιολόγος, «Μιμόζα η απατηλή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-1-1942.

²²⁴ Π. Παλαιολόγος, «Κάκτος ο παχύφυλλος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-1-1942.

ένα τριαντάφυλλο στο ανθοδοχείο σας δεν ανοίγει το πανηγύρι της ανοίξεως. Ο διάκοσμος του αγριολούλουδου θα δώσει τον εορταστικό τόνο»²²⁵.

Μέσα από την ποικιλία των συνθέσεων, των χρωμάτων, των σχημάτων, των αρωμάτων, τα οποία ως μονάδες έχουν βίο σύντομο, ο Παλαιολόγος τονίζει το δρόμο της ευτυχίας, τον οποίο αποτελούν επιμέρους χαρές και ευχαριστήσεις, όπως ακόμη και η αφοσίωση, η πίστη και η άρτια εκτέλεση του οιαδήποτε έργου που ασκούμε²²⁶.

8.6.7.3 Κήποι – δάση

Το πράσινο προκαλεί το ενδιαφέρον του Παλαιολόγου. Οδοιπορώντας κάτω από πλατάνια της Κηφισιάς περιγράφει δρόμους, κήπους, δένδρα, φυτά, λουλούδια, επαύλεις, θρόισμα φύλλων και τιτιβίσματα πουλιών, με σκηνογραφικό τρόπο, προκαλώντας έντονα συναισθήματα στον αναγνώστη για την «ονειρώδη ομορφιά του παραδείσου»²²⁷.

Αναπολεί, όμως, και το Ζάππειο που παλαιότερα ήταν «ο προσφιλέστερος περίπατος των κατοίκων της πόλεως [...] Εκεί εύρισκαν καταφύγιο οι χωλαίνοντες προϋπολογισμοί [...] και η νεότης έβλεπε πλούσια όνειρα», ενώ τώρα εφαρμόζουν πιστά τη διαθήκη του δωρητή Ζάππα ότι δηλαδή ο τόπος αυτός προορίζεται για «έκθεση γεωργικών προϊόντων». Για το λόγο αυτό, διαμαρτύρεται, όπως και για το γειτονικό Βασιλικό Κήπο, που κλείνει με τη δύση του ηλίου²²⁸.

Ο Παλαιολόγος, όμως, εκδηλώνει το πρώιμο οικολογικό του ενδιαφέρον, όπως άλλωστε και ο Γρ. Ξενόπουλος, για τους κινδύνους που διατρέχει το φυσικό περιβάλλον²²⁹ από την κοπή των πεύκων, των ελιών, των πλατανιών και των πουρναριών των περιοχών του Αγίου Ιωάννη Καρέα, της Καισαριανής και του Υμηττού, τα οποία μετατρέπονται σε καυσόξυλα. Ενώνει τη φωνή του με τους διαμαρτυρομένους επιστολογράφους και καλεί το υπουργείο Γεωργίας, τους δημάρχους και τα εκδρομικά σωματεία: «Ο Ορειβατικός», «Η Περιηγητική» και «Υπαίθριος», σε οργάνωση εκστρατείας για την προστασία του πρασίνου²³⁰.

²²⁵ Π. Παλαιολόγος, «Αγριολούλουδα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-5-1942.

²²⁶ Π. Παλαιολόγος, «Ο δρόμος της ευτυχίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-4-1940.

²²⁷ Π. Παλαιολόγος, «Κάπου στον Παράδεισο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-5-1942.

²²⁸ Π. Παλαιολόγος, «Ανοίξατέ μας τον κήπον», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-6-1937.

²²⁹ Πρβλ. Κ. Μαλαφάντη, (1995), ό.π., σ.1.

²³⁰ Π. Παλαιολόγος, «Σταυροφορία για το πράσινο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-7-1941.

8.6.7.4 Ζωικός κόσμος

Με αφορμή την έναρξη της επιτρεπτής *περιόδου κυνηγίου* πτηνών και ζώων ο Παλαιολόγος επισημαίνει την ασυνέπεια του ανθρώπου, ο οποίος, από τη μια, σκοτώνει το λύκο, για «να μην φάγη τα πρόβατα», και από την άλλη, σφάζει τα πρόβατα και τα προσφέρει τροφή στον εαυτό του, τονίζοντας ότι ο άνθρωπος στο βάθος του δεν έχει απομακρυνθεί από το επιθετικό ένστικτο²³¹.

Επίσης, βρίσκει θετική την πληροφορία ότι μελετάται η *ίδρυση καταφυγίου πτηνών* στη Χαλκιδική και ιδιαίτερα στην περιοχή του Αγίου Όρους, ώστε να διασωθούν τα πτηνά, «τα οποία διώκονται ανηλεώς εις άλλας περιφερείας». Διατυπώνει, όμως, και την επιφύλαξή του εάν θα υιοθετηθεί και θα πάρει σάρκα και οστά ένα τέτοιο μέτρο από την Αθωνική Πολιτεία, στην οποία απαγορεύεται αυστηρότατα η παρουσία του θηλυκού γένους²³².

Προβάλλοντας τη *ζωοφιλία* ως δείγμα πολιτισμού, σχολιάζει, σε άλλο χρονογράφημά του, τα τρία αρκουδάκια που πρόσφερε ομογενής της Περσίας ως δώρο στον Έλληνα «υπουργό-διοικητή της πρωτεύουσής» κατά την εκεί επίσκεψή του. Τονίζει, ακόμη, ότι είναι ευκαιρία να μελετηθεί και να δημιουργηθεί ζωολογικός κήπος στην Αθήνα²³³.

Από την άλλη προβληματίζεται στο χρονογράφημά του με τίτλο «Ένας γάτος στο κυπαρίσσι», εάν ο εργοδηγός που ανέβηκε σε ύψος 30 μέτρων, για να κατεβάσει το γάτο (πέραν του ότι αποτελεί ομολογουμένως, πράξη ζωοφιλίας και γενναιότητας, όπως επισημαίνει), «αν έχει το δικαίωμα να εκθέτη σε κίνδυνο τη ζωή του». Και προεκτείνοντας επισημαίνει πως υπάρχουν χιλιάδες πράξεις, καθημερινά, ουσιαστικότερες και άξιες της συμπάθειάς μας. Επιπλέον, «η καλλιέργεια της ζωοφιλίας δεν [...] αποτελεί κεφάλαιο ιδιαίτερο στην προσπάθεια για τον εκπολιτισμό ενός λαού [...]. Είναι προέκτασις του αλληλοσεβασμού μεταξύ των ανθρώπων»²³⁴.

Χρονογραφώντας, επίσης, το ζωικό κόσμο αφιερώνει δύο χρονογραφήματα, σύμφωνα με το δείγμα της έρευνας, στο ειδύλλιο γάτας με γάτο, των οποίων σημείο συνάντησης - συνεύρεσης ήταν τα κεραμίδια της στέγης του διπλανού σπιτιού. Τεχνουργός της περιγραφής ο Παλαιολόγος υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει αξιόλογη ιστορία είτε για ανθρώπους πρόκειται είτε για ζώα, χωρίς κάποια ερωτική περιπέτεια. Και αποδίδει στη γάτα ανθρώπινες συνήθειες και συμπεριφορά, καθώς

²³¹ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς φιλολογίαν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 3-9-1937.

²³² Π. Παλαιολόγος, «Εις μοναστήριον», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 9-12-1937.

²³³ Π. Παλαιολόγος, «Εν αναμονή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-8-1938.

²³⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ένας γάτος στο κυπαρίσσι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-2-1939.

ένα βράδυ ο γάτος χτυπήθηκε από μαυραγορίτες και η «Λουλού», περίλυπη για ένα διάστημα, τον ακολούθησε «ως πρώτο και τελευταίο εραστή της στον τάφο»²³⁵.

Στο άλλο χρονογράφημά του πρωταγωνιστής είναι ο γάτος, ο οποίος, ενώ την ημέρα νυσταλέος απολαμβάνει τη θαλπωρή του σπιτιού, το βράδυ ηλεκτρίζεται και εξέρχεται ακολουθώντας «το ένστικτό του [που] εκπέμπει την ερωτική του ωδή»²³⁶.

8.6.8 Κοινωνικά

8.6.8.1 Κοινωνικό χρονογράφημα

Τα κοινωνικά χρονογραφήματα αποτελούν, σύμφωνα με το ερευνητικό δείγμα, την πολυαριθμότερη κατηγορία χρονογραφημάτων με την οποία ασχολήθηκε ο Παλαιολόγος. Σ' αυτά στρωματογραφούνται ζητήματα και προβλήματα της καθημερινότητας, άλλοτε σημαντικά και άλλοτε ασήμαντα, που αποτυπώνουν, όμως, τον παλμό και την ατμόσφαιρα της ζωής και δίνουν την «ευκαιρία ανάπλασης της κοινωνίας της εποχής»²³⁷. Ο Παλαιολόγος δεν επιδιώκει να χρονογραφήσει καθημερινά «το πρώτο θέμα» ή κάποιο από τα σπουδαιότερα θέματα της εφημερίδας, τα οποία είναι συνήθως πολιτικού ενδιαφέροντος. Κατά κανόνα αυτά τον αφήνουν αδιάφορο στο χρονογράφημά του. Εστιάζει το χρονογραφικό του σχολιασμό σε θέματα, ουσιώδη ή επουσιώδη, ευρύτερου, όμως, κοινωνικού ενδιαφέροντος που ερεθίζουν την κοινή γνώμη άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο. Συγκεκριμένα, οι αστυνομικές ειδήσεις, επισημαίνει, του έδιναν το ερέθισμα και συνάμα την πρώτη ύλη, για να σχολιάσει το γεγονός της ημέρας. Κατά τη διάρκεια, όμως, του πολέμου του '40 και στην Κατοχή που επακολούθησε, οι χρονογραφικές ανάγκες επέβαλαν να ασχοληθεί και με άλλα θέματα κοινωνικού χαρακτήρα περισσότερο, όμως, φλέγοντα.

«Ο πόλεμος της εστέρησε [της στήλης] τις πρώτες ύλες: την αδελφοκτονία, το δράμα τιμής, την αυτοκτονία νευρασθενούς, την ερωτική απαγωγή, τη διάρρηξη, τη σπείρα κιβδηλοποιών, το έκθετο της ημέρας, τον εν καταστάσει ευθυμίας διατελούντα, το συνταρακτικό έγκλημα και τη μικρή είδησι του αστυνομικού ρεπορτάζ, που αποτελούσαν τον επιούσιο του χρονογραφήματος. Ο πόλεμος είχε μεταθέσει το κέντρο

²³⁵ Π. Παλαιολόγος, «Ιστορία μιας γάτας», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ 241 / 31-1-1943.

²³⁶ Π. Παλαιολόγος, «Όνειρο χειμερινής νυκτός», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-1-1940.

²³⁷ Πρβλ. Ε.Π. Μαϊστρέλλης, (2001), ό.π., σ.157.

ενδιαφέροντος. *Αλλά να που με τους νέους ανέμους η αστυνομική είδησις αρχίζει να βρίσκει την τιμητική θέση της*²³⁸.

Η παραπάνω ομολογία του Παλαιολόγου δηλώνει απερίφραστα την κύρια περιμετρική του από την οποία αντλεί τα θέματα του καθημερινού χρονογραφήματός του και συγχρόνως δείχνει το ενδιαφέρον του για τέτοιου είδους θέματα.

Στην καθημερινή, λοιπόν, χρονογραφική του στήλη «*κουβεντιάζει*» με τους αναγνώστες του ένα ασήμαντο γεγονός, ή ένα τυχαίο περιστατικό που θα περνούσε απαρατήρητο, χαρακτηρίζει, όμως, μια κατάσταση ή μια νοοτροπία. Το ασήμαντο αυτό γεγονός το διύλιζε, εκτιμούσε το ειδικό του βάρος και φώτιζε την αθέατη πλευρά του με το βαθύτερο νόημα της²³⁹.

Επιπροσθέτως, αξιοπρόσεχτο είναι - όπως έδειξε το ερευνητικό δείγμα - ότι ο Παλαιολόγος ασχολείται, κατά τη διάρκεια του πολέμου και της Κατοχής, με κοινωνικά θέματα της τρέχουσας επικαιρότητας, παροδικά και διαχρονικά που αφορούν την καθημερινή ζωή. Γεγονότα, μικροσυμβάντα, συνήθειες του ιδιωτικού και δημόσιου βίου. Σχολιάζει και επικρίνει καταστάσεις και νοοτροπίες που ιδιωτικοποιούν τον άνθρωπο. Όπου κρίνει ότι χρειάζεται, υψώνει παρεμβατικό λόγο. Δε δραματοποιεί, όμως, καταστάσεις, ούτε διογκώνει προβλήματα, μόνο σε λίγες περιπτώσεις φωτογραφίζει τη ζοφερή ατμόσφαιρα. Γενικά, μέσα από τα χρονογραφήματα αυτής της περιόδου ζωγραφίζει την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα και αποσκοπεί να απαλύνει τον πόνο του αναγνώστη από τα προβλήματα του.

Αντιλαμβάνεται ότι η καθημερινή ζωή έχει πολλές πτυχές που αξίζει να τις επισημαίνει και να τις σχολιάζει. Γι' αυτό πραγματεύεται θέματα κοινωνικά, αισθηματικά, οικογενειακά και ανθρώπινου πόνου²⁴⁰.

Ο χρονογράφος και ποιητής Κώστας Βάρναλης, χρονογραφώντας στην εφημερίδα *Πρωία* το 1942-1943, αποφεύγει να ασχοληθεί με θέματα αιχμηρά για την εποχή εκείνη. Ο Γεώργιος Περαντωνάκης σχολιάζοντας την πρόσφατη έκδοση²⁴¹ συλλογής χρονογραφήματων της περιόδου εκείνης, την οποία επιμελήθηκε ο Γιώργος Ζεβελάκης, γράφει για το Βάρναλη: «*Δε φαίνεται να ασχολείται καθόλου με τις συνθήκες της Κατοχής από τους Γερμανούς, οι οποίοι δεν αναφέρονται ούτε μία φορά, αποσιωπά την*

²³⁸ Π. Παλαιολόγος, «Ζωή χωρίς φαντασία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-6-1941.

²³⁹ Πρβλ. Μανώλη Μιλτ. Παπαδάκη, «Το συγγραφικό έργο του Ναπολέοντα Σουκατζίδη», στα *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* (ανάτυπο), Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2000, σ.309.

²⁴⁰ Π. Παλαιολόγος, ό.π., περιод. *Ρομάντσο*, τχ. 109 / 5-4-1945, σ.3.

²⁴⁰ Π. Παλαιολόγος, ό.π., περιод. *Ρομάντσο*, τχ. 109 / 5-4-1945, σ.3.

²⁴¹ Κ. Βάρναλης, (2007), *Φέγγ βολάν της Κατοχής (χρονογραφήματα)*, (επιλογή-επιμέλεια: Γιώργος Ζεβελάκης), εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

αντίσταση ή τις δύσκολες συνθήκες της πείνας και του εφιαλτικού χειμώνα του '42. Εμμέσως αναφέρεται σε θέματα έλλειψης αγαθών και στην αναζήτηση φαγητού, αλλά τίποτα από αυτά δε σχετίζεται με τον πόλεμο του '40 και τη γερμανική μπότα, φυσικά λόγω λογοκρισίας που έλεγχε ότι δημοσιευόταν, αλλά και λόγω της πρόθεσης του να φαιδρύνει την ατμόσφαιρα και να χαλαρώσει τον αναγνώστη [...]. Βλέπει το μέσο Έλληνα να ασχολείται με την καθημερινότητά του και γελά με τις κουτοπονηριές του, τα ευτράπελα γεγονότα που καρυκεύουν τη ζωή του [...], γελά μαζί του παρασύροντας και τον αναγνώστη σε χαμόγελα θυμηδίας [...]

²⁴².

Εξάλλου, όπως αναφέρθηκε, η κατηγορία αυτή των κοινωνικών θεμάτων περιλαμβάνει διάφορα περιστατικά και γεγονότα που διαδραματίζονται στον κοινωνικό περίγυρο, καθώς και προβληματισμούς για συλλογικά ζητήματα που αφορούν ευρύτερες ομάδες²⁴³.

Είναι χαρακτηριστική η ποικιλία των επιμέρους αυτών θεματικών ενοτήτων. Τέτοιες υποενότητες που περιλαμβάνουν αρκετά συναφή χρονογραφήματα – τα οποία σχολιάζονται στη συνέχεια – είναι τα επαγγελματικά / επιστημονικά θέματα, τα ιατρικά, τα λαογραφικά, η διασκέδαση και η ψυχαγωγία, οι διακοπές, η κοινωνική παραβατικότητα, η κοινωνική αλληλεγγύη και γενικότερα η ανθρώπινη συμπεριφορά, η Αθήνα-επαρχία-ύπαιθρος, τα έργα βιτρίνας και τα έργα υποδομής, οι πλούσιοι-νεόπλουτοι-φτωχοί, οι νέοι, η ενδυματολογική εμφάνιση και η ιστορία ανύχων, το ποδόσφαιρο και η αυτοχειρία.

8.6.8.2 Επαγγελματικά / επιστημονικά

Στην υποενότητα αυτή των κοινωνικών ζητημάτων περιλαμβάνονται θέματα που σχετίζονται με τη γραφειοκρατία, με ορισμένα επαγγέλματα, με τον πνευματικό-καλλιτεχνικό κόσμο, με ζητήματα αρχαιολογικά, αστρονομικά, την πολεοδομία, τη νομική και άλλα που μπορούν να χαρακτηριστούν φιλοσοφικά, ψυχολογικά, κοινωνιολογικά και ηθικά ή, διαφορετικά, κοινωνικά θέματα που εξετάζονται από τις προηγούμενες πλευρές.

Συγκεκριμένα, χρονογράφησε θέματα, που αφορούν τη γραφειοκρατία και ευρύτερα τη διοίκηση, η οποία ταλαιπωρεί καθημερινά τους πολίτες²⁴⁴.

²⁴² Γ. Μ. Περαντωνάκης, «Τα εφημέρια του ελληνικού βίου» (Χρονογραφήματα μέσα στην Κατοχή: μεταξύ σάτιρας και τέρψης), εφημ. *Ελευθεροτυπία / Βιβλιοθήκη* (ένθετο), τχ. 478 / 16-11-2007, σ. 19.

²⁴³ Πρβλ. Κ.Δ. Μαλαφάντης, (2001), ό.π., σ. 182.

²⁴⁴ Π. Παλαιολόγος, «Πίσω από το γραφείο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-9-1940.

Σ' αυτά τονίζει τη δύναμη που κρύβουν μέσα τους τα γραφεία και μεταμορφώνουν όσους τοποθετούν την καρέκλα τους πίσω απ' αυτά, τα οποία έχουν την δύναμη να αλλάζουν το χαρακτήρα, την αγωγή, το ήθος, τη συμπεριφορά και κάνουν τους υπαλλήλους απότομους, αναβλητικούς, λακωνικούς «μέχρι ασαφείας και σκαιούς μέχρι βαναυσότητας».

Σχετικά θέματα με την παραπάνω υποκατηγορία που τον απασχόλησαν, είναι τα τυπικά προσόντα που απαιτούνται για την πρόσληψη διοικητικών υπαλλήλων, ενώ για τους κυβερνήτες, τους ακαδημαϊκούς και τους συγγραφείς δεν προβλέπονται από τη νομοθεσία ανάλογες προϋποθέσεις²⁴⁵.

Επίσης, στα θέματα αυτής της υποενότητας, εντάσσεται και η διακωμώδηση και η στηλίτευση του γραφειοκράτη υπαλλήλου, ο οποίος κατατράχεται με το γράμμα του νόμου και παραβλέπει την ουσία, χάνοντας έτσι το νόημα της ζωής²⁴⁶.

Συναφές θέμα με τα προηγούμενα είναι και η *δοσοληψία υπαλλήλων*²⁴⁷ του ιδιωτικού τομέα με πελάτες, στο οποίο υπογραμμίζει την ευγένεια που επιβάλλεται να διακρίνει και τις δύο πλευρές²⁴⁸. Γι' αυτό θεωρεί αναγκαία την ύπαρξη *σχολής υπαλλήλων αλλά και πελατών*²⁴⁹, στην οποία θα διδάσκεται η συμπεριφορά των συναλλασσομένων²⁵⁰.

Στα επαγγελματικά αυτά θέματα περιλαμβάνονται και τα ακόλουθα: το ερασιτεχνικό ψάρεμα που προσφέρει πολλά οφέλη²⁵¹, το μεράκι του κλωστοϋφαντουργού που γίνεται και «κλωστοϋφαντο-γράφος»²⁵², οι συστάσεις προς τους εξαγωγείς προϊόντων²⁵³, γιατί αποτελούν τους πρεσβευτές της Ελλάδος στο εξωτερικό, η ενδυματολογική μεταμόρφωση κατασκόπου σε αρχαίο Έλληνα χλαμυδοφόρο²⁵⁴, οι εργολάβοι κηδειών²⁵⁵ οι οποίοι μετέρχονται κάθε διαφημιστικό μέσο προκειμένου να προσελκύσουν πελατεία, οι καλές προθήκες των καταστημάτων²⁵⁶ αποτελούν την

²⁴⁵ Π. Παλαιολόγος, «Τα προσόντα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-7-1940.

²⁴⁶ Π. Παλαιολόγος, «Το μυρμήγκι», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 10-4-1942.

²⁴⁷ Π. Παλαιολόγος, «Η φωνή της μειονότητας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-9-1937.

²⁴⁸ Π. Παλαιολόγος, «Για μια καρέκλα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-11-1939.

²⁴⁹ Π. Παλαιολόγος, «Σχολή μειδιάματος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-9-1937. Επίσης, βλ. και «Και σχολήν πελατών», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-9-1937.

²⁵⁰ Π. Παλαιολόγος, «Με το σας και με το σεις», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-1-1944.

²⁵¹ Π. Παλαιολόγος, «Ένα ελληνικό σπορ», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 20-6-1938.

²⁵² Π. Παλαιολόγος, «Μετάξια και δαντέλλες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-9-1943.

²⁵³ Π. Παλαιολόγος, «Για ένα τσαμπί σταφύλι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-7-1937.

²⁵⁴ Π. Παλαιολόγος, «Το επάγγελμα του αρχαίου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17-8-1937.

²⁵⁵ Π. Παλαιολόγος, «Ολιγώτερον ζήλον», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-8-1937.

²⁵⁶ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς φαντασίαν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-12-1937.

αναγκαία προϋπόθεση για την προσέλκυση των πελατών και η αναπόληση της καλής πελατείας²⁵⁷ από καταστηματάρχη.

Τα θέματα, επίσης, που σχετίζονται με τους επιστήμονες, τους λογοτέχνες, τους εφευρέτες και ευρύτερα με τον πνευματικό και *καλλιτεχνικό κόσμο* δεν αφήνουν αδιάφορο τον Παλαιολόγο. Έτσι, τονίζει την αδιαφορία του κόσμου προς τους τέσσερις εξερευνητές των πάγων²⁵⁸, που επί δέκα μήνες πλέουν στις πολικές εκτάσεις για επιστημονικούς λόγους. Ακόμη, υπογραμμίζει ότι ο κόσμος λησμονεί τα έργα των εφευρετών²⁵⁹. Εξαίρει, επιπλέον, την εξερεύνηση του βορρά²⁶⁰, κατά την περίοδο του πολέμου, από τον Μπερντ, ναύαρχο ουδέτερης χώρας, και αντιπαραθέτει το ειρηνικό αυτό έργο προς τα κακά του πολέμου. Ούτε, βέβαια, παραλείπει να επισημάνει τη νηφαλιότητα του επιστήμονα, την περιέργεια του ερευνητή²⁶¹ και τη χαρά που νιώθουν από την έρευνα και τις ανακαλύψεις τους.

Επίσης, δεν παραλείπει να χρονογραφεί ευτράπελα στιγμιότυπα που αφορούν *καλλιτέχνες*, όπως ένα διάσημο ζευγάρι που ζούσε μυστικά για ένα χρονικό διάστημα σε βίλλα και προκάλεσε το ενδιαφέρον των φωτοδημοσιογράφων²⁶² (παπαράτσι), οι οποίοι το περικύκλωσαν, για να το φωτογραφίσουν και να δημοσιοποιήσουν τις φωτογραφίες.

Με αφορμή, πάλι, τη σύσταση ομίλου για την ενίσχυση των εκπροσώπων του πνευματικού και καλλιτεχνικού κόσμου, υπογραμμίζει τη *σημασία* του ρόλου και του έργου που επιτελούν οι *ποιητές, οι συγγραφείς* και οι καλλιτέχνες²⁶³, οι οποίοι αποτελούν την κορωνίδα του πληθυσμού μιας χώρας. Και γενικότερα, εξαίρει το έργο της επιστήμης που καταπολεμά το πνευματικό σκότος²⁶⁴ και εξερευνά ευρύτερα το μικρόκοσμο και το μακρόκοσμο²⁶⁵.

Εξάλλου, θέματα *αρχαιολογικού* ενδιαφέροντος απασχόλησαν τον Παλαιολόγο, όπως η αποστολή αγαλμάτων της αρχαίας Ελλάδας στη Νέα Υόρκη²⁶⁶, για να κοσμήσουν έκθεση που πραγματοποιήθηκε εκεί και να λειτουργήσουν ως πρεσβευτές του αρχαίου

²⁵⁷ Π. Παλαιολόγος, «Μια νύχτα σ' ένα κέντρο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-10-1942.

²⁵⁸ Π. Παλαιολόγος, «Ο Προμηθεύς στους πάγους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-2-1938.

²⁵⁹ Π. Παλαιολόγος, «Οι μεγάλοι κατακτηταί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-7-1937.

²⁶⁰ Π. Παλαιολόγος, «Έργα ειρήνης», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 17-11-1939.

²⁶¹ Π. Παλαιολόγος, «Η χαρά του "εύρηκα"», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-6-1941.

²⁶² Π. Παλαιολόγος, «Το μυστικό της βίλλας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-3-1938.

²⁶³ Π. Παλαιολόγος, «Τα πνευματικά μας κεφάλαια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-7-1942.

²⁶⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ου μάντιδα δάφνην», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-11-1937.

²⁶⁵ Π. Παλαιολόγος, «Ο γύρος του κόσμου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-7-1938.

²⁶⁶ Π. Παλαιολόγος, «Το παρθενικό ταξίδι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 3-5-1939.

ελληνικού κάλλους στους εκεί επισκέπτες. Αλλά και τη *χαρά των αρχαιολόγων* από τα νέα τους ευρήματα²⁶⁷ επισημαίνει σ' άλλο χρονογράφημά του.

Ακόμη, τον απασχολούν θέματα που σχετίζονται με την **πολεοδομία**, όπως ο εξωραϊσμός των σιδηροδρομικών σταθμών²⁶⁸ που αποτελούν την προθήκη των πόλεων και οι εισοδοί των πόλεων²⁶⁹ που προδιαθέτουν τους επισκέπτες. Επίσης, ασχολείται και με **αστρονομικά** ζητήματα, όπως ο κομήτης του Χάλεϋ²⁷⁰ που προκάλεσε πανικό στην υφήλιο.

Ο Παλαιολόγος δεν παραλείπει να προβάλλει και να σχολιάζει κοινωνικά ζητήματα που άπτονται της **νομικής** επιστήμης, όπως, εάν ο δικηγόρος έχει το δικαίωμα να αρνηθεί την υπεράσπιση πελάτη²⁷¹, εάν η διαφήμιση συνάδει με το επάγγελμα του δικηγόρου²⁷², τα δικαιώματα των πολυτέκνων και των αγάμων²⁷³, ο ενικός αριθμός των δικαστών προς τους κατηγορούμενους²⁷⁴ και η κρατούμενη παραδουλεύτρα²⁷⁵ που αθωώθηκε.

Σε αρκετά κοινωνικά χρονογραφήματα ο Παλαιολόγος δίνει διάσταση φιλοσοφική, ψυχολογική, κοινωνιολογική και ηθική. Τέτοια θέματα τα οποία εξετάζει από **φιλοσοφική** πλευρά είναι: τα χαρακτηριστικά του τρίτου πολιτισμού²⁷⁶, ο εξοστρακισμός του Θεμιστοκλή²⁷⁷ και ευρύτερα η αχαριστία κατά των μεγάλων, οι γρήγορες αλλαγές σε σπίτια, έπιπλα²⁷⁸ και άλλα αντικείμενα, τα οποία στερούν τον οικοδεσπότη από το βάθος του ψυχικού δεσμού που δημιουργείται με αυτά, η ιδέα της επικράτησης²⁷⁹ που αναδύεται από το παιχνίδι, η παρελθοντο-λατρία²⁸⁰ που χαρακτηρίζει συνήθως τα άτομα περασμένης ηλικίας και η παράθεση των αρνητικών συνεπειών της²⁸¹, το παρόν ελεεινολογεί το παρόν και εξυμνεί το παρελθόν²⁸², η υποδοχή που γίνεται στους καλλιτέχνες²⁸³, ενώ οι επιστήμονες περνούν

²⁶⁷ Π. Παλαιολόγος, «Από τα βάθη της γης», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-5-1939.

²⁶⁸ Π. Παλαιολόγος, «Η προθήκη της πόλεως», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-12-1937.

²⁶⁹ Π. Παλαιολόγος, «Η προθήκη μας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-4-1939.

²⁷⁰ Π. Παλαιολόγος, «Η ουρά ενός κομήτη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-12-1942.

²⁷¹ Π. Παλαιολόγος, «Δικηγόροι και πελάτες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-4-1943.

²⁷² Π. Παλαιολόγος, «Διαφήμιση και αξιοπρέπεια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-8-1938.

²⁷³ Π. Παλαιολόγος, «Και η άλλη όψη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-3-1938.

²⁷⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ο ενικός στο εδώλιο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-3-1942.

²⁷⁵ Π. Παλαιολόγος, «Αθώος ο κατηγορούμενος», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 15-2-1943 και ομότιτλα χρονογραφήματα στην εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-4-1943 και 5-3-1957

²⁷⁶ Π. Παλαιολόγος, «Ο τρίτος πολιτισμός», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-11-1937.

²⁷⁷ Π. Παλαιολόγος, «Ιστορία από το πηγάδι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-8-1937.

²⁷⁸ Π. Παλαιολόγος, «Γενεά χωρίς χθες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 20-11-1937.

²⁷⁹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-12-1937.

²⁸⁰ Π. Παλαιολόγος, «Παλαιοί καιροί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-3-1938.

²⁸¹ Π. Παλαιολόγος, «Οι όροι του Φάουστ», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-10-1940.

²⁸² Π. Παλαιολόγος, «Το παρόν εναντίον του παρόντος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-9-1942.

²⁸³ Π. Παλαιολόγος, «Ένας μεγάλος περνά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-11-1938.

απαρατήρητοι, η σιγή που επικρατούσε σε ανδρόγυνο Ούγγρων²⁸⁴, το οποίο δε μιλούσε τα 50 χρόνια έγγαμου βίου από τα 59, η ελληνική ευφυΐα σε σχέση με τους απατεώνες και τους μάγους²⁸⁵, ο λόγος περί βλακειάς²⁸⁶, η μοίρα ως αιώνια δύναμη που κυβερνά τα πάντα²⁸⁷, η αγάπη για την πατρίδα, η οποία στην πράξη καταντά κακοδαιμονία²⁸⁸, η επιείκεια στον εαυτό μας και η επίκριση προς το κράτος²⁸⁹.

Εξάλλου, η *ψυχολογική* πραγμάτευση των θεμάτων, όπως αναφέρθηκε, είναι ιδιαίτερα αρεστή, στον Παλαιολόγο. Ενδεικτικά σημειώνουμε τη λογοτεχνική περιγραφή της μετακόμισης σε νέο σπίτι²⁹⁰, τη χαρά των μεγάλων που τη νιώθουν όπως τα παιδιά²⁹¹, τη χαρά της αυτοαπομόνωσης²⁹², τον άνθρωπο με μνήμη και χωρίς μνήμη²⁹³, τα μάτια καθρέπτης ειλικρίνειας αλλά και πύλη ψευδομαρτυρίας²⁹⁴ κ.ά.

Επίσης, σε αρκετά κοινωνικά θέματα ο Παλαιολόγος δίνει, κατά την εξέτασή τους, διάσταση *κοινωνιολογική*, όπως στον κατά κυριολεξία τεχνητό παράδεισο²⁹⁵ κοντά στη Ζυρίχη με σύγχρονους Αδάμ και Εύα, στην ισοτιμία²⁹⁶ των φύλων στο στρατό, στην κοινή γνώμη²⁹⁷ που οικτρίζει τον αποστεωμένο και υποπτεύεται τον δραστήριο, στην απολογία²⁹⁸ του Έλληνα τεμπέλη και την πώληση κονσερβών²⁹⁹ με ψάρι που περιείχαν άμμο ή χώμα.

Ακόμη, άλλα κοινωνικά περιστατικά που αποτελούν χρονογραφικά του θέματα, τα πραγματεύεται από *ηθική* σκοπιά, όπως την αυτοκτονία ποιμενόπαιδος, επειδή τον επέπληξε ο θεός του και την κλοπή μικρής θαλαμηγού από αιγοβοσκούς³⁰⁰, την ιδιοκτήτρια σπιτιού που μήνυσε την παράνομη συμβίωση των ενοικιαστών³⁰¹ και το εάν μπορεί να ξεφύγει κανείς από το κακό παρελθόν³⁰² του και να το ξεχάσει.

²⁸⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ο θρίαμβος της σιγής», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-6-1939.

²⁸⁵ Π. Παλαιολόγος, «Η ευφυΐα ενός λαού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-9-1941.

²⁸⁶ Π. Παλαιολόγος, «Μακάριοι οι πτωχοί τω πνεύματι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-10-1941.

²⁸⁷ Π. Παλαιολόγος, «Το αόρατο χέρν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17-2-1943.

²⁸⁸ Π. Παλαιολόγος, «Την αγαπούμε και την παιδεύουμε», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-4-1944.

²⁸⁹ Π. Παλαιολόγος, «Διχασμός της προσωπικότητας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-8-1944.

²⁹⁰ Π. Παλαιολόγος, «Το παλάτι των ονείρων», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-8-1937.

²⁹¹ Π. Παλαιολόγος, «Η χαρά των μεγάλων», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-4-1938.

²⁹² Π. Παλαιολόγος, «Τράβα κορδέλλα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-12-1938.

²⁹³ Π. Παλαιολόγος, «Όταν είνε ασθενής η μνήμη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-5-1941.

²⁹⁴ Π. Παλαιολόγος, «Οι ψευδομάρτυρες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-7-1941.

²⁹⁵ Π. Παλαιολόγος, «Ο απολεσθείς παράδεισος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-1-1939.

²⁹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Και ίσες υποχρεώσεις», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 3-9-1939.

²⁹⁷ Π. Παλαιολόγος, «Στη διασταύρωσι δύο δρόμων», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-8-1942.

²⁹⁸ Π. Παλαιολόγος, «Η απολογία μας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-7-1943.

²⁹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Ένα παρεξηγημένο σύμβολο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 2-5-1944.

³⁰⁰ Π. Παλαιολόγος, «Βουκολικά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-5-1938.

³⁰¹ Π. Παλαιολόγος, «Η απόφαση ενός πταισματοδίκη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-1-1943.

³⁰² Π. Παλαιολόγος, «Ο εαυτός μας, να ο εχθρός», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-4-1943.

8.6.8.3 Ιατρικά

Ένας σημαντικός αριθμός, εξάλλου, χρονογραφημάτων επικεντρώνεται σε *ιατρικής φύσεως* θέματα, τα οποία ο χρονογράφος αναπτύσσει από τη δική του σκοπιά τη χρονογραφική. Τέτοια θέματα που τον απασχολούν είναι η *αλλαγή φύλου*³⁰³ της Τασούλας Παπαδοπούλου από το Βόλο που έγινε Τάσος, για την οποία εκφράζει τον προβληματισμό του, διότι προκαλούνται σοβαρές αρνητικές συνέπειες στον ψυχισμό των παιδιών. Ακόμη, η αλλαγή φύλου της συζύγου μετά από τριάντα χρόνια συζυγικού βίου³⁰⁴, η αλλαγή φύλου γυναίκας σε άνδρα, η οποία διατήρησε τη γυναικεία ενδυμασία και τον καλλωπισμό της³⁰⁵. Επίσης, προβάλλει τις *εγχειρίσεις*³⁰⁶ τραυμάτων καρδιάς, που άρχισαν να πραγματοποιούνται στο Παρίσι και στη Ρώμη, καθώς και την εμφάνιση πολλών *νέων ιατρικών ειδικοτήτων*³⁰⁷, για τις οποίες προβλέπει ότι στο μέλλον θα είναι πάρα πολλές, γιατί ο ειδικός εμπνέει εμπιστοσύνη, αλλά ταυτόχρονα υποστηρίζει ότι η ιατρική, με αυτό τον τρόπο, παύει να είναι ενιαία.

Εξάλλου, στην ίδια υποκατηγορία περιλαμβάνονται ιατρικά θέματα που χρονογράφησε, όπως *τα αίτια των ψυχικών ασθενειών*³⁰⁸ που οφείλονται, συνήθως στην κληρονομικότητα, η ανάγκη για εκλαϊκευμένες συμβουλές³⁰⁹ των γιατρών σε θέματα διατροφής κατά τη διάρκεια της Κατοχής, η υπεράσπιση των φτωχών³¹⁰, ώστε να αντιμετωπίζονται, ιατρικά, ισότιμα με τους πλούσιους, η πρόοδος που επιτελείται στον τομέα των λοιμωδών νόσων³¹¹ και η συμπόνια προς τους άρρωστους λεπρούς, η αναγκαιότητα της ύπαρξης του ιατρικού κλάδου της ευγονικής³¹², ώστε να γεννιούνται παιδιά από υγιείς γονείς.

Επίσης, ο κατάλογος των *ιατρικών θεμάτων* περιλαμβάνει χρονογραφήματα με την προβολή της *απεργίας των γιατρών*³¹³ λόγω της πενιχρής αμοιβής τους, την κομπογιαννίτισσα³¹⁴ θεραπεύτρια που δικάζεται στο Μεσολόγγι, την επισήμανση των

³⁰³ Π. Παλαιολόγος, «Ο Τάσος τα πανταλονάκια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-9-1937.

³⁰⁴ Π. Παλαιολόγος, «Νυκτερινά απρόοπτα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-12-1937.

³⁰⁵ Π. Παλαιολόγος, «Η Αχιλλείος πτέρνα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-12-1939.

³⁰⁶ Π. Παλαιολόγος, «Λόγια της καρδιάς», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-2-1938.

³⁰⁷ Π. Παλαιολόγος, «Η εκλογή του ειδικού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-11-1938.

³⁰⁸ Π. Παλαιολόγος, «Η άρρωστη ψυχή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-7-1940.

³⁰⁹ Π. Παλαιολόγος, «Ζητούνται οι οδηγοί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-12-1941.

³¹⁰ Π. Παλαιολόγος, «Ένας γιατρός για όλους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-4-1944.

³¹¹ Π. Παλαιολόγος, «Με κάποιους απόκληρους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-4-1944.

³¹² Π. Παλαιολόγος, «Εξ ακμαζόντων...», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-8-1944.

³¹³ Π. Παλαιολόγος, «Όταν απεργούν οι ιατροί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 3-8-1937.

³¹⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ανάγκη ψεύδους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-8-1937.

βλαβερών συνεπειών της ηλιοθεραπείας³¹⁵ για τις γυναίκες, την εξωσωματική γονιμοποίηση³¹⁶ και γέννηση κουνελιών χωρίς πατέρα, για την οποία διατυπώνει τις επιφυλάξεις του για τις μελλοντικές δυσάρεστες συνέπειες, τη σύγκριση φυτοφαγίας και κρεοφαγίας³¹⁷, τα φάρμακα κατά της φυματίωσης³¹⁸, τον ανώδυνο τοκετό³¹⁹, την έλλειψη ανθρωπιάς στα νοσοκομεία³²⁰, την εμπειριστατωμένη ενημέρωση του ασθενούς³²¹ σε περίπτωση ανίατης ασθένειας, την οποία θεωρεί απαράδεκτη, την κατασκευή λαϊκών υγιεινών σπιτιών³²² που απομακρύνει τον άρρωστο από τα νοσοκομεία, την πρόληψη των αφροδισιακών νοσημάτων³²³ και την επισήμανση ότι οι εμπειρικοί «γιατροί»³²⁴ επιβάλλεται να αναγράφουν την ένδειξη στην πινακίδα τους, ώστε να πληροφορούν τους πελάτες, για να φέρουν οι ίδιοι την ευθύνη.

8.6.8.4 Λαογραφικά

Σχολιάζει, επίσης, σε χρονογραφήματά του, θέματα λαογραφικά, όπως οι άγιοι προστάτες ορισμένων επαγγελμάτων³²⁵. Με αφορμή την εορτή της προστάτιδας του πυροβολικού (4 Δεκεμβρίου), ο Παλαιολόγος επισημαίνει πως «*θα ήτο πολύ ενδιαφέρον εάν από έγκυρα χείλη [ιστορικά και λαογραφικά] ακούσαμε πώς εδημιουργήθησαν αι ιδιαίτεροι προτιμήσεις και οι δεσμοί ωρισμένων τάξεων προς ωρισμένας μορφάς του ημερολογίου*». Και συγκεκριμένα, αναζητεί την αιτία που η αγία Βαρβάρα έγινε προστάτισσα του πυροβολικού.

Πώς, ακόμη, οι ναυτιλλόμενοι εμπιστεύτηκαν τον άγιο Νικόλαο. Για τον άγιο Φανούριο σημειώνει ότι καθιερώθηκε άγιος των παρθένων από ηχητικές συμπτώσεις, «*διότι φανερώνει την τύχη και φωτίζει τα βήματα του βραδυπορούντος νυμφίου*». Πώς, επίσης, ο άγιος Ελευθέριος είναι προστάτης «*των επιτόκων*» και πώς ο άγιος Στυλιανός καθιερώθηκε να προστατεύει τα βρέφη. Ποιες συνθήκες επέβαλαν να γίνει ο άγιος Συμεών προστάτης «*της αισθητικής διά να θεραπεύη τα σημάδια του προσώπου*». Πώς η συντεχνία των οδηγών κατέφυγε στον άγιο Χριστοφόρο, για να την προστατεύει;

³¹⁵ Π. Παλαιολόγος, «Βέλη που πληγώνουν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-8-1937.

³¹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Άνθρωποι χωρίς πατέρα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-9-1937.

³¹⁷ Π. Παλαιολόγος, «Πρόσκλησις εις βοσκήν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-9-1937.

³¹⁸ Π. Παλαιολόγος, «Τας τρεις κεφαλάς», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 20-12-1937.

³¹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Για μια θερμότερη υποδοχή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-3-1939.

³²⁰ Π. Παλαιολόγος, «Το έμψυχο υλικό», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-10-1940.

³²¹ Π. Παλαιολόγος, «Ολιγώτερο φως», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-8-1941.

³²² Π. Παλαιολόγος, «Η λαϊκή κατοικία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-3-1944.

³²³ Π. Παλαιολόγος, «Ένας άλλος αγώνας», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 19-5-1944.

³²⁴ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς δίπλωμα», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 30-8-1943.

³²⁵ Π. Παλαιολόγος, «Οι Προστάται Άγιοι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-12-1937.

Συνεχίζοντας τον κατάλογο των αγίων, που είναι προστάτες ορισμένων επαγγελμάτων, αναφέρει ότι δε δικαιολογούνται οι προτιμήσεις ορισμένων επαγγελματιών προς τους αγίους τους, όπως των γιατρών, που έχουν φυσικό τους προστάτη τον αρχάγγελο Μιχαήλ, τον οποίο εγκατέλειψαν και στράφηκαν προς τον άγιο Παντελεήμονα, ο οποίος υπήρξε *«ιαματικός και ελεήμων»*. Τον ίδιο άγιο, όμως, επικαλούνται και οι κουρείς των Αθηνών, οι οποίοι διαφωνούν με τους συναδέλφους τους του Πειραιά και των Πατρών που θέλουν προστάτισά τους την αγία Τριάδα.

Ακόμη, υποθέτει, με χιουμοριστική διάθεση, ότι θα ήταν πολύ μελετηρός ο παλαιός μαθητόκοσμος που ατένισε *«με τόσον θάρρος τους τρεις σοφούς Ιεράρχας»*. Στον καιρό, όμως, της αγραμματοσύνης προτείνει την αγία Σοφία ως προστάτριά του ή τον άγιο Βασίλειο, του οποίου το αλφαβητάρι είναι απαραίτητο για πολλά σχολεία.

Και συνεχίζοντας χαριτολογεί με δύο ακόμη παραδείγματα: οι δικηγόροι δεν έχουν άγιο προστάτη τους, γιατί *«ούτε το Θεό τους δεν έχουν»*. Απορεί, επίσης, με τους ζαχαροπλάστες που δεν έχουν στραφεί προς την αγία Γλυκερία, για να τους προστατεύει, και αναρωτιέται μήπως ζητούν την προστασία της ίδιας αγίας οι φαρμακοποιοί, *«δια να μετριάσουν την πικρίαν του επαγγέλματος»*.

Ολοκληρώνοντας αναφέρει ότι στις βουαρικές πόλεις *«η ακούραστος συντεχνία των λωποδυτών»* έχει ως προστάτη της τον άγιο Κάτουλλο *«προς τον οποίο αναπέμπονται κατανυκτικά τροπάρια, κάθε φορά που ευοδούνται αι επίμοχθοι επιχειρήσεις των πέντε δακτύλων»*³²⁶.

Άλλα, επιπλέον, λαογραφικά θέματα, τα οποία τον απασχολούν είναι η λαχτάρα της χαράς κατά την παραμονή της πρωτοχρονιάς, στην οδό Αιόλου³²⁷, η μασκαρεμένη οικογένεια, κατά την έξοδό της, στην πλατεία Συντάγματος³²⁸ και εάν η μασκοφόρος γυναίκα είναι ειλικρινέστερη³²⁹.

8.6.8.5 Διασκέδαση / ψυχαγωγία

Σε χρονογραφήματα που αναφέρονται στην *ψυχαγωγία* και τη *διασκέδαση*, απασχολούν τον Παλαιολόγο θέματα που σχετίζονται με το θέατρο. Συγκεκριμένα για τις παραστάσεις των αρχαίων τραγωδιών έχει τη γνώμη ότι πρέπει να παρουσιάζονται

³²⁶ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-12-1937. Επίσης, βλ. του ίδιου *«Προς τον Άγιον των Παρθένων»*, εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-8-1941, *«Ο Άγιος των Παρθένων»*, εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-8-1937 *«Ο Άγιος του Περιττού»*, εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 31-12-1943.

³²⁷ Π. Παλαιολόγος, *«Η λαχτάρα της ζωής»*, εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-12-1937.

³²⁸ Π. Παλαιολόγος, *«Προς τη μεγάλη ζωή»*, εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-2-1940.

³²⁹ Π. Παλαιολόγος, *«Νύχτες απάτης»*, εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-3-1940.

οι τραγωδίες που μεταδίδουν μηνύματα ηπιότητας και τρυφερότητας στους θεατές, όπως η «Ηλέκτρα»³³⁰. Άλλα θέματα που πραγματεύεται είναι: τα *θεατρικά υποπαράγωγα* έργα που παρουσιάστηκαν σε *θέατρο της Κωνσταντινούπολης*³³¹, για τα οποία διαμαρτύρεται έντονα ο ίδιος, αποδεχόμενος τη δυσαρέσκεια επιστολογράφων. Η περιγραφή της *ρωμαντσιέρας*³³², του αέρινου δηλαδή πλάσματος, που κατεβαίνει στη σκηνή την ώρα που κλείνει η αυλαία, εν μέσω της θεατρικής φαντασμαγορίας και των επευφημιών των θεατών. Το *Εθνικό Θέατρο*³³³ δεν ανεβάζει ελληνικά θεατρικά έργα, διότι είναι ανεπαρκή. Η *λήθη πολλών ηθοποιών*³³⁴, οι οποίοι ξεπερνιούνται από νεότερους προικισμένους συναδέλφους τους. Οι *μισθοί άσημων ηθοποιών*³³⁵ που είναι υψηλότεροι από τους μισθούς διακεκριμένων συγγραφέων, δικαστών και αναπήρων πολέμου.

Τον απασχολεί, επίσης, η δημοτικότητα του *κινηματογράφου*³³⁶ ως ψυχαγωγικού/διασκεδαστικού μέσου, για το οποίο σημειώνει ότι αποτελεί μικρή λύτρωση και είναι από τις τέχνες που δεν κουράζουν. Οι ήρωές του δεν παρουσιάζουν τις ανομοιότητες των ανθρώπων. Είναι σταθερά συμπαθείς και σταθερά ασυμπαθείς. Σε άλλο χρονογράφημά του επισημαίνει το ευχάριστο *ξάφνιασμα των ανδρών θεατών* και τα ποικίλα σχόλιά τους, μόλις διαπιστώνουν ότι *δεσποινίδα μόνη*³³⁷, όπως σημειώσαμε, παρακολουθεί κινηματογραφικό έργο σε νυχτερινή προβολή.

Δεν παραλείπει, ακόμη, να σχολιάσει τη *μουσική βραδιά* με μουσική Βάγνερ³³⁸ και να τονίσει την κούραση και την πλήξη που προκαλείται σε μεγάλο μέρος των ακροατών, οι οποίοι δε διαθέτουν την ανάλογη μουσική προπαιδεία. Αντίθετα, πάλι, επισημαίνει την *αποθέωση* που επεφύλαξαν πελάτες σε *μουσικό κέντρο* στο Παλαιό Φάληρο σε δύο ορχήστρες τα «Μητσάκια» και τα «Γιαννάκια», οι οποίες έπαιζαν ελληνική μουσική³³⁹.

Επίσης, με αφορμή την οργάνωση ελληνικής μουσικής βραδιάς, επικρίνει το αθηναϊκό κοινό που περιφρονεί την ελληνική μουσική και θεωρεί αναχρονιστικό να ακούει δημοτικά τραγούδια, γιατί δήθεν, έχει συνηθίσει στην κλασική μουσική (Μπετόβεν, Μότσαρτ, Σούμπερτ), υπογραμμίζοντας ότι οι «*κοινωνίες που*

³³⁰ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς αγριότητες», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 3-11-1941.

³³¹ Π. Παλαιολόγος, «Όταν η τέχνη περιοδεύει», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-4-1938.

³³² Π. Παλαιολόγος, «Ρωμαντσιέρες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 2-2-1939.

³³³ Π. Παλαιολόγος, «Από τα παρασκήνια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-5-1939.

³³⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ταλέντα και μισθοί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 3-9-1938.

³³⁵ Π. Παλαιολόγος, «Μια οφειλή στο παρελθόν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-3-1944.

³³⁶ Π. Παλαιολόγος, «Η ποίησης της οθόνης», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 20-10-1940.

³³⁷ Π. Παλαιολόγος, «Μόνη, δεσποινίς;», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-3-1938.

³³⁸ Π. Παλαιολόγος, «Μέρος δεύτερον», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-12-1938.

³³⁹ Π. Παλαιολόγος, «Μουσική βραδιά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-8-1940.

περιφρονούν το δημοτικό τραγούδι, είναι κοινωνίες που περιφρονούν την ιστορία τους»³⁴⁰.

Στον ίδιο κύκλο των χρονογραφήματων δε λείπουν θέματα, στα οποία σχολιάζονται η *καντάδα*³⁴¹ ως έκφραση νοσταλγίας για τον παλιό καιρό, οι τύποι των ξενύχτηδων γλεντζέδων³⁴² και οι συνέπειες για την εργασία και τον οργανισμό, το ωράριο³⁴³ λειτουργίας των θεάτρων, κινηματογράφων και διασκεδαστικών κέντρων, στο οποίο επιβλήθηκε λήξη στις 12.30 μ.μ.. Το μέτρο επικροτεί ο χρονογράφος και υποστηρίζει ότι πρέπει να διατηρηθεί και μετά τον πόλεμο³⁴⁴.

Επίσης, σε άλλο χρονογράφημά του, περιγράφει και ειρωνεύεται τη *χορευτική* συμπεριφορά νεόπλουτου³⁴⁵ ανδρογύνου σε κέντρο διασκέδασης. Όμως, προβληματίζεται εάν ο *χορός*³⁴⁶ αποτελεί διασκέδαση, γιατί εκφράζει πόνο ψυχής, ανησυχία σάρκας, πένθιμες στιγμές ζωής ή το ψυχορράγημα ενός κύκνου.

Δεν παραλείπει, ακόμη, να αναφερθεί και σε άλλη μορφή διασκέδασης / ψυχαγωγίας που είναι το ξενόφερτο *σορπραίζ πάρτυ*, το οποίο αντικατέστησε τις βεγγέρες, τα τσάγια και τις μαστίχιες. Στην πορεία, όμως, του χρόνου καταργήθηκε η λέξη *σορπραίζ* και μαζί του – επισημαίνει – χάθηκε και η ουσία, η οποία αποτελούσε «την έκπληξη, την αιφνιδιαστική επίσκεψη της ομάδος των γνωρίμων στο σπίτι του φίλου τους»³⁴⁷ και ακόμη τη συνεισφορά.

Για το θέμα της *χαρτοπαιξίας*³⁴⁸, η οποία για τους χαρτοπαίκτες θεωρείται διασκέδαση, ο Παλαιολόγος σχολιάζει επιστολή χαρτοπαίκτη και επισημαίνει τις επιπτώσεις του πάθους³⁴⁹ αυτού, που στην Αθήνα έλαβε επικίνδυνες διαστάσεις.

8.6.8.6 Εκδρομές

Συναφής υποενότητα προς την ψυχαγωγία/διασκέδαση είναι οι *διακοπές*, οι οποίες εξειδικεύονται στις *εκδρομές* και τον *παραθερισμό*. Μάλιστα τα εκδρομικά θέματα αποτελούν την αφετηρία του χρονογραφήματος του Παλαιολόγου στην

³⁴⁰ Π. Παλαιολόγος, «Ελληνική μουσική», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 23-6-1944.

³⁴¹ Π. Παλαιολόγος, «Μια φορά κ' έναν καιρό», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-9-1937.

³⁴² Π. Παλαιολόγος, «Αγνοί γλεντζέδες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-8-1938.

³⁴³ Π. Παλαιολόγος, «Ένα ευεργετικό μέτρο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-9-1939.

³⁴⁴ Π. Παλαιολόγος, «Και μετά τον πόλεμο», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 25-9-1939.

³⁴⁵ Π. Παλαιολόγος, «Τα πρώτα τους βήματα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-9-1941.

³⁴⁶ Π. Παλαιολόγος, «Είνε διασκέδασις ο χορός;», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-1-1940.

³⁴⁷ Π. Παλαιολόγος, «Μια λέξις που έχασε τη σημασία της», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα* 29-1-1943.

³⁴⁸ Π. Παλαιολόγος, «Δυνατοί για τους άλλους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-11-1943.

³⁴⁹ Π. Παλαιολόγος, «Το πράσινο τραπέζι», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 3-5-1943.

εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* από τον Ιούνιο έως τον Αύγουστο του 1937. Σ' αυτά τα θέματα, θα λέγαμε ότι έριξε το βάρος στα πρώτα του χρονογραφικά βήματα.

Αφορμάται από τον εκδρομικό οργανισμό που παρατηρεί στην Αθήνα το Σαββατοκύριακο³⁵⁰ και σχολιάζει την αναχώρηση των εκδρομέων το πρωί της Κυριακής από την Αθήνα, που προορίζονται να παρακολουθήσουν παράσταση αρχαίας τραγωδίας στο αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου³⁵¹ και περιγράφει συγχρόνως τη σύνθεση της παρέας, τις στάσεις και την ενδυμασία τους. Προβάλλει τις εκδρομές που οργανώνονται προς την επαρχία (Ναύπλιο³⁵², Τυμφρηστό³⁵³) αλλά και τις εκδρομές που έχουν προορισμό το εξωτερικό³⁵⁴ (Μιλάνο, Παρίσι, Ελβετία), τονίζοντας ότι οι οργανωμένες αυτές εκδρομές κοστίζουν φθηνότερα³⁵⁵ από τις εκδρομές του εσωτερικού. Ιδιαίτερα για το Παρίσι με την ιστορία του, τον πολιτισμό του και τα αξιοθέατα του, σημειώνει ότι αποτελεί εκδρομικό προσκύνημα³⁵⁶ και αφιερώνει χρονογράφημα καταγράφοντας την «Παρισιο-λατρία»³⁵⁷ Έλληνα εκδρομέα.

Δεν παραλείπει, επίσης, να επισημάνει το προσκύνημα στην Ακρόπολη ξένων τουριστών³⁵⁸. Ιδιαίτερα, υπογραμμίζει τη συμμετοχή κοριτσιών των λαϊκών τάξεων³⁵⁹ στις εκδρομές και προτρέπει τους ευεργέτες και τους δωρητές να διευκολύνουν την έξοδο των απόρων εργαζόμενων κοριτσιών προς τη φύση, χρηματοδοτώντας τα εισιτήρια τους. Συγχρόνως, τονίζει όχι μόνο τις ωφέλειες που προκύπτουν από τις εκδρομές είτε πραγματοποιούνται προς τη θάλασσα³⁶⁰ είτε προς το βουνό³⁶¹, είτε, τη χειμερινή περίοδο³⁶², προς τα χιονοδρομικά κέντρα, αλλά και επισημαίνει την επικινδυνότητα στο κολύμπι³⁶³.

Επισημαίνει, ακόμη, ότι ο εκδρομισμός που παρατηρείται τελευταία, προβάλλεται από εφημερίδες³⁶⁴, οι οποίες πληροφορούν και παρακινούν έμμεσα τους

³⁵⁰ Π. Παλαιολόγος, «Μακρυνά από την πόλιν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-6-1937.

³⁵¹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-9-1938.

³⁵² Π. Παλαιολόγος, «Εκδρομή στο Ναύπλιο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-12-1937.

³⁵³ Π. Παλαιολόγος, «Προς τις πλαγιές του Τυμφρηστού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-7-1940.

³⁵⁴ Π. Παλαιολόγος, «Διά μέσου της Ελβετίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-10-1937.

³⁵⁵ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς εξορκισμούς», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 11-8-1939.

³⁵⁶ Π. Παλαιολόγος, «Η επιστροφή του ασώτου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 20-8-1937.

³⁵⁷ Π. Παλαιολόγος, «Το μυστικό της Σφιγγός», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-10-1937.

³⁵⁸ Π. Παλαιολόγος, «Αρχαίον πνεύμα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-10-1937.

³⁵⁹ Π. Παλαιολόγος, «Πράσινοι δρόμοι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-2-1939.

³⁶⁰ Π. Παλαιολόγος, «Προς την θάλασσαν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-6-1937.

³⁶¹ Π. Παλαιολόγος, «Με το τραγούδι και με τη χαρά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-9-1937.

³⁶² Π. Παλαιολόγος, «Η μικρά λεπτομέρεια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-12-1937.

³⁶³ Π. Παλαιολόγος, «Επικινδύνως ζην», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-7-1937.

³⁶⁴ Π. Παλαιολόγος, «Χειμερινά διακοπαί», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 4-12-1937.

πολίτες να αποκτήσουν εκδρομική συνείδηση, σημειώνοντας ότι απαραίτητη είναι και η εκδρομική αγωγή³⁶⁵ όσων συμμετέχουν.

Συνάμα, οι εκδρομές δίνουν τη δυνατότητα στους εκδρομείς Αθηναίους να γνωρίζουν άγνωστες περιοχές της Ελλάδας και σε όσους εναπομένουν, κατά τις γιορτές στην Αθήνα, να απολαμβάνουν το Ζάππειο³⁶⁶.

8.6.8.7 Παραθερισμός

Συγγενής υποενοότητα προς τις εκδρομές, οι οποίες αποτελούν σύντομα ταξίδια αναψυχής καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, είναι ο *παραθερισμός*, ο οποίος συνιστά αποχή από την εργασία και απομάκρυνση, κατά ένα διάστημα, από τον τόπο διαμονής. Γι' αυτή τη μορφή των διακοπών ο Παλαιολόγος συνηθίζει να αφιερώνει χρονογραφήματα, στα οποία σχολιάζει την αναχώρηση της συζύγου και των παιδιών³⁶⁷ για το παραθεριστικό μέρος και συγχρόνως σημειώνει τη μακαριότητα³⁶⁸ του συζύγου που μένει πίσω, καθώς και τις περιστασιακές ερωτικές του παρεκτροπές από τη συζυγική κλίση.

Σχολιάζει, επίσης, τα θεάματα και τα ακροάματα στις λουτροπόλεις³⁶⁹, την ικανοποίηση των απαιτήσεων των παραθεριστών εκ μέρους των επαγγελματιών³⁷⁰ αλλά και επισημαίνει ότι και οι παραθεριστές επιβάλλεται να σέβονται τις τοπικές παραδόσεις.

Δεν παραλείπει, ακόμη, να αποτυπώνει σε χρονογραφήματά του σκηνές και στιγμιότυπα από την επιστροφή των παραθεριστών³⁷¹, κατά το φθινόπωρο, και να απεικονίζει τη μελαγχολική παραθερίστρια³⁷² που, επιστρέφοντας, αφηγείται τις μυθοποιημένες καλοκαιρινές της εντυπώσεις.

Θεωρεί, επιπλέον, σημαντικό ότι οι εκδρομές προς τη θάλασσα, κατά τους θερινούς μήνες, και ο παραθερισμός στις λουτροπόλεις, δίνουν τη δυνατότητα να συγκολυμβούν άνδρες και γυναίκες, με αποτέλεσμα να συμφιλιώνονται³⁷³ τα δύο φύλα και να καταπολεμάται, όπως έχει τονίσει και αλλού, η σεμνοτυφία.

³⁶⁵ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-6-1937.

³⁶⁶ Π. Παλαιολόγος, «Οι Κολόμβοι και οι άλλοι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-4-1939.

³⁶⁷ Π. Παλαιολόγος, «Συζυγικά διακοπαί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-8-1937.

³⁶⁸ Π. Παλαιολόγος, «Επί τέλους μόνος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-7-1940.

³⁶⁹ Π. Παλαιολόγος, «Η μέρα των λουτρών», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-9-1940.

³⁷⁰ Π. Παλαιολόγος, «Το μπάνιο της κ. Πανδώρας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-8-1940.

³⁷¹ Π. Παλαιολόγος, «Οι πρόσφυγες των πεύκων», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-9-1937.

³⁷² Π. Παλαιολόγος, «Οι επανερχόμενοι», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 7-9-1942.

³⁷³ Π. Παλαιολόγος, «Ο συμφιλιωτής», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 1-7-1940.

Σε άλλο χρονογράφημά του ο Παλαιολόγος προτείνει να κλείνουν οι επιχειρήσεις, για ορισμένες ημέρες, και όλοι οι υπάλληλοι να παίρνουν την άδειά τους ταυτόχρονα³⁷⁴, ώστε να αποφεύγεται η δυσλειτουργία και να εξυπηρετούνται υπάλληλοι και πελάτες.

Πιστεύει, επίσης, ότι είναι αναγκαίο να δημιουργηθούν παιδικές κατασκηνώσεις³⁷⁵⁻³⁷⁶, στις οποίες θα πραγματοποιούν τις διακοπές τους και τα παιδιά των λαϊκών τάξεων, τα οποία δε διαθέτουν τις οικονομικές δυνατότητες.

8.6.8.8 Παραβατικότητα

Τα χρονογραφήματα με θέμα την *παραβατικότητα* έχουν ως αφετηρία τους τις ειδήσεις του αστυνομικού δελτίου³⁷⁷, οι οποίες είναι ιδιαίτερα αρεστές στον Παλαιολόγο, όπως έχει αναφερθεί. Χαρακτηριστική είναι η ποικιλία και η πολυαριθμία των θεμάτων αυτής της υποενότητας των κοινωνικών, στα οποία βρίσκει την ευκαιρία, είτε να στηλιτεύσει περιστατικά, είτε να κοινωνιολογήσει πάνω σ' αυτά, είτε να ψυχογραφήσει τη συγκεκριμένη συμπεριφορά των δρώντων προσώπων, είτε να γενικεύσει και να φιλοσοφήσει στα φαινόμενα.

Σε χρονογράφημά του εξεγείρεται εναντίον των νέων που κατέστρεψαν το συρμάτινο περίφραγμα «*παιδικής χαράς και έμπηξαν στην τσουλήθρα ξυριστικές λεπίδες*»³⁷⁸. Στη συνέχεια προβληματίζεται σε παρόμοια περιστατικά: γιατί μουτζουρώνουν τοίχους; γιατί σχίζουν τα βελούδα των καθισμάτων; γιατί ξεριζώνουν τα νεοφύτευτα δενδρύλλια; γιατί καταστρέφουν πινακίδες ορειβατών και οδηγών; γιατί λιθοβολούν αμαξοστοιχίες και αυτοκίνητα; Για τα οποία, αλλού, αποφαινεται ότι είναι «*στάσις νηπίων που διανύουν το στάδιο της καταστρεπτικής ορμής [...]. Όλος ο πρωτογονισμός των βρεφών με την καταστρεπτική ορμή ενός ακαλλιέργητου ενστίκτου*»³⁷⁹.

Επισημαίνει, κατ' ανάλογο τρόπο, το *ταξιδιωτικό πάθος* και τη *δωρεάν σίτιση* του Ιω. Κοττή από το Μιντιλόγλι Αχαΐας, ο οποίος μετέρχεται το τέχνασμα του φονιά, προκειμένου να ταξιδέψει δωρεάν και να μην πληρώσει το λογαριασμό του σε εστιατόριο. Για την παραβατική αυτή συμπεριφορά, σημειώνει γενικευτικά ότι ούτε ο έρωτας, ούτε η στοργή του σπιτιού, ούτε η αγάπη του τόπου έχουν τη δύναμη να

³⁷⁴ Π. Παλαιολόγος, «Θερινές διακοπές», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 13-8-1943.

³⁷⁵ Π. Παλαιολόγος, «Παιδικές συντροφιάς», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 5-6-1944.

³⁷⁶ Π. Παλαιολόγος, «Μια τελευταία έκκλησις», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 10-7-1944.

³⁷⁷ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-6-1941.

³⁷⁸ Π. Παλαιολόγος, «Εγχώρια προϊόντα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-6-1938. Πρβλ. επίσης Π. Παλαιολόγος, «Αθλητισμός», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 19-5-1937.

³⁷⁹ Π. Παλαιολόγος, «Με τη βωδάμαξα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-3-1939.

συγκρατήσουν τον άνθρωπο που βασανίζεται από την ανησυχία της μεταβολής, η οποία ισοδυναμεί με το πάθος της χαρτοπαιξίας, της γυναίκας και του ναρκωτικού³⁸⁰.

Για τους νεαρούς που κλέβουν αυτοκίνητα, για να διασκεδάσουν, διατυπώνει την άποψη πως ο μεγάλος διαφθορέας της κλοπής είναι το «ευ ζην» και η λαχτάρα για την απόκτηση της χαράς³⁸¹.

Για την ανακάλυψη της εικοσαμελούς σπείρας πλαστογράφων³⁸², επισημαίνει την ανομοιογένεια κινήτρων και τη διαστρωμάτωση ηλικιών και προέλευσης, ελέγχοντας με δριμύτητα τον 63χρονο αρχηγό που παρέσυρε τους νέους.

Δεν παραλείπει, επίσης, να ειρωνευτεί την προτίμηση αρχαιοκαπήλων³⁸³ σε αγάλματα εφήβων και νέων και αλλού να παραλληλίσει τον κλέφτη μαιευτήρα γιατρό³⁸⁴ με τον κλέφτη-φύλακα του βασιλικού κήπου.

Ακόμη, δεν τον αφήνει αδιάφορο η πρωτοτυπία της είδησης της κλοπής γραμματοσήμων και φωτογραφιών από επιστολές, των οποίων δράστης υπήρξε ερωτομανής ταχυδρομικός υπάλληλος³⁸⁵.

Επίσης, καυτηριάζει το περιστατικό της κλοπής ενδυμάτων τυφλών, κατά την ώρα που αυτοί κολυμπούσαν και στη συνέχεια αναγκάστηκαν να διακινηθούν σχεδόν ολόγυμνοι με το αστικό λεωφορείο³⁸⁶.

8.6.8.9 Κοινωνική αλληλεγγύη

Σε κοινωνικά ζητήματα και κοινωνικά προβλήματα που αφορούν τις φτωχότερες λαϊκές τάξεις και τους πάσχοντες, εν μέσω Κατοχής, είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος ο Παλαιολόγος, δείχνοντας το μέγεθος της συμπάθειας και της συμπόνιας του με την προβολή των θεμάτων αυτών.

Σε χρονογραφήματά του προβάλλει δείγματα κοινωνικής αλληλεγγύης, όπως ήταν η πρωτοβουλία φοιτητών να ιδρύσουν, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, στην Πανεπιστημιακή Λέσχη «Γραφείο εύρεσης εργασίας» για τους συμφοιτητές τους που ταλαιπωρούνταν οικονομικά και να αναλάβουν δράση απευθυνόμενοι σε εργοδότες, ώστε να τους προσφέρουν εργασία. Ανάλογο ενδιαφέρον επισημαίνει ότι έδειξαν

³⁸⁰ Π. Παλαιολόγος, «Ο “Μάριος” της Αχαΐας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 3-10-1938.

³⁸¹ Π. Παλαιολόγος, «Φταίει ο κλέφτης;», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-5-1939.

³⁸² Π. Παλαιολόγος, «Αρχηγός και οπαδοί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-6-1939.

³⁸³ Π. Παλαιολόγος, «Οι μαρμάρινοι νοσταλγοί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17-7-1937.

³⁸⁴ Π. Παλαιολόγος, «Βίοι παράλληλοι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-9-1937.

³⁸⁵ Π. Παλαιολόγος, «Μοντέρνοι δον Κιχώται», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 20-9-1937.

³⁸⁶ Π. Παλαιολόγος, «Το μπάνιο δύο τυφλών», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 17-7-1942.

μαθητές λίγων σχολείων της Αθήνας και περισσότερων του Πειραιά, οι οποίοι προσέφεραν τροφή και ενδυμασία στους ανήμπορους συμμαθητές τους³⁸⁷.

Υπερασπίζεται την ίδρυση «*Οργανώσεως Κοινωνικής Αντιλήψεως*», σε επιστημονική βάση, στην οποία έχουν επιστρατευτεί οικειοθελώς όχι κυρίες του καλού, λεγόμενου, κόσμου αλλά γυναίκες της μικροαστικής τάξης. Η οργάνωση είχε στόχο της την περίθαλψη των πασχόντων και την ανακούφιση των φτωχών. Εξιχνίαζε τις συνθήκες της ζωής των αναξιοπαθούντων και την έκταση των αναγκών τους και τους οδηγούσε στα υπάρχοντα ιδρύματα³⁸⁸.

Υπερθεματίζει τη *διαρρύθμιση* του παλαιού παραρτήματος του *λαϊκού νοσοκομείου* σε στέγη απόρων, αστέγων, ανέργων, αναπήρων και αρρώστων³⁸⁹, και δεν παραλείπει να τονίσει τη δημιουργία ειδικών *πανδοχείων*, ανάλογων των σημερινών Κέντρων Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων (Κ.Α.Π.Η), στα οποία ικανοποιούνται, κυρίως, ψυχικές ανάγκες των ηλικιωμένων³⁹⁰.

Προβάλλει, επίσης, το δικαίωμα των ηλικιωμένων να έχουν θέση στα *λουτρά* του Πειραιά³⁹¹.

Αλλού, η κοινωνική του συνείδηση εξεγείρεται, γιατί οι λίγοι διαθέτουν θέρμανση τη χειμερινή περίοδο και οι πολλοί στερούνται την αναγκαία ενδυμασία, για να αντιμετωπίσουν το ψύχος³⁹².

Ακόμη, απεικονίζει, καθώς το πλοίο αποπλέει στον Πειραιά, σκηνές αποχωρισμού και εκπατρισμού Ελλήνων³⁹³ για τον Καναδά και την Αμερική και σημειώνει τη φτώχεια και την έλλειψη εργασίας ως βασικά αίτια της μετανάστευσης. Υπερασπίζεται, όμως, και τους λίγους επαναπατριζόμενους που συναντούν σοβαρά προβλήματα στην επανεγκατάσταση³⁹⁴.

Ακόμη, περιγράφει το σεισμό στον Ωρωπό και σχολιάζει το μέγεθος της αγάπης προς τη ζωή των σεισμόπληκτων και των φυλακισμένων³⁹⁵.

³⁸⁷ Π. Παλαιολόγος, «Οι νέοι για τους νέους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-12-1942.

³⁸⁸ Π. Παλαιολόγος, «Το διαβατήριό της πενίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-12-1942.

³⁸⁹ Π. Παλαιολόγος, «Ο ύπνος του φτωχού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-3-1939.

³⁹⁰ Π. Παλαιολόγος, «Το σπίτι του γέρου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-9-1943.

³⁹¹ Π. Παλαιολόγος, «Τόπον και εις τους γέρους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-9-1937.

³⁹² Π. Παλαιολόγος, «Βόρειοι άνεμοι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-12-1937.

³⁹³ Π. Παλαιολόγος, «Από το κατάστρωμα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-10-1938.

³⁹⁴ Π. Παλαιολόγος, «Μια κουταλιά και στον μπρούκκλη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-5-1942.

³⁹⁵ Π. Παλαιολόγος, «Πίσω από τα σίδερα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-7-1938.

8.6.8.10 Συμπεριφορά

Στην υποενότητα *συμπεριφορά* περιλαμβάνονται θέματα φαινομενικά ανομοιογενούς περιεχομένου, ουσιαστικά, όμως, ορίζονται με κριτήριο τον ορισμένο τρόπο ενέργειας ατόμων ή ομάδων προς άτομα ή προς το σύνολο.

Σε ζητήματα και προβλήματα που αφορούν τις *υπηρέτριες*³⁹⁶ είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος ο Παλαιολόγος. Προβάλλει και υπερασπίζεται τα δικαιώματά τους και επικρίνει την άσχημη συμπεριφορά των οικοδεσποινών, οι οποίες τους προσφέρουν κακή διατροφή, τις κακοποιούν και τις εκμεταλλεύονται. Συχνά – πυκνά, μάλιστα, τις υποχρεώνουν να κοιμούνται σε πατάρια και αποθήκες.

Στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι υπηρέτριες ιδιαίτερα καταπελτικός είναι, επίσης, ο χρονογραφικός λόγος του *Βλάση Γαβριηλίδη*. Στέκεται σθεναρός υπερασπιστής τους και στρέφεται εναντίον των κυριών των πλουσίων οικογενειών που καταστρατηγούν τα δικαιώματά τους.

Επίσης, ο Παλαιολόγος, σ' άλλα χρονογραφήματά του, δεν αφήνει ασχολίαστα *τηλεφωνικά περιστατικά* που μαρτυρούν ανάγωση συμπεριφορά και προτείνει να καθιερωθεί *μάθημα τηλεφωνικής αγωγής*³⁹⁷, για να διαπαιδαγωγούνται οι νέοι από την τρυφερή ηλικία και να αποφεύγονται ανάλογα περιστατικά, τα οποία προδίδουν έλλειψη κοινωνικής αγωγής³⁹⁸.

Ανάλογο επικριτικό σχολιασμό κάνει για την *προκλητική στάση επιβατών λεωφορείων*, οι οποίοι, ενώ προσέρχονται τελευταίοι στις στάσεις των τραμ και των λεωφορείων, αυτοτοποθετούνται επιδεικτικά πρώτοι στη σειρά³⁹⁹, αντί να σταθούν στο τέλος. Συγχρόνως, επικρίνει και την ουδετερότητα των άλλων αναμενόντων συνεπιβατών που παραμένουν *σιωπηλοί*⁴⁰⁰ σε θέματα κοινής ωφέλειας.

Ανάλογη επικριτική στάση κρατεί και σε παρόμοια περιστατικά καθημερινής συμπεριφοράς των ανθρώπων, όπως τα *χάρτινα πεντοχίλιαρα*⁴⁰¹ που επιδεικνύουν έξω από τις τράπεζες, πλούσιοι, μικρομεσαίοι αλλά και ρακένδυτοι. Επίσης, αποδοκιμάζει

³⁹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Να ακούσουμε και τη Μαρία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-12-1937.

Βλ. επίσης του ιδίου: «Η φωνή των κυριών της», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-12-1937, «Τα μυστικά του σπιτιού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-5-1943, «Με την πίκρα στην ψυχή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-5-1943, «Η κλίσις της Μαρίας», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 22-3-1943.

³⁹⁷ Π. Παλαιολόγος, «Τηλεφωνική αγωγή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-4-1940.

³⁹⁸ Π. Παλαιολόγος, «Περί κοινωνικής αγωγής», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-8-1937.

³⁹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Το κήρυγμα για τα “μικρά”», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-11-1943.

⁴⁰⁰ Π. Παλαιολόγος, «Οι αυτοβασανιζόμενοι», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 25-9-1942.

⁴⁰¹ Π. Παλαιολόγος, «Επίδειξις», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 12-9-1937.

το *τίναγμα επανωφορίου*⁴⁰² μέσα σε λεωφορείο και καυτηριάζει, επίσης, την υπερβολική *αυστηρότητα φύλακα πάρκου*⁴⁰³ που έδειρε νήπιο, επειδή ούρησε σε δημόσιο χώρο.

Γενικά, για το θέμα της *φιλανθρωπίας* ως κοινωνικής αλληλεγγύης ο Παλαιολόγος έχει αποκρυσταλλωμένη άποψη. Τάσσεται υπέρ της *υποχρεωτικής εισφοράς των πλουσίων*⁴⁰⁴, για να μην παρατηρούνται φαινόμενα υποτίμησης της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, όπως σε χριστουγεννιάτικες φιλανθρωπικές εκδηλώσεις οι οργανωτές λιβανίζουν τους δωρητές για τις δωρεές τους, καθώς και τα παιδιά που δέχονται τις προσφορές, υποχρεώνονται «σε *γονυκλισίες και θυμιάματα*»⁴⁰⁵, γεγονός που τα εθίζει στη δουλειά και τα ταπεινώνει.

Έως ότου, όμως, η υποχρεωτική εισφορά γίνει πραγματικότητα, θεωρεί απαραίτητη την *προαιρετική φιλανθρωπία*, η οποία επιλύει, με άμεσο τρόπο, καταπιεστικά προβλήματα. Ταυτόχρονα, επικρίνει τους κακόβουλους «σχολιαστές» της αλληλεγγύης, οι οποίοι ανιχνεύουν διαρκώς, μόνο, ταπεινά και ιδιοτελή κίνητρα⁴⁰⁶ στις φιλανθρωπικές πράξεις.

Το θέμα της *αναγνώρισης της προσφοράς των αγωνιστών* εκ μέρους της πολιτείας τον απασχολεί σε άλλο χρονογράφημά του, για το οποίο διατυπώνει την άποψη ότι οι «*αστέρες έχουν περίοδο ακμής και παρακμής [...]. Τους ρουφούν το χυμό και τους πετούν σαν πεπονόφλοουδα [...]. Δεν υπάρχει παράδοσις σεβασμού προς τη δόξα που πέρασε. Τη βλέπουν όταν σκοντάφτουν επάνω τους, με συμπόνια, με οίκτο, κάποτε με περιφρόνηση [...]. Ηρως σήμερα, οίκτος αύριο, ενόχλησις μεθαύριο*». Γι' αυτό υποστηρίζει ότι χρειάζεται να έχει κανείς φιλοσοφήσει πάνω στη σχετικότητα της αναγνώρισης των υπηρεσιών του και να μην αναγκάζεται να την απαιτεί, διότι τότε περιπίπτει στον *ξεπεσμό*⁴⁰⁷.

Αντίθετα, πιστεύει ότι ορθά εισηγήθηκε το Υπουργείο Οικονομικών και αποφάσισε η Ιερά Σύνοδος να τελείται *μνημόσυνο υπέρ των εθνικών ευεργετών* για την αναγνώριση των ευεργεσιών τους. Εισηγείται, ακόμη, να γίνεται δέηση, κατά διαστήματα, «για τον άγνωστο πολίτη που δεν έχει περισσέματα για δωρεές, ποτίζει ,

⁴⁰² Π. Παλαιολόγος, «Η κυρία καταγγέλλει», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 22-1-1940.

⁴⁰³ Π. Παλαιολόγος, «Στο πάρκο της Κυριακής», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 29-9-1941.

⁴⁰⁴ Π. Παλαιολόγος, «Οι “σχολιαστές” της αλληλεγγύης», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-1-1944.

⁴⁰⁵ Π. Παλαιολόγος, «Φιλανθρωπία με κουδουνάκια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-12-1943.

⁴⁰⁶ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-1-1944.

⁴⁰⁷ Π. Παλαιολόγος, «Η διεύθυνσις ενός σπλαρχηγού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 2-8-1941.

όμως, με τον τίμιο ιδρώτα του τη γη των πατέρων του, θα αποτελούσε την οφειλομένη εκδήλωσι συμπαθείας της χώρας προς τ' αφανή τέκνα της»⁴⁰⁸.

Άλλη μορφή, με την οποία εκφράζεται η ευγνωμοσύνη της πολιτείας σε αγωνιστές της Επανάστασης του 1821 και σε διακεκριμένους λογοτέχνες, επιστήμονες, δημοσιογράφους και αθλητές⁴⁰⁹, αποτελεί η τοποθέτηση ανδριάντων και προτομών⁴¹⁰. Για τα διεσπαρμένα αυτά αγάλματα ο Παλαιολόγος έχει την άποψη ότι πρέπει να τοποθετηθούν είτε σε κοινή λεωφόρο⁴¹¹, είτε σε ιδιαίτερο πάρκο, είτε σε περιοχή του νεκροταφείου⁴¹². Το γεγονός αυτό θα αποτελούσε τη σοβαρότερη εκδήλωση ευλάβειας προς τους πρωταγωνιστές της ιστορίας μας.

Επίσης, λυπάται για την κακομεταχείριση των *αγαμάτων επτά μουσών* που αρχικά είχαν τοποθετηθεί στην πλατεία Ομονοίας και ύστερα μεταφέρθηκαν στις αποθήκες του Δημοτικού Θεάτρου, το οποίο στη συνέχεια κατεδαφίστηκε και τα αγάλματα εξακολουθούν να βρίσκονται εκτεθειμένα, παρουσιάζοντας θλιβερό θέαμα⁴¹³.

Η *πώληση των σαράντα μαρμάρινων τραπεζιών* του ιστορικού καφενείου του Ζαχαράτου στην πλατεία Συντάγματος δεν αφήνει αδιάφορο τον Παλαιολόγο, ο οποίος προτείνει κάποιο μουσείο να αγοράσει τουλάχιστον ένα τραπεζάκι «*με το φλυτζάνι και τους χάρτες, με τα κουτιά των πακέτων μας, με όλα τα ίχνη της διαβάσεως μας*», για να βλέπουν οι μεταγενέστεροι «*τις σημαντικότερες πηγές της συνοφρυώσεως και της κακοδαιμονίας μας*»⁴¹⁴.

8.6.8.11 Αθήνα – Επαρχία – Ύπαιθρος

Στην υποενότητα αυτή των κοινωνικών θεμάτων σπονδυλώνονται χρονογραφήματα, των οποίων τα θέματα σχετίζονται με τη ζωή στην πρωτεύουσα, την επαρχία και ευρύτερα την ύπαιθρο. Σύμφωνα με το ερευνητικό δείγμα, επαρχιακές πόλεις που απασχόλησαν τον Παλαιολόγο είναι ο Βόλος, για τον οποίο αναφέρει ότι η κοινωνία του είναι απόλυτα συγχρονισμένη και στην εξωτερική εμφάνιση και στην πνευματική καλλιέργεια με ιδέες ελεύθερες. Διακρίνεται για την εξέλιξή του, τη διασκέδασή του, η οποία δε θυμίζει επαρχία και για το μεγάλο ποσοστό νέων που σπουδάζουν κυρίως στο εξωτερικό. Όμως, η νεολαία της

⁴⁰⁸ Π. Παλαιολόγος, «Ευεργέται και μνημόσυνα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-3-1939.

⁴⁰⁹ Π. Παλαιολόγος, «Τιμαί εις τον Πήγασον», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-8-1937.

⁴¹⁰ Π. Παλαιολόγος, «Για μια προτομή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-5-1940.

⁴¹¹ Π. Παλαιολόγος, «Και τον μαρμάρινον κόσμον», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-12-1937.

⁴¹² Π. Παλαιολόγος, «Αλλαγή διευθύνσεως», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-11-1939.

⁴¹³ Π. Παλαιολόγος, «Εφτά Μούσες ζητούν θέσι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-6-1942.

⁴¹⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ιστορία στο μάρμαρο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-5-1938.

παραπονείται ότι η πόλη δε γεμίζει τη ζωή της και στρέφει τη σκέψη προς την πρωτεύουσα⁴¹⁵.

Για την *Κέρκυρα* σημειώνει ότι έχει το προβάδισμα σε έργα βιοποριστικά, στην τέχνη, στη μουσική, στο ανοιχτό μυαλό και στη γυναίκα που είναι πιο ελεύθερη. Το δράμα της αδελφικής τιμής είναι άγνωστο σ' αυτή. Διακρίνεται για την ελευθερία των ηθών, χωρίς να εγγίζει την ελευθεριότητα και, γενικά, διαθέτει αέρα ευρωπαϊκού πολιτισμού⁴¹⁶.

Για την *Καρδίτσα* αναφέρει ότι είναι «*λυτρωμένη από τη φιλολογία [και] διαθέτει τις δυνάμεις της στην εξυπηρέτησι των πραγματικών αναγκών της*». Παρατηρεί κανείς το ξενοδοχείο, «*το σπουδαιότερο δείγμα πολιτισμού και των φιλόξενων διαθέσεων*», τη «*Λαϊκή Βιβλιοθήκη*» η οποία λειτουργεί ως νυχτερινό σχολείο και χώρος διανομής ψωμιού για τους φτωχούς μαθητές. Επισημαίνει, ακόμη, τα έργα του μητροπολίτη Ιεζεκιήλ (νοσοκομείο, γηροκομείο, σανατόριο και παιδικές εξοχές), που με τη δράση του δίνει κοινωνικό και εκπολιτιστικό περιεχόμενο στην αποστολή του⁴¹⁷.

Προβάλλει, επίσης, αναλυτικά το «*δεκάλογο*» της αδελφότητας *Στυρέων* της Αθήνας, η οποία παρακινεί τους συμπατριώτες της να φροντίσουν τα απολύτως απαραίτητα (κατασκευή αποχωρητηρίων, στάβλων, δρόμων, καθαριότητα, λουλούδια και γλώσσα: να μη μιλούν αρβανίτικα), ώστε να υπάρξει ένας πρώτος εξωραϊσμός, για να μπορέσουν να διαφημίσουν, από τουριστικής πλευράς, το χωριό τους⁴¹⁸.

Γενικότερα, ο Παλαιολόγος διατείνεται την αναβάθμιση του *χωριού* και ευρύτερα της *επαρχίας*, πρώτα από υλικής πλευράς, γιατί αποτελεί τη βάση για την πολιτιστική του ανάπτυξη.

«*Να χορτάση πρώτα το ψωμάκι του ο χωρικός, να νοιώση πρώτα τα στοιχεία της ανέσεως, να μάθη τι θα πη καθαριότης, να ντυθή, να στεγασθή, να συνηθίση να γελά, να συμφιλιωθή ο άνδρας με τη γυναίκα κι' ύστερα υπάρχει καιρός να κάμουμε τη διάλεξι μας [...]. Η διανόησις θα είνε το τελευταίο άνθος*»⁴¹⁹.

Ως βασικά αίτια της υποβαθμισμένης υπαίθρου θεωρεί την αμάθεια, την έλλειψη πρωτοβουλίας για τη βελτίωση των συνθηκών και την προσήλωση στην κακή παράδοση της κακομοιριάς και της μιζέριας⁴²⁰.

⁴¹⁵ Π. Παλαιολόγος, «Το πνεύμα της επαρχίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-3-1938.

⁴¹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς γυναικωνίτη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-10-1938.

⁴¹⁷ Π. Παλαιολόγος, «Μια επαρχία χωρίς φιλολογία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-5-1940.

⁴¹⁸ Π. Παλαιολόγος, «Ο δεκάλογος», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 19-7-1940.

⁴¹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Τα υλικά πρώτα αγαθά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-5-1939.

⁴²⁰ Π. Παλαιολόγος, «Από τα θεμέλια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-8-1940.

Σε άλλα χρονογραφήματά του συγκρίνει τα *ήθη* της *Αθήνας* με τα ήθη της *υπαίθρου*⁴²¹ και υποστηρίζει ότι υπάρχει διαφθορά στην πρωτεύουσα, αλλά αυτή δεν είναι άγνωστη και στην ύπαιθρο. Ακόμη, επισημαίνει ότι τα «*αγνά ήθη της υπαίθρου*» και οι «*παλιοί καλοί καιροί*»⁴²² αποτελούν μύθο, σημειώνοντας ότι θετικά και αρνητικά στοιχεία υπάρχουν και στη μια πλευρά και στην άλλη⁴²³.

Για την *υλική υποδομή της Αθήνας*, σχολιάζει θετικά τη θεμελίωση του αποχετευτικού αγωγού⁴²⁴ και τα έργα που πραγματοποιήθηκαν από την απελευθέρωση. Απαριθμεί τα έργα που δεν έχουν υλοποιηθεί και μένει η Αθήνα χωρίς έργα υποδομής⁴²⁵. Θεωρεί, ακόμη, ότι η *λίμνη του Μαραθώνα*⁴²⁶ θα επιλύσει το πρόβλημα της ύδρευσης των Αθηναίων.

8.6.8.12 Πλούσιοι – Νεόπλουτοι – Φτωχοί

Αρκετές φορές ο Παλαιολόγος βρίσκει την ευκαιρία και επικρίνει τη *συμπεριφορά των πλουσίων* για την αδιαφορία τους προς το δράμα που περνούσαν τα παιδιά στη διάρκεια της Κατοχής, μένοντας απαθέστατοι στην προσπάθεια δημάρχου να εξασφαλίσει το φαγητό των παιδιών⁴²⁷.

Επισημαίνει την *αδιαφορία* και κυρίως την *αναληγσία των νεόπλουτων*, οι οποίοι μένουν ασυγκίνητοι μπροστά στη δεινή κατάσταση, την οποία αντιμετωπίζουν οι φτωχοί. Υιοθετώντας απόψεις επιστολογράφου, θεωρεί ότι βασική αιτία της αναληγσίας τους είναι «*οι τραγικές στιγμές*» που πέρασαν και «*το φαρμάκι, που γέμιζε την ψυχή*» τους, το οποίο είναι πολύ δύσκολο να μεταλλαχθεί σε συμπόνια⁴²⁸.

Πολλές φορές έχει επαναλάβει σε χρονογραφήματά του ότι είναι αναγκαίο να θεσμοθετηθεί η *υποχρεωτική εισφορά των πλουσίων*, διότι μετατρέπεται η ελεημοσύνη σε υποχρέωση και δεν υποβιβάζονται, με αυτό τον τρόπο, οι φτωχοί. Γι' αυτό επικροτεί τη ρηξικέλευθη απόφαση του δημάρχου Αιγίου, ο οποίος επέβαλε φορολογία στους πλουσίους. Πιστεύει ότι «*η φιλανθρωπία στις αστικές κοινωνίες κυμαίνεται μεταξύ αισθηματικότητας και κοσμικότητας*». Γι' αυτό έχει την πεποίθηση

⁴²¹ Π. Παλαιολόγος, «Πέραν από την επιφάνεια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-8-1941.

⁴²² Π. Παλαιολόγος, «Φανταστικοί παράδεισοι», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17-1-1943.

⁴²³ Π. Παλαιολόγος, «Μας απαντά το χωριό», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-3-1942.

⁴²⁴ Π. Παλαιολόγος, «Επάνω στο βούρκο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-1-1940.

⁴²⁵ Π. Παλαιολόγος, «Το λάθος της προθήκης», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-8-1937.

⁴²⁶ Π. Παλαιολόγος, «Από τον πυθμένα της λίμνης», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-10-1937.

⁴²⁷ Π. Παλαιολόγος, «Η καταγγελία», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 21-11-1941.

⁴²⁸ Π. Παλαιολόγος, «Η αδιαφορία τους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-1-1942.

ότι δεν πρέπει να υπάρχουν ούτε δωρητές ούτε ευεργέτες αλλά φορολογούμενοι πολίτες που όσο περισσότερα έχουν τόσο περισσότερο να δίνουν⁴²⁹.

Επίσης, σε άλλο χρονογράφημά του ασχολείται με τον *ορισμό* της *πενίας* και του *πλούτου*. Ποια είναι δηλαδή τα όρια από τη μία κατάσταση στην άλλη⁴³⁰.

Αλλού, πάλι, κοινωνιολογεί και ειρωνεύεται τους *επιδειξίες πλουσίους*, οι οποίοι «*περιφέρονται με το νεόκοπο έμβλημα της οικονομικής τους ανθηρότητας*»⁴³¹ και επιδεικνύουν το ράφτι, τη φορεσιά, το ταξί, την ταβέρνα κ.ά.

Επιπλέον, έχει την πεποίθηση ότι πρέπει να διαφωτίζονται οι φτωχές οικονομικές τάξεις, για να περιορίζουν την *πολυτεκνία*, διότι είναι αδύνατο να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των πολλών παιδιών και να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους⁴³².

8.6.8.13 Νέοι

Συχνά ο Παλαιολόγος παίρνει αφορμή από διάφορα περιστατικά και ασχολείται με τους νέους, των οποίων είναι σταθερός υπερασπιστής. Κρίνει τη συμπεριφορά τους, με σταθερό κριτήριο, την εξέλιξη και όχι τη στατικότητα. Επισημαίνει πως «*προαιώνιος και αμετάβλητος [είναι] ο νόμος της αέναης μεταβολής. Θα ελίμναζε ο κόσμος αν η μια γενεά ήταν το πανομοιότυπο της άλλης. Τι μένει αμετάβλητο για να μείνουν οι πιο ρευστές υπάρξεις;*». Πιστεύει πως η ψυχή των νέων παραμένει άσπιλη και αγνή σε όλους τους αιώνες. «*Η γενεά που αποσύρεται θεωρεί πάντα χαλασμένη αυτήν που προχωρεί. Για τους παλαιούς οι παλαιοί είνε οι καλοί και ηθικοί καιροί*» και διευκρινίζει ότι «*συνηθίσαμε να δίνουμε το όνομα της διαφθοράς στη μεταβολή. Είνε μεταβολή στο καλλίτερο; Είνε μεταβολή στο χειρότερο;*». Και επισημαίνει πως οι πνευματικοί οδηγοί πρέπει να πλησιάζουν τα παιδιά και τους νέους «*με ανεξάντλητο απόθεμα αγάπης και καλωσύνης*» και να τους μιλούν στη γλώσσα τους σαν φίλοι⁴³³.

Επίσης, διαπιστώνει ότι οι *φοιτητές* των μεταπολεμικών χρόνων είναι καλύτεροι από τους προπολεμικούς συναδέλφους τους. Ευρύτεροι στις αντιλήψεις τους και με τον πόθο της καλλιέργειας νέων ιδεών. Είναι πιο απλοί (αφελείς, ειλικρινείς, αβίαστοι, ευθείς, ανεπιτήδευτοι), γι' αυτό οι παλαιότεροι τους κατηγορούν ως αυθάδεις και επιπόλαιους⁴³⁴.

⁴²⁹ Π. Παλαιολόγος, «Η απόφασις ενός δημάρχου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-10-1942.

⁴³⁰ Π. Παλαιολόγος, «Με νέα κριτήρια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-7-1942.

⁴³¹ Π. Παλαιολόγος, «“Ηρωισμός” των σύγχρονων καιρών», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-3-1944.

⁴³² Π. Παλαιολόγος, «Πρώτα την ποιότητα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-8-1943.

⁴³³ Π. Παλαιολόγος, «Κάτω από την επιφάνεια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-12-1938.

⁴³⁴ Π. Παλαιολόγος, «Τα σύγχρονα νειάτα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-8-1939.

Τα παιδιά - προσθέτει - εκφράζουν τις απόψεις τους στο πώς βλέπουν τους μεγάλους, ποια θέση τους δίνουν, τι περιμένουν απ' αυτούς. Δεν περιφρονούν τα φώτα τους και την πείρα τους. Αυτά τα θέλουν κι αισθάνονται την ανάγκη τους. Αρνούνται, όμως, να δεχτούν να τους κάνουν όμοιούς τους⁴³⁵.

Από την άλλη, καταγράφει τις αντιδράσεις των μεγαλύτερων, οι οποίοι επιτιμούν τους νέους, γιατί η συμπεριφορά τους δεν είναι η κοινωνικώς αποδεκτή (αγκαλιάζονται στους δρόμους, φιλιούνται, φλυαρούν, φωνασκούν, καταργούν τις αποστάσεις, δε σκοτίζονται για τίποτα)⁴³⁶.

Ακόμη, μετά την απελευθέρωση από τους Γερμανούς, διαπιστώνει ότι η γενιά των νέων έδειξε ότι, κατά τη διάρκεια του πολέμου και της Κατοχής, έχει ιδανικά, ευψυχία, πίστη στη νίκη και πνεύμα θυσίας⁴³⁷.

8.6.8.14 Εξωτερική εμφάνιση

Δίαιτα-ένδυση-μόδα

Θέματα που σχετίζονται με την εξωτερική εμφάνιση των ανθρώπων, συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον του Παλαιολόγου. Με αφορμή επιστολή καταγράφει απόψεις επιστολογράφου, ο οποίος διατείνεται ότι η *μαύρη περιβολή γυναικών*, ως ένδειξη πένθους, δεν αποτελεί την ουσία της θλίψης για την απώλεια προσφιλούς προσώπου αλλά σημαντικό έξοδο, σε περίοδο, μάλιστα, οικονομικής δυσπραγίας, όπως είναι η Κατοχή.

Το θέμα, επίσης, της *θερινής περιβολής* τον απασχολεί έντονα και υποστηρίζει την απλοποίηση της σοβαροφανούς ένδυσης των ανδρών (κουστούμι, σακάκι, λαιμοδέτη), των δημοσίων υπαλλήλων⁴³⁸ και των δικαστικών, η οποία είναι ανυπόφορη στις υψηλές θερμοκρασίες του θέρους⁴³⁹ και επιπλέον απαιτεί σημαντική δαπάνη για τους μισθοσυντήρητους.

Αργότερα, χαιρετίζει την *αλλαγή* που επήλθε στη *θερινή ανδρική περιβολή*, η οποία επεκτάθηκε «*ακόμα και [σ]το υπόστεγο του Ζαχαράτου, ακρόπολι της σοβαροφανείας και του συντηρητισμού, [σ]τους απομάχους και τους συνταξιούχους, οστρακοειδή κολλημένα στην παράδοσι, να μας έρχονται χωρίς σακκάκι, με κοντό μανίκι και μ' ένα ντεκολτέ από τη σχισμή του οποίου ατίθασο ξεπηδά το ψαρρό*

⁴³⁵ Π. Παλαιολόγος, «Από το δικό τους δρόμο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-10-1943.

⁴³⁶ Π. Παλαιολόγος, «Την ώρα που περνούν τα νειάτα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-6-1944.

⁴³⁷ Π. Παλαιολόγος, «Μια γενεά με ιδανικά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-9-1944.

⁴³⁸ Π. Παλαιολόγος, «Η περιβολή μας», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 28-7-1939.

⁴³⁹ Π. Παλαιολόγος, «Η περιβολή μας», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 22-5-1942.

τρίχωμα»⁴⁴⁰. Ο χειμώνας, όμως, που έρχεται – συνεχίζει - απαιτεί βαριά ένδυση και «θ' ανακληθούν και φέτος στην υπηρεσία φορεσιές» παμπάλαιες, γιατί οι οικονομικές δοκιμασίες είναι πολλές σε καιρό Κατοχής.

Με την ευκαιρία της διεθνούς έκθεσης μόδας του Βερολίνου εκφράζει επαινετικά σχόλια για την ελληνική μόδα, η οποία, χωρίς να αντιγράφει, είναι βασισμένη στα ελληνικά χαρακτηριστικά της αμφίεσης και, όμως, προσαρμοσμένη στις σύγχρονες απαιτήσεις⁴⁴¹.

Επίσης, από το γεγονός της έκθεσης της Λειψίας, στην οποία εκτίθενται γυναικείες φωτεινές κάλτσες, οι οποίες την ημέρα φαίνονται κανονικές και τη νύχτα φωτίζουν ελαφρώς, ειρωνεύεται τη μανία της μόδας, η οποία δε γνωρίζει όρια. Και πολύ πιθανόν στο μέλλον να «μεταθέση σε άλλα σημεία το φωτισμό και μεταβάλη τις κομψές σε πυγολαμπίδες»⁴⁴².

Για τα μαύρα γυαλιά ηλίου που αποτελούν εξάρτημα της εμφάνισής μας κυρίως το καλοκαίρι, ο Παλαιολόγος υποστηρίζει ότι «είνε το παραβάν που επιτρέπει στην ψυχή να καθίση άνετα στον εξώστη της» και συγχρόνως «το παραπέτασμα που κατεβαίνει στα μάτια για να μας προστατεύση από την προδοτική διάθεσι» των ματιών, τα οποία «διετήρησαν τον πρωτογονισμό» τους και «δεν αφήνουν μυστικό της ψυχής που να μην το φέρουν στη δημοσιότητα»⁴⁴³.

Σε άλλο χρονογράφημα του ο Παλαιολόγος προβάλλει την εκστρατεία εναντίον της δίαιτας, που προτείνει επιστολογράφος γιατρός στομαχολόγος, ο οποίος υποστηρίζει ότι η δίαιτα των υγιών αποτελεί εχθρό της υγείας και «μας απομακρύνει από τον ασφαλέστερο οδηγό μας: το ένστικτο»⁴⁴⁴, το οποίο αποτελεί την πιο ασφαλή πυξίδα, για να κανονίζουν οι υγιείς την πορεία τους.

8.6.8.15 Ποδόσφαιρο

Για το θέμα του ποδοσφαίρου ο Παλαιολόγος διαπιστώνει πως διεκδικεί την πρώτη θέση στην πανελλήνια προσοχή και το ενδιαφέρον. Συμπεριλαμβάνει όλες τις ηλικίες και όλες τις κοινωνικές τάξεις. Οι φωτογραφίες των παικτών έχουν τιμητική θέση στα έντυπα και οι εφημερίδες – σημειώνει - δε διλημματίζονται να επιλέγουν τις δηλώσεις των πρωταθλητών της μπάλας αντί για τις δηλώσεις των πολιτικών. Η

⁴⁴⁰ Π. Παλαιολόγος, «Τέλος της εποχής», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-8-1944.

⁴⁴¹ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς τσαρούχια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 31-5-1938.

⁴⁴² Π. Παλαιολόγος, «Φωτεινά πόδια», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 1-3-1940.

⁴⁴³ Π. Παλαιολόγος, «Μαύρα γυαλιά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-6-1938.

⁴⁴⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ένστικτο και λογική», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-4-1943.

ενδεχόμενη απάθεια θα ισοδυναμούσε με έλλειψη ενημέρωσης και συγχρονισμού και θα αποτελούσε δείγμα καθυστέρησης⁴⁴⁵.

Από την άλλη προβάλλει τις επισημάνσεις διακεκριμένου επιστολογράφου, ο οποίος σημειώνει τις *εκδηλώσεις βίας στα γήπεδα* («βρισιές, διαπληκτισμούς, βαναυσότητες, έξαλλα πετάματα στον αέρα δεσμίδων χαρτονομισμάτων, προπηλακισμούς των ηττημένων, μεθύσια των νικητών»⁴⁴⁶).

Εξάλλου, σε άλλα χρονογραφήματά του αναφέρεται στο θρίαμβο της ελληνικής ομάδας στίβου στο Βουκουρέστι και στην αποθέωση του ποδοσφαίρου. Δεν παραλείπει, όμως, να επισημάνει την περιφρόνηση που δέχονται οι πνευματικές αξίες έναντι της «ποδοσφαιρολατρίας»⁴⁴⁷ και να υπογραμμίσει ότι η άμιλλα στην επιστήμη και στην τέχνη είναι προτιμότερη⁴⁴⁸.

Ακόμη, για την καταπολέμηση της βίας στα γήπεδα («οι φανατισμοί, τα πάθη, η έχθρα, η διέγερσις νοσηρών φιλοδοξιών, οι κομματισμοί που καταλήγουν σε συμπλοκές, σε δαρμούς, σε σουγιάδες, σε πετροβολητά, σε χυδαιότητες, σε βωμολοχίες») και των φαινομένων διαφθοράς του ποδοσφαίρου («χρηματισμός, επαγγελματισμός, στοιχήματα») έχει την πεποίθηση ότι προαπαιτείται το ήθος και ο χαρακτήρας, τα οποία δεν καλλιεργούνται στα γήπεδα, αλλά είναι ζήτημα ανατροφής του σπιτιού και διαπαιδαγώγησης του σχολείου. «Χωρίς αυτά κανένα μέτρο δεν μπορεί να καρποφορήσει. Ποδόσφαιρο χωρίς να προϋπάρχει κοινωνική αγωγή, είνε εκχυδαϊσμός των παιδιών του λαού».

Επιπλέον, με τα έκτροπα που συμβαίνουν, προβληματίζεται εάν πρέπει να παρακολουθούν τους ποδοσφαιρικούς αγώνες θεατές ή όχι και προτείνει παιχνίδι χωρίς θεατές.

«Το ποδόσφαιρο, όμως, θα πήτε διασκεδάξει περισσότερο από τ' άλλα παιχνίδια τα παιδιά. Ας είνε κ' έτσι. Να μην απαγορευθή το παιχνίδι, να παίζουν την μπάλα τους αφού τους ευχαριστεί. Είνε, όμως, απαραίτητη για τη διασκέδασί τους η παρουσία των θεατών; Μπάλα θέλουν; Μπάλα να παίζουν. Αν αγαπούν το παιχνίδι για το παιχνίδι, τι τους χρειάζονται οι θεατές; Αυτοί τουλάχιστον να λείψουν. Μαζί μ' αυτούς θα λείψουν» και όλα τα νοσηρά φαινόμενα που αναφέρθηκαν⁴⁴⁹.

⁴⁴⁵ Π. Παλαιολόγος, «Προς νέα ενδιαφέροντα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-6-1944.

⁴⁴⁶ Π. Παλαιολόγος, «Στη ρίζα του κακού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 2-7-1944.

⁴⁴⁷ Π. Παλαιολόγος, «Σκέψεις καθυστερημένου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-9-1937.

⁴⁴⁸ Π. Παλαιολόγος, «Επί άλλου πεδίου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-9-1937.

⁴⁴⁹ Π. Παλαιολόγος, «Παιχνίδι χωρίς θεατές», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-8-1944.

Ο εκχυδαϊσμός, λοιπόν, του ποδοσφαίρου και η λατρεία της μπάλας προκαλούσαν τον Παλαιολόγο να γράφει «*χρονογραφήματα εναντίον του ποδοσφαίρου*» και να «*μισεί τον αθλητισμό*»⁴⁵⁰, παρατηρεί πολύ αργότερα σε χρονογράφημά του ο χρονογράφος και στιχουργός Λευτέρης Παπαδόπουλος.

8.6.9 Αισθηματικά

8.6.9.1 Αισθηματικό χρονογράφημα

Τα *αισθηματικά* θέματα κατέχουν, όπως αναφέρθηκε, σημαντικό μέρος στο χρονογραφικό έργο του Παλαιολόγου, τα οποία τον απασχόλησαν από πολύ νωρίς, πρώτα στις εφημερίδες *Αθηναϊκά Νέα* και *Ελεύθερον Βήμα* ευκαιριακά και αργότερα περισσότερο συστηματικά στα εβδομαδιαία χρονογραφήματά του των περιοδικών *Θησαυρός*, *Μπουκέτο* και *Ρομάντσο*. Ωστόσο, ποσοτικά, τα *αισθηματικά* χρονογραφήματα των εφημερίδων ανέχονται σε 126 με ποσοστό 20,22% και δεν υστερούν έναντι των περιοδικών.

Αρχικά, σημειώνουμε ότι η κατηγορία των *αισθηματικών* θεμάτων είναι η δεύτερη σε ποσοστά (27,98%) μετά τα *κοινωνικά*, όπως προέκυψε από το ερευνητικό δείγμα και φαίνεται στον πίνακα. Η ίδια κατηγορία στα χρονογραφήματα των περιοδικών *Θησαυρός*, *Μπουκέτο* και *Ρομάντσο*, όπως θα δειχθεί στη συνέχεια, έρχεται στην πρώτη σειρά με πολύ υψηλό ποσοστό 70,79%. Κατηγορία, όπως αποδεικνύεται, πολύ αρεστή στον Παλαιολόγο. Μάλιστα, ο ίδιος υποστηρίζει, όπως σημειώσαμε, ότι στο εξωτερικό που ταξίδευε, οι Έλληνες ομογενείς τον αναγνώριζαν και του εκδήλωναν το θαυμασμό τους ως χρονογράφο του *Θησαυρού* και του *Ρομάντσου*, παρά ως χρονογράφο του *Βήματος*⁴⁵¹.

Στα χρονογραφήματά του αυτά διατυπώνει καίριες ψυχολογικές παρατηρήσεις και εκφράζει απόψεις προωθημένες για την εποχή του, όπως για παράδειγμα για το ρόλο της γυναίκας ως εργαζόμενης και για την κατάργηση της προίκας, την οποία θεωρεί εμπόδιο για την αρμονική συμβίωση του ανδρoγύνου.

Ο τρόπος πραγμάτευσης των *αισθηματικών* θεμάτων, οι θέσεις που έπαιρνε στα ζητήματα που απασχολούσαν τους αναγνώστες, η συμβουλευτική που ακολουθούσε και ο μεγάλος αριθμός των χρονογραφήματων της κατηγορίας αυτής, μας οδηγούν με ασφάλεια να συμπεράνουμε ότι, πέρα από το *κοινωνικό* χρονογράφημα, υπηρέτησε και το *αισθηματικό*.

⁴⁵⁰ Λ.Π. Παπαδόπουλος, «Ποδόσφαιρο», εφημ. *Τα Νέα*, 10-6-2006, σ.6.

⁴⁵¹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Έθνος της Κυριακής*, 25-3-1984.

Σύμφωνα με τα λεξικά, η λέξη «αισθηματικά»⁴⁵² δηλώνει τις αισθηματικές ταινίες ή βιβλία τσέπης με υπόθεση που περιστρέφεται γύρω από ιστορίες αγάπης και έρωτα. Κατ' αναλογία, λοιπόν, *αισθηματικά* είναι τα *χρονογραφήματα* του Παλαιολόγου, τα οποία κινούνται γύρω από περιστατικά και ζητήματα αγάπης, έρωτα, ερωτικών δεσμών, ειδυλλίων, ερωτοτροπιών, ερωτικών φόνων και άλλων επιμέρους συνιστωσών, οι οποίες θα αναφερθούν στη συνέχεια και χαρακτηρίζονται από ευαισθησία, τρυφερότητα και συγκινησιακή φόρτιση.

Τα θέματα αυτά, όπως εμφαντικά σημειώνεται σε επισήμανση του περιοδικού *Ρομάντσο*, αντλούνται «από τις πάμπολες επιστολές των αναγνωστών» και «κάθε χρονογράφημα αποτελεί αληθινή ιστορία παρμένη από τη ζωντανή πραγματικότητα. Συγχρόνως είναι μια απάντηση στα φλέγοντα ερωτήματα των αναγνωστών μας». Επίσης, γι' αυτά ο Παλαιολόγος διευκρινίζει ότι είναι «θέματα που δεν [τα] εμπνέει η φαντασία αλλά που τάχουν ζήσει [οι αναγνώστες] και διατυπώνουν απάνω σ' αυτά τις σκέψεις τους»⁴⁵³.

Με βεβαιότητα, όμως, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι όλα ανεξαιρέτως αυτά τα χρονογραφικά θέματα έχουν ως υπόβαθρο τους την πραγματικότητα. Και τούτο, διότι η δήλωση του χρονογράφου και η επισήμανση του περιοδικού αναφέρονται στα μελλοντικά χρονογραφήματα. Ωστόσο, η πρακτική του Παλαιολόγου να σημειώνει, κατά καιρούς, την πηγή της έμπνευσής του, μας πείθει: «Σας τα λέω, όπως μου τα λένε. Όπως μου τ' αφηγείται ο δικηγόρος του συζύγου»⁴⁵⁴. Συνηγορητική, επίσης, είναι η αναφορά του σ' άλλο χρονογράφημά του «Μια ιστορία που αρχίζει με το γάμο και καταλήγει στο ψυχιατρείο. Θα σας την επαναλάβω, όπως την αφηγείται ο αναγνώστης [...]»⁴⁵⁵.

Από τα αισθηματικά αυτά χρονογραφήματα ο Παλαιολόγος παραλείπει ουσιαστικά επικαιρικά σήματα, όπως τον τόπο, το χρόνο και κυρίως το ονοματεπώνυμο, σεβόμενος τον αναγνώστη: «Με απόλυτο σεβασμό στο ινκόγκνιτο του αναγνώστη χωρίς να κάνουμε ποτέ χρήση των ονομάτων τους»⁴⁵⁶. Εξαιτίας, λοιπόν, της ανάγκης να διατηρεί την ανωνυμία των επιστολογράφων αναγνωστών και αναγνωστριών, ανάγεται συχνά από τη χρονικότητα στη διαχρονικότητα.

⁴⁵² Πρβλ.Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, εκδόσεις Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε, επανεκτύπωση, Αθήνα 1998, σ. 97, λήμματα: αισθηματικά.

⁴⁵³ Π. Παλαιολόγος, «Γάμος και φτώχεια», περιοδ. *Ρομάντσο* τχ. 109 / 5-4-1945, σ. 3.

⁴⁵⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ο μαιτρ διαβάξει τη νουβέλα του», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17-11-1942.

⁴⁵⁵ Π. Παλαιολόγος, «Η συμβίωσις», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 5-4-1940.

⁴⁵⁶ Π. Παλαιολόγος, «Γάμος και φτώχεια», περιοδ. *Ρομάντσο* τχ. 109 / 5-4-1945, σ. 3.

Επιπλέον, η ικανότητά του να μεταπλάθει γεγονότα και περιεχόμενο επιστολών σε χρονογραφικά κείμενα με αρχή, μέση, εξέλιξη, κορύφωση και λήξη μεταγράφουν πολλά *αισθηματικά* χρονογραφήματα του στο χώρο του διηγήματος, τα οποία «*εκφράζουν τη χαρά, τον πόνο, τις ελπίδες και είναι ο πιο πιστός καθρέπτης της κοινωνικής μας ιστορίας*»⁴⁵⁷.

Ο Παλαιολόγος δε στέκει ψυχρός παρατηρητής και ουδέτερος σχολιαστής στα *αισθηματικά* θέματα που πραγματεύεται. Βιώνει τα γεγονότα είτε πληροφορούμενος αυτά από την ειδησεογραφία είτε αναγιγνώσκοντας, όπως αναφέρθηκε, τις επιστολές. Μεταφέρεται στη θέση είτε του ευτυχούντος, είτε του δυστυχούντος, είτε του περίλυπου επιστολογράφου, κατανοεί τη θέση στην οποία βρίσκεται και με διάθεση και άνοιγμα καρδιάς «*αγκαλιάζει*» ψυχικά τον αναγνώστη και αναζητεί μαζί του λύσεις στο ζήτημα ή στο πρόβλημα του που τον απασχολεί. Γράφοντας σε δεύτερο, συνήθως, πληθυντικό πρόσωπο, με αμεσότητα, απαλότητα, ευγένεια, λεπτότητα και ήρεμο τόνο, τον καταπραΰνει ψυχικά, κάποτε τον συμβουλεύει και έμμεσα, αλλά συνειδητά τον διαπαιδαγωγεί και τον καθοδηγεί. Έτσι, με το ημερήσιο στις εφημερίδες, ή το εβδομαδιαίο στα περιοδικά *αισθηματικό* του χρονογράφημα, μετατρέπεται σε προσωπικό ψυχολόγο και οικογενειακό σύμβουλο, χωρίς να έχει κάνει ειδικές σπουδές. Όμως, οι σημερινοί επιστήμονες ψυχολόγοι θα επικύρωναν και θα προσυπέγραφαν τις ψυχολογικές του παρατηρήσεις και διαπιστώσεις, οι οποίες διακρίνονται για τη διαχρονική τους ισχύ. Η έμμεση αυτή πρακτική της συμβουλευτικής του Παλαιολόγου, μας οδηγεί αβίαστα να δεχθούμε ότι πήγαζε από το βαθύ, αγνό και ειλικρινές αίσθημα αγάπης που ένιωθε για τον άνθρωπο και τα προβλήματά του, το οποίο διοχέτευε στα χρονογραφήματα και ιδιαίτερα στην κατηγορία των *αισθηματικών*.

Τα *αισθηματικά* αυτά θέματα σπονδυλώνονται γύρω από τους *άξονες*: άνδρας, γυναίκα, γυναικείοι τύποι, γυναικεία ισότητα, γάμος, έρωτας, ερωτική λεξοφοβία, ερωτοτροπία, ειδύλλιο, εξωσυζυγικοί δεσμοί, (μοιχεία, απάτη, ερωτικά σκάνδαλα), διάσταση, διαζύγιο, διαφορά ηλικίας, ερωτικές αυτοκτονίες, ερωτικοί φόνοι, ερωτική ζήλια, ερωτισμός, «*παρθενοπιπισμός*», σεξουαλικές παρενοχλήσεις, σχολή μελλονύμφων και φιλία μεταξύ ετερόφυλων.

Για την κάθε υποκατηγορία των *αισθηματικών* θεμάτων, ο Παλαιολόγος περιγράφει, με μεγάλη διεισδυτικότητα, επίκαιρα χαρακτηριστικά μικροσυμβάντα και

⁴⁵⁷ Π. Παλαιολόγος, *ό.π.*, περιόδ. *Ρομάντσο*, τχ. 109 / 5-4-1945, σ.3.

σχολιάζει εύστοχα από την πλευρά του μέσου αναγνώστη⁴⁵⁸, όπως συνηθίζει, ιδιαίτερα πτυχές.

8.6.9.2 Άνδρες

Τα επίκαιρα μικροσυμβάντα αλλά και τα σημαντικά γεγονότα του δίνουν αφορμή στον Παλαιολόγο να σχολιάσει - άλλοτε με λεπτή ειρωνεία και άλλοτε με σοβαρή διάθεση - την κοινωνική, την ηθική, τη συναισθηματική και, κυρίως, την ερωτική πλευρά του άνδρα.

Η πρόταση για *φορολόγηση των αγάμων ανδρών* τον βρίσκει σύμφωνο, διότι «δεν υπάρχει φράκτης διά τον άγαμον. Εισέρχεται ελευθέρως όταν του ανοίξη η όρεξις δια τον τρυγητόν του καρπού, τον οποίον άλλοι εκαλλιέργησαν. Δικά του όλα τα οπωροφόρα. Είτε ξυνά είνε τα φρούτα [...] είτε νωποί είτε αποξηραμένοι οι καρποί [...] απλώνει το χέρι δια την συγκομιδήν. Εις την ασυδοσίαν αυτήν εξεδηλώθη η πρόθεσις να τεθή κάποιος φραγμός. Θα ήτο έργον δικαιοσύνης»⁴⁵⁹.

Από το μελλοντικό αυτό νομοθέτημα εκφράζει την άποψη ότι πρέπει να εξαιρεθούν οι *άγαμοι*, οι οποίοι για αντικειμενικούς λόγους, όπως η αποκατάσταση των ανύπανδρων αδελφών, οι σπουδές των νεότερων αδελφών και η εξασφάλιση των γηρατειών των γονέων δεν τους επέτρεψαν να νυμφευθούν. Αργότερα θα επανέλθει, με το ίδιο θέμα, με αφορμή την πρόταση νόμου για φορολογία των αγάμων στην Τουρκία, η οποία αισιοδοξεί ότι θα δώσει τέλος στα χαρέμια⁴⁶⁰.

Αλλά και το δίκαιο ζέσπασμα του *ενάρετου άνδρα* καταγράφει σε άλλο χρονογράφημά του, ο οποίος επιτίθεται εναντίον της κοινωνίας που θαυμάζει «τους ασιίδες, τους αετονύχηδες, τους καπάτσους, τους καταφερτζήδες», τους οποίους, μάλιστα, τελευταία, μετονομάζει σε δυναμικούς τύπους και περιφρονεί τους έντιμους⁴⁶¹.

Επίσης, ο Π. Παλαιολόγος αρέσκειται να περιγράψει κοινωνικούς τύπους περισσότερο γυναικών, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια, και λιγότερο ανδρών. Πολύ πριν πλαστεί η λέξη «*καταστροφολόγος*» - η οποία ακούγεται πολύ συχνά τα τελευταία χρόνια - οριοθετεί το νόημά της και τη διαχωρίζει από την έννοια του *απαισιόδοξου*, τον οποίο θεωρεί εξαιρετικά συνετό σε σύγκριση με τον «*καταστροφολόγο*». Ο τύπος αυτός πιστεύει ότι χαίρεται να προβλέπει και να

⁴⁵⁸ Π. Παλαιολόγος, «Η απορία του Καντίντ», [βιβλιοπαρουσίαση Δ. Ψαθά], εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-3-1940.

⁴⁵⁹ Π. Παλαιολόγος, «Οι έξω του νυμφώνος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-7-1937.

⁴⁶⁰ Π. Παλαιολόγος, «Μετά τον γυναικωνίτη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-4-1940.

⁴⁶¹ Π. Παλαιολόγος, «Το “κατηγρώ” του ενάρετου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-7-1941.

ανακοινώνει το κακό. Τον διακρίνει μια μορφή μαζοχισμού. «*Κόρακας που τρέφεται από τα πτώματα της ελπίδας, της χαράς, της αισιοδοξίας*». Τον τρέφει η ηδονή του ολέθρου⁴⁶².

Ακόμη, χαρακτηριστικές συνιστώσες της υποενότητας «*Άνδρας*», με τις οποίες ασχολείται ο Παλαιολόγος, είναι οι ακόλουθες: Αναρωτιέται αν υπάρχει άνδρας από τη φύση του ενάρτεος και σε περίπτωση που υπάρχει, εάν μπορεί να παραμείνει, έστω κι αν δεν υπηρετεί ενεργά την αμαρτία. Και δίνει την απάντηση ότι αυτό είναι αδύνατον, διότι «*στην αμαρτία θητεύουν οι σκέψεις του [...] και οι επιθυμίες του δεν παύουν να τον βασανίζουν*»⁴⁶³.

Επίσης, παρατηρεί ότι και ο ασθενής άνδρας⁴⁶⁴ έχει την ανάγκη της τρυφερότητας και της θωπείας στο μέτωπο.

Ακόμη, μέμφεται, οικτρίζει και ειρωνεύεται το *σπαγκοραμμένο και γραφειοκράτη άνδρα* που χάνει το νόημα της ζωής και τις μικροχαρές, βασανιζόμενος από την πνευματική του μυωπία⁴⁶⁵.

Θεωρεί, επίσης, ότι η βαθιά *αγάπη του συζύγου* είναι ικανή να συγχωρεί και να ανέχεται την *απιστία της συζύγου*⁴⁶⁶.

Επιπλέον, από την εξέταση των αισθηματικών χρονογραφημάτων, που αναφέρονται στον άνδρα, προκύπτει ότι ασχολήθηκε με την ηθική, την πνευματική, την ψυχολογική, την κοινωνική, την οικονομική και κυρίως την ερωτική πλευρά του άνδρα.

Στο πλαίσιο αυτής της πολυσχιδούς αισθηματικής χρονογράφησης κυριαρχεί κυρίως η αγάπη και η κατανόηση για τα προβλήματα αλλά και τα ολισθήματα του άνδρα. Με ενδελεχή παρατηρητικότητα καταγράφει ασήμαντα ή περιθωριακά γεγονότα που του δίνουν την αφορμή να διαπιστώσει την ασυμφωνία ή τη διαφωνία, συνήθως με χαριτολόγο και σπανιότερο με ειρωνικό πνεύμα, ώστε να φωτίσει άγνωστες πτυχές της ανθρώπινης ψυχής, να αναζητήσει κάθε φορά το «*ωθούν κίνητρο*» και να ερμηνεύσει τη συγκεκριμένη συμπεριφορά.

Έτσι, παρελαύνουν, μέσα από τα χρονογραφήματα αυτής της υποκατηγορίας, θέματα όπως: η φθορά των αγάμων ανδρών⁴⁶⁷, η υπεράσπιση του εργένη⁴⁶⁸, ο τύπος του «*πειραχτή*» και γυναικοκατακτητή άνδρα⁴⁶⁹, η πνευματική θαλερότητα και

⁴⁶² Π. Παλαιολόγος, «*Τύποι της εποχής*», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 20-7-1944.

⁴⁶³ Π. Παλαιολόγος, «*Και ο άνδρας- θαύμα;*», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-3-1940.

⁴⁶⁴ Π. Παλαιολόγος, «*Το θάρρος της θωπείας*», *Ελεύθερον Βήμα*, 23-3-1943.

⁴⁶⁵ Π. Παλαιολόγος, «*Το μυρμήγκι*», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 10-4-1942.

⁴⁶⁶ Π. Παλαιολόγος, «*Υπάρχουν ελαφρυντικά;*», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-5-1944.

⁴⁶⁷ Π. Παλαιολόγος, «*Ο φόρος της ελευθερίας*», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-12-1937.

⁴⁶⁸ Π. Παλαιολόγος, «*Το δελτίο του εργένη*», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15-6-1941.

⁴⁶⁹ Π. Παλαιολόγος, «*Το ράπισμα*», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 225 / 11-10-1942. Επίσης, βλ. του ίδιου

νεανική σκέψη του ηλικιωμένου⁴⁷⁰, ο αγώνας και τα βάσανα του άνδρα μέχρι τα σαράντα χρόνια, η χαρά και η ευτυχία που τα διαδέχεται και η αδυναμία να τις βιώσει⁴⁷¹, η έντονη επιθυμία του άνδρα για τη μεγάλη ζωή που δεν έζησε⁴⁷², η γοητεία που εκπέμπει ο απατεώνας άνδρας και η αδιαφορία που προκαλείται από την παρουσία του ακέραιου χαρακτήρα⁴⁷³, ο αδερφός σύμβουλος και συμπαραστάτης στα ερωτικά ζητήματα της αδερφής⁴⁷⁴, ο αδερφός φονιάς του εραστή της αδελφής⁴⁷⁵, ο σνομπισμός του άνδρα⁴⁷⁶, ο καλλωπισμός του⁴⁷⁷, ο χορτάτος δεν αντιλαμβάνεται την αισχροκέρδεια⁴⁷⁸, ο παρθενοπίπης⁴⁷⁹ (=αυτός που ορέγεται τις κοπέλες) και γυναικοπίπης⁴⁸⁰ άνδρας και άλλες οπτικές γωνίες που εξετάζονται στην ενότητα που αφορούν τα περιοδικά.

8.6.9.3 Γυναίκα

Η υποκατηγορία των χρονογραφήμάτων που αναφέρονται στη γυναίκα είναι η πολυπληθέστερη. Μόνο οι τύποι γυναικών που προέκυψαν από το ερευνητικό δείγμα, ανέρχονται στους 37 (34 στα περιοδικά και 3 στις εφημερίδες). Τα γυναικεία θέματα είναι ιδιαίτερα αρεστά στον Παλαιολόγο, ο οποίος, όπως σημειώνει, σεμνύνεται για το πλήθος των αναγνωστριών του.

Τα ποικίλα επίκαιρα γεγονότα του δίνουν την αφορμή να σχολιάσει, άλλοτε με ελαφρά ειρωνεία και άλλοτε με σοβαρότητα, θέματα που την αφορούν από κοινωνική, ψυχολογική, πνευματική, επαγγελματική και ερωτική πλευρά. Από τα θέματα και τις πλευρές ανάπτυξής τους προκύπτουν οι απόψεις του Π. Παλαιολόγου για τη γυναίκα.

Σε αντίθεση με τον Ιωάννη Κονδυλάκη, ο οποίος «μεταφέρει στα χρονογραφήματά του τις αναχρονιστικές αντιλήψεις της εποχής για το ρόλο της γυναίκας μέσα στην κοινωνία και την ανισότητα των φύλων»⁴⁸¹ και δε χάνει ευκαιρία

«Η Εύα συνεχίζει την παράδοση», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-10-1941

«Το πείραγμα», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 213 / 21-7-1942

⁴⁷⁰ Π. Παλαιολόγος, «Πιστός στη νεότητα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-12-1940.

⁴⁷¹ Π. Παλαιολόγος, «Τα δράμα μιας ευτυχίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-12-1943.

⁴⁷² Π. Παλαιολόγος, «Έργα της φαντασίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-10-1943.

⁴⁷³ Π. Παλαιολόγος, «Ισχύς τους το πάθος μας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-9-1942.

⁴⁷⁴ Π. Παλαιολόγος, «Το δίλημμα του αδερφού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17-12-1942.

⁴⁷⁵ Π. Παλαιολόγος, «Ο Μινώταυρος», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 1-6-1937.

⁴⁷⁶ Π. Παλαιολόγος, «Ο δρόμος του παραδείσου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-6-1944.

⁴⁷⁷ Π. Παλαιολόγος, «Η κοκεταρία ενός εξηγτάρη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-5-1944.

⁴⁷⁸ Π. Παλαιολόγος, «Έξω από το σύνολο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-5-1944.

⁴⁷⁹ Π. Παλαιολόγος, «Με πέπλον μυστηρίου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-9-1937. Επίσης, βλ. του ίδιου «Βράχος εν πορεία», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 2-2-1942.

⁴⁸⁰ Π. Παλαιολόγος, «Απολογούνται τα μάτια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-1-1938.

⁴⁸¹ Ε.Π. Μαϊστρέλλης, (2001), ό.π., σσ. 158.

να ειρωνεύεται τις προσπάθειες χειραφέτησής της, όπως, άλλωστε, (με παρόμοιο τρόπο) και ο Εμμανουήλ Ροΐδης επιτίθεται εναντίον των «*γραφουσών*» Ελληνίδων⁴⁸².

Ο Παύλος Παλαιολόγος πρωτοπορεί και αγωνίζεται για τη *χειραφέτηση της γυναίκας*⁴⁸³. Προβάλλει τη χειραφετημένη δεσποινίδα που παρακολουθεί μόνη, χωρίς να τη συνοδεύει άνδρας, κινηματογραφικό έργο σε νυχτερινή προβολή, καπνίζει στο καπνιστήριο και καταγράφει τις αντιδράσεις «*του ανδρικού πληθυσμού που ορμά για την κατάκτησή της*»⁴⁸⁴.

Πιστεύει σθεναρά στην *ισότητα των φύλων* και προβάλλει μέσα από τα χρονογραφήματα του τα αιτήματα των γυναικών, τονίζοντας, σε κάθε ευκαιρία, την προσφορά της Ελληνίδας και ιδιαίτερα τις υπηρεσίες της, στον πόλεμο του '40, καθώς και το ρόλο και τη σημασία της οικοκυράς⁴⁸⁵. Σημείο στο οποίο ο Ιω. Κονδυλάκης την περιορίζει «*στα του οίκου της*» και δε συμφωνεί με την απομάκρυνσή της από τον υψηλό αυτό προορισμό της⁴⁸⁶.

Ο Παλαιολόγος, επίσης, δεν παραλείπει να υμνήσει τη *Θεσσαλή αγρότισσα γυναίκα* για το ρόλο της ως εργαζόμενη⁴⁸⁷ και γενικότερα να επισημάνει το σεβασμό των ανδρών προς τη γυναίκα της υπαίθρου⁴⁸⁸, οι οποίοι, αφού αρχίζουν να αντιλαμβάνονται τις αλλαγές που συμβαίνουν στην κοινωνία, η συμπεριφορά τους αλλάζει και τη θεωρούν ισότιμη, που εργάζεται και εκφράζει τη γνώμη της⁴⁸⁹.

Επισημαίνει, επίσης, και υπερασπίζεται την *αλλαγή των ρόλων των φύλων*, καθώς ο άνδρας «*προσμένει τη σύζυγο*» να επιστρέψει στο σπίτι από τις κοινωνικές λειτουργίες που επιτελεί⁴⁹⁰.

Επανειλημμένα, σε αρκετά χρονογραφήματά του, μάχεται για την κατάργηση της προίκας ως θεσμού αναχρονιστικού, ο οποίος μειώνει και περιορίζει το ρόλο της γυναίκας και προτείνει ως αντίδοτο τη γυναικεία μόρφωση και εργασία, οι οποίες της προσδίδουν αξιοπρέπεια⁴⁹¹.

⁴⁸² Ε.Π. Μαϊστρέλλης, (2001), ό.π., σσ. 157, 159.

⁴⁸³ Π. Παλαιολόγος, «Το όνειρό τους», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 231 / 22-11-1942.

⁴⁸⁴ Π. Παλαιολόγος, «Μόνη, δεσποινίς;», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-3-1938.

⁴⁸⁵ Π. Παλαιολόγος, «Η σύγχρονη νοικοκυρά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-10-1941.

⁴⁸⁶ Ε.Π. Μαϊστρέλλης, (2001), ό.π., σ. 158.

⁴⁸⁷ Π. Παλαιολόγος, «Ίέρειες της Δήμητρας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-4-1940.

⁴⁸⁸ Π. Παλαιολόγος, «Οι υπάτοι της υπαίθρου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-12-1937.

⁴⁸⁹ Π. Παλαιολόγος, «Ο πραγματικός σεβασμός», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-7-1941.

⁴⁹⁰ Π. Παλαιολόγος, «Προσμένει ο άνδρας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-7-1937.

⁴⁹¹ Π. Παλαιολόγος, «Το ασθενές της σημείο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-1-1943.

Επιπλέον, διακηρύσσει την *τόλμη της Αμέλιας Έρχατ*, η οποία εγκαταλείπει το διδασκαλικό λειτούργημα - άσημο γι' αυτήν - και γίνεται αεροπόρος, κατακτώντας νέο ανδρικό ρόλο⁴⁹².

Με αφορμή τη χειρουργική επέμβαση για αφαίρεση «*πλεονάζοντος μυαλού*» που προκαλούσε πονοκεφάλους στην κ. Τόμας του Πιτσιβούργου, τονίζει ότι και τα δύο φύλα έχουν πλαστεί με τις ίδιες ικανότητες και σε τίποτα δεν υστερούν τα νοητικά χαρακτηριστικά των γυναικών έναντι των ανδρών. Συνηγορητικά, προσθέτει ότι πίσω από κάθε σπουδαίο άνδρα υπάρχει η γυναίκα, η οποία «*υπαγορεύει από τα παρασκήνια τις θελήσεις της*»⁴⁹³.

Παρατηρεί, όμως, και ψυχογραφεί και το αντίθετο, ότι δηλαδή *οι γυναίκες μεγάλων ανδρών* φοβούνται την απόσταση που τις χωρίζει απ' αυτούς, προσβάλλονται από τον «*ίλιγγον. Το βάρος της δόξης λυγίζει τα γόνατα*» τους και αντί για «*φύλλα δάφνης*» προτιμούν «*πέταλα ρόδων για τον διάκοσμον του κοιτόνος*» τους. Γι' αυτό, κατά καιρούς, διαπιστώνονται παραστρατήματα ερωτικής φύσεως⁴⁹⁴.

Περιγράφει, επίσης, το *γυναικείο αυθορμητισμό*, που, όταν αδυνατεί να τιθασευτεί και να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις του «καθωσπρεπισμού», ακυρώνει το ρόλο της μελλοννυμφής⁴⁹⁵.

Θεωρεί, ακόμη, ότι η *ζήλια* είναι ψυχολογικό χαρακτηριστικό τόσο βαθιά ριζωμένο στην ανθρώπινη ψυχοσύνθεση που φθάνει σε σημείο η δεύτερη σύζυγος να ζηλεύει την πρώτη, παρότι έχει φύγει από τη ζωή⁴⁹⁶.

Αξιίζει να επισημανθεί ότι ο Παλαιολόγος θαυμάζει⁴⁹⁷ το *γυναικείο κάλλος* - όπως προκύπτει από πάρα πολλά χρονογραφήματα της έρευνας - και φροντίζει να το περιγράφει, σε κάθε ευκαιρία, με καταπληκτική δεξιοτεχνία.

Προβάλλει, επίσης, τη γυναίκα που τη χαρακτηρίζει *έντονη θηλυπρέπεια* και αποτελεί πρόκληση για τους άνδρες, υπερασπιζόμενος τα ήπια και ευγενή θαυμαστικά πειράγματα («*κούκλα μου*», «*ζαχαροπλάστης είναι ο μπαμπάς σου*», «*να*

⁴⁹² Π. Παλαιολόγος, «Αμέλια Έρχατ», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-7-1937.

⁴⁹³ Π. Παλαιολόγος, «Μέσα εις χρυσήν θήκην», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-10-1937.

⁴⁹⁴ Π. Παλαιολόγος, «Φύλλα ημερολογίου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-12-1937.

⁴⁹⁵ Π. Παλαιολόγος, «Στο ρόλο της μελλοννυμφής», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 20-5-1944.

⁴⁹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Οι νεκροί κυβερνούν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-10-1938.

⁴⁹⁷ Ο Γ. Καραμάνος στη συνέντευξη: Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Έθνος της Κυριακής*, 25-3-1984, παραθέτει τη μαρτυρία του: «*Τα ξαφνικά του επιφωνήματα στο αντίκρυσμα ωραίας γυναίκας. Μονολεκτικός, τις περισσότερες φορές, αναφωνούσε:*

-Οοοοοοπα!

-Τι έγινε πάλι;

-Μα δε βλέπεις τι περνάει τώρα; Έργο Θεού!

Και ύστερα από λίγο: Τι φτιάχνει αυτή η φύσις...!»

σας συνοδεύσω δεσποινίς;»), τα οποία πιστεύει ότι δεν είναι ενοχλητικά, αλλά αποτελούν ηχητική εκδήλωση αντικειμενικού θαυμασμού⁴⁹⁸⁻⁴⁹⁹.

Αλλού, πάλι, καυτηριάζοντας την *αδιακρισία του άνδρα* - εραστή, ο οποίος ζητεί να εξιχνιάσει το *ερωτικό χθες* της συντρόφου του, εντοπίζει τους λόγους στον «*ερωτικό υποσιτισμό ή κακοσιτισμό*» που τον χαρακτηρίζει, καθώς και στην έλλειψη ερωτικού πολιτισμού με το τακτ στον έρωτα και το γάμο, τον οποίο δε δίδαξε κανείς⁵⁰⁰.

Παρατηρώντας τα *μισοκαλυμμένα γυναικεία σώματα* στην αμμουδιά, επισημαίνει ότι αυτή η *γυμνική ένδυση* ερεθίζει περισσότερο τους λουόμενους από το τελείως γυμνό και διαπιστώνει ότι «*τίποτα δε συγκινεί περισσότερο από τη γοητεία του μυστηρίου*», το οποίο «*μαστιγώνει τη φαντασία και εξαπολύει τους ανέμους των επιθυμιών*», ενώ ο κόρος είναι η αιτία του θανάτου της περιέργειας⁵⁰¹.

Σε άλλο χρονογράφημά του, βρίσκοντας την ευκαιρία από την θεατρική παράσταση του έργου του Δημήτρη Ψαθά *Ελαφρόμυαλοι*, σατιρίζει τις *κοσμικές κυρίες* που ενώ, είναι ανίδεες από τέχνη, παριστάνουν «*τις λιγωμένες εμπρός στις πνευματικές φίρμες*». Και επισημαίνει πως «*καμμιά αμοιβή δεν είναι τόσο μεγάλη για ένα πνευματικό εργάτη παρά η αγάπη και η εκτίμηση με την οποία περιβάλλει ο κόσμος προς τον οποίο απευθύνεται*»⁵⁰².

Επίσης, χωρίς να σχολιάζει από κοινωνιολογική πλευρά, προβάλλει και περιγράφει τις *εργαζόμενες σε υπόγεια μπαρ* ως «*κονσομασιόν*»⁵⁰³ *νέες κοπέλες*⁵⁰⁴, οι οποίες, για να εξασφαλίσουν το απαραίτητο ημερομίσθιο, είναι αναγκασμένες, σύμφωνα με τους κανόνες αυτών των καταστημάτων, να ερωτροπούν με τους πελάτες. Η εικόνα που αποτυπώνεται από την περιγραφή, δίνει περισσότερο τη αίσθηση της έξαρσης του ανδρικού ερωτικού ενστίκτου παρά της επίκρισης και του καυτηριασμού τέτοιων φαινομένων. Άλλωστε, ο ίδιος ο χρονογράφος δηλώνει με σαφήνεια, στις καταληκτικές φράσεις του χρονογραφήματος, ότι έχει αναλάβει το ρόλο του παρατηρητή και αναμεταδότη: «*Ο φωτογράφος, χάριν της προστασίας σας κλείει το διάφραγμα του φακού του*»⁵⁰⁵.

⁴⁹⁸ Π. Παλαιολόγος, «Φανταστική Ιστορία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-7-1938.

⁴⁹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Αεράμυνα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 2-9-1938.

⁵⁰⁰ Π. Παλαιολόγος, «Η ερωτική μας ανατροφή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-4-1942.

⁵⁰¹ Π. Παλαιολόγος, «Με τους πέπλους», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-9-1938.

⁵⁰² Π. Παλαιολόγος, «Στα όρια του μέτρου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 1-7-1943.

⁵⁰³ Πάπυρος, (2007), *Λεξικό ...ό.π.*, λήμμα: **κονσομασιόν** (= 1/ κατανάλωση ποτών και φαγητών προς όφελος του καταστηματάρχη. ETYM. < γαλλ. *consummation* < λατ. *consummatio*).

⁵⁰⁴ Π. Παλαιολόγος, «De profundis», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-2-1939.

⁵⁰⁵ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-2-1939.

8.6.9.3.1 Τύποι γυναικών

Αξιοσημείωτη υποκατηγορία της ενότητας «Γυναίκα» αποτελούν οι «τύποι γυναικών», οι οποίοι, σύμφωνα με το ερευνητικό δείγμα, ανέρχονται σε τριάντα τρεις. Από αυτούς οι είκοσι εννέα δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Θησαυρός*, δύο στο περιοδικό *Μπουκέτο*, οι οποίοι είναι επανάληψη του τύπου της *γεροντοκόρης* και της *ρομαντικής* και δύο στο περιοδικό *Ρομάντσο*, από τους οποίους ο ένας είναι επανάληψη της *γεροντοκόρης* από διαφορετική οπτική γωνία και ο άλλος είναι ο τύπος της *διαχυτικότητας* και *πιστότητας*, ο οποίος προστίθεται στους είκοσι εννέα τύπους του *Θησαυρού*. Μόνο τρεις τύποι, ([επαναστάτρια], κατατοπίστρια, φιλολόγουςα) έχουν δημοσιευτεί στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα*.

Τα παραπάνω χρονογραφήματα του ερευνητικού δείγματος, καθώς και άλλα μεταγενέστερα στα ερευνώμενα περιοδικά, καταδεικνύουν ότι ο Παλαιολόγος έχει *ιδιαίτερη προτίμηση στα γυναικεία θέματα* και, προπαντός, στην απεικόνιση γυναικείων προσώπων, χαρακτήρων και γενικότερα γυναικείων τύπων. Παίρνοντας αφορμή από κάποια περιστατικά, περιγράφει, με θαυμαστή δεξιότητα, συγκεκριμένα πρόσωπα και, χωρίς να αναφέρει τα στοιχεία ταυτότητας, καταφέρνει να ανάγεται, στα περισσότερα χρονογραφήματα, στον *τύπο* που εκπροσωπεί το συγκεκριμένο γυναικείο πρόσωπο, παρουσιάζοντας τα βασικά γνωρίσματά του, εξωτερικά και εσωτερικά. Συχνά, όμως, εμβαθύνει και σε ψυχολογικά γνωρίσματα, αποσκοπώντας να διερευνήσει τα συγκεκριμένα κίνητρα των δρώντων περιγραφόμενων γυναικείων προσώπων. Μάλιστα, η ποικιλία και η αφθονία των ψυχολογικών παρατηρήσεων δείχνει ότι, από πολύ νωρίς και προτού επεκταθεί και καθιερωθεί στον ελληνικό χώρο η ψυχολογία ως επιστήμη, ο Παλαιολόγος κινείται εύστοχα και με ευκολία εντός των ορίων των επιστημονικών ψυχολογικών δεδομένων, χωρίς, όπως έχουμε αναφέρει, να έχει πραγματοποιήσει ειδικές σπουδές και να έχει συγγράψει ψυχολογικά μελετήματα.

Επομένως, το πεδίο αυτό των παιδαγωγικών αντιλήψεων και ψυχολογικών απόψεων του Παλαιολόγου αξίζει να ερευνηθεί, από επιστημονικής πλευράς, ευρύτερα και βαθύτερα, για να προσδιοριστούν οι παράγοντες που συνέβαλαν, ώστε να εξετάζει απ' αυτή την οπτική τα χρονογραφικά του θέματα και επιπλέον να αξιολογηθεί η προσφορά του σ' αυτό τον τομέα.

Επανερχόμενοι στους *γυναικείους τύπους* που απεικονίζει χρονογραφικά ο Παλαιολόγος, διαπιστώνεται ότι αυτοί είναι τύποι καθημερινοί που βλέπει και παρατηρεί ο χρονογράφος και οι οποίοι αντικατοπτρίζουν τους ανθρώπινους

χαρακτήρες της εποχής του. Επομένως, η πληθωρική καταγραφή τους συνιστά μια πινακοθήκη δρώντων προσώπων, σε ασήμαντες ή σημαντικές εκφάνσεις της *προσωπικής* καθημερινότητας, η οποία συνήθως παραμένει αθέατη, γιατί επικαλύπτεται από τη δράση των πολιτικών προσώπων και των πολιτικών γεγονότων.

Ο Παλαιολόγος - σε αντίθεση με τον Κονδυλάκη που περιγράφει μεγάλη ποικιλία καθημερινών προσώπων, δηλαδή παιδιά, βουλευτές, αθλητές, λούστρους, αμαξάδες, χαρτοπαίκτες, καφενόβιους, αλήτες, ζητιάνους, νοικοκυρές⁵⁰⁶ - περιορίζεται στην ανάδειξη κοινωνικών τύπων και συγκεκριμένων προσώπων γυναικών.

Μάλιστα, οι τύποι αυτοί – σύμφωνα με την κατάταξη που επιχειρούμε - είναι οι περισσότεροι *αισθησιακοί* (η εκρηκτική και ώριμη, η πανέμορφη και εκρηκτική αλλά αγνή και παγερή, η εμπρήστρια, η θύελλα, η δονζουάνισσα, η ανδροχαρής⁵⁰⁷, η απατεώνισσα) και *ψυχολογικοί* (η ονειροπόλα, η δυνατή, η ρομαντική, η ανικανοποίητη, η χαρούμενη, η ακατανόητη, η βασανίστρια, η άβουλη, η ζηλιάρα) και λιγότεροι οι *κοινωνικοί* (η «καθώς πρέπει», η κρύα, η επαναστάτρια, η ασήμαντη, η πολύφερνη, η γεροντοκόρη), οι *ηθικοί* (η αδιάφορη, η πονόψυχη), οι *αισθητικοί* (η καλλωπίστρια, η ατημέλητη, η αθλήτρια, η παχύδερμη), οι *πνευματικοί* (η λογία, η φιλολογούσα) και οι *επαγγελματικοί* (η δικηγόρινα, η κατατοπίστρια).

Οι τύποι αυτοί, επειδή ο Παλαιολόγος παραλείπει τα επικαιρικά σήματα (τόπο, χρόνο, αιτία) και την ταυτότητα των περιγραφόμενων προσώπων, αποκτούν διαχρονικότητα και διαβάζονται σαν να έχουν γραφεί σήμερα, χωρίς να χάνουν τίποτα από την αξία τους. Επιπλέον, τα χρονογραφήματα αυτά χαρακτηρίζονται για τη *διηγηματική* δομή τους με αρχή, εξέλιξη, κορύφωση και λήξη της αφήγησης, γεγονός που τα καθιστά μικρά διηγήματα με διαχρονική ισχύ, όπως ήδη αναφέρθηκε.

Ένα άλλο, επίσης, σημείο το οποίο πρέπει να επισημανθεί είναι οι *τίτλοι* των περιγραφόμενων γυναικείων τύπων. Οι τίτλοι αυτοί στα είκοσι επτά χρονογραφήματα

⁵⁰⁶ Ε.Π. Μαϊστρέλλης, (2001), ό.π., σ.157.

⁵⁰⁷ Π. Παλαιολόγος, «Η ανδροχαρής», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 271 / 29-8-1943. Η λ. «ανδροχαρής» αποτελεί λεξιπλασία του Παλαιολόγου και σημαίνει αυτή που χαιρείται τους άνδρες. Είναι πλασμένη κατά το: αιμοχαρής, νυκτιχαρής (=αυτός που χαιρείται κατά τη διάρκεια της νύχτας. ΕΤΥΜ. Νυκτι+χαρής< εχάρην, αόρ. του χαίρω). Πρβλ., επίσης, τις αρχ. λ. *ανδρεράστρια*: (ανήρ+εράστρια, θηλ του εραστής)= η γυναίκα που αγαπά πολλούς άνδρες και *ανδρομανής*: γυναίκα με μανιώδεις ερωτικές επιθυμίες Το σχετικό απόσπασμα από το χρονογράφημα του Παλαιολόγου «Η ανδροχαρής» αποδεικνύει παραστατικά το περιεχόμενο του νεολογισμού αυτού: «Γκαργκαντούας του έρωτος, καταβροχθίζει το είδος σε όλες του τις μορφές. Και χορτασμό δεν έχει [...]. Δεν είναι η διεφθαρμένη. Δεν εμπορεύεται τα κάλλη της. Δεν πάει να σας τυλίξει. Ο γάμος δεν είναι ο αντικειμενικός της σκοπός [...]. Κυκλοφορεί από τον ένα φίλο στον άλλο, όπως αναπνέει [...]». Για τη λ. *γκαργκαντούας*: Βλ. Γ. Μπαμπινιώτη, (2004), ό.π., λ ή μ α : *γαργαντούας* (μετωνυμ.)=φαγός οφείλεται στον *Gargantua*, ήρωα δύο σατιρικών μυθιστορημάτων του Γάλλου συγγραφέα Francois Rabelais (1483-1553).

του περιοδικού *Θησαυρός* είναι *κυριολεκτικοί* (π.χ. η άβουλη, η αδιάφορη κ.λπ.), ενώ στα υπόλοιπα έξι είναι *υπαινικτικοί* και είναι οι ακόλουθοι :

ΠΙΝΑΚΑΣ 30
ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΙ ΤΥΠΟΙ
στο περιοδικό *ΘΗΣΑΥΡΟΣ*

Α.Α.	ΤΙΤΛΟΣ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΟΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΣ ΤΥΠΟΣ	ΤΕΥΧΟΣ - ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ
1	Το όνειρό τους	Ονειροπόλα	231/22-11-1942
2	Ένας δυστυχής	Ωριμη και εκρηκτική	250/4-4-1943
3	Ο απατεώνας	Πανέμορφη και εκρηκτική	251/11-4-1943
4	Η κατηγορία	Καλλωπίστρια	256/16-5-1943
5	Χωρίς το μαγνήτη	Κρύα	266/25-7-1943
6	Αγωγή συζύγων	Ατημέλητη στο σπίτι	322/10-12-1944

ΠΙΝΑΚΑΣ 31
ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΙ ΤΥΠΟΙ
στο περιοδικό *ΡΟΜΑΝΤΣΟ*

Α.Α.	ΤΙΤΛΟΣ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΟΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΣ ΤΥΠΟΣ	ΤΕΥΧΟΣ - ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ
1	Προσμένοντας το βασιλόπουλο	Γεροντοκόρη	67/30-12-1943
2	Η κυρία δεν αποκρούει	Διαχυτική και πιστή	99/6-12-1944

ΠΙΝΑΚΑΣ 32
ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΙ ΤΥΠΟΙ
στο περιοδικό *ΜΠΟΥΚΕΤΟ*

Α.Α.	ΤΙΤΛΟΣ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΟΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΣ ΤΥΠΟΣ	ΤΕΥΧΟΣ - ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ
1	Τα θύματα	Γεροντοκόρη	149/15-9-1944
2	Απελπισία μιας ρομαντικής	Ρομαντική	139/6-7-1944

Στα χρονογραφήματα αυτά ο Π. Παλαιολόγος αναπτύσσει ως αφορμή ή εμβόλιμα τον αναφερόμενο γυναικείο τύπο και επεκτείνεται σε άλλα στην *αιτία* (ο απατεώνας, η κατηγορία, χωρίς το μαγνήτη), σε άλλα στην *συνέπεια* (ένας δυστυχής, το όνειρό τους) και σε ένα στη *λήψη μέτρου* (αγωγή συζύγων). Αυτά δηλαδή τα στοιχεία κυριαρχούν στην συνείδηση του χρονογράφου, τα οποία θέλει να προβάλει, γιατί

αυτή είναι η *πρόθεσή*⁵⁰⁸ του, η οποία αντικατοπτρίζεται στον *τίτλο*, με αποτέλεσμα έμμεσα ο περιγραφόμενος γυναικείος τύπος να υπηρετεί την *πρόθεσή* του.

Εκτός από τους παραπάνω γυναικείους τύπους της ερευνώμενης περιόδου (1937–1944), ο Παλαιολόγος συνέχισε στα μεταγενέστερα χρόνια, είτε να σκιαγραφεί είτε να περιγράφει ανάλογους τύπους γυναικών στο περιοδικό *Ρομάντσο* (1945-1967) συνολικά 146 και στο περιοδικό *Θησαυρός* (1959 – 1967). Στα διασωζόμενα τεύχη του *Ρομάντσου* καταγράφονται 146 γυναικείοι τύποι και στου *Θησαυρού* 21, όπως σημειώνουμε τους τίτλους αυτούς στη βιβλιογραφία.

8.6.9.4 Γάμος

Μεταξύ των θεμάτων που αναφέρονται στο γάμο, απασχολεί ιδιαίτερα τον Παλαιολόγο η *διαπαιδαγώγηση των νέων* σε ζητήματα του *έρωτα* και η *προετοιμασία τους στο γάμο*, ώστε να προλαμβάνονται οι συχνές και χωρίς ουσιαστικούς λόγους, μελλοντικές διενέξεις των συζύγων, που έχουν επιπτώσεις στην αρμονική συμβίωση τους και Κατ' ακολουθίαν στην ανατροφή και αγωγή των παιδιών και ακόμη να αποφεύγονται τα πολλά οικογενειακά ναυάγια⁵⁰⁹. Υποστηρίζει ότι ο έρωτας εκπαιδεύεται. Για το λόγο αυτό, προτείνει να νομοθετηθεί και να λειτουργήσουν «σχολές μελλονύμφων»⁵¹⁰ σε υποχρεωτική βάση, διότι οι νέοι που παρακολούθησαν τέτοιες σχολές, όπως αναφέρει η έκθεση του πανεπιστημίου του Ουισκόνσον στην Αμερική, δε διέλυσαν τους συζυγικούς δεσμούς. Ενδεικτικά θέματα που θα μπορούσαν να πραγματευτούν σε τέτοιες σχολές είναι:

- Πώς θα κατακτήσετε και πώς και θα διατηρήσετε τον έρωτα.
- Ποιος τύπος γυναίκας αρέσει στον άνδρα και το αντίστροφο.
- Ποιες είναι οι περιποιήσεις που αρέσουν στη γυναίκα.
- Πώς θα κάνετε την εκλογή του ιδανικού συζύγου.
- Πώς θα αποφεύγετε τα λάθη απέναντι στο/ στη σύζυγο.
- Πόσο απαραίτητα είναι τα πιστοποιητικά υγείας, ώστε να προλαμβάνονται οι τερατογενέσεις⁵¹¹, κ.ά.

Ζητήματα που διατηρούν την επικαιρότητά τους και σήμερα και αποκτούν, επομένως, διαχρονική ισχύ. Επιπλέον, σχολιάζει πως το *σχολείο* σήμερα μιλάει για

⁵⁰⁸ Δημ. Ιατρόπουλος, (1991), ό.π., σ.70: «Ο τίτλος στο κάθε χρονογράφημα, πρέπει να είναι η συνισταμένη αυτού που προτίθεται να αναπτύξει ο χρονογράφος και αυτού που θα συμφωνήσει στο τέλος της ανάγνωσης, ο αναγνώστης».

⁵⁰⁹ Π. Παλαιολόγος, «Σχολείο γυναικών», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 258 / 30-5-1943.

⁵¹⁰ Π. Παλαιολόγος, «Σχολή αναλφαβήτων», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24-2-1939.

⁵¹¹ Π. Παλαιολόγος, «Οι μελλονύμφοι», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 267 / 1-8-1943.

όλα και αγνοεί τον έρωτα, με αποτέλεσμα οι νέοι να αφήνονται απaráσκευοι και να στηρίζονται στο ένστικτο και το ταλέντο, καταλήγοντας πως «το ερωτικό ταλέντο είναι το μόνο που δεν εγνώρισε καλλιέργεια». Ακόμη, έχει τη γνώμη ότι η Ιεραρχία της Εκκλησίας πρέπει να παρακινεί τα εύπορα ανδρόγυνα προς πολυτεκνία, γιατί αυτά, ενώ διαθέτουν τις οικονομικές δυνατότητες, περιορίζουν την τεκνοποίηση. Αντίθετα, χρειάζεται να δείχνει «συμπάθεια και συμπόνια»⁵¹² προς τα μεσαία στρώματα και να είναι ανεκτική στην ολιγοτεκνία τους, διότι τα οικονομικά περιθώριά τους είναι δυσανάλογα προς τις υποχρεώσεις τους απέναντι στα πολλά παιδιά.

Φαίνεται, επίσης, πως δε συμφωνεί με τους γάμους ανηλίκων που πολλοί τελέστηκαν την τελευταία περίοδο, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, διότι - επισημαίνει - μπορεί να υπάρχει ψυχική ανταπόκριση, λείπει, όμως, η οικονομική βάση και η πείρα των νέων. Γι' αυτό θεωρεί τους γάμους αυτούς επιπολαιότητες⁵¹³ και έπρεπε να υπάρχει νόμος που να θέτει κατώτατο και ανώτατο όριο ηλικίας.

Άλλα θέματα που χρονογραφεί και εντάσσονται στην υποκατηγορία του γάμου είναι: ο γάμος ετεροδόξων και συγχρόνως αλλοεθνών Μουσουλμάνων και Εβραίων που βρήκαν μέση λύση και ασπάστηκαν τη χριστιανική θρησκεία⁵¹⁴, ο γάμος φοιτητή-τσελιγκοπούλας με απαγωγή και η επισήμανση της πνευματικής διαφοράς τους⁵¹⁵, η υπογράμμιση ότι το ανδρόγυνο πρέπει να είναι της ίδιας κοινωνικής τάξης⁵¹⁶, η διακοπή του μυστηρίου του γάμου λόγω μη εκπλήρωσης της συμφωνίας της προίκας⁵¹⁷, ο πολιτικός γάμος στρατιωτικών στη Γαλλία με αντιπρόσωπο⁵¹⁸, οι λόγοι για τους οποίους οι νεόνυμφοι πρέπει το πρώτο βράδυ του γάμου να διανυκτερεύουν σε ξενοδοχείο⁵¹⁹, ο γάμος φιλοτελιστών⁵²⁰, ο μήνας του μέλιτος νεόνυμφων στο Σούνιο⁵²¹, γαμπρός και νύφη πεζοπόροι προς την εκκλησία⁵²², η γυναίκα επιλέγει το σύζυγο οδηγούμενη από το ένστικτο⁵²³, 19χρονη έγκυος προ του γάμου πιέζεται και παντρεύεται⁵²⁴.

⁵¹² Π. Παλαιολόγος, «Με το δάκτυλο εις τα χείλη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 20-7-1937.

⁵¹³ Π. Παλαιολόγος, «Ανήλικοι στον υμέναιο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-5-1942.

⁵¹⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ο από μηχανής Θεός», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-9-1937.

⁵¹⁵ Π. Παλαιολόγος, «Ο φοιτητής και ο τσέλιγκας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-11-1938.

⁵¹⁶ Π. Παλαιολόγος, «Την κατά σ αυτόν έλα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-3-1939.

⁵¹⁷ Π. Παλαιολόγος, «Γάμος στην επαρχία», εφημ. *Ελευθέρων Βήμα*, 3-12-1939.

⁵¹⁸ Π. Παλαιολόγος, «Ερήμην του γαμπρού», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 27-11-1939. / Στην αρχαιότητα απαντά η λ. «**κενογάμιον**» = γάμος που τελείται χωρίς ύπαρξη προσώπων.

⁵¹⁹ Π. Παλαιολόγος, «Υμέναιος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-1-1940.

⁵²⁰ Π. Παλαιολόγος, «Γάμος φιλοτελιστών», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-2-1943.

⁵²¹ Π. Παλαιολόγος, «Από έναν παράδεισο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12-10-1941.

⁵²² Π. Παλαιολόγος, «Ο υμέναιος πεζοπόρος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17-6-1942.

8.6.9.5 Έρωτας / ερωτικοί δεσμοί / ειδύλλια

Η υποενότητα «έρωτας» απασχολεί τον Παλαιολόγο σε αρκετά χρονογραφήματά του, ο οποίος άλλοτε περιγράφει, με μεγάλη δεξιοτεχνία, καθημερινά περιοριστικά ειδυλλίων, άλλοτε αποτυπώνει σκηνές ερωτικών δεσμών και άλλοτε αφήνει να καταγραφεί η «ελαφρά φιλοσόφησή»⁵²⁵ του στο βαθύτερο νοήμα του έρωτα.

Η πλατωνικότητα έχει την άποψη ότι είναι προσωρινή⁵²⁶. Γι' αυτό προβληματίζεται εάν ο πλατωνικός έρωτας είναι δυνατό να παραμένει ψυχική – πνευματική ένωση, χωρίς να ακολουθήσει η σαρκική επαφή και σημειώνει ότι είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθεί. Και αναφέρει ότι, όταν επιτυγχάνεται, είναι θέμα εγκράτειας, η οποία στηρίζεται στην ανατροφή, τη φρόνηση, τον αυτοσεβασμό, με κίνδυνο τις σωματικές εξεγέρσεις⁵²⁷.

Αργότερα, γίνεται περισσότερο κατηγορηματικός και υποστηρίζει πως «έρωτας ερήμην των σωμάτων δεν υπάρχει» και τονίζει ότι «ο έρωτας είναι από τα μεγαλύτερα σαρκοφάγα, είπε κάποιος. Με σάρκες τρέφεται. Αυτές είναι η κύρια τροφή του. Χωρίς αυτές λιμοκτονεί. Κάποια επαφή θα ζητήσει κι ο πιο αισθηματικός εραστής. Ας είναι και οι άκρες των δαχτύλων. Κάτι υλικό να αγγίξει. Να υλοποιηθεί, όπως μπορεί την αγάπη του»⁵²⁸. Και προεκτείνοντας υποστηρίζει πως το ιδανικό μοντέλο είναι η συνύπαρξη ενστίκτου – αισθήματος - λογικής: «Ο έρωτας των ανθρώπων με τη φυσιολογική ομαλότητα και την ψυχική ισορροπία». Αρκεί να υπάρχουν οι πρέπουσες αναλογίες «δίχως η δόσις του ενός στοιχείου να εξουδετερώνη τη γέυσι του άλλου», επισημαίνοντας ότι αυτή η αρμονική σύζευξη δε συναντάται σε όλους τους ανθρώπους⁵²⁹.

Πιστεύει, επίσης, ότι ο έρωτας δεν είναι επινόηση των ποιητών που εξωτερικεύουν τα προσωπικά τους συναισθήματα στο ρομαντικό και θεωρητικό επίπεδο, αλλά είναι δύναμη ακατάλυτη, ζωή της ζωής. Βλέπει στιγμιότυπα ερωτικών εκδηλώσεων και τα παρατηρεί με μεγάλη προσοχή. Τ' αποδέχεται και μεταφέρεται ψυχικά - συναισθηματικά στην κατάσταση των δρώντων προσώπων, τα οποία περιγράφει με ενάργεια. Έτσι, απομονώνει στιγμές ερωτευμένων νεαρών ζευγαριών κάτω από τα δέντρα του πάρκου⁵³⁰, σκηνή ερωτικής έκφρασης ρακένδυτων στα Χαυτεία⁵³¹, σκηνές

⁵²³ Π. Παλαιολόγος, «Η εκλογή του λύκου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-11-1942.

⁵²⁴ Π. Παλαιολόγος, «Από τη θεωρία στην πράξη», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-7-1944.

⁵²⁵ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-9-1941.

⁵²⁶ Π. Παλαιολόγος, «Το αιώνιο ζητείται», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-2-1944.

⁵²⁷ Π. Παλαιολόγος, «Οι ψυχικοί δεσμοί», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-4-1942.

⁵²⁸ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-2-1944.

⁵²⁹ Π. Παλαιολόγος, «Η συνταγή ενός κοκτέιγ», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 8-9-1944.

⁵³⁰ Π. Παλαιολόγος, «Δεν πέθανε το ειδύλλιο», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-4-1941.

⁵³¹ Π. Παλαιολόγος, «Ηρώ και Λεάνδρος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-8-1943. Βλ. Φάνη Κωστόπουλου, «Τα Χαφτίω», περιοδ. *Επιστήμη και Παιδαγωγία*, στο υπό έκδοση τχ. 10. Χαυτεία ή ορθότερα Χαφτεία ονομάζεται, στο κέντρο της Αθήνας, «η πολύ μικρή περιοχή της

από την περιοχή του Ιλισού έως το ναό του Ολυμπίου Διός που αποτελούσε χώρο συνάντησης των ερωτευμένων, κυρίως τα βράδια⁵³², και διαπιστώνει πώς το ειδύλλιο δεν πέθανε. *«Ζη και πλανάται στις απόμερες γωνιές, σαν σβυσμένος ήχος κιθάρας, σαν ανάμνηση του παρελθόντος, ένα είδος μουσειακό, που ξέφυγε από την προθήκη του, για να καταφύγει στην εξοχή, πρόκλησι της ποιήσεως προς την πεζότητα, της ερωτικής ολιγαρκείας προς τον ερωτικό υπερσιτισμό, της χθες προς το σήμερα. Το βλέπω και γεμάτος συγκίνηση του βγάξω το καπέλλο»*⁵³³. Οι χώροι των ερωτικών συναντήσεων των λαϊκών στρωμάτων επισημαίνει ότι εντοπίζονται στους αρχαιολογικούς χώρους, στους πρόποδες δηλαδή της Ακρόπολης, στις υπόγειες του μνημείου του Φιλοπάππου και εκτείνονται *« στο τέρμα της Κολοκυνθούς, Βοτανικού, Αμπελοκήπων , Πατησίων παντού»*⁵³⁴, όπου οι ανάλογοι χώροι *«παρέχουν τις δυνατότητες πρόχειρων εξάρσεων»*, ενώ *« ο κόσμος των πλουσίων διαθέτει τα σαλόνια, τις κούρσες, τα υπόγεια των πολυκατοικιών [...] για την ανενόχλητη στέγασι του έρωτος»*⁵³⁵. Το λαϊκό ειδύλλιο, όπως το χαρακτηρίζει, αντιμετωπίζει τον αμείλικτο διωγμό των ηθικολογούντων που ζητούν τη λήψη αστυνομικών μέτρων, για να περιοριστεί το φαινόμενο και να μην προκαλείται το αίσθημα της ηθικής τους. Ο Παλαιολόγος, όμως, έχει την άποψη ότι *«η ηθική δεν επιβάλλεται με αστυνομικές διατάξεις»*, γιατί το πρόβλημα θα μεταφερθεί σε άλλους χώρους και προτείνει, με χαριτολόγο πνεύμα, ότι *«ούτε διάλυσις του ειδυλλίου, ούτε σκανδαλισμός των διαβατών [...]». Αν ορίζονταν οι «ακατάλληλες ζώνες», όπως στα δημόσια θεάματα, «οι εγκρατείς και λιτοδίαιτοι προειδοποιημένοι [...] θ' απέφευγαν τα συνταρακτικά περάσματα»*⁵³⁶.

Επίσης, συχνά - πυκνά επισημαίνει, είτε ως κύριο θέμα ανάπτυξης σε χρονογραφήματα του είτε ως δευτερεύον, την ανδρική ερωτική έξαψη, η οποία προκαλείται από τη θέα προκλητικών νεαρών κοριτσιών ή ώριμων γυναικών⁵³⁷ και αναστατώνει τον ανδρικό πληθυσμό, ο οποίος άλλοτε διατρανώνει τη λαχτάρα του με θαυμαστικά πειράγματα⁵³⁸ και άλλοτε εσωτερικεύει το θέαμα. Χαρακτηριστικό,

οδού Αιόλου ανάμεσα στις οδούς Σταδίου και Πανεπιστημίου (ή Ελευθερίου Βενιζέλου). Σήμερα, σχεδόν έχει ξεχαστεί το τοπωνύμιο αυτό και μόνο οι παλαιότεροι το ενθυμούνται. Η τοπωνυμία αυτή προήλθε από ένα πολύ παλιό καφενείο της εποχής του Όθωνα που ανήκε σε κάποιο Χάφτα και βρισκόταν δεξιά, βαδίζοντας από την οδό Αιόλου προς την Πανεπιστημίου, στο σημείο ακριβώς που στεγάζεται σήμερα το Ταχυδρομείο ή στη δεκαετία του '50 το μεγάλο παντοπωλείο του Θανόπουλου. Στην πρώτη επανάσταση για την έξωση του Όθωνα έπαιξε σημαντικό ρόλο, μια και ήταν το ένα από τα δύο κρησφύγετα των αντιβασιλικών. "Θα σε περιμένω μπροστά στο Χάφτα", έλεγαν οι Αθηναίοι εκείνης της εποχής. Όταν το καφενείο έκλεισε και ξεχάστηκε, η περιοχή κράτησε την ονομασία Χαφτεία».

⁵³² Π. Παλαιολόγος, «Ενώ περνά το ειδύλλιο», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 219 / 30-8-1942.

⁵³³ Π. Παλαιολόγος, ό.π., περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 219 / 30-8-1942.

⁵³⁴ Π. Παλαιολόγος, «Ακατάλληλες ζώνες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-5-1939.

⁵³⁵ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-5-1939.

⁵³⁶ Π. Παλαιολόγος, ό.π., 29-5-1939. Επίσης, πρβλ. του ίδιου «Ένα δράμα χωρίς λόγια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-10-1938.

⁵³⁷ Π. Παλαιολόγος, «Απολογούνται τα μάτια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21-1-1938.

⁵³⁸ Π. Παλαιολόγος, «Παραμονές», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-12-1939.

άλλωστε, της ανθρώπινης φύσης που μπορεί να αποδοθεί επιτυχώς, πιστεύουμε, με το νεολογισμό «παρθενοπιπισμός»⁵³⁹ που προτείνουμε.

Επίσης, τον απασχολεί το ζήτημα ότι οι άνδρες, κατά κανόνα, διακόπτουν τους ερωτικούς δεσμούς, για τη διάλυση των οποίων αναφέρει τρεις λόγους: τον οικονομικό: ότι η γυναίκα δεν έχει αποκτήσει οικονομική ανεξαρτησία, τον κοινωνικό: ότι είναι άνισα τα μέτρα της ηθικής υπόστασης, διότι η ίδια πράξη θεωρείται ντροπή για τη γυναίκα, ενώ για τον άνδρα αποτελεί πλουτισμό της ερωτικής του δραστηριότητας και τρίτο λόγο το βιολογικό, κατά τον οποίο, η ερωτική πράξη στη γυναίκα απαιτεί διάρκεια. Ο έρωτας γι' αυτή είναι το παν, ο σκοπός της ζωής, ενώ για τον άνδρα αποτελεί λεπτομέρεια⁵⁴⁰.

Τον ενδιαφέρουν, όμως, και οι σκηνές και οι αντιδράσεις πολύ διαφορετικών ερωτικών καταστάσεων, τις οποίες χρονογραφεί, όπως η συνάντηση ώριμου σε ηλικία άνδρα και γυναίκας μετά από 40 χρόνια⁵⁴¹, ενθουμούμενοι τα πρώτα τους ερωτικά σκιρτήματα.

Προβληματίζεται, επίσης, με τη γυναικεία φύση, της οποίας προβάλλει ορισμένα χαρακτηριστικά: «Ωραία καθώς είνε, μόνη, ελεύθερη, χωρίς οικογενειακές δεσμεύσεις, κάτοχος σημαντικής περιουσίας δεχόταν πλούσιο το λιβανωτό των θαυμαστών κακών πολιορκητών» και απέρριπτε τις πολλαπλές προτάσεις, γιατί «λαχταρούσε τον άντρα- περιφρονητή, το δυνατό, το χορτάτο, τον αδιάφορο, αυτόν που θα μπορούσε να τη στραπατσάρει, τον ορμητικό, τον κατακτητή που θα συντόμεινε τη διαδικασία [...]»⁵⁴². Και όταν αυτός ο τύπος άνδρα βρέθηκε, αλλά αποδείχτηκε ότι τον διακρίνει η εντιμότητα και η αφοσίωση, εκείνη τον απέπεμψε.

Αλλά και τον αντίποδα του προηγούμενου τύπου γυναίκας προβάλλει στο πρόσωπο του άνδρα που σε άλλες περιπτώσεις γυναικών προκαλούσε «πυρκαγιές» και «θύελλες» και σε άλλες «σκόρπιζε πάγους», ενώ αυτός αναζητούσε το μέτρο στον

⁵³⁹ Από την ομηρική λέξη «παρθενοπίπης» (παρθένος+οπιπεύω) που σημαίνει, κατά τα λεξικά, «ο προσβλέπων ασελγώς παρθένον», «ματιάζω» ή, παρεμφερώς, αυτός που ορέγεται τις κοπέλες. Η λ. αυτή απαντά μόνο στη ραψωδία Λ385 της Ιλιάδας. Βλ. Ι. Πανταζίδης, *Λεξικόν Ομηρικόν* (χ.χ.) (με ημερομηνία προλόγου 24-11-1872), έκδοση Βιβλιοπωλείον Φιλολογικόν Β. Βασιλείου, Μασσαλίας 1, Αθήναι, λ ή μ μ α τ α : **παρθενοπίπης** και **οπιπεύω** ή οπιπεύω. Επίσης, στο *Ερμηνευτικό και Ετυμολογικό Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας* προσαρτημένο στους τόμους της εγκυκλοπαίδειας Πάπυρος- Λαρούς- Μπριτάνικα, εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα 1983 και 1996 (ανατύπωση), βλ. λ ή μ μ α : **παρθενοπίπης**.

⁵⁴⁰ Π. Παλαιολόγος, «Έργα της φύσεως», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα* 20-9-1940.

⁵⁴¹ Π. Παλαιολόγος, «Μετά σαράντα χρόνια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-5-1943.

⁵⁴² Π. Παλαιολόγος, «Ένας έντιμος απατεώνας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα* 25-7-1943.

έρωτα και τώρα που το βρήκε και η ζωή του «είνε τόσο ευχάριστη κοντά της», φοβάται μήπως την ερωτευτεί παράφορα και χάσει την ισορροπία που αναζητούσε⁵⁴³.

8.6.9.6 Εξωσυζυγικοί δεσμοί

Στην υποκατηγορία αυτή των εξωσυζυγικών δεσμών εντάσσονται *περιστατικά* που χρονογραφεί ο Παλαιολόγος από *διαφορετική οπτική γωνία* και δίνουν το στίγμα, είτε των περιστασιακών σχέσεων⁵⁴⁴, είτε μονιμότερων δεσμών⁵⁴⁵, είτε ερωτικών σκανδάλων⁵⁴⁶, είτε της αναγκαστικής μοιχείας για λόγους τεκνοποίησης, εξαιτίας της ανδρικής στειρότητας⁵⁴⁷, είτε σηματοδοτούν τα αίτια της συζυγικής απιστίας⁵⁴⁹, είτε σκιαγραφούν μοιχαλίδες⁵⁵⁰ και αφορούν άνδρες⁵⁵¹ και γυναίκες⁵⁵².

Από τις μορφές των εξωσυζυγικών δεσμών που αναφέρθηκαν ο Παλαιολόγος κάνει ορισμένες *διαπιστώσεις*, οι οποίες προκύπτουν από τα *περιστατικά* που χρονογραφεί, όπως :

- Ο προσωρινός χωρισμός του ανδρόγυνου είναι απαραίτητος για την τόνωση των δεσμών που χαλάρωσαν λόγω της καθημερινότητας και συνάμα είναι αναγκαίος για την ανανέωση των επιθυμιών και της αγάπης⁵⁵³.
- Ορισμένοι τύποι γυναικών αγαπούν τους συζύγους τους, αλλά αρέσκονται να έχουν πολλούς εραστές⁵⁵⁴.
- Οι γυναίκες κουράζονται από τη συζυγική αδιαφορία και τυποποίηση και αναζητούν στην απιστία την απαλότητα της ψυχής και την απογείωση, την εσωτερική

⁵⁴³ Π. Παλαιολόγος, «Μέτρο στον έρωτα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-12-1943.

⁵⁴⁴ Π. Παλαιολόγος, «Το διάλειμμα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-7-1939. Επίσης, βλ. «Στις έξη το αργότερο...», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-10-1941.

⁵⁴⁵ Π. Παλαιολόγος, «Από τις φράσεις της μοίρας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα* 3-4-1943.

⁵⁴⁶ Π. Παλαιολόγος, «Το ξύπνημα του χωριού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14-12-1937. Επίσης, βλ. «Ασπασμόν αντί ασπασμού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-9-1937.

⁵⁴⁸ Π. Παλαιολόγος, «Η πηγή μιας ευτυχίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-11-1943.

⁵⁴⁸ Π. Παλαιολόγος, «Η πηγή μιας ευτυχίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-11-1943.

⁵⁴⁹ Π. Παλαιολόγος, «Το μυστικό μιας κατάρρευσης», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-10-1943. Επίσης, βλ. «Μια ωραία πέρασε», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-9-1943.

⁵⁵⁰ Π. Παλαιολόγος, «Το τελευταίο ματς», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-1-1939. Επίσης, βλ.

⁵⁵⁰ Π. Παλαιολόγος, «Το τελευταίο ματς», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-1-1939. Επίσης, βλ. «Η απολογία της», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-9-1944.

⁵⁵¹ Π. Παλαιολόγος, «Πριν το ηλιοβασίλεμα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-7-1937.

⁵⁵¹ Π. Παλαιολόγος, «Πριν το ηλιοβασίλεμα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27-7-1937.

⁵⁵² Π. Παλαιολόγος, «Τρικυμίες στη στεριά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-9-1940.

⁵⁵³ Π. Παλαιολόγος, *όπ.*, εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-7-1939.

⁵⁵³ Π. Παλαιολόγος, *όπ.*, εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29-7-1939.

⁵⁵⁴ Π. Παλαιολόγος, «Εξω από τον κανόνα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-8-1943.

έξαρση και αισθηματικότητα, αυτά που ένας άνδρας θεωρεί κατώτερα της σοβαρότητάς του⁵⁵⁵.

- Τα κορίτσια ελκύνονται περισσότερο από τη γνώση των γκριζών κροτάφων⁵⁵⁶.

- Όταν η αγάπη παίρνει τη μορφή του πάθους είναι ικανή για όλα⁵⁵⁷.

8.6.9.7 Εξώγαμα νεογέννητα

Η εγκατάλειψη νεογνών από τις ανύπανδρες μητέρες τους αποτελεί, κατά καιρούς, χρονογραφικό θέμα του Παλαιολόγου, ο οποίος εκφράζει τη συμπόνια του προς τις γυναίκες αυτές, οι οποίες όχι μόνο υφίστανται τις συνέπειες της παράνομης συνεύρεσης, όπως τον κοινωνικό στιγματισμό, αλλά απειλείται και η ίδια τους η ζωή από τους αδερφούς τους και τους πατέρες τους. Γιατί, σύμφωνα με τις αντιλήψεις της κοινωνίας εποχής - τις οποίες μεταφέρει ο χρονογράφος - ο άγραφος νόμος έχει αναγνωρίσει το δικαίωμα στους αδελφούς και τους πατέρες να είναι *φρουροί της τιμής*⁵⁵⁸ των γυναικείων μελών και τους παρέχει το δικαίωμα να θανατώνουν, ακόμη, την κόρη και την αδερφή, η οποία παραβίασε αυτή την άγραφη κοινωνική συνθήκη.

Ο Παλαιολόγος, χωρίς να αναζητεί ελαφρυντικά για τις μάνες που εγκατέλειψαν τα νεογέννητά τους, προσπαθεί να εντοπίσει τις αιτίες, κοινωνικές και οικονομικές, που διαμόρφωσαν τέτοιες αντιλήψεις, ώστε να αναγκάζονται οι μάνες είναι ανάληγτες ακόμη και στα νεογνά τους, γιατί η κοινωνία να είναι πρόθυμη «σε λιθοβολισμούς». Πιστεύει, ακόμη, προσεγγίζοντας το θέμα κοινωνιολογικά, ότι δεν είναι το πρόβλημα μόνο τα έκθετα, αλλά υπάρχει ευρύτερα πρόβλημα κοινωνικό: «*Τα αλητάκια, τα ζητιανάκια, τα λωποδυτάκια, τα ζυπόλυτα, τα ρακένδυτα, τ' ανήλικα κουρελάκια που επιβουλεύονται από μωρά το πορτοφόλι σας, ασκούνται στη μαύρη, συνηθίζουν σε παρασιτικά επαγγέλματα ή μοχθούν στα πλαίσια της εντιμότητας και καταβάλλουν προσπάθειες ανώτερες από τις δυνάμεις τους σε μια ηλικία που έχουν ανάγκη από στοργή και από χάδι;*»⁵⁵⁹.

⁵⁵⁵ Π. Παλαιολόγος, «Τα υποκοριστικά», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-8-1939.

⁵⁵⁶ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19-8-1939.

⁵⁵⁷ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 3-4-1943.

⁵⁵⁸ Π. Παλαιολόγος, «Όταν κάποτε μιλήση», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-11-1942.

⁵⁵⁹ Π. Παλαιολόγος, «Όταν κάποτε μιλήση», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-11-1942.

⁵⁵⁹ Π. Παλαιολόγος, «Τα εφτά έκθετα του Πειραιώς», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-2-1944.

⁵⁶⁰ Π. Παλαιολόγος, «Της γριάς τα δόντια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-9-1937. Επίσης, βλ. του ιδίου «Από την πλατεϊάν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-2-1938 και «Θυσίες παρθένων», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-9-1943.

Για την αντιμετώπιση τέτοιων προβλημάτων θεωρεί ότι η λύση βρίσκεται στην ορθολογική κοινωνική οργάνωση «που θα εξασφαλίζει στους νεοερχόμενους τα μέσα της συντηρήσεως» και στη διαφώτιση από την πλευρά της εκκλησίας και της επιστήμης.

8.6.9.8 Διαφορά ηλικίας

Τα θέματα που σχετίζονται με τη μεγάλη διαφορά ηλικίας είναι αρεστά στον Π. Παλαιολόγο, ο οποίος επισημαίνει τις τεράστιες ηλικιακές διαφορές⁵⁶⁰ των ζευγαριών και κυρίως των ανδρογύνων, οι οποίες κυμαίνονται από 20 χρόνια έως και 50 και τονίζει τα δράματα που, κατά κανόνα, επακολουθούν. Προτείνει, μάλιστα, να υπάρξει νομοθέτημα⁵⁶¹⁻⁵⁶² το οποίο θα ορίζει το ανώτατο όριο διαφοράς ηλικίας των ανδρογύνων και συνάμα το κατώτατο και ανώτατο επιτρεπόμενο ηλικιακό όριο προσέλευσης στο μυστήριο του γάμου, ώστε να προλαμβάνονται ψυχολογικά και κοινωνικά προβλήματα.

8.6.9.9 Σε διάσταση / Διαζύγια

Στην κατηγορία των αισθηματικών θεμάτων υπάγονται και τα χρονογραφικά θέματα που αναφέρονται στη διάσταση των ανδρογύνων είτε ανήκουν στην αριστοκρατία⁵⁶³ είτε στα μεσαία είτε στα κατώτερα οικονομικά στρώματα. Σ' αυτά ο Παλαιολόγος απεικονίζει τη δυστυχία που προκύπτει από τέτοιες μακροχρόνιες καταστάσεις, οι οποίες επιτείνουν τα δράματα που προκαλούνται και διαμαρτύρεται έντονα προτείνοντας να επισπευστεί το νομοθέτημα που εκκρεμεί⁵⁶⁴ και δίνει λύση στα « διαλυμένα» ζευγάρια.

Τα χρονογραφήματα που αφορούν τα διαζύγια, ακολουθούν ως φυσική συνέπεια τα θέματα τα οποία σκιαγραφούν τη διάσταση ανδρογύνων και αναφέρονται στην ποικιλομορφία των αιτιών που τα προκαλούν. Οι αιτίες που απασχόλησαν τον Π. Παλαιολόγο και τις χρονογράφησε, σχετίζονται με: τη δυσαρμονία των συζύγων⁵⁶⁵, την έλλειψη κουλτούρας του άνδρα που εκνευρίζει τη γυναίκα⁵⁶⁶, την

⁵⁶⁰ Π. Παλαιολόγος, « Της γριάς τα δόντια», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-9-1937. Επίσης, βλ. του ιδίου «Από την πλατεία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-2-1938 και «Θυσίες παρθένων», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-9-1943.

⁵⁶¹ Π. Παλαιολόγος, « Όταν χωρίζη ο χρόνος», περιοδ. *Μπουκέτο*, τχ 126 / 27-1-1944.

⁵⁶² Π. Παλαιολόγος, « Η τελευταία σελίδα», περιοδ. *Μπουκέτο*, τχ 144 / 10-8-1944.

Βλ. ακόμη τα χρονογραφήματα: Π. Παλαιολόγος, «Το τραγικό τρίγωνο», περιοδ. *Ρομάντσο*, τχ. 91 / 17-8-1944. / «Χωρίς ξενοδοχείο», περιοδ. *Ρομάντσο*, τχ 92 / 24-8-1944. / «Η απόστασις», περιοδ. *Ρομάντσο*, τχ. 98 / 28-11-1944.

⁵⁶³ Π. Παλαιολόγος, «Ο ένοχος», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 220 / 6-9-1942.

⁵⁶⁴ Π. Παλαιολόγος, «Οι εν διαστάσει», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 9-7-1943.

⁵⁶⁴ Π. Παλαιολόγος, «Οι εν διαστάσει», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 9-7-1943.

⁵⁶⁵ Π. Παλαιολόγος, «Είδος πρώτης ανάγκης», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 4-10-1939.

ασυμπάθεια του συζύγου⁵⁶⁷, τη μη συνένεια⁵⁶⁸ του άνδρα⁵⁶⁹, την απορρόφηση του συζύγου με τα επαγγελματικά θέματα⁵⁷⁰, την αντίδραση της συζύγου γιατί ο σύζυγος τη μούσε στα επαγγελματικά θέματα⁵⁷¹ και, τέλος, σχετίζονται με την έλλειψη παραθερισμού που αναθέρμαινε τις σχέσεις του ανδρόγυνου⁵⁷² ύστερα από τον προσωρινό καλοκαιρινό χωρισμό.

Σε άλλα δύο χρονογραφήματά του εκθέτει τα «πορίσματα των διαζυγίων» από την «Εφημερίδα των Ελλήνων Νομικών», στα οποία οι αριθμοί αποδεικνύουν ότι, στη συντριπτική πλειονότητα, υπαίτια για το διαζύγιο, και μάλιστα με την κατηγορία της μοιχαλίδας, είτε στην περιοχή του λεκανοπεδίου είτε σε μερικές επαρχίες ήταν η γυναίκα.

Ο Παλαιολόγος πιστεύει ακράδαντα ότι οι αριθμοί, παρότι είναι αποδεικτικό στοιχείο αντικειμενικό, παραπλανούν τον καλόπιστο αναγνώστη και τους αμφισβητεί, δίνοντας άλλη εξήγηση: « Η μοιχεία του άντρα σπάνια οδηγεί στο διαζύγιο. Αποτελεί καθεστώς σιωπηρά αναγνωρισμένο. Αντιθέτως, ελάχιστες είνε οι περιπτώσεις που η απιστία της γυναίκας συγχωρείται από τον απατημένο σύζυγο [...]. Η μια ανέχεται, ο άλλος εξαγριώνεται»⁵⁷³. Υπερασπιζόμενος την πλευρά των γυναικών, τονίζει ότι η γυναίκα ξέρει τη θυσία και έμαθε να συγχωρεί. «Διστάζει πολύ αυτή να αποφασίσει να κρούσει την πόρτα του δικηγορικού γραφείου. Προτιμά τη θυσία του διασυρμού της από τη διάλυση του σπιτιού της. Δέχεται το ράπισμα για να μη στερήσει τα παιδιά από τον πατέρα τους. Υφίσταται την προσβολή για να μην πικράνη μια γρήγα μητέρα που πιστεύει στην ευτυχία της κόρης της. Στέργει ακόμη στον εξευτελισμό [...], όταν ο γάμος γι' αυτή είνε μέσο βιοποριστικό»⁵⁷⁴.

Ανέχεται, έτσι, την προσβολή σε βάρος της αξιοπρέπειάς της, ζει το δρόμο μόνη της και κάποτε προσποιείται «την ευτυχισμένη για να μη κλονίση τα θεμέλια του σπιτιού της που ευλαβείται»⁵⁷⁵.

⁵⁶⁶ Π. Παλαιολόγος, «Ένας σύζυγος χωρίς προσόντα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-11-1941.

⁵⁶⁶ Π. Παλαιολόγος, «Ένας σύζυγος χωρίς προσόντα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-11-1941.

⁵⁶⁷ Π. Παλαιολόγος, «Ο τελευταίος κρίκος της αλυσίδας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-3-1942.

⁵⁶⁷ Π. Παλαιολόγος, «Ο τελευταίος κρίκος της αλυσίδας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-3-1942.

⁵⁶⁸ Πάπυρος (2007), *Λεξικό...ό.π.*, λήμμα: **συνένεια** [**<συνενώμαι<σύνευνος,η,ο: συν+ευνή=κρεβάτι**] = το να πλησιάζει στο ίδιο κρεβάτι με άλλον, συνουσία.

⁵⁶⁹ Π. Παλαιολόγος, «Το τέλος μιας απεργίας», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11-6-1942.

⁵⁷⁰ Π. Παλαιολόγος, «Ο παραμελημένος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-11-1942.

⁵⁷⁰ Π. Παλαιολόγος, «Ο παραμελημένος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-11-1942.

⁵⁷¹ Π. Παλαιολόγος, «Και οι δυο μας στη γέφυρα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-11-1942.

⁵⁷¹ Π. Παλαιολόγος, «Και οι δυο μας στη γέφυρα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-11-1942.

⁵⁷² Π. Παλαιολόγος, «Ένας σοβαρός λόγος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-8-1943.

⁵⁷² Π. Παλαιολόγος, «Ένας σοβαρός λόγος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-8-1943.

⁵⁷³ Π. Παλαιολόγος, «Η γλώσσα των αριθμών», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 11-2-1944.

⁵⁷⁴ Π. Παλαιολόγος, «Πίσω από του αριθμούς», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-5-1940.

⁵⁷⁵ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 16-5-1940.

Γι' αυτό έχει την πεποίθηση ο Παλαιολόγος πως η γλώσσα των αριθμών δε οδηγεί πάντοτε σε ασφαλή συμπεράσματα.

8.6.9.10 Ερωτικοί φόννοι

Η υποκατηγορία αυτή των αισθηματικών θεμάτων περιστρέφεται σε φόνους που έχουν κίνητρο τον έρωτα και θύτες είναι είτε άνδρες είτε γυναίκες. Τέτοιοι φόννοι προβάλλονται ως αστυνομικές ειδήσεις, μικρές ή μεγάλες, ανάλογα με τις λεπτομέρειες που τις χαρακτηρίζουν και ανάλογα με την εφημερίδα της εποχής, στην οποία δημοσιεύονται. «*Η χάρις [...] σ' ένα δράμα, επισημαίνει ο Παλαιολόγος, είναι οι λεπτομέρειες*»⁵⁷⁶. Γι' αυτό συχνά - πυκνά, όπως ο ίδιος αποκαλύπτει, ανατρέχει στο αστυνομικό ρεπορτάζ για αναζήτηση τέτοιων ειδήσεων, οι οποίες τον τροφοδοτούν να συντάξει με χάρη και γλαφυρότητα, το χρονογράφημα της ημέρας.

Τα χρονογραφικά αυτά θέματα που τον απασχολούν είναι αρκετά (18 σύμφωνα με το ερευνητικό δείγμα) και αναφέρονται σε άνδρες συζυγοκτόνους⁵⁷⁷ (5) και σε άνδρες εραστοκτόνους⁵⁷⁸ (1), σε γυναίκες συζυγοκτόνους⁵⁷⁹ και εραστοκτόνους⁵⁸⁰ (7), σε άνδρα αδελφοκτόνο⁵⁸¹, σε γυναίκα εξαδελφοκτόνο⁵⁸² (1), στον εραστή που φονεύει τον αντεραστή και τη μοιχαλίδα και γίνεται αντεραστο-κτόνος και συνάμα μοιχαλιδοκτόνος⁵⁸³. Χρονογραφούνται, ακόμη, παιδοκτόνοι μητέρες⁵⁸⁴, γιατί ο καρπός της κοιλίας τους προήλθε από «*κλεψιγαμία*». Τέλος, σ' αυτή την υποκατηγορία

⁵⁷⁶ Π. Παλαιολόγος, «Ζωή χωρίς φαντασία», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-6-1941.

⁵⁷⁷ Π. Παλαιολόγος, «Την κεφαλήν επί πινάκω», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 23-8-1937.

⁵⁷⁷ Π. Παλαιολόγος, «Την κεφαλήν επί πινάκω», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 23-8-1937.

Πρβλ. του ιδίου, «Ομιλεί η μάχαιρα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 2-9-1937.

«Το έγλημα του αρρώστου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-5-1940.

«Εξοδος κινδύνου», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-2-1942.

⁵⁷⁸ Π. Παλαιολόγος, «Χωρίς ανταλλάγματα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-4-1938.

⁵⁷⁹ Π. Παλαιολόγος, «Φαντασία και καρδιά», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 21-8-1937.

⁵⁷⁹ Π. Παλαιολόγος, «Φαντασία και καρδιά», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 21-8-1937.

⁵⁸⁰ Π. Παλαιολόγος, «Η φωνή από τον βυθόν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-8-1937.

⁵⁸⁰ Π. Παλαιολόγος, «Η φωνή από τον βυθόν», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18-8-1937.

Πρβλ. του ιδίου, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-9-1937.

«Το κλήρικ στον έρωτα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 26-4-1939.

«Χημικός πόλεμος», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 25-10-1939.

«Ξένους ξένιζε», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-2-1940.

Ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 6-6-1941.

«Με κάποια εντιμότητα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 7-8-1943.

⁵⁸¹ Π. Παλαιολόγος, «Εις τον βωμόν της παραδόσεως», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-7-1937.

⁵⁸¹ Π. Παλαιολόγος, «Εις τον βωμόν της παραδόσεως», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-7-1937.

⁵⁸² Π. Παλαιολόγος, «Η τιμή της Μαριάνθης», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-8-1937.

⁵⁸² Π. Παλαιολόγος, «Η τιμή της Μαριάνθης», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13-8-1937.

⁵⁸³ Π. Παλαιολόγος, «Η χειρονομία του αμμοκονιαστή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-6-1943.

⁵⁸³ Π. Παλαιολόγος, «Η χειρονομία του αμμοκονιαστή», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9-6-1943.

⁵⁸⁴ Π. Παλαιολόγος, «Τρεις μητέρες», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-4-1939.

⁵⁸⁵ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-7-1938.

εντάσσεται και η φανταστική ανδροκτόνος⁵⁸⁵, που απολογείται για τον ανύπαρκτο φόνο. Ακόμη, στην ίδια υποενότητα περιλαμβάνονται φόννοι μονομερούς έρωτα, γιατί το αντικείμενο του πόθου και έρωτα δεν ενέδιδε. Σ' αυτή την περίπτωση τα θύματα είναι μια δασκάλα και μια μαθήτρια⁵⁸⁶.

Όλες αυτές οι περιπτώσεις των φόννων παρουσιάζουν δύο κοινά χαρακτηριστικά, το έγκλημα αυτό καθευατό και την τιμή, στα οποία ο χρονογράφος επικεντρώνει τα επικριτικά τα σχόλια.

Φόνισσα είναι η ελληνική τιμή, υποστηρίζει. Φονιάς, όμως, και ο έρωτας, τον οποίο διαχωρίζει από την αγάπη. «*Η χαρά της μεγάλης αγάπης είναι η προσφορά. Δίνει τη σκέψη και την καρδιά και δε ζητεί ανταλλάγματα [...]. Η γοητεία της αγάπης συνίσταται στην αυθόρμητη προσέγγισι, στην κατανόησι δύο ψυχών, στην συνεννόησι δύο σωμάτων, στην περίπτωξι που έρχεται μόνη της, χωρίς ούτε σεις να ξέρετε πώς, χωρίς ούτε να το καταλάβη ούτε εκείνος ούτε εκείνη, σαν πνοή ανέμου, σαν προσταγή της φύσεως, σα θέλημα Κυρίου. Ποιος είπε όχι; Ευλογία Θεού είναι ο έρωσ που αναπτύσσεται σε όλη του την πληρότητα.*»⁵⁸⁷.

Θεωρεί, ακόμη, ότι ο έρωτας «δεν είναι αναγκαστικό διάταγμα» που επιβάλλεται «με το πιστόλι». Προϋποθέτει την αμοιβαιότητα, αλλά, όταν αυτή δεν υπάρχει, χρειάζεται να κυριαρχήσει η λογική. Διαφορετικά – διατείνεται - ο μέγας δράστης των ανθρωποθυσιών γίνεται η αναγκαστική προσήλωση του ερωτευμένου στο όρο της αμοιβαιότητας⁵⁸⁸.

Στα εγκλήματα τιμής διαβλέπει μια χρόνια μυωπική αντίληψη των μικρών ιδίως κοινωνιών που είναι αμείλικτες στο «σκίρτημα της καρδιάς [και] δεν αναγνωρίζουν ελαφρυντικά στην επιταγή της φύσεως. Στα μάτια τους δε βρίσκουν οίκτο τα έργα της επαναστατημένης σάρκας»⁵⁸⁹. Οι μικρές, λοιπόν, κοινωνίες – συμπεραίνει - αδυνατούν να συμπονέσουν «την ανύμφευτη νύφη και να ευλαβηθούν τη ζωούλα που σκιρτά στα στήθη της»⁵⁹⁰. Καυτηριάζουν και λιθοβολούν τέτοιες πράξεις και εξωθούν τους πρωταίτιους ή στη διαστροφή ή στο έγκλημα.

Και σε άλλο χρονογράφημά του αναρωτιέται «τι θηρίο πρέπει να είναι αυτή η τιμή, για να μην ξεπλένεται αν δεν πάρη το μπάνιο της σ' αχνιστό αίμα;». Διαπιστώνει

⁵⁸⁵ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 10-7-1938.

⁵⁸⁶ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-4-1938.

⁵⁸⁷ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-4-1938.

⁵⁸⁸ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-4-1938.

⁵⁸⁹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-4-1938.

⁵⁸⁹ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-4-1939.

⁵⁹⁰ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-4-1939.

⁵⁹⁰ Π. Παλαιολόγος, ό.π., εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5-4-1939.

πως ο άνθρωπος που σκοτώνει για λόγους τιμής, αποτελεί τη μοναδική εξαίρεση ανάμεσα στους άλλους εγκληματίες, γιατί βλέπει το αίμα και υπερηφανεύεται. Χαίρεται, δε μεταμελείται. Ο φόνος αυτός *«έρχεται ως κύρωση της απώλειας της τιμής»*, αλλά προσθέτει δεύτερη ατίμωση και απεχθέστερη. Γι' αυτό ο χρονογράφος αγανακτεί και εξεγείρεται για την *υποχρεωτική* αμοιβαιότητα του έρωτα, για την περιορισμένη αντίληψη της τιμής και για το έγκλημα που συνοδεύει τα προηγούμενα.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Ανακεφαλαιωτικός λόγος

Ύστερα από τις επιμέρους συμπερασματικές διαπιστώσεις που διατυπώσαμε στο τέλος κάθε κεφαλαίου, στην τελευταία αυτή ενότητα προβαίνουμε σε ανακεφαλαίωση των κεντρικών σημείων της μελέτης μας και επισημαίνουμε την αντιστοιχία των απαντήσεων προς τα ερευνητικά ερωτήματα που προτάξαμε.

Συγκεκριμένα, ερευνήσαμε¹ γενικά το χρονογράφημα ως κειμενικό είδος και ειδικά το χρονογράφημα του Παύλου Παλαιολόγου. Αναφερθήκαμε ειδικότερα σε τρεις πρόδρομες ενότητες, το δημοσιογραφικό λόγο στον ελλαδικό χώρο, το δημοσιογραφικό λόγο στη Σμύρνη και το δημοσιογραφικό λόγο του πρωτοπόρου δημοσιογράφου Βλάση Γαβριηλίδη, για να επισημάνουμε τα γνωρίσματα του δημοσιογραφικού λόγου ως γένους λόγου και να δείξουμε τη στενή συνάφεια μεταξύ αυτού και του κειμενικού είδους του χρονογραφήματος.

Ειδικά, οι παραπάνω ενότητες, που αποτελούν προπομπούς του χρονογραφήματος του Παλαιολόγου, κατά την ανάπτυξη έλαβαν αναγκαστικά και χαρακτήρα ιστορικό, διότι, για να αναδειχθεί το εύρος και το βάθος του δημοσιογραφικού λόγου, επιβαλλόταν να γίνει σύντομη αναφορά και στην πορεία του μέσα στο χρόνο, ώστε να φωτιστεί η ευρύτητα της παραγωγής του και να δειχτεί η συμβολή της δημοσιογραφικής δράσης του Βλάση Γαβριηλίδη στο δημοσιογραφικό λόγο.

Η αναγκαιότητα της έρευνας προέκυψε από τρεις βασικούς λόγους: α) από το είδος των πληροφοριών που κομίζει το χρονογράφημα για την κοινωνική και πολιτιστική ζωή του ελληνικού χώρου, κατά την ερευνώμενη περίοδο 1937-1944, και οι οποίες βοηθούν στην απεικόνιση της καθημερινής ζωής της παραπάνω χρονικής περιόδου. β) από το γεγονός ότι ο Παύλος Παλαιολόγος ως δημοσιογράφος και κυρίως ως χρονογράφος είχε διαρκή λόγο στα καθημερινά γεγονότα (1915-1982) με μεγάλη απήχηση στο αναγνωστικό κοινό και γ) από τη διαπίστωση ότι ο χρονογραφικός του

¹ Πρβλ. Λ. Αθανασίου, (1985), *Η αξιολόγηση της «Εκθεσης» στο λύκειο (Ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση)*, (διδακτορική διατριβή εγκεκριμένη από το Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), εκδόσεις Εκπαιδευτήρια Δούκα, Αθήνα, σσ. 153-154.

λόγος, όπως άλλωστε, όλων των χρονογράφων, με εξαίρεση του Γρηγόριου Ξενόπουλου και του Ιωάννη Κονδυλάκη, που έχουν ερευνηθεί σε διδακτορικό επίπεδο, παραμένει ανερέυνητος επιστημονικά.

Οι πληροφορίες και τα δεδομένα που εκθέσαμε, προέκυψαν από: α) την αρχαιολογική έρευνα που επιχειρήσαμε πάνω στους προαναφερόμενους δομικούς άξονες του θέματος στις μεγάλες αθηναϊκές βιβλιοθήκες, β) κυρίως από τα 2691 χρονογραφήματα όλης της προαναφερόμενης περιόδου που συλλέξαμε και γ) προπάντων από το ερευνητικό δείγμα των 736 χρονογραφημάτων, προκειμένου να εξετάσουμε τη θεματολογία του Παλαιολόγου και να αντλήσουμε πληροφορίες σχετικές με τις παραμέτρους του χρονογραφήματός του.

Η διερεύνηση των θεμάτων που αναφέραμε, έγινε από τη σκοπιά του περιεχομένου. Βασικός σκοπός μας ήταν να μελετήσουμε εάν καλλιεργήθηκε το χρονογράφημα στον ελλαδικό χώρο, στο σμυρναϊκό χώρο, εάν ασχολήθηκε με αυτό το κειμενικό είδος ο Βλάσης Γαβριηλίδης και, κατεξοχήν, να φωτίσουμε τη χρονογραφική πορεία του Παύλου Παλαιολόγου.

Οποσδήποτε η έρευνά μας δε φωτίζει όλα τα αναφερόμενα επιμέρους ζητήματα του χρονογραφικού λόγου του αναφερόμενου χρονογράφου, ούτε αυτό, εξάλλου, ήταν στις προθέσεις του ερευνητή. Τα ευρήματα που προέκυψαν, αποτιμούν γενικά το έργο του Παλαιολόγου και επικεντρώνονται σε ορισμένες παραμέτρους που αναλύσαμε.

Στο τελευταίο αυτό κεφάλαιο επιδιώκουμε να συνεκτιμήσουμε τα ευρήματα αυτά και επιχειρούμε την ερμηνευτική προσέγγισή τους. Αυτό θα συντελέσει να παρατηρήσουμε καλύτερα τις διαστάσεις των εκκρεμών ζητημάτων που υπάρχουν και θα μας προσανατολίσει προς τις κατευθύνσεις, στις οποίες θα αναζητήσουμε λύσεις.

Με βάση, λοιπόν, τα ευρήματα που παραθέσαμε στο τρίτο και εκτεταμένο μέρος, θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε στα ακόλουθα συμπεράσματα, κατά του δομικών άξονες της εργασίας μας.

2. Συμπερασματικός λόγος

2.1 Από το δημοσιογραφικό λόγο του αθηναϊκού χώρου

1. Ο δημοσιογραφικός λόγος διακρίνεται με σαφήνεια από τ' άλλα γένη λόγου, όπως τον επιστημονικό, το λογοτεχνικό, το θεατρικό, τον πολιτικό, το θρησκευτικό κ.ά.²

² Σωφρ. Χατζησαββίδης, (2000), ό.π., σελ. 13.

2. Περιλαμβάνει ποικιλία κειμένων, τα οποία δανείζουν και δανείζονται από τ' άλλα γένη λόγου. Επιπλέον, ανάλογα με τις επικοινωνιακές ανάγκες, κάθε χρονικής περιόδου, εξελίσσονται και προσαρμόζονται προς τις νέες απαιτήσεις της επικοινωνίας.

3. Ο ημερήσιος και περιοδικός τύπος ανά τακτά διαστήματα ανανεώνονται ως προς την εμφάνιση και αναπροσαρμόζονται ως προς τη διάταξη της ύλης, για να προσελκύουν το ενδιαφέρον των αναγνωστών και να είναι εφάμιλλοι των ημερήσιων και περιοδικών εντύπων της Ευρώπης.

4. Ο δημοσιογραφικός λόγος καλλιεργήθηκε αμέσως μετά από την ίδρυση του ελληνικού κράτους στον αθηναϊκό χώρο, στα επαρχιακά κέντρα και στις πόλεις του υπόδουλου ελληνισμού, την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη.

5. Ακόμη, λειτουργεί ταυτόχρονα και παράλληλα στο διαμεσολαβητικό, πληροφοριακό-ενημερωτικό, διαμορφωτικό-παιδαγωγικό, κοινωνικοποιητικό και εξουσιαστικό πολυεπίπεδο. Αυτές οι ποικιλώνυμες λειτουργίες του καθορίζουν και προσδιορίζουν τα κειμενικά είδη.

6. Ωστόσο, παρά την τεράστια καθημερινή παραγωγή του, τα δημοσιογραφικά κειμενικά είδη δεν έχει καταστεί αντικείμενο επιστημονικής έρευνας, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις.

Το γεγονός ερμηνεύεται από την παγιωμένη αντίληψη ότι ο δημοσιογραφικός λόγος, με την ποικιλωνυμία των ειδών του, αποτελεί καταναλωτικό αγαθό, το οποίο έχει εφήμερη διάρκεια και, επομένως, δεν αξίζει να ερευνηθεί επιστημονικά.

Από το άλλο μέρος, ορισμένοι συγγραφείς αναζητούν στον ημερήσιο τύπο πληροφοριακά στοιχεία της εποχής που εξετάζουν, για να τεκμηριώσουν τις απόψεις τους και να ανασυνθέσουν τη ατμόσφαιρα και την εικόνα της εποχής αυτής, όπως, επίσης, οι ιστορικοί θεωρούν τα δημοσιογραφικά κείμενα σημαντική πηγή πληροφοριών.

Ακόμη, από γλωσσικής πλευράς, ο δημοσιογραφικός λόγος αποτυπώνει νεολογισμούς, ξενόφερτες λέξεις, λαϊκές λεξιπλασίες, παρετυμολογίες και λέξεις-άπαξ, πράγμα που σημαίνει ότι συνιστά πλούσιο πεδίο για έρευνα από πολλούς κλάδους της γλωσσολογίας.

Οι παραπάνω πλευρές εξέτασης καθώς και άλλες, συνιστούν τον αντίλογο προς την παγιωμένη άποψη, όπως αναφέραμε, που θεωρεί το δημοσιογραφικό λόγο εφήμερο και επομένως ανάξιο επιστημονικής διερεύνησης.

2.2 Από δημοσιογραφικό λόγο του σμυρναϊκού χώρου

1. Ο σμυρναϊκός δημοσιογραφικός λόγος αποτυπώθηκε σε πολλές ημερήσιες και εβδομαδιαίες εφημερίδες, καθώς και σε περιοδικά και σατιρικά φύλλα. Περιείχε άρθρα ποικίλου περιεχομένου και περιλάμβανε υποφυλλίδες (επιφυλλίδες), καθώς και χρονογραφήματα και ευθυμογραφήματα.

2. Η εφημερίδα *Αμάθεια* υπήρξε το κύριο δημοσιογραφικό όργανο της Σμύρνης με αδιάλειπτη παρουσία και μαχητική αρθρογραφία για 85 σχεδόν χρόνια (1838-1922), η οποία συνέχισε την έκδοσή της επί ένα έτος (1922-1923) στην Αθήνα. Στις σελίδες της μνημειώνονται όλα τα σημαντικά γεγονότα, καθώς και τα συμβάντα της καθημερινής ζωής του καταληκτήριου βίου της Σμύρνης και, επομένως, αποτελεί σημαντική πηγή πληροφόρησης για τον ελληνισμό της εποχής εκείνης.

3. Ο δημοσιογραφικός λόγος στο σμυρναϊκό χώρο καλλιεργήθηκε από το 1831 μέχρι τη μικρασιατική καταστροφή, με διαρκώς αυξανόμενο ρυθμό, με κύριο στόχο την εθνική εγρήγορση και τη διατήρηση των εθνικών θεμάτων.

4. Στο σμυρναϊκό δημοσιογραφικό λόγο κατέθεσαν την ψυχή και το πνεύμα διακεκριμένα μέλη της σμυρναϊκής κοινωνίας είτε ως δημοσιογραφούντες εκτάκτως είτε ως επαγγελματίες δημοσιογράφοι, πολλοί από τους οποίους ασκούσαν παράλληλα και άλλο επάγγελμα, για να μπορέσουν να επιζήσουν.

Πολλοί απ' αυτούς υπέστησαν διώξεις και φυλακίσεις από το τουρκικό καθεστώς, διότι η διαχωριστική γραμμή της λογοκρισίας ήταν εύκολο να καταπατηθεί και να υποστούν τις σκληρές συνέπειες του νόμου.

5. Πολλά φύλλα αρκετών εφημερίδων διασώζονται σε πολλές εφημερίδες της χώρας, όπως αναλυτικά έχουν καταγραφεί στο οικείο κεφάλαιο, και αποτελούν πολύτιμη πηγή μελέτης του δημοσιογραφικού λόγου της Σμύρνης, ο οποίος έως σήμερα παραμένει ανερευνήτος.

2.3 Από το δημοσιογραφικό λόγο του Βλάση Γαβριηλίδη

1. Ο Βλάσης Γαβριηλίδης υπήρξε πολυσύνθετη προσωπικότητα και αποτελεί τη μοναδική περίπτωση δημοσιογράφου, από την απελευθέρωση της Ελλάδας έως σήμερα, ο οποίος έχει χαρακτηριστεί από σύγχρονους του και μεταγενέστερους με πολυαριθμία και ποικιλωνυμία θετικών χαρακτηρισμών, όπως σημειώσαμε στο οικείο κεφάλαιο, για να δειχτεί το εύρος της προσωπικότητας του και η πολύ πλούσια δημοσιογραφική του δράση.

2. Ο δημοσιογραφικός του λόγος είχε επίκεντρο τη δημοσιογραφική και πολιτική ζωή της χώρας και σημείο αναφοράς το χώρο της λογοτεχνίας. Συγχρόνως, επικεντρωνόταν και στα προβλήματα των λαϊκών στρωμάτων, των οποίων υπήρξε δεινός υπερασπιστής και πρωτοπόρος σοσιαλιστής πριν από την επιβολή του σοσιαλισμού, καλώντας τους εργάτες να πάρουν μέρος στην πάλη των τάξεων.

3. Αν και καθαρευουσιάνος, στηλίτευσε την προγονοπληξία και το γλωσσικό σχολαστικισμό, υπερασπιζόμενος σθεναρά τη δημοτική γλώσσα, με τη δημοσίευση της μετάφρασης του Ευαγγελίου στην εφημερίδα *Ακρόπολις* και με τον αγώνα του να διανεμηθεί αυτή στο στράτευμα, γεγονός που προκάλεσε τα γνωστά «Ευαγγελικά» επεισόδια.

4. Ο δημοσιογραφικός του λόγος δείχνει τη συναισθηματική του φόρτιση και την παρορμητική του διάθεση. Δρούσε και έγραφε με τη δύναμη της ψυχής. Γι' αυτό και καλλιέργησε ποικιλία κειμενικών ειδών με επιτυχία. Είχε την ικανότητα, όπως αναφέραμε, να γράφει επιθετικά και καταγγελτικά ως αρθρογράφος, να λοιδορεί ως λιβελογράφος, να εξαίρει και να υμνεί ως υμνογράφος, αλλά και να γράφει ως μελετητής, να απεικονίζει ως ζωγράφος και να ονειρεύεται ως ονειροπόλος ποιητής.

5. Ειδικότερα, ο χρονογραφικός του λόγος, παρότι έως σήμερα δεν έχει επισημανθεί η πλευρά αυτή από μελετητές και αρθρογράφους, παρουσιάζει έξοχα και ρωμαλέα στοιχεία. Και στα πιο απλά συμβάντα έδινε διάσταση κοινωνικο-πολιτική, γιατί και σ' αυτά διέβλεπε αχτίδα προόδου, η οποία «τον ηλεκτρίζε μέχρις υπερβολής». Είναι λόγος γεμάτος δυναμισμό, πολιτική επιχειρηματολογία, δηκτικότητα και κοινωνικό προβληματισμό. Ο λόγος αυτός εκφράζεται με ειρωνεία, σαρκασμό, αυτοσαρκασμό, απότομους ελιγμούς-παρεκβάσεις, ευτράπελο σχολιασμό δυσάρεστων γεγονότων, με το σχήμα της υποφοράς και ανθυποφοράς, το οποίο του δίνει τη δυνατότητα να αιχμογραφεί καίρια αλλά και να περιγράφει με λογοτεχνική χάρη ανθρώπους και τοπία. Προσωποποιεί τα άψυχα και δραματοποιεί καταστάσεις, για να προσφέρει εύθυμο τόνο σε θλιβερά γεγονότα και να προκαλέσει την αδημονία των αναγνωστών.

2.4 Από το χρονογράφημα

Η εξελικτική πορεία του χρονογραφήματος, ως αθηναϊκού, κυρίως, δημοσιογραφικού κειμενικού είδους, έχει καταγραφεί έως το 1959 στα βασικά σημεία από το Σταύρο Σκοπετέα στη Βασική Βιβλιοθήκη (τ. 33 και 34 ανθολόγιο χρονογράφων και χρονογραφημάτων). Νεότερη μελέτη, η οποία να εξετάζει ιστορικά το χρονογράφημα

ως κειμενικό είδος στον 20^ο αιώνα έως σήμερα, δεν έχει δει το φως της δημοσιότητας, εκτός από το ανθολόγιο 131 χρονογράφων και χρονογραφήματων απ' όλη την Ελλάδα, που επιμελήθηκε η Βασική Αλμπάνη με τον τίτλο *Ένας αιώνας χρονογράφημα (1899-1999)*.

Όλη αυτή η πληθωρική χρονογραφική παραγωγή δεν έχει τύχει επιστημονικής έρευνας και παραμένει πεδίο παρθένο για έρευνα.

2.5 Από το χρονογραφικό λόγο του Παύλου Παλαιολόγου

1. Ο Παύλος Παλαιολόγος υπήρξε ο τελευταίος στυλίστας του χρονογραφήματος τον 20^ο αιώνα. Αφοσιώθηκε επαγγελματικά με πάθος στο κειμενικό αυτό είδος επί 45 έτη (1937-1982), χωρίς να περισπάται συστηματικά σε άλλα δημοσιογραφικά είδη.
2. Είναι ο χρονογράφος που δέχθηκε πληθώρα εκθιαστικών χαρακτηρισμών και είχε αποσπάσει την ομόθυμη αποδοχή και εκτίμηση των συναδέλφων του, του πνευματικού κόσμου, των πολιτικών όλων των παρατάξεων και το χρονογράφημά του είχε μεγάλη απήχηση στο αναγνωστικό κοινό.
3. Το κειμενικό του ύφος, στην περίοδο 1937-1944, προσεγγίζει το σημερινό νεοελληνικό λόγο, με την αναλυτική πραγμάτευση του θέματος, που δεν αφήνει περιθώρια ασάφειας και παρανόησης.
4. Ο χρονογραφικός του λόγος οριοθετείται στο πλαίσιο της ήρεμης και γαλήνιας καθημερινής «κουβεντούλας», όπως σημειώνει ο ίδιος. Διακρίνεται για την ενάτηνιση των προβλημάτων της ζωής με φιλοσοφική διάθεση, για την απέραντη κατανόηση των ανθρώπινων πραγμάτων και την ανοχή για την ανθρώπινη αδυναμία, η οποία πλαισιώνεται με τη γενναιόδωρη κατάφαση για τη ζωή και στηρίζεται στη νηφαλιότητα του στωικού λόγου, στον οποίο ενυπάρχει γόνιμο υπέδαφος στοχασμού, συνυφασμένο με τις ψυχικές συγκινήσεις. Στοιχεία ικανά με τα οποία κατόρθωσε να εξυψώσει το χρονογράφημα στο χώρο του έντεχνου λόγου.
5. Ο Παύλος Παλαιολόγος καλλιέργησε θεματικά το κοινωνικό, το αισθηματικό και το ταξιδιωτικό χρονογράφημα, εξακτινώνόμενος με επιτυχία σε εκπαιδευτικά και οικογενειακά και θέματα ανθρώπινου πόνου, στα οποία στάθηκε πολύτιμος αρωγός.
6. Κατά τη διάρκεια της χρονικής περιόδου 1937-1944, που τη σημάδεψαν η δικτατορία του Ι. Μεταξά, ο πόλεμος του '40 και η Κατοχή, αναγκαζόταν, όπως ο ίδιος

αναφέρει, να «κοινωνιολογεί και να ερωτολογεί», προσφέροντας νότα διαφυγής στα προβλήματα των ανθρώπων, με το ανάλαφρο και χαριτωμένο ύφος του. Αυτή η αναγκαστική «κοινωνιολογία» του έδινε τη δυνατότητα να στέκεται ένθερμος συμπαραστάτης των ανθρώπων έχοντας λόγο παρεμβατικό.

7. Ειδικότερα στον κοινωνικό κύκλο θεμάτων διαπιστώνεται ότι αγωνίστηκε για την εξύψωση του ρόλου της γυναίκας και την εξίσωσή της με τον άνδρα. Πολέμησε την προίκα ως αναχρονιστικό θεσμό και στη θέση της πρόβαλε την εργασία της γυναίκας. Ευαισθητοποιήθηκε και αγωνίστηκε για τα δικαιώματα των υπηρετριών και στηλίτευσε την ανάρμοστη συμπεριφορά των οικοδεσποινών και των οικοδεσποτών προς αυτές.

Προέτρεψε τους δωρητές και τους ευεργέτες να διευκολύνουν οικονομικά τα άπορα και εργαζόμενα κορίτσια, ώστε να τους προσφέρουν τη δυνατότητα να κάνουν διακοπές κοντά στη φύση και να συνδράμουν τα παιδιά των λαϊκών τάξεων να προσέρχονται στις παιδικές κατασκηνώσεις.

Υπερθεμάτισε τη στέγαση απόρων, άνεργων, αρρώστων και αναπήρων. Πρόβαλε το δικαίωμα των ηλικιωμένων να έχουν θέση στα λουτρά του Πειραιά. Εξεγέρθηκε γιατί οι λίγοι διαθέτουν θέρμανση και οι πολλοί στερούνται τη στοιχειώδη ενδυμασία.

8. Επέκρινε την αναληγσία των πλουσίων προς τα φτωχά παιδιά. Πρόβαλλε επανειλημμένα την ανάγκη θεσμοθέτησης υποχρεωτικής εισφοράς των πλουσίων, διότι μετατρέπεται η ελεημοσύνη σε υποχρέωση και δεν υποβιβάζονται οι φτωχοί.
9. Στηλίτευσε συχνά την αναισθησία και την εκμετάλλευση των μαυραγοριτών. Παρακίνησε τους Αθηναίους να φιλοξενήσουν τους διερχόμενους από το μέτωπο στρατιώτες και αργότερα τους βομβαρδισμένους Πειραιώτες.
10. Επέκρινε, επίσης, τη μωροφιλοδοξία της αστικής τάξης που θεωρούσε ότι αποκτά κύρος, όταν συναναστρέφεται ανθρώπους των γραμμάτων και των τεχνών. Αλλά και επανειλημμένα καταφέρθηκε εναντίον του σνομπισμού στην τέχνη, που οι εκπρόσωποί του εκφράζονται με ακατάληπτο ύφος.
11. Κατήγγειλε τους ατσίδες, τους αετονύχηδες, τους καπάτσους και καταφερτζήδες, που κατηλούνται τον ηθικό κώδικα αξιών προκειμένου να πλουτίσουν.

Η ποικίλη αυτή κοινωνική θεματολογία προκάλεσε το ενδιαφέρον της εφημερίδας *Ριζοσπάστης*, η οποία του πρότεινε, αν και δεν ήταν κομμουνιστής - όπως αναφέρει ο ίδιος - να τον προσλάβει ως χρονογράφο.

Στον κύκλο των εκπαιδευτικών θεμάτων φαίνεται η έμφυτη παιδαγωγική του ικανότητα να αντιμετωπίζει, από τη σκοπιά του σημερινού επιστήμονα παιδαγωγού, χωρίς να διαθέτει ειδικές επιστημονικές σπουδές, ζητήματα και προβλήματα εκπαίδευσης και ευρύτερα διαπαιδαγώγησης με μεγάλη επιτυχία.

- 1.Ειδικότερα προβάλλει την αγάπη προς το μαθητή και ευρύτερα προς το παιδί ως το κύριο μέσο που έχει ευνοϊκά αποτελέσματα. Απευθυνόμενος προς τους εκπαιδευτικούς, τους καλεί να εξετάζουν με γλυκύτητα, χαμόγελο και καλοσύνη τους μαθητές, ώστε να μην τραυματίζονται οι παιδικές ψυχές.
- 2.Κατακεραυνώνει τον παπαγαλίστικο τρόπο εξέτασης και προτείνει να βαθμολογείται η κρίση. Κατακρίνει τα νεοελληνικά αναγνώσματα που περικλείουν καταθλιπτική ατμόσφαιρα και θεωρεί ότι βασανίζουν την παιδική ψυχή. Τάσσεται υπέρ της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών από μεταφράσεις, γιατί έχει την άποψη ότι η τυπολατρία αποτελεί την αιτία της αδιαφορίας των μαθητών προς το μάθημα αυτό. Χαιρετίζει την εναρμόνιση των σχολικών εγχειριδίων με τη γραμματική της δημοτικής. Τον απασχολεί ότι δεν υπάρχουν κατάλληλα παιδικά θεάματα για παιδιά. Οραματίζεται ένα σχολείο που θα οξύνει την κρίση και θα καλλιεργεί την ψυχή του μαθητή. Στο νέο αυτό σχολείο θα έχουν θέση και μαθήματα με καθημερινό πρακτικό αντίκρισμα.
- 3.Άλλος ευρύς θεματικός κύκλος που χρονογράφησε είναι ο αισθηματικός, στον οποίο αντιμετωπίζει ως πραγματικός ψυχολογικός σύμβουλος καθημερινά περιστατικά αλλά και αντίστοιχα προβλήματα που ζητούν τη γνώμη του οι επιστολογράφοι αναγνώστες του.
- 4.Αγαπημένα του θέματα, τα οποία χρονογράφησε με τεχνουργία, είναι η γυναίκα, ο έρωτας, ο συζυγικός βίος, το παιδί, τα μαθητικά προβλήματα, οι εφηβικές έγνοιες / οι αλκυονίδες ημέρες, ο δεκαπενταύγουστος, το φθινόπωρο / το φεγγάρι, τα άνθη, τα κατοικίδια ζώα. Ακολουθούν ο πόλεμος του '40, η Κατοχή, οι έγνοιες των μεταπολεμικών ανθρώπων και αρκετά άλλα.
- 5.Σε πολλά χρονογραφήματά του παραλείπονται τα επικαιρικά σήματα (τόπος, χρόνος, αιτία, ονοματεπώνυμα προσώπων) και τα χρονικώς ασήμαντα μικροσυμβάντα μεταπλάθονται σε διαχρονικά θέματα, ιδωμένα από φιλοσοφική σκοπιά.
- 6.Όλα σχεδόν τα δημοσιογραφικά του κείμενα (ρεπορτάζ, ανταποκρίσεις, καμπάνιες και μεταπλασμένες συνεντεύξεις) δε χαρακτηρίζονται από την ξηρή παράθεση ειδησεογραφικών στοιχείων, αλλά διαποτίζονται από συναισθηματική υπόκρουση

και στρωματογραφούνται από την ανθρώπινη ευαισθησία. Στοιχεία που προσδίδουν *χρονογραφική χροιά* στα κείμενα αυτά.

7. Δεν είναι λίγα τα χρονογραφήματά του, ιδίως τα εβδομαδιαία των περιοδικών, τα οποία μοιάζουν περισσότερο με διηγήματα παρά με χρονογραφήματα, γιατί διακρίνονται δομικά για την αρχή, εξέλιξη, κορύφωση και λήξη της υπόθεσης.
8. Τέλος ο χρονογραφικός λόγος του Παλαιολόγου αποτελεί μάθημα πολιτισμού και σχολείο καθημερινής διαπαιδαγώγησης των πολιτών σε πάσης φύσεως επίκαιρα αλλά και διαχρονικά θέματα.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Με βάση το «Σκοπό και τη σπουδαιότητα της έρευνας», που διατυπώσαμε στην «Προβληματική του θέματος», τα ειδικά συμπεράσματα στα επιμέρους κεφάλαια και τα γενικά που προαναφέρθηκαν, καθώς και την εμπειρία που αποκομίσαμε από τη συστηματική ενασχόληση³ με το θέμα, διατυπώνουμε ορισμένες σκέψεις-προτάσεις.

Οι προτάσεις αυτές αποβλέπουν στην προβολή, από επιστημονικής πλευράς, γενικά του δημοσιογραφικού λόγου και ειδικά του χρονογραφήματος, για να κεντριστεί το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών και να στραφεί η έρευνα και η μελέτη προς αυτό το πεδίο, ώστε να προωθηθούν στο μέλλον προς την κατεύθυνση αυτή και να συνδράμουν οι επιστήμες της φιλολογίας, της γλωσσολογίας και των κλάδων της (κειμενογλωσσολογίας, κοινωνιογλωσσολογίας, ψυχογλωσσολογίας, εθνογλωσσολογίας), της δημοσιογραφίας, της ιστορίας, της κοινωνιολογίας, της λαογραφίας και ακόμη της κοινωνικής ψυχολογίας. Οι προτάσεις αυτές είναι οι ακόλουθες:

A. Σε ερευνητικό επίπεδο

1. Είναι καιρός να καταστεί το γένος του δημοσιογραφικού λόγου αντικείμενο επιστημονικής έρευνας σε πανεπιστημιακό επίπεδο, ώστε να αναδειχθούν και να οριοθετηθούν τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των κειμενικών του ειδών.
2. Απαιτείται να στραφεί το ενδιαφέρον των νέων ερευνητών προς τη μελέτη του δημοσιογραφικού λόγου της Σμύρνης, της οποίας αρκετά φύλλα των εφημερίδων της διασώζονται σε πολλές βιβλιοθήκες της χώρας, όπως αναλυτικά έχουν καταγραφεί στο τέταρτο κεφάλαιο.
3. Ανάλογο ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο τύπος της Κωνσταντινούπολης, ο οποίος διασώζεται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (οδός Λένορμαν, περιοχή Κολοκυνθού, Αθήνα), που προσφέρεται για έρευνα των δημοσιογραφικών ειδών, τα οποία καλλιεργήθηκαν από Κωνσταντινουπολίτες. Η έρευνα και η μελέτη του θα ολοκληρώσει την εικόνα για τον ελληνικό δημοσιογραφικό λόγο.

³ Πρβλ. Λ. Αθανασίου, (1985), ό.π., (διδακτορική διατριβή), σσ. 162.

4. Επίσης, καθίσταται αναγκαίο **να μελετηθούν και να αναδειχθούν τα γνωρίσματα του δημοσιογραφικού λόγου και ιδιαίτερα του χρονογραφικού του Βλάση Γαβρηλίδη**, ο οποίος είχε την ικανότητα να προσεγγίζει κοινωνιολογικά και τα πιο ασήμαντα πράγματα και μικροσυμβάντα της ζωής, στα οποία διαβλέπει αχτίδα προόδου.
5. Εξάλλου, είναι απαραίτητο **να ερευνηθεί η τεράστια παραγωγή του χρονογραφικού λόγου του Παύλου Παλαιολόγου σε ολόκληρο το βάθος της από το 1937 έως το 1982**. Ιδιαίτερα, **να εξαχθούν και να κεφαλαιοποιηθούν οι ποικίλες απόψεις του** που αφορούν ένα ευρύ θεματολόγιο, γιατί πολλές παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον από άποψη χρονικότητας και διαχρονικότητας.
6. Ακόμη, είναι ανάγκη **να μελετηθούν από παιδαγωγικής πλευράς, οι απόψεις του που αφορούν την εκπαίδευση και την εφηβεία**, οι οποίες σε εποχές αναχρονιστικής εκπαίδευσης αποτυπώνουν τις δημοκρατικές αντιλήψεις χειρισμού των εφήβων και των νέων.
7. Επιπρόσθετα, χρήσιμο είναι **να ερευνηθεί και να μελετηθεί η ιδιαίτερη μορφή του χρονογραφήματος, την οποία χαρακτηρίσαμε χρονογραφομαχία με το Σπύρο Μελά** και ενδεχομένως και με άλλους δημοσιογραφούντες, ώστε να εξαχθούν πορίσματα για το ύφος αυτής της μορφής και να εξεταστεί εάν ταυτίζεται ή συγγενεύει με το κειμενικό είδος του λιβελογραφήματος.
8. Επιπλέον, **τα χρονογραφήματα τα οποία είναι άρτια από λογοτεχνικής πλευράς και διαχρονικά από άποψη περιεχομένου να αποτελέσουν ένα corpus για χρήση των φοιτητών των φιλοσοφικών και των δημοσιογραφικών σχολών**.

B. Σε πανεπιστημιακό επίπεδο

9. Είναι χρήσιμο **να γίνουν τα δημοσιογραφικά κειμενικά είδη αντικείμενο πανεπιστημιακής διδασκαλίας** στα τμήματα φιλολογίας και δημοσιογραφίας.
10. Επιβάλλεται **να υπάρξει κρατική μέριμνα, ώστε ο διεσπαρμένος επαρχιακός τύπος να ψηφιοποιηθεί και, με την ηλεκτρονική του μορφή, να δοθεί στα σπουδαστήρια των πανεπιστημίων**, για να έχουν πρόσβαση οι ερευνητές και οι φοιτητές.
11. Όπως η τοπική ιστορία έχει ενταχθεί ως δημιουργική ενασχόληση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, για να γνωρίζουν οι μαθητές τις ρίζες, την ιστορία και τη

φυσιογνωμία του τόπου τους, κατ' ανάλογο τρόπο να ανατίθενται στους φοιτητές των τμημάτων φιλολογίας των περιφερειακών πανεπιστημίων να ερευνούν τον επαρχιακό τύπο και να μελετούν τα κειμενικά είδη που έχουν καλλιεργηθεί.

12. **Κατ' επέκταση**, με την καθοδήγηση των πανεπιστημιακών τους δασκάλων, να εξοικειωθούν με τον ερευνητικό τρόπο μελέτης και να συγγράφουν εργασίες με αντικείμενο το περιεχόμενο και τη μορφή των δημοσιογραφικών ειδών, αλλά και τη ζωή τη δράση και την εργογραφία των δημιουργών τους. Οι εργασίες αυτές θα κατατίθενται στα σπουδαστήρια και θα εγγράφονται στα **βιβλιογραφικά μητρώα**, ώστε να αποτελούν πολύτιμες πηγές για την ανάδειξη της τοπικής πνευματικής δημιουργίας.
13. Ολοκληρώνοντας, **ένας άλλος τομέας**, που απαιτεί τη συνδρομή της επιστημονικής έρευνας, είναι **η πληθώρα των επιστολών** που λάμβανε ο Παλαιολόγος από τους αναγνώστες του και ευρύτερα η αλληλογραφία μαζί τους. Τις επιστολές αυτές φυλάσσει στο προσωπικό της αρχείο η νύφη του Ευλαλίας (Λιλέτα) Παλαιολόγου. Η μελέτη τους έχει αξία για τις απόψεις που εκφράζονται, για την αποδοχή των γνώμων του χρονογράφου και για τις αντιρρήσεις που διατυπώνονται. Επίσης, οι επιστολές αποτελούν μέτρο και συνάμα δείγμα αυθόρμητης δημοσκόπησης για την ανταπόκριση του χρονογραφικού λόγου του Παλαιολόγου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δομή βιβλιογραφίας

1. ΠΗΓΕΣ		ΣΕΛΙΔΑ 359-388
1.1	Κείμενα του Βλάση Γαβριηλίδη	359
1.2	Χρονογραφήματα του Παύλου Παλαιολόγου	360-386
	1.2.1 Στην εφημερίδα <i>Αθηναϊκά Νέα</i> 1937-1944	360-363
	1.2.2 Στην εφημερίδα <i>Ελεύθερον Βήμα</i> 1937-1944	363-381
	1.2.3 Στην εφημερίδα <i>Το Βήμα</i>	381-382
	1.2.4 Στο περιοδικό <i>Θησαυρός</i> 1942-1944	383-384
	1.2.5 Στο περιοδικό <i>Μπουκέτο</i> 1943-1944	384-385
	1.2.6 Στο περιοδικό <i>Ρομάντσο</i> 1943-1944	385-386
	1.2.7 Στο περιοδικό <i>Ραδιο-τηλεόρασις</i> 1939	386
	1.2.8 Στο περιοδικό <i>Ο Ταχυδρόμος</i> 1958	386
	1.2.9 Στην εφημερίδα <i>Ελευθεροτυπία</i> 1980	386
1.3	Συνεντεύξεις του Παύλου Παλαιολόγου	386
	1.3.1 Στην εφημερίδα <i>Ελευθεροτυπία</i> 1984	386
	1.3.2 Στην εφημερίδα <i>Έθνος</i> 1984	386
1.4	Χρονογραφικές συλλογές του Παύλου Παλαιολόγου	387
1.5	Ταξιδιωτικές εντυπώσεις του Παύλου Παλαιολόγου	387
1.6	Θεατρικά έργα του Παύλου Παλαιολόγου	388
1.7	Διαλέξεις του Παύλου Παλαιολόγου	388
2. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ		
2.1	Ποικίλα είδη κειμένων (Διδακτορικές διατριβές, επιστημονικές ανακοινώσεις, πραγματείες, μελέτες, διαλέξεις, επιφυλλίδες, άρθρα, χρονογραφήματα, ευθυμογραφήματα, ειδησεογραφήματα)	389-400
2.2	Ο Τύπος για τον Παύλο Παλαιολόγο	400-404
3. ΛΕΞΙΚΑ-ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ		404-405

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΠΗΓΕΣ

1.1 ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΒΛΑΣΗ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗ

- ΒLOWITZ [=Βλάσης Γαβριηλίδης], «**Το πολιτικόν μου άρθρον**», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 1-1-1882
- ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Βλάσης, «**Ο Ραμπαγός εν τη φυλακή**», εφημ. *Ραμπαγός*, 18-8-1878
- ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Βλάσης, *Επιστολή προς τον Κ. Παλαμά*, 12-5-1879
- ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Βλάσης, «**Οι Βουλευταί εις περίπατον**», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 1-2-1880
- ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Βλάσης, «**Ο κ. Ροϊδης**», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 22-10-1880
- ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Βλάσης, [**Υπηρέτριες**], εφημ. *Ακρόπολις*, 27-11-1895
- ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Βλάσης, [**Οι υπηρέτριες**], εφημ. *Ακρόπολις*, 6-1-1896
- ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Βλάσης, [**Πτωχοί Ρωμοί και σχολείο**], εφημ. *Ακρόπολις*, 26-4-1896
- ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Βλάσης, [**Περιγραφή μοναστηριού στα Ιεροσόλυμα**], εφημ. *Ακρόπολις*, 30-12-1911
- ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Βλάσης, [**Υπεράσπιση υπηρετριών**], εφημ. *Ακρόπολις*, 29-9-1911
- ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Βλάσης, «**Κύρος και αυθεντίαν**», εφημ. *Ακρόπολις*, 21-12-1919
- ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Βλάσης, (χ.χ.), *Αχρονολόγητη Επιστολή προς τον Κ. Παλαμά*, στον τόμ. Κ.Σαρδελής (2006), *Βλάσης Γαβριηλίδης 1848-1920*, σ.185
- ΚΑΛΙΜΠΑΝ [=Βλ. Γαβριηλίδης], «**Εάν ήμην αυτοκράτωρ**», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 8-2-1880
- ΚΑΛΙΜΠΑΝ [=Βλ. Γαβριηλίδης], «**Στιγχεσπερίς**», εφημ. *Μη Χάνεσαι*, 10-2-1880
- ΚΟΡΔΙΛΙΕΡΟΣ, (1882), «**Η κατά του Διευθυντού του επίθεσις**», εφημ. *Μη Χάνεσαι*. Άγνωστο αν το ψευδώνυμο Κορδιλιέρος είναι του Γαβριηλίδη ή κάποιου άλλου συντάκτη που συνέταξε το ρεπορτάζ. 7-7- 1882
- ΜΗ ΧΑΝΕΣΑΙ, (εφημ.), (1882), [**άρθρο του Βλάση Γαβριηλίδη με το ψευδώνυμο Καλιβάν**], 1-10-1882
- ΜΗ ΧΑΝΕΣΑΙ, (εφημ.), (1883), [**άρθρο του Βλάση Γαβριηλίδη**], 14-10-1883
- ΡΑΜΠΑΓΑΣ, (εφημ.), (1878), «**Διατί Ραμπαγός;**», 14-8-1878
- ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Βλάσης, (1890), «**Αντί Προλόγου**», στον τόμο *Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Φώτα (πρωτότυπα διηγήματα)*, εκδότης Β. Γαβριηλίδης, εν Αθήναις. [Ο τόμ. αυτός περιέχει διηγήματα του Αλ. Παπαδιαμάντη και του Αλ. Μωραϊτίδη. Επίσης, σημειώνεται ότι ο Αλ. Μωραϊτίδης κυκλοφόρησε και το δικό του σατιρικό φύλλο με τον τίτλο «Αγορά»].

1.2 ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

1.2.1 ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ *ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΝΕΑ*

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πώς εργάζονται οι συγγραφείς μας» (Οι συνήθειες του Κωστή Παλαμά), εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> , σ. 2. [Ο Π.Παλαιολόγος παρουσιάζει οκτώ χρονογραφικά άρθρα «από την ιδιωτικήν ζωήν των λογίων»].	16-2-1933
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πώς εργάζεται ο κ. Δ. Καμπούρογλου» (Οι συνήθειες του εραστή των Αθηνών), εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> , σ. 2.	17-2-1933
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πώς εργάζεται ο κ. Παύλος Νιρβάνας», (Μια ώρα με τον Ακαδημαϊκόν), εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> , σ. 2.	18-2-1933
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πώς εργάζεται ο κ. Γρηγόριος Ξενόπουλος», (Μια ώρα με τον Ακαδημαϊκόν), εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> , σ. 2.	19-2-1933
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πώς εργάζεται ο κ. Σπύρος Μελάς» (Αι σχέσεις του με τον ... Φουρτούνιο!), εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> , σ. 2.	21-2-1933
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πώς ο κ. Γ. Βλάχος γράφει το άρθρον του» (Τι λέγει διά τον αντιβενιζελισμόν του), εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> , σ. 2.	24-2-1933
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο κ. Τίμος Μωραϊτίνης και τα ευθυμογραφήματά του» (Πώς εργάζεται - Οι συνήθειές του), εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> , σ. 2.	26-2-1933
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο κ. Σικελιανός και αι εμπνεύσεις του» (Αι συνήθειά του - Πώς εργάζεται), εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> , σ. 2.	2-3-1933
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο θρίαμβος του συντηρητισμού», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	3-2-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όχι, δεν είδα τον Κράισλερ», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	11-2-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μεγάλη Δευτέρα», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	26-4-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο σπαραγμός της αμαρτίας», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	27-4-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Θρύλοι γύρω εις τον Σταυρόν», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	28-4-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Την μάχαιραν εις την θήκην», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	29-4-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο θρήνος του ανθρώπου», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	30-4-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Δόξα εις την γυναίκα», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	1-5-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Δεν εορτάζει», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	3-5-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αθλητισμός», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	19-5-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο μινώταυρος», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	1-6-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σκιές που σβήνουν», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	15-6-1937

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σιωπητήριο», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	24-6-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Της ζέστης», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	9-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο αποπλισμός του βιβλίου», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	2-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Φαντασία και καρδιά», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	21-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Την κεφαλήν επί πίνακι», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	23-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Νόμιμος άμυνα», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	25-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χαρακίρι», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	6-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Επίδειξις», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	12-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το δράμα», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	13-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όχι το πεζοδρόμιον», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	24-11-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όταν ευγνωμονούν οι σύζυγοι», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	30-11-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χειμερινά διακοπαί», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	4-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Εις μοναστήριον», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	9-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα μυστικά της Νταιζης», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	3-3-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η περιβολή μας», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	28-7-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς εξορκισμούς», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	11-8-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η μάχη των νεύρων», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	28-8-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και μετά τον πόλεμο», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	25-9-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χρυσάνθεμα», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	27-10-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Έργα ειρήνης», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	17-11-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ερήμην του γαμπρού», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	27-11-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η αγελάδα», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	15-12-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι αρχαίοι», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	5-1-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η κυρία καταγγέλλει », εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	22-1-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το άλλο μέτωπο», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	9-2-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο άνθρωπος» [Δ. Βουτυράς], εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	19-2-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Φωτεινά πόδια», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	1-3-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τύποι και ουσία», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	22-3-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η συμβίωσις», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	5-4-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς ποίησι» [Βλ. Γαβρηλίδης], εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	12-4-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Απλές χαρές», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	3-5-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οδηγός του εκδρομέως», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	20-5-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ποιηταί του ψεύδους», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	31-5-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η άμυνα», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	10-6-1940

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο συμφιλιωτής», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	1-7-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο δεκάλογος», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	19-7-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Νοσταλγία», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	16-8-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μετεξεταστέου», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	6-9-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το μπαλέτο», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	23-9-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μια φορολογία», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	11-10-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στο πάρκο της Κυριακής», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	29-9-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η Πυθία στην πλατεία», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	17-10-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς αγριότητες», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	3-11-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όσο και ένα κάστανο», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	16-11-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η καταγγελία», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	21-11-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Φωτεινό διάλειμμα», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	12-12-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Βράχος εν πορεία», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	2-2-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο φόρος της βλακειάς», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	20-3-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το μυρμήγκι», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	10-4-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο αγρότης της πόλεως», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	4-5-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η περιβολή μας», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	22-5-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πατέρας», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	8-6-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στο ρόλο της», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	26-6-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το μπάνιο δύο τυφλών», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	17-7-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι αυτοεξόριστοι», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	21-8-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι επανερχόμενοι», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	7-9-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι αυτοβασανιζόμενοι», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	25-9-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ευγένεια υποχρεώνει», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	12-10-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Καθαριότητα», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	9-11-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με περιβραχιόνιο», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	27-11-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ανώνυμη προσφορά», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	18-12-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο αληθινός ποιητής», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	29-1-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αθώος ο κατηγορούμενος», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	15-2-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η κλίσις της Μαρίας», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	22-3-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Για μια ερώτηση», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	12-4-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το πράσινο τραπέζι», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	3-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Γύρω σε μια δίκη», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	17-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι ανησυχίες του», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	31-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Καλοκαιρινή βροχή», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	21-6-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι εν διαστάσει», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	9-7-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Γελαστή ιστορία», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	26-7-1943

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Θερινές διακοπές», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	13-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς δίπλωμα», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	30-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Νέοι άνθρωποι», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	24-9-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Γάμος και τιμάρημος», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	11-10-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το μάθημα που λείπει», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	1-11-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μετά την εξήγησι», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	22-11-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με συνοδεία εικόνων», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	10-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο άγιος του περιττού», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	31-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ενώ χτυπούν τις πόρτες μας», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	17-1-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η γλώσσα των αριθμών», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	11-2-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η "κοσμική" μαύρη», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	29-2-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο επιφανής ξένος μας», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	20-3-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η μοίρα του Ισκαριώτη», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	14-4-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με τις ομπρέλλες», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	1-5-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένας άλλος αγώνας», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	19-5-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Παιδικές συντροφιάς», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	5-6-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ελληνική μουσική», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	23-6-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μια τελευταία έκκλησις», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	10-7-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η χθεσινή δοκιμή», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	7-8-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σοβαρότητες...», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	25-8-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η συνταγή ενός κοκτέιλ », εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	8-9-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Γαλάζιες σελίδες», εφημ. <i>Αθηναϊκά Νέα</i> ,	25-9-1944

1.2.2 ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ *ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ* 1937-1944

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι Ομογενείς του Παναμά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-6-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μακρυνά από την πόλιν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-6-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με το "εκδρομικόν"», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-6-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αγωγήν εκδρομικήν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-6-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Προς την θάλασσαν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-6-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η μάχη κατά της ασχήμιας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-6-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ανοίξατέ μας τον κήπον», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-6-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η πρωτεύουσα διασκεδάζει», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όταν η πόλις αγρυπνεί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-7-1937

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Εις αναζήτησιν της αμαρτίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μεγάλη ζωή», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αμέλια Έρχατ», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	9-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Προσμένει ο άνδρας...», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Επικινδύνως ζην», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι έξω του νυμφώνος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η εορτή της χαράς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το μεράκι της δουλειάς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι μαρμάρινοι νοσταλγοί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όνειρο στο κύμα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με το δάκτυλο εις τα χείλη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι μεγάλοι κατακτηταί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πανσέληνος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το μάθημα της γυναίκας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πριν απ' το ηλιοβασίλεμα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Εις τον βωμόν της παραδόσεως», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και ο επίλογος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Για ένα τσαμπί σταφύλι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-7-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η μητέρα του Μεγάλου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όταν απεργούν οι ιατροί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	3-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το χωριό εις την πόλιν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με το στυλό στο χέρι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Συζυγικά διακοπαί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ευπρέπεια εις το θέατρον», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το πάθος της προθήκης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Περί κοινωνικής αγωγής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πύρινη γλώσσα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ανάγκη ψεύδους», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η τιμή της Μαριάνθης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Προς τη Μεγαλόχαρη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Εκείνοι που έμειναν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-8-1937

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το επάγγελμα του αρχαίου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η φωνή από τον βυθόν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ολιγότερον ζήλον», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η επιστροφή του ασώτου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Νέφη εις τον “ορίζοντα”», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Βέλη που πληγώνουν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ιστορία από το πηγάδι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η Χανούμ εις τους ουρανούς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τιμαί εις τον Πήγασον», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο Άγιος των παρθένων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι κωφάλαλοι συνεδριάζουν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένα δράμα ζητεί συγγραφέα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το παλάτι των ονείρων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-8-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σχολή μειδιάματος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ομιλεί η μάχαιρα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς φιλολογίαν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	3-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Άνθρωποι χωρίς πατέρα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Της γρηάς τα δόντια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Γένεια που σκοτώνουν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τόπον και εις τους “γέρους”», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Να ντύσουμε τους γυμνούς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η φωνή της μειονότητας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	9-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα μάτια της αγάπης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο από μηχανής θεός», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι πρόσφυγες των πεύκων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ζωή με δόσεις», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Βίοι παράλληλοι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σκέψεις καθυστερημένου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Επί άλλου πεδίου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Λευκοί δραπέται της ζωής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-9-1937

	<i>Βήμα</i>	
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Εντύπου περιπέτεια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Μια φορά κ' ένα καιρό», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Μοντέρνοι δον Κιχώται», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ασπασμόν αντί ασπασμού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-9-1937
	<i>Βήμα</i>	
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Με τραγούδι και με τη χαρά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-9-1937
	<i>Βήμα</i>	
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Μαθήματα πολιτισμού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Και σχολήν πελατών», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Με πέπλον μυστηρίου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Η γλώσσα της φρονήσεως», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-9-1937
	<i>Βήμα</i>	
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Προς χρήσιν των βλασφημίων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-9-1937
	<i>Βήμα</i>	
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Πρόσκλησις εις βοσκήν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-9-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ο Τάσος με πανταλονάκια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-9-1937
	<i>Βήμα</i>	
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Μέσα εις χρυσήν θήκην», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-10-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Από τον πυθμένα της λίμνης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-10-1937
	<i>Βήμα</i>	
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Αρχαίον πνεύμα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-10-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Καρδίαν ανθρώπου ευφραίνει», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-10-1937
	<i>Βήμα</i>	
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ο Θεός μαζί σας, παιδιά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-10-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Διά μέσου της Ελβετίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-10-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Το μυστικό της Σφιγγός», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-10-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Γενεά χωρίς χθες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-11-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Απολογείται το “χαρτί”», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-11-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ο τρίτος πολιτισμός», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-11-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ου μάντιδα δάφνην...», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-11-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Από το πεζοδρόμιον», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-11-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Χωρίς ωρολόγια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Η μικρά λεπτομέρεια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Οι προστάται Άγιοι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ν' ακούσωμε και τη Μαρία», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-12-1937
	<i>Βήμα</i>	
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Η φωνή των κυρίων της», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Φύλλα ημερολογίου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Το ξύπνημα του χωριού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-12-1937

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και τον μαρμάρινον κόσμον», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι ιππότες της υπαίθρου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Για τη χαρά του παιδιού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο φάρος της ελευθερίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το παιχνίδι σας, κύριου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τας τρεις κεφαλές», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η προθήκη της πόλεως», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς φαντασίαν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Βόρειοι άνεμοι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Υπό την σκιάν του δένδρου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μικροί θεοί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η φιλολογία των ημερών», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Εκδρομή στο Ναύπλιο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Νυκτερινά απρόοπτα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η τέχνη του δώρου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η λαχτάρα της χαράς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-12-1937
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η μητέρα του θηρίου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-1-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μετά την εορτήν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-1-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Καιρός αίθριος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-1-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Απολογούνται τα μάτια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-1-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μεσημέρι στο Ζάππειο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-1-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Για την αγάπη των ακριτών», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-1-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και ο πατέρας;», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-2-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Από την πλατείαν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-2-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η λευκή νύμφη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-2-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο Προμηθεύς στους πάγους», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-2-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χαρταετοί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-2-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Λόγια της καρδιάς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-2-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Παλαιοί καιροί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-3-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Καρνέ ντε μπαλ», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-3-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το πράσινο τραπέζι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-3-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ανοιξιάτικο αεράκι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	9-3-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το μυστικό της βίλλας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-3-1938

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μόνη, δεσποινίς;», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-3-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και η άλλη όψις», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-3-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το πνεύμα της επαρχίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-3-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι καλοί μας τρόποι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	3-4-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η νέα στέγη μας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-4-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η χαρά των μεγάλων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-4-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όταν η τέχνη περιοδεύει», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-4-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το πένθος της πόλεως», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-4-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς ανταλλάγματα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-4-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Φύλλα δάφνης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-5-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Βουκολικά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-5-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ιστορία στο μάρμαρο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-5-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ούτε εορτάζει ούτε δέχεται», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-5-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το βιβλίο του παιδιού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-5-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς τσαρούχια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-5-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ηθική της ακτής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-6-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ιστορία σαράντα ετών», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-6-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το παιδί στο σκαμνί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-6-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μαύρα γιαλιά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-6-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένα ελληνικό σπορ», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-6-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η λιτότης του θρανίου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-6-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μίκυ Μάους», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-6-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Εγχώρια προϊόντα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-6-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η δύναμη της ασχήμιας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-7-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η θέμις νεγκλιζέ», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-7-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τρεις μήνες αγωνίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-7-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μια ηρωική πράξις», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-7-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στο δρόμο των αφρών», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	9-7-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Φανταστική ιστορία», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-7-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο γύρος του κόσμου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-7-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πίσω από τα σίδερα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-7-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μνημόσυνα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-7-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το πρόβλημα του παραθερισμού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-8-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Διαφήμισις και αξιοπρέπεια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-8-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αγνοί γλεντζέδες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-8-1938

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και η άποψις του πατέρα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-8-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς γλώσσα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-8-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Εν αναμονή», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-8-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αεροάμυνα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-9-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ταλέντα και μισθοί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	3-9-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πνοή φθινοπώρου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-9-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Προς την τραγωδία», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-9-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και επί γης ειρήνη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-9-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., Με τους πέπλους », εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-9-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Συγγραφείς και ύφος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-9-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο “Μάριος” της Αχαΐας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	3-10-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι νεκροί κυβερνούν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-10-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένα δράμα χωρίς λόγια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-10-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Από το κατάστρωμα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-10-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς γυναικωνίτη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-10-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ανεύθυνες κραυγές», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-11-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο φοιτητής και ο τσέλιγκας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-11-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένας μεγάλος περνά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-11-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η εκλογή του ειδικού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-11-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Προ του ταμείου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-11-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μέρος δεύτερον», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-12-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και τον άλλο νόμο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-12-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τράβα κορδέλλα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-12-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Κάτω από την επιφάνεια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-12-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο πύργος της Βαβέλ», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-12-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το μάθημα της λιακάδας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-12-1938
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στον ίλιγγο μιας καμπίης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-1-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο απολεσθείς παράδεισος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-1-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο “ποπολάρος”», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-1-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο εναρκτήριο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-1-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χορευτικό ρεπορτάζ», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-1-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το τελευταίο ματς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-1-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ρωμαντισιέρες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-2-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένας γάτος στο κυπαρίσσι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-2-1939

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πράσινοι δρόμοι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-2-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «De profundis», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-2-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σχολή αναλαφβήτων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-2-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ευεργέται και μνημόσυνα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-3-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο ύπνος του φτωχού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-3-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Για μια θερμότερη υποδοχή», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-3-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με τη βωδάμαξα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-3-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Την κατά σαυτόν “έλα”», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-3-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σκίτσα της βροχής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-3-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πνοή ανοίξεως», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-3-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τρεις μητέρες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-4-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι Κολόμβοι και οι άλλοι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-4-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Δίχως κακία», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-4-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η φωνή του απίστου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-4-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η προθήκη μας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-4-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το κλήριγκ στον έρωτα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-4-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το παρθενικό ταξίδι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	3-5-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Από τα παρασκήνια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-5-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Από τα βάθη της γης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-5-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Φταίει ο κλέφτης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-5-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα υλικά πρώτα αγαθά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-5-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ακατάλληλες ζώνες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-5-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Φιλολογία και φίλτρο;», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	3-6-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ούτε δώρα ούτε προίκες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-6-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Παιδικά δικαστήρια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-6-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το φιλότιμο του γαμπρού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-6-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο θρίαμβος της σιγής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-6-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αρχηγός και οπαδοί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-6-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο πολύχορδος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-7-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς κερί και λιβάνι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	9-7-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Νύχτες του Βελιγραδίου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-7-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το διάλειμμα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-7-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σκίτσα της εποχής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	3-8-1939

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στο βουνό μ' ένα βοσκό», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-8-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ηρώες της ακτής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-8-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα υποκοριστικά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-8-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η σοφία του βοσκού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-8-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα σύγχρονα νειάτα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-8-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και ίσες υποχρεώσεις», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	3-9-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πολιτισμός μονόπλευρος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-9-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αν είχαν οι άγνωστοι φωνή...», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-9-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένα ευεργετικό μέτρο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-9-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η απορία του συνετού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-9-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το κύκνειο μιας πόλεως», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-9-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Είδος πρώτης ανάγκης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-10-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο εξόριστος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	9-10-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Περί κλοπής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-10-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πειθαρχημένο φίλτρο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-10-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χημικός πόλεμος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-10-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μεριμνάτε διά την αύριον», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-10-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πιο χαρούμενα τραγούδια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-11-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πρωτότυπα ή μεταφράσεις», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-11-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Για μια καρέκλα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-11-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αλλαγή διευθύνσεως», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-11-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Απάντησις σε ανωνυμογράφο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-11-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Άνθη γαζίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-11-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χορευτικό κοινό», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-12-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Γάμος στην επαρχία», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	3-12-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η αχίλλειος πτέρνα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-12-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Θυσία για την τιμή», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-12-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ανώμαλα παιδιά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-12-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Παραμονές», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-12-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένας δύσκολος ρόλος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-12-1939
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Υμέναιος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-1-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όνειρο χειμερινής νυκτός», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	9-1-1940

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Είνε διασκέδασις ο χορός;», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-1-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ζωή από την ανάποδη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-1-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Επάνω στο βούρκο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-1-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Εγχώρια διανόησις», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-1-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο πρίγκηψ του λόγου» [Ζ. Παπαντωνίου], εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-2-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ξένους ξενίζε», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	9-2-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Για μια νέα περίοδο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-2-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Θυσία για τον ένα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-2-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αδέκαστος κριτής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-2-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Προς τη μεγάλη ζωή», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-2-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα εγχώρια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-3-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Νύχτες απάτης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-3-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σπονδή στους νεκρούς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-3-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η απορία του Καντίτ», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-3-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και ο άνδρας-θαύμα;», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-3-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς συνείδηση», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-3-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ιέρειες της Δήμητρας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-4-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Δραματικό σκετς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-4-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μετά τον γυναικωνίτη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-4-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τηλεφωνική αγωγή», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-4-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο δρόμος της ευτυχίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-4-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μια επαρχία χωρίς φιλολογία», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-5-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Για μια προτομή», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-5-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ανοιξιάτικο αεράκι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-5-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πίσω από τους αριθμούς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-5-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το σφαιριστήριο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-5-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο Απολλύων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-5-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το έγκλημα ενός αρρώστου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-5-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το δικαίωμα της πλατείας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-6-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Επιδείξεις της εποχής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-6-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Υπέρ της πόλεως ταύτης...», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-6-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο παρατηρητής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-6-1940

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με το πανί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-6-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η άρρωστη ψυχή», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-7-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το θέαμα του παιδιού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-7-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα προσόντα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-7-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Επί τέλους μόνος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-7-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι αλεξιπτωτισταί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-7-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Προς τις πλαγιές του Τυμφρηστού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-7-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η κατατοπίστρια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-7-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Από τα θεμέλια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-8-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μουσική βραδυά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-8-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με την πίστι στο θαύμα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-8-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στις όχθες της λίμνης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-8-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το μάνιο της κ. Πανδώρας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-8-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η φιλολόγουςα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-8-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η μέρα των λουτρών», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-9-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πίσω από το γραφείο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-9-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και η άλλη πλευρά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-9-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Έργα της φύσεως», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-9-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τρικυμίες στη στεριά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-9-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πώς θέλουν το δάσκαλό τους», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-9-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αγώνες για το χαρτί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-10-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με το χαμόγελο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-10-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι όροι του Φάουστ», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-10-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ποίησης της οθόνης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-10-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το έμψυχο υλικό», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-10-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο ζωτικός μας χώρος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-11-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η αγαθή του πλευρά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-11-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η πρώτη συναυλία», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-11-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το παράπονο του παππού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-11-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το βάπτισμα του πυρός», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-11-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πιστός στη νεότητα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-12-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι λησμονημένοι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-12-1940
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Άνοιξαν οι κρουνοί τ' ουρανού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-1-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο καημός του γραφιά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-2-1941

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στέφανοι απαράδεκτοι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-2-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στο δρόμο των πεπρωμένων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-3-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Για ένα φωτεινό αύριο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-3-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ηρωες της ταράτσας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-4-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μια θρησκεία χωρίς λυκόφως», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-4-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σαν τα φτερά του κύκνου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-4-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Δεν πέθανε το ειδύλλιο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-4-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ηρωες χωρίς χακί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-5-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το σπίτι μας να γίνει σπίτι τους», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-5-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το γάλα του παιδιού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-5-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα κενά της σοφίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-5-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όταν είνε ασθενής η μνήμη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-5-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ζωή χωρίς φαντασία», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-6-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το δελτίο του εργένη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-6-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η χαρά του “εύρηκα”»	22-6-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ισότης στην παρέα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-6-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το “κατηγορώ” του ενάρετου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-7-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σταυροφορία για το πράσινο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-7-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Νέοι καιροί νέοι άνθρωποι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-7-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι ψευδομάρτυρες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-7-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο πραγματικός σεβασμός», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-7-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μητέρα των θλιβομένων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-8-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η διεύθυνσις ενός σπλαρχηγού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-8-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ρεμβασμοί με το φεγγάρι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-8-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μόνον με το φεγγάρι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-8-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ολιγότερο φως», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-8-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Για τη γιορτή τους», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-8-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πέραν από την επιφάνεια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-8-1941

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Προς τον Άγιον των παρθένων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-8-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με την ευχή του Θεού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-9-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ευφυΐα ενός λαού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-9-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ενώ γυρίζουμε το διακόπτη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-9-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Να τους θυμίσουν το χρέος τους», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-9-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα πρώτα τους βήματα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-9-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η Εύα συνεχίζει την παράδοσιν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-10-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η σύγχρονη νοικοκυρά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i> ,	7-10-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Από έναν παράδεισο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-10-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με την υπόκρουσι της βροχής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-10-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μακάριοι οι πτωχοί τω πνεύματι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-10-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στις έξη το αργότερο...», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-10-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Είδωλα χωρίς κάλυμμα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-11-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Κατηγορουμένη εγέρθητι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-11-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με τη μάσκα του χαρούμενου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-11-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένας σύζυγος χωρίς προσόντα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-11-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ζητούνται οι οδηγοί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-12-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πιστός στη νεότητα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-12-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αντί του λόγου ο νόμος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-12-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Δόξα εν υψίστοις», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-12-1941
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στην αίθουσα αναμονής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-1-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Κοινή για όλους μας τράπεζα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-1-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η αδιαφορία τους», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-1-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μιμόζα η απατηλή », εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-1-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Κάκτος ο παχύφυλλος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-1-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πίσω από την αυλαία», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-2-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ήλιο, μια στάλα ήλιο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-2-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με καλωσύνη και με νηφαλιότητα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-2-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα σπουργίτια μας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-2-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Εξοδος κινδύνου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-2-1942

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μας απαντά το χωριό», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-3-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο τελευταίος κρίκος της αλυσίδας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-3-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι μεγάλοι φιλάνθρωποι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-3-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο ενικός στο εδώλιο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-3-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με το ίδιο βαγόνι », εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-3-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και η προβολή συνεχίζεται», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-4-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι ψυχικοί σύνδεσμοι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-4-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με το τραγούδι στα χείλη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-4-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ερωτική μας ανατροφή», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-4-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αγριολούλουδα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-5-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μια κουταλιά και στον μπρούκλι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-5-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ζητείται επειγόντως», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-5-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Κάπου στον παράδεισο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-5-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Φρουρός της αγάπης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-5-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ανήλικοι στον υμέναιο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-5-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Εφτά μούσες ζητούν θέσι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-6-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το τέλος μιας απεργίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-6-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο υμέναιος πεζοπόρος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-6-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οικουμενικός», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-6-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η απορία του», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-6-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα πνευματικά μας κεφάλαια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-7-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με διαφορετικούς μετρητές», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-7-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Από το σχολείο του μέλλοντος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-7-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι ανησυχίες μιας παιδαγωγού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-7-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με νέα κριτήρια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-7-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στη διασταύρωσι των δύο δρόμων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-8-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι μικτοί και οι σύνθετοι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-8-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το παράπονο της ανύμφευτης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-8-1942

	<i>ρον Βήμα</i>	
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Κάτω από το φως του φεγγαριού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-8-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Από μια κατασκήνωσι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-9-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Το αμάρτημα ενός γυμναστού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-9-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Το παρόν εναντίον του παρόντος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-9-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Το θείο δώρο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-9-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ισχύς τους το πάθος μας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-9-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.	«Ο σνομπισμός στην τέχνη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα,</i>	27-9-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Η απόφασις ενός δημάρχου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-10-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Οι φρόνιμες παρθένες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-10-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ένα νέο τάλαντο της φυλής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-10-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Μια νύχτα σ' ένα κέντρο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-10-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ποιοι είναι οι λογοτέχνες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-10-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Για να σωθή το καλό βιβλίο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-10-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Το αμάρτημα του σωφέρ», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-10-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Το διαβατήριο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-10-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Όταν κάποτε μιλήση», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-11-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Η εκλογή του λύκου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-11-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ο μαιτρ διαβάζει τη νουβέλλα του», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-11-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ο παραμελημένος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-11-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Και οι δυο μας στη γέφυρα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-11-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ο μεγάλος αντίπαλος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-12-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Οι νέοι για τους νέους», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-12-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Το δίλημμα του αδερφού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-12-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Το διαβατήριο της πενίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-12-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Η ουρά ενός κομήτη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-12-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π.,	«Ο τελευταίος αιώνας της φιλοξενίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-1-1943

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η απόφασις ενός πταισματοδίκη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-1-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Φανταστικοί παράδεισοι », εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-1-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το ασθενές της σημείω», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-1-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μία λέξις που έχασε τη σημασία της», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-1-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αρχηγοί χωρίς οπαδούς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-2-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Γάμος των φιλοτελιστών», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-2-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το αόρατο χέρι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-2-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ξένους ξένιζε», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-2-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα παιδιά δικάζονται», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-3-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Καιάδας για τα ονόματα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-3-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Νέες ειδικότητες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-3-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το θάρρος της θωπείας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-3-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μόνο η υποχρέωσις», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-3-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Από τις φάρσες της μοίρας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	3-4-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αθώος ο κατηγορούμενος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-4-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένστικτο και λογική», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	9-4-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Δικηγόροι και πελάτες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-4-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο εσπερινός της αμαρτίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-4-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο εαυτός μας, να ο εχθρός», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	28-4-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα μυστικά του σπιτιού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με την πίκρα στην ψυχή», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	9-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η διατίμησις ενός αμαρτήματος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Άσκοπος διασυρμός», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Παιδικές εφημεριδούλες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	21-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μετά σαράντα χρόνια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οδηγός για τους αυτόχειρας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η προίκα της Κατής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	3-6-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η χειρονομία ενός αμμοκονιαστή», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	9-6-1943

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένας δίσκος και για τα ανάπηρα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-6-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Νέοι προσανατολισμοί», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-6-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στα όρια του μέτρου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-7-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η απολογία μας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-7-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η επιστροφή της Άννας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-7-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και τα μικρά μας ονόματα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-7-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένας έντιμος απατεώνας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-7-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Την πίστι και τη συνέπεια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με κάποια εντιμότητα », εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Έξω από τον κανόνα », εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μια απλή πρόταση», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η απολογία ενός κατηγορουμένου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ίδε ο άνθρωπος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Για να τελειώνουμε», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένας σοβαρός λόγος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ηρώ και Λέανδρος», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πρώτα την ποιότητα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μια ωραία πέρασε», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-9-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το τραγούδι της χαράς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-9-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Θυσίες παρθένων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-9-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μετάξια και δαντέλλες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-9-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το σπίτι του γέρου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-9-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το δίλημμα του γιατρού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-10-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Δύο εποχές σ' ένα παγκάκι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-10-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Έργα της φαντασίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-10-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Από το δικό τους δρόμο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-10-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ρεμβασμοί ενός μαύρου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	24-10-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το μυστικό της καταρρέυσεως», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	30-10-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι γνώμες των άλλων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	5-11-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Βιβλία με χαμόγελο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-11-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Δυνατοί για τους άλλους», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-11-1943

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το κήρυγμα για τα “μικρά”», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-11-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η πηγή μιας ευτυχίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-11-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα πιο στερεά θεμέλια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μέτρο στον έρωτα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με συνοδεία εικόνων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	10-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το δράμα μιας ευτυχίας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Φιλανθρωπία με κουδουνάκια», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στα χέρια των απλών ανθρώπων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι ήρωες της βραδυάς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι “σχολιαστές” της αλληλεγγύης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-1-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι νέοι μας πρόσφυγες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	16-1-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Παρηγοριά και όχι απειλή», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-1-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με το σας και με το σεις», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	29-1-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Φωνή από τον άλλο κόσμο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	4-2-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα εφτά έκθετα του Πειραιώς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	11-2-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Από τους τάφους στη λήκυθο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	17-2-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το αιώνιο “ζητείται”», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	23-2-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Βοηθός εν θλίψεσιν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-3-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «“Ηρωισμός” των σύγχρονων καιρών», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-3-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η λαϊκή κατοικία», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-3-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αγάπη στον άνθρωπο », εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	19-3-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς ρωμαντισμούς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-3-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μια οφειλή στο παρελθόν», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	31-3-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Την αγαπούμε και την παιδεύουμε», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	6-4-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένας γιατρός για όλους», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	12-4-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με κάποιους απόκληρους», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-4-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο κύριός μας, το στομάχι», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	18-4-1944

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένα παρεξηγημένο σύμβολο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-5-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Υπάρχουν ελαφρυντικά;», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-5-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η κοκεταρία ενός εξηντάρη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-5-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στο ρόλο της μελλόνυμφης», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-5-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Έξω από το σύνολο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-5-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Και παπάς και ζευγάς», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	1-6-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο δρόμος του παραδείσου», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	7-6-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Την ώρα που περνούν τα νειάτα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	13-6-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το αγοροκόριτσο», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-6-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Προς νέα ενδιαφέροντα», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	25-6-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στη ρίζα του κακού», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-7-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με τη συνοδεία της ορχήστρας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-7-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Από τη θεωρία στην πράξη», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-7-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τύποι της εποχής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	20-7-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όνειρο θερινής νυκτός», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	26-7-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Παιχνίδι χωρίς θεατές», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	9-8-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Διχασμός της προσωπικότητας», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	15-8-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «“Εξ ακμαζόντων...”», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	22-8-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τέλος της εποχής», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-8-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο φόβος των λέξεων», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	2-9-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η απολογία της», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	8-9-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Κάποιοι πρόσφυγες», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	14-9-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μια γενεά με ιδανικά», εφημ. <i>Ελεύθερον Βήμα</i>	27-9-1944

1.2.3 ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ *Το Βήμα*

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πολιτική και χρονογράφημα», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	10-4-1946
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Υπάρχει κι εδώ τάλαντο», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	14-5-1946
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Δυο αιώνες σ' ένα καθρέφτη», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	20-8-1947
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αποκριάτικο», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	23-2-1951

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Συμβουλές και παραδείγματα», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	2-3-1951
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Υστερα από μια αποτυχία», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	5-4-1951
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Εχθρός επικίνδυνος», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	18-3-1952
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η Τέχνη των Τεχνών», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	9-8-1952
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο ταπεινόν εαυτόν ...», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	25-1-1953
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αγώνας χωρίς κύπελλο», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	28-3-1953
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αθώος ο κατηγορούμενος», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	5-3-1957
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο ταπεινόν εαυτόν», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	24-6-1964
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όταν ήμουν δάσκαλος», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	18-5-1965
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Θλιβεροί επισκέπτες», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	20-3-1973
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο άγνωστος δάσκαλος» [Βλ. Γαβριηλίδης], ε- φημ. <i>Το Βήμα</i> ,	27-5-1967
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Περασμένα κι αξέχαστα» [Βλ. Γαβριηλίδης], εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	20-1-1970
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η επομένη», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	30-7-1973
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το έθνος θυμάται», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	1-6-1975
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ανόσια πρόταση», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	4-4-1976
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Γράμμα ανεπίδοτο», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	4-7-1976
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αυλαία στη σκηνή», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	13-4-1977
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Νέοι καιροί, νέο κάλλος», εφημ. <i>Το Βήμα</i> ,	11-7-1976

1.2.4 ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ *ΘΗΣΑΥΡΟΣ* 1942-1944

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πρεμιέρα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	14-7-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το πείραγμα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	21-7-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η κυρία που παραθερίζει», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	28-7-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με το μαγικό», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	2-8-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Νειάτα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	9-8-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ευτυχία», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	16-8-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο μαυραγορισμός και στο γάμο», περιοδ. <i>Θη- σαυρός</i> ,	23-8-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ενώ περνά το ειδύλλιο», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	30-8-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο ένοχος», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	6-9-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Φθινόπωρο», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	13-9-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο μεγάλος ευεργέτης», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	20-9-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το τελευταίο μπάνιο της», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	27-9-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ελληνίδα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	4-10-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το ράπισμα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	11-10-1942

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η θύελλα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	18-10-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Δονζουάνισσες», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	25-10-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αναζητώντας το ιδανικό της», περιοδ. <i>Θησαυ- ρός</i> ,	1-11-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο επίλογος», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	15-11-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το όνειρό τους», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	22-11-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το διαζύγιο», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	6-12-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όταν ραγίζει το βάζο», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	13-12-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η πολύφερνη», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	20-12-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Από το παιδί – Η αρχή», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	27-12-1942
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η μεγάλη Σοφία», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	3-1-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η τράπουλα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	10-1-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αντίκρυ στο τζάκι», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	17-1-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το μαντείο», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	24-1-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ιστορία μιας γάτας», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	31-1-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Κριτική», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	7-2-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η δυνατή», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	14-2-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σε νέες βάσεις», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	21-2-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αποκρηά», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	28-2-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η πρώτη πνοή», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	7-3-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Προσευχή», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	14-3-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το όριο», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	21-3-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το εμπόδιο», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	28-3-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένας δυστυχής», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	4-4-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο απατεώνας», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	11-4-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το πρόβλημα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	18-4-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο θρίαμβος της ζωής», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	25-4-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πρωτομαγιά», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	2-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Έν όψει εχθρού», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	9-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η κατηγορία», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	16-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στη θάλασσα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	23-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Σχολείο γυναικών», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	30-5-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αν κυβερνούσε», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	6-6-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το διάλειμμα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	13-6-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το γλωσσικό», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	20-6-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Παλιά πληγή», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	27-6-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η προίκα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	4-7-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μια λέξη που μας λείπει», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	11-7-1943

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ελληνική μόδα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	18-7-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς το μαγνήτη », περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	25-7-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Οι μελλονύμφοι», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	1-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ήρωας ή δειλός», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	8-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η εμπρήστρια», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	15-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η "ρωμαντική"», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	22-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ανδροχαρής», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	29-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η απατεώνισσα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	5-9-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η παχύδερμη», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	12-9-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ασήμαντη», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	19-9-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η "καθώς πρέπει..."», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	26-9-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η αθλήτρια», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	3-10-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η άβουλη», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	10-10-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η "Λόγια"», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	17-10-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ακατανόητη», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	24-10-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η γεροντοκόρη», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	31-10-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ανικανοποίητη», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	7-11-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η χαρούμενη», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	14-11-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η δικηγόρινα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	21-11-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η βασανίστρια», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	28-11-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ζηλιάρα», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	5-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η αδιάφορη», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	13-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η πονόψυχη», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	20-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η προσευχή του παιδιού», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	25-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αγωγή συζύγων», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	10-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο ταπεινόν εαυτόν ...», περιοδ. <i>Θησαυρός</i> ,	31-1-1954

1.2.5 ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ *ΜΠΟΥΚΕΤΟ* 1943-1944

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., « <i>Νικητής στον Έρωτα</i> » (Μια εξήγηση του συγγραφέα), περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> , σ. 6.	12-8-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ένας Δον Ζουάν», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	2-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η παρεξήγησις», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	9-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Πριν από την εγχείρηση», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	16-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το διαζύγιο», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	23-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Δουλεία στη γυναίκα», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	1-1-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αθώες αμαρτωλές», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	8-1-1944

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Όταν χωρίζη ο χρόνος », περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	27-1-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Να μείνουμε φίλοι», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	3-2-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ερωτευμένος και άπιστος», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	10-2-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Μητέρα και κόρη», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	17-2-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Γιατί δεν παντρεύεται», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	18-5-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η διάλυση ενός γάμου», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	1-6-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Απολογία ενός κατηγορούμενου», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	15-6-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Προς τη θάλασσα», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	22-6-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τι κάνουν απόψε;», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	29-6-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Απελπισία μιας ρομαντικής», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	6-7-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο συνήγορος της προίκας», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	27-7-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η προσαρμογή», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	3-8-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η τελευταία σελίδα», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	10-8-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο δρόμος της καρδιάς», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	8-9-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Τα θύματα», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	15-9-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το γεροντοπαλλήκαρο», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	21-9-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Αναστάσεως ημέρα», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	5-10-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η πίστις ενός λαού», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	1-12-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Με πίστι στο θαύμα», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	7-12-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Θύματα χωρίς φωτοστέφανο», περιοδ. <i>Μπουκέτο</i> ,	14-12-1944

1.2.6 ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ *ΡΟΜΑΝΤΣΟ* 1943-1944

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Προσμένοντας το βασιλόπουλο», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> ,	30-12-1943
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Στο βωμό της τράπουλας», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> ,	2-3-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η διπλή τους ζωή», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> ,	16-3-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το τραγικό τρίγωνο», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> ,	17-8-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χωρίς ξενοδοχείο», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> ,	24-8-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Το τίμημα της προδοσίας», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> ,	31-8-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Ο καταδότης», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> ,	14-9-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η καλωσύνη του», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> ,	21-9-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Χαίρε, ώ χαίρε», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> ,	21-11-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η απόστασις», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> ,	28-11-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η κυρία δεν αποκρούει», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> ,	6-12-1944
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Γάμος και φτώχεια», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> , τχ. 109	5-4-1945
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ιδανική νοικοκυρά», περιοδ. <i>Ρομάντσο</i> ,	6-4-1948

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η κραυγή μιας μητέρας», περιοδ. *Ρομάντσο*, 14-1-1958

1.2.7 ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ *ΡΑΔΙΟ-ΤΗΛΕΟΡΑΣΙΣ* 1939

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., (1939), «Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα», (ραδιοφωνική διάλεξις), περιοδ. *Ραδιο-Επιθεώρησις*, 1939
έτος Β', αρ. 1, σ. 7. Ιανουάριος

1.2.8 ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ *Ο ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ* 1958

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., «Η ζωή εμπρός από ένα παγκάκι», περιοδ. *Ο Ταχυδρόμος*, τχ. 230 6-9-1958

1.2.9 ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ* 1980

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, «Όταν ήμουν δάσκαλος», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 24-7-1980

1.3 ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

1.3.1 ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ* 1980

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, «Όταν ήμουν δάσκαλος», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 24-7-1980

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, «Με χέρια παστρικά», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 1^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 19-12-1984

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, «Η μονομαχία με τον Μελά», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 2^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20-12-1984

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, «Ο μισθός μου; 2 κιλά κρέας την εβδομάδα!», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 3^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 21-12-1984

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, «Πώς ο Παττακός με ανακήρυξε Ακαδημαϊκό!», (συνέντευξη στο Βίκτωρα Νέτα / 4^ο μέρος), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 22-12-1984

1.3.2 ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ *ΕΘΝΟΣ*

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Π., (1984), «Είμαι στα τελευταία μου...», (συνέντευξη στον ευθυμογράφο Γιώργο Καραμάνο), εφημ. *Έθνος της Κυριακής*. (Αναδημοσιεύτηκε στην εφημ. *Ειδήσεις* [Αργολίδας] 25-3-1984

με την ευκαιρία αφιερώματος για τα δέκα χρόνια από το θάνατο του 10-12-1994 Π. Παλαιολόγου).

1.4 ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1930), *Εφημερίδες*, σσ. 62-65 στον τόμ. ΣΤ. Σκοπετάς, (1959), «Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα», στη *Βασική Βιβλιοθήκη* «Αετού», αρ. τόμ. 33, σσ. σσ. ια' και ιστ'.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, *Πρώτες πενιές* (1933;)¹

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1940), *Στο περιθώριο της ζωής*, εκδόσεις Φλάμμα Αθήνα. [Β' έκδοση, αρχαίος εκδοτικός οίκος Δημ. Δημητράκου Α.Ε., Αθήνα, 1944].

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1944), *Και διηγώντας τα...*, (Σαν παραμύθι, άσπροι και μαύροι), εκδότης ο Πιγκουίνος, Αθήναι, σσ. 128.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1947), *Άπτερη Νίκη*, εκδόσεις «Άλφα» Ι.Μ. Σκαζίκη, Αθήνα, σσ. 158.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1954), *Εαρινή Πνοή*, εκδόσεις *Η πορεία*, Αθήνα 1954 σσ. 7, 157.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1957), *Όνς ο Θεός συνέζευξεν...*, εκδόσεις οίκος Μιχ. Ι. Σαλιβέρου Α.Ε., Αθήνα, σσ. 167.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (), *Τα εν οίκω*, έκδοση Εταιρείας Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήναι, σσ. 349.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1974), *Ανήσυχα νιάτα*, εκδόσεις *Αλκαίος*, Αθήνα, σσ.183.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1975), *Η γυναίκα σε ελληνικά σχήματα*, εκδόσεις Αστέρι, σσ. 194-196.

1.5 ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1957), *Η Ρωσία όπως την είδα*, εκδόσεις Εκδοτικού Ινστιτούτου Αθηνών των Σ. Μπίρη-Χ. Αλεξίου, Αθήνα, σσ. 172.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1958), *Αγάπη μου Κέρκυρα*, (κρατικό βραβείο 1957), Β' έκδοση, εκδόσεις Οίκου Μιχ. Σαλιβέρου Α.Ε., Αθήνα, σ. 12.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1972), *Οι Έλληνες έξω από την Ελλάδα (Ορθοδοξία και γένος: Αθηναγόρας, Μακάριος, Ιάκωβος / Φανάρι, Κύπρος, Αμερική, Ευρώπη)*, εκδοτικός οίκος "Μπίρης", Αθήναι, σσ. 254.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1959), *Ο κόσμος στα σβέλτα*, εκδοτικός οίκος Μιχ. Ι. Σαλιβέρου, Αθήνα, σσ. 5, 7.

¹ Παρά τις προσπάθειές μας, στις βιβλιοθήκες δεν υπήρχε αντίτυπο.

1.6 ΘΕΑΤΡΙΚΑ

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (χ.χ), *Το ημερολόγιο του Κοσμά Παλιοκαιρινού*, [Γράμματα από το Χολαργό 1945-1955], έκδοση Εταιρείας Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήναι, σσ. 196.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1942), *Η Τρίτη Πράξη*, κομεντί

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1943), *Ο κόσμος που έρχεται*, κομεντί

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1945), *Μη μετράς τα χρόνια σου*, κομεντί²

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (), *Νικητής στον Έρωτα* (Θεατρο-μυθιστόρημα)³

1.7 ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1943), *Αν κυβερνούσαν οι γυναίκες*, εκδόσεις Κνωσού, Αθήνα, σσ. 30.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Παύλος, (1976), «*Ευχαριστήρια*», στο τχ. της Λιλής Ιακωβίδη, *Παύλος Παλαιολόγος (δημοσιογράφος-λογοτέχνης, αγωνιστής-άνθρωπος)*, (σύντομη ευχαριστήρια ομιλία), εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα, σ. 46.

² Οι χρονολογίες στις παρενθέσεις δηλώνουν το χρόνο της θεατρικής παράστασης των έργων. Στην προτελευταία σελίδα της συλλογής *Άπτερη Νίκη* (1947) προαναγγέλλεται ότι βρίσκονταν «για τύπωμα». Επομένως, πρέπει να κυκλοφόρησαν στα τέλη του 1947 ή στις αρχές του 1948.

³ Πλάθουμε το νεολογισμό αυτό, για να αποδώσουμε μονολεκτικά τη *διασκευή θεατρικού έργου σε μυθιστόρημα*.

2. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

2.1 ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΕΙΔΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

- διδακτορικές διατριβές,
- επιστημονικές ανακοινώσεις,
- διαλέξεις,
- μελέτες,
- επιφυλλίδες,
- άρθρα,
- χρονογραφήματα,
- ευθυμογραφήματα,
- ειδησεογραφήματα

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Λεωνίδα, (1985), *Η αξιολόγηση της “Εκθεσης” στο λύκειο (ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση)*, (διδακτορική διατριβή εγκεκριμένη από το Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), εκδόσεις Εκπαιδευτήρια Δούκα, Αθήνα, σσ. 153-154, 162.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Λεωνίδα, (2003), *Μέθοδοι και τεχνικές στις επιστήμες αγωγής*, έκδοση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα, σσ. 88, 97.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ, (Πρακτικά), (1928), «*Δεξιώσις ακαδημαϊκού Παύλου Νιρβάνα*», 8 Μαρτίου 1928, Προσφώνησις Κ. Ζέγγελη και Σ. Μενάρδου, Αντιφώνησις Π. Νιρβάνα, εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Αθήναι, σσ. 171-172, 185-194.

ΑΛΜΠΑΝΗ Βασιλική, (2000), «*Άνεμοι ασθενείς και μέτριοι έως ισχυροί...*» [=Πρόλογος] στον τόμ. *Ένας αιώνας χρονογράφημα (1899-1999)*, [Ανθολογία χρονογράφων και χρονογραφημάτων τους], (επιμέλεια: Βασιλική Αλμπάνη), εκδόσεις Καστανιώτη, σ.17-19, 21.

ΑΜΑΡΙΩΤΟΥ Μαρία, (1975), [Πρόλογος], στον τόμ. Π.Παλαιολόγος, *Η γυναίκα σε ελληνικά σχήματα*, εκδόσεις Αστέρι, Ο.Ε., Αθήνα, σ. 9.

ΑΝΡΕΑΔΑΚΗΣ Νικόλαος Σ. - ΒΑΜΒΟΥΚΑΣ Μιχαήλ Ι., (2005), *Οδηγός για την εκπόνηση και τη σύνταξη γραπτής ερευνητικής εργασίας (σεμιναριακής, πτυχιακής, διπλωματικής)*, εκδόσεις Ατραπός, Αθήνα, σσ. 129.

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Γιάννης, (2001), «*Γλωσσολογικές προσεγγίσεις στο δημοσιογραφικό λόγο: Είδη, ποικιλότητα και ιδεολογία*» στον τόμ. της Ε.Σ.Η.Ε.Α., *Δημοσιογραφία και γλώσσα* (Πρακτικά συνεδρίου 15-16 Απριλίου 2000), έκδοση: Μορφωτικό Ίδρυμα της Ενώσεως Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών, Αθήνα, σ. 167-183.

ΑΝΘΕΜΙΔΗΣ Αχιλλέας Στόμ., (1978), *Is promovendi*, (μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας και συγγραφής), 2^η έκδοση, εκδοτικός οίκος Αδελφών Αλτιντζή, Θεσσαλονίκη, σσ. 119.

ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ Ηρακλής Ν., (1933), «*Το χρονογράφημα*», περιοδ. *Επιστημολόγος*, Αθήνα, τχ. 24 (Δεκέμβριος 1933), σσ. 386-387.

- ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ Ηρακλής Ν.**, (1934), «**Το χρονογράφημα**», [συνέχεια από το προηγούμενο], περιοδ. *Επιστημολόγος*, Αθήνα, τχ. 25 (Ιανουάριος 1934), σσ. 411-412.
- ΑΡΝΑΚΗΣ Γεώργιος**, (1975), «**Το χρονογράφημα και ο Παύλος Παλαιολόγος**» στον τόμ. Π. Παλαιολόγος, *Η γυναίκα σε ελληνικά σχήματα*, εκδόσεις Αστέρι, Ο.Ε., Αθήνα, σσ. 11, 15.
- ΒΑΛΕΤΑΣ Γεώργιος Μ.**, (1944), «**Ο δημοσιογράφος**», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 31-7-1944, σ. 1.
- ΒΑΛΕΤΑΣ Γεώργιος Μ.**, (χ.χ.⁴), «**Χρονογραφία**», στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, εκδόσεις «Ο Φοίνιξ» Παύλου Δρανδάκη, τόμ. ΚΔ', σ. 727-728.
- ΒΑΡΙΚΑΣ Βάσος**, (1958), [**Οπισθόφυλλες κρίσεις**] από βιβλιοκριτική στην εφημ. *Το Βήμα*, 10-10-1956 στον τόμ. Π. Παλαιολόγος, (1958), *Αγάπη μου Κέρκυρα*, οίκος Μ. Σαλιβέρου, Αθήνα.
- ΒΑΡΝΑΛΗΣ Κώστας**, (2007), *Φέγγε βολάν της Κατοχής (χρονογραφήματα)*, (επιλογή-επιμέλεια: Γιώργος Ζεβελάκης), εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σσ. 13, 20.
- ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗΣ Θεόδωρος**, (χ.χ.⁵), «**Ευθυμογραφία**» στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, εκδόσεις «Ο Φοίνιξ» Παύλου Δρανδάκη, τόμ. ΙΑ', σ. 728.
- ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗΣ Θεόδωρος**, (χ.χ.⁶), «**Χρονογράφημα**» στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, εκδόσεις «Ο Φοίνιξ» Παύλου Δρανδάκη, τόμ. ΚΔ', σ. 727.
- ΒΕΛΟΥΔΗΣ Γιώργος**, (2002), *Γραμματολογία (Θεωρία Λογοτεχνίας)*, τρίτη έκδοση βελτιωμένη, εκδόσεις Πατάκη, σσ. 147- 150, 188, 183, 185, 188, 189, 202-203, 205, 206.
- ΓΕΡΜΑΝΟΣ Φρέντυ**, (1991), «**Το χρονογράφημα ως είδηση**», *Ο κόσμος των ειδήσεων* (Από την εφημερίδα στην τηλεόραση), εκδόσεις Γνώση, σσ. 306-307.
- ΓΕΡΜΑΝΟΣ Φρέντυ**, (1992), «**Το χρονογράφημα είναι σαν την Ελλάδα**», περιοδ. *Διαβάζω*, τχ. 293 / 2-9-1992 σ. 39.
- ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας** (1996), *Το νόημα της στάθμης*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σσ. 151-153: «...Λιβελογραφίας εγκώμιον». [Το κείμενο αυτό πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδ. *Το Τέταρτο*, τχ. 12, (Απρίλιος '86)].
- ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας**, (2006), «**Οι μεταμοντέρνοι Ταλιμπάν**», *Τα Νέα* / Βιβλιοδρόμιο – Ιδέες, 19-20 Αυγ. 2006, σ. 18 / 54.
- ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ Χρίστος**, (2006), «**Προϋπονομευμένος ανασχηματισμός**» (επιφυλλίδα), εφημ. *Η Καθημερινή*, 8-1-2006, σ. 18.
- ΓΟΥΔΕΛΗΣ Τάσος**, (2006), «**Ο Ντοστογιέφσκι επιφυλλιδογράφος**», εφημ. *Ελευθεροτυπία* / Βιβλιοθήκη, τχ. 416 / 11-8-2006, σσ. 8-9.

⁴ Η *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* του Παύλου Δρανδάκη - όπως προκύπτει από το λήμμα «Δρανδάκης Παύλος» της εγκυκλοπαίδειας *Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα* - εκδόθηκε το 1926. Η χρονολογία της δεύτερης έκδοσης «*ενημερωμένης διά συμπληρωμάτων*» ήταν αδύνατο να εντοπιστεί. Πρέπει, όμως, η β' έκδοση να έγινε πολύ αργότερα, όπως φαίνεται από τη συμμετοχή του Γ. Μ. Βαλέτα, ως ληματογράφου, ο οποίος γεννήθηκε το 1907.

⁵ Βλ. προηγούμενη χρονολογική διευκρίνιση.

⁶ Βλ. τη χρονολογική διευκρίνιση στην υποσημείωση 1.

- CHARNLEY Mitchel V. – CHARNLEY Blair**, (1992), *Η τέχνη του ρεπορτάζ* (μετάφραση-σχολιασμός-προσαρμογή στην ελληνική πραγματικότητα: Ανδρέας Χριστοδουλίδης), εκδόσεις *Γνώση*, σσ. 37-38, 136, 171, 174-175.
- ΔΗΜΑΡΑΣ Κ.**(ωνσταντίνος) **Θ.**, (1973), «**Το χρονογράφημα**» [επιφυλλίδα], εφημ. *Το Βήμα*, 9-3-1973, σ. 1-2.
- ΔΗΜΑΡΑΣ Κ.**(ωνσταντίνος) **Θ.**, (1979), «**Από τη σάτιρα στην ευθυμογραφία**», στο *Σάτιρα και πολιτική στην Ελλάδα. Από το Σολωμό ως τον Σεφέρη*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σσ. 305-325.
- ΔΗΜΟΥ Νίκος**, (1984), «**Ο Ζαβίνας**» [πολιτικό και κλασικό χρονογράφημα], εφημ. *Το Βήμα*, 7-10-1984.
- ΔΗΜΟΥ Νίκος**, (1984), «**Η παρακμή του ύφους**» [χρονογράφημα = ύφος], εφημ. *Το Βήμα*, 25-10-1984.
- ΔΗΜΟΥ Νίκος**, (1984), «**Οι εφήμεροι**» [ο θάνατος του χρονογράφου Βασίλη Καζαντζή], εφημ. *Το Βήμα*, 1-11-1984.
- ΔΗΜΟΥ Νίκος**, (1984), «**Η οσμή των λέξεων**», εφημ. *Το Βήμα*, 29-11-1984.
- ΔΗΜΟΥ Νίκος**, (1984), «**Απόψε αυτοσχεδιάζω**», [αυτοσχεδιασμός γραφής χρονογραφήματος], εφημ. *Το Βήμα*, 9-12-1984.
- ΔΗΜΟΥ Νίκος**, (1985), «**Οι διατηρητέοι**» [επέτειος για τη γραφή 100 χρονογραφήματων], εφημ. *Το Βήμα*, 19-2-1985.
- ΔΗΜΟΥ Νίκος**, (1992), «**Ο θάνατος του χρονογραφήματος**», περιοδ. *Διαβάζω*, τχ. 293 / 2-9-1992, σ.43.
- ECO Umberto**, (2001), *Πώς γίνεται μια διπλωματική εργασία* (εισαγωγή, επιμέλεια Μαριάννα Κονδύλη), εκδόσεις *Νήσος*, Αθήνα, σσ. 303.
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΤΥΠΑ** εφημ., (1990), «**Γράψτε ένα ραδιο-φωνικό χρονογράφημα και κερδίστε ένα 45άρι**», Αθήνα 25-10-1990.
- ΕΠΙΣΚΟΠΟΠΟΥΛΟΣ Νικόλαος**, (1900-1901), «**Το Δεκαπενθήμερον**» [χρονογράφημα], περιοδ. *Παναθήναια*, έτος 1900-1901, Α-1, τχ. Α'.
- ΖΕΓΓΕΛΗΣ Κ.**, (1928), «**Προσφώνησις Κ. Ζέγγελη**», στα *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών / Γραφείον Δημοσιευμάτων*, Συνεδρία της 8^{ης} Μαρτίου 1928 (Δεξίωσις Ακαδημαϊκού Παύλου Νιρβάνα), εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Αθήναι, σσ. 171-172.
- CENETTE G. / MARIN L. / MATHIEU-COLAS M.**, (1987), *Τα όρια της διήγησης*, (μτφρ. Έλενα Θεοδωροπούλου), εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, σ. 87.
- ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ Μαίρη**, (2000), «**Με όπλο την πένα**», (αναφέρεται στο χρονογράφημα του Π. Παλαιολόγου, του Δ. Ψαθά και στις επιφυλλίδες του Άγγ. Τερζάκη), εφημ. *Το Βήμα*, 24-12-2000, σ. 4.
- ΘΙΣΒΙΟΣ Γεώργιος**, (1943), «**Εκτακτον...ανακοινωθέν, τα εξάχρονα του ΘΗΣΑΥΡΟΥ**», περιοδ. *Θησαυρός*, τχ. 260 / 13-5-1943.
- ΘΡΥΛΟΣ Αλκης**, (1932), «**Ιωάννης Κονδυλάκης, 1861-1920**», περιοδ. *Νέα Εστία*, τόμ. ιβ', τχ. 140-141. σ.1075.
- Ι. ΑΚΤΗΜΩΝ**, [=Ιω. Κονδυλάκης], (1903), «**Καταμερισμός ευθύνης**», εφημ. *Εμπρός*, φ. 2479 / 18-9-1903.

- ΙΑΚΩΒΙΔΗ Λιλή**, (1976), *Παύλος Παλαιολόγος (δημοσιογράφος-λογοτέχνης, αγωνιστής-άνθρωπος)*, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα, σ. 7.
- ΙΑΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτρης Κ.**, (1991), *Συνοπτικόν εγχειρίδιον χρονογραφίας*, εκδόσεις Γιάννης Β. Βασδέκης, εν Αθήναις MCMXCI a.d., σσ. 23, 24-25, 70.
- ΙΑΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτρης [Κ.]**, (1993), «*Η σημασία του υστερόγραφου*» [στο χρονογράφημα], εφημ. Έθνος, 24-2-1993.
- ΙΑΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτρης, [Κ.]**, (1993), «*Η θέση του χρονογράφου στην εφημερίδα*», εφημ. Έθνος, 3-3-1993.
- ΙΑΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτρης, [Κ.]**, (1993), «*Ποιος είναι ο χρονογράφος;*», εφημ. Έθνος, 10-3-1993.
- ΙΑΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτρης, [Κ.]**, (1993), «*Χρονογράφημα και σχόλιο*», εφημ. Έθνος, 17-3-1993.
- ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ Άννα**, (2001), «*Δημοσιογραφική “Κοινή”: προβλήματα ορισμού*» στον τόμ. της Ε.Σ.Η.Ε.Α., *Δημοσιογραφία και γλώσσα* (Πρακτικά συνεδρίου 15-16 Απριλίου 2000), έκδοση: Μορφωτικό Ίδρυμα της Ενώσεως Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών, Αθήνα, σσ. 157-164.
- ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ**, (1977), τόμ. ΙΓ΄: «*Νεώτερος ελληνισμός από 1833 ως 1881*», έκδοση *Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.*, σσ. 425-426: [Σμύρνη].
- ΚΑΘΑΡΕΙΟΣ Αλέξανδρος Δ.**, (1948), *Η ελληνική λογοτεχνία, καλλιτεχνία και επιστήμη διά μέσου των αιώνων*, έκδοσις πρώτη, εν Αθήναις, σσ. 383-384: «*Το χρονογράφημα*».
- ΚΑΚΡΙΑΗΣ Φάνης Ι.**, (1985), «*Επιφυλλίδες και στομύλματα*», εφημ. *Το Βήμα*, 20-10-1985.
- ΚΑΚΡΙΑΗΣ Φάνης Ι.**, (1992), «*Περί προτύπων και υποκρισίας*», εφημ. *Το Βήμα* / Νέες Εποχές, 5-7-1992.
- ΚΑΝΕΛΛΗ Λιάνα**, (1984), «*Το άγνωστο χρονογράφημα του Παύλου Παλαιολόγου*» [με τίτλο “Χωρίς ελευθερία”. Το έγραψε για το 2^ο φύλλο της εφημ. *Αδέσμευτη Γνώμη* (1975), αλλά έμεινε αδημοσίευτο, γιατί “*εκδότες και δημοσιογράφοι συμφώνησαν και η απεργία λύθηκε*”], εφημ. *Τα Νέα*, 16-12-1984, σ. 6.
- ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ Αντρέας**, (1963), «*Το χρονογράφημα και ο Σπύρος Μελάς*», περιοδ. *Φιλολογική Πρωτοχρονιά 1963*, σσ. 63-65.
- ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ Αντρέας**, [1971], *Από τον Σολωμό ως τον Μυριβήλη*, (Λογοτεχνικά μελετήματα), έκδοση Βιβλιοπωλείου της Εστίας, Αθήνα, σ. 213-214: [Το χρονογράφημα του Σπύρου Μελά].
- ΚΑΡΥΚΟΠΟΥΛΟΣ Πάνος Γ.**, (1984), *200 χρόνια ελληνικού τύπου (1784-1984)*, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα, σσ. 55-90, 97.
- ΚΑΡΥΟΛΑΙΜΟΥ Μαριλένα**, (2001), «*Λαϊκή γλωσσολογία στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Προϋποθέσεις και μηχανισμοί*», στον τόμ. της Ε.Σ.Η.Ε.Α. *Δημοσιογραφία και γλώσσα* (Πρακτικά συνεδρίου 15-16 Απριλίου 2000), έκδοση: Μορφωτικό Ίδρυμα της Ενώσεως Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών, Αθήνα, σ. 71.

- ΚΑΧΡΙΜΑΝΗΣ** Νικηφόρος - **ΚΟΛΛΑΡΟΣ** Ιωάννης - **ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ** Μιχαήλ - **ΠΑΣΤΟΣ Σ.**, (χ.χ.), *Γενικός οδηγός του γραπτού λόγου*, εκδόσεις Νικολάου και Σοφοκλή Ρώσση, Αθήνα, σσ. 136, 137, 138, 139-140, 141, 349.
- ΚΕΡΑΜΑΡΗ Φωτεινή**, (2001), *Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου ως πεζογράφος*, (διήγημα, χρονογράφημα, ταξιδιωτικά κείμενα, λογοτεχνική κριτική, τεχνοκριτικό δοκίμιο), εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Σ^{ιας} Α.Ε., Αθήνα, σσ. 61-95.
- ΚΛΑΡΑΣ Μπάμπης**, (1958), [Οπισθόφυλλες κρίσεις] από βιβλιοκριτική στην εφημ. *Το Βήμα*, 10-10-1956 στον τόμ. Π.Παλαιολόγος, (1958), *Αγάπη μου Κέρκυρα*, οίκος Μ. Σαλιβέρου, Αθήνα.
- ΚΟΚΚΙΝΑΚΗ Νένα**, (1992), «Το χρονογράφημα και η ιστορία του», περιοδ. *Διαβάζω*, τχ. 293 / 2-9-1992, σ. 25.
- ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ Αικατερίνη**, (1991), «Η γέννηση του ελληνικού Τύπου», εφημ. *Το Βήμα / Νέες Εποχές*, 6-1-1991, σσ. Β8 / 30 - Β9 / 31.
- ΚΟΥΤΣΟΥΚΑΛΗΣ Αλ.**, (1990), *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας: από την αρχαιότητα έως σήμερα* (από ιστορικοϋλιστική σκοπιά), εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα, τόμ. τρίτος, σσ. 364-378: «Σατιρικοί, ευθυμογράφοι, χρονογράφοι».
- ΚΡΙΑΡΑΣ Έμμανουήλ**, (1987), *Τα πεντάλεπτα μου στην ΕΡΤ και άλλα γλωσσικά*, Θεσσαλονίκη, σσ. 252 [Γενική αναφορά στο έργο αυτό].
- ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Φάνης**, (2009;), «Τα Χαφτία», περιοδ. *Επιστήμη και Παιδαγωγία*, στο υπό έκδοση τχ. 10, Αθήνα.
- ΛΑΔΟΓΙΑΝΝΗ Γ.**, (1996), «Η γυναίκα στο χρονογράφημα. Η περίπτωση Κονδυλάκη: Ανάμεσα στην άρνηση του δημόσιου και την κατάφαση του ιδιωτικού χώρου», στα *Πεπραγμένα Α' Διεθνούς Συνεδρίου: Ο Ιωάννης Κονδυλάκης και το έργο του, 1862-1920*, Δημοτική Πολιτιστική Επιχείρηση Χανίων, Χανιά, σσ. 121-131.
- ΛΑΪΟΣ Γεώργιος**, (1961), *Ο ελληνικός τύπος της Βιέννης* (από τον 1784 μέχρι τον 1821), αυτοέκδοση, (διατριβή επί διδακτορία, υποβληθείσα εις την Φιλοσοφικήν Σχολήν του Πανεπιστημίου Αθηνών), Αθήναι, σσ. 4, 9.
- ΛΕΜΠΕΣΗΣ Ευάγγελος**, (1992³), *Κοινωνιολογία του Τύπου*, εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα, σσ. 89, 95-96.
- ΛΥΠΟΥΡΛΗΣ Δημήτρης**, (1990), *Γλωσσικές Παρατηρήσεις Ι*, (Από την καθαρεύουσα στη δημοτική), (Ραδιοφωνικές εκπομπές), εκδόσεις *Παρατηρητής*, Θεσσαλονίκη, σσ. 260 [Γενική αναφορά στο έργο αυτό].
- ΛΥΠΟΥΡΛΗΣ Δημήτρης**, (1994), *Γλωσσικές Παρατηρήσεις ΙΙ*, (Από τον λεξιλογικό μας πλούτο), (Ραδιοφωνικές εκπομπές), εκδόσεις *Παρατηρητής*, Θεσσαλονίκη, σσ. 348. [Γενική αναφορά στο έργο αυτό].
- ΛΥΧΝΟΣ Γεράσιμος**, (1974), *Ο δημοσιογράφος*, εκδόσεις *Πλειάς*, σσ. 37, 41-42, 46, 86-88, 112, 149, 150, 151.
- ΜΑΪΣΤΡΕΛΛΗΣ Ευστράτιος Π.**, (2001), *Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα*, (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή εγκεκριμένη από το Τμήμα Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), Πειραιάς 2001, σσ. 2, 9-11, 72, 111, 128, 133, 157-159, 160.

- ΜΑΛΑΦΑΝΤΗΣ Κωνσταντίνος Δ.**, (1995), *Οι “Αθηναϊκαί Επιστολαί” του Γρηγορίου Ξενόπουλου στη “Διάπλασιν των Παίδων”, 1896-1947*, (διδακτορική διατριβή εγκεκριμένη από το Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών) εκδόσεις “Αστέρος”, Αθήνα, σσ.1, 179, 180, 182.
- ΜΑΝΤΑΙΟΣ Πέτρος**, (2008), «Σύγχυση φρενών και κάδων», (χρονογράφημα), εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 1-2-2008.
- ΜΑΡΓΑΡΗΣ Δημήτρης**, (1928), [Άρθρο για το Βλάση Γαβριηλίδη], στο *Ημερολόγιο Μεγάλης Ελλάδος*, σ. 423 κ. εξ..
- ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ Δημήτρης Ν.**, (2000), «Δημοσιογραφία και γλώσσα: Τυπολογία και παθολογία», στον τόμ. της Ε.Σ.Η.Ε.Α., *Δημοσιογραφία και γλώσσα* (Πρακτικά συνεδρίου 15-16 Απριλίου 2000), έκδοση: Μορφωτικό Ίδρυμα της Ενώσεως Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Αθηνών, Αθήνα, σ.28.
- ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ Παναγιώτης Δ.**, (1993), *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, έκδοση πέμπτη, Δόμος, Αθήνα, σ. 33: «Χρονογράφημα».
- ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ Παναγιώτης Δ.**, (1996), «Ιστορία και κριτική στα χρονογραφήματα του Ιωάννη Κονδυλάκη», στα *Πεπραγμένα Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου: Ο Ιωάννης Κονδυλάκης και το έργο του, 1862-1920*, Δημοτική Πολιτιστική Επιχείρηση Χανίων, Χανιά, σσ. 133-141.
- ΜΕΛΑΣ Σπύρος**, (1911α), «Παρέμβασεις», εφημ. *Χρόνος*, 30-10-1911, φ. 2911, σ.1.
- ΜΕΛΑΣ Σπύρος**, (1911β), «Ένα είδος λόγου», εφημ. *Χρόνος*, 2-11-1911, φ. 2914, σ.1.
- ΜΕΛΑΣ Σπύρος**, (1931), «Αυτοσύστασις», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 28-5-1931, φ. 1, σ.1.
- ΜΕΛΑΣ Σπύρος**, (Φορτούνιο), (1931), «Χρονογράφημα», εφημ. *Η Καθημερινή*, 27-11-1931, σ.1.
- ΜΕΛΑΣ Σπύρος**, (1936), *Κουβέντες του Φορτούνιο*, εκδόσεις Μιχαήλ Σαλιβέρου, Αθήναι 1936, σσ. 11-12.
- ΜΗΛΙΩΝΗΣ Χριστόφορος**, (1993), «Μνήμη Παύλου Παλαιολόγου», (επιφυλλίδα), εφημ. *Τα Νέα*, 30-12-1993.
- ΜΗΛΙΩΡΗ Πόλυ**, (1993), *Από το “Ρομάντσο” στο “Πάνθεον”* (Ένα χρονικό του ελληνικού περιοδικού τύπου), εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, σσ. 204, 205, 237, 242, 253.
- ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας**, (1984), «Έφυγε μια εποχή», εφημ. *Το Βήμα*, 15-12-1984.
- ΜΟΣΧΟΣ Ε. Ν.**, (1979), «Το χρονογράφημα της “Διαπλάσεως”», περιοδ. *Νέα Εστία*, Αθήνα, τχ. 1243 / 15-4-1979.
- ΜΟΥΧΙΜΟΓΛΟΥ Ξένη**, (2000), «Ένας αιώνας χρονογράφημα (1899-1999)», [βιβλιοπαρουσίαση του ομότιτλου τόμου, επιμέλεια: Βασιλική Αλμπάνη], εκδόσεις Καστανιώτη], στην ιστοσελίδα της εφημ. *Το Βήμα / Πολιτιστικά*, 14-6-2000.

- ΜΠΑΛΑΣΚΑΣ Κώστας**, (1998), «*Η διδασκαλία του μυθιστορήματος*», περιοδ. *Η λέσχη των Εκπαιδευτικών*, τχ. 21 (Μάρτιος-Μάιος 1998), εκδότης Σ. Πατάκης, Αθήνα, σ. 20.
- ΜΠΕΛΛΑΣ Θρασύβουλος**, (1998), *Δομή και γραφή της επιστημονικής εργασίας* (με βάση την εμπειρική παιδαγωγική έρευνα), εκδόσεις *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα, σσ. 227.
- ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ Παντελής – ΜΟΣΧΟΝΑΣ Σπύρος**, (2001), «Πρόλογος» στον τόμ. της Ε.Σ.Η.Ε.Α., *Δημοσιογραφία και γλώσσα* (Πρακτικά συνεδρίου 15-16 Απριλίου 2000), έκδοση: Μορφωτικό Ίδρυμα της Ενώσεως Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Αθηνών, σσ.12,14.
- ΜΥΤΑΛΗΣ Ιωάννης – ΜΑΓΕΡ Κωνσταντίνος**, (1939), *Ελληνική δημοσιογραφία*, αυτοέκδοση, Αθήνα, σσ. 158-219, 211-212.
- ΝΙΡΒΑΝΑΣ Παύλος**, (1928), «*Αντιφώνησις Π. Νιρβάνου*», στα *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών / Γραφείον Δημοσιευμάτων*, συνεδρία της 8^{ης} Μαρτίου 1928 (Δεξιόσις Ακαδημαϊκού Παύλου Νιρβάνου), εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Αθήνα, σσ.185-194.
- ΝΙΡΒΑΝΑΣ Παύλος**, (1929), *Αθηναϊκοί Περίπατοι*, Ανώνυμος Αθηναϊκή Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα, σσ. 3-10: πρόλογος.
- ΝΤΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Κυριάκος**, (2005), *Νεοελληνικά Φιλολογικά Ψευδώνυμα*, νέα συμπληρωμένη έκδοση, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005, σ. 314.
- ΝΤΟΣΤΟΓΕΦΣΚΙ Φιόντορ Μιχαήλοβιτς**, (1973), *Ηλίθιος*, (μτφρ. Κύρα Σίνου), έκδοση Άγκυρας, Αθήνα 1973, κεφ. 9, σ. 292.
- ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Γρηγόριος**, (1891), «*Το χρονογράφημα*», εφημ. *Καιροί*, 1-11-1911, σ. 1.
- ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Γρηγόριος**, (1923), «*Ακροβάται*» [χρονογράφημα], εφημ. *Ελεύθερος Λόγος*, 17-6-1923.
- ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Γρηγόριος**, (1940), «*Δημοσιογραφία και λογοτεχνία*», εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 18-2-1940, σ. 1.
- ΞΗΝΤΑΡΑΣ Παναγιώτης Ν.**, (1992), *Καλειδοσκόπιο (χρονογραφήματα)*, εκδόσεις Βιβλιογονία, σσ. 13-16, 190.
- ΞΗΝΤΑΡΑΣ Παναγιώτης Ν.**, (2009), «*Το χρονογράφημα στο Άργος του 19^{ου} αιώνα (1883-1889)*», [Ειδικότερα: «Το χρονογράφημα ως είδηση, ως επιστολή, ως αρθρομαχία και ως λιβελογράφημα στο Άργος του 19^{ου} αιώνα (1883-1889)»], στα *Πρακτικά του Α΄ Συνεδρίου Αργειακών Σπουδών: “Το Άργος κατά το 19^ο αιώνα”*, (Άργος 5-7 Νοεμβρίου 2004), έκδοση του Συλλόγου Αργείων «Ο Δαναός», Άργος, σσ. 283-302.
- ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΗΣ Τάκης**, (1920), [Βλάσης Γαβριηλίδης], εφημ. *Θεσσαλία* [Βόλου], 14-4-1920.
- ΠΑΛΑΜΑΣ Κωστής**, (με το ψευδώνυμο W), (1916), «*Εξομολογήσεις*», εφημ. *Εμπρός*, 4-3-1916.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι.(ωάννης) Μ.**, (1936), *Στοιχεία Ιστορίας της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, εν Αθήναις, σ.134 κ.εξ.

- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι.**(ωάννης) **Μ.**, (1974), «**Ο Παύλος Παλαιολόγος και το χρονογράφημα**», στον τόμ. Παύλος Παλαιολόγος, *Ανήσυχα Νιάτα*, εκδόσεις *Αλκαίος*, σ. 103, 104.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Γιώργος Α.**, (1990), *Το Βήμα 1945-1949* (Δημοσιεύματα), (Βιβλιογραφική καταγραφή), εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, σσ. 96-117.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Γιώργος Α.**, (1996), *Το Βήμα 1950-1954* (Δημοσιεύματα), (Βιβλιογραφική καταγραφή), εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, σσ. 173-207.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Γιώργος Α.**, (1994), *Το Βήμα 1955-1959* (Δημοσιεύματα), (Βιβλιογραφική καταγραφή), εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, σσ. 196-232.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Γιώργος Α.**, (2003), *Το Βήμα 1960-1964* (Δημοσιεύματα), (Βιβλιογραφική καταγραφή), εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, σσ. 230-264.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Γιώργος Α.**, (2003), *Το Βήμα 1965-1969* (Δημοσιεύματα), (Βιβλιογραφική καταγραφή), εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, σσ. 230-264.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Γιώργος Α.**, (2005), *Ο Ταχυδρόμος 1954-1958* (Δημοσιεύματα), (Βιβλιογραφική καταγραφή), εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, σσ. 152-156.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Ηλίας Β.**, (2005), *Τα γλωσσικά μας λάθη* (Γιατί έτσι κι όχι αλλιώς;), εκδόσεις *Βάνιας*, Θεσσαλονίκη, σσ.270 [Γενική αναφορά στο έργο αυτό].
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Ηλίας Β.**, (2005), *Η τεχνική του βιογραφικού και η τέχνη της συνέντευξης*, εκδόσεις *Βάνιας*, Θεσσαλονίκη, σ. 49 κ. εξ..
- ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Μανώλης Μιλτ.**, (2000), «**Το συγγραφικό έργο του Ναπολέοντα Σουκατζίδη**» στα *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, έκδοση της Εταιρείας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2000, σ. 309: «Το χρονογράφημα του Ν. Σουκατζίδη».
- ΠΑΠΑΔΗΜΑΣ Αδ. Δ.**, (1962), «**Οι χρονογράφοι του Αθηναϊκού Τύπου**», περιοδ. *Φιλολογική Πρωτοχρονιά 1962*, σσ.205-212.
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Νίκος**, (1991 Ιούλιος-Αύγουστος), «**Λογοτέχνες και λογοτεχνικά είδη που άνθισαν στις εφημερίδες**», περιοδ. *Λέξη*, τχ. 104, σσ. 531-537.
- ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΣΤΕΛΙΟΣ**, (1994), «**“Το επιούσιον χρονογράφημα” του Στρατή Μυριβήλη**», στο περιοδ. *Διαβάζω*, τχ 337 / 8-6-1994, Αθήνα, σσ. 18-22.
- ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ Κώστας Ιω.**, (χ.χ.), *Νεοελληνική Καλολογία* (Αισθητική του λόγου), έκδοση δεύτερη, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της “Εστίας” Ι.Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., σσ. 197 – 198, 199.
- ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ Ευάγγελος Π.** (1974), «**Ο “Παιδαγωγός” Παλαιολόγος**», στον τόμ. Π. Παλαιολόγος, *Ανήσυχα Νιάτα*, εκδόσεις *Αλκαίος*, σ. 13, 16.
- ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ Ευάγγελος Π.**, (1954), «**Πρόλογος**», στον τόμ. Π. Παλαιολόγος, *Εαρινή Πνοή*, εκδόσεις Η Πορεία, Αθήνα, σ.7.
- ΠΑΠΑΣ Π. Ν.**, (χ.χ.⁷), «**Οδοιπορικόν**», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, ιδρυτής-ιδιοκτήτης Παύλος Δρανδάκης, εκδοτικός οργανισμός Ο «Φοίνιξ», τόμ. ΙΗ, σ. 688.

⁷ Η *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* του Παύλου Δρανδάκη- όπως προκύπτει από το λήμμα «Δρανδάκης Παύλος» της εγκυκλοπαίδειας *Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα* – εκδόθηκε το 1926. Η χρονολο-

- ΠΑΠΠΑΣ Αντρέας**, (2008), «**Τρεις σημαντικές μεταφράσεις**», εφημ. *Ελευθεροτυπία / Βιβλιοθήκη* (ένθετο), τχ. 488 / 1-2-2008, σ. 8.
- ΠΑΣΑΛΑΡΗΣ Χρίστος**, (1984), *Μια ζωή τίτλοι (Πώς να γίνετε δημοσιογράφος)*, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, σ. 24, 28-30, 51, 56 – 67, 85-86, 88, 111, 155-158, 186, 205, 206, 209, 244.
- ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ Γρηγόρης**, (1996), «**Περί τίτλων. Οι τίτλοι μέσα και ανάμεσα στα λογοτεχνικά κείμενα και την ερμηνεία τους**», περιοδ. *Λόγου Χάριν*, τχ. 4, σσ. 73-91.
- ΠΕΡΑΝΤΩΝΑΚΗΣ Γεώργιος Μ.**, (2007), «**Τα εφήμερα του ελληνικού βίου**» (Χρονογραφήματα μέσα στην Κατοχή: μεταξύ σάτιρας και τέρψης)», [βιβλιοκριτική στη συλλογή του Κ. Βάρναλη, (2007), *Φέιγ βολάν της Κατοχής (χρονογραφήματα)*, (επιλογή-επιμέλεια: Γιώργος Ζεβελάκης), εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σσ. 334], εφημ. *Ελευθεροτυπία / Βιβλιοθήκη* (ένθετο), τχ. 478 / 16-11-2007, σ. 19.
- ΠΕΤΡΑΚΑΚΟΣ Δ. Α.**, (1920), *Ο Τύπος (δημοσιογράφοι και δημοσιογραφία)*, εκδοτικός οίκος Δ. και Π. Δημητράκου, εν Αθήναις, σσ. 37-38, 74-138, 143-155, 174-176, κ.ε..
- ΠΟΛΙΤΗΣ Αθανάσιος**, (1937), «**Το ελληνικόν χρονογράφημα. Η επίδρασις της δημοσιογραφίας επί της συγχρόνου ελληνικής λογοτεχνίας**» (Μία διάλεξις του κ. Αθ. Πολίτη), εφημ. *Η Καθημερινή*, 9 και 23 Αυγούστου 1937), σσ. 4 και 4-5.
- ΠΟΛΙΤΗΣ Φώτος**, (1938), *Εκλογή*, τόμ. Α΄, Αθήνα, σσ. 45-55.
- ΠΩΠ Κωνσταντίνος**, (1875), *Συγγραφαί ποικίλαι ήτοι φιλολογικά πάρεργα*, μέρος Α΄, φυλλάδιον Α΄, εκ του τυπογραφείου «Ερμού», Αθήνησι, σ. β΄.
- ΡΟΔΑΣ Μιχάλης**, (1929), «**Ο Γαβριηλίδης**», περιοδ. *Πειθαρχία*, 22-12-1929, σ.19.
- ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗΣ Πλάτων**, (1915), «**Χρονογράφημα**», εφημ. *Έθνος*, 14-10-1915.
- ΡΟΝΤΑΡΙ Τζιάνι**, (1985), *Γραμματική της φαντασίας*, (μτφρ. Μαρία Βερτσώνη-Κοκόλη, Λία Αγγουρίδου-Στρίντζη), εκδόσεις Τεκμήριο, Αθήνα, σσ. 16-22.
- ΡΩΜΑΣ Διονύσιος**, (1983), *Ζακωνθινά*, εκδόσεις βιβλιοπωλείου της Εστίας, Αθήνα, σ. 9.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ Αλέκος**, (1984), «**Όλη η σάλα ξέσπασε σε χειροκρότημα**», [χρονογράφημα για το θάνατο του Παλαιολόγου], εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 15-12-1984.
- ΣΑΡΔΕΛΗΣ Κώστας**, (2006), *Βλάσης Γαβριηλίδης 1848-1920*, εκδόσεις Μορφωτικό Ίδρυμα της Ενώσεως Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Αθηνών, Αθήνα, σσ. 12, 13 [ο Βαγγέλης Ψυρράκης για το Βλ. Γαβριηλίδη], 17, 18, 23, 25, 26, 31, 34, 35, 46-47, 53, 56, 63, 67-71, 81, 84, 95 [αναφορά στην εφημ. *Ακρόπολις*], 99 [αναφορά σε άρθρο του Βλ. Γαβριηλίδη με το ψευδώνυμο *Νεοέλληνα*], 110, 111, 113, 118, 131 [αναφορά στην εφημ. *Ακρόπολις*], 133, 137, 138, 140-141, 146 [αναφορά στο έργο του Βλάση Γαβριηλίδη, *Αι γυναίκες*, εκδοτικός οίκος «Ελευθερουδάκης», εν Αθήναις 1921], 149, 151, 199 [ο Κ. Παλαμάς και ο Άγγελος Σικελιανός για το Βλ. Γαβριηλίδη], 202 [ο Σπ. Μελάς για το Βλ. Γαβριηλίδη], 205-207 [ο Δημήτρης

για της δεύτερης έκδοσης «*ενημερωμένης διά συμπληρωμάτων*», την οποία χρησιμοποιήσαμε, ήταν αδύνατο να εντοπιστεί. Πρέπει, όμως, να έγινε πολύ αργότερα, όπως φαίνεται από τη συμμετοχή του Γ. Μ. Βαλέτα, ως λημματογράφου, ο οποίος γεννήθηκε το 1907.

Χατζόπουλος και ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου για το *Βλ. Γαβριηλίδη*], 209 [ο **Ηλ. Βουτιερίδης** για το *Βλ. Γαβριηλίδη*], 210, 212 [Σταύρος **Μπράνιαν** για το *Βλ. Γαβριηλίδη*], 213 (αναφορά στην εφημ. *Ακρόπολις*], 216 [ο Αντρ. **Μιχαλακόπουλος** και ο Αλ. **Παπαναστασίου** για το *Βλ. Γαβριηλίδη*], 219-220 [ο Αλέξ. **Διομήδης** και Στόμ. **Σκουλούδης** για το *Βλ. Γαβριηλίδη*], 223 [ο Δημήτρης Γρ. **Τσάκωνας** για το *Βλ. Γαβριηλίδη*], 237.

ΣΕΞΤΟΣ ο Εμπειρικός, (2006), *Προς Μαθηματικούς 1,42* (Οδύσσεια Μ 184 κ. εξ.), *Πυρρώνειες υποτυπώσεις Α'*, (μετάφραση-σημειώσεις: Στυλιανός Δημόπουλος), τόμ. Α', εκδόσεις Ζήτρος και εφημ. *Το Βήμα*, 2006, Αθήνα, σ. 13.

ΣΕΡΟΥΙΟΣ Γεώργιος, (χ.χ.), «*Χρονογράφημα*», στο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ελευθερουδάκη, Αθήνα.

ΣΚΑΜΠΑΡΔΩΝΗΣ Γιώργος, (1991), «*Ο φάντης της λογοτεχνίας και το δημοσιογραφικό ρετσινόλαδο*», περιοδ. *Λέξη*, τχ. 104 (Ιούλιος-Αύγουστος 1991), σ. 567.

ΣΚΟΠΕΤΕΑΣ Σταύρος, (1959), «*Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα*», στη *Βασική Βιβλιοθήκη «Αετού»*, αρ. τόμ. 33, σσ. η', θ', ι', ζ'-ια', ιβ', ιγ', κ', κα'.

ΣΟΛΟΜΩΝΙΔΗΣ Χρίστος Σωκρ., (1959), *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*, αυτοέκδοση, Αθήνα, σσ. 9, 12, 19-20, 25-339 (δομική αναφορά), 26, 30, 88, 90, 91, 93, 98, 100, 123, 156, 183, 186, 197, 207, 208, 228, 236, 317, 318, 324.

ΣΟΥΛΙΑΣ Νικόλαος, (1975), *Λογική (μετά στοιχείων γνωσιολογίας)*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σ. 30.

ΣΤΑΜ. Σταμ. (Σταμάτης Σταματίου), (1926), «*Ο Γαβριηλίδης*», περιοδ. *Μπουκέτο*, έτος Γ', τχ. 99 / 14-3-1926, σ.180.

ΣΤΑΜ. Σταμ. (Σταμάτης Σταματίου), (1926), «*Ο Γαβριηλίδης*», περιοδ. *Μπουκέτο*, έτος Γ', τχ. 106 / 29-4-1926, σ. 316.

ΣΤΑΜΕΛΟΣ Δημήτρης, (1982), *Πρωτοπόροι και ήρωες της ελληνικής δημοσιογραφίας*, εκδόσεις *Γλάρος*, σ.185 κ.εξ.

ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτριος, (1988), *Φιλολογικά πορτρέτα*, (φιλολογική επιμέλεια: Κώστας Καφαντάρης), εκδόσεις *Οδυσσέας*, Αθήνα, σσ. 37-41: «Γαβριηλίδης».

ΤΡΟΠΑΙΑΤΗΣ Άλκης, (1974), «*Ο Άλκης Τροπαιάτης παρουσιάζει τα “Ανήσυχα Νιάτα” του Παύλου Παλαιολόγου στις εκδόσεις “Αλκαίος”*», στον τόμ. Παύλος Παλαιολόγος, *Ανήσυχα νιάτα*, εκδόσεις *Αλκαίος*, σ. 7-9.

ΤΣΟΛΑΚΗΣ Χρίστος, (1999), *Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική*, (Ραδιοφωνικές εκπομπές-μαθήματα), τόμ. πρώτος, *Νησίδες και 9,58 της EPT-3*, Θεσσαλονίκη, σσ. 166, [Γενική αναφορά στο έργο αυτό].

ΤΣΟΛΑΚΗΣ Χρίστος, (1999), *Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική*, (Ραδιοφωνικές εκπομπές-μαθήματα), τόμ. δεύτερος, *Νησίδες και 9,58 της EPT-3*, Θεσσαλονίκη, σσ.346, [Γενική αναφορά στο έργο αυτό].

ΤΣΟΛΑΚΗΣ Χρίστος, (1999), *Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική*, (Ραδιοφωνικές εκπομπές-μαθήματα), τόμ. τρίτος, *Νησίδες και 9,58 της EPT-3*, Θεσσαλονίκη. [Γενική αναφορά στο έργο αυτό].

ΤΣΟΛΑΚΗΣ Χρίστος Λ. - ΑΔΑΛΟΓΛΟΥ Κούλα - ΑΥΔΗ Άβρα - ΛΟΠΠΑ Ελένη - ΤΑΝΗΣ Διονύσης, (2004), *Έκφραση - Έκθεση*, τχ. α' (α' λυκεί-

ου), αναθεωρημένη έκδοση, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σσ. 280-281: «Χρονογράφημα».

ΤΣΟΛΑΚΗΣ Χρίστος Λ. - ΑΔΑΛΟΓΛΟΥ Κούλα - ΑΥΔΗ Άβρα - ΛΟΠΠΑ

Ελένη - **ΤΑΝΗΣ** Διονύσης, (2004), *Έκφραση – Έκθεση*, τχ. β' (β' λυκείου), αναθεωρημένη έκδοση, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σσ. 33-34, 161, 163, 166-167, 170, 172.

ΤΣΟΛΑΚΗΣ Χρίστος Λ. - ΑΔΑΛΟΓΛΟΥ Κούλα - ΑΥΔΗ Άβρα - ΓΡΗΓΟ-
ΡΙΑΔΗΣ Νίκος - ΔΑΝΙΗΛ Ανθούλα - ΖΕΡΒΟΥ Ιωάννα - ΛΟΠΠΑ Ε-

λένη - **ΤΑΝΗΣ** Διονύσης - **ΙΝΤΖΙΑΔΗΣ** Βαγγέλης, (2004), *Έκφραση – Έκθεση*, τχ. γ', (γ' λυκείου), πρώτη αναθεώρηση, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σσ. 109-111 [δοκίμιο], 166 [άρθρο], 171 [άρθρο και δοκίμιο], 201 [επιφυλλίδα].

ΤΣΟΛΑΚΗΣ Χρίστος Λ. - ΑΔΑΛΟΓΛΟΥ Κούλα - ΑΥΔΗ Άβρα - ΛΟΠΠΑ

Ελένη - **ΤΑΝΗΣ** Διονύσης, (2004), *Έκφραση – Έκθεση*, (Βιβλίο Καθηγητή), τχ. γ', Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σσ. 88, 90-93.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ / Διεύθυνση

Σπουδών Δ.Ε. / Γραφείο Πρόσθετης Διδακτικής Στήριξης και Ενισχυτικής Διδασκαλίας, (εγκύκλιος με αρ. πρωτ. Γ2 / 1748 / 29-3-1999 / Συντάκτης: Παναγιώτης Ν. Ξηντάρας), θέμα: *Πανελλήνιος διαγωνισμός δοκίμιου, χρονογραφήματος και αφίσας για την πανελλήνια ημέρα των προσφύγων (5 Απριλίου 1999)*.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ / Διεύθυνση

Σπουδών Δ.Ε. / Γραφείο Πρόσθετης Διδακτικής Στήριξης και Ενισχυτικής Διδασκαλίας, (εγκύκλιος με αρ. πρωτ. Γ2 / 1749 / 29-3-1999 / Συντάκτης: Παναγιώτης Ν. Ξηντάρας), θέμα: *Αποστολή θεμάτων για το διαγωνισμό της ημέρας των προσφύγων (5-4-1999)*.

ΦΕΡΟΥΣΗΣ Δημήτρης Σ., (1990), *Πειραιάς: θρύλος και κληρονομιά*, εκδόσεις Αστέρως, Αθήνα, σ. 404.

ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΣ Αλέκος, (1982), *Ο δημοσιογράφος*, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, σ. 305.

Χ (=Γεώργιος Κ. Πάπ), (1938), «**Τύπου**», εφημ. *Έθνος*, 8-8-1938.

ΧΑΙΡΟΠΟΥΛΟΣ Χρίστος, (1985), «**Οι ιδιοτροπίες ευθυμογράφων**», *Έθνος της Κυριακής*, 7-4-1985.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ Χριστόφορος, (1994), «**Γλώσσα και δημοσιογραφία**», στο τχ. Σεμινάριο 16: *Γλώσσα και επικοινωνία*, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, Αθήνα, σσ. 75-79 και 107-110.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ Χριστόφορος, (1997), *Γλωσσαλγήματα* (Ερευνες για την ελληνική γλώσσα), εκδόσεις της Γενναδείου Σχολής, Αθήνα, σσ. 159-173.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ Χριστόφορος, (1998), *Γλωσσική και λογοτεχνική κριτική*, αυτοέκδοση, Αθήνα, σσ. 45-103: «**Θεωρία και πράξη της γλωσσικής κριτικής**», σσ. 272.

ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΙΔΗΣ Σωφρόνης, (1996), «**Όροι και όρια του δημοσιογραφικού λόγου**», περιοδ. *Γλώσσα*, τχ. 38, σσ 23-32.

ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΙΔΗΣ Σωφρόνης, (1997), «**Η ρητορική των τίτλων στον ελληνικό δημοσιογραφικό λόγο**», στον τόμ. του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσ-

σαλονίκης, (1997), *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, (Πρακτικά της 17^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής, 22-24 Απριλίου 1996), σσ. 643-657. [Η ανακοίνωση περιλαμβάνεται στον τόμ. του ίδιου *Ελληνική γλώσσα και δημοσιογραφικός λόγος*, (θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις), εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2000, σσ. 105-122].

ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΙΔΗΣ Σωφρόνης, (1998), «Ο μη ακροαματικός σχεδιασμός στον ελληνικό δημοσιογραφικό λόγο», στον τόμ. του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, (1998), *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, (Πρακτικά της 18^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής, 2-4 Μαΐου 1997), σσ. 501-510. [Η ανακοίνωση περιλαμβάνεται στον τόμ. του ίδιου *Ελληνική γλώσσα και δημοσιογραφικός λόγος*, (θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις), εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2000, σσ. 122-131].

ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΙΔΗΣ Σωφρόνης, (2000), *Ελληνική γλώσσα και δημοσιογραφικός λόγος*, (θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις), εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, σσ. 13-18, 21-25, 29, 33, 35-42, 45, 47, 49, 51, 52, 58-62, 63-65, 66-68, 105-122, 106, 107, 135.

ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΙΔΗΣ Σωφρόνης, (2001), «Η μορφολογική ποικιλία του δημοσιογραφικού λόγου ως δείκτης πολιτικής ιδεολογίας» στον τόμ. της Ε.Σ.Η.Ε.Α., *Δημοσιογραφία και γλώσσα*, (Πρακτικά συνεδρίου 15-16 Απριλίου 2000), έκδοση του Μορφωτικού Ιδρύματος της Ενώσεων Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών, Αθήνα, σσ.141-155.

ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΙΔΗΣ Σωφρόνης, (2001), «Ο δημοσιογραφικός λόγος σε ελληνική γλώσσα: ρητές γλωσσικές επιλογές και υπόρρητες αναφορές», περιοδ. *Μέντωρ* (Η ελληνική γλώσσα στον 21^ο αιώνα), τχ. 4, σσ. 214, 216.

ΧΑΤΖΙΝΗΣ Γιάννης, (1958), [Οπισθόφυλλες κρίσεις] από βιβλιοκριτική στο περιοδ. *Νέα Εστία*, στον τόμ. Π.Παλαιολόγος, (1958), *Αγάπη μου Κέρκυρα*, οίκος Μ. Σαλιβέρου, Αθήνα.

ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ Αιμίλιος, (1939), «Το χιούμορ στην Ελλάδα» [πρόλογος], στη χρονογραφική συλλογή του Δημήτρη Ψαθά, *Η Θέμις έχει νεύρα*, εκδόσεις Μαρή, Αθήνα, (ανατύπωση 1969), σσ. 5-8.

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Παναγιώτης Φ., (1994), *Εφημερίδες (Αποκείμενες στη βιβλιοθήκη της Βουλής, 1789-1970)*, Περιγραφικός κατάλογος, Αθήνα, σσ. 18 [Αϊδίνη], 26 [Αμάθεια], 42 [Αρμονία], 45 [Αστήρ της Ανατολής], 54 [Βέλος], 113 [Ελπίς], 129 [Εργάτης], 136 [Εστία], 139 [Ευσέβεια], 147 [Εφημερίς Ημερησία], 153 [Εφημερίς της Σμύρνης], 163 [Ημερησία], 173 [Θάρρος], 183 [Ιωνία], 201 [Κόσμος], 225 [Μελησιγενής], 232 [Μνημοσύνη], 276 [Πατρίς], 288 [Πρόοδος], 308 [Σμύρνη, Σμύρνη, Σμύρνη-Ημερησία], 313 [Συνάδελφος], 324 [Τέρψις], 326 [Τηλέγραφος], 346 [Φίλος των Νέων], 377 [Χρονογράφος (δίγλωσση), Χρονογράφος], 417 [Spectateur Oriental].

ΧΡΟΝΙΚΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ, (εφημ. της Σμύρνης), τόμ. Α', σ. 175.

2.2 Ο ΤΥΠΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΥΛΟ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟ

ΑΝΩΝΥΜΟΣ βιβλιοπαρουσιαστής, (1939), «Στο περιθώριο της ζωής» [βιβλιοπαρουσίαση της ομότιτλης χρονογραφικής συλλογής του Π. Παλαιολόγου], εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-11-1939.

- ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Γεώργιος**, (1954), «Δύο νέα ελληνικά βιβλία», [βιβλιοπαρουσίαση της χρονογραφικής συλλογής του Π. Παλαιολόγου, *Εαρινή Πνοή*], εφημ. *Το Βήμα*, 26-5-1954.
- ΒΑΡΙΚΑΣ Βάσος**, (1954), «*Εαρινή Πνοή*» [βιβλιοκριτική της ομότιτλης χρονογραφικής συλλογής του Π. Παλαιολόγου], περιοδ. *Ο Ταχυδρόμος*, τχ. 10 / 19-6-1954, σ. 16.
- ΒΑΡΙΚΑΣ Βάσος**, (1956), «*Συγγραφείς και κείμενα*» (Χρονογραφήματα), [βιβλιοκριτική της χρονογραφικής συλλογής του Π. Παλαιολόγου, *Αγάπη μου Κέρκυρα*], εφημ. *Το Βήμα*, 10-10-1956.
- ΒΑΡΙΚΑΣ Βάσος**, (1959), «*Συγγραφείς και κείμενα*» («Ο κόσμος στα σβέλτα»), [βιβλιοκριτική της προαναφερόμενης χρονογραφικής συλλογής του Π. Παλαιολόγου], εφημ. *Το Βήμα*, 6-6-1959.
- ΒΕΝΕΖΗΣ Ηλίας**, (1954), «*Εαρινή Πνοή*», [βιβλιοκριτική της ομότιτλης χρονογραφικής συλλογής του Π. Παλαιολόγου], εφημ. *Το Βήμα*, 1-6-1954, σ. 1.
- ΒΗΜΑ** (Το), (εφημ.), (1976), «*Η Ένωση Συντακτών τιμά τον Παύλο Παλαιολόγο*», 8-4-1976.
- ΒΗΜΑ** (Το), (εφημ.), (1984), «*Κηδεύεται σήμερα ο Παύλος Παλαιολόγος*», [ειδησεογράφημα], Σάββατο 15-12-1984, σ.1.
- ΒΗΜΑ** (Το), (εφημ.), (1984), «*Η δημοσιογραφία έχασε τον πατριάρχη της*», [ειδησεογράφημα], 15-12-1984.
- ΓΕΡΜΑΝΟΣ Φρέντυ**, (1984), «*Η τελευταία λάμψη...*», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 15-12-1984.
- ΓΕΡΜΑΝΟΣ Φρέντυ**, (1984), «*Ορφάνεψε το χρονογράφημα*», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 15-12-1984.
- ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας**, (1984), «*Το ήθος μιας γραφής*» [για το θάνατο του Παλαιολόγου], εφημ. *Το Βήμα*, 15-12-1984.
- ΓΚΙΩΝΗΣ Δημήτρης**, (1984), «*Κουνώντας το χάρτινο μαντήλι μας*», [ρεπορτάζ για το θάνατο του Π. Παλαιολόγου], εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 15-12-1984.
- ΔΙΑΒΟΛΙΤΣΗΣ Κ.**, (1984), «*Έφυγε ο κορυφαίος / Η Αθήνα κήδεψε χθες τον Παύλο Παλαιολόγο*», [ρεπορτάζ], εφημ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 16-12-1984.
- ΕΙΔΗΣΕΙΣ** [Αργολίδας] (εφημ.), Αφιέρωμα «*Παύλος Παλαιολόγος: Ο κορυφαίος χρονογράφος και φίλος τ' Αναπλιού*», Ναύπλιο, 10-12-1994.
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ**, (1984), «*Η δημοσιογραφία γονατίζει μπροστά στο φέρετρό σου*», 17-12-1984.
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ**, (1984), «*Ο Τύπος κηδεύει τον “πατέρα” του*», 15-12-1984.
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ**, (1984), «*Η δημοσιογραφία γονατίζει μπροστά στο φέρετρό σου*» (Υστατο *χαίρε* στον κορυφαίο της πέννας), [ειδησεογράφημα από την κηδεία του Π. Παλαιολόγου], Αθήνα, 17-12-1984.
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ** εφημ., (1978), «*Τιμή στον Παύλο Παλαιολόγο*» [Από την Εστία Νέας Σμύρνης για τα 60 χρόνια δημοσιογραφίας του], 20-2-1978.
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ** εφημ., (1984), «*Σε κρίσιμη κατάσταση ο Παύλος Παλαιολόγος*», 27-9-1984.

- ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΤΥΠΑ**, (εφημ.), (1984), «**Έφυγε ο Πρύτανης**» [ειδησεογράφημα για το θάνατο του Π. Παλαιολόγου], 15-12-1984, σ.11.
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΤΥΠΑ**, (εφημ.), (1984), «**Ε.Σ.Η.Ε.Α.: Χάσαμε τον εθνικό μας διδάχο**» [δήλωση για το θάνατο του Π. Παλαιολόγου], 15-12-1984, σ.11.
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΤΥΠΑ Κυριακάτικη**, (εφημ.) (1984), «**Έφυγε ο κορυφαίος** (Η Αθήνα κήδεψε χτες τον Παύλο Παλαιολόγο)» (ρεπορτάζ Κ. Διαβολίτσης), 16-12-1984.
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΤΥΠΑ**, (1984), «**Αποχαιρετισμός σ' έναν Μεγάλο**», 17-12-1984.
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΤΥΠΑ**, (1984), «**Παλαιολόγος στο “Μονόγραμμα”**», [τιμητική επανάληψη της εκπομπής = αυτοβιογραφία], 19-12-1984.
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΤΥΠΑ**, (εφημ.), (1986), «**Βραβείο Παύλου Παλαιολόγου**», Αθήνα, 15-1-1986.
- ΘΕΟΧΑΡΑΤΟΣ Χρίστος**, (1979), «**Οι Μεγάλοι δεν έχουν ηλικία και εργοδότη!** / Γιατί ο Παλαιολόγος άλλαξε στα 85 του εφημερίδα», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 9-7-1979.
- ΙΛΙΣΟΣ**, (περιοδ.), «**Τα φοιτητικά επεισόδια**», τχ. 26 / 1962, Αθήνα. [Στο κείμενο αυτό ενσωματώνεται - προς επίρρωση των γραφομένων του ανώνυμου συντάκτη - άτιτλο κείμενο, από το σαββατιάτικο δημοσιογραφικό ημερολόγιο του Παύλου Παλαιολόγου, που αναφέρεται στη συμμετοχή των φοιτητών της Θεολογικής Σχολής στα επεισόδια, περιοδ. *Ο Ταχυδρόμος*, 10-4-1962].
- ΚΑΝΕΛΛΗ Λιάνα**, (1984), «**Το άγνωστο χρονογράφημα του Παύλου Παλαιολόγου**» [με τίτλο “Χωρίς ελευθερία”. Το έγραψε για το 2^ο φύλλο της εφημ. *Αδέσμευτη Γνώμη*, αλλά έμεινε αδημοσίευτο, γιατί “εκδότες και δημοσιογράφοι συμφώνησαν και η απεργία λύθηκε”], εφημ. *Τα Νέα*, 16-12-1984, σ. 6.
- ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ Γιώργος**, (1985), «**Ο απαρομοιάστος Παύλος Παλαιολόγος**», περιοδικό *ΑΝΤΙ*, τχ. 278 / 4-1-1985, Αθήνα. (Αναδημοσίευση από την εφημ. *Ειδήσεις* [Αργολίδας], 10-12-1994).
- ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ Γιώργος**, (1994), «**Η γνωριμία μου με τον Παύλο Παλαιολόγο και οι πρώτες φιλικές μας συναντήσεις**», εφημ. *Ειδήσεις* [Αργολίδας] / Αφιέρωμα για τα 10 χρόνια από το θάνατο του Π. Παλαιολόγου, 10-12-1994, σ.2.
- ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ Γιώργος**, (1994), «**Πώς μερικοί αναγνώστες του Παλαιολόγου έφθαναν ως το γραφείο του, για να εκπληρώσουν κάποιο ... τάμα τους**», εφημ. *Ειδήσεις* [Αργολίδας] / Αφιέρωμα για τα 10 χρόνια από το θάνατο του Π. Παλαιολόγου, 10-12-1994.
- ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ Γιώργος**, (1994), «**Ο Παλαιολόγος με τους απεργούς της Ε.Σ.Η.Ε.Α.**», εφημ. *Ειδήσεις* [Αργολίδας] / Αφιέρωμα για τα 10 χρόνια από το θάνατο του Π. Παλαιολόγου, 10-12-1994.
- ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ Γιώργος**, (1994), «**Πώς ο Βύρων Σταματόπουλος επιτιμά τον Παλαιολόγο, ενώ ο Παττακός τον ανακηρύσσει ... ακαδημαϊκόν...!**», εφημ. *Ειδήσεις* [Αργολίδας] / Αφιέρωμα για τα 10 χρόνια από το θάνατο του Π. Παλαιολόγου, 10-12-1994.
- ΚΟΝΤΡΑΡΟΥ-ΡΑΣΣΙΑ Ν.**, (1984), «**“Έφυγε” κι ο τελευταίος της παλιάς φρουράς**», [ειδησεογράφημα για το θάνατο του Π. Παλαιολόγου], εφημ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 16-12-1984.

- ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΗΣ Γ.**, (1976), «**Η Ε.Σ.Η.Ε.Α. τιμά τον Παύλο Παλαιολόγο**», εφημ. *Η Ακρόπολις*, 8-4-1976.
- ΜΑΣΣΑΒΕΤΑΣ Γιώργης Π.**, (1984), «**Αντίο, Δάσκαλε**», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 15-12-1984.
- ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ**, (εφημ.), (1984), «**Αντίο, Δάσκαλε...**», 15-12-1984.
- ΜΗΛΙΩΝΗΣ Χριστόφορος**, (1993), «**Μνήμη Παύλου Παλαιολόγου**», (επιφυλλίδα), εφημ. *Τα Νέα*, 30-12-1993.
- ΜΠΟΥΜΠΙ Φρίντα**, (1984), «**Σοφός Νέστορας**», [αναμνησεογράφημα για το θάνατο του Π. Παλαιολόγου], εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 15-12-1984.
- ΝΕΑ** (Τα), (εφημ.), (1976), «**Τιμήθηκε χθες ο Π. Παλαιολόγος** (οι λόγοι των Π. Χάρη, Γ. Ρούσσου, Γ. Καραγιωργα)», 13-4-1976.
- ΝΕΑ** (Τα), (εφημ.), (1984), «**Έφυγε χθες ο “διδάχος”**» (Πρύτανης ήθους / Πατριάρχης της ελληνικής δημοσιογραφίας), [ειδησεογράφημα], 15-12-1984.
- ΝΕΑ** (Τα), (εφημ.), (1984), «**Ο άνθρωπος που ανέβασε τη “γυναίκα”**», [ειδησεογράφημα], 15-12-1984.
- ΝΕΤΑΣ Βίκτωρ**, (1984), «**Π. Παλαιολόγος: Ένα παράδειγμα ήθους, θάρρος**», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 18-12-1984.
- ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Γρηγόριος**, (1940), «**Ο χρονογράφος**» [Π. Παλαιολόγος], εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 7-1-1940, σ.1.
- ΞΗΝΤΑΡΑΣ Παναγιώτης Ν.**, (1988), «**Οφειλή**» [για τα τέσσερα χρόνια από το θάνατο του Π. Παλαιολόγου], περιοδ. *Φιλολογική*, φ. 24 (Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1988), σσ. 28-29.
- ΞΗΝΤΑΡΑΣ Παναγιώτης Ν.**, (1992), «**Παύλος Παλαιολόγος: ο χαριτωμένος**», περιοδ. *Διαβάζω / Αφιέρωμα στο χρονογράφημα*, Αθήνα, τχ. 293 / 2-9-1992, σσ. 26-27 (αναδημοσίευση από την εφημ. *Ειδήσεις* [Αργολίδα], 10-12-1994).
- ΞΗΝΤΑΡΑΣ Παναγιώτης Ν.**, (1994), «**Παύλος Παλαιολόγος: ο τεχνουργός του χρονογραφήματος, ο άγνωστός μου δάσκαλος**», εφημ. *Ειδήσεις* [της Αργολίδα], 23-12-1994 και στο περιοδ. *Φιλολογική*, τχ. 51 (Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1995), σσ. 28-29.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Λευτέρης**, (2003), «**Ο Λευτέρης Παπαδόπουλος μιλάει στον Θανάση Λάλα**», (συνέντευξη), περιοδ. *ΒΗΜΑgazino*, τχ. 118 / 12-1-2003, σ.19.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Λευτέρης**, (2006), «**Ποδόσφαιρο**», (χρονογράφημα), εφημ. *Τα Νέα*, 10-6-2006, σ.6.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Λευτέρης**, (2008), «**Τα στειλιάρια**», (χρονογράφημα), εφημ. *Τα Νέα*, 26-1-2008.
- ΠΑΡΝΑΣΣΑΣ Νίκος**, (1984), «**Ο Τύπος κηδεύει σήμερα τον “πατέρα” του**», [ειδησεογράφημα για το θάνατο του Π. Παλαιολόγου], εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 15-12-1984.
- ΡΟΔΑΣ Μιχάλης**, (1942), «**Η Τρίτη Πράξη**», [κριτική της ομότιτλης θεατρικής κομεντί του Π. Παλαιολόγου], εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28-10-1942.
- ΡΟΔΑΣ Μιχάλης**, (1943), «**Ο κόσμος που έρχεται**», [κριτική της ομότιτλης θεατρικής κομεντί του Π. Παλαιολόγου], εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8-7-1943.

- ΡΟΔΑΣ Μιχάλης**, (1944), «Ο νεοελληνικός πεζός λόγος», [βιβλιοπαρουσίαση της χρονολογικής συλλογής του Π. Παλαιολόγου, *Και διηγώντας τα...*], εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 22-7-1944, σ. 1.
- ΣΤΟΥΠΗ Μαρία**, (2007), «Ο Όμηρος και ο Παύλος Παλαιολόγος», εφημ. *Η φωνή του Πωγωνίου*, Αύγουστος 2007, σ. 6.
- ΤΣΑΚΝΙΑΣ Γιώργος**, (2002), «Το Σαββατοκύριακο» [περιοδ. στο οποίο χρονολογήθηκε για ένα χρονικό διάστημα ο Π. Παλαιολόγος], εφημ. *Το Βήμα / Το Άλλο Βήμα*, 20-10-2002, σ.19.
- ΤΣΕΤΣΗΣ Χρίστος**, (2004), «Όταν ο Παύλος Παλαιολόγος πρόβαλε το Πωγώνι (1959) / Οι Δελβινακιώτες τον ανακήρυξαν επίτιμο δημότη!», εφημ. *Πρωινός Λόγος* [Ιωαννίνων], 24-11-2004.
- ΧΑΤΖΗΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Γεώργιος**, (1977), *Το χρονογράφημα είναι λογοτεχνία ή δημοσιογραφία;* έκδοσις εφημερίδος *Δικηγορικός Κόσμος*, Αθήναι, σσ.29.
- ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ Λεωνίδας**, (1993), *Τα ψευδώνυμα. Και μία σύντομη ιστορικοκοινωνική επισκόπηση του φαινομένου της νεοελληνικής γραμματείας*, εκδόσεις Δελφίνι, Αθήνα, σσ. 158.
- ΨΑΘΑΣ Δημήτρης**, (1979), «Η πρεμιέρα του», [η πρώτη εμφάνιση - στις 10-7-1979 - του Π. Παλαιολόγου στην εφημ. *Πρωινή Ελευθεροτυπία*, με το χρονογράφημά του «Έχω τρακ, άρα υπάρχω»], εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 11-7-1979, σσ. 1, 13.
- ΨΥΡΡΑΚΗΣ Βαγγέλης**, (1984), «Αντίο, Δάσκαλε...» (Πέθανε στα 89 του ο Παύλος Παλαιολόγος), [ρεπορτάζ], εφημ. *Μεσημβρινή*, 15-12-1984.

3. ΛΕΞΙΚΑ – ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

- ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ Νικόλαος Π.**, (1967²), *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη.
- ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**, (1998), *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, έκδοση Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη.
- ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ.**, (1972), *Γαλλοελληνικό Λεξικό*, Michigan Press, εκδόσεις Π. Κουτσουμπός Α.Ε., Αθήνα.
- ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ Δημήτριος**, (1954), *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, τόμ. 1-9, Αθήναι, (φωτοτυπική ανατύπωση 2000).
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ**, (χ.χ.⁸), *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, ιδρυτής-ιδιοκτήτης Παύλος Δρανδάκης, εκδοτικός οργανισμός Ο «Φοίνιξ», τόμ. ΙΗ, λήμμα: *οδοιπορικόν*.
- ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ**, (1927-1930), *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν*, τόμοι 12 (συμπληρώθηκε το 1962 με 4 τόμους), Αθήνα.

⁸ Η πρώτη έκδοση της εγκυκλοπαίδειας αυτής - όπως προκύπτει από το λήμμα «Δρανδάκης Παύλος» της εγκυκλοπαίδειας *Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα* - έγινε το 1926. Η «δευτέρα έκδοσις ενημερωμένη διά συμπληρωμάτων», την οποία χρησιμοποιήσαμε, πρέπει να έγινε πολύ αργότερα.

- ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ Στέφανος**, (1900), *Συναγωγή Νέων Λέξεων (υπό των λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων)*, τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις, (1998 ανατύπωση), σ.404.
- ΚΡΙΑΡΑΣ Έμμανουήλ**, (1994), *Νέο Ελληνικό Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*, Εκδοτική Αθηνών, λήμματα: επιφυλλίδα, καμπάνια.
- ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ**, (1998), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη.
- LIDDEL H. – SCOTT Ar.**, (1906), *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης* (μτφρ. Ξ. Μόσχου – Μ. Κωνσταντινίδη), τόμοι Α-Δ, Συμπλήρωμα Σιδέρης, Αθήνα (1977 επανειλημμένες επανεκδόσεις)
- LUSTE Collete - PANTELODIMOS Dimitris**, (1995), *Γαλλοελληνικό Λεξικό*, Librairie Kauffmann, Αθήνα 1995, λήμματα: gallant (γενναιόδωρος, γαλαντόμος / ιπότης / αισθηματικό ραντεβού).
- ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΤΟΣ Γεράσιμος Αν. – ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ Γεώργιος Χρ.**, (1979), *Λεξικό λογοτεχνικών όρων*, εκδοτικός οργανισμός *Μάλλιαρης-Παιδεία*, Θεσσαλονίκη. Λήμματα: δοκίμιο, ευθυμογράφημα, χρονογράφημα.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γεώργιος**, (1998), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Αθήνα, λήμματα: αισθηματικά, γκαζοζέν.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γεώργιος**, (2004), *Λεξικό για το σχολείο και το γραφείο*, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Αθήνα, λήμματα: απόφθεγμα ή ρήση, γαργαλτούας, ρωπογραφία.
- ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ Ιωάννης**, (1872 < ημερομηνία προλόγου 24-11-1872), *Λεξικόν Ομηρικόν*, έκδοση Βιβλιοπωλείον “Φιλολογικόν” Β. Βασιλείου, (ανατύπωση), Αθήναι, λήμματα: παρθενοπίτης και οπιπετεύω ή οπιπεύω.
- ΠΑΠΥΡΟΣ**, (2007), *Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας (Αρχαίας-Μεσαιωνικής-Νέας)*, Αθήνα, λήμματα: Άλδος, ερωτότροπος, κονσομασιόν, συνένεια.
- ΠΑΠΥΡΟΣ-ΛΑΡΟΥΣ-ΜΠΡΙΤΑΝΝΙΚΑ**, (1983), «*Ερμηνευτικό και Ετυμολογικό Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας*» προσαρτημένο στους τόμους της ομότιτλης εγκυκλοπαίδειας, εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα, (1996 ανατύπωση), λήμματα: καπουκίνος, παρθενοπίτης.
- ΠΑΠΥΡΟΣ-ΛΑΡΟΥΣ-ΜΠΡΙΤΑΝΝΙΚΑ**, (1983), *Εγκυκλοπαίδεια*, εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα, (1996 ανατύπωση), τόμ. 47, σ. 383, λήμμα: Παλαιολόγος Παύλος.
- ΠΑΡΙΣΗΣ Ιωάννης - ΠΑΡΙΣΗΣ Νικήτας**, (2007⁸), *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σσ. 96, 146.
- ΠΡΩΙΑΣ**, (1977 φωτοανατύπωση), *Σύγχρονον Ορθογραφικόν, Ερμηνευτικόν Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας*, (βραβείον Ακαδημίας), έκδοση γ' επαυξημένη, εκδοτικός οίκος Σ. Π. Δημητράκου, Αθήνα.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

A

Αθανασίου Λ. 16, 55, 57
Ακτήμων = Κονδυλάκης 264
Αλδινός, ή, ό 76
Αλπάνη Β. 23, 24, 26, 27, 29, 30
Αναστασιάδης Γ. 86
Αποστολίδης Ηρ. 47, 150
Αργυρόπουλος Μ. 86
Αριστοτέλης 158

B

Βαλέτας Γ. 103
Βάρναλης Κ. 313
Βελλανίτης Θ. 36, 130, 150, 159
Βελουδής 124, 128, 134, 140
Βουτιερίδης Ηλ. 95

Γ

Γαβριηλίδης Βλ. 58, 95-118
Γερμανός Φρ. 159
Γεωργουσόπουλος Κ. 132
Γιανναράς Χρ. 133
Γιοφύλλης Φ. 150, 153
Γκριτζαλη Μ. 18

Δ

Δημητράκος Δ. 148, 159
Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη 17
Δήμου Ν. 158
Διομήδης Αλ. 95
Δουλαβέρας Αρ. 17
Δράκος Γ. 17
Δροσίνης Γ. 106

E

Επισκοπόπουλος Ν. 47, 150
Ευθυμογράφημα 86

Z

Ζεβελάκης Γ. 313

Θ

Θεατής 86

I

Ιακωβίδη Λ. 49

K

Ιατρόπουλος Δ. 32, 48, 131, 156
Καβάφης Κ. 277
Καθάρειος Αλ. 46, 150
Κακριδής Φ. 132
Καμπάνης Αρ. 47
Καμπάς Ν. 106
Καμπούρογλου Ιω. 98
Καπουκίνος και Καπουτσίνος 76
Καραμάνος Γ. 26, 27,
Καραντώνης Αντρ. 29, 151
Καρυκόπουλος Π. 96, 98, 99
Κατσαφάνας Δ. 14
Καχιριμάνης Ν. 125, 126, 127, 132, 133
Κοκκινάκη Ν. 148
Κονδυλάκης Ιω. 37, 47, 150
Κορκοβέλου Αγγ. 18
Κουμανούδης Στ. 134
Κράισλερ 215
Κράτφεν 118
Κριαράς Εμμ. 132, 135, 140
Κρυστάλλης Κ. 106
Κωστόπουλος Φ. 17

Λ

Λάιος Γ. 62
Λαμπρίας Τ. 105
Λεμαίτρ Ιούλιος 150
Λεμπέσης Ε. 44
Λογοθέτου Μαρ. 86
Λυπουρλής Δ. 43
Λύχνος Γερ. 122, 123, 125, 128, 129
Λύχνος Γερ. 43

M

Μαγγανάρης Απ. 277
Μάγερ Κ. 44, 45
Μαιϊστρέλλης 139
Μαιϊστρέλλης Ευ. 37, 48, 53
Μαλακάσης Μιλτ. 276
Μαλαφάντης Κ. 37, 48
Μάνου Ν. 18
Μανταίος Πέτρ. 26
Μαστροδημήτρης Π. 62, 152
Μελάς Σπ. 29, 47, 102, 149, 150

Μενάρδος Σ. 47,159
Μίκυ Μάους 286
Μισαηλίδης Χαρίτων 103
Μοσχονάς Σπ. 62
Μουχίμογλου Ξ. 32
Μπαλάσκας Κ. 156
Μπαμπινιώτης Γ. 23, 125,152
Μπέζας Στ.18
Μπόεμ 86
Μπουκάλας Παντ. 62
Μπράνιαν Στ. 100, 102
Μύταλης Ι.44,45

N

Νάσαινας Αθ. 18
Νιρβάνας Π. 47,148,150
Ντοστογιέφσκι **118**

Ξ

Ξενόπουλος Γρ. 30,37, 47,49,102,152
Ξηντάρα-Καμπούρη Αλ. 19
Ξηντάρας Ι. 19
Ξηντάρας Π. 31, 37,151

O

Οικονομάκης Τ. 102

Π

Παλαιολόγος Κ. 290
Παλαιολόγος Π. 15,150,159,160-367
Παλαιολόγου Ευλ. 382
Παλαμάς Κ. 102, 106
Πάλλης Αλ. 86, 106
Παναγιωτόπουλος Ι.Μ. 36,147,148,149,
150,159
Πανταζής Σπ. 16
Παπαγεωργίου Ηλ. 17, 43
Παπαδάκης Μ.17
Παπαδιαμάντης Αλ. 106
Παπαδόπουλος Λ. 26
Παπαϊωάννου Α. 16
Παπαναστασίου Αλ. 102
Παπανικολάου Κ. 125, 136
Παπανούτσος Ε. 158
Παπαντωνίου Ζ. 102,270
Παπάς Ν. 138
Παππιάς Αντρ. 26
Παρθένης Δ. 86
Παρίσης Ι. 136
Παρίσης Ν.136
Πασαλάρης Χρ. 43, 122,123,124, 127,128,

129-130
Περαντωνάκης Γ. 313
Περίδης Άριστος 86
Πετρακάκος Δ. 45
Πολίτης Ν. 106
Πολίτης Φ. 47,150,152
Πορτοκαλάκη-Κάλφα Αργ. 19
Πορτοκαλάκη-Ξηντάρα Αφρ.19
Πωπ Κ. 36,85

P

Ραμπαγιάς 98
Ρεκούμης Π. 17
Ροδός Μ. 101
Ροδοκανάκης Πλ.150
Ρώμας Διον. 155

Σ

Σαρδελής Κ.95, 97,98, 99,100, 101, 104
Σενέκας 134
Σέξτος ο Εμπειρικός 15
Σερούιος Γ. 150, 151, 154, 159
Σικελιανός 102, 105
Σκαμπαρδώνης Γ. 29,149
Σκαρζίνσκυ 290
Σκίπης Σω. 102
Σκοπετέας Στ. 29, 37 47,48,149,150, 152,
158,159
Σκουλούδης Στ. 99, 100
Σολομωνίδης Χρ. 45,132
Σταμ. Σταμ. (Σταμάτης Σταματίου)
96,99,101,102
Σταύρου Λαμ. 16
Σύλβιος 86
Συναδινός Θ. 102

T

Ταρώ Σερόμ 29
Τάσου Γουδέλης 132
Τερζάκης Αγγ. 267
Τζούλης Χρ 16
Τριαντάφυλλος Κλ. 103
Τσάκωνας Δ. 100, 103
Τσιρόπουλος Αθ. 18
Τσολάκης Χρ.16, 38, 43, 133-134,135-
136, 153-154,155

Φ

Φερούσης Δ. 294
Φιλιππόπουλος Αλ. 43

X

Χαιρόπουλος Χρ. 130
Χαραλαμπάκης Χρ. 43,44
Χατζησαββίδης Σωφρ. 21, 36,42,43,
44,61,62, 63,126,156
Χατζοπούλου Π.19
Χουρμούζιος Αιμ. 152

Ψ

Ψυρράκης Β. 101, 104
Ψυχάρης Γ. 86,106

A

Anderegg 134

B

Belke H. 119

C

Charnley B.123,129
Charnley M.V. 123,129

G

Gaston Reggio 86
Gianni Podari 14

M

Montaigne Mi. 134
Mukarovsky J. 120

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΝΝΟΙΩΝ

Α

Αβουλη 327
Αγαμος 319
Αγάπη για τη σύζυγο 320
Αγία Βαρβάρα 298
Αγία Γλυκερία 299
Αγία Σοφία 299
Αγία Τριάδα 299
Άγιον Όρος 280
Άγιος Βασίλειος 299
Άγιος Ελευθέριος 280,321
Άγιος Κάτουλλος 299
Άγιος Νικόλαος 298
Άγιος Παντελεήμων 299
Άγιος Στυλιανός 298
Άγιος Συμεών 298
Άγιος Φανούριος 298,321
Άγιος Χριστοφόρος 298
Αγνή και παγερή 326
Αδελφική τιμή 310
Αδελφοκτόνος 337
Αδελφότητα Στυρέων Ευβοέων Αθήνας 310
Αδιάφορη 326
Αδιαφορία κόσμου προς στρατιώτες 293
Αδιαφορία μαθητών 282
Αδιαφορία προς επιστήμονες 318
Αεροπορική επιδρομή 293
Αθήνα χιονισμένη 304
Αθήνα–Επαρχία–Υπαιθρος 309-311
Αθλήτρια 326
Ακατανόητη 326
Ακρόπολη 325
Αλκυονίδες μέρες 304
Αλλαγή ρόλων 322
Αλλαγή φύλου 319
Αμέλια Έρχατ 323
Αμοιβαιότητα έρωτα 330
Αναβάθμιση χωριού-επαρχίας 310
Αναγνώριση προσφοράς αγωνιστών 308
Αναλγησία νεόπλουτων 311
Ανασκόπηση βιβλιογραφίας 46-53
Ανδρική περιβολή 313
Ανδροκτόνος 338
Ανδροχαρής 326
Άνθη 287-288
Άνθη «βεντέτες» 288
Ανικανοποίητη 326
Αντεραστοκτόνος 337
Ανώνυμες επιστολές 265

Ανωνυμογραφία 286
Ανώτερων σπουδών προβλήματα 285
Απανθρωπιά στα νοσοκομεία 320
Απατεώνισσα 326
Απεργία γιατρών 320
Αρκουδάκια 310
Αρχάγγελος Μιχαήλ 299, 321
Αρχαιολογικά θέματα 316
Αρχαίων ελληνικών διδασκαλία 282
Ασήμαντη 326
Αστρονομικά θέματα 317
Αστυνομικές ειδήσεις 312
Ατημέλητη 326
Αυστηρότητα φύλακα πάρκου 308
Αυτοκτονία ποιμενόπαιδος

Β

Βαρσοβία 290
Βασανίστρια 326
Βία γηπέδων 315
Βιβλιογραφία βλ. ανασκόπηση
Βόλος 309
Βομβαρδισμός Πειραιά 294
Βουλγαρική λογοτεχνία 272
Βρισιά 279

Γ

Γαβριηλίδης Βλάσης 98-118

- Δομική διασαφήνιση 98
- Βιογραφικά στοιχεία 98-99
- Ενασχόληση με δημοσιογραφία 99
- Πνευματικό κλίμα Κωνσταντινούπολης 99-100
- Φυγή από Κωνσταντινούπολη 100
- Δημοσιογραφική δραστηριότητα στην Αθήνα 101-103
- Χαρακτηρισμοί άλλων 103-108
- Δημοσιογραφικές του ιδιότητες 108
- Δημοσιογραφικά κείμενα 108
- Γνωρίσματα δημοσιογραφικού του λόγου 108-113
- Γνωρίσματα χρονολογραφικού του λόγου 113-116
- Διαπιστώσεις– συμπεράσματα 117-118

Γαζία 308

Γάμοι ανηλίκων 329

Γάμος αλλοεθνών 329
 Γάμος ετεροδόξων 329
 Γάμος φιλοτελιστών 329
 Γάμος φοιτητή-τσελιγκοπούλας 329
 Γάτος στα κεραμίδια 311
 Γάτος στο κυπαρίσσι 310
 Γενναιότητα νέων 297
 Γεροντοκόρη 325, 326
 Γιορτές και επέτειοι 297-301
 Γλωσσαλγήματα 43
 Γοητεία της αγάπης 338
 Γραφείο εύρεσης εργασίας 305
 Γραφειοκράτης 320
 Γραφειοκρατία 314
 Γραφιδόπολεμος 269
 Γυμναστικές επιδείξεις 284
 Γυναικεία σώματα στην αμμουδιά 324
 Γυναικείο κάλλος 323
 Γυναικοπειραχτής 320
 Γυναικοκίτης 321

Δ

Δαρμός 280
 Δάσκαλος 278
 Δάφνη 308
 Δείγμα έρευνας 58-62
 Δελεττάντηδες χρονογράφοι 34
 Δήμαρχος Αιγίου 311
 Δημοσιογραφικό επάγγελμα 268
Δημοσιογραφικός λόγος:

- Διακεκριμένο γένος λόγου 27
- Έντυπος 66
- Ιστορική αναφορά 66
- Μορφές 41
- Ορισμός 66

Δημοσιογραφικός λόγος Αθήνας 65-75:

- Αλληλοδανεισμός στοιχείων 67
- Ανερευνήτα θέματα 71-74
 - ✚ Αναγκαία η έρευνα του δημοσιογραφικού λόγου 74
 - ✚ Ανερευνήτο το χρονογράφημα 73-74
 - ✚ Απήχηση 73
 - ✚ Γλώσσα των δημοσιογραφικών ειδών 72
 - ✚ Διαπιστώσεις-συμπεράσματα 75
 - ✚ Κειμενικά είδη 73
 - ✚ Όρια / συμβολή / εξέλιξη 72
 - ✚ Ρητορική των επίτιτλων 73
 - ✚ Υφολογικά χαρακτηριστικά 73

- Αντικείμενό του 69
- Δημοσιογραφικός λόγος γένος ή είδος; 67
- Δομική διασάφηση 65
- Ερευνημένα θέματα 70-71
- Λειτουργίες 68
- Πηγές δημιουργίας 68
- Ορισμός 66
- Παράγοντες δημιουργίας κειμενικών ειδών 69
- Ποσοτική παραγωγή 69
- Σύντομη ιστορική αναφορά 66

Δημοσιογραφικός κόσμος της Σμύρνης 77-97:

- Διαπιστώσεις-συμπεράσματα 94-97
- Δομική διασαφήνιση 77
- Ενδεικτική θεματολογία 79-80
- Κυκλοφορία σμυρναϊκών εφημερίδων 77-78
- Πίνακας εφημερίδων, περιοδικών και σατιρικών φύλλων Σμύρνης 82-85
- Σμυρναίοι δημοσιογράφοι 78
- Σμύρνη: κέντρο μικρασιατικού ελληνισμού 77
- Συνύπαρξη γενών δημόσιου λόγου 80
- Σωζόμενα φύλλα εφημερίδων Σμύρνης 86-93
- Τύπος της Σμύρνης 80-85
- Χρονογράφημα Σμύρνης βλ. ✚ Χρονογράφημα Σμύρνης (στο X)

Δημοσιογραφικού λόγου είδη 119-143:

- Ειδησεογραφικός λόγος 121-125
 - ✚ Καμπάνια / ανταπόκριση 125
 - ✚ Είδηση 121-123
 - ✚ Ρεπορτάζ 123-124
- Σχολιογραφικός λόγος 125-138
 - ✚ Ανάλυση 128
 - ✚ Άρθρο 127-128
 - ✚ Δοκίμιο 132-133
 - ✚ Επιφυλλίδα 130-132
 - ✚ Ευθυμογράφημα 128-129
 - ✚ Κριτική 134-135
 - ✚ Οδοιπορικό 135
 - ✚ Παραπολιτικά σημειώματα 125-127
 - ✚ Σημείωμα 137-138
 - ✚ Στηλογράφημα ή αιχμογράφημα 129-130
 - ✚ Στηλογραφία 48
 - ✚ Σχόλιο 125-127

- ✚ Ταξιδιογράφημα 135-137
- ✚ Ταξιδιωτικές εντυπώσεις 135
- ✚ Τουριστικογράφημα 135
- ✚ Χρονογράφημα 128
- *Συνεντευξιαστικός λόγος* 139
 - ✚ Συνέντευξη 139
- *Ξένα δημοσιεύματα* 140-143
 - ✚ Αγγελία 140
 - ✚ Διαφήμιση 140-141
 - ✚ Αγγελία – διαφήμιση- είδηση 141-143

Δίαιτα-ένδυση-μόδα 313-314\

Διαζυγίων πορίσματα 336

Διακοπές 307

Διακοπές προσωπικού επιχειρήσεων 327

Διακωμώδηση του γραφειοκράτη 315

Διάλογος βοσκού-χρονογράφου 307

Διάλογος νεκρών πολέμου 296

Διάλογος παππού-εγγονού 292

Διασκέδαση 299-301

Διασκέδαση ποδοσφαίρου 315

Διατροφή παιδιών 294

Διαφορά ηλικίας 335

Διαχυτική και πιστή 327

Δικηγορίνα 326

Δοκιμογραφισμός 128

Δομική διασάφηση 60

Δονζουάνισσα 326

Δοσοληψία υπαλλήλων 315

Δυνατή 326

Δυσπιστία 299

Δωρεάν σίτιση 305

Ε

Εγκατάλειψη νεογνών 334

Εγκλήματα τιμής 339

Εγχειρήσεις καρδιάς 319

Εκδρομές προς τη θάλασσα 327

Εκδρομική αγωγή 283

Εκδρομισμός 301-303

Έκθεση μόδας Βερολίνου 314

Έκθεση μόδας Λειψίας 314

Εκπατρισμός Ελλήνων 306

Εκρηκτική 326

Εκχυδαϊσμός ποδοσφαίρου 315

Έλευση νέου έτους

Ελληνική μουσική 323

Εμπρήστρια 326

Ενάρετος φύσει; 320

Εξαδελφοκτόνος 337

Εξωσωματική γονιμοποίηση 320

Επαναστάτρια 325, 326

Επετειακά θέματα 277-281

Επιδειξίες πλούσιοι 312

Εραστοκτόνος 337

Εργαζόμενες σε μπαρ 324

Εργαζόμενη 322

Έρευνα

- *Σκοπός* 42
- *Σπουδαιότητα* 42
- *Ευρήματα ερευνητικού δείγματος*
βλ. *ευρήματα*

Ερευνητικά ερωτήματα 43-46:

- *Αντιπροσωπευτικότητα δείγματος* 58-62
- *Αρχειακή έρευνα* 58
- *Δημοσιογραφικός λόγος Σμύρνης* 44
- *Δημοσιογραφικός λόγος αθηναϊκού χώρου* 43
- *Δημοσιογραφικός λόγος Βλ. Γαβριηλίδη* 45
- *Δυσκολίες έρευνας* 53
- *Μέθοδος έρευνας* 57-62
- *Παλαιολόγος Π.* 46
- *Συστηματική δειγματοληψία* 61
- *Τρόπος συλλογής του υλικού* 57-58
- *Χρονογράφημα* 45

Έρωτα ανάπτυξη 330

Ερωτικά παραστρατήματα 323

Ευγνωμοσύνη σε αγωνιστές της Επανάστασης του 1821, 309

Ευγνωμοσύνη σε αθλητές 309

Ευγνωμοσύνη σε λογοτέχνες-επιστήμονες 309

Ευρήματα αρχειακής έρευνας 59-251

Ευρήματα ερευνητικού δείγματος 239-339

Εφευρέτης 275

Z

Ζάππα διαθήκη 309

Ζάππειο 309

Ζήλια 326

Ζηλιάρα 326

H

Ήθη Αθήνας-υπαίθρου 311

Ηθική διάσταση 317

Ηλικιωμένοι και λουτρά 306

Ηλιοφάνεια 305

Ηρωισμός 292

Θ

Θάλασσα 286-287
Θεάματα παιδικά 203
Θεάματα-ακροάματα λουτροπόλεων 326
Θεατής 86
Θεατρικά υποπαράγωγα έργα 322
Θέατρο Επιδαύρου 325
Θεολογικά θέματα 277-281
Θερινή περιβολή δημοσίων υπαλλήλων 313
Θερινή περιβολή δικαστικών 313
Θεσμοθέτηση υποχρεωτικής εισφοράς 311
Θεσσαλή αγρότισσα 322
Θύελλα 326

I

Ιατρικά θέματα 319
Ιατρικές ειδικότητες 319
Ιδανικά νέων 313
Ίδρυση Οργάνωσης Κοινωνικής Αντίληψης 306
Ιμβριώτη Ρ. 280
Ισότητα φύλων 322
Ισοτιμία φύλων στο στρατό 318

K

Κ.Α.Π.Η [=Κέντρο Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων] 306
Καθημερινή συμπεριφορά ανθρώπων 307
“Καθώς πρέπει”... 326
Καινοτόμα μαθήματα 283
Κακομεταχείριση αγαλμάτων 309
Κάκτος 308
Καλλιτεχνικός κόσμος 316
Καλλωπίστρια 326
Καλοκαίρι 303
Καντάδα 324
Καρδίτσα 310
Κατανάλωσης ρεύματος περιορισμός 293
Κατάργηση προίκας 322
Καταστροφή παιδικής χαράς 304
Καταστροφολόγος 319
Κατατοπίστρια 3325, 326
Καταφύγιο πτηνών στη Χαλκιδική 310
Κατηγορητήριο μεγάλων 313
Κενογάμιον 330
Κέρκυρα 310
Κήποι-δάση 288
Κινηματογράφου δημοτικότητα 323
Κλεψιγαμία 337
Κλοπή αυτοκινήτων 304
Κλοπής γραμματοσήμων και φωτογραφιών 3205
Κλοπής ενδυμάτων τυφλών 305

Κλωστοϋφαντουργός → κλωστοϋφαντογράφος 315
Κοζερί 222-223
Κοινωνικών τύπων περιγραφή 319
Κοινωνιολογική διάσταση 317
Κομπογιαννίτισσα 320
Κοσμικές κυρίες 324
Κορίτσια λαϊκών τάξεων 325
Κότα 291
Κρεοφαγία 297,320
Κρύα 327

Λ

Λαϊκά υγιεινά σπίτια 320
Λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη
Λεξικό Πάπυρου
Λεξικό Πρωίας 136, 148
Λήθη ηθοποιών 323
Λιβελογράφημα 36
Λιθοβόλημα αμαξοστοιχιών 304
Λιθοβόλημα αυτοκινήτων 304
Λογία 326
Λογοτεχνήματα ανθολογημένα 281
Λογοτέχνης 27, 28
Λοιμώδεις νόσοι 320
Λουσου 326

M

Μασκοφόρος γυναίκα 322
Μαύρα γυαλιά 314
Μαυραγορίτες 295, 311
Μεγάλη Εβδομάδα 300
Μέθοδος έρευνας 57-62
Μέσος αναγνώστης 24, 27, 253
Μετακόμισης περιγραφή 318
Μεταφράσεις αρχαίων ελληνικών 282
Μετεξεταστέοι 284
Μη Χάνεσαι 98
Μήνας μέλιτος 329
Μικρές αγγελίες 265
Μικρομαγαζάτορας 306
Μιμόζα 308
Μισθοί άσημων ηθοποιών 323
Μνημόσυνο εθνικών ευεργετών 308
Μοιχαλιδοκτόνος 337
Μοιχεία ανδρική 336
Μοναξιά πνευματικών δημιουργών 275
Μουσική βραδιά Βάγνερ 323
Μουτζούρωμα τοίχων 304
Μπόεμ 86
Μυθιστοριογράφος κατηγορούμενη 273

N

Νέο έτος 298
Νέοι 337-338
Νεόνυμφοι στο Σούνιο 329
Νεοπλουτισμός 295
Νοικοκυράς εγκώμιο 322
Νομικά θέματα 317
Νοσταλγία 324
Νουβελογράφος 274

Ξ

Ξενύχτι γλεντζέδων 324
Ξερίζωμα δενδρυλλίων 304

Ο

Οδός Αιόλου 299
Οικονομικά προβλήματα σπουδών 285
Ολιγοτεκνία 312
Ονειροπόλα 326

Π

Παιδιά 313
Παιδικές κατασκηνώσεις 327
Παλαιολόγος Π. 155-339:

- Δομική διασαφήνιση 155
- Βιογραφικά στοιχεία 155-161
- **Δημοσιογραφικό / συγγραφικό έργο 162-173**
 - *Ανθολογήσεις ταξιδιογραφημάτων 169-171*
 - *Ανθολογήσεις χρονογραφημάτων 164-168*
 - *Διαλέξεις 172-173*
 - *Θεατρικά 171-172*
 - *Θεατρο-μυθιστόρημα 172*
- **Θεματολογία και οι απόψεις του 237-244**
- **Προσωπικότητά του 173-187:**
 - ❖ Άλλες πλευρές της ζωής του 187
 - ❖ Βιοθεωρία του και η πολιτική του στάση 178-181
 - ❖ Γνωριμίες με προσωπικότητες 186-187
 - ❖ Επιστολές 185-186
 - ❖ Θεολογικές του απόψεις 277-281
 - ❖ Καταξίωσή του / Τιμητικές εκδηλώσεις 181-185
 - ❖ Ύφος και ήθος 173-175
 - ❖ Χαρακτηρισμοί 175-178
 - ❖ Ως «καθηγητής» 156
- **Χρονογράφημά του 188-236**

- ❖ Αφορμή για το χρονογράφημα στο *Ελεύθερον Βήμα* 188-190
- ❖ Επίτιτλοι 201-216
- ❖ Μορφή 195-196
- ❖ Πηγές έμπνευσης 191-194
- ❖ Σκοποί και στόχοι 196-201
- ❖ Χρονογραφομαχία με το Σπύρο Μελά 190-191
- Αναγνώστες του χρονογραφήματος 235-236
- Απήχησή του 221-223
- Γλώσσα του 225-227
- Γνωμολογία του 217-220
- Επίτιτλοι στην εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα* 202-206
- Επίτιτλοι στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* 206-210
- Επίτιτλοι στο περιοδικό *Θησαυρός* 210-211
- Επίτιτλοι στο περιοδικό *Μπουκέτο* 212-213
- Επίτιτλοι στο περιοδικό *Ο Ταχυδρόμος* 214-216
- Επίτιτλοι στο περιοδικό *Ρομάντσο* 213-214
- Θεματικές προτιμήσεις ή αγαπημένα του θέματα 223-225
- Παιδαγωγικό χρονογράφημα / Κειμενικοί ήρωες 227-235
- Συμπεράσματα 343-351
- Χρονογραφικές απόψεις 244-247
- Ψευδώνυμα 220-221

I. Αισθηματικά 316-341:

- ◆ *Αισθηματικό χρονογράφημα 316-319*
- ❖ **Άνδρας 319-321**
 - *Άγαμος 319*
 - *Αγάπη για τη σύζυγο 320*
 - *Γραφειοκράτης 320*
 - *Γυναικοπειραχτής 320*
 - *Γυναικοπίπης 321*
 - *Ενάρετος φύσει; 320*
 - *Καταστροφολόγος 319*
 - *Κοινωνικών τύπων περιγραφή 319*
 - *Παρθενοπίπης 321*
 - *Σπαγκοραμμένος 320*
 - *Φορολόγηση αγάμων 319*
- ❖ **Γάμος 328-329**
 - *Γάμοι ανηλίκων 329*
 - *Γάμος αλλοεθνών 329*
 - *Γάμος ετεροδόξων 329*
 - *Γάμος φιλοτελιστών 329*
 - *Γάμος φοιτητή-*

- τσελιγκοπούλας 329
 - Μήνας μέλιτος 329
 - Νεόνυμφοι στο Σούνιο 329
 - Πολιτικός γάμος 329
 - Πολυτεκνία 329
 - Προετοιμασία 328
 - Προίκα 329
 - Σχολές μελλονύμφων 328
 - ❖ **Γυναίκα 321-324**
 - Αλλαγή ρόλων 322
 - Αμέλια Έρχατ 323
 - Γυναικεία σώματα στην αμμουδιά 324
 - Γυναικείο κάλλος 323
 - Εργαζόμενες σε μπαρ 324
 - Ερωτικά παραστρατήματα 323
 - Ζήλεια 323
 - Θεσσαλή αγρότισσα 322
 - Ισότητα φύλων 322
 - Κατάργηση προίκας 322
 - Κοσμικές κυρίες 324
 - Νοικοκυρά 322
 - Ρόλος μελλονύμφης 323
 - Χειραφέτηση 322
 - **Τύποι γυναικών 325-328:**
 - Άβουλη 326
 - Αγνή και παγερή 326
 - Αδιάφορη 326
 - Αθλήτρια 326
 - Ακατανόητη 326
 - Ανδροχαρής 326
 - Ανικανοποίητη 326
 - Απατεώνισσα 326
 - Ασήμαντη 326
 - Ατημέλητη 326
 - Βασανίστρια 326
 - Γεροντοκόρη 325, 326
 - Διαχυτική και πιστή 327
 - Δικηγόρινα 326
 - Δονζουάνισσα 326
 - Δυνατή 326
 - Εκρηκτική 326
 - Εμπρήστρια 326
 - Επαναστάτρια 325, 326
 - Εργαζόμενη 353
 - Ζηλιάρα 326
 - Θύελλα 326
 - Καθώς πρέπει.... 326
 - Καλλωπίστρια 326
 - Κατατοπίστρια 325, 326
 - Κρύα 327
 - Λογία 326
 - Λουσουό 353
 - Ονειροπόλα 326
 - Πανέμορφη και εκρηκτική 326
 - Παχύδερμη 326
 - Πολύφερνη 326
 - Πονόψυχη 326
 - Ρωμαντική 325, 326
 - Φιλολογούσα 325, 326
 - Χαρούμενη 326
 - Ώριμη 326
 - ❖ **Διαφορά ηλικίας 335**
 - Ανδρογύνων 335
 - Ζευγαριών 335
 - ❖ **Εξώγαμα νεογέννητα 334-335**
 - Εγκατάλειψη νεογνών 334
 - Φρουροί της «τιμής» 334
 - ❖ **Εξωσυζυγικοί δεσμοί 333-334**
 - Προσωρινός χωρισμός ανδρόγυνου 333
 - Συζυγική αδιαφορία 333
 - ❖ **Έρωτας / ερωτικοί δεσμοί / ειδύλλια 330-333**
 - Αμοιβαιότητα έρωτα 330;
 - Ανάπτυξη έρωτα 330;
 - Κενογάμιον 330
 - Πλατωνικός έρωτας 330
 - Συνάντηση ερωτύλων από 40 χρόνια 332
 - ❖ **Ερωτικοί φόνοι 337-339**
 - Αδελφοκτόνος 337
 - Ανδροκτόνος 338
 - Αντεραστοκτόνος 337
 - Γοητεία της αγάπης 338
 - Εγκλήματα τιμής 339
 - Εξαδελφοκτόνος 337
 - Εραστοκτόνος 337
 - Κλεψιγαμία 337
 - Μοιχαλιδοκτόνος 337
 - Συζυγοκτόνος 337
 - Φόνισσα η τιμή 338
 - ❖ **Σε διάσταση / διαζύγια 335-337**
 - Ανδρική μοιχεία 336
 - Πορίσματα για διαζύγια 336
- 2. **Δημοσιογραφικά 247-253**
 - ❖ Βιβλιοπαρουσιάσεις 254-255
- 3. **Εκπαιδευτικά 260-268**
- 4. **Θεολογικά-επετειακά 277-281**
- 5. **Ιατρικά 297-298**
- 6. **Κοινωνικά 290-316**
 - ❖ Αθήνα-Επαρχία-Υπαιθρος

- 309-311
 - Αδελφική τιμή 310
 - Αδελφότητα Στυρέων Ευβοέων Αθήνας 310
 - Αναβάθμιση χωριού-επαρχίας 310
 - Βόλος 309
 - Ήθη Αθήνας-υπαίθρου 311
 - Καρδίτσα 310
 - Κέρκυρα 310
 - Υλική υποδομή Αθήνας 311
- ❖ **Διασκέδαση / ψυχαγωγία 299-301**
 - *Εκδρομές 301-303*
- ❖ **Εξωτερική εμφάνιση 313-314**
 - Ανδρική περιβολή 313
 - Δίαιτα-ένδυση-μόδα 313-314
 - Έκθεση μόδας Βερολίνου 314
 - Έκθεση μόδας Λειψίας 314
 - Θερινή περιβολή δημοσίων υπαλλήλων 313
 - Θερινή περιβολή δικαστικών 313
 - Μαύρα γυαλιά 314
- ❖ **Επαγγελματικά / επιστημονικά 292-296**
- ❖ **Κοινωνική αλληλεγγύη 305-306**
 - Γραφείο εύρεσης εργασιών 305
 - Εκπατρισμός Ελλήνων 306
 - Ηλικιωμένοι και λουτρά 306
 - Ίδρυση Οργάνωσης Κοινωνικής Αντίληψης 306
 - Κ.Α.Π.Η 306
 - Πανδοχεία 306
 - Στέγαση απόρων, αστέγων, ανέργων 306
 - Υποστήριξη συμμαθητών 306
 - Χειμερινή θέρμανση 306
- ❖ **Κοινωνικό χρονογράφημα 290-292**
- ❖ **Νέοι 312-313**
 - Ιδανικά νέων 313
 - Κατηγορητήριο μεγάλων 313
- Παιδιών απόψεις 313
- Φοιτητές μεταπολεμικών χρόνων 312
- ❖ **Παραβατικότητα 304-305**
 - Δωρεάν σίτιση 304
 - Καταστροφή παιδικής χαράς 304
 - Κλοπή αυτοκινήτων 304
 - Κλοπή γραμματοσήμων και φωτογραφιών 305
 - Κλοπή ενδυμάτων τυφλών 305
 - Λιθοβόλημα αμαξοστοιχιών 304
 - Λιθοβόλημα αυτοκινήτων 304
 - Μουτζούρωμα τοίχων 304
 - Ξερίζωμα δενδρυλλίων 304
 - Σπείρα αρχαιοκαπήλων 305
 - Σπείρα πλαστογράφων 305
 - Σχίσμο καθισμάτων 304
 - Ταξιδιωτικό πάθος 304-305
- ❖ **Παραθερισμός 303-304**
 - Θεάματα-ακροάματα λουτροπόλεων 303
 - Συγκολύμβηση ανδρών-γυναικών 303
- ❖ **Πλούσιοι-Νεόπλουτοι-Φτωχοί 311-312**
 - Αναληψία νεόπλουτων 311
 - Δήμαρχος Αγίου 311
 - Επιδειξιές πλούσιοι 312
 - Θεσμοθέτηση υποχρεωτικής εισφοράς 311
 - Ολιγοτεκνία 312
 - Πενίας ορισμός 312
 - Πλούτου ορισμός 312
 - Πολυτεκνία 312
- ❖ **Ποδόσφαιρο 314-316**
 - Βία γηπέδων 315
 - Διασκέδαση ποδοσφαίρου 315
 - Εκχυδαϊσμός ποδοσφαίρου 315
- ❖ **Συμπεριφορά 307-309**
 - Αναγνώριση προσφοράς αγωνιστών 308
 - Αυστηρότητα φύλακα

- πάρκου 308
 - Ευγνωμοσύνη σε αγωνιστές της Επανάστασης του 1821 309
 - Ευγνωμοσύνη σε αθλητές 309
 - Ευγνωμοσύνη σε λογοτέχνες-επιστήμονες 309
 - Καθημερινή συμπεριφορά ανθρώπων 307
 - Κακομεταχείριση αγαλμάτων 309
 - Μνημόσυνο εθνικών ευεργετών 308
 - Προαιρετική φιλανθρωπία 308
 - Πώληση τραπεζιών ιστορικού καφεενείου 3009
 - Στάση επιβατών λεωφορείων 307
 - Τηλεφωνικά περιστατικά 307
 - Τίναγμα επανωφορίου 308
 - Υπηρέτριες 307
 - Υποχρεωτικής εισφορά πλουσίων 308
 - Χάρτινα πεντοχίλιαρα 307
- 7. Λαογραφικά 298-299**
- ❖ Αγία Γλυκερία 299
 - ❖ Αγία Σοφία 299
 - ❖ Αγία Τριάδα 299
 - ❖ Άγιος Βασίλειος 299
 - ❖ Άγιος Ελευθέριος 298,321
 - ❖ Άγιος Κάτουλλος 299
 - ❖ Άγιος Νικόλαος 298
 - ❖ Άγιος Παντελεήμων 299
 - ❖ Άγιος Στυλιανός 298
 - ❖ Άγιος Συμεών 298
 - ❖ Άγιος Φανούριος 298,321
 - ❖ Άγιος Χριστοφόρος 298
 - ❖ Οδός Αιόλου 299
 - ❖ Τρεις Ιεράρχες 299
- 8. Λογοτεχνικά 256-260**
- 9. Νέοι 312-313**
- 10. Πόλεμος '40 268-277**
- ❖ Εχθροπραξίες 268-270
 - ❖ Έξω από τον ελλαδικό χώρο 270-272
 - ❖ Η εικόνα της Αθήνας 272-275
 - ❖ Η μαύρη αγορά 275-277
- 11. Φύση / Φυσικά φαινόμενα**
- 281-286
 - ❖ Θάλασσα 286-287
 - ❖ Άνθη 287-288
 - ❖ Κήποι- Δάση 288
 - ❖ Ζωικός κόσμος 289-290
 - Παλαιόπλουτοι 296
 - Παναγία της Τήνου 298
 - Πανδοχεία 306
 - Πανέμορφη και εκρηκτική 326
 - Παπαγαλία 279
 - Παραθεριστών επιστροφή 327
 - Παράρτημα 53
 - Παρθενοπίτης 321
 - Παρθενοπιτισμός 332
 - Παρισιολατρία 325
 - Πάρτυ 324
 - Παχύδερμη 326
 - Πεζοπορία 297
 - Πενίας ορισμός 312
 - Περιθωριακά θέματα 293
 - Περιοδικό *Διαβάζω* 148,153,159
 - Πετεινός 291
 - Πίστη 298
 - Πλατωνικός έρωτας 330
 - Πλούσιοι-Νεόπλουτοι-Φτωχοί 336-337
 - Πλούτου ορισμός 312
 - Πνευματικός κόσμος 316
 - Ποιητής 276
 - Ποινές 279
 - Ποινή καθηγητή 284
 - Πολεμολογία ταβέρνας 292
 - Πολεοδομία 317
 - Πολιτικός γάμος 329
 - Πολυτεκνία 312, 329
 - Πολύφερνη 326
 - Πονόψυχη 326
 - Πράσινο Κηφισιάς 309
 - Προαιρετική φιλανθρωπία 308
 - Προετοιμασία γάμου 329
 - Προίκα 329
 - Προσωρινός χωρισμός ανδρόγυνου 333
 - Προτάσεις 352-354**
 - Σε ερευνητικό επίπεδο 352-353
 - Σε πανεπιστημιακό επίπεδο 353-354
 - Πρωτότυπες ειδήσεις 264
 - Πτυχίο χωρίς αντίκρισμα 285
 - Πωγωνοφόροι και γενειοφόροι 289
 - Πώληση τραπεζιών ιστορικού καφεενείου 309
- P**
- Ράπισμα 279
 - Ρόλος μελλόνυμφης 323

Ρωμαντική 325, 326
Ρωμανσιέρα 323
Ρωπογράφημα 28-30

Σ

Σνομπισμός στην τέχνη 274
Σορπράιζ πάρτυ 324
Σπαγκοραμμένος 320
Σπείρα αρχαιοκαπήλων 305
Σπείρα πλαστογράφων 305
Στάση επιβατών λεωφορείων 307
Σταυρολεξισμός 260
Στέγαση απόρων, αστέγων, ανέργων 306
Στρατιώτες στον πόλεμο '40 287
Συγκολύμβηση ανδρών-γυναικών 303
Συζυγική αδιαφορία 333
Συζυγοκτόνος 337
Σύλβιος 86

Συμπεράσματα γενικά 341-351:

- Ανακεφαλαιωτικός λόγος 343-344
- Συμπερασματικός λόγος 344-351
 - 📖 Από το δημοσιογραφικό λόγο του αθηναϊκού χώρου 344-345
 - 📖 Από δημοσιογραφικό λόγο του σμυρναϊκού χώρου 346
 - 📖 Από το δημοσιογραφικό λόγο του Βλάση Γαβριηλίδη 346-347
 - 📖 Από το χρονογράφημα 347-348
 - 📖 Από το χρονογραφικό λόγο του Παύλου Παλαιολόγου 348-351

Συνάντηση ερωτύλων από 40 χρόνια 332
Σχίσμο καθισμάτων 304
Σχολείων θερινή λειτουργία 283
Σχολές μελλονύμφων 328
Σχολική πειθαρχία 280
Σχολικών εγχειριδίων αναθεώρηση 282

T

Ταξιδιωτικό πάθος 304, 305
Τηλεφωνικά περιστατικά 307
Τίναγμα επανωφορίου 308
Τίτλος «μεγάλου» 281
Τραπεζορήτορες 292
Τυπικά προσόντα 315
Τύποι γυναικών βλ. Γυναικών τύποι

Υ

Υλική υποδομή Αθήνας 311
Υπηρέτριες 307
Υποστήριξη συμμαθητών 306
Υποχρεωτική εισφορά πλουσίων 308
Ύφος λογοτεχνίας 267

Φ

Φανταστικές ειδήσεις 264
Φεγγαράδα 306
Φθινόπωρο 303
Φιλανθρωπία προαιρετική 308
Φιλολογούσα 325, 326
Φιλοσοφική διάσταση 317
Φινλανδία 290
Φοιτητές μεταπολεμικών χρόνων 312
Φόνισσα η τιμή 338
Φορολόγηση αγάμων 319
Φρουροί της «τιμής» 334
Φτωχοί Μεταξουργείου 297
Φυματίωση 320
Φύσης περιγραφή 302
Φυσικά φαινόμενα 302
Φυτοφαγία 320
Φωτοδημοσιογράφοι 316

X

Χαρούμενη 326
Χάρτινα πεντοχίλιαρα 307
Χαρτοπαιξία 324
Χαφτεία και Χαυτεία 331
Χειμερινή θέρμανση 306
Χειραφέτηση 322
Χορευτική συμπεριφορά νεόπλουτου ανδρ-
γύνου 324
Χορός 324
Χορτοφαγία 297
Χριστουγεννιάτικη λιακάδα 305
Χρονογράφημα 28-38, 144-154
**Βλ. και Π.Παλαιολόγος / χρονογράφημα
188-236**

- Ανερεύνητο το χρονογράφημα 73-74
- Αντιστοιχία τίτλου – θέματος περιεχομένου 152
- Αφηγητές 151-152
- Δελεττάντηδες χρονογράφοι 34
- Δεύτερο πρόσωπο και καλλιπέεια 31
- Δομή 151-152
- Επικαιρότητα ή διαχρονικότητα; 153-154

- Επιστημονική εξέτασή του 37
- Επιστολές των αναγνωστών 30
- Ορισμός χρονογραφήματος
147-148
- Περιεχόμενο 154
- Πλοκή βλ. δομή
- Ραδιο-χρονογράφημα 28
- Σκοποί του χρονογραφήματος
153
- Στόχοι χρονογραφήματος 150
- Σύνδεση χρονογραφημάτων 31
- Συνειρμική μέθοδος 151
- Υφολογικό εύρος 144
- Χαρακτηριστικά χρονογραφήμα-
τος 148-150
- **Χαρακτηρισμοί χρονογραφήμα-
τος 145-147**
 - *Δημοσιογραφικό 145-147*
 - *Λογοτεχνικό 145-147*
 - *Παραλογοτεχνικό 145-147*
- Χρονογράφημα και λογοτεχνία
32-34
- Χρονογράφημα και ρωπογραφία
28
- Χρονογράφημα και στηλογράφη-
μα 36
- Χρονογράφημα και σχολικά εγ-
χειρίδια 35
- Χρονογράφημα ως γέφυρα επικοι-
νωνίας 28-34
- Χρονογράφημα ως λογοτέχνημα
34

Χρονογράφημα Σμύρνης 94 σε:

- Εφημερίδα *Ακτίν* 96
- Εφημερίδα *Αμάθεια* 96
- Εφημερίδα *Αρμονία* 96
- Εφημερίδα *Εφημερίς της Σμύρνης*
97
- Εφημερίδα *Ημερησία* 96
- Εφημερίδα *Κόπανος* 97
- Εφημερίδα *Μελησιγενής* 96
- Εφημερίδα *Πατρίς* 96
- Εφημερίδα *Συνάδελφος* 97
- Εφημερίδα *Le Spectateur Oriental*
96

Χρονογράφημα επιστολιμαίο 301

Χρονογραφομαχίες 190, 191

Ψ

Ψυχαγωγία 299-301

Ψυχαγωγία στα καταφύγια 292

Ψυχικές ασθένειες 320

Ψυχικών ασθενειών αίτια 320

Ψυχολογική διάσταση 317

Ω

Ωράριο κέντρων διασκέδασης 324

Ωριμη 326